

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via http://books.google.com

DH
801
.F4
B6

BIJDRAGEN

TOT DE

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN.

GEDRUKT

BIJ J. C. & W. ALTORFFER,

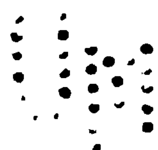
TE MIDDELBURG.

BIJDRAGEN

TOT DE

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

EERSTE DEEL.

TE MIDDELBURG, BIJ

J. C. & W. ALTORFFER.

1856.

BIJDRAGEN

TOT DE

Oudheidkunde en Geschie

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDER

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE

EERSTE DEEL.

I.

TE MIDDELBURG,
BIJ J. C. & W. ALTORFFER

1856.

INHOUD.

VOORBERIGT.

Zoo hebben wij dan 't genoegen thans het eerste nommer van ons tijdschrift onzen lezers aan te bieden. Dat het eerst nu in 't licht verschijnt is toe te schrijven aan de trage inzending der namen van vele inteekenaars, waardoor eerst onlangs de uitgave met bepaalde zekerheid kon vastgesteld worden. Wij verheugen ons, dat onze pogingen aanvankelijk met gewenschten uitslag gekroond zijn, en wij aanvaarden onze taak welgemoed en met helderen blik op de toekomst.

„Zeeuwsch-Vlaanderen," zoo herhalen wij uit ons prospectus, „te vaak door Neêrlands letterkundigen als een' stiefdochter vergeten en door Vlaanderens auteuren als een' afgevallene verloochend, is, veel minder dan het verdient, vertegenwoordigd op het gebied der historie. Mannen als KLUIT, TE WATER, SCHARP, AB UTRECHT DRESSELHUIS, WARNKÖNIG *— om van geen' anderen te spreken — zij hebben wel is waar uitstekende verdiensten omtrent dit noordelijk deel van het aloude Vlaanderen; doch de oogst in de archiven der voormalige steden is nog zóó rijk en ligt hier en daar nog zóó onaangeroerd tevens, dat wij veelal een schier nog onontgonnen veld voor ons zien. Ook de kostbare gedenkstukken, die nog rusten in veler handen, bieden een' schat aan, slechts wachtend op een' zaaijer, die hem uitstrooit en een' akker, die hem opneemt. Wij, even gunstig in de gelegenheid gesteld als innig met den lust bezield*

387409

om deze schatten te onderzoeken, mogen daarbij de verzekering voegen, dat zij in geen opzigt minder belangstelling waardig zijn, dan die elders ter openbare kennis gebragt worden, ja dat zij voor de wetenschap, ook verre buiten deze streken, vaak de verrassendste uitkomsten en de uitnemendste diensten bieden. Immers, ook Zeeuwsch-Vlaanderens bodem is een klassike grond. Het grijze Aardenburg, eens Vlaanderens hoofdstad, het magtige Sluis, eens Vlaanderens sleutel, vervullen een' hoofdrol in 's lands historie; en Hulst en Axel, Oostburg en Biervliet, Yzendijke en Mude verhieven weleer de fiere kruinen. Wat is er meer noodig dan een' bewaarplaats, waarin die schatten van 't verleden kunnen worden neêrgelegd?

„Zoo is 't ons een' streelende gedachte, dat wij voor ons geboorteoord een eigen hof gaan kweeken. Maar te gelijk koesteren wij de hoop om, als verzamelaars van anderer bijdragen, handen rondom ons te openen, die te lang gesloten zijn geweest en misschien voor altijd gesloten zouden blijven. Voor de inzending zulker bijdragen bevelen wij ons vriendelijk bij onze landgenooten aan. En is 't onze begeerte, inzonderheid voor Zeeuwsch-Vlaanderen te arbeiden, wij vragen van de geletterden in de eerste plaats mededeeling van wat voor dít gewest van belang is, maar zullen toch niet ondankbaar versmaden 't geen welwillende medewerkers ons somwijlen omtrent Zeeland en Vlaanderen, zelfs ten opzigte van verdere deelen van Noord- en Zuid-Nederland mogten afstaan.

„Hoewel het onze hoofdbedoeling is, de beoefening van geschiedenis en oudheid te verheffen door de nog te veel verwaarloosde bronnen-studie, hoewel alzoo vaak authentike stukken van ons zullen uitgaan en ons van anderen hoogst welkom zijn, wij wenschen daarom niet uitsluitend voor geleerden en oudheidkundigen werkzaam te zijn. Wij verlangen ook bijdragen te leveren, die zich door levendigen stijl en aangename voorstelling aanbevelen aan zulke lezers, die ter ontspanning zich begeven in den lusthof der

historie, om haar' statige, eeuwenoude dreven te bewonderen en zich aan den geur van lievelingsbloemen te verkwikken. Dán zal de stroeve wetenschap haar kleed afleggen en getooid in bevallige vormen, maar zonder ooit de strenge eischen der waarheid te verloochenen, haar heilzaam zoet doen stroomen. Dán deelt zij, zooveel zij vermag in den volkstoon, als een' vriendelijke en welsprekende leermeesteres, hare slotsommen mede, terwijl ze naar elders het somber vertoon der geleerdheid verschuift, om dáár in deftig gewaad hare bronnen uit te storten. Aan zulke meer populaire stukken zal de naam Verhandelingen gegeven worden. Doch onder dien naam zijn ook begrepen alle wetenschappelijke opstellen, al zijn ze ook van meer dorren en afgetrokken aard: degelijkheid van inhoud zal nimmer wijken voor fraaiheid van vormen.

„ Wij achten het schier onnoodig hierbij te voegen, dat we bij dit alles denken aan de historie in haren ganschen omvang. Niet alleen dus wat plaats vond op staatkundig en burgerlijk terrein of op het gebied der letterkunde (zoo vindt reeds hier een stuk, op de oude taal en dichtkunst betrekkelijk, zijne plaats), maar ook de geschiedenis der kerk vóór en tijdens den hervormingsstrijd, ook de kloostergeschiedenis en die van kerkelijke gebouwen en inrigtingen zal behandeld worden."

Ziedaar wat wij meenden uit ons prospectus hier nogmaals te moeten uitspreken. Wij zijn, wat den vorm betreft, slechts in zooverre van ons aangekondigd plan afgeweken, dat wij de aanhalingen en noten niet bij de tweede rubriek gebragt hebben. Wij wenschen onder de bronnen alléén authentike bescheiden en oorkonden op te nemen. De aanhalingen en noten plaatsen wij als aanteekeningen onmiddelijk achter de verhandelingen zelve. Wij doen dat liever dan aan den voet der bladzijden — ofschoon dit laatste bij 't lezen der aanteekeningen gemakkelijker zij — omdat wij ook de typographische schoonheid wenschen in 't oog te houden en wij deze door vaak lange noten verminderd achten.

't Zij ons vergund te eindigen met de ontboezeming der gevoelens en wenschen, waarmede wij ook het prospectus besloten:

„Wij dragen onze onderneming, wier uitgestrektheid en zwaarte wij beseffen, met warmen aandrang, maar ook met moed en vertrouwen aan de krachtige ondersteuning en zamenwerking onzer landgenooten op. Wij doen het in 't vleijend vooruitzigt, dat wij veel belangwekkends, nog verscholen in de duisternis, zullen ontdekken, veel nuttigs en heilzaams ook voor onzen tijd openbaren, een' weldadigen studielust en naijver met menig genoegelijk uitspanningsuur aanbrengen, en inzonderheid voor Zeeuwsch-Vlaanderen een gebouw stichten, waarin lettervrienden elkaâr met blijdschap ontmoeten en waardoor op onzen dierbaren geboortegrond een sieraad te meer zal opgerigt staan. Landgenooten, helpt ons dat heugelijk vooruitzigt verwezenlijken!"

H. Q. JANSSEN.

J. H. VAN DALE.

ST. ANNA TER MUIDEN en SLUIS,
den 24 April 1856.

VERHANDELINGEN.

HET OBSERVANTENKLOOSTER TE SLUIS,

GESTICHT DOOR JOH. DE CAPISTRANO, BESTUURD DOOR JOH. BRUGMAN EN BEZWEKEN IN DEN HERVORMINGSSTRIJD,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

EUGENIUS IV had in 1431 den pauselijken zetel beklommen. Onrustig was zijn leven gelijk het gansche tijdsgewricht, waarin hij aan het hoofd der kerke stond. Nog naauwelijks was hij op den Roomschen stoel gestegen, of een twist met het geslacht COLONNA deed hem belegerd worden in zijn eigen paleis en stortte al de rampen van een' burgerkrijg over stad en land. Straks vergaderde het concilie te Bazel, en zoowel door toegevendheid jegens de Bohemers of Hussiten als door een tal van stoute besluiten gaf het een' eindelooze bron van misnoegdheid en verbittering aan den vorst der kerke; ja het durfde hem van zijn' hooge waardigheid vervallen verklaren en onder den naam van FELIX V een' anderen paus kroonen. Dan eens was 't hertog PHILIPPUS van Milaan, die tegen hem optoog, zijn verwoestend leger voerde in Rome's nabijheid en EUGENIUS dwong, na dat hij als monnik vermomd met levensgevaar in een schuitje over den Tiber ontsnapt was, naar Florence te vlugten. En dan weder zien wij hem te Bologna het concilie te Ferrara verordenen, dat straks naar Florence en ten laatste naar Rome verlegd wordt; en 't is als een zwerftogt, als wij hem in al deze steden en te Siëna voor korter of langer tijd zijn verblijf zien houden. Een twist met de vorsten van Duitschland verontrustte nog den

avond van zijn leven, totdat hij des zwervens en des strijdens moê den 23 Februarij 1447 te Rome overleed.

't Is van dezen paus dat wij drie bullen kennen, alle op zijne omzwervingen buiten Rome uitgevaardigd, betrekking hebbende op die beroemde afdeeling der Franciscanen of minderbroeders, die den naam droeg van observanten. Sedert het begin der vijftiende eeuw ontstaan en krachtig bevorderd door BERNARDINUS van Siëna en magtigen steun vindende in den reformatorischen tijdgeest, door kerkvergaderingen en pausen geschraagd, was die kloosterafdeeling in de dagen van EUGENIUS reeds ontzaggelijk aangegroeid en uitgebreid. Zij deelden in hooge mate in de volksgunst, die vrome en ijverige broeders, die zóó naauwgezet en gestreng den alouden regel van FRANCISCUS — ach, te zeer veronachtzaamd en geschandvlekt — observeerden, en door het vuur hunner bezielende prediking alom een nieuw leven wekten. Is het wonder, dat ook paus EUGENIUS die invloedrijke en heldhaftige krijgsknechten van JEZUS CHRISTUS begunstigde? Hij deed het in eene bul, gegeven den 13 October 1435 te Florence, alwaar hij den 23 Junij te voren was aangekomen, nadat hij op zijne vlugt voor PHILIPPUS, hertog van Milaan, aanvankelijk naar Ostia en van dáár naar Pisa geweken was.

De bul is gegeven aan JOHANNES DE CAPISTRANO, die er in betiteld wordt als „professor van de orde der minderbroeders, genoemd van de observantie." Onder de kerkelijke orden, zóó spreekt zij, strijdende in het huis des Heeren, wordt dít inzonderheid aan de broeders der observantenorde toegeschreven, en de ondervinding bevestigt het, dat zij, alom waar zij zich ophouden, het volk tot de genade des heils opwekken en zichzelven door een verdienstelijk leven, en anderen niet minder door hun voorbeeld, winst aanbrengen. Vermits het dan, gelijk het verzoekschrift van DE CAPISTRANO vermeldde, dikwerf plaats vond, dat sommige geloovigen door vrome toegenegenheid tot de orde en 's mans prediken bewogen werden om het aardsche in het hemelsche te veranderen en plaatsen te stichten tot woning en gebruik der ordebroeders, indien daartoe het gezag van den

apostolischen stoel verleend werd; vermits ook, naar den inhoud van dat verzoekschrift, de hoop bestond om veler zielen voor God te winnen, indien er van voornoemden stoel volmagt geschonken werd tot het stichten of ontvangen van vijf zulke plaatsen, daarom werden JOH. DE CAPISTRANO „en alle vicarissen der provinciën, die in der tijd zijn zullen," [1] gemagtigd om vijf plaatsen, waar ook, te stichten met kerken, klokhuizen (torens), klokken, tuinen, boomgaarden [2] en andere benoodigde plaatsen, voor zoover zij wettig worden toegewezen, wordende hiertoe noch de vergunning vereischt der bisschoppen, onder wie gemelde plaatsen ressorteren, noch die van de oversten der orde. Daarenboven wordt aan de broeders der orde toegestaan aldaar vrij en onverlet alle indulgentiën, privilegiën, vrijheden, executiën, aan de orde en hare huizen, plaatsen en personen vergund, te gebruiken, zonder evenwel de regten der parochiepriesters en van iemand anders te verkorten, en onverminderd ook het verbod van paus BONIFACIUS VIII, dat de monniken der bedelorden nieuwe plaatsen ontvangen buiten uitdrukkelijk verlof van den apostolischen stoel [3].

Van dezen last voorzien, ging JOHANNES DE CAPISTRANO de wereld in, en met deze vergunning was het, dat hij ruim zeven jaar daarna, te Sluis aangekomen, voor het observantenklooster aldaar den grond legde.

Het verdient, dat wij 't nader in oogenschouw nemen.

I.

HET OBSERVANTENKLOOSTER TE SLUIS, GESTICHT DOOR JOH. DE CAPISTRANO.

Wie was toch deze JOHANNES DE CAPISTRANO? Ziedaar eene vraag, wier beantwoording thans allereerst onze belangstelling wekt.

In het vruchtbaar landschap Abruzzo van het koningrijk Napels, beschaduwd door de Apennijnen en besproeid door de rivier Pescara, ligt het stedeke Capistrano, te midden van een vor-

stendom dat denzelfden naam draagt. 't Was in dat stedeke dat JOHANNES DE CAPISTRANO in 1385 geboren werd, en 't was daarvan ook dat hij zijn' naam ontleende. Vermits hij in 't huwelijk trad was het aanvankelijk zijn voornemen niet zich der kerk toe te wijden. Doch toen zijne vrouw gestorven was besloot hij der wereld vaarwel te zeggen, en in 1415 trad hij in de Franciscaner orde [1] te Perugia, eene aanzienlijke bisschopsstad in den Kerkelijken Staat, bekoorlijk gelegen op een' berg aan de boorden van den Tiber. Dáár werd hij bezield met den geest van BERNARDINUS VAN SIËNA, die, slechts vijf jaren ouder, met al het vuur der heilige geestdrift zich de hervorming der minderbroederorde tot de taak zijns levens had gesteld. Immers Siëna, nabij welke stad BERNARDINUS zijn beroemd convent gesticht had, lag niet verre westelijk van Perugia; en ware het ook nog verder daarvan verwijderd geweest, de faam had reeds den naam des vromen mans buiten de grenzen van Italië gedragen. DE CAPISTRANO werd zijn leerling; en was BERNARDINUS de vader der observantie, JOHANNES werd zijn geestverwant en broeder [2]. Doortrok de eerste Italië als een boetgezant, die het gezonken volk met schitterenden uitslag tot bekeering riep, straks werd ook DE CAPISTRANO een reizend prediker, en de lof zijner welsprekendheid weêrklonk van duizend lippen. Niet Italië alleen, ook Duitschland, Hongarijë, Polen ontvingen hem en luisterden met verrukking naar zijn' hartverpletterende taal, en hier bewees de verslagenheid, ginds de opgetogenheid den diepen indruk zijner prediking. Moet het ons bevreemden, dat een zóó uitnemend verbreider der godsdienst ook de opmerkzaamheid der pausen tot zich trok en dat zij een gretig gebruik maakten van zijne talenten? Zoo droegen MARTINUS V, EUGENIUS IV, NICOLAAS V en CALIXTUS III hem gewigtige zendingen op in Frankrijk, Duitschland en Sicilië. En zoo was reeds in het leven van EUGENIUS zijn roem door gansch Europa verspreid geworden.

CAPISTRANO had ook het oog geslagen op Vlaanderen, die

bloeijende en schoone landstreek, waar de godsdienstige zin der inwoners gepaard ging met hunne rijkdommen. En de kroon van Vlaanderen was Brugge met zijn' wereldhandel, zijn tal van kooplieden van alle natiën der beschaafde wereld, zijn nijver volk en zijn' uitstekende handwerkers, verdeeld over meer dan vijftig gilden [1]. De stad was in de vijftiende eeuw op het toppunt van haren bloei gestegen. En 't was in dat tijdperk dat CAPISTRANO er aankwam, met zich dragende de pauselijke bul, waarvan wij straks den inhoud vernamen. Of hij ook dáár pogingen aanwendde om een observantenklooster te stichten is ons onbekend gebleven. Maar indien ook, dan zijn die pogingen mislukt geweest. Want hoewel het schijnt, dat reeds vóór 1460 de broeders in den omtrek van Brugge gevestigd waren en DE CAPISTRANO òf de aanleiding tot hunne vestiging òf zelf de grondlegger hunner stichting kan geweest zijn, 't was eerst ten genoemden jare dat zij op het stedelijk grondgebied hun klooster bouwden [2]. Doch weten wij niet, wat onthaal hem te Brugge is te beurt gevallen, wij hebben bewijzen, dat hij zich dáár bevond toen men hem ontbood te Sluis, waar hem een' welkome en eervolle ontvangst verbeidde.

Zonder twijfel was het vestigen eener kloosterlijke zamenwoning der observanten alreeds door andere broeders te Sluis voorbereid toen men DE CAPISTRANO daartoe uit Brugge kwam noodigen. Wij kunnen toch niet aannemen, dat deze hooggeplaatste man zal geroepen zijn om eene inrigting te verordenen dáár, waar men die inrigting en haren geest slechts uit geruchten kende en waar nog de mannen moesten gezocht worden, die er leden van zouden zijn. Wij denken, dat andere predikers zijner orde hem waren vooruit gegaan en de gemoederen der Sluissche overheid en gemeente hadden geneigd om in hunne aanzienlijke, nog dagelijks in bloei toenemende stad, die tot nog toe slechts op 't bezit van twee vrouwenkloosters zich beroemen mogt, eene broederschap op te nemen, wier vroomheid alom vermaard was.

Zoo zond dan de stad Sluis hare afgevaardigden naar Brugge

tot den man, dien men om zijn' verheven rang en als gezant des heiligen vaders vereerde. 't Was in 't begin van 1443. Eerst was het de secretaris CHRISPIAAN VEYSE, die den 15 Maart op last van den magistraat met eene zending naar DE CAPISTRANO vertrok, betrekkelijk de vestiging van het klooster. Zeven dagen daarna, den 22, was het OLIVIER 'T KINT, schepen, die terzelfder zake drie dagen te Brugge vertoefde. Des anderen daags was het nogmaals CHRISPIAAN VEYSE, die in deze stad twee dagen ging doorbrengen. En weder was 't in diezelfde maand nog, den 26, dat voornoemde CHRISPIAAN, meester CORNELIS SCIJNKEL (elders SCHINKEL, notaris) en PIETER LINET zich voor drie dagen derwaarts begaven en te dier gelegenheid aan JOH. DE CAPISTRANO vier stoopen wijns aanboden [1]. Toen, door die herhaalde gezantschappen getroffen en alles voor zijne ontvangst geregeld zijnde, ondernam de beroemde man nog vóór het einde der maand zijn' togt naar de stad, die zoo begeerig de armen voor hem opende, en hij kwam er „ter neerenster bede van der wet."

Hij werd er met eere en blijdschap ontvangen. Voor een geschikt verblijf werd gezorgd, en met milde herbergzaamheid werd hij opgenomen. Aanzienlijke kosten werden verteerd bij zijne komst, en gansch kosteloos scheidde hij uit zijne herberg. Alles te zamen werd er door de stad de toenmaals niet geringe som van ruim ƒ 27 voor uitgegeven [2].

DE CAPISTRANO was echter de man niet om veel tijd te besteden aan de dingen dezer wereld. Noch naauwelijks toch te Sluis gekomen, of hij spoedde zich tot de verwezenlijking van het doel, waartoe hij zich derwaarts begeven had. Reeds den 1 April zien wij 't hem ten uitvoer brengen; en het notariëel stuk, dat daarvan de gedachtenis bewaart, deelt zóó aanschouwelijk zijn' gansche plegtige handeling mede, dat het ons is als waren wij tegenwoordig bij de inbezitneming en wijding van den grond, waarop het observantenklooster verrijzen zal [3]. Laat ons aan de hand dezer oorkonde den vromen kloosterbroeder vergezellen en toeschouwers zijn van zijn heilig ambtswerk.

Aan het einde der Riker-, eigenlijk Heer-Ricquaertstrate [4],

of liever dáár, waar die straat een' bogt maakte, lag in de parochie der Mariakerk een veld of weide, met boomen beplant, ter grootte van ongeveer twee en een half gemet. 't Was dit veld, dat de godsdienstigheid der Sluizenaren bestemd had voor de plaats van het te stichten observantenklooster, en 't was derwaarts dat zich op Maandag 1 April, omstreeks elf ure in den voormiddag, een lange menschenstoet heên begaf. Onder dien stoet treft ons allereerst JOHANNES DE CAPISTRANO met twee broeders zijner orde. Zij worden verzeld van eene deputatie der stadsschepenen, van de secretarissen, den baljuw en den onderbaljuw en de krijgshoofden van Sluis. Ook twee priesters en twee notarissen zien wij aan hunne zijde. De aanzienlijksten der stad volgen den optogt en de trein wordt gesloten door een' talrijke burgerschaar en een' groote volksmenigte. In stilte voorttrekkende is men weldra gekomen op het veld, dat eenige Sluissche ingezetenen den minderbroeders geschonken hebben. De stoet houdt stil, en op het veld, waar de menigte zich gerangschikt heeft, heerscht diepe en sprakelooze aandacht. Daar treedt DE CAPISTRANO voorwaarts, in de hand houdende de pauselijke bul, die zijne volmagt behelst, voorzien van het looden zegel. Daar reikt hij het perkament aan de notarissen over, en deze nemen het met eerbied en gehoorzaamheid nederig van hem aan. Één van hen verheft zijne stem, en nadat hij 't in de Latijnsche taal heeft voorgelezen, verklaart hij er den inhoud van voor de ooren der toegevloeide omstanders. Het lezen en ontvouwen van het hoog bevelschrift voleindigd zijnde, maakt DE CAPISTRANO zich gereed om er, ten verzoeke der Sluissche inwoners, die zoo groote toegenegenheid voor de minderbroeders-observanten aan den dag legden, uitvoering aan te geven. Hij verklaart, dat hij het veld, hem en zijnen broederen door de liefde ten geschenke gegeven, dankbaar en met eerbied ontvangt. En zie, ten blijke daarvan begeeft hij zich naar onderscheidene hoeken van het stuk lands en snijdt het kruisteeken op de daar groeijende boomen. Ten laatste neemt hij een stuk hout en bevestigt het dwars tegen een' boom derwijze, dat er een kruis door gevormd wordt. Nu zinkt

hij, met zijn' beide ordebroeders aan de zijde, voor dat kruis op de knieën, en van hunne lippen klinkt het *Veni, sancte Spiritus*, benevens de daarbij voegende verzen en collecten of gebeden. Hoor de kerkelijke hymne, die, van overoude tijden herkomstig, door haar eenvoudig schoon en warm gevoel de ziel doet trillen:

Kom, Schepper, Geest, daal tot ons neêr:
Gij schept de harten tot Gods eer.
Kom tot de ziel der Uwen in;
Vervul den geest met hoog'ren zin.

Gij, Trooster, Gids in al ons lot,
Gij, gifte van den hoogsten God,
Gij, bron van leven, liefde en gloed,
Zalf met Uw' zalving ons gemoed.

Gij waart, Gij Pinksterfeestgezant,
De vinger van Gods regterhand.
Gij, die des Vaders trouw verkondt,
Verrijktet der Apost'len mond.

Ontsteek het licht in ons gemoed;
Stook in ons hart een' liefdegloed;
Och, dat, waar 't vleesch zijn' zwakheên draag',
Uw' kracht ons sterk', Uw moed ons schraag'.

Drijf ver van ons den vijand heên;
Schenk haastig vrede op onze schreên.
Leer zóó ons, door U voorgegaan,
Ontvlieden alle booze paên.

Beschenk ons met het loon der vreugd;
Verleen ons de genâ der deugd;
Werp af der twisten boeijenlast
En maak de vreêverbonden vast.

Door U worde ons de Vader klaar,
Door U de Zoon ons openbaar;
Doe ons gelooven t' aller tijd,
Dat Gij de Geest van beiden zijt.

Den Vader en den Zoon zij prijs,
Den heil'gen Trooster eerbewijs.
Och, dat de Zoon zich tot ons wend'
En ons des Geestes heilgaaf zend'!
Amen [1].

Wat heiligen indruk zullen zij verwekt hebben, die heerlijke woorden, uit den mond der geknielde monniken met den diepsten ernst gezonden in het vrije luchtruim naar den Hemel! Hoe uitnemend stemde dat Pinksterlied overeen met het verheven doel, dat zich een CAPISTRANO voorspiegelde toen hij den grond legde dezer vrome stichting; met dat ideaal der observanten, die, kinderen en gunstelingen des volks, de oprigting en wedergeboorte des volks zich tot hun levensdoel kozen en tot een' devotie wenschten den weg te banen, die door den heiligen Geest ontstoken was! Waarlijk, met zulk een' toekomst voor de verbeelding kon in het plegtig uur der grondvesting eener zoo gewigtvolle inrigting niets gepaster worden afgesmeekt dan licht, leven, gloed en liefde, het afwerpen van der twisten boeijenlast, de bevestiging van de verbonden des vredes, ook van dat vreêverbond, dat hier gesloten werd.

Toen DE CAPISTRANO het godsdienstig werk met zijne twee broeders geëindigd had wendde hij zich tot de volksmenigte en smeekte allen, die hem hoorden, dat zij van nu voortaan de gewijde plaats, zooveel in hen was, bewaren en beschermen zouden. En hiermede was de plegtigheid afgeloopen, en het Sluissche observantenklooster, de derde der vijf plaatsen, waar de pauselijke volmagt hem vergunde een convent te stichten [1], had het beginsel des levens ontvangen.

Van dit alles werd door eenige geloovigen, inwoners van Sluis, bekrachtiging verzocht van den Doornikschen bisschop JOHANNES CHEVEROT. Den 2 Mei na het gebeurde bevond hij zich te Brugge, en weder werd CHRISPIAAN VEYSE derwaarts afgezonden ten einde de toestemming van den hoogen kerkvoogd te verwerven. Andermaal reisde hij er met hetzelfde doel henen den 14 Mei, en nadat hij er vijf dagen vertoefd had keerde hij naar Sluis, vermoedelijk met den bisschop zelven, die te dezer plaatse den 19 Mei het stuk uitvaardigde, waardoor de kloosterstichting bevestigd werd. De bisschop bevond zich den 20 Mei te Aardenburg, alwaar VEYSE toen de bezegeling van het genoemde stuk erlangde [2].

Gelijk elders meestal, zoo schijnt men ook te Sluis zich min of meer gesteld te hebben tegen der minderbroeders wenschen. Althans, er bestaat eene bul van paus EUGENIUS, waarin hij zegt, door JOH. DE CAPISTRANO onderrigt te zijn, dat men dezen te Sluis vóór lang een stuk gronds had aangeboden tot de stichting van een observantenklooster, welks voltrekking JOHANNES met al zijn hart zocht te bewerkstelligen, maar waartoe hij den bijstand van den Doornikschen bisschop acht noodig te hebben. Daarom vermaant de paus den bisschop, dat hij in zoo goede zaak de broeders zal te hulpe zijn, ook, indien het noodig ware, door allen, die hun beletsel deden, met de censuur der kerk te bedreigen, waartoe den bisschop de volle magt wordt verleend [1]. EUGENIUS gaf dit stuk den 5 September te Siëna, alwaar hij, toen het concilie van Florence door hem naar Rome verplaatst was, vertoefde van 7 Maart tot 14 September [2]. Nog geen half jaar dus nadat de kloostergrond was ingewijd waren er reeds tegenstanders naar 't schijnt, tot wier bedwang de hooge kerkstraf vereischt kon wezen, gelijk wij naderhand ook van de Sluissche geestelijken zelven tegenwerking zien zullen. En wij hooren het opperhoofd der kerk zelf de belangen der begunstigde orde bepleiten uit datzelfde Siëna, waarvan de observantie was uitgegaan en waar het klooster van den godvruchtigen BERNARDINUS stond als een opgerigt teeken, welks nabijheid ook EUGENIUS kan bezield hebben.

Te gelijk met deze bul gaf EUGENIUS eene andere, waarin hij de inbezitneming van den kloostergrond, gelijk zij voor notarissen en getuigen geschied was, bekrachtigt. Zij is slechts eene week later dan de vorige gedagteekend, den 12 September, en mede te Siëna gegeven, slechts twee dagen vóór dat de paus uit deze stad naar Rome vertrok [3]. Hij was er nederig om verzocht door DE CAPISTRANO met burgemeesters en inwoners van Sluis en aarzelt niet dat verzoek toe te staan, met sterke aanbeveling in den Heer van de vrome oogmerken en vruchtbare werken van broeder JOHANNES en ze, zooveel hij met God vermag, met zijne gunst en goedkeuring achtervolgende. Denkelijk zijn deze en de vorige

bul aan den bisschop van Doornik te zamen verzonden, en 't zal geschied zijn door een' bode, dien men van Sluis zelf naar Italië had afgevaardigd om met hem de belangen des kloosters voor den pauselijken stoel neder te leggen [1].

Nogtans, hoewel men gelooven mag, dat de kloosterstichting ook te Sluis met tegenwerking heeft te worstelen gehad, er zijn bewijzen, dat de observanten er van den beginne af een' vasten voet behielden. Reeds doen ons de twee broeders zijner orde, die aan DE CAPISTRANO's zijde stonden toen hij den grond voor het convent wijdde, vermoeden, dat zij bestemd waren om, van nu af te Sluis gevestigd, eens het gesticht te bevolken. Nog van een' derde hooren wij, van zekeren WILLEM, monnik van St. Omer, die te dezen tijde te Sluis vertoefde [2], tenzij één der twee genoemde broeders onder dien naam schuile. Wij ontmoeten hem te Sluis toen de kloostergrond nog slechts ruim ééne maand was geheiligd geworden. En zeker is het, dat reeds in 1445 de broeders observanten te Sluis de processiën volgden op den Sacramentsdag en ten ommegange van den kruise: eene gewoonte, die zij sedert altijd in acht namen. Ook waren zij gewoon voor de stad drie wekelijksche missen te doen [3].

Het is niet te denken, dat JOH. DE CAPISTRANO na zijne bemoeijingen tot vestiging van het minderbroederklooster, nog lang te Sluis zal verwijld hebben en nog minder, dat hij zich onder de broeders van dat klooster zal hebben laten opnemen. Zijne bestemming was elders. Reizen en trekken moest hij, de vicaris-generaal zijner orde, gelijk hij ergens genoemd wordt [4], om overal de bevordering dier orde voor te staan. En Sluis had nog slechts het derde klooster der vijf, tot wier oprigting hij de pauselijke volmagt had ontvangen. Wij vinden dan ook naderhand in de stedelijke oorkonden geen gewag meer van hem gemaakt, en voor zooverre onze bronnen ons het spoor wezen ontmoeten wij hem nog éénmaal slechts aan het einde van zijn leven. Wij zien hem in 1455 als een' lichtgestalte op den voorgrond eener grootsche schilderij, bezield met al de geestdrift van

een' krijgsknecht van JEZUS CHRISTUS, waarvan zijne orde, naar 's pausen lofspraak, waarvan hij-zelf ook sedert zijn optreden het karakter vertoonde. Constantinopel was in 1453 door sultan MOHAMED II aan de Christenen ontweldigd en gansch Europa stond verslagen. CALIXTUS III, in 1455 op den Roomschen stoel verheven, had reeds vóór zijne verheffing zich plegtig tot de vervolging der Turken verbonden. Naauwelijks met zijn' hooge waardigheid bekleed, of hij rigt een schrijven aan alle Christenvorsten, dat ze zich tot den oorlog tegen de ongeloovigen zouden aangorden. Doch de vorsten hadden het oor gesloten. Reeds had hij uit de giften der geloovigen zelf eene vloot van dertien galeijen uitgerust. Inmiddels maakte de vreesselijke MOHAMED van dag tot dag grootere vorderingen en was reeds aan 't hoofd van een magtig en zegevierend leger in Servië gevallen. Toen liet CALIXTUS door gansch Europa een' kruistogt tegen hem prediken, vollen aflaat vergunnende aan allen, die het kruis zouden aannemen tegen den Turk of de kruisvaarders ondersteunen, benevens indulgentiën naarmate der geldsom, die men daartoe besteden zou. Onder de prediker-monniken, die met dezen pauselijken last Duitschland, vooral Boheme en Hongarijë, doortogen, ontmoeten wij mede JOHANNES DE CAPISTRANO [1], en zijn' vurige woorden waren het inzonderheid, die de schitterendste uitwerking te weeg bragten. Duizenden namen het kruis aan. DE CAPISTRANO zelf, aan 't hoofd eener talrijke heirmagt, trekt in 1456, met den dapperen veldheer JOHANNES HUNNIADES vereenigd, den overmoedigen Saraceen tegen, die de Hongaarsche stad Belgrado door een naauw beleg hield ingesloten. Daar stormt het Christenleger op de Turken los. DE CAPISTRANO is in de voorste rijen en voert in plaats van een' standaard een kruis aan de spitse. Hij bezielt de scharen met leeuwenmoed. Zesduizend [2] Turken, meer dan de helft des legers, worden verslagen; al hun krijgstuig en voorraad laten zij achter; MOHAMED zelf ontkomt ter naauwernood en Belgrado is ontzet. De overwinning had plaats op den 6 Augustus, den dag der gedaanteverwisseling onzes Heeren, en de paus beval, dat men voortaan

dien dag als een' grooten feestdag vieren zou. Niet lang daarna is DE CAPISTRANO overleden. In de nabijheid van Belgrado ligt Sirmium, weleer een fraai stadje, en 't was te Willech bij dit stadje, dat hij den 23 October 1456 het vermoeide hoofd tot de ruste des doods nederlegde. Paus ALEXANDER VII heeft hem in 1690 zalig verklaard en BENEDICTUS XIII heeft hem in 1724 onder de heiligen opgenomen. Zijn sterfdag is de dag, waarop door de Roomsche kerk zijne nagedachtenis gevierd wordt [1].

II.

JOHANNES BRUGMAN, GARDIAAN VAN HET KLOOSTER.

Wie het werk gelezen heeft van den hoogleeraar W. MOLL, getiteld: *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*, die aarzelt zeker niet om het te noemen een' parel aan de kroon onzer letterkunde, die staat even als wij in twijfel, wat hij meer te roemen heeft, òf den bevalligen vorm, waarin de stoffe gekleed is, òf den degelijken inhoud, waardoor niet een persoon alleen, maar een gansch tijdvak in het klaarste licht verschijnt. Dezelfde BRUGMAN, die om zijn wèl spreken sinds eeuwen op de lippen des volks zweefde, maar als een groote onbekende, staat daar nu geteekend op de heldere bladzijden van een echt volksboek, om voortaan als een boezemvriend in aller mond en hart te leven. Dezelfde BRUGMAN, die van onheugelijke tijden de spot of het medelijden der geletterden is geweest, heeft eindelijk in den Amsterdamschen hoogleeraar een' regtvaardig rigter gevonden, die zijn' naam in eere en zegening gebragt en ons het beeld eens vromen en achtenswaardigen heeft afgemaald, wiens roem verdient ook door het nageslacht vermeld te worden.

Men oordeele dan over onze verrassing, toen wij den gevierden naam niet alleen van DE CAPISTRANO, ons in gemeld werk beschreven als één der „helden van de observantie," maar ook dien van JOHANNES BRUGMAN lazen op de perkamentbladen van het Sluissche stadsarchief. Die blijde ontdekking mogt, zóó

meenden wij, in deze dagen allerminst verborgen blijven. En gaarne erkennen wij, dat zij, aldus uit 's hoogleeraars boek geboren, de aanleiding is geweest, waardoor dit opstel ontstaan is.

Wij gaan naar het gevondene, nu wij het Sluissche observantenklooster door een' vermaarden man zagen opkomen en verrijzen, op den anderen beroemde staren, die eens de teugels des bestuurs er over in zijn' hand voerde.

Op welk tijdstip BRUGMAN te Sluis gekomen is durven wij niet bepalen. De bekwame hand, die ons zijn leven en werken schetste, getuigt, dat hij in 1452 als prediker reeds in Groningen en Friesland een' grooten naam had verworven, dat hij tenzelfden jare door eerstgemelde provincie omzwierf, twee jaren later de laatste doorreisde en in 1455 te Kampen, Deventer, Arnhem en Nijmegen vertoefde [1]. Zonder chronologisch bezwaar is het dan niet, wanneer wij hem in November 1454 als gardiaan van het observantenklooster te Sluis aantreffen: een bezwaar, dat ons zijn geleerde levensbeschrijver het best zal kunnen oplossen. Misschien heeft hij zijne reizen in het noordelijk deel van Nederland gedaan, alhoewel hij, vóór 1452 gardiaan te Sluis geworden, in deze betrekking aan zijn convent aldaar verbonden bleef. Misschien is hij er in 't midden van 1454 gardiaan geworden, om reeds in 't volgend jaar van deze zijne waardigheid te scheiden. Beide gissingen — wij erkennen 't gereedelijk — worden door moeijelijkheden gedrukt. Hoe 't zij, onbetwistbaar is het, dat JOHANNES BRUGMAN den 23 en 28 November 1454 als hoofd des kloosters te Sluis twee contracten hielp tot stand brengen, wier inhoud wij kortelijk zullen nagaan [2].

Tot regt verstand dezer oirkonden, moeten wij echter vooraf een paar aanmerkingen in 't midden brengen. Sluis bezat in de vijftiende eeuw twee parochiekerken, waarvan de ééne, die de oudste was, was toegewijd aan de maagd MARIA en de andere aan St. JAN den Dooper. Al wat aan de zuidzijde van den Zuiddijk, of in de Zuidkeure, lag [3] behoorde tot de parochie

der Mariakerk, en in die parochie lag ook het observantenklooster. Op haar intusschen had de pastoor der Mariakerk zijn' oude en onvervreemdbare regten. Toen er nu op dit grondgebied een kloostergesticht verrees is het geen wonder, dat de pastoor, voor de bekorting zijner regten bezorgd, maatregelen nam om ze te waarborgen en ongeschonden bewaard te zien. Dit was te meer noodig, omdat de opkomende observantenorde ten hoogste de liefde en gunst des volks tot zich trok. 't Was te voorzien, dat menig Sluisch burger bij voorkeur zijn' laatste rustplaats zou kiezen in de kerk of op den godsakker der vrome broeders [1], en dat velen er op gezet zouden zijn, dat diezelfde godvruchtige kloosterlingen hun' uitvaart vieren zouden. 't Was te voorzien ook, dat vaak van de overledenen den broederen geschenken, legaten of erfenissen zouden toevloeijen. Voorzeker, hierdoor zou de pastoor der parochiekerk en de kerk zelve menig voordeel missen, dat anders van zijne parochianen naar hem gevoerd ware. Ook de St. Janskerk zou er in meer dan één opzigt door benadeeld worden. Is alzoo voor een groot deel de tegenstand te verklaren, dien de vestiging van observantenkloosters schier op alle plaatsen in Nederland ondervond van de geestelijken [2], wij vermoeden, dat ook de geestelijkheid van Sluis, naijverig op hare inkomsten en regten, zich min of meer verzet had tegen de kloosterstichting der broeders, wier vestiging vooral van den magistraat uitgegaan en bevorderd was en voor wie DE CAPISTRANO de pauselijke bul aan Doorniks bisschop had uitgelokt, waarbij deze verzocht werd den kloosterbouw te ondersteunen. En nu bevreemdt het ons niet, dat wij twee contracten geboren zien, waarin wij de regten der kerkmeesters van St. Maria en St. Jan en die van den pastoor der Mariaparochie tegenover die der broeders observanten met alle naauwkeurigheid vinden uitgedrukt.

Het eerste draagt de dagteekening van 23 November 1454 en is uitgegaan van JOHANNES BRUGMAN, gardiaan, en de broeders van het Sluissche observantenklooster. Het ontwikkelt de overeenkomst tusschen de kerkmeesters der beide kerken en de zooeven genoemden, omtrent het begraven in de kerk en op

het kerkhof der minderbroeders. Er was eenige moeijelijkheid ontstaan van wege de vrees, dat hieruit voor de kerken nadeel mogt geboren worden. Met vergunning van JOHANNES QUIESDEBER, vicaris-generaal aan deze zijde der bergen *(cismontanus)*, was dan het volgende verordend: 1°. Van al wat den broeders nagelaten, gelegateerd of geschonken wordt in geld, huizen en vaste goederen in de laatste ziekte van wie bij hen begraven worden, ontvangen de kerkmeesters de ware helft van drie deelen; van alle andere dingen (eetwaren alleen uitgezonderd, die geheel voor de broeders blijven), als kleederen, kerksieraden, wol enz., wier waarde één pond groot te boven gaat, de groote helft van drie deelen. 2°. Van de uitvaarten, gevierd bij de broeders voor wie bij hen begraven worden, zullen de kerken niets minder hebben dan alsof de uitvaarten bij haar gevierd waren, wat het was en licht betreft. Worden er twee uitvaarten gevierd voor een' bij de broeders begravene, èn bij hen èn in één' der parochiekerken, dan mogen kerkmeesters uit de waslichten, in de verschillende kerken gebezigd, kiezen. 3°. Geene jaargetijden mogen in de kloosterkerk gesticht of gevierd worden. 4°. De broeders doen nu en voortaan afstand van alles wat niet overeenkomstig het boven bepaalde hun ooit geschonken is of wordt, tenzij het hun vergund worde door de goedwilligheid der kerkmeesters. 5°. De kerkmeesters daarentegen kunnen nooit iets anders dan het omschrevene vorderen van de erven dergenen, die bij hen begraven worden.

Aan dit stuk was de brief gehecht van JOHANNES QUIESDEBER, vicaris-generaal van den generaal der orde, waarin al het bovenstaande wordt goedgekeurd en bekrachtigd. De brief was gegeven te Sluis in 't observantenklooster, den 28 November 1454.

De andere oorkonde is van den 27 November deszelfden jaars en is een verdrag tusschen JACOBUS MAES, deken van het Aardenburgsche decanaat en pastoor der Mariakerk, en JOHANNES BRUGMAN, gardiaan, benevens de broeders observanten, met vergunning van JOHANNES QUIESDEBER. Het behelst bepalingen omtrent het wettig deel, ten opzigte van hen, die bij de broeders

begraven worden, aan de parochiepriesters uit te keeren, gelijk het hun naar parochiaal regt toekomt. 1°. Het lijk, dat naar de broeders ter begraving wordt heêngedragen, moet eerst gedragen worden naar de Mariakerk of in pesttijd naar het kerkhof, om het laatst vaarwel aan deze zijne parochiekerk te doen, opdat het door den priester met wijwater besproeid worde. Komt deze niet terstond en zonder belooning, dan wordt het lijk dadelijk naar het klooster gedragen. Hiervoor mag de priester niets van de erven eischen. 2°. De broeders mogen voor de bij hen begravenen geen' uitvaart doen in hunne kerk, dan nadat eerst de uitvaart in de parochiekerk gevierd is, tenzij met verlof van den bevoegden priester. 3°. Van al wat den broeders gegeven of nagelaten wordt in de laatste ziekte van wie bij hen begraven worden, namelijk in geld, goud, zilver of ander metaal, zal de priester slechts het kanonike, d. i. het vierde gedeelte hebben; van kerkelijke sieraden of gewaden, boeken, brood, wijn en dergelijke niets; maar van alle andere dingen de helft. 4°. Sterven er parochianen van St. Maria op zee of elders, zonder dat zij bij de broeders kunnen begraven worden, dan heeft de pastoor van de uitvaart, bij de broeders gedaan, zooveel alsof ze bij hen begraven waren. Maar van wie geene parochianen zijn van St. Maria zal de pastoor niets hebben, ook al vieren de broeders de uitvaart. 5°. Alle giften in geld, in de kerk ingezameld, zullen de broeders bestendig afstaan tot het regt en gebruik des pastoors. Maar van de giften van was, die *ad stolam* of tot de hand des priesters komen, zal de voornoemde pastoor, zonder præjudicie van andere priesters, de helft hebben. 6°. Behalve het bovenstaânde mag de pastoor noch van de broeders noch van de erven van wie bij hen begraven worden iets anders, onder welken naam ook, eischen. Ook zal hij het voorschrevene niet van de erven of magen des overledenen eischen, tenzij hij 't eerst van de broeders gevraagd hebbe, nadat het lijk begraven is. 7°. Eindelijk, ingeval de pastoor of iemand van zijnentwege de menschen van het begraven bij de broeders aftrekt, of indien de broeders tot

het bekorten der kerkelijke regten medewerken, of aanleiding geven, dat men hun in plaats van geld liever boeken, wol, linnen en dergelijke schenke, zoo zal de pastoor gedurende twee jaar zijn regt en deel verliezen, en de broeders zullen even zoolang van hun begrafenisregt verstoken zijn, tenzij bij onderling goedvinden anders overeengekomen worde. 8°. Ten laatste zal de pastoor bevestigen en in stand houden het verdrag tusschen de broeders en de kerkmeesters ten gunste der kerk van St. Maria en van den Heiligen Geest [1], voor zooveel het hen aangaat.

Ziedaar wat de oude gedenkstukken van Sluis melden aangaande de verrigting en het verblijf van Johannes Brugman daar ter stede. Van zijn verder lot of van zijn vertrek melden zij niets. Wij zijn dan wel gedwongen om afscheid van hem te nemen. Alleen kunnen wij ons niet weêrhouden hier nog de opmerking bij te voegen, dat ook in de medegedeelde stukken de streng morele zin der observantie en de bijbelsche geest der liefde van Brugman doorstralen. Het eerste toch, van Brugman uitgegaan, begint met een' heilgroet in Hem, Die aller Zaligmaker is. Het wijst ter inleiding op den grondslag, waarop de volgende bepalingen steunden, de bron waaruit zij geboren waren. En dit was: „de zeer heilzame vermaning van den heiligen Apostel Paulus om, zooveel in ons is, vrede te houden met alle menschen.” Dit was: de eisch der observantenorde, „in nederigheid en armoede gesticht.” De broeders wenschten dan met vurig verlangen des harten dezen vrede innig te bewaren en waren genegen niet alleen het geestelijk, maar ook het tijdelijk welzijn der kerken te bevorderen; en 't was tot versterking der liefde en des vredes dat zij in de volgende bepalingen toestemden, terwijl zij voor zich verklaarden, daarbij „met regt hoogeren prijs te stellen op geestelijke winst dan op hun tijdelijk voordeel.” In gelijken geest wordt in het andere stuk de vrede geroemd, als waardoor de gansche maatschappij gevoed wordt, en de overeenkomst aangegaan ter bekrachtiging van bestendige

rust en vriendschap. Voorts is 't in beide stukken in het oog vallend, hoe diep aan de balans van het materiëel belang de schaal ten voordeele der parochiekerken doorslaat, en met wat karige vruchten de broeders zich tevreden hielden. En niet minder opmerkelijk is het, dat, terwijl de observanten zóó weinig bedacht waren op eigen stoffelijke winsten, zij de tijdelijke belangen van anderen zoozeer ter harte namen. Immers bedongen zij uitdrukkelijk, dat van de erven of aanverwanten der bij hen begravenen niets buiten het vastgestelde mogt geëischt worden, noch voor het laatst vaarwel, dat door de lijken aan de parochiekerk moest gebragt worden, noch voor de begrafenis zelve, 't zij onder den naam van redemtie of eenigen anderen; ja de erven of verwanten mogten zelfs nooit worden lastig gevallen door regtstreeks van hen iets te vorderen, tenzij het vooraf van de broeders gevraagd was.

Wij herkennen in dat alles de vrome observanten, die hun streven daarheên rigtten, dat ze Hem navolgden, Wiens koningrijk niet van deze wereld was. En wij vinden er den godvruchtigen Brugman in weder met zijne belezenheid in en voorliefde voor de heilige Schriften, die hem met nadruk verklaren deed: „ik houde mij aan het Evangelie;" maar vooral ook met zijn' liefdevollen, vredestichtenden, zachtmoedigen geest, die eens het kind eens vermoorden vaders in 't midden der gemeente de hand opsteken en alle wraak afzweren liet, opdat zijn' strijdzuchtige en haatdragende hoorders door het voorbeeld eens kinds tot verzoening en liefde zouden verwekt worden [1].

III.

HET KLOOSTER, BEZWEKEN IN DEN HERVORMINGSSTRIJD.

Honderdtweeëndertig jaren had het klooster zich verheugd in zijn aanzijn, toen het in den moord van zijn' overste een' ramp verduurde, die het voorspel was van zijn' reeds dreigenden volslagen ondergang. In al dien tijd ontsnapt het gesticht aan onze blikken, of wat wij er van vernemen is van zoo luttel be-

duidenis, dat het op geene vermelding aanspraak heeft. Maar in dat meer dan honderdjarig tijdsverloop had tevens de tijdgeest eene ontzaggelijke verandering ondergaan. De zucht naar hervorming, uit der volken borst gestegen, waaraan het Sluissche godsgebouw zelf zijn' geboorte had te danken, was inmiddels een' luide stem geworden, en die stem had gesproken al krachtiger en krachtiger, totdat zij die verbazende omwenteling had in 't leven geroepen, waardoor de zestiende eeuw zijn' grooten en onuitwischbaren naam verworven heeft. Het beginsel, waaruit de observantie gegroeid was, had steeds in ontwikkeling toegenomen en stond daar opgewassen tot een' man, die nu met medelijden op die arme eerste beginselen terugzag en, in plaats der oprigting van kloostergestichten, de gansche Christenheid wilde doen worden tot levende steenen, gebouwd tot een geestelijk huis, tot een heilig priesterdom, om geestelijke offeranden op te offeren, die Gode aangenaam zijn door Jezus Christus. Bij deze zienswijze was de val van het Sluissche observantenconvent aanstaande. Het zou bezweken zijn, ook al had het niet door eene gebeurtenis, even afschuwelijk als bejammerenswaardig, zijn hoofd verloren.

Helaas, de zucht, uit de borst der volken opgestegen, was bij een' groote menigte ontaard tot een' zucht naar losbandigheid, tot een ademen van wraak en woede, van moord en dreiging! In de bosschen van Vlaanderen onthielden zich sedert 1566 een hoop ruwe en bloedgierige menschen, die, door de beleedigde kerk uitgeworpen en door het reuzenzwaard van Alba bedreigd, omzwierven op de wegen, op roof en plundering aasden en zich te buiten gingen inzonderheid in het verminken of doodmartelen der geestelijken, die in hun' wreede en baldadige handen vielen. Zij werden boschgeuzen genoemd en waren de schrik des lands. Niet het minst hadden zij zich genesteld tusschen Brugge en Gend in de boschrijke streken van Eekloo, Adegem, St. Laurens. Één dier woestaards was zekere Jacob de Meyere, weleer een schoenmaker te Gend, wiens vader Lieven terzelfder

stede een eerlijk kleêrmaker was geweest. Zijn naam vooral werd met angst en ontzetting uitgesproken, als die van een' straatroover en moordenaar. Met gloeijenden haat bezield tegen al wat Spanjaard en priester heette, was hij bekend onder den bijnaam van papenvijand. En had hij zeven of acht moorden op 't geweten toen men hem naderhand ter dood bragt, daaronder behoorde ook die van den laatsten gardiaan van het observantenklooster te Sluis.

De naam van dezen ongelukkige was Franciscus Penneman. Geboren te Gend, geschiedde het op den 13 of 14 September 1575, dat hij van zijn' geboortestad wederkeerde naar het broederhuis, aan zijn opzigt toevertrouwd. Hij was onverzeld en ging wandelende, gelijk de nederige geest zijner orde medebragt. Zijn weg leidde langs St. Laurens. In de nabijheid van dat dorp valt hij op de knieën en bidt. Welligt was 't voor een' kapel of een beeldeke, opgerigt ter plaatse, waar weleer iemand het leven verloren had en nu een gebed voor de ziele gevraagd werd; of misschien behoorde het tot zijn' pligt en regel; of mogelijk dreef zijn hart hem op de knieën. Maar nu, terwijl hij daar in stille eenzaamheid en vrome aandacht geknield ligt hebben de oogen van tijgers rondgegluurd, en hij is ontdekt geworden. De wilde geuzenbende heeft hem gezien, en zij heeft het naauwelijks, of zij stort zich op hem met de dolheid van den bloeddorst. De onmenschen grijpen, slaan, mishandelen hem op de wreedste wijze. Zij werpen hem ter aarde, en de geduchte Jacob de Meyere, wiens hand gewapend is met een' oostersche bijl, heft de hand op en houwt den deerniswaardigen gardiaan de keel af; hém, wiens laatste werk een gebed was geweest. Het ligchaam wordt smadelijk in een' gracht geworpen. Na vijf dagen door schaapherders gevonden, werd het daarop met eere in de parochiekerk van St. Laurens begraven. — Zoodanig was het einde van den laatsten opziener over de Sluissche broeders, wiens deugd, geleerdheid en nederigheid geroemd worden, en die gezegd wordt verscheidene handschriften te hebben nagelaten.

Drie of vier dagen na de gepleegde schanddaad, den 17 September, werd de bende, die den gardiaan vermoord had, vijfendertig sterk, op den weg van Brugge overvallen. Één der voornaamsten, ANDRIES BOSSCHAERT, werd gevangen genomen en veroordeeld om den 24sten buiten één' der Gendsche poorten levend verbrand te worden. Toen men gereed was om 't vonnis uit te voeren werd den bevelvoerder een brief der boschgeuzen ter hand gesteld, waarin zij te kennen gaven, dat ze dienzelfden dag weder een' minderbroeder gevangen hadden, die 's morgens te zes ure te Gend nog de mis bediend had, gelijk ook jonkheer JAN TRIEST; voorts nog vier mannen van Sluis en een' jongen, die hen vergezelde. Zij bedreigden, met de twee eersten evenzoo te zullen handelen als men met BOSSCHAERT, hun' metgezel, doen zou. Hierdoor werd de regtspleging opgeschort, maar toch des avonds te vijf ure volbragt. En nu moest het dan ook de ongelukkige minderbroeder ontgelden. Hij werd op de gruwelijkste wijze gedood, en 't was JACOB DE MEYERE, die weder daarbij de afgrijsselijkste rol speelde.

Deze minderbroeder, GULIËLMUS OLYS of HOLST genaamd, behoorde tot het Brugsche convent. Doch ten volgenden jare viel een broeder van het Sluissche klooster, terwijl hij bezig was met de mis te bedienen in Kadzand, in der geuzen handen. Hij werd niet ter dood gebragt, maar op een losgeld gesteld van *f* 600, tot het vergaderen van welke som bij de burgers PETRUS SIMONS, naderhand bisschop van Yperen, den 22 Julij 1576 te Gend een' krachtige aanbeveling deed, gelijk ook in andere kerken elders gedaan werd.

Wat JACOB DE MEYERE betreft, hij werd den 9 Julij van genoemd jaar tusschen Waarschoot en Eekloo door de boeren gevat en naar het gravenkasteel te Gend vervoerd, in welke stad hij op den 13 Augustus daaraanvolgende, na op de gruwzaamste, de ijsselijkste wijze gemarteld te zijn, in de vlammen stierf. Men stelde al het mogelijke in 't werk om hem met de Roomsche kerk verzoend, na biechtspraak, het leven te doen eindigen. Doch niets was in staat zijn' ijzeren geest te buigen, niets

kon hem tot schuldbelijdenis bewegen. Toen men hem wees op het gebod des Heeren: „gij zult niet doodslaan," zal hij geantwoord hebben, dat hem dit geoorloofd was, omdat de prins van Oranje het bevolen had. Misschien geloofde het de ontzinde dweeper en gaf aan één of ander woord des prinsen eene uitlegging op zijne wijze. Maar als wij moeten oordeelen, dan kan 't niet anders zijn, dan dat hij met een' leugen op de lippen de eeuwigheid inging [1].

Zoo had dan het Sluissche broederklooster zijn hoofd verloren, en één zijner leden, zoo niet meer [2], was in de magt der geuzen. Was het hierdoor reeds aanmerkelijk verzwakt en verachterd, straks verhief zich een andere storm, die de muren van 't gesticht deed waggelen, om ze weldra in puin te doen nederstorten. Wij behoeven de gebeurtenissen niet op te geven, waardoor het protestantisme in Vlaanderen van jaar tot jaar, van maand tot maand in magt en invloed had gewonnen. Genoeg zij 't te herinneren, dat in de eerste helft van 1578 de openbare prediking der hervormden alom in deze landstreek was doorgedrongen. Ook te Sluis zag men ze, ofschoon dan eerst na deze eerste helft, gedoogen. Den 22 September werd afgekondigd, dat men de „presche" binnen Sluis toelaten zou. En nu had ook het observantenklooster uitgeleefd. Misschien waren de overgeblevene broeders reeds vóór die afkondiging er uit vertrokken. Doch zeker is 't, dat wij slechts eene week later het convent verlaten vinden, blootgesteld aan schennis, plunderwoede en roofzucht. Dát mogt de Sluissche overheid niet werkeloos aanzien, en van daar de volgende bekendmaking met de schelle, die op 29 September den burgers in de ooren klonk:

„Naardien de graauwbroeders dezer stede goedgevonden hebben te vertrekken en hun klooster te verlaten, en het te beduchten ware, dat de huizen, ledig staande, zeer haast zouden mogen uitgeplunderd worden en te niete gebragt, zoo is 't, dat men van 's heeren- en wetswege striktelijk verbiedt, dat zich iemand, wie hij zij, jong of oud, vervordere te gaan in 't zelve graauw-

broêrsklooster noch in de hoevingen of beloke van dien, zonder expres consent van de wet, op pœne van gebannen te worden anderen ten exempele, en dat de wachten of ronden zullen degenen, die zij vinden zullen in de huizen of hoevingen van dien, mogen doodschieten of kwetsen, zonder daaraf dragen te hebben" [1].

De scherpe strafbedreiging zal zeker wel geholpen hebben. Zij zal echter niet bij magte geweest zijn tot volkomen bedwang van een roofziek gemeen, waar het zich de uitlokkende gelegenheid zag aangeboden om uit te gaan op buit in de ruime gewelven van een verlaten klooster. Van daar, dat de magistraat wijsselijk het besluit nam om een groot gedeelte van het eenzaam gesticht te verhuren: alzoo toch zou het te gelijk een' bewaker vinden en te gelijk voor de stad nog zekere winst aanbrengen. Pieter Vermeulen betrok alzoo het convent den 19 November 1578 voor een' huurprijs van acht pond Vlaamsch of *f* 48 's jaars. Hij bewoonde het zes weken minder dan een jaar, tot „bamesse" [2] 1579, en betaalde dan ook niet meer dan *f* 42. Toen werden de kloostergebouwen in 't openbaar aan de meestbiedenden verkocht.

Eer wij daaraan onze opmerkzaamheid wijden vermelden we echter één' en anderen verkoop van kloostergoederen, die de verkooping der groote gebouwen gedeeltelijk voorafging, gedeeltelijk volgde [3]. Reeds den 10 April 1579 verkocht men, benevens andere materialen, de cellen, die weleer tot woonstede der broeders gediend hadden [4]: het wordt de „eerste venditie in 't graauwbroedersklooster" genoemd. De tweede was die van het ooft op den 19 Augustus. Daarop volgden den 9 November „de habyten:" 't waren waarschijnlijk de kleederen der broeders, voor zooveel zij waren achter gelaten, en vooral de kerkelijke gewaden en geweven stoffen. Eindelijk is den 19 Januarij 1580 nog eenige overgebleven steen verkocht geworden. De cellen bragten op *f* 206,32½, het ooft *f* 22,65, de habyten *f* 104,77½ en de steen omstreeks *f* 92,25, al te zamen *f* 426. Men kan zich hierdoor eenig denkbeeld vormen van de gegoedheid des

kloosters, waarbij men niet vergeten mag niet alleen de toenmaals veel hoogere waarde van het geld, maar inzonderheid dat gewis al het opgenoemde verre beneden de waarde is gekocht geworden. Wij lezen het met aandoening. Zelfs op óns standpunt kan het niet anders dan ons een' weemoedigen indruk geven, als wij de woningen, waarin zoo menig vroom kloosterbroeder gepeinsd en gestreden had, waaruit zoo menig stil gebed was opgerezen, voor afbraak zien verkoopen, en als wij voorwerpen, die van onheugelijke tijden af met heiligen eerbied waren beschouwd en behandeld geworden, aan de ongewijde nieuwsgierigheid en spotzucht der menigte zien blootgesteld en overgaan in vaak onheilige handen.

De beschouwing van den geheelen ondergang des kloosters toeft ons. Hooren wij de redenen, die tot het verkoopen der groote gebouwen aanleiding gaven. Groote onlusten waren opgerezen in de Nederlanden, en de vijand, de legermagt van Spanje, had in Vlaanderen verren voortgang gemaakt. Daarom was het van hooge noodzakelijkheid geworden het zoo belangrijke en reeds sterke Sluis in den meest mogelijken staat van tegenweer te stellen; en dit te meer, wijl het nog aan vele zijden onversterkt was en nieuwe bolwerken waren ingestort. Vruchteloos wachtte men geldelijken bijstand van de stad Brugge, even vruchteloos als van de vier leden van Vlaanderen en de algemeene staten. Toen wendde zich de stedelijke overheid, in overeenstemming met de ingezetenen van Sluis, tot den magistraat van Brugge [1], met het verzoek om brieven van octrooi, ten einde het vervallen minderbroederklooster te mogen verkoopen en de daaruit voortvloeijende gelden aan te wenden tot bestrijding van de kosten der stadsversterking. De Sluissche regering gaf te kennen, dat het klooster in den ellendigsten toestand verkeerde, zoowel „door de krankheid der gestichten, van ouds en lang vóór de scheiding" der broeders in gevaar van bouwvallen te worden — het klooster schijnt niet sterk gebouwd te zijn geweest — als door de schade daaraan gedaan van alle zijden nadat de broeders het verlaten hadden, zoodat het te duchten was, indien de ge-

bouwen aldus langer onbewoond, aan alle kanten open en aan plundering blootgesteld bleven, dat het geheel eerlang tot een' louteren puinhoop zou instorten. Voorts wezen zij op de onvermijdelijke noodzakelijkheid en het hoogst kostbare der fortificatie van de stad en verklaarden, dat Sluis onmogelijk hierin voorzien kon zonder aanzienlijken onderstand, zijnde de stad reeds *f* 1120 schuldig aan de staten van Zeeland, voor acht stukken geschut en andere krijgsbenoodigdheden. Het verkoopen van de erve en gestichten van gemeld klooster was een geschikt middel tot afwending der lasten, en de inwoners van Sluis, zoo van de Roomsche als hervormde godsdienst, hadden daaraan hun' stem gegeven. Op dit verzoek zond de Brugsche regering hare gevolmagtigden naar Sluis. Deze begaven zich naar het klooster, vonden de kerk en de andere gestichten in onherstelbaren staat en gaven aan hunne lastgevers verslag van hunne bevindingen, die in alles de waarheid van het door den Sluisschen magistraat verklaarde bevestigden. Mitsdien werd den 1 Junij 1579 tot den voorgenomen verkoop de gewenschte volmagt verleend, en 't was nu in het begin van October dat zij plaats vond. Uit vier acten, den 23 November gepasseerd voor burgemeesters en schepenen van Sluis, zien wij, dat het kloostergoed in vier partijen geveild werd en aan onderscheidene eigenaars overging [1].

Het zou mogelijk zijn uit deze acten, waarin de ligging der kloostergebouwen omschreven wordt, een denkbeeld te geven van den stand des kloosters en er zelfs een' vrij naauwkeurigen plattengrond van voor het oog te stellen. Wij onthouden ons daarvan om meer dan ééne reden. Liever vergenoegen wij ons met de opnoeming van wat merkwaardigs aan 't gesticht en op zijn' grond gevonden werd, waardoor men zich mede een begrip van zijne uitgebreidheid en inrigting vormen kan, ofschoon we hier niets aantreffen wat niet ook andere conventen eigenaardigs hadden. De kerk vordert het eerste onze opmerkzaamheid. Zij bevatte een' voorkerk, een' noordbeuk en een koor, aan welks noordelijke zijde een' kleine kapel was

aangebouwd. Aan het eigenlijke klooster waren verbonden een' gastenkamer, dienende voor hen, aan wie de broeders herbergzaamheid verleenden, of voor de zieken die zij verpleegden; een refectorium of refter, d. i. eetzaal, waarin de boeders gemeenschappelijk spijzigden; eene kapittelkamer, waarin zij zamen kwamen tot vergaderingen, in welke de huishoudelijke of algemeene belangen der orde of van de kerk behandeld werden; voorts eene bakkerij, eene brouwerij en een' keuken, waarin zij hun' eigen spijs en drank bereidden. Hier en daar stonden huizekens, misschien de cellen die zij bewoonden. Bij de kerk lag het kerkhof of de begraafplaats, die door een' muur van den warmoeshof of moestuin gescheiden was. Verderop zag men den boomgaard, in zijne muren besloten. Een bornput verleende zijn welwater, ook voor de brouwerij, en werd daarom misschien ook brouwput geheeten, terwijl een vijver almede zijn' frissche wateren schonk en den kloostergrond bevochtigde. Het geheele gesticht eindelijk was van zijne vrijmuren omgeven en ingesloten door zijne gracht, die het beveiligde en van de wereld hield afgescheiden, gelijk de groote poort het éénige middel was, waardoor de gemeenschap met de buitenwereld open stond.

De vier partijen, waarin het klooster gescheiden werd toen het werd verkocht, worden beschreven als het pand, waarop de kerk stond, de brouwerij met den moes- of koolhof, de gastenkamer met hare erve en de boomgaard.

De gebouwen werden schier geheel afgebroken, doch zóó, dat er nog een gedeelte van het muurwerk staan bleef, zoodat Miræus in zijnen tijd nog schrijven kon, dat de bouwvallen voor een deel aanwezig waren [1].

Het doet ons goed te vernemen, dat de grafzerken — elders zoo vaak oneerbiedig behandeld en verspreid op plaatsen, waar ze allerminst moesten gevonden worden — in het Sluissche minderbroederklooster niet aan de baatzuchtige en niets ontziende berekeningen van den kooplust des algemeens waren veil gegeven. Zij werden omstreeks 16 October 1580, ten getale van negenentwintig, gevoerd naar het kerkhof der St. Janskerk en met

de onderscheiding, waarop zij aanspraak maakten, op deze rustplaats der dooden nedergelegd. Aan zekeren Joos DEKENS werd daarvoor *f* 18 betaald uit de stadsmiddelen.

Nog iets vernemen wij met genoegen. De renten, die op de verkochte panden waren bezet gebleven, werden gebruikt om daaruit een paar kloosterbroeders te onderhouden. Zij hadden, gelijk de andere monniken, de stad niet verlaten. Misschien waren zij tot de hervorming overgegaan, hoewel wij daarvoor niet het minste bewijs hebben en de voorbeelden talrijk zijn van toelagen aan de geestelijken uit de kerkelijke goederen, ook nadat de reformatie gevestigd was en terwijl zij aan de Roomsche godsdienst verbonden bleven. Hoe 't zij, de broeders HERMES of HERMERS en ANDRIES CLOCKE ontvingen tot „profyte en kleeding," als „gratuïteit, hun toegezegd in 't verkoopen des kloosters," elk *f* 36, waarvan de betaling verscheen iederen 23 November.

Ziedaar wat wij aangaande het lot van het minderbroederconvent te Sluis konden mededeelen. Leed doet het ons, dat wij aangaande de werkzaamheid der broeders en hun' zedelijken invloed op de inwoners der stad of in hare omstreken niets kunnen opgeven. Wij mogten zelfs geen' wenk daaromtrent ons gegeven zien. Doch veilig mogen wij er ons toch van verzekerd houden, dat het woord en het voorbeeld dier kloosterlingen niet krachteloos geweest is dáár, waar zij met zoo groote liefde en begeerte ontvangen waren. Ook húnne kerk zal hebben opengestaan voor de Sluissche Christenen, gelijk elders de kloosterkerken der minderbroeders hare deuren voor het volk ontsloten [1]. En ook dáár zal de ernstige taal der predikers-observanten de bedorven zeden aangetast, de zonde bestreden en tot een heilig Christenleven hebben opgewekt. Wie denkt zich van dat alles niet een' heilzame werking op den volksgeest? Neen, waar de prediking van een' BRUGMAN weêrklonken had, dáár is het Woord Gods niet als onvruchtbaar zaad gevallen in de aarde. Al hadden niet vele broeders nog ná hem de stem der boete en der bekeering

doen klinken te midden der stemmen van wereldsgezindheid, die daar opgingen in het bloeijende en magtige Sluis; al ware hij — wat wij niet gelooven kunnen — de éénige der observanten geweest, die er waardiglijk zijn' grootsche taak vervulde; al had hij er — wat nog onbeslist is — niet zijn' waardigen en krachtigen tijdgenoot, den priester JOHANNES VAN GOCH, tot zijn' medearbeider [1], dan nog is het tijdperk, waarin hij werkte, gezegend geweest voor de stad, in wier midden hij eens de gardiaanswaardigheid bekleedde, en het observantenklooster heeft niet doelloos gestaan in hare muren, maar in zooverre beantwoord aan de bestemming, waarmeê een CAPISTRANO het verrijzen deed.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 5, [1]. 't Schijnt hierdoor haast alsof DE CAPISTRANO zelf ook provinciaal of provinciaal-vicaris der orde geweest is.

Bl. 5, [2]. Boomgaarden. Er staat in 't Latijn *ortaliciis*, waarvan de *h*, naar Vlaamsche wijze, is weggelaten. Maar *hortalicium* hebben wij nergens kunnen vinden. Wij vermoeden, dat het boomgaarden, hoevingen (vg. bl. 26) of iets dergelijks beteekent.

Bl. 5, [3]. Zie deze bul hierachter onder de BRONNEN opgenomen, bij de oorkonden voor de geschiedenis van het Sluissche observantenklooster, I.

Bl. 6, [1]. Het *Alg. noodw. woordenb. der zamenl.*, art. CAPISTRANUS (JOHANNES), zegt, dat hij Dominicaner monnik werd; onze andere bronnen noemen echter de Franciscaner orde.

Bl. 6, [2]. Door MEYERUS, *Annales Fl.*, fol. 319, recto, *ad a.* MCCCCLVI, wordt hij genoemd: „Ioannes Capistranus, vir pius et sanctus, divi Bernardini discipulus." Evenzoo W. MOLL, *Joh. Brugman*, I, 144, [2]). Men leest daar nog: „duizenden volgden hem om zijne predikatiën te hooren, die in het Latijn door hem voorgedragen en door een tolk vertaald werden. Een levensberigt van dezen man kan men vinden bij SCHROECKH, *Chr. Kirchengesch.*, t. XXXIII, s. 421. Belangrijke bijzonderheden deelt J. BUSCH, die hem persoonlijk gekend heeft, van hem mede in het *Chron. Windes.*, p. 154." In het register van MOLLS a. w. wordt de naam van DE CAPISTRANO gemist.

Bl. 7, [1]. Zie eene reeks van 55 gilden in 1436 in de *Jaerb. van Brugge* door CHARLES CUSTIS, 1e. uitg., I, bl. 354.

Bl. 7, [2]. De noodige bescheiden ontbreken ons om ten aanzien van de vestiging der observanten te Brugge genoegzaam duidelijke en zekere berigten op te geven. Het eerste dat wij van hen gewaagd vinden is in 1458, in het *Précis analytique des documents histor. que*

renferme le dépot des archives de la Fland. occid. par O. Delepierre, t. I, p. 94, alwaar vermeld wordt eene bul van Pius II van genoemd jaar, waarbij de proost van Eversham wordt gemagtigd om van Jan van Baenst, baljuw van Brugge, een huis in deze stad te ontvangen, ten einde er een klooster te vestigen van de minderbroeders der observantie. Dat het niet geschied is bewijst eene bul van denzelfden paus van 1466, door welke aan de minderbroeders der observantie wordt toegestaan zich een klooster te bouwen in de stad Brugge of althans digter bij dan 't gene zij bewoonden: a. w., p. 107. Intusschen vermelden de *Chron. v. Vlaend.*, d. II, fol. 355, Meyerus, *Annal. Fland.*, fol. 328, verso, en de *Jaerb. v. Brugge*, I, 424, dat in 't begin van 1460 alhier kwamen wonen, in de stad aanvaard werden, hun' vaste woning kregen de graauwbroeders, die men observanten noemde. Hieruit schijnt te blijken, dat de broeders op eenigen afstand van de stad een convent hadden en dat, hoewel zij in de stad eene woning hadden die echter geen klooster was, in 1466 nog hunne pogingen niet gelukt waren om zich daarbinnen te vestigen, al had ook Jan van Baenst hun daartoe een huis geschonken. Trouwens zij ondervonden in hun' rustige nederzetting veel tegenstand. Pius II moest nogmaals in eene bul van 1468 verbieden, dat men den minderbroeders-observanten beletsel deed in de stichting van hun klooster: *Précis analyt.*, p. 108. Izabella van Portugal, moeder van graaf Karel den Stoute, hertog van Bourgondië, kwam hun gelukkig ter hulpe. Op den 23 Julij van hetzelfde jaar legde zij zelve den eersten steen van hun klooster, gelegen buiten de Ezelpoort, ter plaatse waar naderhand de roode zusters kwamen wonen: Meyerus, fol. 345, recto; *Chron. v. Vlaend.*, II, 398; *Jaerb.*, 444. In Augustus daaraanvolgens gaf dan ook graaf Karel een charter, waardoor geamortiseerd werden eenige gemeten lands te Schipsdaele, gegeven aan de minderbroeders-observanten, die zich buiten de Ezelpoort waren komen vestigen. Dit klooster, „naguère transferé du lieu estant hors de l'échevinage de Bruges à ung autre lieu plus près d'icelle dedens le dit échevinage et nouvellement fondé par la mère du duc," ontvangt deze donatie van de vorstin. En deze donatie van grond, gedaan door Izabella van Portugal aan de observanten, wordt den 9 Maart 1469 door den bisschop van Trier, legaat *a latere*, goedgekeurd: a. w., p. 108, 110. (Pag. 115 komt voor eene acte van procuratie aan den gardiaan der minderbroeders-observanten van 6 Mei 1471.)

Weldra was het klooster volbouwd en
wijd te worden. Bij gelegenheid da
van Doornik, 5 Februarij 1475, veer
zijn' suffragaan, den bisschop van Sarep
p. 119. Zij vond plaats op den 29 Jun
454; MEYERUS, fol. 365 verso. De (
noemt de kerk de kapel van ST. PIETI
minderbroederklooster te St. Omer ston
PAULUS en PETRUS: MOLL, *Joh. Brugm*
tige tegenwerking de broeders vroeger
kan worden afgeleid uit eene notariële
procuratie is overgeschreven aan deze br
IZABELLA, hertogin van Bourgondië, c
steunen. Men leest er in: „Nous Isa
depuis un an environ certain couvent d
les frères mineurs de l'observance, étai
de la ville de Bruges et fait fonder en
de la porte de la dite ville sur certain
acquis et acheté, néanmoins un certain
sluis, escolastre de St. Donat et curé de
en Bruges a naguère interjeté certaine a
adhérens au préjudice de nostre dite tran
„Nous avons donné et donnons plein po
Treffend is het voorts te zien, hoe naauv
in de bewaring van de eenvoudigheid
schijnt de vorstelijke weldadigheid hunn
groot geweest te zijn: haar geschenk overt
behoeften. 't Was daarom, dat de gardia
Maart 1479 omstreeks twee gemeten van
vermits de te groote uitgestrektheid daarv
hunnen staat afbreuk deed. „Considerar
fluam quantitatem [h]orti nostri et quod s
puritati status nostri, quodque difficulter
sit claudi ut oportet, propter etiam ali
A. w., p. 180. Eindelijk lezen wij, dat de
1483 weêrstand vonden. Want toen veroo
VENZANDE, abt van het St. Mariaklooster te Middelburg, *judex executor* en bewaarder der regten en privilegiën van de minderbroeders der observantie buiten de Ezelpoort te Brugge, zekeren JODOCUS HERLE, alias ZEGHELS, inwoner van Damme, tot 80

marken, „pour avoir troublé les dits religieux dans la paisible jouissance du terrain amorti, qu'ils occupent." A. w., p. 134. — Wat er naderhand van de observanten te Brugge is geworden konden wij met geene bepaalde zekerheid ontdekken. Zij worden in de geschiedenis niet zelden verward met de andere afdeeling der minderbroeders, de conventualen, die van ouds te Brugge gevestigd waren. Vergeefs zoekt men naar eenige melding der observanten in de anders vele kerkelijke- en kloosterbijzonderheden opgevende *Histoire de Bruges*, uitgeg. te Brugge in 1850.

Het andere observantenklooster, behalve Sluis, in het tegenwoordige Zeeuwsch-Vlaanderen was te Hulst. Wanneer het gesticht werd is ons niet gebleken. In 1458 was het in verval geraakt en werd het met pauselijke toestemming herbouwd. Zie J. VAN LANDSBERGHE, *Beschr. der stad Hulst;* SANDERUS, *Fl. illustr.*, t. II, p. 617; V. D. AA, *Aard. woordenboek*, V, bl. 919.

Bl. 8, ¹. Ontleend aan de rekening der stad Sluis, geteekend n°. 35, „beghinnende den eersten dach van maerte int jaer m. cccc. twee ende veertich [d. i. 1443] tot den laetsten daghe van spoorcle [Sprokkelmaand] int jaer m. cccc. drie ende veertich [1444] beede inclus." De posten zijn vervat in het hoofdstuk, dat verantwoordt „andre betalinghe ghedaen den buerchmeesters, scepenen, raden ende pensionarisen van der voors. stede van haren wedden, dat, de daghen ende omme de causen hiernaer verclaerst, zy bi laste van der wet hebben van der zelver stede weghe ghevacheert ten taxen naervolghende." Zij luiden aldus:

„Chrispiane Veyse secretaris van tween daghen die ingaende xv in merte voors. hi bi laste van der wet ghevacheert heeft te brugghe an broeder Janne de Capistrano legaet van den paeus up tstic van den cloostre van der observance van sente franchoys ten taxe voors. Bi cedulen. vj s. viij d."

„Oliviere tkint scepene van drien daghen ingaende xxij in maerte voors. die hi vacheerde te brugghe bi laste van der wet an den zelven broeder Janne up tfondeerne van den voors. cloostre te xl d. gr. sdaechs. Comt bi ced. x s."

„Chrispiane Veyse voors. van dat den xxiij^en dach in maerte voors. hi bi laste van der wet trac te brugge an den voors. broeder Janne de Capistrano up tstic van den voors. cloostre. Bi ced. iij s. iiij d."

„Denzelven Chrispiane, meester Cornelis Scijnkel ende Pieter Linet, elken van drien daghen, ingaende xxvj^sten dach

in maerte voors. die zy vacheerden treckende te brugge an broeder Janne voors. up tstic van den voors. cloostre elc te xl d. gr. sdaechs, comt metgaders xxvj d. gr. die zy betaelden van viere stoopen wijns den voors. broeder Janne doe ghepresenteert. Comt al te gadre teenre somme bi ced. xxxij s. ij d."

Bl. 8, [2]. Dezelfde rekening heeft:

„Item van den costen die verteert waren in broode, wijne eñ andren costen, ghedaen ter herberghen daer meester Jan de Capistrano, religieux van der ordene van der observantie van sinte franchoyse ende legaet van den paeus thuus lach. Ter causen van ziere comste was bi overeendraghene van der wet gheaviseert die te betaelene van der stede goede eñ hem uter herberghe te reedene, overmits dat hi hier comen was ter neerenster bede van der wet om̄e met hem te sprekene van ['t klooster van] den broeders van den vors. observantie dat de stede hier gherne hadde. Belopeñ eñ betaelt iiij £ xj s. iij d."

Bl. 8, [3]. Zie dit stuk hierachter opgenomen, oorkonde II. Het is gedagteekend 1 April 1442. Doch er is geen twijfel aan, of hier is dezelfde, in Vlaanderen gebruikelijke tijdrekening gevolgd, die ook in de rekeningen is in acht genomen, volgens welke het jaar aanving met Paschen. Vermits nu in 1443 het Paaschfeest inviel op 21 April, zoo rekende men wat daar vóór ging nog tot 1442 te behooren: 1 April 1442 in ons stuk is derhalve 1443. Dit blijkt nog daarenboven hieruit, dat op dezelfde plaats het jaar genoemd wordt het dertiende der pauselijke regering van Eugenius IV: deze, gekroond 12 Maart 1431, was dus 1 April 1443 werkelijk zijn dertiende regeringsjaar reeds ingetreden. Voorts leidt ons ook de bijgevoegde vermelding der zesde indictie tot het jaar 1443. Eindelijk zegt de volgende oorkonde (III) van den Doornikschen bisschop, gedateerd 19 Mei 1443, derhalve na Paschen, dat onlangs *(nuper)* Johannes de Capistrano den grond voor het klooster had in bezit genomen: hier zou niet gezegd zijn onlangs, indien het gebeurde meer dan een jaar geleden had plaats gevonden. En, gelijk ons nader blijken zal, de rekening bewijst ook, dat de confirmatie van den bisschop kort na de inbezitneming, in hetzelfde jaar, geschied is.

Bl. 8, [4]. Wanneer men de straat, die van de Hoogstraat afkomt en doorschiet voorbij de westzijde van het St. Janskerkhof, in zijne gedachten regt door laat loopen, dan komt men in de Rickert- of Riquaertstrate. Evenzeer komt men er in, als men het straatje

aan den oostkant der Beestenmarkt zich doorloopende verbeeldt. En dáár, waar nu deze beide straten elkander ontmoetten, of juister waar de Rikerstraat eene kromming maakte, lag het klooster, zoodat het aan de stadswallen grensde. De Rikerstraat heette ook de Groote Kloosterstraat en liep uit op de groote kloosterpoort. Nog noemt men een stuk lands bij de plaats, waar het klooster gelegen heeft, de kloosterwei, en op deze kloosterweide is het schoone zegelstempel gevonden, dat door mijn' medearbeider VAN DALE aan de oudheidkundigen is bekend gemaakt, maar tot nog toe niet bevredigend is opgehelderd. 't Is daarom dat ik er hier nogmaals de aandacht op vestigen wil, met de dringende bede, dat wie er eene verklaring van weet te geven ons daarvan deelgenoot make. Het zegel is ovaal, eenigzins afgepunt aan de einden, en draagt dit randschrift: S. DÑI. IHŌIS. CHEFAL'E. DIVINA. PROVIDENCIA. DÑI. CALIPOLENSIS. EPI, I. De letters zijn geen' Duitsche, maar Romeinsche, en of de lezing CHEFAL'E en EPI,I juist is durf ik niet verzekeren: vooral de F is twijfelachtig. Voorts is het, met de punten boven en onder, in tweeën verdeeld. Het iets grootere boveneinde vertoont, op een veld met sterren bezaaid, de maagd MARIA in een' soort van gestoelte, ter regterzijde van den aanschouwer, met een, zooals 't mij toeschijnt, geopend boek voor zich, een' lichtkrans om het hoofd, de regterhand op het hart en den linkerarm daaronder toegeslagen. Vóór haar, ter linkerzijde, ligt met gevouwen handen een gevleugelde engel geknield, ongetwijfeld GABRIëL, die haar de geboorte des Zaligmakers komt aankondigen. Boven beider hoofden is de bovenhoek gevuld met Gothisch beeldwerk, waarvan het middelste een tempel schijnt te verbeelden met een kruis er boven. Het onderste gedeelte heeft op een veld, bezaaid met lelieën, tusschen twee kolommen waartusschen de grond met sterren bezaaid is, een' geknielden bisschop met het aangezigt ter linkerzijde, de handen gevouwen en den kromstaf tusschen de geslotene armen. Welligt verbeeldt het een' abt: want zijn hoofddeksel is niet duidelijk een myter. Het schijnt een bisschoppelijk zegel te zijn, en wel van den bisschop van Gallipoli. Sommigen hebben gedacht aan een zegel van DE CAPISTRANO bij de twijfelachtige lezing des naams. Doch ons dunkt ten onregte, daar, zooveel wij weten, deze nooit abt of bisschop is geweest. Maar hoe komt nu een zegel van Gallipoli te Sluis? En zoo het in verband staat, gelijk het schijnt, met het klooster, op welks weide het gevonden is, welk is dan dat verband ge-

weest? Het zegel is afgebeeld en door mijn' vriend VAN DALE beschreven in de Kron. van het Hist. Gen. te Utr., XI[e]. jaarg., 1855, bl. 162.

Men ziet uit het bovenstaande, dat het observantenklooster in het *Aardrijksk. woordenb.* door A. J. VAN DER AA, d. X, bl. 467, naar gissing verkeerdelijk gesteld wordt op den oostelijken hoek der Commandeurstraat.

Bl. 10, [1]. Ik heb getracht het oorspronkelijke zoo duidelijk en getrouw mogelijk weêr te geven, zonder dat ik mij vermeet het Latijnsche kerklied in zijn' zoetvloeijendheid en treffenden eenvoud te hebben uitgedrukt. Het luidt aldus:

Veni, Creator Spiritus!
Mentes Tuorum visita;
Imple supernâ gratiâ
Quæ Tu creâsti pectora.

Qui Paracletus diceris,
Donum Dei altissimi,
Fons vivus, ignis, charitas
Et spiritalis unctio.

Tu, septiformis munere,
Dextræ Dei Tu digitus;
Tu rite promissum Patris,
Sermone ditans guttura.

Accende lumen sensibus;
Infunde amorem cordibus;
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Hostem repellas longius
Pacemque dones protinus.
Ductore sic Te prævio
Vitemus omne pessimum.

Da gaudiorum præmia;
Da gratiarum munera;
Dissolve litis vincula;
Adstringe pacis fœdera.

Per Te sciamus da Patrem,
Noscamus atque Filium;
Te Utriusque Spiritum
Credamus omni tempore.

Sit laus Patri cum Filio,
Sancto simul Paraclito,
Nobisque mittat Filius
Charisma sancti Spiritus.
Amen.

Ik heb het lied overgenomen uit CASSANDERS *Hymni ecclesiastici* in *Georgii Cassandri opera* (Paris., 1616), fol. 242. Men ziet, dat de lezing: *Veni, sancte Spiritus! Reple etc.*, gelijk het in de bul heet, reeds eene verandering heeft ondergaan. Voorts leest men fol. 301 van het a. w., dat in de Roomsche editie het couplet: *Da gaudiorum præmia* er uit een ander lied is bijgevoegd; ik heb het er ingelascht, vermits het door JOH. DE CAPISTRANO wel mede zal gebruikt zijn, zoo gepast en treffend als het was bovendien voor zijn oogmerk. De verklaring der woorden: *Tu, septiformis munere* geeft eenige moeijelijkheid. Ik geloof, dat er het Pinksterfeest door wordt aangeduid, dat in een volgend lied, fol. 243, *septemplex* wordt genoemd, ook volgens CASSANDER; verg. KILIAAN op het w. Cincksen. Het Pinksterfeest zal het zevenvormige,

septiformis (gesmeed naar *biformis*, *triformis*) heeten, omdat het volgde zeven weken, of zevenmaal zeven dagen, na Paschen. Of misschien moet men denken aan de zoogenaamde zeven gaven des heiligen Geestes: zie MOLL, a. w., I, 77. Het woord *Paracletus* heb ik vertaald door het gebruikelijke Trooster, ofschoon het bekend is, dat deze vertaling niet op naauwkeurigheid roemen kan, waarom ik de vrijheid gebruikte er die van Gids bij te voegen. Eindelijk zij nog opgemerkt, dat de hymne een Pinksterlied is. CASSANDER geeft haar met het bovenschrift: *De die Pentecostes.*

Door de verzen, die de broeders bij het kerklied voegden, zullen wij waarschijnlijk moeten verstaan eenige voorgeschrevene gedeelten der heilige Schrift of Bijbelverzen, hierop toepasselijk. Verg. MOLL, a. w., d. II, bl. 261, waar wij mede verzen der Schrift en een gebed vinden.

Collecten zijn kerkgebeden, die in eene verzameling (*collectio*) van volk worden uitgesproken. CASSANDER handelt er breedvoerig over cap. XXI zijner *Liturgica* (*Opera*, fol. 43) en in zijn geschrift: *Preces ecclesiasticæ quæ collectæ vulgo decuntur.* Hij zegt daarin, *Opera*, fol. 308: „mihi non absurde dici posse videtur collectas, sive quod idem valet collectiones, vocatas omnes illas orationes, quæ ab Episcopo vel Presbytero, non modo in celebratione sacræ communionis, sed in quavis synaxi etiam matutinâ et vespertinâ super populo vel cœtu aliquo collecto recitabantur."

Bl. 11, [1]. Leed doet het mij, dat ik niet weet op te geven, welke de eerste en tweede plaats is geweest. Kan iemand daaromtrent inlichting geven? Komt Hulst hier in aanmerking?

Bl. 11, [2]. Den bisschoppelijken bekrachtigingsbrief, aan het vorige notariële stuk geannexeerd, deelen wij hierachter mede, oorkonde III. Overigens geven wij hier de posten uit de gemelde stadsrekening, die op één en ander betrekking hebben:

„Den deken van kerstenede van Ardembuerch van der minute van den instrumente bi hem als notairis ghemaect van der Acceptatie van der plaetse daer tclooster van der vors. observantie ghefondeert es iiij sch. gr. Item van der confirmatie die mijn heere van doorneke ghegheven heift aenghaende den vors. cloostre iiij s. ende van den zeghele van derzelver confirmatie xij s. gr. comt te gadre eñ betaelt xx s."

„Eenen bode die bullen brochte van Rome aenghaende der fondatie van den vors. cloostre etc. ghegheven vij s."

„Stevin Alaerds van dat hi ghegrosseert heift te tween waerf-

ten tinstrument dat de stede begheerde thebbene van der macht, die meester Jan de Capistrano hadde omme te fondeerne vijf conventen van fremenueren [frères-mineurs = minderbroeders] ende van der acceptacie van der plaetse die hem was ghepresenteert omme hier een convent thebbene etc. ghegheven iij s."

„Den zelven [C. Veyse] van twee daghen ingaende den andren dach in meye m. iiij[c] xliij [2 Mei 1443] die hi vacheerde te brugghe an minen heere den bisschop van doorneke omme zijn consent thebbene te moghene stichtene tclooster voors. hier binder stede bi ced. vj s. viij d."

„Den zelven van vijf daghen die inghaende xiiij in meye voors. hi vacheerde te brugghe an minen voors. heer van doorneke omme tvoors. consent van den cloostre te stichtene ..... comt met xx d. gr. die hi gaf den clerc van den capitle van sente donaes van der minute gratificatie van minen voors. heere up tstichten van den voors. cloostre, ende van eenen bode van brugghe hier te zendene bi ced. xviij s. iiij d."

„Den zelven van dat den xx[en] dach in meye vors. hi bi laste van der wet trac tardembuerch an minen voors. heere van doorneke omme zine bezeghelthede te hebbene van der voors. gratificatie bi cedulen iij s. iiij d."

Bl. 12, [1]. Zie dit stuk onder de oorkonden, IV.

Bl. 12, [2]. Zie A. Bower, *Hist. der pausen*, d. VII, bl. 376.

Bl. 12, [3]. Wij laten haar volgen in oorkonde V.

Bl. 13, [1]. Immers, de gemelde stadsrekening verantwoordt onder de uitgaven:

„Eenen bode die bullen brochte van Rome aenghaende der fondatie van den vors. cloostre etc. ghegheven viij s."

Bl. 13, [2]. De aangeh. stadsrekening brengt in uitgaaf:

„Willeme van Haelwijn van twee kannen wits wijns van gasscoengen den x[en] dach van meye vors. ghepresenteert broeder Willeme predecare religieus van sente Omaers te xvj d. gr. de kanne, bi ced. ij s. viij gr."

„Predecare religieus" schijnt aan te duiden een' predikheeren of Dominicaner monnik. Het blijkt uit Foppens, *Biblioth. Belg.*, t. I, p. 310 en t. III, p. 130, dat er te St. Omer een Dominicaner klooster gevestigd was. H. Piers gewaagt er niet van in zijne *Varietés hist. sur la ville de St. Omer* (St. Omer, 1832), maar zegt er van in zijne *Hist. de Bergues-Saint-Winoc. Not. hist. sur Handschoote*, *Wormhoudt* etc. (St. Omer, 1833), p. 18: „les Dominicains

de Saint-Omer, introduits dans cette ville par Mahaut, comtesse d'Artois, émanèrent de l'institution de Bergues." Volgens p. 58 ondervonden vele kloosterlingen van het in 1558 door de Franschen verwoeste Winoxberge gastvrijheid in het Dominicaner klooster te St. Omer. Toch komt het ons aannemelijker voor bij den „predecare religieus," van wien wij spreken, te denken aan een' Franciscaner van St. Omer, alwaar het observantenklooster in vollen bloei was. Wordt deze hier predecare genoemd, 't was omdat hij te Sluis zal gepredikt hebben en juist om dat prediken van stadswege met den wijn, toen een zeer gewoon geschenk, vereerd werd. Het prediken toch was eene taak, die de observanten vóór alles hadden op zich genomen. Verg. prof. W. MOLL, *Johannes Brugman*, d. I, bl. 68, en veelmalen elders. Verg. ook hieronder, aant. [1] van bl. 14.

Bl. 13, [3]. Jammer, dat de stadsrekening van 1444 tot 1445 niet aanwezig is. Wij zouden er zeker belangrijke bijzonderheden omtrent het klooster en de observanten in aantreffen. Die van 1 Maart 1445 tot den laatsten Mei 1446, geteekend nº. 36, verantwoordt vijf kannen rooden wijn en vier kannen Gascogner, „den minderbroeders van der observancie hier binder stede" geschonken, toen zij 27 en 30 Mei 1445 gingen in de processiën ten Sacramentsdage en ten ommegange van den kruise. — Voorts leest men in een stuk van graaf FILIPS van 28 Jan. 1497 (perkamenten register C, fol. 19), waarin bezuinigingen worden verordend voor de zeer verachterde stad: „Item les frères de l'observance auront tant [*tantum* = slechts] pour trois messes, qu'ils seront tenuz faire celebrer chacune sepmaine come pour aulmosne trois livres de gros par an. Item lesdits de l'observance pour ung weerbuuc [schaap] que on leur a acoustume presenter au jour de la procession de la sainte croix en nostre dite ville de l'escluse cinq sol gros."

Bl. 13, [4]. Oorkonde IV, noot (1). Misschien echter is hij eerst later tot deze waardigheid opgeklommen.

Bl. 14, [1]. Een bewijs, dat het woord prediker-monnik niet uitsluitend toegepast werd op de Dominicanen, maar ook op andere orden, bepaaldelijk die van CAPISTRANO, voor zooveel hun prediken nadruk had en hunne hoofdbezigheid uitmaakte.

Bl. 14, [2]. „Ad sex hominum millia," zegt PLATINA, terwijl ONUPHRIUS in de annot. „circiter LX millia hominum" opgeeft. Zie *Historia B. Platinæ de vitis pontificum Rom.* (Colon., 1600), p. 317, 319.

Bl. 15, [1]. Verg. PLATINA, t. a. pp.; BOWER, a. w., d. VII, bl.

893; MIRÆUS, oorkonde IV, noot (1); MEYERUS, a. w., 319 recto, 820 verso; MERULA, *Tijdt-Threzoor*, fol. 931; *Chron. van Vlaend.*, d. II, fol. 341; *Alg. noodw. woordenb. d. zamenl.*, op het woord CAPISTRANUS, en *Diction. alphab. et chronol. des Saints et Saintes* (Paris, 1818), op het w. JEAN (St.) *Capistran*. Volgens vriendelijk schrijven van prof. W. MOLL aan mijn' vriend VAN DALE bestaat er een werk, getiteld: AMAND. HERMANN, *Joh. Capistranus triumphans*, Colon., 1700, waarvan in 1844 te Munchen eene Duitsche vertaling moet zijn uitgekomen, en werden de voornaamste documenten voor DE C. 's geschiedenis reeds vroeger door WADDING in de *Annales minorum* uitgegeven. Verg. ook boven, aant. [2] van bl. 6. Geen dezer genoemde werken konde ik raadplegen. Ook had ik het oogmerk niet eene levensgeschiedenis van DE C. te schrijven; misschien zelfs heb ik te lang mij bij zijne historie opgehouden. Ik zal mij echter verheugen, indien ik daardoor meer bijzonder de aandacht heb mogen vestigen op een' man, die, leerling van BERNARDINUS, professor en vicaris-generaal der opkomende observantenorde, vurig ijveraar, groot prediker, opperste der kruisvaarders, in één woord, gelijk de Sluissche notarissen te regt hem noemen, „venerabilis et circumspectus magnarumque scientiæ et auctoritatis religiosus vir," alleszins verdient nader gekend te worden. Die van hem eene naauwkeurige biographie schreef zou ongetwijfeld geen onvruchtbaar werk verrigten.

Bl. 16, [1]. Zie MOLL, *Joh. Brugman*, d. I, bl. 69, 163, 170, 176, 177. Dat BRUGMAN niet vóór 1455 tot provinciaal der Keulsche provincie opgeklommen is schijnt mij toe uit de stukken van Sluis te volgen. Zie a. w., bl. 128.

Bl. 16, [2]. Beide Latijnsche stukken zijn den hoogleeraar MOLL in afschrift toegezonden, van wien wij de opgave en vooral de opmerkingen met belangstelling hopen, waartoe ze hem ongetwijfeld aanleiding geven. 't Is daarom, dat wij ons van de mededeeling der oorspronkelijke stukken onthouden. Zij zijn te vinden in de perkamenten registers der stad Sluis, A, fol. xcij, verso, en C, fol. 11.

Bl. 16, [3]. Uitgenomen een klein gedeelte der stad, nabij de Oostpoort gelegen, dat den naam van Oostkeure droeg en kerkelijk tot de parochie van Havekenswerve behoorde.

Bl. 17, [1]. De bedelorden stonden te dezen opzigte in een' kwaden reuk. RUYSBROECK schreef er van: „is eenig rijk man ziek in de stad, daar zendt men twee broederen, of hij zijne sepultuur kiezen mogt in hun klooster." Zie MOLL, a. w., I, 110, en vergelijk daarmede,

hoe het te Haarlem was en te Amsterdam gevreesd werd, bl. 131.

Bl. 17, [2]. Zie over dien tegenstand en zijne oorzaken MOLL, a. w., d. I, bl. 123, 124, 131, en op vele plaatsen elders.

Bl. 20, [1]. Dit contract tusschen de observanten en de kerkmeesters, ten gunste der Mariakerk en den Heiligen Geest, is niet aanwezig, althans indien wij er iets anders door verstaan moeten dan de medegedeelde overeenkomst tusschen de broeders en de kerkmeesters van St. Maria en St. Jan.

Bl. 21, [1]. MOLL, *Joh. Brugman*, I, 67, 96, 166, 175, II, 47.

Bl. 25, [1]. Zie over FRANCISCUS PENNEMAN A. MIRÆUS, noot (2) bij de pauselijke bul, hierachter opgegeven, oorkonde IV. Hij zegt, dat de marteldood van PENNEMAN beschreven wordt door RAISSIUS, *in Auctario ad Natales SS. Belgii.* Zie verder, ook over het andere door ons medegedeeld, B. DE JONGHE, *Ghendtsche gesch.*, 1ste uitg., 1ste gedeelte, bl. 137, 138; 2de ged., bl. 9, 10, 13, 14; 3de uitg., d. I, bl. 232—234, 244, 245, 250, 251; *Geschied. v. Vlaend. door* J. P. VAN MALE (Brugge, 1845), bl. 44, 45.

Bl. 25, [2]. Zoo niet meer. Immers, wij lezen in de 1ste uitgaaf van B. DE JONGHE'S *Ghendtsche gesch.*, 1ste ged., bl. 138, dat behalve G. OLYS nog een ander minderbroeder, die met TRIEST naar Vlissingen werd opgezonden, door BOSSCHAERT gegrepen was. Hiervan wordt in den 3den druk, bl. 233, 234, geen melding gemaakt en deze minderbroeder met OLYS vereenzelvigd. De 1ste uitgaaf, zegt PH. BLOMMAERT in de *Vlaemsche kronyk* (Gend, 1839) in de voorrede, is verreweg de beste.

Bl. 26, [1]. Uit één der publicatieboeken van Sluis mij medegedeeld door mijn' medearbeider VAN DALE, aan wien ik overigens de aanwijzing en 't gebruik der meeste bronnen in dezen te danken heb.

Bl. 26, [2]. Bâmesse, eigenlijk Bavomisse, de feestdag van St. BAVO, valt in op 1 October. Men noemt echter nog heden een groot deel van October, soms de geheele maand, Bâmesse.

Bl. 26, [3]. Wij hebben gemeend de vrij uitvoerige posten der rekeningen, waaraan wij dit ontleenen, afzonderlijk onder onze bronnen te moeten opgeven. Zie oorkonde VI.

Bl. 26, [4]. Het schijnt, dat die cellen afzonderlijk stonden van de andere gebouwen en kleine, onaanzienlijke huizekens waren, voor welker verkoop men de toestemming van Brugge, gelijk voor de grootere gebouwen zooals wij zien zullen, niet noodig oordeelde. Toch blijft ons in dezen duisters over.

Bl. 27, [1]. Sluis, aan Brugge verkocht zijnde, mogt geene zaken

van openbaar en algemeen belang uitvoeren zonder toestemming dezer stad. Die verkoop had plaats in 1565. Misschien wordt dit onderwerp naderhand door ons opzettelijk behandeld.

Bl. 28, [1]. In het *Aardr. woordenb.* van v. D. AA, d. X, bl. 467, leest men: „bij besluit van den magistraat van 29 November 1579 werd bepaald het klooster af te breken, den grond te verkoopen en de bouwstoffen te gebruiken tot versterking van de stad." Één en ander is hier min naauwkeurig. Vooreerst zijn de acten, waarop hier blijkbaar gedoeld wordt, niet van 29 maar van 23 November. Ten tweede behelzen zij geen besluit tot verkoop, maar een verslag van wat geschied was. En eindelijk is niet alleen de grond, maar ook het gesticht met zijne onderscheidene gebouwen aan de meestbiedenden verkocht geworden. De verkoop had plaats gegrepen te Bâmisse, gelijk wij zagen; doch eerst op 23 November daarna werden van het verrigte formele acten opgemaakt en geregistreerd, en de verklaringen der hypotheken, op het verkochte bezet, in het stadsboek opgeschreven. Wij geven deze stukken op in oorkonde VII.

Bl. 29, [1]. Zie noot (2) van oorkonde IV.

Bl. 30, [1]. Vergelijk prof. MOLL, a. w., I, 157, 1).

Bl. 31, [1]. JOHANNES VAN GOCH — de beroemde man, die geteld wordt onder de wegbereiders tot de reformatie en als zoodanig voortreffelijk geschetst in het werk van ULLMANN, vertaald door KITS VAN HEIJNINGEN: *Hervormers vóór de hervorming*, d. I, bl. 33, verv. — wordt aldaar, bl. 39, 44, 187, (4), gezegd omstreeks 1448, derhalve schier in denzelfden tijd als BRUGMAN, te Sluis in Vlaanderen als priester werkzaam te zijn geweest. Hij bragt toen uit het Magdalenaklooster dezer stad — waarover welligt in 't vervolg iets meer — de eerste jonkvrouwen in het door hem gestichte prioraat te Mechelen. Vermits er echter nog een ander Sluis bestaat, in het voormalig Waalsch-Vlaanderen, niet verre van Douay, zoo zou het kunnen zijn, zegt ULLMANN, dat dít Sluis bedoeld wordt, ofschoon hij het tegendeel gist. Wij gissen het ook, vooral omdat het Magdalenaklooster in óns Sluis genoemd wordt. Dikwerf wordt het ééne met het andere Sluis in de geschiedenis verward. Zoo wordt in de *Chron. van Vlaend.*, I, fol. 363, aan gravin MARGARETHA de stichting „van de Grauwebroeders tot Sluys" in 1260 toegeschreven. Ongetwijfeld moeten wij hier aan het Fransche Sluis denken. — Onze nasporingen om VAN GOCH in de archiven te vinden zijn tot nog toe vruchteloos geweest.

FRAGMENT

VAN

EEN ONUITGEGEVEN RIJMWERK UIT DE EERSTE HELFT DER XIV^{de} EEUW,

BESCHREVEN EN TOEGELICHT DOOR

J. H. VAN DALE.

Toen ik eenigen tijd geleden de oude archieven der in vroeger eeuw zoo gewigtige en welvarende handelstad bezocht, waar eenmaal

Willem Utenhove,
een priester van goeden love,

zijn' wereldberoemden *Reinaert* vervaardigde, vestte zich mijne aandacht meer bijzonder op het register of boek, oudtijds „den boek met den knoop" geheeten, thans op den omslag het opschrift dragende: „Boek, met afschriften en vertalingen van Charters, ten grondslage gediend hebbende van het bekende pergamenten register; alsook met een' tolbrief uit de eerste helft der XIV^{de} eeuw, onderscheidene oude keuren, costumen en vonnissen der stad Aardenburg." Zooals reeds uit dit opschrift blijkt, is de inhoud der stukken onderling zeer verschillend, gelijk deze dan ook uit verschillende tijden dagteekenen. Stadskeuren uit de eerste helft der 14de eeuw wisselen af met keuren van verschillende gilden, in de 16de eeuw naar het oorspronkelijke afgeschreven, en de „toolnebrief" van Aardenburg wordt gevolgd door een privilegie, sprekende „van der grute." Den inhoud van het gemelde boek, met het doel om daarmede winst te doen

voor de wetenschap der oudheidkunde, gezet onderzoekende en overwegende, viel ons oog weldra op het hierna volgende fragment van een, voor zooverre ons is bekend, onuitgegeven rijmwerk. Wij willen beginnen met het te beschrijven.

'l Is te bejammeren, dat er geene tijdsopgave gevonden wordt, waaruit men eenigzins met zekerheid tot den ouderdom van het fragment besluiten mag, en deze dus slechts gissenderwijs is op te maken uit de overeenstemming, tusschen deze en andere overblijfselen onzer Middennederlandsche letterkunde bestaande. Uit het schrift, dat wij met alle naauwlettendheid met dat der overige in ons boek voorkomende stukken hebben vergeleken, meenen wij met grond de overtuiging te mogen voeden, dat het in de eerste helft der 14de eeuw is afgeschreven, óf naar het oorspronkelijke, óf naar een afschrift. Deze onze overtuiging wordt o. i. ook daardoor gesteund, dat Dr. J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, die in het I[ste] stuk van zijn *Oud Aardenburg en deszelfs handel, in het begin der* 14de *eeuw* den bovengemelden tolbrief mededeelt, dien tot het begin der 14de eeuw terug brengt. Hooren wij den geleerde zelven spreken: „de tolbrief staat in een boekdeel met afschriften en vertalingen van charters, dat ten grondslage heeft gediend van het meermalen aangehaalde pergamenten register, waarvan in een vidimus van 19 September 1436, archief n°. 108, wordt gezegd, dat het was *quoddam* ANTIQUUM *registrum ville de Ardenburc* — *unâ manu fideliter in pergameno conscriptum.* Het jongste stuk van die hand is van 1348. Het behoort dus tot de eerste helft der 14de eeuw." Wanneer wij dus vermeenen ten volle geregtigd te zijn om het afschrift onzes fragments te brengen tot het zoo evengenoemde tijdperk, dan zal men de samenstelling van het oorspronkelijke gewisselijk nog dieper in het verleden terug moeten voeren. Zoo men eenige historische waarheid of waarde hechten mogt aan het 13[de] en het 14[de] vers van het tweede deel onzes fragments, in zooverre dat men uit de regelen:

> rudderen zullen comen die eere
> torienten, ende orloghen zeer vele.

besluiten mogt, dat de steller het oog heeft op de togten der

kruisridders, naar het oosten, t'orienten, ondernomen, dan zoude men de vervaardiging van 't stuk tusschen 1096 en 1270 moeten stellen; doch, wijl het ook mogelijk is, dat de schrijver het oog hebbe op hen, die nog nà 1270 de regten der Christenheid in het oosten met het zwaard tegen den Turk verdedigden, dient men het tijdperk ruimer te stellen, en zal men als uiterste grens het jaar 1300 kunnen aannemen.

Dat het gedicht in Nederland, noord- of zuid-, of door een' Nederlander vervaardigd zij, mag naauwelijks betwijfeld worden: dit toch volgt uit de taal zelve. Het is tevens zeer opmerkelijk, dat er in vers 29 en 30 van het 2de fragment van den Rijnstroom sprake is:

wandelinge zal van heeren zijn,
ende strijt ende orloghe upten rijn.

Wie denkt hier niet onwillekeurig aan den slag bij Woeringen (1288) of aan de menigvuldige oorlogen en binnenlandsche onlusten, die Duitschland in de 13de eeuw teisterden?

Ons resten van het geheel, dat over verschillende onderwerpen schijnt gehandeld te hebben, slechts 81 regels, zonder eenige der gewone letterversierselen, in twee kolommen, op d'eene zijde van een blaadje grof papier geschreven; de ommezijde bevat de „copie van der keure van den ambochte van den smeden" gegeven „int jaer ons heeren als men screef dusentich drie hondert ende tsestich up sinte michiels hauent," „ghevisenteert bij den heere ende der wet" den 27 September 1470 en gecopieerd den 21 Februarij 1513. Er bestaat natuurlijk een hemelsbreed onderscheid tusschen het schrift der evenvermelde copie en dat der bewuste dichtregelen. Blijkbaar is 't, dat men in 1513, zonder eenige erg, zijn voordeel heeft willen doen met de ledige helft van het in vroeger eeuw beschreven blad, en aldus op één half velletje papier de schrijfwijze en spelling van verschillende eeuwen heeft vertegenwoordigd en vereenigd.

Dat wij ons fragment slechts als een gedeelte van een afschrift, naar het oorspronkelijke of naar een ander afschrift vervaardigd, beschouwen mogen, blijkt daaruit, dat in het 2de deel van ons

fragment, dat waarschijnlijk in zijn geheel uit 7 coupletten, elk van 16 regels, bestaan heeft, de 23ste regel, of — zoo men den 24sten regel als 23sten aanneemt — de 24ste regel ontbreekt, en deze dus bij het afschrijven is over het hoofd gezien. Ten andere verdient het opmerking, dat in den 12den regel van het 1ste deel de laatste woorden of comt geheel en al overtollig zijn, en als ter verklaring van up wacht dat op dach rijmen moet, door den afschrijver zijn bijgevoegd. Welligt mag men hieruit opmaken, dat ten tijde van de vervaardiging des afschrifts de beteekenis van up wacht reeds eenigzins duister was, waarom de afschrijver de bijvoeging van comt, als ter verduidelijking, noodzakelijk achtte. Men behoort aldaar dus te lezen:

ende merct den zelven dach,
daer hem dat evel eerst up wacht.

Een zelfde rijm als in beide voorgaande regels komt voor in den 33sten en den 34sten regel van het tweede deel, waar men tevens ongetwijfeld zal moeten lezen, met verplaatsing van de twee laatste woorden uit den 33sten regel,

comt hi sdisendaghes, so merct
dat jare die winter zal wesen sterc.

Het is niet denkbaar, dat de steller van het stuk de regels zoo onhandig zoude gescheiden hebben, weshalve het als buiten allen twijfel mag beschouwd worden, dat wij hier slechts afschrift voor ons hebben.

Het eerste stuk schijnt op zich zelf te staan en volledig; aan het tweede ontbreekt blijkbaar het grootste gedeelte, daar er zonder twijfel ook gelijksoortige voorspellingen over het weder, enz. wanneer het jaar met een' der overige, niet vermelde dagen aanvangt, zullen bestaan hebben. Het eerste stuk mag wel tot opschrift dragen: Invloed van den maansouderdom op het al of niet doodelijke van 's menschen ziekte. Het tweede stuk kan betiteld worden: Invloed van den naam van den eersten dag des jaars (nieuwjaarsdag) op deszelfs lotgevallen.

Onderwerpen wij, eer wij tot de mededeeling van ons fragment overgaan, deszelfs beide deelen aan een nader onderzoek,

of ons welligt daaruit eenig meerder licht over den vervaardiger en den tijd der samenstelling mogt opgaan.

Het eerste gedeelte, dat blijkbaar door eene inleiding of een ander deel is voorafgegaan, schijnt vervaardigd te zijn naar het Latijn en getrokken uit de schriften van PYTHAGORAS. In deszelfs aanvang schijnt iets uitgevallen of met opzet weggelaten te zijn; zoo niet, dan moet men er meer uit lezen, dan de schrijver er heeft ingelegd. Hij bepaalt zich tot het houden eener lofspraak op PYTHAGORAS' geleerdheid, welke hier geheel en al misplaatst is of buiten pas aangebragt, zoo zij niet in verband staat tot wat voorafgaat en volgt. Wij gelooven derhalve, dat het de bedoeling des schrijvers is, te kennen te geven, dat wat hij verder leert getrokken is uit de schriften van genoemden wijsgeer, en dat hij, om er eenig gezag aan bij te zetten, daarom de geleerdheid van den oorspronkelijken schrijver zoo hoogelijk roemt. Er is dus geen geleidelijke overgang van vs. 8 op 9, waarom dan ook wel de afschrijver tusschen deze regelen een' grooteren afstand, dan tusschen de overige gevonden wordt, heeft aangebragt, en de volgende regel met eene hoofdletter wordt aangevangen.

Wanneer wij vs. 27 van eenen rinc lezen, dan geeft ons dit eene niet onbelangrijke aanwijzing van het tijdperk, waarin dit gedeelte van ons fragment moet vervaardigd zijn. Bij het vermelden van dezen rinc denkt men toch onwillekeurig aan eenen tooverring. JAN DE WEERT, van Yperen, in de Middennederlandsche letterkunde met eere bekend wegens zijne vervaardiging van *Een disputacie van Rogier ende van Janne*, of het *Wapene-Rogier*, eene navolging van MAERLANTS *Wapene-Martijn*, maar vooral beroemd wegens zijn *Spieghel der sonden* of *Nieuwe doctrinael*, gispt, in dit laatste werk, onder 's volks ondeugden te zijnen tijde, vooral het bijgeloof aangaande het betooveren van beesten en het doen van „experimenten met toverringhen," waaraan vooral de klerken zich schuldig maakten. Wanneer wij nu bedenken, dat DE WEERT in de eerste helft der 14de eeuw leefde, dan zal men, onzes inziens, niet op geheel lossen grond, de vervaardiging van het 1ste deel onzes fragments voor het minst

tot dat tijdperk mogen brengen. Tevens wordt ons eene beschrijving van zulk een' tooverring gegeven, en de wijze, hoe men zulke experimenten deed, beschreven. Het geheel is eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van de zeden dier vervlogen tijden.

Wij mogen niet nalaten hierbij op te merken, dat in de *Natuurkunde van 't geheel-al van broeder* THOMAS, van de 13[de] eeuw of kort daarna dagteekenende, ook van den invloed der maan op het menschelijk ligchaam gesproken wordt. Doch in bijzondere betrekking tot het 1[ste] deel onzes fragments staat eene berijmde verhandeling van slechts twee en een' halve bladzijde, elk van twee kolommen, sprekende over *de cracht der mane*, in welk stukje de maker, volgens den geest dier oude dagen „het gevaar of ongevaar der ziekten afmeet naar de teekenen, in welke de maan zich, gedurende dezelve, bevindt." Hij zegt:

Ic wil scriuen van der Mane
Hare craft, na minē bestē wane,
Als ic bescreuen hebbe vonden
Van Ypocras en ontbonden.

De steller van dit stuk noemt zich aan het einde *Heynric van Hollant* (VAN WIJN, *Hist. en letterk. avondst.*, bl. 302—307). Gelijk hij zich beroept op HIPPOCRATES, beroept onze steller zich op PYTHAGORAS. De overeenkomst van aard en strekking in beide stukken is inderdaad opmerkelijk. Wij gelooven echter niet ze te mogen beschouwen als afkomstig van eene zelfde hand. Eene nadere vergelijking, waartoe wij echter niet in staat zijn, zoude welligt hieromtrent eenig meerder licht verschaffen.

Het tweede deel van ons fragment staat in geen regtstreeksch verband met het eerste. Ook betwijfelen wij het zeer, of de steller, hij zij dan al de vervaardiger van het 1[ste] deel onzes fragments, bij de zamenstelling van het 2[de] deel uit Latijnsche bron geput hebbe, en of hij spreekt op het gezag van PYTHAGORAS: dit toch is niet denkbaar, wijl de voorspellingen geheel en al plaatselijk zijn. Wij hebben dus hier oorspronkelijk werk voor ons,

en wanneer wij nu in het oog houden, dat het stempel van den geest des tijds en van de gebeurtenissen der dagen, waarin de voorspellingen werden vervaardigd, in die voorspellingen zelve is ingedrukt, dan vinden wij daarin eenige wenken, die ons naar het tijdperk wijzen, waarin zij zijn opgesteld.

Aanvankelijk was het vermoeden in ons opgerezen, dat dit gedeelte oorspronkelijk was van den Beneden-Rijn, en, in het Nederrijnsch of Platduitsch opgesteld, daaruit in het Vlaamsch was overgebragt. Daartoe werden wij als het ware geleid door de vermelding van den Rijn zelven. Dat toch Rijn hier slechts de algemeene beteekenis van vloed of stroom hebben zoude, komt ons onwaarschijnlijk voor. Zoo er daarbij iets was, dat ons even bepaald naar de Rijnstreken scheen heen te wijzen, 't was de herhaalde vermelding van den wijngaard. In Vlaanderen toch besloeg en beslaat deze eene al te ondergeschikte plaats, om daarover in éénen adem met den oogst te spreken: wij zouden eer de vermelding van het ooft verwachten. Maar in Duitschland, en bepaaldelijk in de Rijnstreken, hangt van het slagen of mislukken van den wijnoogst de welvaart des lands af: dáár staat de wijn met de tarwe op ééne lijn. En wat er almede scheen voor te pleiten, enkele woorden, zooals het ongewone lenzin voor lente, schenen ons naar het vaderland van het oude lenzinmanoth heen te wijzen. Nader onderzoek heeft echter ons vermoeden opzigtens den oorsprong van dit gedeelte onzes gedichts gewijzigd, in die mate zelfs, dat wij niet meer aarzelen, ook blijkens de taal, den opsteller voor een' Vlaming te houden. Dit toch blijkt uit zijn willekeurig gebruik en weglaten der *h*, de spelling van taerwe enz. en het gebruik der Fransche basterdwoorden, dat immers een bepaald Vlaamsch kenteeken is? — De vermelding van den Rijnstroom levert dan ook geen' gegronden hinderpaal daartegen op. Jacob van Maerlant, de vader der Dietscher dichter, die op het einde der 13de eeuw bloeide, schreef reeds in de 48ste strofe van *Wapene-Martyn:*

Twe worde in die werelt sijn,
dats alle *mijn* ende *dijn*,

mochtmen die verdriven,
pais ende vrede bleven fijn,
het waer al vri, niemen eyghijn,
manne metten wiven,
het waer ghemene *tarwe ende wijn*,
over zee noch *upten Rijn*
soudemen niemen ontliven.

Oogenblikkelijk valt ons de overeenstemming in 't oog tusschen MAERLANTS „ontliven upten Rijn" en ons „strijt ende orloghe upten Rijn;" terwijl het even opmerkelijk is dat MAERLANT „tarwe ende wijn" in éénen adem noemt, welke in het 2de deel van ons fragment eveneens nevens elkander geplaatst zijn. De vermelding van den wijngaard nevens de tarwe kan dus geen gegrond bezwaar opleveren tegen de Vlaamsche herkomst van ons vers, in een' tijd, toen brood en wijn de voornaamste voedingsmiddelen waren. Maar er valt, o. i., uit de overeenstemming tusschen de aangehaalde plaatsen nog meer af te leiden. Dat spreken van strijd en oorlog op den Rijn voert ons als van zelf weder tot den slag van Woeronc (1288), waarin de Brabandsche hertog JAN I de zege wegdroeg op SIEGFRIED, aartsbisschop van Keulen, en de graven van Luxemburg en Gelder. JAN VAN HEELU of VAN HEELEN, ook wel JAN VAN LEEUWE geheeten, die, in zijn' *Grimbergschen oorlog*, den veldslag zelven beschrijft, benevens de gebeurtenissen die dezen vooráfgingen, zegt:

Ic wille op die waerheit bliven
ende bescedenlike bescriven
die yeesten die ghesciet sijn
tusschen der Mase enten Rijn.

MAERLANT, wiens *Wapene-Martijn* omstreeks 1250 vervaardigd schijnt, kan dus onmogelijk, bij zijne vermelding van het ontlijven op den Rijn, genoemde veldslag voor den geest hebben gezweefd; ongetwijfeld heeft hij het oog gehad op de binnenlandsche onlusten te zijnen tijde in Duitschland heerschende, op de roofzucht der adellijke heeren en de daaruit voortvloeijende onveiligheid. Wanneer wij nu een en ander samenvatten, wanneer wij bedenken dat VAN HEELEN zijn rijmwerk tusschen 1291

en 1294 vervaardigde; dat hij en MAERLANT beiden als levende getuigen den Rijnstroom of de Rijnstreek vermelden als het tooneel van krijg en strijd, dat zulks plaats greep op het eind der 13de eeuw; wie vindt het dan te stout, dat wij het opstellen onzer voorspellingen, bij de vermelding van den oorlog op den Rijn, ons voorstellen als geschied onder den indruk van gebeurtenissen, die de geschiedenis in hare gedenkrollen heeft opgenomen, als geschied op het eind der 13de. of het begin der 14de eeuw?

Wanneer wij verder vs. 48 van het 2de deel onzes fragments beschouwen in verband met vs. 12 en 13, dan gelooven wij eenigzins geregtigd te zijn om Rome in den zin van de gevestigde kerk van Rome op te vatten. Dat de kerk voor het oosten, voor het heilige land ijverde, is bekend. Wie denkt hier niet aanstonds aan MAERLANTS schoon en lyrisch gedicht: *Van den lande van Overzee*, gesteld onder den indruk van des pausen NICOLAAS de Vierdes opwekking tot den kruistogt, in 1292 uitgeschreven, daar het luidt:

Kerstenman! wats di gesciet?
Slaepstu? Hoene dienstu niet
Jesum Christum, dinen Here?
Peins! doghede hi doer di verdriet,
Doe hi hem vanghen ende crucen liet,
Int herte steken metten spere?
't Lant, daer hi sijn bloet insciet,
Gaet al te quiste, als men siet.
Lacy! daer en is gene were!
Daer houdt dat Saracijnsche diet
Die kercke onder haren spiet
Daerneder, ende doet haer groet onere,
Ende di en dunkets min no mere.

Die kercke is van haren lene
Ontervet; dijn herte is van stene,
Kerstijn! en gaet het di niet na?
Zi is dijn moeder, die ic mene
Die di zuver maect ende rene,
Als men di in die vonte dwa.
Satanas kijnder alghemene
Hebben die mammorie allene

Beset op dat di toebesta.
Nu roept die kercke met groter wenen:
Jhesus! kijnt van Nazarenen!
Men rovet dat erve, dat di toega
Pugna pro patria!

Kercke van Rome trec dijn swaert
Dat di van Gode ghelaten waert!
Kerstijnheit heves te doene heden.

Zoude het eene te gewaagde gissing zijn, als men: „Rome wordt met vreeze mismaakt” in betrekking stelt tot de lotgevallen der kerk van Rome in 't Oosten, Orienten, 't heilige land? Wij gelooven het niet, maar scheppen er grond uit om de vervaardiging onzer voorspellingen terug te brengen tot den tijd, die getuige was van MAERLANTS laatste levensdagen.

Onwillekeurig rees bij de overweging van ons fragment meermaal de vraag in ons op: kan MAERLANT er ook de vervaardiger van zijn? Zoo men hierop geen krachtig ontkennend antwoord putten konde uit MAERLANTS verstandelijke ontwikkeling en verlichting, er zou nog al het een en ander aan te voeren zijn, dat voor een bevestigend antwoord der vraag pleiten moet. Opmerkelijk toch is, hoe geheel toevallig zulks dan ook zijn kan, de overeenkomst tusschen de taal van MAERLANT en die van ons fragment. Men denke slechts aan de woorden: rebel, gadoot, getempert, tempeest, tribulacien, in die vonte, gemanc. Ook waren aan MAERLANT, die met het Latijn evenzeer vertrouwd was als met het Vlaamsch en Fransch, de schriften van PYTHAGORAS niet onbekend, daar hij sommige van diens zedelessen berijmd of vertaald heeft. (VAN WIJN, *Hist. en Lett. avondst.*, bl. 338.) Voeg hierbij dat Damme, waar MAERLANT langen tijd zijn verblijf hield, niet verre verwijderd is van Aardenburg, waar wij ons fragment ontdekten, en men zal moeten toestemmen, dat een en ander MAERLANT als den vervaardiger schijnt aan te wijzen.

Zoo het dan eenmaal blijken moge, dat onze beroemde Dammenaar de steller is, dan zal het tevens duidelijk worden, dat het tot een zijner eerste werken behoort, van welke hij in later tijd, toen zijn geest eene meer ernstige rigting genomen had

en hij zijne vroegere wereldsche poëzij veroordeelde, met een berouwvol hart uitriep:

God
vergheve dat ic mi besmet
hebbe in logentlicken saken,
die mi die lichtheit dede maken
vander herten ende vander sinne
Entie wereltlike minne.

Dan echter zal ook ons gevoelen betrekkelijk den tijd der vervaardiging wijziging moeten ondergaan, en men zal, in steê van aan de laatste levensdagen, aan de jongelingsjaren of den mannelijken leeftijd van Maerlant moeten denken.

Thans volge het fragment met zijne twee afdeelingen:

I.

Nv willic v doen te verstane,
hoe ghij moghet weten bi der mane,
die met ziechede wort beuaen,
of hi der dood mach outghaen.
het was een meester in ouden tiden,
so vroet c̄lc so en was nie ziden
als die zelue meester was:
gheheeten was hi pytagoras.

So welken tijt dat die mensche ontfaet
een euel, doet minen raet,
ē̄n merct den zeluen dach,
daer hem dat euel eerst up wacht of comt.
hiest een zondach, zo neemt I.
hiest een maendach, zo neemt II.
hiest een disendach, zo neemt III.
viere zulre zwondag̃ bliuen.
sdonresdaghes zo neempter V.
VI neempter upten vrijndach,
ē̄n VII upten zaterdach.
dit ghetal hout wel.
daerna merct, ē̄n niet el,
hoe hout was doe die maue,
doe hem teuel eerst cam hane.
slaet te gadere die ghetale.

danne spreect sine name wale,
dien hi inde vonte onfinc,
in a, b, c, dat staet in den rinc.
die ghetale di'e ōme staen,
sulti in eene somme slaen.
die zelue īre di'e toebehoren,
te zi'e name sijn vercoren.

II.

Als van den jare den eersten dach
comt upten zondach,
so es die winter laeu bi stonden.
herest en̄ zomer worden vonden
moeyelic van groten winde.
goede tijt zal men vinden
en̄ oec alrande coren.
die terwe bliuet verloren.
die winghaert wort welgheraect,
maer die oeuchstvrucht wort mesraect.
jongheliede zullen steruen ze'e.
rudd'r zullen cōmen die eere
torienten, en̄ orloghen zee' vele.
en̄ die dieue zullen stelen.
vele niemaren salmen bringhen
van princen en̄ van coninge.

So welken tijt dat jaer gaet in
upten maendach, meer no min,
so zal die winter zijn ghemaenc,
die lentin goet, zonder wanc,
ende die zomer ghetempert wel.
vele volx zal van euele wesen ribel.
. . . .
die trage zullen lettel gheriesen.
het zal zijn vreese onder die liede.
vrouwen zullen doen ōme mieden.
tribulacien zal zijn groot.
landshee'n zullen bliuen doet.
wandelinge zal van hee'n zijn,
ende strijt en̄ orloghe upten rijn.
landshee'n vele in striden verderuen,
en̄ beesten vele steruen.

Comt hi sdisendaghes, so merct, dat jare
die winter zal wesen sterc;
die lentin waeyhende ende wac;
die zomer reynich, en̄ onghemac
salmen van tempeesten doghen.
en̄ die eerst zal ze'e droghen.
die taerwe zal vele verderuen.
der wiuen zullen vele steruen,
ende vele volx steruen van der gadoot.
scepe zullen ebben noot.
coninge zullen steruen,
of vrucht vele verderuen.
het zullen wesen vele brande,
en̄ groot v'noey achterlande.
honech en̄ hoey wort wel gheraect.
rome wort met vreesen mesmaect.

Upten wonsdach wort goet coren.
winghaerts bliuets vele verloren.

OPHELDERINGEN.

I.

Vers 1. *Nu willic u doen te verstane*. *Nu wil ik*, met de bet. van *nu zal ik*, is geen ongewoon begin. Zoo zegt broeder Geraert op het einde van den prologus in *Het leven van Sinte Christina de wonderbare* enz., door J. H. Bormans, vs. 151:

Nu wil ik hier beginnen haer vite:

Uit dit *nu willic* is echter op te maken, dat er nog iets, 't zij dan veel of weinig, is voorafgegaan, dat voor ons niet is bewaard gebleven, en dat welligt als inleiding tot ons fragment dienen moest.

2. *Moghet* = moogt, met de bet. van *kunt; bi* = bij, met de bet. van *door, door middel van*.

3. *Ziechede* = ziekte, vrouw. enk. datief. Zie over de verbuiging van de woorden, op *heid* eindigende, *Het leven van S. Christina* enz., bl. 309 en 310. — *Beuaen* = bevangen. Daar blijkbaar de

schrijver spreekt tot den lezer, over den zieke, zoo zal men vs. 3 en 4 aldus moeten verstaan:

> of hi, die met ziechede wort beuaen,
> der dood mach ontghaen.

4. *Der dood* = aan den dood; *dood* werd oudtijds vrouw. gebezigd, zoo als zulks nog blijkt uit: *ter dood*, enz.

5. *Het was* = er was; *een meester* = een geneesmeester of leermeester. Onzes inziens moet men hier, om wat er volgt, aan de laatste beteekenis denken.

6. *Vroet* = wijs; *clc*, d. i. *clerc* = geleerde. *Clerc* heeft verschillende beteekenissen; die van *geleerde in het algemeen*, waarvan *clergie* = geleerdheid; die van *geestelijke* en die van *geneeskundige*. Zie Jacob van Maerlant, *S. Franciscus leven*, vs. 6895, 7650; 8418, 9045; 1872 en 6404. Alleen de bet. van *geleerde* kan hier dienen, daar *clerc* blijkbaar betrekking heeft op Pythagoras, die noch geneesheer, noch geestelijke was. Men zie over *klerk* = geschoren of gekruind persoon, Huydecoper in zijne breeder aanteekeningen op het 10de boek van M. Stokes *Rijmkronijk*, vs. 1058, deel III, bl. 446 tot 449; en over de uitdrukkingen *goet clerc* en *groet clerc* = groot geleerde, deel II, bl. 549. In den *Roman van Walewein* komt de volgende plaats voor, waar men aan het woord *klerk* geene andere beteekenis dan die van *geleerde* hechten kan; hare inlassching komt ons hier zoo gepast voor, dat we ons daarvan niet onthouden kunnen:

> Dus verhorde die coninc claghen
> Waleweine, ende dedem draghen
> Een paer cleder van witter siden.
> Men brocht [se]: dies was hi blide
> Als hise hadde in sine hant.
> Ic wane wel dat men noit ne vant
> Cleder die waren also diere.
> Dat wonder was so menighertiere,
> Dat andie cledre stont ghewrocht,
> Men hadse om dusent pont niet ghecocht.
> Hen es gheen *clerc* in al Parijs
> So wel gheleert no so wijs,

975. Diet adde ghelesen oft gheraect
Dat andie cleder was ghemaect.

Er was tusschen de geestelijke klerken zelven een groot onderscheid. MAERLANT geeft dit onderscheid zelf aan tusschen de stemmige en eerzame, waartoe hij zich-zelven rekent, en de hoofsche, beschaafde dichters, die hij *menestrele* noemt, in zijn' *Spiegel historiael*, deel III, bl. 90 tot 91. Zie de *Geschiedenis der Middennederlandsche dichtkunst door* dr. W. J. A. JONCKBLOET, deel I, bl. 209 en 210, die MAERLANTS onderscheiding heeft overgenomen.

6. *Ziden*, vaak *sident* of *zident*, naderhand samengetrokken tot *sints* = sedert: Woordenlijst op *S. Franciscus leven*, bl. 436. *So vroet clerc so.* Een gelijksoortig gebruik van *so... so* vindt men in den *Roman van Walewein*, vs. 3149 tot 3154:

3144. . . . . . ene joncvrouwe,
3149. Soe was sconinx dochter van Irlant,
Entie scoonste diemen vant:
Van ghelate ende van manieren
Sone vintmer so scone viere
Indie warelt als soe was ene.

Met omzetting zal men vs. 3152 lezen: *so scone dochter so ne vintmer viere*, in vorm overeenstemmende met ons: *so vroet clerc so en (ne) was nie ziden; nie* = nooit.

9. *So welken tijt.* — *So* strekt in deze uitdrukking en soortgelijke om de algemeenheid aan te duiden; als tijdsbepaling staat de uitdrukking natuurlijk in den accusatief. — *Mensche* heeft hier nog in de eind-*e* den adjectiefvorm behouden; *ontfaet* = ontvangt.

10. *Een euel* = eene ziekte, ongesteldheid. Zie KILIAAN in voce; HUYDECOPER in M. STOKE, deel I, bl. 568 en 569, en meest alle woordenlijsten.

12. *Of comt*, overtollig, gelijk we hiervoren reeds aanmerkten.

13. *Hiest* = es dat. Het verloren gaan der korte *a* van *dat* was oorzaak, dat de korte *e* van *es* tot *ie* werd. Men vindt ook *eest*, *eist*, *eyst.* Zoude het willekeurig weglaten of bijvoegen der

h, die bij Zeeuwen en Vlamingen nooit in de uitspraak gehoord wordt, iets bewijzen voor des stellers afkomst? Ongetwijfeld, zoo de afschrijver getrouw aan het oorspronkelijke is gebleven, dat echter te bewijzen is, „daar de afschrijvers dikwijls, zoo niet altijd, hun dialekt stelden in de plaats van dat wat zij afschreven" (W. J. A. JONCKBLOET, *Roman van Walewein*, deel II, bl. 137). Dat de afschrijver een Vlaming, een Aardenburger was, lijdt wel geen' twijfel. Ook in *S. Franciscus leven* vindt men de *h* zeer willekeurig vóór de klinkers gevoegd of weggelaten, en — JACOB VAN MAERLANT was een Vlaming.

15. *Disendach* = dingsdag.

16. *Zulre* = zullen er; *zwondag̅*, d. i. *zwondaghes* = des woensdags.

17. *Neempter* = neemt er. De *p* is hier eene overgangsletter, gelijk de *b* in *hembd*, en oulings de *p* in *kompt*, enz.

21. *Niet el* = anders niet. Hier is het blijkbaar een stopwoord.

22. *Hout* = oud: zie 13; *doe* = toen.

23. *Cam*, van *comen*, = kwam; *hane* = aan: zie 13:

Toen hem de ziekte eerst aankwam;

Dit wordt nog gezegd.

24. *Slaet te gadere* = voeg te gader, tel te samen.

25. *Danne* = dan, daarna, vervolgens; *wale* = wel; *name* = naam, hier vrouwelijk gebruikt, dat vooral bij MAERLANT dikwijls 't geval is. Ook bij anderen komt het aldus voor: *Leven van S. Christina* enz., bl. 363.

26. *Dien* wijst hier op een mannelijk zelfstandig naamwoord, waaruit dus blijkt, dat het mannelijk geslacht van *naam* nevens het vrouwelijk gebruikt werd. Wat mag wel de reden zijn, dat de schrijver in vs. 25 en 31 aan het vrouwelijk en hier aan het mannelijk geslacht de voorkeur geeft? — Ongetwijfeld heeft de kracht der uitdrukking het pleit hier ten voordeele van 't mannelijk geslacht beslecht, terwijl in de beide andere plaatsen het stootende der opeenvolgende *n's* het vrouwelijk boven het mannelijk geslacht zal hebben doen verkiezen: hoe flaauw, hoe klankloos

toch klinkt dat *die hi!;* terwijl, zoo de steller een Vlaming was — 't geen we zoo even van den afschrijver als onbetwistbaar aannamen — ook de uitspraak zal bijgedragen hebben om *dien* voor *die* te verkiezen bij een woord, welks eerste letter niet werd uitgesproken, en waardoor dus een onaangenaam *die-i* werd voorgekomen. *In de vonte* = in de doopvont, bij den doop; *onfinc* = ontfinc: niets toch is gewoner dan de weglating der *t* in samenstellingen met *ont.*

27. *In den rinc.* Moet men hier denken aan eene soort van tooverring of aan een' ronden kring, in welken de getallen en het alphabeth geschreven stonden? In den zin van *kring* komt *rinc* dikwijls voor, o. a. in den *Roman van Walewein*, vs. 10672 en 10759.

28. *Di'e*, d. i. dire = die er. Het teeken ' komt, gelijk bekend is, in oude handschriften voor als vervangende *r*, *er* of *re.*

29. *Sulti*, d. i. sult ghi = zult gij; *in eene somme slaen* = samen tellen.

30. *Lre* = letteren; *di'e*, zie 28.

31. *Te zi'e name* = te zire name, te zijnre name.

Vat ik de bedoeling van den schrijver in het bovenstaande stuk wèl, dan is zij deze: men neemt het cijfer, dat tot den dag behoort, op welken de zieke door de ziekte werd aangetast, aangewezen in vs. 13 tot 19; hierbij voegt men den maans-ouderdom, berekend naar denzelfden dag, volgens vs. 21 tot 24; vervolgens telt men de getallen samen, die behooren bij de letters van den doopnaam des zieken, en die gevonden worden om de in een' ring geschikte letters van het alphabeth. Nu heeft men natuurlijk twee verschillende sommen of getallen, waartoe weder eenige letters zullen behooren, die dan, hoe of op welke wijze is mij onbekend, over dood of leven voor den zieke beslissen zullen.

II.

Vers 1. *Den eersten dach* voor *de eerste dag*, geheel overeenkomstig met de gewone spreektaal in Zeeuwsch-Vlaanderen, waardoor 't mannelijk geslacht van *dag* wordt aangewezen.

3. *So* = zoo, met de bet. van *dan; laeu* = laauw, tamelijk warm, dus een zachte winter; *bi stonden* = bij tijden, bij wijlen, nu en dan, van tijd tot tijd. Zoo had men ook *te menighe stonden* = dikwijls; *tallen stonden* = altijd; *mit stonden* = met tijd en wijle: woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 614 en 615.

4. *Herest* = herfst. Lezenswaardig is *Iets over de namen der maanden*, door mr. J. H. Hoeufft, in het *Taalk. magazijn*, deel III, bl. 225 tot 262. Bl. 253 zegt de schrijver: „Wat het woord *herfst* aangaat, dit leid ik liever eenvoudig af van het A. S. *haerfaest*, het Eng. *harvest*." Onder alle afleidingen, die de geleerde steller t. a. p. aangeeft, en ook van die, welke men in Terwens *Etymologisch handwoordenboek* vindt, voldoet ons zijne afleiding het best. Wij gelooven echter de aandacht te moeten bepalen op de oude schrijfwijze van *erest*, *herest*, waaruit bijna blijken zou, dat de *f* niet oorspronkelijk tot het woord behoort, maar eerst later, om der uitspraak wille is ingevoegd. Zou *erest* ook gevormd kunnen zijn van den wortel van het werkwoord *eren*, met achtervoeging van *st*, en welligt aldus samenhangen met het Hoogd. *erndte?* Hier verdient aangehaald te worden wat Hoeufft bl. 250 zegt, waar hij spreekt over de afleiding van *Oogstmaand:* „Karel de Groote noemde deze maand *Aranmanoth*, hebbende *aran* oudtijds inoogsten en *arne* den oogst beteekend, gelijk *ärndte* nog hetzelfde in het Hoogd. is. Ook in het Nederd. was oudtijds *arne* voor oogst en *arnen* voor oogsten in gebruik." Met het zooeven genoemde *aran* kan *eren* één zijn, en zou de herfst dan zooveel zeggen als *de oogsttijd? Vonden* = gevonden.

6. *Goede tijt.* Het is bekend, dat *tijt* oudtijds vrouwelijk was, waarvan de sporen nog overig zijn in *metter tijd*, enz.

8. *Blivet* = blijft, hier *wordt*, even als *es*, in vs. 3, een te-

genwoordige tijd met de kracht van den toekomenden. Bij de ouden werd *blijven,* — KILIAAN merkt het reeds aan — vaak voor *worden* gebezigd. Zie ook *Het leven van S. Christina de wonderbare* enz., bl. 336 en 305. Er is dus overeenstemming met de beide volgende regels, waarin men *wort* vindt.

9. *Wort welgheraect* = zal goed, zal voortreffelijk zijn. Zie HUYDECOPER op M. STOKE, deel II, bl. 1172, boek VI, vs. 246, waar hij zegt: „*geraekt* en *welgeraekt* plagt men te zeggen van alles wat fraai in zijn soort was, alsof men zeide *wel getroffen*, daar niets aan ontbreekt. Onze dichter gebruikt het IV, 548 van eene *Borg*." Zoo werd het woord ook gezegd van *ridders* en *jonkvrouwen*. Zie de voorb. t. a. p. In *Der leken spieghel* (zie Woordenlijst, bl. 437) wordt het gebruikt, sprekende van een' *man*, van een' *dichter* of *schrijver*, van een *leven*, van *wetten* en *zeden*, van *'t verstand*. Zoo ook in den *Ferguut*, vs. 622, van *'t verstand;*

> van allen leden sidi volmaect
> ende van vroescepen geraect.

In den *Roman van Walewein* wordt *welgheraect* gezegd, vs. 1418 en 7129, van *zeden;* vs. 3518, van eenen *boom;* vs. 10290, van *twee bedden;* van *dieren* wordt het gezegd in DE JAGERS *Taalk. magazijn*, deel IV, bl. 38 enz. Verschillend hiervan is het *wel gheraect*, dat voorkomt in de volgende verzen uit den *Roman van Walewein*, vs. 5132 tot 5137.

> Walewein sprac te sinen paerde:
> „Gringolet, ghi moet hier staen
> Een stic, dan suldi weder gaen
> In dit prayeel, in dit vrijthof.
> Ic sal u steken den breidel of;
> Ghi zijt hier herde wel gheraect."

De laatste regel zal zooveel zeggen als: gij hebt het hier zeer wel getroffen; gij zijt hier gelukkig gevallen.

10. *Oeuchstvrucht* = oogstvrucht. HOEUFFT zegt in zijne bovenaangehaalde verhandeling, bl. 151: „*Aouchsten en ayrerapen*, komt voor in een plakkaat van den laatsten Junij 1546,

Groot Plakkaatboek, deel II, bl. 2983." *Aougsten* zal hier wel oogsten zijn; met de schrijfwijze van dit woord komt ons *oeuchst* in *oeuchstvrucht* nog het meest overeen. Klinkt het evenwel niet wat vreemd, daar in vs. 6—8 gezegd wordt, dat men goeden tijd vinden zal, overvloed van allerhande koren — de tarwe uitgezonderd, die verloren gaat — dat in vs. 10 de oogstvrucht, waartoe toch ook wel het koren behooren zal, als *misraakt* wordt voorgesteld? Welligt moet men onder *oeuchstvrucht* eene vrucht verstaan, die ons tegenwoordig niet meer onder dien naam bekend is: het woord wordt bij Kiliaan niet gevonden. In het hoofdstuk van het *Boek met den knoop*, getiteld: „Hier zalmen vinden alle wettelychede," vindt men in art. 3: „Hoe een man sal panden van sculden" tweemaal het woord *boeuf* gebruikt voor *boef*, het contractum van *behoef*. Hieruit blijkt dat *oe* soms *oeu* werd geschreven, en het lijdt dan ook geen' twijfel of *oeuchstvrucht* is oegst-, d. i. *oogstvrucht*. Er bestaat tusschen ons fragment en het boven aangehaalde hoofdstuk veel overeenkomst, wat taal en schrift aangaat. Deze bijzonderheid sterkt ons in het vermoeden, dat de afschrijver van ons fragment een der klerken was van de schepenbank der stad Aardenburg. Èn het boek waarin ons fragment gevonden wordt, èn het stuk in later tijd op de ommezijde van het blad onzes fragments geschreven, wijzen ons ongetwijfeld op een' stedelijk ambtenaar als afschrijver. Er is buitendien nog eene bijzonderheid, die hiervoor pleit. Op het door ons ontdekte afschrift staat vóór den eersten regel van het tweede gedeelte een teeken, dat veel overeenkomst heeft met de verkorting *id* voor *idem*. Dit zelfde teeken nu, o. i. blootelijk te kennen gevende, dat eene andere afdeeling of een ander *onderwerp aanvangt*, wordt menigvuldig aangetroffen in het *Boek met den knoop*, en wel op de bladen 76 tot 78, alwaar vonnissen staan aangeteekend, geslagen tegen verschillende personen of geveld over verschillende regtszaken. De namen dier personen of de titels dier zaken, als opschrift boven de vonnissen geplaatst, worden gewoonlijk voorafgegaan en gevolgd door het bovengemelde teeken: zij staan

dus tusschen twee zulke teekens in, die soms met r o o d e n inkt geschreven zijn. Soms ook vindt men de overgeblevene ruimte der halfvol geschrevene regels met het genoemde teeken aangevuld, en eene enkele maal volgt hierop in roode letters het woordeken A m e n. Op bladzijde 78 *verso* is het bewuste teeken als ter versiering aangebragt. Onder en boven prijkt die zijde des blads met eene rij teekens, terwijl het op den witten rand des papiers, ter linkerzijde, nog driemaal wordt aangetroffen. Wij zien in het teeken dus niets meer dan een door den schrijver aangenomen hoogst eenvoudig siersel, bij het opschrift van een vonnis of aan deszelfs einde, of ook wel ter vulling van een' regel aangebragt. Het bezit dan ook slechts in zóó verre eenige belangrijkheid, als het in vereeniging met de spelling van het woord b o e u f naar een' stadsbeambte of klerk, als afschrijver van het fragment, heenwijst.

Mesraect = misraakt. Beteekent *welgheraect* wèl getroffen, goed, voortreffelijk, dan zal *misraect* wel het tegendeel te kennen geven, derhalve mistroffen, gebrekkig, slecht, enz. Ook *ongheraect* bet. slecht, leelijk, hatelijk en wordt als het oppositum van *welgheraect* aangenomen. Zoude *misraakt* niet op het toevallig gebrekkige, *ongeraakt* op het morele en van nature gebrekkige zien? In het rijmwerk *Van den levene ons heeren*, uitgegeven door P. J. Vermeulen, vind ik *verraect* als het oppositum van *welgeraect* opgegeven. Zie de woordenlijst van het evengenoemde werk. Ik vind *misraect* vermeld in het glossarium van *Het leven van S. Christina*, edoch ben niet in de gelegenheid na te zien, wat de geleerde Bormans er van zegt, daar in mijn exemplaar het 31ste vel, bl. 247 tot 255 ontbreekt, en men naar bl. 253 verwezen wordt. In het handschrift zelf komt het woord niet voor. Huydecoper maakt van *misraect* even melding, als hij van *welgeraect* spreekt (zie boven). Hij geeft de volgende aanhaling uit de *Doctrinale*, f. 18, d.

En es geen wijf soe vulmaect,
Daer en si iet in mesraect.

In den bladwijzer verklaart H. het woord door *gebrekkig*.

11. *Ze'e*, d. i. zeere = schielijk.

12. *Rudd'r* = ridderen. *Die eere* is hier ongetwijfeld het onderwerp der rede en zou dus *zal*, voor *zullen*, vorderen; aldus: *Rudderen zal comen die eere*, d. i. de edele ridders zullen eer behalen in het oosten: hun zal eere aankomen. Wat mag dan de reden zijn, dat het werkwoord hier in 't meervoud staat? Wij gelooven deze: de bedoeling des schrijvers is, er zal den ridders in het Oosten eer aankomen, en er zullen zeer vele oorlogen komen. Het meervoudig onderwerp van het tweede voorstel vorderde het werkw. in het meervoud. Stond er *zal* in plaats van *zullen*, dan meende men welligt, dat de schrijver eenig verband stelde tusschen de beide voorstellen in vs. 12 en 13 uitgedrukt, dat o. i. het geval niet is, en men liep gevaar om te lezen:

Rudderen zal comen die eere
torienten ende torloghen zeer vele.

De niet-herhaling van het voorzetsel *te* en het meervoud *zullen* snijden ons thans den weg af tot eene verkeerde opvatting, en — noodzaken ons, hulde te brengen aan des stellers scherpzinnigheid.

15. *Niemaren* = nieuwsmaren, tijdingen.

16. *Coninge*, eene schrijffout voor *coningen*.

17. *So welken tijt:* zie 1.

18. *Meer no min* = meer noch min: stopwoord.

19. *Ghemaenc* = gemanc, gemengd. Wanneer men de volgende Nederduitsche verzen uit *dboec van den Houte* vergelijkt met de daarmede overeenstemmende in het Platduitsch, valt het als van zelf in 't oog, dat *gemanc* = gemengd is. Men oordeele:

Vs. 81 tot 84. „Oec seggic v [over] enen waerheit:
„Ghi selter vinden ene claerheit
„Comen uter soeter stede,
„Ghemanc met roke der soethede.

In het Platduitsch luidt dit aldus:

Vs. 84 tot 89. „Ock segge ick in wahrheit:
„Du scholt vornemen [e] in clarheit
„Komen uther schonen stede,
„Gemenget myt dem roke der sûticheide.

Men leze wat over *ghemanc* geschreven is in de verklarende woordenlijst van *Der leken spieghel*, 4de boek enz., bl. 432, waar de kundige DE VRIES o. a. zegt: „doch er zweeft over dit geheele

woord nog iets nevelachtigs, dat voor het licht van nadere plaatsen zal moeten wijken." Daarom verheugt het ons des te meer eene nieuwe plaats, waar het woord zoo helder voorkomt, ontdekt te hebben. Zie ook: Woordenlijst op *S. Franciscus leven*, bl. 407; op *Der minnen loep*, bl. 220; A. DE JAGERS *Taalk. magazijn*, deel I, bl. 255, 365, 377; deel II, bl. 295. Uit de aangehaalde plaatsen blijkt, dat *ghemanc* voorkomt als adjectief, adverbe en volgens den heer DE VRIES ook als substantief. In ónze plaats is het blijkbaar een adjectief. In de volgende regelen uit MAERLANTS *Spieghel historiael*, aangehaald in DE JAGERS *Taalk. magazijn*, deel I, bl. 366, schijnt *gemanc* in gebruik en beteekenis het naast bij het onze te komen. Zie deel I, bl. 314:

Porrus die hadde eene zale,
Daerin waren weetmen wale
xxx. colummen groot eñ lanc,
Machijs fijn goudijn, niet gemanc.

„Hier schijnt *gemanc* zooveel te beteekenen als *gemengd*. De colommen namelijk waren van louter goud, niet van goud, dat met ander metaal vermengd was. Zoo ook deel II, bl. 465:

Die rike leuet, alse of met smerten
Eñ met rouwen ware gemanc,
En dats al omdat hi sinen ganc
So hoghe mict ant erdsche goet,
Dattem nemmer wel en doet.

„Hier zou ik *gemanc* door *gemengd* verklaren." Zoo zal dan ook, o. i. *die winter zal zijn ghemaenc* beteekenen: het winterweder zal gemengd weder zijn; nu eens koud, dan weder warm, nu eens regen, dan weder droogte, kortom afwisselend. — Tot zoover had ik geschreven, toen mij DE JAGERS *Archief voor Nederl. taalk.* gewerd, deel I, 1ste stuk, waarin men, bl. 45 tot 54 „over de beteekenis van het oude woord *gemanc*" gehandeld vindt. De kundige verzamelaar verklaart *gemanc*, en hij staaft zijne verklaring met kracht van voorbeelden, door *te zamen*, *te gader*, *tevens*. In de boven aangehaalde plaats uit M.'s *Sp. h.*, deel I, bl. 314, dit stemt de schrijver zelf toe, voldoet echter deze bet. niet, en hij eindigt zijn belangrijk stuk met de woorden: „Naar mijn oordeel worden er meer en vooral dui-

delijker voorbeelden gevorderd, ten bewijze dat *gemanc* bij onze oude schrijvers als deelwoord of bijvoegelijk naamwoord voor *gemengd* gebezigd zij geworden." Wij gelooven zoo gelukkig geweest te zijn in het bovenstaande vers 19 eene plaats te hebben ontdekt, waar het geen twijfel lijden kan of *gemanc* is een bijvoegelijk naamwoord of deelwoord. De vraag is thans deze: bet. het hier *gemengd?* — Waar aan beide zijden groote taalkundigen een verschillend gevoelen verdedigen, gevoelen wij ons zelven niet geregtigd deze vraag beslissend te beantwoorden; alleen vragen wij: zoo *gemanc* hier niet *gemengd* is, een woord dat den zin zeer wèl verklaart, wat is het dan?

Ook VAN WIJN verklaart *ghemanc* door *gemengd*, op bl. 85 van het tweede boek zijner *Historische avondstonden*, in de volgende aanhaling uit MAERLANTS werk *Der naturen bloeme*. De aangehaalde plaats luidt:

Daer mach wel vreese of ghescien
Lampriden t'etene, eer si sijn
Ghesoden langhe, in goeden wijn,
Met specie ende met pipre wel.
Want hare humeure die sijn fel
Ende met den venine ghemanc,
Dies moet haer sieden wesen lanc,
Lampriden bete es ghevenijnt.

De heer DE JAGER verklaart t. a. p., bl. 47, *ghemanc* door *tevens*, maar o. i. voldoet *gemengd*, vooral met het oog op den laatsten der hier aangehaalde regels, vrij wat beter, en levert de lezing ook een' beteren zin.

Gemanc wordt ook gevonden in de volgende aanhaling uit MAERLANTS *Alexander*, voorkomende in dr. W. J. A. JONCKBLOETS uitmuntende *Geschiedenis der Middennederlandsche dichtkunst*, deel II, bl. 425. Dáár luidt het bij de beschrijving der wapenrusting van koning PORUS:

f. 89 c. Hi hadde drie halsberge an,
ende eene curie van metale,
ende twee cousen van stale,
ende van yvoren enen witten scilt,
daer stont in van sabel een wilt,
een dier, heet een olifant;
hi hadde in siere rechterhant

ene colve van latone:
een swert hadde die degen coene,
dat was wel ses voete lanc,
ende enen cnijf die was gemanc
van goude te samen ende van stale.
Hi quam gewarniert wale.

Zonder over de bet. van *gemanc* te dezer plaatse een beslissend oordeel te vellen, gelooven wij toch, dat het hier bezwaarlijk door *te samen*, *te gader* verklaard kan worden. Dit toch schijnt te strijden tegen den volgenden regel, waarin *te samen* zelf voorkomt. Of is welligt *te samen* eene versterking van het voorafgaande *gemanc?* De bedoeling van den schrijver zal wel zijn, dat het hecht van den knive van goud en het lemmer van staal was. — Deze gissing wordt eenigzins bevestigd door het volgende. Wanneer VAN MAERLANT de geschenken optelt, die boden en gezanten uit verschillende deelen der wereld, te Babylon, den grooten ALEXANDER aanboden, heet het onder anderen:

Almanien bracht al naect
te presente een swert van stale,
dat men daer can smeden wale:
van goude dien appel entie scoe.

Ziedaar, onzes inziens, een zwaard, dat *gemanc van goude ende van stale* was.

20. *Die lentin* = de lente. Dit woord heeft in vorm veel overeenkomst met het Oudduitsche *Lenzinmanoth*. Wij verwijzen hier weder naar de, onder 4, aangehaalde verhandeling, bl. 235, waar de schrijver o. a. zegt: „de maand Maart is aldus (lentemaand) genaamd, omdat, volgens de gewone verdeeling der jaargetijden, de lente in dezelve begint. KAREL de Groote noemde dezelve ook *Lengizinmanoth*, Lentemaand, en *Lenzinmanoth*, waarvan zij in oude stukken en bij oude schrijvers wel *Lentsmaand* geheeten wordt.” Ons *lentin* verdient dus der aandacht der woordafleidkundigen niet te ontgaan. *Zonder wanc* = zonder twijfel, voorzeker, enz.: een' gewone bevestigingsformule en vaak niets meer dan een stopwoord. Zie de woordenlijsten op *Der leken spieghel*, bl. 677 en op *Der minnen loep*, bl. 342. Zie ook den *Roman van Walewein*, vs. 3052.

21. *Getempert* = gematigd: de zomerhitte zal gematigd wezen.

22. *Ribel* = het Fr. *rebelle*, oproerig, wederspannig. Men vindt *rebel*, in de laatste bet. in *Het leven van S. Franciscus*, vs. 4667 tot 4674:

> Soetelike machmen mede
> Gevoelen smans goedertierhede,
> Die so zoete was ende so groot,
> Dat soe der diere wreetheit verboot,
> Wilde beesten al te hem keerden,
> Ende sochte stomme beesten leerden,
> Die diere, die den man sijn *rebel*
> Sident dat hi in sonden vel.

Kan de bet. van regel 22 dan wezen: veel volks zal weêrspannig wezen door de ziekte (het kwaad, de ramp), die hen treffen zal? MAERLANT gebruikt *rebel* ook in zijn *Wapene-Martijn*. Zie de plaats bij dr. W. J. A. JONCKBLOET, *Middennederlandsche dichtkunst*, deel III, 1, bl. 151, in de noot.

23. Wat *geriesen* hier beteekent is mij een raadsel. Ik opper dus de volgende gissingen: 1°. Kan het *riesen* zijn, dat in den *Ferguut* voorkomt, vs. 4277, en volgens prof. VISSCHER *vreezen* beteekent? Het voorgevoegd *ge* kan hier geen bezwaar opleveren, daar het zeer dikwijls werd voorgevoegd, zonder de bet. van het werkwoord merkelijk te wijzigen. 2°. Of kan *gheriesen* hier voor *gherisen* staan, dat de bet. heeft van *rijzen*, *stijgen*. Zoo vs. 24 niet ontbrak, zou deszelfs eindrijm dit kunnen uitmaken. 3°. *Riesen* bet., gelijk algemeen bekend is, *handelen als een ries*, dat is: *dwaas* handelen. In DE JAGERS *Taalk. mag.*, deel III, bl. 193, vind ik *ries* ook verklaard, behalve door dwaas, door *booswicht*, *deugniet*. Kan hiervan *riesen* ook bet. *boos handelen*, *slecht handelen?* De zin van vs. 23 zal dan zijn: de tragen zullen weinig vreezen; óf weinig stijgen of vooruit komen; óf weinig kwaad uitrigten. Welligt ook is geene der drie bet. de regte; 't zal mij derhalve aangenaam zijn, zoo een deskundige de bet. bepaald aanwijst. In geene der glossaria, die mij ter dienste stonden, heb ik het woord aangetroffen.

25. *Het* = er.

26. De zin van dezen regel is mij gansch niet duidelijk. *Miede*

heeft twee bet., die van *tijding*, *berigt*, en die van *belooning*, *gift*, *betaling*, vooral gezegd van den prijs der *omkooping*. In deze laatste bet. wordt het gewoonlijk door *om* of *door* voorafgegaan. Zie de woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 509 en 510; die op *Der minnen loep*, bl. 260; MELIS STOKE, boek X, vs. 65, boek IV, vs. 636. Daar ook hier *omme* voorafgaat, zoude ons dit bijna nopen, de laatste bet. hier voor de ware te houden. Doch er bestaat eene tweede zwarigheid: hoe zal men het woordje *doen* verklaren, dat in den zelfden regel voorkomt? Onzes inziens bestaat hier eene ellipsis, en zoude men, met het oog op den voorgaanden regel dienen te lezen: *vrouwen* (vorstinnen) *zullen doen* [vreeze] *omme mieden*. Neemt men deze lezing aan, dan zal men *omme mieden* moeten verklaren door *om de berigten*, en de zin zal dan wezen: edele vrouwen zullen vreezen om de berigten en tijdingen die zij hooren zullen; en nu leze men vs. 27 tot 32 en men zal zien, welke berigten of schrikverwekkende tijdingen zij zullen ontvangen. Wij geven onze verklaring voor 't geen zij is, en zullen met genoegen een' betere en gegrondere aannemen.

27. *Tribulacien* = het Fransche *tribulation*, kwelling, verdriet, tegenspoed. De hoogleeraar G. J. MEIJER verklaart het in *Het leven van Jezus* door *verdrukking*, welke bet. hier ook zeer wèl van toepassing zijn kan. Men vindt het woord ook in *S. Franciscus leven*, vs. 1530.

28. *Bliuen doet* = dood blijven, omkomen. Zie *Het leven van S. Christina de wonderbare*, bl. 336 en 474.

29. *Wandelinghe van heeren* = het heen- en wedertrekken van legers.

31. Hier wordt, even als in vs. 28 van de landsheeren gesproken, en, bedrieg ik mij niet, gezegd, dat velen in den strijd zullen vallen.

33. *Comt hi*, d. i. de eerste dag des jaars; *dat jare* behoort tot vs. 34.

35. *Waeyhende* = waaijende; *wac* = zwak, los, vochtig, nat.

36. *Reynich* = régenachtig, nat; met bekende versmelting der *g* uit *regenig* ontstaan, dat veel overeenkomst heeft met 't Engelsche

rainy. Zie ook de verkl. woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 571.

37. *Tempeesten* = stormen: *S. Franciscus leven*, vs. 9189; *dogken* = lijden.

38. *Eerst* = herfst: zie vs. 4. Ik moet hier bijvoegen, dat ik *heeroust* voor *herfst* gevonden heb in de voorspellingen van Johannes Laet van Borchloen, gedrukt te Oudenaarde in 1479. Uit *herest* of *eerst* is welligt *heeroust* en hieruit *heerfst*, *herfst* ontstaan.

39. *Die taerwe* = de tarwe.

41. *Gadoot* = schielijke, plotselinge dood, apoplexie. Men vindt ook *gaydoot*, samengesteld uit *ga*, *gay* = gaauw, schielijk en *dood*. Van *gay* heeft men nog *gaylike* = schielijk. Zie: woordenlijst op *S. Franciscus leven*, bl. 405; op *Der leken spieghel*, bl. 420, en vooral het *Taalk. magazijn*, deel IV, bl. 86 tot 88, benevens Clignett en Steenwinkel in hunne aanteekeningen op Maerlants *Spieghel historiael*, bl. 56 tot 58. Is het niet opmerkelijk dat in ons fragment en in *S. Franciscus leven* zoovele gelijke woorden worden aangetroffen, welke men in andere rijmwerken niet zoo menigvuldig aantreft, als daar zijn de basterds: *rebel, getempert, tempeest, tribulacien,* benevens de echt Dietsche woorden: *gemanc*, *gadoot?* In de 16de eeuw noemde men de pest de *haastige ziekte*, *de haastigheid*, in welke woorden hetzelfde denkbeeld van *schielijke dood* als in *gadood* ligt opgesloten.

42. *Ebben* = hebben. Zie 13.

44. *Vele* wordt hier zoowel voor het enkel- als voor het meervoud gebruikt: zie vs. 41, *vele volx*. *Vele vrucht* = veel vrucht, een enkelv. vorm, met eene meerv. beteekenis. Dat in vs. 43 en 44 dezelfde eindrijmen gevonden worden als in vs. 39 en 40, verhoogt de schoonheid van het rijmwerk niet. Dezelfde rijmen vindt men nog in vs. 31 en 32. Zoo ook rijmt *coren* op *verloren*, vs. 7 en 8 en vs. 49 en 50. Hier is 't echter minder te berispen, wijl grooter afstand tusschen beide ligt. Uit de verbinding van vs. 43 en 44 door het woordje *of* schijnt te volgen, dat het verderven der vrucht den koningen wordt toegeschreven, in gevalle zij niet sterven; ofte wel, men kan er ook dit uit afleiden, dat, zoo de voorspelling van vs. 43 niet wordt vervuld,

alsdan die van vs. 44 aan de beurt ligt: in allen gevalle sluit *óf* ééne der beide gebeurtenissen uit.

45. *Het* = er.

46. *Vernoey* = vernooi, verdriet. KILIAAN, in voce; woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 648 enz. De eerste lettergreep van *vernoey* is in het afschift door eene doorgestreepte *v* aangewezen: het gemis van zulk een letterteeken noopte ons tot de *er*-verkorting de toevlugt te nemen. *Achter lande* = door 't gansche land, 't geheele land door. HUYDECOPER op M. STOKE, deel II, bl. 20; woordenlijst op *Der leken spieghel*, bl. 348.

47. *Hoey* = hooi; *welgheraect*, zie vs. 9.

48. *Mesmaect* = mismaakt, misvormd, ontsteld. Dit woord komt dikwijls voor in den *Roman van Walewein.* Zoo heet het: *mismaect van wonden*, vs. 866 tot 869:

Doe dwoughen si sine scone lede,
Die waren mesmaect van diepen wonden,
Dier si menighe over hem vonden.

Dezelfde uitdrukking *mesmaect van diepen wonden* vindt men ook vs. 2504. In vs. 2589, dat met het voorgaande vs. 2504 in verband staat, heet het: *mismaect van den wapinen.* In vs. 4520 en 21 is het:

Der joncfrouwen oom weende sere
Als hi sire nichten sach mesmaect.

Het gelaat — en ook andere leden der jonkvrouw — was gekwetst, gewond door de geeselslagen van den rooden ridder.

Het werkwoord zelf komt voor vs. 4637; daar luidt het:

Men haester mede, na mijn verstaen,
Om Waleweins wille, dat hi soude
Hem rusten gaen ende slapen houde,
Die hem sdaghes sere mesmaecte;

d. i. die zich-zelven vermoeide, afmatte door het gevecht met den rooden ridder en diens gezellen. In dezelfde bet. komt het voor vs. 7751. In eene andere bet. vindt men het gebruikt in de volgende verzen, waar beschreven wordt, hoe het er in den „karkerstene" uitzag, waar men de jonkvrouw had opgesloten: vs. 8314 tot 8317.

Het was daer vul ende sere onreine
Daer soe sat, dat edel wijf.
Sere mesmaecte soe hare lijf.

d. i. zij mismaakte, verontreinigde haar ligchaam door in den vuilen, onreinen kerker te zitten. Uit een en ander blijkt, dat de bet. van *mismaken* vroeger ruimer genomen werd dan tegenwoordig. Alles wat gezegd kon worden den mensch uit zijn' gewonen toestand te brengen, werd gezegd hem te mismaken, of liever, daarvan werd gezegd, dat hij zich er door mismaakte. Zie ook het Evangelie van MATTHEUS, VI: 16.

49. *Wonsdach* = woensdag.

50. *Winghaerts bliuets vele verloren*, d. i. *winghaerts bliuet des vele verloren*, of *des winghaerts bliuet vele verloren*, in overeenstemming met vs. 40:

Der wiuen zullen vele steruen. De *tarwe* en de *wijngaard* komen nog éénmaal nevens elkander voor, vs. 8 en 9. Zoude men vs. 40 in plaats van *wiuen* ook *winen* moeten lezen, in de bet. van *wijnstokken?*

„De afschrijvers stelden dikwijls, zoo niet altijd, hun dialekt in de plaats van dat wat zij afschreven," zóó schreven we boven als het getuigenis van een allezins bevoegd beoordeelaar, en wij meenen daarvan in het afschrift van ons fragment de sporen te ontdekken. Blijkbaar toch is de afschrijver in de spelling van sommige woorden zich niet gelijk gebleven, 't geen, o. i., alleen daaraan is toe te schrijven, dat hij nu eens de taal van zijn handschrift, dan weder die van zijn' tijd volgde, en door zijn wankelen, taal en spelling van tweeërlei tijdperk in één stuk vereenigde. 't Zal voldoende zijn, ten betooge, te wijzen op het gebruik van *terwe* nevens *taerwe; wanc* nevens *ghemaenc; dood*, *gadoot* nevens *doet*, *hoey* en *vernoey; so*, *sal*, *sine* nevens *zo*, *zal* en *zine.* Ook houdt de afschrijver geen' regel in 't gebruik der *h:* hij schrijft *herest* nevens *eerst*, en — wat zijn weifelen tusschen *ij* en *i* bewijst — *ghij* nevens *hi.* Pleit het bovenstaande niet voor des afschrijvers trouwe overname, het bewijst ten minste dat eene vrij groote tijdruimte de vervaardiging van het oorspronkelijke handschrift van ons afschrift scheidt.

WAARSCHIJNLIJKE OUDERDOM VAN HET AFSCHRIFT ONZES FRAGMENTS,

OP TE MAKEN UIT HET PAPIERMERK.

De merken, welke het papier van *den boek met den Knoop* draagt, zijn zesderlei, als: *eene kleine weegschaal, eene groote weegschaal, de letter R, gekroond met een kruis, twee gekruiste zwaarden, eene soort van bloem in een cirkel, gedekt met een kruis* en *een hartje met een kruisje.* Geen dezer merken vinden bij J. Koning, *Verhandeling over den oorsprong, de uitvinding enz. der boekdrukkunst,* waar hij, bl. 72 en vervolgens, over de papiermerken handelt, opgenoemd, evenmin als in de verschillende opgaven, voorkomende in de *Kronijk van het Historisch genootschap te Utrecht,* 1850 en 1851. Wij kunnen derhalve dáár geene aanwijzing bekomen ter bepaling van het tijdperk, waarin de stukken van ons register waarschijnlijk zijn opgesteld of geschreven. Wanneer wij echter overwegen wat de heer Koning, a. w., op bl. 83 zegt van de letter P; hoe hij deze beschouwt, als wijzende op Philips van Braband of Philips van Bourgondië, dan rijst bij ons, en zoo wij meenen niet ten onregte, het vermoeden op, dat de letter R doelt op Robert van Béthune, graaf van Vlaanderen, die van 1305 tot 1318 regeerde. Daar Aardenburg eene Vlaamsche stad was, is het natuurlijk dat men daar Vlaamsch papier gebruikte, welligt te Brugge, dat in de nabijheid ligt, vervaardigd. Trachten wij nu, op de voorgaande stelling voortbouwende, op te maken in welk tijdperk de overige merken, en met name het merk: *twee gekruiste zwaarden,* voorkomen. Op bl. 19 van ons boek vangt een stuk aan, ten opschrift dragende: „Hier zal men vinden alle wettelijchede." Dit stuk, geheel door eene zelfde hand geschreven, loopt tot bl. 28; daar nu het papier van ons register van bl. 1 tot 23 het merk van de kleine of groote weegschaal draagt, en van bl. 23 tot 30 de letter R als papiermerk gevonden wordt, volgt van zelf, dat het papier met de beide eerstgenoemde merken voorzien, op gelijken ouderdom als het laatste aanspraak maken mag, als te zelfden tijde,

door een' zelfden persoon voor hetzelfde stuk gebruikt; daar nu al verder de „toolnebrief" van Aardenburg, op bl. 33 tot 35 van ons register voorkomende, geschreven is op papier, het merk der kleine weegschaal dragende, trekken wij hieruit een nieuw bewijs voor het beweren, dat deze brief tot de eerste helft der 14de eeuw behoort.

Op bl. 35 van ons register begint weder eene andere rubriek, bevattende copiën van privilegiën, verleend aan Aardenburg in 1226 en 1243. Het papier dezer copiën draagt op een' der bl. het merk *de twee gekruiste zwaarden*, welk merk ook gevonden wordt op bl. 45, alwaar men ons medegedeeld fragment aantreft. Dagteekenden de afgeschreven privilegiën uit later eeuw, ze zouden tegen de oudheid dier fragmenten, ofte wel tegen de oudheid van hun afschrift getuigen; thans echter bewijzen zij er vóór.

Nog éénmaal komt ons papiermerk voor, namelijk op het laatste blad van het stuk, voorkomende bl. 48 tot 66, en ten opschrift dragende: „Hier mach men vinden ghescreven tale ende wedertale ende die vermete die der tale toebehoren." Dit stuk draagt zoowel in schrift als in het letterteeken R, waarmede bl. 48 tot 65 voorzien zijn, de kenteekenen, dat het tot de 14de eeuw behoort, en brengt derhalve dan ook weder ons papiermerk, twee gekruiste zwaarden, tot den zelfden tijd. Wij gelooven met het bovenstaande voldoende te hebben aangetoond, dat het papier waarop ons fragment staat geschreven, uit de 14de eeuw zijn kan, en dat deszelfs merk nimmer als bewijs tegen, maar wel als bewijs vóór deszelfs oudheid zal kunnen worden aangevoerd. Ten slotte nog deze opmerking: dezelfde hand, die de copiën der privilegiën, welke bl. 35 en 36 voorkomen, geschreven heeft, herkennen wij in het afschrift van andere privilegiën, bl. 41 tot 44 loopende, en waarvan het oudste tot 1343 opklimt: ook dit wijst ons dus op de eerste helft der 14de eeuw. Opmerkelijk blijft het echter, dat in geheel ons register, 105 bladen groot, ons merk slechts driemaal voorkomt; maar wie zal ons hiervan de ware oorzaak aanwijzen?

BRONNEN.

OORKONDEN

BETREKKELIJK HET

OBSERVANTENKLOOSTER TE SLUIS.

I.

Bul van EUGENIUS IV, gegeven te Florence, 13 October 1435, waarbij aan JOH. DE CAPISTRANO volmagt verleend wordt om op vijf plaatsen een observantenklooster te stichten. — Uit het perkamenten register A der stedelijke archiven van Sluis, fol. xcj, verso [1]).

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Johanni de Capistrano, ordinis fratrum minorum, de observantia nuncupatorum, professori, salutem et apostolicam benedictionem. Inter ecclesiasticos ordines, in domo Domini militantes, id, ex benedictione celesti, ordini tuo et illius fratribus magis ascribitur, ut efficax testatur experientia rerum, quod, ubicunque degunt, populos ad salutis graciam evocant, sibi proficientes per vite meritum et aliis nichilominus per exemplum. Cum itaque, sicut exhibita nobis pro parte tua petitio continebat, sepe contingat, nonnullos Christi fideles ex devotione, quam ad dictum ordinem habent, tuisque sermonibus allici ad terrena in celestia commutandum, qui pro ipsorum maiorumque suorum animarum salutem [salute] loca quedam pro usu et habitatione tui ordinis fratrum fundarent, construerent et edificarent, vel fundata, constructa et edificata concederent, si ad id sedis apostolice suffragaretur auctoritas; et, sicut eadem petitio subiungebat, si quinque loca pro usu et habitatione huiusmodi fundandi, construendi et edificandi, aut fundata, constructa et edificata recipiendi, a sede predicta facultatem ha-

[1]) Het oorspronkelijke in dit en volgende stukken is letterlijk afgedrukt. Alleen zijn de verkortingen weggelaten, de punctuatie is aangebragt, hier en daar een' hoofdletter gesteld en de *i* en *u* voor *j* en *v* of omgekeerd, waar 't noodig was, verwisseld.

beres, profecto plurimorum animas Deo lucri facere posse sperares; Non [Nos] igitur, qui religionem nostris presertim temporibus adaugeri intensis desideriis exoptamus ac salutem querimus singulorum, tibi necnon pro tempore existentibus quarumcunque provintiarum juxta morem fratrum minorum, de observantia nuncupatorum, vicariis, quinque loca, ubicunque consistentia, cum ecclesiis, campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis, si tibi aut illis alias canonice consignentur, vel in locis, ad id congruentibus et honestis, vobis per eosdem Christi fideles forsitan assignandis domibus, ecclesiis cum campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et necessariis officinis huiusmodi fundari, construi et edificari faciendi ac recipiendi et perpetuo retinendi, diocesanorum locorum, in quibus huiusmodi loca fuerint, aut eiusdem ordinis superiorum licencia minime requisita, eadem auctoritate apostolica tenore presentium concedimus facultatem. Et insuper universis et singulis dicti ordinis fratribus, quos in locis huiusmodi pro tempore residere contigerit, ut omnibus et singulis indulgenciis, privilegiis, libertatibus, exemptionibus, ordini prefato necnon ipsius domibus, locis et personis, per sedem predictam vel alias generaliter quomodolibet concessis, uti et gaudere libere liciteque valeant, auctoritate prefata concedimus, jure tamen parrochialium ecclesiarum et cuiuslibet alterius semper salvo, felicis recordationis Bonifacii pape viij, predecessoris nostri, prohibente in [ne] religiosi oidinis mendicantium loca de novo recipiant absque licentia sedis apostolice speciali, faciente plenam et expressam de prohibitione huiusmodi mentionem, et aliis constitutionibus apostolicis contrariis non obstantibus quibuscunque. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit indignatione omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli, apostolorum eius, se noverit incursurum. Datum Florentie, anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo tricesimo quinto, tercio idus Octobris, pontificatus nostri anno quinto. Sic signatum: *A. de Strata.*

II.

Notariëel stuk, gegeven te Sluis 1 April 1442 (1443), vermeldende de stichting van het klooster door Joh. de Capistrano. — Uit hetzelfde register A, fol. cxx.

In nomine Domini, Amen. Explorate fidei decrevit antiquitas gestarum rerum seriem in publica monumenta conferre, ne preteritorum edax consumat oblivio, sed semper indiscissa permaneat probatio veritatis. Ea eciam, que laudabili intencione pro animarum salute inchoata et incepta sunt, decet ut litterarum testimonio pandantur de hiisque ubilibet legitima concedantur documenta. Serie igitur presentis publici instrumenti noverit modernorum presentia et futurorum posteritas non ignoret, quod anno ejusdem Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo secundo, indictione sexta, juxta stilum et modum provintie Remensis scribendi, mensis vero aprilis die prima, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Eugenii, divina providencia pape quarti, anno decimo tercio, venerabilis ac circumspectus magnarumque sciencie et auctoritatis religiosus vir, frater Johannes de Capistrano, professor ordinis fratrum minorum, de observancia nuncupatorum, constitutus et existens in nostrum, notariorum et testium infra scriptorum ad hoc vocatorum et rogatorum, presencia in opido Slusensi, dyocesis Tornacensis, ad et supra quemdam campum sive quoddam pratum, continens duas mensuras terrarum cum dimidia vel cocirca, jacens et situatum in parochia beate Marie ibidem, ad finem cujusdam platee, communiter in vulgari appellate de Riquerstrate, in suis habuit et tenuit manibus quasdam sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Eugenii, divina providencia pape quarti, bullas, sive litteras plumbatas, cordula canapis impendentes, quas nobis notariis hic infrascriptis legendas et populo, inibi in copiosa multitudine astanti, referendas et publicandas prebuit et dedit; easque omnibus, quibus decuit, reverentia et obediencia humiliter recepimus ac populo, copiose astanti, de

verbo ad verbum alter nostrum legit et perlegit, tenore subsequenti:

Eugenius [etc. Volgt de pauselijke bul van fol. xcj, verso, medegedeeld bl. 79, 80. Daarna:]

Intus in plicatura scriptum erat: Gratis, de mandato domini nostri pape: *Jo. Montani.* Supra plicaturam a parte interiori: Gratis, de mandato domini nostri pape: *Jo. Steccatis.* A tergo autem exteriori: *R*, significans eam registratam per quemdam nominatum Angelus. Sub cordula a parte exteriori: *Jo. de Veate*, qui eam expedivit. In mergine [margine] a parte exteriori prope finem: *G. Fabri.*

Quibus quidem litteris, sic per alterum nostrum diligenter, attente ac reverenter lectis et perlectis ac eisdem populo reseratis, ipse frater Johannes, ad executiones earumdem, ob rogatum incolarum dicti loci de Slusa, procedere affectans, sperans exinde Deo quam plurimorum animas posse lucrifacere dictorum incolarum multimode, ex devotione, quam habere ostendebant ad ordinem fratrum minorum, de observancia nuncupatorum, devote inclinans, quia, ut edocuit, per universum quinque loca, ubicunque consistencia, constructa, fundata et edificata cum ecclesiis, campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis, si sibi assignarentur, vel in locis ad id agruentibus et honestis, sibi per Christifideles assignandis domibus, ecclesiis cum campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et necessariis officinis hujusmodi fundari, construi et edificari faciendi ac recipiendi et perpetuo retinendi pro dictis fratribus et nons [non] alias auctoritate apostolica utebatur et utitur facultate, dictum campum sive pratum, per nonnullos incolarum dicti oppidi sibi caritative datum, presentatum et ad premissa assig[n]atum pro constructione, fundacione et edificacione tercii loci sive conventus dictorum fratrum minorum, de observancia nuncupatorum, et non alias, eadem apostolica auctoritate devote acceptavit et acceptat. Et nichilominus, in signum vere acceptationis et adeptionis campi, prati sive fundi antedicti supra dictum pratum, constitutus ipse frater Johannes, diversos angulos dicti prati accedens, diversa ibidem signa ad

arbores, ibidem crescentes, easdem incidens, fecit, ac tandem quoddam lignum transversum cuidam arbori apposuit, de eisdem arbore et ligno crucem faciens, coram qua cruce, secum associatis duobus fratribus dicti ordinis, genibus flexis orationem: Veni, sancte Spiritus; reple etc. cum versu et collecta condecentibus et alias orationes fecit et amplevit, supplicans astantibus ut eumdem locum ammodo honeste tenerent et conservarent. De et super quibus omnibus et singulis Michaël Hoorneweder et Oliverius tKint, scabini, Christianus Veyse, Petrus Linet, secretarii sepedicti opidi Slusensis, nomine omnium et singulorum, quorum interest, intererit, sive interesse poterit quomodolibet in futurum, a nobis notariis publicis hic infrascriptis sibi fieri petierunt unum vel plura publicum seu publica instrumentum et instrumenta. Acta fuerunt hec in dicto opido Slusensi, supra dictum campum sive pratum in sepedicta parochia, circa horam undecimam ante prandium, anno, indictione, mense, die et pontificatu, quibus supra. Presentibus ad hec honorabilibus, magnificis et discretis viris, magistro Adriano Eligii, domino Johanne Bitere, presbitris, Florentio de Campis, ballivio [sic] opidi Slusensis, Marenio le Frere, subballivo, Guidone de Visch et Achille de Monte, filiis militum, Gualtero de Smet, Johanne de Waghemakere, Johanne Lemmoot, Petro de Wilde, Johanne Baert, Daniele Bochout, Johanne Lodebaert et pluribus aliis testibus ad premissa vocatis, presentibus et rogatis. Aldus gheteekent: Et quia ego Cornelius Schinkel, presbiter Tornacensis diocesis, publicus sacra apostolica auctoritate notarius, predictis requisitioni, consensui et fundationi ceterisque omnibus, ut premittuntur, una cum notario subscripto ac prenominatis testibus presens interfui, eaque sic fieri vidi, scivi et audivi, ideo hoc presens publicum instrumentum, manu alterius fideliter conscriptum, signo nomineque meis solitis et consuetis subsignavi, requisitus et rogatus in testimonium et robur premissorum. *C. Schinkel.* Item et ego Jacobus Maes, Gandensis clericus, Tornacensis diocesis publicus imperiali vene-

rabilisque curie Tornacensis auctoritate notarius juratus, quia premissis omnibus et singulis una cum notario et testibus supranominatis presens et personaliter interfui, eaque sic fieri vidi et audivi, ideo huic presenti publico instrumento, manu aliena fideliter scripto, signum, nomen et subscriptorum mea solita et consueta apposui, rogatus et requisitus in fidem et testimonium omnium et singulorum premissorum. *Jacobus Maes.* Ende was an tvors. instrument ghehecht eene lettere, daeraf tinhouden hier naer volght.

III.

Transfixbrief van den Doornikschen bisschop, van 19 Mei 1443, te Sluis, waarin het voorgaande bekrachtigd wordt. — Uit hetzelfde register A, fol. cxxj, recto.

Universis et singulis presentes litteras inspecturis Johannes, miseracione divina Tornacensis episcopus, salutem in Domino sempiternam. Dudum sanctissimus in Christo pater et dominus noster, dominus Eugenius, divina providencia papa quartus, attente considerans, quod inter ecclesiasticos ordines, in domo Domini militantes, id ordini fratrum minorum, de observancia nuncupatorum, et illius fratribus magis asscribitur, ut verum efficax experiencia docet, quod ubicunque hujusmodi fratres degunt populos in viam salutis dirigunt verbo pariter exemplo, peroptans quam summis desideriis religionem suis temporibus adaugeri et salutem querens singulorum, fratri Johanni de Capistrano, dicti ordinis professori, necnon pro tempore existentibus quarumcunque provinciarum juxta morem fratrum minorum de observancia vicariis, quinque loca, ubicunque consistencia, cum ecclesiis, campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis, si sibi aut illis alias canonice consignarentur, vel in locis ad id congruentibus et honestis eis per Christifideles forsitan assignandis domibus, ecclesiis cum campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis hujusmodi fundari,

construi et edificari faciendi ac recipiendi et perpetuo retinendi auctoritate apostolica per suas certi tenoris litteras concessit facultatem, jure tamen parochialium ecclesiarum et cujuslibet alterius semper salvo. Nuper vero prefatus frater Johannes, facultate fretus hujusmodi, quemdam locum congruum et honestum in opido Slusensi, nostre diocesis, et infra limites parrochie beate Marie dicti opidi parochialis ecclessie constitutum, spacium duarum cum dimidia mensurarum terre vel circiter continentem, per nonnullos Christifideles, zelo devotionis accensos, pro construendo in eo ecclesiam, cum campanili et campanis, domibus, ortis et ortaliciis ac aliis officinis edificandis ad opus fratrum dicti ordinis de observancia necessariis, sibi et dicto ordini collatum et assignatum in nomine Domini, numero et ordine tercium, apostolica auctoritate predicta acceptavit et recepit, et in ipso loco ecclesiam cum campanili et campanis, domosque, ortos, ortalicia et alia officina hujusmodi fundari, construi et edificari deposuit et ordinavit, ac locum ipsum dicto ordini perpetuo permansurum certis palis et limitibus distinxit et designavit, sicut publica documenta, super hiis confecta et presentibus annexa, hec et alia latius continent et declarant. Subsequenter autem fuit nobis pro parte quorumdam Christifidelium dicti loci Slusensis opidanorum humiliter supplicatum, quatenus premissa omnia et singula rata et grata habere ac eisdem consensum nostrum pariter et assensum prebere dignaremur. Nos igitur, zelum religionis habentes et salutem populi Christianam eiusque devocionem augere summe desiderantes, de premissis sufficienter informati, supplicationi Christifidelium hujusmodi, ex affectu pie devocionis procedenti, favorabiliter duximus annuendum, assignacionem loci hujusmodi ipsiusque receptionem, acceptionem ac dispositionem, ordinacionem, distinctionem et designacionem predictas, ac omnia inde secuta, laudantes et rata habentes ac grata, eisdem consensum nostrum pariter et assensum tenore presentium impertimur, nostro tamen ac parrochialium ecclesiarum predictarum et cujuslibet alterius jure semper salvo. Datum in dicto loco Slusensi, predicte nostre diocesis, sub sigillo camere nostre, anno Do-

mini millesimo quadringentesimo quadragesimo tercio, die decima nona mensis maji. Aldus gheteekent: Per dñm epm: *Huland.*

IV.

Bul van Eugenius, gegeven te Siëna, 5 September 1443, waarbij de bisschop van Doornik gelast wordt Joh. de Capistrano te helpen in de oprigting van het Sluissche observantenklooster. — Uit Aub. Miræus, *Dipl. Belg. nova collectio, sive suppl. ad op. dipl. Miræi*, cap. LXXXVIII.

Eugenius Episcopus, servus servorum Dei, venerabili Fratri Episcopo Tornacensi salutem &c^{a}. Retulit nobis dilectus filius [1]) Joannes de Capistrano, Frater ordinis Minorum, sibi in terra [2]) Slusarum, tuae Diocæsis, dudum oblatum fuisse locum quemdam pro constructione et fabrica Domûs, cum Ecclesiis et aliis ædificiis, uni conventui Fratrum de Observantia aptis. Ad cujus perfectionem idem Joannes laborare intendit omni ope ac diligentiâ. Verum existimat, ad hujus operis absolutionem præsidia et favores tuæ fraternitatis sibi fore summè necessaria et opportuna. Quare ipsam fraternitatem tuam in Domino requirimus et hortamur, quatenus in re tam pia etc. præstare velis prædictis fratribus, illud prosequentibus, auxilium et favorem, coërcendo etiam si opus fuerit quoscumque, eisdem impedimentum afferentes, per censuram &c. Super quâ re damus fraternitati tuæ plenam facultatem.

Datum Senis, quinto Septembris &c. anno decimotertio.

[1]) Joannes de Capistrano, gente Gallus, professione Minorita, fuit Vicarius generalis sui Ordinis. Christianos Milites in Hungaria Duce Joanne Hunniade contra Turcas fortissimè dimicantes, zelo Apostolico ad constantiam adhortatus est. Obiit prope Sirmium die 28 Octobris 1456, inter Beatos Ordinis sui receptus.

[2]) Slusa, oppidum maritimum Flandriæ, Diocæsis Brugensis, tertio ab ea urbe milliari, pridem sub protestate Ordinum Fœderatorum. Extant hîc hodiedum rudera antiqui Conventus F. F. Minorum. Ultimus eorum Guardianus R. P. Franciscus Penneman, Gandavensis, à Geusiis interfectus est, anno 1572, atque sepultus in parochiali Ecclesia Pagi S. Laurentii, haud procul Slusâ. Martyrium describit Raissius in *Auctario ad Natales S. S. Belgii* ad diem XXIV Junii.

V.

Bul van Eugenius, gegeven te Siëna, 12 September 1443, waarbij de gifte van grond en de stichting van het klooster bekrachtigd wordt. — Uit gemeld register A, fol. xcij, recto.

Eugenius episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rey memoriam. Ad ea libenter intendimus, que domorum omnium ac personarum ecclesiasticarum, in illis sub regulari observantia virtutum Domino famulantium, utilitates et commoda respicere dinoscuntur, ac hiis, que pro eadem observantia et diuini cultus augumento et animarum salute pia dispositione fidelium ordinantur, libenter adjicimus apostolici muniminis firmitatem. Sive dilectus filius frater Johannes de Capistrano, ordinis fratrum minorum, de observantia nuncupatorum, professor, pro se et dilectis filiis Burgimagistris necnon habitatoribus et incolis opidi de Slusa, Tornacensis diocesis, nobis exposuit, quod — postquam nos dudum eidem fratri Johanni, necnon pro tempore existentibus quarumcunque provinciarum iuxta morem dictorum fratrum, de observantia nuncupatorum, vicariis, quinque loca, ubicunque consistencia, cum ecclesiis, campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et aliis necessariis officinis, si sibi aut illis alias canonice consignarentur, vel in locis ad id congruentibus et honestis, sibi vel ipsis per Christifideles forsitan assignandis, domibus, ecclesiis cum campanilibus, campanis, ortis, ortaliciis et necessariis huiusmodi fundari, construi et edificari faciendi ac recipiendi et perpetuo retinendi, diocesanorum locorum, in quibus huiusmodi loca forent, aut dicti ordinis superiorum licentia minime requisita, auctoritate apostolica per litteras nostras concessimus facultatem, et universis ac singulis fratribus dicti ordinis, quos in locis huiusmodi pro tempore residere contingeret, ut omnibus et singulis indulgenciis, privilegiis, libertatibus, exemptionibus, ordini prefato necnon ipsius domibus, locis et personis, per sedem predictam specialiter vel alias generaliter quomodolibet concessis, uti et gaudere libere liciteque valerent, auctoritate prefata concessimus — ipse frater Johannes, vigore huiusmodi facultatis, quendam locum novum seu domum in dicto oppido insigni pro usu et habitatione fratrum dicti

ordinis de observantia, ad hoc sibi per Burgimagistrum, habitatores et incolas prefatos coram notario publico et testibus fide dignis donatum, cepit ibique domum seu conventum dictorum fratrum, Burgimagistri, habitatorum et incolarum prefatorum et aliorum Christifidelium auxilio et suffragio mediantibus, construi et fundari facere velit, et cum hoc aliqua salubria actu ordinavit, prout hec omnia in quodam instrumento publico, inde confecto, cuius et dictarum litterarum nostrarum tenores presentibus haberi volumus pro expressis, plenius contine[n]tur. Quare pro parte dicti fratris Johannis ac burgimagistri, habitatorum et incolarum prefatorum nobis fuit humiliter supplicatum, ut omnibus et singulis premissis per ipsum fratrem Johannem, ut prefertur, actis et ordinatis apostolice firmitatis roborem adjicere dignaremur. Nos itaque, dicti fratris Johannis pia studia et opera fructuosa plurimum in Domino commendantes, illaque, quantum cum Deo possimus, oportunis favoribus prosequentes, prefatis supplicationibus inclinati, omnia et singula per ipsum fratrem Johannem, ut prefertur, acta et ordinata rata habentes et grata, illa ex certa scientia, auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus, suplentes omnes defectus, si qui forsan intervenerint, in eisdem. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre voluntatis, confirmationis, communitionis et supletionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli, apostolorum eius, se noverit incursurum. Datum Senis, anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo quadragesimo tercio, pridie idus Septembris, pontificatus nostri anno terciodecimo. Sic sign[t]. *R. de Avinino.*

VI.

Extracten uit de stadsrekeningen van Sluis, over de jaren 1579 en 1580, geteekend: 79 en 80.

Rek. over Aug. 1579 tot 9 Aug. 1580.

Fol. 1, verso en 2, recto: „Ontfaen van Pieter Vermuelen,

hebbende ghehuert een goede partie van het graubroeders cloostere den tijt van eenen jaere verschenen den xix^en^ van Novembre lxxix voor viij pond, die tzelve ghebruuct heift zes weken min, daervooren hem gheminct [KILIAAN heeft mincken, *minuere*, verminderen] xx sch. midts tclooster te bamesse vercocht wiert. Dus hier maer . . . . vij p. gr.

Fol. 2, verso, vv. „Anderen ontfanck ghecom̄en van̄ vercochten cloostere van̄ graubroeders."

„Tvoors. clooster es vercocht in vier partien, daerof deerste partie, wesende de kercke met den pandt es vercocht j^c^. xxxviij p. x. sch. zuvere boven oncosten van wijnghelden," „twelck gecocht es gheweist by Jan Sarragon en̄ Sacre [Sacharias] de muuncq te betaelen in drie payementen te weten" enz.

„De tweede partie van̄ voors. cloostere es vercocht aen̄ voors. Sarragon en̄ was de brauwerie met het coolhof, halfbraupit en̄ het groen plein voor de som̄e van hondert vierentwintich ponden iij sch. iiij gr. zuvers gheldts" enz.

„De derde partie van̄ voors. cloostere twelck was de gastecamer met een goede partie erve daeranne ligghende es vercocht gheweist aen dheer Anth̄s van Hilte, Jacob van der Helst en̄ P^er^. Waelpoel voor hondert een pondt xiij sch." enz.

„De vierde laste [laatste] partie van̄ voors. cloostere twelck is den bogaerdt es by de zelve van Hilte, van der Helst ende Waelpoel ghecocht voor lxv p. xij sch. viij gr." enz.

„Ontfaen van Clais Luucx stockhoudere de somme van xxxiiij p. vij sch. ix gr. over deerste vendicie by hem ghedaen int graubroeders cloostere van̄ cellen en̄ andere materialen ghedaen den x^en^ van April lxxix" enz.

„De zelve stockhoudere rest oock noch eene vendicie int voors. cloostere ghedaen den xix^en^ Ougst lxxix van het fruut van het voors. cloostere bedraghende zuvere iij p. xv sch. vj gr."

„En̄ noch zo rest de zelve stockhoudere van̄ vendicie by hem ghedaen van̄ habyten van voors. cloostere den ix^en^ van Novembre lxxix de somme van xvij p. ix sch. iij gr. zuvere."

„De zelve rest van vendicie by hem ghedaen den xix^en^ van

Laumaendt xv^c. lxxx de some van xv p. vij sch. v gr. xij myten zuvers ghelt van zeker overbleven steenen van voors. vendicie."

Rek. van 8 Aug. 1580 tot 8 Aug. 1581.

„Anderen ontfanck van dies men resterende bleef van vercochten cloostere van graubroeders."

Worden eerst eenige betalingen van JAN SARRAGON en SACHARIAS DE MUUNCK verantwoord.

„De zelve ghelden vuyt tvoors. percheel eene rente van xx sch. tsjaers den penn. xvj^c. verschijnende telcken xxiij^en van Novembre, daerof het eerste jaer verschenen den xxiij van Novembre 1580 es by der wet ghegheven tot proffycte en cleedinghe van broeders Hermes en Andries Clocke, zo van ghelijcken deerste jaerschaeren van dander naervolghende renten, daertoe by der wet hemlieden toeghelaten zijn overmidts int vercoopen vant voors. cloostere hemlieden voor gratuiteyt hemlieden toegheseyt was elck vj p. gr."

Op gelijke wijze werden de renten van 20 sch., die op de andere perceelen bezet waren gebleven, voor de broeders HERMES of HERMERS en ANDR. CLOCKE besteed en verantwoord.

Daarop volgen betalingen van CLAIS LUUCX, den stokhouder, voor het verkochte fruit, de habyten en den overgebleven steen van 't klooster. Voorts fol. 9, uitgaaf:

„Clais lambrechtssen Luucx stockhoudere ij p. ij sch. hem by den college toegheleyt by appoinctemente in het vercoopen van tgraubroers cloostere midts dat hem gheen stockghelt ghegheven es gheweist van erve en huusinghen by hem vercocht."

Fol. 15, verso: „Joos Dekens iij p. over het voeren van xxix sarken vuyt het graubroers cloostere tot up st Jans kerckhof by ordon van xvj^en Octobris lxxx."

Fol. 17, verso: „Clais Luucx gherembourseirt v sch. by hem als stockhoudere met consente van der wet ghemijnct aen greffier van oosburch voor twee gargel [vergadering, hoop; KILIAAN heeft: gaerghel, *compago*, *commissura*] steenen by hem int graubroers cloostere ghecocht en hem niet ghelevert by quitantie van xxv^en Octobris lxxx."

VII.

Verkoopacten van het klooster, van 28 November 1579. — Uit het register van schepenen der stad Sluis, beginnende 1 Jan. 1579, geteekend: 31.

---

xxiij[en] Novembris lxxix, present dheer Jacob Drabbe, burchmeestere, Lieven Gheeraerts [enz.]

Wij Burgchmrs eñ Schepenen der stede van der Sluus eñ waterrechte doen te wetene eñ certiffieren by desen elcken diet aengaen mach, hoe, alzo duer de groote trubbelen gheresen in de Nederlanden eñ dat de vyanden nu verre int landt van Vlaenderen ghetorden [getreden] waren, ons van noode es gheweist de voorn. stadt van Sluus, ligghende in vele canten onvoorsien eñ de nieuwe bollewercken, duer 't vorten [het verrotten] vañ rijshoofden inneghesturt, te fortiffieren eñ vermaken, ende gheen secours vindende niet meer aen de stede van Brugghe dan aen de vier leden [van Vlaanderen] eñ generale staten van penningen daertoe behouvende noch eenich deel van diere, zo hebben wy by overeendraghen eñ ghemeenen consente van onse insetenen verzocht eñ gheimpetreirt de letteren van octroye eñ consente, daerof [waarvan] tinhouden hier naer volcht van woorde te woorde:

„Alzo Burchmeesters eñ Schepenen van der stede van der Sluus hadden tcollege van Schepenen der stede van Brugghe vertoocht by requeste tgroot verval eñ quaden staet vañ cloostere vañ graeubroeders binnen der zelver stede, zo duer de cranckheyt vañ ghestichten van oudts eñ langhe voor de scheedinghe vañ convente ghestaen hebbende tot groote refectie eñ in dangiere van ruineren als duer den aftreck eñ schade daeraen van alle zyden ghedaen zichtent de zelve scheedinghe eñ separatie vañ convente, zodat de Edeficien vañ zelven cloostere in dien staet langer blyvende ombewuent tallen canten openene eñ subject plunderinghe gheschepen waren eer lanck gheheel in te sturtene eñ te bedieden een inckelen greyshoop [te vertoonen een' louteren gruis- of puinhoop]; ende voorts aen dandere zyde den onwykelicken noodt eñ grooten coste vañ fortificatie eñ sterckmakynghe van der stede ten aensiene vañ jeghewoordighe alteratie vañ lande,

daertoe de zelver stede eñ ghemeente niet machtich en waeren te vuldoene zonder eeneghe notable hulpe ende onderstant, boven de 186 ponden, 13 sch., 4 penn. groote de welcke zy schuldich waren den Staeten van Zeelandt in betalynghe van acht sticken gheschots, by hemlieden vañ zelve Staeten ghecocht, eñ meer andere sticken eñ provisien van oorloghe hemlieden noodtlick tot munitie eñ behoirlick wapenynghe van der stede wesende van zo grooten begrype eñ importantie als elcken was kennelick. Tot alle welcke lasten zylieden gheen middele en wisten dan midts vercoopende de erfve eñ edeficien van der voors. cloostere eñ de penningen die daeraf procederen zouden daertoe bestedende eñ employerende eñ daertoe huerlieder notable eñ ghemeente, daerup behoorlick vergadert gheweest zijnde zo van deen als dandere religie ghedreghen hadden huerlieder consent ende daerom̃e ghebeden dat schepenen believen zoude hemlieden totte zelve vercoopynghe eñ alienatie te authoriserene eñ daerup hemlieden te doen depescherene acte in behoirlicke vorme. Tvoorñ college, naer dat zekere haere ghedeputeirde hadden tvoors. cloostere ter ordonnancie van Schepenen beschauwet, ghehoort trappoort vañ zelve ghedeputeirde eñ zonderlinghe vañ quaden eñ irreparabelen staet vañ kercke eñ andere edeficien, willende voorsien tot alle voordere schade eñ voorderen de voors. fortificatien eñ amonitie van oorloghe zo noodtlick zijnde, heift de voorn. Burchm̃rs eñ schepenen van der stede vañ Sluus gheauctoriseirt eñ auctoriseirt hemlieden by desen om̃e de edificien eñ erfve van voors. cloostere te vercoopene eñ den coopers van dien halm en wettelicke gifte te ghevene met clausele van gaurrande naer costume eñ de penningen die daerof com̃en zullen in de voors. fortificatien eñ ammonitien te bestedene. Behoudens eñ wel verstaende dat de zelve vercoopynghen woorde [worde] ghedaen openbaerlick eñ metten stocke eñ in veelen parcheelen, om̃e die te brynghen ten hoochsten eñ dat de voorñ van der Sluus ghehouden worden de voorñ van Brugghe daeraf te doene goedt bewijs eñ rekeninghe tot elcx gherusticheyt. Ghedaen ter camere den eersten dach van Junius 1579. Gheteekent: *F. de Groote.*"

By virtuite eñ vuyt crachte van welcken voors. octroye eñ consente ende om̄e de redenen daerinne ghenarreirt, zo hebben wy Burchm̄rs eñ schepenen voorñ gheprocedeirt tot openbare vercoopinghe eñ alienatie vañ voors. cloostere van graubroeders in vier distincte partien, waerof dheer Jan Sarragon vañ eerste partie cooper bedeghen es als laetste verhogher eñ meest biedende. Te wetene vañ huusinghen staende aen de zuudtzyde vañ pandt twelck was de backerie, gastecamer eñ kueken eñ oost daer anne de reeftere streckende totte middelmuer scheedende de reeftere eñ tcapitele, metgaders noch een ander huusekin staende tusschen dese huusinghen eñ die ande noordtzyde eñ thuus eñ erve ghecocht by dheer Anths van Hilte metten zijnen aen de zuudtzyde, metten halven bornepit daerinne staende. Ende totte desen alle de erve vañ pant gheheel int viercant eñ oock de gheheele erve vañ choor, voorkercke eñ noordtbueck; dis [dies] vermach de wet van Sluus al het steen vañ voors. choor, kercke eñ bueck daer te laten ligghen tot meye eerstcom̄ende noch twee jaeren om̄e al(?)tzelve te applicquieren tot meesten proffycte van der stede. Voorts noch de erve ligghende tusschen tviercante vañ voors. pant totten vremeur [vrijmuur] scheedende den ouden ganck van het warmoeshof, beghinnende van den zuudtcãt van voors. backerie eñ gastecamer eñ zoo streckende totte groote poorte. Ende voorts noch de voorplaetse twelck was het kerckhof, tusschen tvoors. warmoeshof eñ dat ande zuudtzyde, het eestere [KILIAAN heeft: eester, heester, *fland. brug.*, hortus, pomarium; een tuin dus met lage vruchtboomen] ghecom̄en van Clays de witte nu toebehoorende Jan de gheetre aen de noordtzyde, com̄ende metten westhende aen het cleen cloosterstratken eñ metten oosthende aeñ boogaert vañ cloostere nu gecocht by den voorñ. dheer Anths van Hilte metten zijnen, ende met den groote poorte totte rykerstrate ghezeyt groote cloosterstrate. Dies es bespeck. Ende es de voorñ cooper ghehouden te stoppen eñ verblenden alle de vensters eñ dueren niet com̄ende up dese zijne voors. erve. Es voorts bespreck dat de stede van der Sluus reserveirt tharewaerts alle de materialen wesende up ofte in de

voors. erve zowel de steenen zo voorseyt es als andere materialen, ghereserveirt de voors. ghedenomeirde huusinghen eñ de mueren die jeghens andere erve staen die de stede niet en zal mueghen doen weeren dan totte onderste tee [teen] vañ glaseveinsteren; eñ es oock te wetene dat alle de vremueren half half ten euweghen daghe onderhouden eñ nieu ghemaect zullen worden daert noodt es van behoorlicken hoochde [hoogte; zóó zegt men ook nog heden hier de lengde, de wijdde = lengte, wijdte] te ghemeene coste vañ proprietarissen van beede de zyden. Voorts es den voorñ coopere ghehouden een scheemuer te maken vañ zuudtwèsthouck vañ voors. backerie totten vremuer vañ warmoeshove ende daerinne een poortken sluutende over beede zyden met grendels om̃e in tyde van brande (dat Godt behoede) totten vivre te gheraken eñ andersins niet ten ware by vrienschap. In al welcke voors. percheele wy Burchm̃rs eñ schepenen by vertuyte vañ voors. octroye hebben gegoet eñ gheherft, goeden eñ erven by desen voorñ dheer Jan Sarragon present eñ accepterende tzijnen behouve eñ proffycte eñ als over zijn vry propre eñ eygen goet. Ende wy Burchm̃rs eñ schepenen voorñ zo over ons als over onse notable eñ insetenen eñ achtervolghende de voors. octroye wedden eñ beloven by desen de voorñ dheer Jan Sarragon, zijne hoirs eñ naercom̃ers de voors. huusinghen eñ erfachticheden in der manieren voorseyt te wette te guarranderen vry, quicte en onghecalengiert jeghens elcken mensche, midts de lasten van twintich schell. groõn tsjaers losselick den peñ. zestiene die wy daerup behouden hebben volghende de letteren van ypothecque daerof by den voorñ cooper tot proffycte deser voorñ stede ter date deser verkent. In oircondtschepe etc.

Ten zelven daghe, present als vooren.

Van ghelijcken es dheer Jan Sarragon vañ tweede partye cooper bedeghen als laetste verhogher eñ meest biedende. Te wetene vañ huusinghen mette erve twelck wijlent de brauwerie ende diveerse cameren gheweist hebben met een aftreckende huusekin up de zuudtzyde daeranne met een groote viercante erfve

ofte viercante pleyn gheleghen tusschen dese voors. huusinghen eñ die ande zuudtzyde de huusinghen vañ gastecamer eñ cuekene [keuken] eñ was deerste partie by den voorñ Sarragon ghecocht ande noordtzyde streckende lancst de zelve cuekene eñ gastecamere draetrechte tot het warmoeshof eñ tot dese voors. huusinghen, eñ metten oosthende tot aende huusinghen vañ derde partie ghecocht by dheer Anths van Hilte metten zijnen eñ tot een loueken [loveken of lonéken?] gaende metten eerste partie van desen acceptant, voorts metten halven vyvere daerinne staende ende voorts met noch een ander goede partie van erfve twelck ghenaemt was het warmoeshof gheleghen tusschen dese vergifte huusinghen eñ de erve gaende mette eerste ghecochte partie vañ acceptant alle ande oostzyde over een zyde, het cleen cloosterstratken aeñ westzyde over ander zyde streckende met het noordthende totten muere scheedende het kerckhof van desen waermoeshove eñ metten zuudthende totten uutwech gaende mette derde partie ghecocht by den voorñ dheer Anths van Hilte met den zijnen. Ende es te wetene dat dese voors. tweede partie haer uutwech nemen moet duer het voors. warmoeshof tot inde voorñ cleene cloosterstrate ende dat alle de vremueren ten eeuwighen daghe half eñ half onderhouden ende ghemact zullen worden daer tnoodt es van behoorlicke hoochde ten ghemeene coste vañ proprietarissen van beede de zyden. Dies es bespreck [enz.]

xxiij^{en} Novembris lxxix, present als vooren.

Van ghelijcken zijn dheeren Anths van Hilte eñ Jacob van der Helst metg. Pieter Waelpoel ghezeyt van ghendt vañ derde partie coopers bedeghen als laetste verhooghers eñ meest biedende. Te wetene van eenen huuse staende ande oostzyde vañ vyvre metten halven ghebruucke vañ zelven vyvre ghemeene mette partie van dheer Jan Saragon de erve eñ huusinghen vañ zelven dheer Jan Saragon met halven bornepitte ande noordtzyde eñ met eenen grooten bogaert zo die in hare mueren besloten staet oost ande zelve huusinghen lancx de reefter, capitel eñ kercke noordtwaert tot een poortken scheedende eenen

anderen bogaert van desen, eñ voorts metter erve ande zuudtghevele van desen voors. huuse met eenen uutwech streckende westwaert lancst den voorñ zuudtghevele, vyvre eñ huusinghen van voorñ Saragon om̃e keerende tot de zuudtghevele van een aftreckende huusekin vañ zelve Saragon en vañ daeren [daar] draet rechte duer het warmoeshof tot het cleen cloosterstratken aldaer desen acceptant zijnen uutwech zal moghen maken. Dies es bespreck [enz.]

xxiij Novembris lxxix, present als vooren.

. . . . Waerof dheeren Anths van Hilte, Jacob van der Helst metg. Pieter Waelpoel vañ vierde partie coopers bedeghen zijn, eñ es een bogaert staende ande noordtzyde vañ kercke vañ voorñ cloostere tusschen den bogaert van Clays Luucx met zulck recht als tclooster van ouden tyden es competerende buuten aen zijne vremueren eñ gracht aen de oostzyde over een zyde een deel vant kerckhof eñ de groote cloosterstrate beede ande westzyde over ander zyde, in welcke strate de proprietaris zal moeten zijnen uutwech nemen, com̃ende metten noorthende aent huus eñ erve van Corñ Jansz. de Hollandere eñ metten zuudthende ande noordtbueck eñ choor vañ voors. kercke, aldaer de vremeur ghelaten zal worden hooghe totte onderste tee vañ glaseveisters, welcke vremuer zal ten eeuwen daghe onderhouden worden half eñ half, eñ noch een cleen capelleken, staende noordt aende voors. choor, twelck blyven zal met desen percheele. In welck voors. percheel wy Burchmrs en schepenen voorñ by virtute van voors. octroye hebben ghegoet eñ gheerft, goeden eñ erven [enz.]

Hierop volgen de acten, alle gepasseerd denzelfden 23 November, waarbij de koopers verklaren op de gekochte erven de voormelde renten te hypothequeren. De omschrijving der gekochte partijen is eensluidend met die in bovenstaande stukken wordt opgegeven, of verschilt daarvan zoo weinig, dat wij ze zonder schade kunnen achterwege laten.

KLEINERE BIJDRAGEN.

SLAVERNIJ — VERLOSSING — DANKBAARHEID,

DOOR

J. H. VAN DALE.

> Werp uw weldaad in den vloed,
> Met een onberoerd gemoed:
> Dankt u 't stomme vischje niet,
> God erkent het, Die het ziet.
>
> BILDERDIJK.

Met luisterrijken uitslag voor onze Zeeuwsche zeehelden, den vice-admiraal JOOST DE MOOR met zijne kapiteinen LOGIER PIETERSZ., JACOB MICHIELSZ., CORNELIS JANSZ. en schipper KRIJN HENDRIKSZ., was op 26 Mei 1603 de scheepsstrijd vóór Sluis, in den mond van het Zwin, tegen FREDERICO SPINOLA, opperbevelhebber der Spaansche galeijen en fregatten, gestreden. Had de Spanjaard gewaand roem en eere in te leggen bij eenen aanval, waarin de overmagt aan zijne zijde was, slechts schande mogt hij oogsten, en hij moest het veld ruimen voor den Zeeuw, die met vernieuwden drang de Sluissche haven bezet hield, ja zóó zeker bewaakte, dat naauw een enkel vaartuig zijn wachtend oog ontsnapte en den weleer zoo beroemden stroom kon binnensluipen. Van 7 Julij tot 7 October des genoemden jaars toch kwamen niet meer dan drie Fransche en drie Engelsche schepen te Sluis binnen, „doordien de vijand dagelijks voor de haven dezer voorzeide stad met zijne schepen en galeijen is liggende, en alzoo het inkomen van schepen met koopmanschap belet, ja eenige schepen met goederen geladen, die alhier meenden binnen te komen, heeft genomen en naar Zeeland gevoerd."

Klinkt ons deze getuigenis, in die dagen zelven afgelegd [1], als een treurtoon tegen over 't geen de Sluizenaar aan welvaart verloren had, dat alles was nog slechts de aanvang van wat hij ondervinden moest, toen prins MAURITS, roemrijker gedachtenis, in den jare 1604, van omstreeks half Mei tot ruim half Augustus, met zijne krijgshafte benden de stad te water en te lande insloot, nadat hij eerst het geheele omliggende land voor zijne zegevierende wapenen had doen bukken. Noch des Spaanschen gouverneurs MATHEO SERRANO's dapperheid [2], gerugsteund door zijne onversaagde kapiteinen ALONSO DIAS CORTESEDO, JUAN BAPTISTE DE CASTILLE en OTTO WELSER, die over de Duitsche benden gebood; noch des opperbevelhebbers AURELIO SPINOLA's tegenwoordigheid waren in staat den hongersnood te wederstaan, die gedurende de driemaandsche besluiting met elken dag feller neep, en stedeling en bezetteling pijnigde. Zoude in 't open veld hun zwaard dát des prinsen MAURITS en zijner dapperen niet hebben geschroomd, er was een ander zwaard, waarvan de belegeraar zich bedienen wilde, een zwaard, scherper dan eenig ander, waartegen zelfs de kracht noch de moed des jongen leeuws hem te bate komt. Veel volk, weinig voedsel: ziedaar het inwendige van Sluis tijdens het beleg, de oorzaak der overgave tevens en de beschuldiging later tegen den gouverneur MATHEO SERRANO ingebragt.

Doch zoo de honger inwoner en krijgsknecht pijnigde, de galeislaaf — en 't is deze, dien wij thans meer bijzonder op het oog hebben — de galeislaaf, die met geschoren hoofd, geboeide hand en geketenden voet de golven moest klieven met de riemen der galei, leed vreeselijke ellende. Den smaak van het vleesch kende hij niet meer; oude schoenen en laarzen, gezoden perkament was zijne spijze; honden-, katten- of rattenvleesch was hem zelfs, als lekkernij voor burger en soldaat, niet eenmaal gegund; en ontbrak hem dan soms zijn walgelijk en kwalijk te verteren voedsel, dan zag men deze ongelukkigen — hun getal ging 1400 te boven — langs de schorren en verdronken landen dwalen, daar zeekoraal en zoutenelle plukkende, om er den woedenden

honger mede te stillen. Kan het ons verwondering baren, dat deze ongelukkigen, wanneer het hun slechts eenigzins mogelijk was te ontsnappen, den Spanjaard verlieten en 's prinsen volk en leger zochten? — En wie ontmoeten wij onder hen?.... Spanjaarden, wien 't vrije denken, het staan naar de vrijheid in Christus — dank zij der heilige inquisitie in Spanje — voor korter of langer tijd de persoonlijke vrijheid kostte [1]; Nederlanders, wie 't lot den uit Sluis ter kaapvaart varenden fregatkapitein had in handen gevoerd [2]; Turken, en dezer aantal was ongelijk het grootste, voor wie de strijd met Spanje wrange vruchten gedragen had, en die voorzeker wel het zwaarste juk torschten, als dragende de ketenen der slavernij in het land der vreemdelingschap. 't Ligt niet in ons plan thans in 't bijzonder het oog te slaan op Maurits' roemruchte krijgsverrigtingen in deze streken, noch de bijzonderheden van het beleg der stad Sluis na te sporen; we vesten alleen den blik op het latere heugelijke lot van den galeislaaf, dat tijdens het beleg zoo diep treurig was. Weldra dan was de nood in de belegerde veste ten top gestegen en de Spanjaard genoodzaakt haar over te geven, op voorwaarden, die den 19 Augustus in het leger vóór Sluis geteekend werden. De vierde dezer voorwaarden luidt aldus: „dat de slaven, geene uitgezonderd, zouden gesteld worden in vrijheid, en dan mogen gaan waar zij willen" [3]. Wat heugelijke ommekeer in het lot van den ongelukkigen Turk, die nu op Hollandsche vaartuigen naar zijn vaderland Barbarijë, den zoom van 't brandend Afrika, werd teruggevoerd! Blijde vrijheid voor bange slavernij; vriend en vrede voor vijand en vete; het vaderland met zijn' verzengende hitte voor het vreemde land met zijn' kouden adem!

Wat ook het doel van prins Maurits geweest zij met deze handelwijze: 't zij hij daardoor eene meer onbelemmerde vaart voor onze landgenooten, vooral in de Middellandsche zee, trachtte te verwerven; 't zij hij daardoor den koophandel wilde doen bloeijen en den onzen, in tijd van nood, gevaar of ballingschap, gunstiger ontvangst en behandeling in gindsche onherbergzame

oorden bezorgen wilde, zijn gedrag vindt weêrklank in ons gemoed, vooral nu wij 't overwegen in eenen tijd als de onze is, waarin ons luide verkondigd wordt: „dat niemand zijnen broeder vertrede;" waarin het vraagstuk van de afschaffing der slavernij, ook in Nederland, eene zaak der natie is geworden, en waarin 's lands raadzaal de erkentenis hoort, dat eene wet omtrent het onderwerp der slavernij voegt aan de beschaving der 19[de] eeuw, voegt aan de beschaving van het godsdienstig Nederland [1].

P. Meesters, in zijne handschriftelijke *Geschiedkundige bijzonderheden der stad Sluis in Vlaanderen* ook het bovenstaande feit verhalende, voegt er bij: „het is te vermoeden, dat hieruit het volkspraatje ontstaan is, dat een inboorling van deze streken in Turkijë tot geene slavernij verwezen wordt, wanneer hij door geloofwaardige schriften zijne geboorteplaats weet aan te duiden." 't Verwondert ons, dat onze kundige voorganger zich niet met meer omzigtigheid heeft uitgedrukt over eene zaak, die ons voorkomt meer te zijn dan een volkspraatje, en ten bewijze waarvan wij in het volgende eene korte bijdrage wenschen te leveren. In de notulen der extraordinaire vergadering van hoogbaljuw, burgemeesters en schepenen der stad Sluis van den 8 Augustus 1716 lezen wij o. a. het volgende: „de heer burgemeester Berdenis heeft aan den magistraat ingebragt, dat ZEd. door Appolonia Stickers, wed[e]. van Cornelis Donckers, is bekend gemaakt, dat haar zoon Pieter Donckers, geboren in deze stad, ten dezen jare te Algiers voor slaaf is ingebragt; dat ZEd. was onderrigt, dat geboren Sluizenaars daarvan door den Grooten Heer verschoond wierden, en [dat er zulk] een voorbeeld van een' geboren Sluizenaar in de stad wás; dat dezelve vrouw ZEd. had ter hand gedaan een extract uit het doopboek alhier, tot bewijs dat haar zoon in deze stad is geboren, en wijders ZEd. verzocht wettelijke certificatie van den magistraat om het voorzeide extract te bekrachtigen, mitsgaders een' brief van voorschrijvens aan den Franschen resident, alzoo er thans geen resident van den staat te Algiers is; — is goedgevonden en geresolveerd alle faveur aan die vrouw

te doen tot lossing van haar' zoon, wat in 't vermogen des magistraats is." Op den 18 Augustus daaraanvolgende luidt het: „is aan de wed°. Cornelis Donckers te Vlissingen geconsenteerd wettelijke attestatie, dat haar zoon Pieter Donckers, thans te Algiers in slavernij, binnen deze stad is geboren en dat het extract uit het doopboek, daartoe dienende, volkomen geloof meriteert. Voorts een brief van voorschrijvens aan den consul, wegens den koning van Frankrijk te Algiers residerende (alzoo aldaar geen van Hun Hoogmogenden is) om zijne intercessie bij de regering van Algiers, ten einde dezelve op vrije voeten gesteld worde, als een geboren Sluizenaar, voor dat in den jare 1604 ettelijke honderd slaven alhier op vrije voeten zijn gesteld."

En hooren wij nu ten slotte wat de magistraat der stad Sluis schrijft aan den evengenoemden resident, daar we zoo gelukkig zijn geweest, ook de copie van dezen brief te ontdekken.

Weledel gestrenge heer!

Alzoo wij berigt zijn, dat op den 20 Februarij dezes jaars 1716 te Algiers voor slaaf is opgebragt de persoon van Pieter Donckers, geboren in deze stad, van de stad Vlissingen uitgevaren met het schip, genaamd de *Venetiaansche galei*, gevoerd geweest door kapitein Cornelis Nosse, zoo hebben wij UEd. Gestr. door dezen wel willen onderrigten, dat in den jare 1604 ettelijke honderden slaven in onze stad waren gevangen van Algiers; dat zonder eenige de minste rantsoen te betalen al dezelve zijn gerelaxeerd en gesteld op vrije voeten; dat tot erkentenis van dien, de Groote Heer aan alle geboren Sluizenaars voor het toekomende toegezegd heeft, hen nooit in slavernij te houden, maar insgelijks op vrije voeten te stellen, waarvan wij over ruim veertig jaren een exempel hebben in den persoon van wijlen Pieter de Man, die te Algiers voor slaaf was opgebragt, en op het vertoog dat hij een geboren Sluizenaar was, ontslagen en vrijgesteld. En naardien van den kant van Hun Hoogmogenden, onzen staat, geen

resident is, zoo nemen wij de vrijmoedigheid, om UEd. Gestr. door dezen gansch vriendelijk te verzoeken, om aan de heeren van de regering der gemelde stad Algiers het voorverhaalde te remonstreren, en te verzoeken, dat dezelve PIETER DONCKERS uit zijne slavernij worde ontslagen en op vrije voeten gesteld, waarvan ons zonderlinge vriendschap geschieden zal, bereid zijnde, in die en andere voorvallende zaken, UEd. Gestr. alle mogelijke pleizier en erkentenis te doen. Waarmede, UEd. Gestr. bevelende in de protectie Godes, blijven

Weled. gestr. heer!

UwEd. Gestr.'s goede vrienden en dienaren,
Hoogbaljuw, burgemeesters en schepenen der stad
Sluis, Waterregt en Nieuwmuiden.

Sluis, in onze vergadering,
dezen 18 Aug. 1716.

Wat dunkt u, lezer! zoude er nog twijfel kunnen bestaan aan de verlossing van den Sluizenaar PIETER DE MAN, omstreeks 1675 uit der Algerijnen slavernij? Zou de magistraat der stad zich zoo stellig hebben durven uitdrukken, zoo er in de geheele zaak iets twijfelachtigs of onzekers geweest ware? Wij gelooven het niet. Uit eene copie van den uit het Fransch vertaalden brief des Franschen residents [1], gedagteekend uit Algiers, den 15 Februarij 1718, is ons wijders gebleken, dat PIETER DONCKERS, die thans gewisselijk uwe belangstelling heeft opgewekt, in December 1717, door middel van „mijnheer den Engelschen regter, die het bevel had ontvangen van eenigen zijner vrienden," uit de slavernij is verlost geworden; hoe of op welke wijze, met of zonder losgeld, dit is ons niet gebleken. Hoe het zij, 't is ons genoeg wederom te hebben aangetoond, dat de overlevering, voortlevende in de volksgesprekken, vaak het omhulsel is, waarin de kern der waarheid bewaard wordt, en wij leeren er uit, dat, even gewaagd als het is haar onvoorwaardelijk in al hare kleuren en schilderingen aan te nemen, het evenzeer on-

verantwoordelijk mag genoemd worden haar stoutelijk geheel en al te verwerpen, en, vooral op het gebied der historie, alle geloof te ontzeggen. Voor ons gemoed, dat ook in de geschiedenis treffende bevestiging opmerkt van de onfeilbare woorden Gods, vinden wij in het medegedeelde een' heerlijke vervulling van het woord des Predikers: „werp uw brood uit op het water, want gij zult het vinden na vele dagen."

AANTEEKENINGEN.

Bl. 100, [1]. Register van Passeringen der stad Sluis, over 1603 en 1604, n°. 41 der kast n°. 5. Op 6 October 1603 vinden wij eene attestatie van burgemeesters en schepenen, afgegeven aan en ten verzoeke van GILLIS THILLEMAN, ontvanger van het lastegeld van de admiraliteit en controleur van den grooten Zeeuwschen tol, mitsgaders aan MARCUS DE CORTE, als commies en ontvanger van denzelven tol, waarin het gestelde wordt bevestigd.

Bl. 100, [2]. Opmerkelijk is eene attestatie door burgemeesters en schepenen der stad Sluis aan MATHEO SERRANO verleend, op den laatsten van Sprokkelmaand 1604, in welke attestatie zij te zijnen verzoeke verklaren, hoe, gedurende het gouvernement van gemelden gouverneur, niemand van hun college zich beklagen kan eenige slagen met stokken of vuisten gedragen te hebben van zijnen persoon. Insgelijks attesteren zij geen wetenschap te hebben, noch ook gevangen gehad te hebben binnen de stad eenige spiën (spionnen), die eenige offensie of misdaad zouden gedaan hebben. Zie evengenoemd register.

Bl. 101, [1]. Als zoodanig leerden wij kennen eenen LOUYS ALVERIS, geboortig van Arragon, door de heilige inquisitie van Spanje in de stad Logroigne tot vijf jaren galeiarbeid veroordeeld; JOAN ANDRES LEBERERO, geboortig van Arragon, in de stad Congua, voor vier jaren. Beiden moesten, na verloop van hunnen straftijd voor de inquisitie verschijnen, om te doen wat zij bevelen zoude.

Bl. 101, [2]. Wij vonden vermeld: PIETER MARIJNS, schipper van

Breda, door twee Spaansche fregatten genomen den 4 April 1602, gesteld op de galei *la Capitane;* JOOS LAUWEREYNS, koopman van Vlissingen; PIETER VERCLAERE, schipper van Middelburg in Zeeland; CLAEYS JANSZ. f[s]. JAN LENAERTSZ. van Vlissingen, genomen door JERONIMO BERTINY, patroon van een fregat van de galeijen, den 18 April 1601, en gesteld op de galei *la Fama.*

Bl. 101, [3]. VAN METEREN, *Commentarien ofte memorien van den Nederlandschen staet*, enz., 25[ste] boek, bl. 92.

Bl. 102, [1]. Jonkheer mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, voorzitter der Tweede Kamer, in de zitting van 20 September 1855.

Bl. 104, [1]. Deze brief is zoo slecht vertaald en overigens zoo nietsbeteekenend, dat we het der moeite niet waardig achten, dien mede te deelen.

VRAGEN.

1. — Zijn er in de archieven van Sluis, van Oostburg, van het Retranchement enz. ook nog aanteekeningen voorhanden van de onderling verwante geslachten HOOGLANDT, DEYNOOT, VAN HASSELT, DE PUTTER en VAN HARPEN?

Mr. W. J. C. VAN HASSELT.

2. — De moord van ANTONIUS, pastoor van Mude, van den kapellaan van Thorout en de Aardenburgsche geestelijken, omstreeks 1366. In de *Summa statutorum synodalium cum prævia synopsi vitæ episcoporum Tornacensium* etc. (Insulis, 1726) zijn o. a. ook vervat de *Statuta synodalia R. in Christo Patris* PHILIPPI [DE ARBOSIO], *Tornacensis episc., ex codice MS. in archivis Episcopatus Torn. anni* 1366. Op bl. 47 dezer *Statuta* leest men aangaande boven vermelden moord het volgende, dat wij uit het Latijn wedergeven:

„Over het opschorten der goddelijke diensten op twee mijlen rondom de plaats, waar een geestelijk persoon vermoord is.”

„De verfoeijelijke verkeerdheid der Belialskinderen op de feestdagen is dermate, wegens de onachtzaamheid der wereldlijke regters, ingeworteld, dat zij, niet vreezende God te beleedigen of zich den kerkban te berokkenen, de kerkelijke personen, tot de dienst Gods uitverkoren, onmenschelijk en geene plaats sparende, aanvallen, wonden en dooden, terwijl zij zulk afschuwelijk en afgrijsselijk werk als tot eene gewoonte maken. Willende mitsdien, gelijk wij er door het ons opgelegde ambt toe verbonden zijn, zulk eene pest tegengaan, zoo voegen wij bij de verordeningen onzer voorgangers, op straffe der suspensie, die wij willen toegepast hebben op hen die het tegendeel doen, deze: dat in de kerken en kapellen, twee mijlen afgelegen van de plaats, waar iemand onzer gebeneficiëerden of letteren van ons hof ten uitvoer brengenden gedood mogt worden, de goddelijke diensten geheel gestaakt worden, totdat zulk eene misdaad ter eere Gods en der kerke zal verzoend zijn. En desniettegenstaande zullen de moordenaars derzulken, inzonderheid van Antonius, eertijds pastoor van Mude [*curati de Muda*], van den kapellaan van Thorout en van de Aardenburgsche geestelijken [*clericorum*], driemaal in de mis als geëxcommuniceerden worden afgekondigd: de eerste maal vóór den *Introitus*, de tweede maal vóór den *Epistel* en de derde maal na het *Offertorium*, op iederen Zon- en feestdag, totdat zij tot de eenheid der kerk zullen terug gekomen zijn en absolutie ontvangen hebben.”

Wie in staat mogt zijn bijzonderheden omtrent dezen, naar 't schijnt, gruwelijken moord mede te deelen, die zij daartoe vriendelijk uitgenoodigd. H. Q. J.

3. — Vonnissen van het Waterregt te Damme. Onder het opschrift: *Handschriften van Junius, tot Friesland betrekking hebbende en voorhanden in de Bodleiaansche bibliotheek te Oxford*

levert ons jonkheer mr. M. de Haan Hettema in den *Nieuwen Frieschen Volks-almanak* voor 1854, bl. 41 tot 47, een belangrijk verslag van eenige handschriften, in genoemde bibliotheek berustende. Onder deze trok bijzonder onze aandacht dat, hetwelk op den catalogus der bibliotheek voorkomt onder nommer 5189, 78,2, bl. 281, getiteld: *Dit zijn die Vonnisse van den Waterrechte ten Damme in Vlaenderen.* Ongetwijfeld bevat dit stuk, omtrent hetwelk de heer H., helaas! in geene bijzonderheden treedt, belangrijke berigten of mededeelingen betrekkelijk het waterregt, het oefenen van regtsgezag op het Zwin, dat vaak tot ernstige verwikkelingen tusschen Mude en Sluis aanleiding gaf en in meer dan één opzigt naar opheldering wacht. Wij achten het dus niet ongepast er de aandacht der oudheidminnaren op te vestigen, terwijl wij ons, zoo iemand hunner van nabij met den inhoud van het bewuste handschrift bekend mogt zijn, voor eene beknopte beschrijving of eenig nader berigt aanbevolen houden. J. H. v. D.

CORRESPONDENTIE.

Het ons toegezondene door den heer v. d. B. plaatsen wij gaarne in één der eerstvolgende stukken.

Zij, die ons met bijdragen vereeren willen, worden beleefdelijk uitgenoodigd die aan één' onzer of aan onze uitgevers toe te zenden. Red.

BIJDRAGEN

TOT DE

Oudheidkunde en Geschiedenis,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

EERSTE DEEL.

II.

TE MIDDELBURG,
BIJ J. C. & W. ALTORFFER.

1856.

INHOUD.

VERHANDELINGEN.

VERGADERING

DER

STATEN VAN VLAANDEREN,

GEHOUDEN TE DENDERMONDE 17 EN 18 JULIJ 1578,

IN HET LICHT GESTELD, NAAR AANLEIDING VAN EEN TE SLUIS GEVONDEN HANDSCHRIFT,

DOOR

J. H. VAN DALE.

„Reeds bij een vlugtig doorbladeren van de schriften onzer meest geachte vaderlandsche geschiedschrijvers bemerken wij terstond, dat zij veel te verhalen hebben van de jaren 1578 en 1579, en bij het toen voorgevallene vaak langer dan gewoonlijk vertoeven. Hoe naauwkeuriger wij echter hunne berigten nagaan, hoe zorgvuldiger wij ze onderling vergelijken, en hoe meer wij ons alzoo beijveren om met den loop der omstandigheden grondig bekend te worden, de handelende personen in hunne beginselen en bedoelingen gade te slaan, in den geest des tijds diep in te dringen, des te gereeder en te levendiger zullen wij het ook inzien, van welk een hoog belang de gebeurtenissen dier jaren geweest zijn voor den verderen gang van 's lands toenmalige aangelegenheden; hoe zij in onderscheidene opzigten onzen vaderen, in hunnen worstelstrijd tegen het magtige Spanje, nu eens veel heils, dan eens niet weinig jammers berokkend hebben.

„Hoogst welkom was daarom steeds den beoefenaren der vaderlandsche geschiedenis de ontdekking van zoodanige bronnen, waaruit men nog meerdere kennis kon verkrijgen nopens perso-

nen en zaken tot het genoemde tijdvak behoorende, en waardoor dan het oordeel der nakomelingschap omtrent dezelve nader bevestigd of ook somwijlen aanmerkelijk gewijzigd werd" [1].

Ziedaar de woorden van een' Zeeuwsch' geleerde, die zóózeer onze gansche instemming met zich dragen, dat wij ze tot de onze maken, nu wij in de volgende bladen tot het gewigtige geschiedjaar 1578 wenschen af te dalen, en door het openbaren van nieuwe bronnen een lichtpunt te meer hopen aan te brengen in den donkeren nacht van het verleden.

Wanneer wij bij onze geschiedschrijvers den loop der gebeurtenissen gedurende het jaar 1578 volgen, dan vinden wij door hen óf in het geheel geene, óf slechts geringe melding gemaakt van de gewigtvolle vergadering der staten van Vlaanderen of hunne afgevaardigden, den 17 en 18 Julij des genoemden jaars te Dendermonde gehouden [2]. Wij noemen deze vergadering gewigtvol; en hebben wij er het regt niet toe? Dáár toch werd door Vlaanderens adel en geestelijkheid, in vereeniging met de vier leden 's lands, beraadslaagd over de gewigtigste belangen der gewesten „van herrewaarts overe;" dáár werd gehandeld over het opbrengen en aanwenden der middelen, noodzakelijk ter bestrijding van den algemeenen vijand, den gehaten Spanjaard, en ter bevrijding van het geplaagde vaderland; eindelijk, dáár werd, in één der hagchelijkste tijdsgewrichten van den tachtigjarigen worstelstrijd, de geloofsvrede voorgedragen, den 12 Julij bevorens te Antwerpen door den landvoogd Matthias, den raad van state en de algemeene staten beworpen en vastgesteld, bestemd om vruchten te dragen van vrede en vereeniging, om den door godsdienstverschil verdeelden landzaat tot eenheid en eendragt te brengen, maar die helaas! weinig heilzaams aanbragt, wijl velen het hunne zochten en niet hetgeen eens anderen was.

Heeft men tot heden gemeend, dat de „bewerping" van den geloofsvrede van den 22 Julij des jaars 1578 dagteekende [3], wij hopen voldingend aan te toonen, of liever, het zal uit den loop der zaken als van zelf volgen en door de dagteekening der

mede te deelen stukken bevestigd worden, dat men hare „berading" een tiental dagen vroeger behoort te stellen.

Trachten wij, om eenigermate de aanleidingen te leeren kennen, die er bestonden tot het houden van de vergadering der staten van Vlaanderen te Dendermonde, een gedeelte van den draad der geschiedenis dier onrustvolle dagen op te vatten en te ontwikkelen.

De pacificatie van Gend, den 8 November 1576 te Gend zelve gesloten — trouwens zij droeg er den naam van — werd dáár juist, eer twee jaren verloopen waren, schandelijk verbroken en vertreden. Was bij haar de handhaving der Roomsch-katholieke religie toegezegd, te Gend werden kerken en kloosters geplunderd en verwoest, priesters en monniken mishandeld en verdreven, de uitoefening der Roomsche religie verstoord en verhinderd, kortom, de hand van schennis en gewelddadigheid geslagen aan al wat den Katholiek heilig en dierbaar zijn moest. Feitelijk was dus te dier stede, en overal waar de Gendsche invloed of partij zegevierde, de pacificatie van luttel waarde meer. De Protestanten daarentegen, aan wie, bij de pacificatie, alleen in Holland en Zeeland vrije uitoefening hunner eeredienst was toegestaan, waarvan in Vlaanderen of in één der andere gewesten zelfs geene sprake was geweest, niet alleen in getal, maar tevens, wegens hunne onbetwijfelde trouw aan de zaak des vaderlands, in magt en aanzien gestegen, hadden, reeds vóór hun in den geloofsvrede daartoe de vrijheid werd verleend, zich het regt tot prediken aangematigd of dat regt overweldigd. Het is wederom naar Vlaanderen, naar Gend, dat wij het oog moeten wenden. Dáár, aangevoerd door den huichelenden en snooden Hembyze, des heftigen predikers Petrus Datheens steun en staf, en beschermd door het zwaard van den dapperen, doch edeldenkender Ryhove en eener opgewondene burgerij, liet men onbeschroomd prediken, maakte zich meester van kerken, kloosters en leerscholen, en steunde overal, waar slechts de Gendsche invloed reikte, de verkondiging der nieuwe religie, zonder zich bij dit alles, bij deze daden van oppermagt en geweld, te bekreunen nóch om

het gezag van den raad van state of der algemeene staten, nóch om den aartshertog MATTHIAS of zijn' stedehouder, prins WILLEM van Oranje. Tot zoo verre was het in de eerste helft des jaars 1578 reeds te Gend gekomen, ja reeds in den aanvang van Maart werd te Deinze en te Eekloo, naar het voorbeeld der Gentenaren, in het openbaar gepredikt [1]. Doch niet alleen dáár, ook in andere provinciën had men zich het predikregt aangematigd: „tot Antwerpen was al in Lentemaand tot vijftien plaatsen gepreêkt, tot veertien 't avondmaal uitgereikt" [2].

Niet alle hervormden in Vlaanderen — en 't strekt hun ter eere — sloegen dien weg der aanmatiging in, maar de magt, die boven hen gesteld was, eerende, wendden zij zich, in hun daartoe strekkend voornemen bevestigd door de kerkvergadering van in- en uitheemschen, den 2 Junij 1578 onder voorzitting van PETRUS DATHEEN te Dordrecht aangevangen, den 22 Junij 1578 met een smeekschrift tot den landvoogd MATTHIAS en den raad van state, om van dezen, bijzonder in Vlaanderen en Brabant, vrijheid tot het uitoefenen hunner godsdienst te verzoeken. In wijdluchtige redenen, zegt HOOFT, behelsde het dezen zin: „den waarom huns wijkens uit de Roomsche kerk wezen verscheidene gedrukte boeken uit, nevens de bekentenis des geloofs, bekrachtigd door de volstandigheid veler zalige zielen, die men daarop, met d' uiterste smaad en smart, den tijdelijken dood had doen bezuren. Bij welke wreedheid echter niet anders gewonnen bleek dan aanwas van geloovigen, met verlies daarentusschen van de welvaart des lands, met verwoesting der steden door 't bannen en verjagen, met uitmergeling der gemeente door stilstand en verlegging van handwerken en nering. Om al 't welk te redden, en 't juk der Spaansche slavernij te helpen afschudden, hun nooit bijzetten van have en hals verdroten had. Maar verloren was alle lijden en arbeid, zoo men hen, na 't verdrijven des gemeenen vijands en 't vergieten huns bloeds in 't bevechten der zege, weder dacht ter slagtbank te brengen, en hunne aderen, aldaar van 't overschot te ontledigen. Welk duchten niet min kon, dan hun een zwaar pak op 't hart en geen zwakken spaak in 't willig wiel huns

ijvers wezen. Om dezen aanstoot weg te nemen en met één te verhoeden eenig bedrijf, dat niet alle onroomschen lief zijn of betamelijk denken zou, stond voor 't beste middel te houden, verlof van vrije godsdienst, totdat men, door eene algemeene of ten minste landzatelijke kerkvergadering, de strijdende meeningen vergeleke. Om welke weldaad zij op 't nederigste waren smeekende. Die dit verwierpen dreven de Gendsche bevrediging; dat altaar tegen altaar op te regten tevens raadhuis tegen raadhuis bouwen was, en de Roomsche godsdienst in zulk geval met al de geestelijkheid op een' schop zou zitten. Maar zij wenschten niets beters, dan dat men den Gendschen vrede hield, en volgens denzelven ter vergadering der staten 't punt van geloofszaken afhandelde. Doch, zoo de tijd zulks niet toeliet, men kon hun te gemoet komen zonder kreuken van trouw, naardien in 't verding, zoo meineediglijk gebroken door den Spanjaard, de landschappen niet dan onderling gehouden waren, en 't geen zij gebonden hadden wederzijdiglijk slaken, daarin ligten en zwaren mogten. De heidensche keizers hadden eer verkoren de Christenen te dulden, ja te gebruiken in de krijgsdienst, dan dezelve te vervolgen. Bij de Christen-keizers waren openbare kerken toegestaan dengenen, die van hunne gezindheid verschilden en voor ketters gewraakt werden. De groote Turk tegenwoordig, de koning van Marokko, die van Polen en andere vorsten meer vergenoegden zich aan 't uiterlijke, zonder over 't gemoed te heerschen en vreesden deswegens geen ongemak. De paus zelf liet de Joden met hunne scholen begaan. In Duitschland en Frankrijk, twee der magtigste gewesten die Nederland omgrensden, wat had men er niet te hoop gehaald en te werk geleid, om de onroomschen te dempen, met hetzelfde voorwenden, dat scheuring in 't geloof, den staat ook noodzakelijk splitsen moest? Maar de ervarenis had geleerd, hoe in 't geen, dat men te voren waande het voedsel der beroerten te wezen, de rust bestond. Verre, voorts, moest het van hen zijn, naar goed of bloed hunner medeburgers te dorsten, of eenig geweld te plegen tegen de Roomsche godsdienst. Ook

zouden Zijne Hoogheid en de raadsheeren van state wel weten eenige orde te ramen, tot verzekering der Roomschgezinden. En de verzoekers wilden zich op 't onderdanigste daarnaar schikken, hopende mede wel sommige treffelijke vorsten te bewegen, om goed te zeggen voor 't nakomen hunner beloften. 't Welk, nevens 't verwerven hunner ootmoedige bede, geschapen waar', alle misverstand en argwaan te smoren, en de verkoelde liefde ter gemeene zaak weder op te stoken: gelijk hen ook de gunst zoo moedigen als verpligten zou om zich bij voorduring beter en beter te kwijten, met der daad en met aanroeping Gods, dat het Hem geliefde Zijn' zegen gestrekt te houden over de tegenwoordige regering, tot welstand des vaderlands" [1]. Daar zulk zwaarwigtig verzoek, welks inwilliging of verwerping onberekenbare gevolgen na zich slepen kon, naauwgezette overweging eischte, verliepen eenige dagen, eer den verzoekers antwoord op hun smeekschrift gewerd. Ongerust over den goeden uitslag, boden zij veertien dagen later een tweede smeekschrift aan, „belovende, eenige vorsten tot borgen voor hunne gehoorzaamheid te stellen," doch, hetzelfde nu ook van de Roomschen verzoekende. Wijders droegen zij de volgende punten voor: „onpartijdig geachte personen uit den magistraat van elke stad te kiezen, om kennis te nemen en te oordeelen enkelijk van de overtredingen der verzochte orde; of, zoo de regeerders zich daartoe niet verledigen konden, ettelijke burgers, half en half van wederzijden, te magtigen, om op genoegzaam blijk de baldadigen in hechtenis te nemen en de zaak in staat van wijzen te brengen, en voorts het vellen der vonnissen aan de wethouders over te laten. Zeker getal der achtbaarste burgers van 't één en 't ander geloof voor de hunnen te doen verantwoorden, onder belofte van geene vreêverbrekers te verdedigen, dan veeleer 't straffen derzelve te helpen benaarstigen; ook geene steden of vlekken in hun ongelijk te stijven, maar de hand daaraf te trekken; tot hetzelfde te verpligten alle kerkelijke lieden; hooge verklaring der onroomschen voor de majesteit des Almagtigen, dat zij niets tot nadeel van de godsdienst, personen of

goederen der Roomschgezinden zouden aanvangen, maar zulks trachten te verhinderen naar hun uiterste vermogen; ja, d' overheid des verwittigen, opdat er in voorzien wierde, waarvoor een deel hunner aanzienlijkste geloofsverwanten, hun woord zouden geven" [1].

Kon het anders, of zulke gemoedelijk ootmoedige en tevens waardige taal, gegrond op de overtuiging dat men regt en aanspraak had op wat men verlangde, aangedrongen door den drang des benarden tijds en gesteund door prins WILLEM, uitgaande van de eerbiediging van het geloof, de regten en goederen der Roomsche medelandgenooten, moest bij den landvoogd MATTHIAS en de staten ingang vinden?

Zij dan, tot wie de verzoekschriften waren gerigt, waren intusschen niet werkeloos gebleven. De landvoogd MATTHIAS, de raad van state en de algemeene staten te Antwerpen vergaderd, hadden aldaar op den 12 Julij een verdrag ontworpen en vastgesteld, dat onder den naam van religionsvrede tot op onze dagen is bewaard gebleven; dat strekken moest om beide partijen, Roomschen en Protestanten, zoo mogelijk, te bevredigen en te vereenigen, om met des te meer bereidwilligheid en te beter aaneensluiting den last te dragen, dien de strijd met Spanje hun op de schouderen drukte.

Overigens lag het immers in den loop en de rigting der omstandigheden, dat men éénmaal geleid moest worden tot de toelating der vrije exercitie der nieuwe religie? Reeds den 10 December des jaars 1577 was toch, eensdeels om zich te sterken tegen don JAN en zijne aanhangers, anderdeels ter nadere bevestiging der pacificatie, te Brussel, door bewerking des prinsen van Oranje, door de afgevaardigden ter algemeene-statenvergadering eene nieuwe vereeniging besloten en geteekend, waarbij de Roomsch-katholieken beloofden „niet te zullen dulden, dat de hervormden, hetzij met woorden, hetzij met daden, beleedigd of mishandeld werden, maar in vrede met hen te willen leven en hen zelfs in hunne bescherming te zullen nemen," [2] en dat in zoo verre als de pacificatie van Gend er ruimte en vrijheid toe verleent.

Hier nemen de Roomschen hunne hervormde medeburgers reeds

in bescherming, gelijk dan ook de hervormden in hunne smeekschriften er telkens op neder komen, dat zij hunne Roomsche landgenooten in hunne hoede nemen zooveel hun doenlijk is; maar juist deze onderlinge en wederkeerige bescherming, de stilzwijgende erkenning der hervormden áls hervormden, het niet gedoogen, dat zij om der godsdienst wille vervolgd wierden, moest eenmaal tot de erkenning hunner godsdienstregten leiden. De nadere unie van Brussel was de trap, die, zonder te hevigen schok, tot den geloofsvrede leiden moest. En daarenboven, de oorlog met den Spanjaard eischte krijgsbenden, trouwe benden. Op der Walen trouw, ijverig Roomschgezind en ook daardoor heimelijk den Spanjaard, toegedaan, viel weinig te bouwen. Wat restte er dan, dan dat zij streden, „die dubbele verbindtenis hadden om getrouw te wezen, te weten, zoowel om hun' religie, die hun' ziele, lijf en goed geldde, als om hun vaderland;" en wat ware dan geregter, dan dat men, de ééne dier verbindtenissen erkennende, door de liefde tot het vaderland de harten der hervormden ontgloeijende en hen tot den strijd nopende, ook trachtte der andere verbindtenisse regt te doen wedervaren; dat men, steunende op de inwendige en onwankelbare kracht dier verbindtenis, ook hare uitwendige openbaring gedoogde; dat men den hervormden, strijdende door en voor zijn geloof, ook d' uiterlijke vertooning van dat geloof toestond?

Dat hun dit laatste eindelijk toegestaan werd, als in weêrwil van den landvoogd Matthias, als ondanks de algemeene staten zelven, willen wij thans meer opzettelijk aantoonen. Hoe vaak vinden wij door deze laatsten in hunne verschillende onderhandelingen met don Jan van Oostenrijk en met vreemde mogendheden de handhaving der Roomsch-katholieke religie als hoofdvoorwaarde, als eersten grondslag dier onderhandelingen aangenomen! Levert de unie van Brussel, den 9 Januarij 1577 gesloten, geen krachtig bewijs, dat men bij de handhaving der oude religie volharden wilde; dat de overige Nederlandsche gewesten nog op denzelfden grondslag tegenover Holland en Zeeland wenschten voort te bouwen als bij de Gendsche pacificatie (8 November

1576) gelegd was, dat is: buiten Holland en Zeeland geene toelating der hervormde godsdienst? Van dáár het beweren van PETRUS DATHENUS, dat het in de Gendsche bevrediging vastgestelde en in de unie van Brussel op nieuw bevestigde punt van de handhaving der katholieke godsdienst eene goddeloosheid was. Voorwaar, de afgevaardigden der algemeene staten konden bij hunne onderhandelingen met don JAN, in Louwmaand 1577, den Spaanschen landvoogd, wanneer hij, ongerust over de toekomstige en voortdurende handhaving der Roomsche religie daarvoor een waarborg begeerde, vrijelijk een echt afschrift van de unie van Brussel aanbieden, als welke, te dezen opzigte, den besten waarborg opleverde [1].

Bepaalde koningin ELIZABETH van Engeland den 15 Januarij 1577 niet als eerste voorwaarde waarop zij den staten hulp wilde verleenen, dat men geene verandering zou brengen in de godsdienst? En moest zelfs niet prins WILLEM, toen de algemeene staten hem te zelfder tijd verzochten naar Vlaanderen over te komen, hun beloven „dat door noch van wege hem iets ondernomen wierd tegen de Roomsch-katholieke religie, maar die haar aanrandden of beleedigden door hem voorbeeldig, als verstoorders van de openbare rust, zouden gestraft worden”? [2]

Maar zoo er iets sprak ten voordeele van de handhaving der oude, en ten nadeele van het dulden der nieuwe eeredienst, 't was het eeuwig gebod, het verdrag, tusschen don JAN en de algemeene staten gesloten den 17 Februarij 1577. Nog een' schrede verder gaande dan de pacificatie van Gend en de unie van Brussel, verbonden zich de staten tegenover den Spaanschen landvoogd, bij het elfde punt van dat verdrag, de Roomsch-katholieke godsdienst overal — des noods derhalve ook in Holland en Zeeland, waar men haar reeds had afgeschaft — te handhaven. Zóó dacht er de groote MARNIX van Sint Aldegonde over, en zóó begreep het ook prins WILLEM. Van daar dat hij, bij de onderhandelingen omstreeks half Mei 1577 tusschen de staten van Holland en Zeeland ter eenre en de afgevaardigden van don JAN en de algemeene staten ter andere zijde, te Geertruiden-

berg gehouden, dezen laatsten onder andere redenen toevoegde: „gij hebt ons reeds veroordeeld door uwe belofte aan don JAN, de Roomsch-katholieke godsdienst in alles en overal te handhaven en van elk den eed te vorderen haar te onderhouden, zoodat wij niets van de algemeene staten te wachten hebben dan geheel in het ongelijk gesteld te worden. Om de waarheid te zeggen, wij zien dat gij ons wilt uitroeijen, en wij willen niet uitgeroeid worden" [1].

Don JANS gewelddadige bezetting van het slot te Namen bragt in den stand der zaken een' algeheelen ommekeer, doch geene wijziging in het besluit der staten tot handhaving der Roomsche godsdienst. Bij vernieuwing betuigden zij in September 1577 zoowel aan don JAN als aan koning FILIPS, dat zij niets anders begeerden dan te blijven bij de oude en katholieke religie.

Doch wierpen de staten zich bij de nieuwe verwikkelingen prins WILLEM wederom in de armen, het was te verwachten, dat hij, de mogelijke nadeelige gevolgen of den invloed van het elfde artikel des eeuwigen gebods duchtende, trachten zou het krachteloos of onschadelijk te maken. Van dáár 's prinsen bewerking van de nieuwe unie van Brussel, 10 December 1577, die, bij wederzijdsche bescherming van Katholieken en Protestanten, elke mogelijke toepassing van het eeuwig gebod, aangaande de niet-dulding der hervormden of hunne vervolging, in de toekomst moest verlammen. Men wane echter niet, dat de bij de nieuwe unie bezworene wederzijdsche bescherming van Roomschen en Protestanten gelijk stond met toelating der hervormde godsdienst. Men lette slechts op het strenge plakkaat van den 22 April 1578, „waarbij allen officieren werd belast, met alle uiterlijke straffelijkheid te procederen tegen dezulken, die iets, buiten Holland en Zeeland, zouden attenterèn tegen de katholieke Roomsche religie of exercitie van dien, met woorden of werken iemand te schandalizeren ter cause van dezelve, en die te straffen als perturbateurs van de gemeene ruste, ten exempel van alle anderen, noemende die schandaleuze acten te

wezen, als te weten, de predicatiën, huwelijk, doopsels, en andere exercitiën op de maniere der gereformeerde religie" [1]. 't Is waar, het volk bekreunde zich weinig om dit bevelschrift: te Gend weigerde de overheid de afkondiging, en doorstak men de afdruksels smadelijk met den degen [2]; ja, de algemeene staten, hoe weinig over het algemeen der nieuwe leer ook toegedaan, waren, wegens het aantal der hervormdgezinden en den stand der zaken, genoodzaakt de hervormde godsdienst oogluikend toe te laten, doch hun streng plakkaat bewijst ten volle hunne geringe sympathie voor de hervorming, en leert ons hunne latere bukking voor den volkswil als eene noode, weêrstrevige bukking kennen. Handhaving der Katholieke religie buiten Holland en Zeeland, wij merken het elk oogenblik op, was immer het doel, dat de algemeene staten beoogden; beoogden tot naauw drie maanden vóór het ontwerpen van den religionsvrede. Slechts „de nood des krijgs," gelijk VAN METEREN zegt, „kon hen sinds fortselijk" tot andere gevoelens brengen. De hervormden waren te magtig geworden; aan hun' magtigen arm werd behoefte gevoeld ter bescherming der belaagde vrijheid: het was dus zaak hen te sparen. Ja, wèl begrepen eigenbelang noopte, hun met goedwilligheid toe te staan wat zij zich anders met geweld mogten aanmatigen; want wie weet welke heiligschennende tooneelen van kerkplundering en beeldverwoesting alsdan wederom de harten der in de heiligste overtuiging gekwetste Roomschgezinden van hunne hervormde landgenooten, strijders voor dezelfde zaak van vrijheid en vaderland, vervreemden zou, tot onherstelbare schade der goede zaak.

Tot een laatste getuigenis ten bewijze dat de hooge regering des lands ongaarne en slechts als uit nood overging tot het verleenen van godsdienstvrijheid, strekken de woorden van den landvoogd MATTHIAS in zijne inleiding tot den religionsvrede, waar hij zegt: [3]

„Zijnde ook, naardien de oorlog door don JAN vernieuwd is geworden, die ons gedwongen heeft, tot behoud van onze natuurlijke vrijheid en tot onze beschermenis, de wapenen gezamentlijk weder aan te nemen, en door de nooden waarin ons de zelve oor-

log, als de moeder van alle wanorde en rampspoed, gebragt heeft, bedwongen te doen en te gedoogen tegen onzen dank en meening, diverse zaken prejudiciabel der religie en gehoorzaamheid aan Zijne Majesteit, die wij anders niet hadden willen peinzen en tegenwoordelijk niet kunnen beletten, zoo wij te menigen stond vóór 't aangaan van dezen oorlog hebben vertoogd en betuigd, zoowel bij brieven als afgezanten, gezonden aan Zijne Majesteit en ook aan den voorschreven don Jan. En al is 't zoo, dat ons nóch magt, nóch wille tot onze voorschreven bescherming ontbreekt, nogtans alzoo de verscheidenheid van de provinciën en van de menschelijke opiniën dit stuk zeer verachteren, zoo is te duchten dat nóch onze goede wil, nóch onze magt daartoe helpen zullen, tenzij dat wij gezamentlijk komen in een nader en sterker verbond, onverbrekelijk akkoord en vereeniging, bijzonder ten opzigte van de religie. Want aangezien dat niet alleenlijk ter oorzake van den oorlog, maar ook van het onmijdbare verkeer en de bescherming van de kooplieden en andere inwoners van de omliggende rijken en landen, als van Frankrijk, Engeland en Duitschland, en anderen, de religie, gepretendeerd gereformeerde aanvaard hebbende, dezelve religie herwaarts over in verscheidene provinciën achtervolgd en zeer behartigd wordt, zoo is grootelijks te duchten, tenzij dat men de vrijheid en uitoefening van deze, zoo wel als van de oude religie, toelaat met een vredelijk akkoord en religionsvrede — exempel nemende aan Duitschland en Frankrijk, die door dat middel overeen komen en in vrede en voorspoed leven, daar zij te voren, elkander geenszins kunnende verdragen, zeer vijandelijk handelden — dat bij gebreke daarvan, groote gevaren, bloedstortingen en andere rampen ontstaan zullen, waardoor aan ons' aller vijanden, binnen 's lands wezende, hoe langer hoe meer openingen en middelen zullen gegeven worden, daar wij, integendeel met eene vreedzame unie samen verbonden en gekoppeld wezende, ons zelven voor alle aanstaande onheilen en afgruwelijkheden beschermen kunnen. Alle welke zaken overwogen hebbende en in 't bijzonder, dat de vijand, niet anders vreezende dan ons vereenigd te zien

ten opzigte der religie, onder dát deksel zoekt, aan alle zijden ons te stellen en te houden in tweedragt. En zooverre als 't gebeurt, dat hij met schalklistige behendigheid of geweld in het land valt, hij zal nóch geestelijken, nóch Katholieken, nóch eenige anderen sparen. Ook overwogen hebbende, dat de voornoemden van de religie, gepretendeerd gereformeerd, hebben bij verschillende smeekschriften zeer dringend gebeden, dat hun de vrije uitoefening daarvan zoude toegelaten zijn, met en onder zulken regel en ordonnantie, als het betamen zoude, zoo hebben wij, alles naauwlettend overwogen hebbende, de volgende punten van eenen godsdienstvrede vastgesteld:"

't Is op deze punten dat wij straks het oog zullen vesten.

Dat men éénmaal tot de toelating der hervormde godsdienst geleid zoude worden was reeds lang door dezulken, die een' helderen blik sloegen in de gebeurtenissen hunner dagen, voorspeld. ESCOVEDO, don JANS geheimschrijver, schreef immers reeds op het einde van Maart 1577 aan koning FILIPS: „Uwe Majesteit overlegge, wat er gedaan moet worden, ingevalle zij (het volk), God en Uwe Majesteit vergetende en wederkeerende tot de ketterij, het kwaad ten uitvoer willen brengen." Den 8 April daaraanvolgende meldt hij den Spaanschen vorst andermaal: „dat Uwe Majesteit het ergste voor zeker houde. Ten minste men wil vrijheid van geweten. Uwe Majesteit zie in tijds toe, wat in deze zaak moet gedaan worden" [1]. Het vervolg heeft geleerd, dat ESCOVEDO juist had gezien; dat hij de neiging des volks tot de hervorming kende, en dat, als noodzakelijk gevolg daarvan, het verwerven van vrijheid van geweten hun hoogste doel, de openbare prediking der hervormde leer hun gedurig streven zijn zoude. Ja, don JAN had het regt voor, toen hij in een' zijner brieven meldde: „In waarheid, zij willen alhier nóch hun' God bekennen, nóch hun' koning gehoorzamen, gelijk zij behooren, maar zijn van meening in alle zaken vrijheid te hebben" [2]. Ook aan anderer scherpzienden blik was dit niet ontgaan. Nadat toch de vijandelijkheden tusschen

don JAN en de algemeene staten waren uitgebarsten, verklaarden ook de landgraaf WILLEM van Hessen en de keurvorst van Saksen aan de afgevaardigden des eerstgenoemden, „dat de éénige grondslag van een' bestendigen vrede in de Nederlanden, alleen de vrijheid van geweten zijn konde." En ziedaar juist een' grondslag, welken FILIPS niet kón of wílde aannemen, wat dus een' onverwinbre hinderpaal voor een gewenscht herstel van orde zijn moest en blijven.

De prins van Oranje, de man, de lieveling des volks, kende 's volks overhelling tot de hervormde leer maar al te wel. Toen hij derhalve op verzoek der algemeene staten, 11 September 1577, besloot zich naar Brussel te begeven, waar hij de staten met raad en hulp steunen zoude in de nieuwe verwikkelingen met den Spaanschen landvoogd, legde hij, volgens hunne begeerte, alvorens wel de belofte af, dat nóch hij, nóch de staten van Holland en Zeeland iets zouden gedoogen, wat der Roomsch-katholieke godsdienst en de uitoefening daarvan in eenige andere gewesten hinderlijk zijn kon, maar koesterde toen reeds — steunende op de toegenegenheid des volks en den invloed der gemeenten — het gewigtvolle plan om de gemoederen voor te bereiden tot het aannemen van eenen godsdienstvrede in al de Nederlanden, onder het beschermheerschap of oppergebied des hertogen van Anjou [1]. Wie dan, die eenige oogenblikken nadenkt, erkent met ons niet in de nieuwe unie van Brussel, naauw drie maanden na 's prinsen aankomst in gindsche streken gesloten, een' eersten openbaren, maar gewigtigen stap, die tot den lateren geloofsvrede voeren moest? Wie noemt het niet: de eerste schrede ter uitvoering van een welberaden plan? Ja, wanneer eerst de band gelegd was, die hervormden en katholieken binden mogt om elkander te dragen, dan kon deze, had hij eenmaal meerdere kracht en vastheid erlangd, vervangen worden door een' engeren band, een' band die hen nopen mogt elkander te dragen ook in de leer en de uitoefening dier leer. Groote WILLEM van Oranje! slechts blinde dweepzucht en verstandelooze ijver konden het edele uwer pogingen en het zuivere van uw streven mis-

kennen, als het ware in moedwillige verblinding den spot drijvende met de belangen des benarden vaderlands en de onschendbare regten van andersdenkende medeburgers, in arrenmoede arbeidende aan eigen verderf en verwoesting!

Zoo zagen wij dan het volk over het algemeen door hervormingszucht aangegrepen; de grooten en adellijken echter, ja zelfs het meerendeel der leden van d'algemeene staten, strenge handhavers der oude, daardoor tegenstanders der nieuwe religie: het bevelschrift van 22 April 1578 is dáár, om zulks te getuigen; het volk steeds stouter en aanmatigender; de staten immer beschroomder en magteloozer. Zulk een stand van zaken mogt volstrekt niet langer duren, zou hij bij het volk geene aanleiding geven tot grooter verguizing van het reeds zoo sterk miskende gezag der overheid, zou er geene geweldige botsing ontstaan uit de met elkander strijdende gevoelens van adel en volk. Een beslissende stap en afdoende maatregel werd gevorderd en prins Willem, opgewekt door de smeekschriften der hervormden, zag dat het tijdstip tot handelen was aangebroken, dat het oogenblik gekomen was om gevolg te geven aan zijn vroeger opgevat plan: de religionsvrede werd ontworpen, en Vlaanderens staten zouden geroepen worden om dien vrede aan hun wikkend oordeel te onderwerpen. Dit zag de dag van den 17 Julij des jaars 1578 in de raadzale der stad Dendermonde [1].

Wij hebben, als in het licht van de geschiedenis dier woelige dagen, ééne der hoofdredenen leeren kennen, die oorzaak gaven tot het bijeenroepen der staten van Vlaanderen. Trachten wij thans, wederom als aan de hand der historie, eene andere hoofdaanleiding op te sporen en in het licht te stellen.

Don Jan van Oostenrijk, natuurlijke zoon van keizer Karel V, van wege den koning van Spanje tot landvoogd over de Nederlanden benoemd, was den 4 November 1576 in Luxemburg aangekomen, vier dagen vóór het teekenen der Gendsche bevrediging, juist op denzelfden dag dat het muitende

Spaansche krijgsvolk de Spaansche furie in het leven riep door het plunderen der stad Antwerpen, waarbij 2500 burgers en soldaten het leven lieten. Don JANS aankomst geschiedde voorwaar onder geene gunstige voorteekenen. Ook wantrouwde men hem reeds van den beginne af. En waarlijk, men had er wel reden toe, gelijk het vervolg ten klaarste geleerd heeft. De onderschepte brieven van en aan FILIPS, waarbij men ried de Nederlanders door veinzerij en misleiding onder het juk te brengen, door prins WILLEM den staten eene maand te voren onder het oog gebragt, lagen nog versch in het geheugen. Daarbij was het geen geheim, dat de nieuwe landvoogd voorzien was van een' geheimen lastbrief, die inhield de Gendsche bevrediging te verbreken en 's konings oppermagt te herstellen; en wanneer men hierbij bedenkt wat de treurige geschiedenis der verloopen jaren geleerd had aangaande Spaansche trouw, zal het ligt vallen te beoordeelen of er geen billijke grond tot wantrouwen moest bestaan. De prins van Oranje, bij wien de staten heul en heil zochten en op wien „al de hoop des lands rustte," voedde dat wantrouwen, meenende dat van den Spanjaard weinig goeds te wachten was. Hij ried den staten derhalve don JANS erkenning als landvoogd af, zoolang deze niet gezorgd had, dat de Spaansche, tot vijand des lands verklaarde, muitende benden, uit den lande vertrokken waren, en hij zelf had gezworen de voorregten der natie te handhaven of te eerbiedigen; kortom, men moest der magt des nieuwen landvoogds zulke enge perken stellen, dat het hem, bij de slechtste bedoelingen, nogtans onmogelijk ware die ten uitvoer te leggen. De algemeene staten echter, aan de ééne zijde bezorgd dat don JANS komst verdeeldheid brengen mogt onder de staten der verschillende gewesten; vreezende dat wederstand tegen den landvoogd door de Roomsch-katholieken beschouwd wierde, als bedoelde men onderwerping aan de Protestanten; aan d' andere zijde duchtende, dat, zoo men hem zonder eenigen tegenstand, onvoorwaardelijk erkende in zijne waardigheid, hij deze laatste misbruiken mogt ten nadeele der algemeene zaak, de zaak van 't vaderland, sloten den 9 Januarij 1577, als om „malkanderen

te verbinden met eenen nieuwen band," en ter bevestiging der Gendsche pacificatie, een verbond, later de unie van Brussel geheeten, waarbij de Roomsche religie in bescherming werd genomen, doch tevens tot wederstand tegen den Spanjaard werd besloten: én de raad des prinsen van Oranje, én de daad der algemeene staten dragen beide het stempel der omzigtigheid en der liefde tot de vrijheid des vaderlands [1].

Door bemiddeling van RUDOLF II, keizer van Duitschland, werd toch eindelijk, na een' sleep van onderhandelingen en beraadslagingen, wier opnoeming en vermelding alleen vermoeijen zoude, onder den naam van eeuwig edikt, den 12 Februarij 1577 eene overeenkomst geteekend, waarbij don JAN schoorvoetend, als ondanks zich-zelven, en tevens in strijd met 's konings lastbrief, verklaarde de pacificatie — bij welke door de vereenigde Nederlandsche gewesten bepaald was, de Spanjaarden ten lande uit te drijven, en de Roomsche godsdienst overal, uitgezonderd in Holland en Zeeland, te handhaven — aan te nemen, al het vroeger gebeurde te beschouwen als niet geschied, het vergaderen der algemeene staten toe te staan en te zullen zorgen voor het vertrek der Spaansche benden, de Duitsche blijvende, tot dat hun door de algemeene staten de achterstallige soldij zou betaald zijn, terwijl, de voorregten en gebruiken der Nederlanden hersteld zijnde, voortaan daarnaar zou worden gehandeld. De staten daarentegen erkenden don JAN als landvoogd; beloofden handhaving van 't Roomsche geloof overal en van 's konings hoogheid in alle zaken; verbreking der aangegane verbindtenissen met andere mogendheden; afdanking of wegzending hunner eigene benden en dergelijke meer [2]. Nóch de prins van Oranje, nóch Holland en Zeeland wilden, om redenen, deze overeenkomst teekenen, die in de toekomst een eind maken moest aan hun bestaan als bij uitstek hervormde gewesten, dat bij de Gendsche bevrediging was erkend en bevestigd. Don JAN kwam echter de geslotene overeenkomst oogenschijnlijk vrij trouw na; de Spanjaarden vertrokken, helaas! om later met meer verbittering gewapend weder te keeren.

Uit de door don JAN en zijn' geheimschrijver in Maart en

April aan koning Filips geschrevene brieven, door Hendrik van Navarre, later Hendrik IV van Frankrijk, onderschept en onzen prins Willem ter hand gesteld, blijkt evenwel dat nóch de briefschrijvers, nóch Filips zelf aan een' voortdurenden vreedzamen staat van zaken geloofden. En hoe ook konden zij zulks, daar nóch bij don Jan, nóch bij de algemeene staten het voornemen bestond tot getrouwe naleving van het eeuwig edikt? Sloot ook dat edikt al eenigen band om den landvoogd en de staten, die band kon immers, immer geknakt door wederkeerig wantrouwen, door miskenning van elkanders gezag, nóch hecht, nóch duurzaam zijn. Zóó stond het tusschen de staten en don Jan, en hoe stond het bij het volk? De klem der regering was verlamd, de band der beteugeling was gesprongen, zoodat het tot driestheid en roekeloosheid was overgeslagen. Te Brussel, waar de landvoogd zijn gewoon verblijf hield, bespotte, hoonde, ja verguisde men hem openlijk; en wel verre, dat hij voor de grievende miskenning des volks troostrijke vergoeding vond in den steun des adels, viel hem van dezen niets dan smartelijke tegenwerking ten deel: waarlijk, don Jan had in steê van gezag, er naauw meer van dan de schaduw. 't Is waar, éénmaal toonde en handhaafde hij dat gezag in al zijn' sterkte, maar ach! 't was om een bloedig bewijs te leveren van zijne hevige onverdraagzaamheid en zijn hardnekkig vervolgen der andersdenkenden. Pieter Panis, een burger van onberispelijken levenswandel, uit Mechelen, werd, ten gevolge van don Jans, aanstonds na zijne erkenning als landvoogd, uitgevaardigde strenge bevelen tegen de ketters, in weêrwil van Oranjes voorspraak, wegens het bijwonen eener preêk der hervormden, den 15 Junij 1577, in de stad zijner inwoning ter dood veroordeeld en ten zelfden dage, in het openbaar, onthoofd! Voorwaar, de slag die Pieter Panis trof, wondde het hart der lagere volksklasse, wier geheime neiging tot de hervorming niet te loochenen valt; die slag weêrklonk door gansch Nederland. En zoo ééne daad, dan was het deze, die het hart des volks van den nieuwen landvoogd moest vervreemden: het lot van den gestraften ketter

toch veroorloofde hun een' blik te slaan in eene geduchte toekomst.

Wat moest echter, bij de gedurige miskenning van des landvoogds gezag, daarvan het natuurlijke gevolg zijn? Immers dit, dat de fiere keizerszoon, éénmaal vervuld met de schitterendste verwachtingen voor de toekomst, die hem tot hiertoe slechts bittere teleurstelling had gebaard, met list en geweld trachtte te verwerven wat hem tegen regt onthouden werd. In het geheim haalde hij dus de nog in het land toevende Duitsche benden tot zijne zijde over, en beraamde met zijne trouwe edelen middelen om tot de heerschappij te geraken. Zijne eerste schrede daartoe, zijn onberaden aanslag op Namens kasteel en stad den 24 Julij 1577, moest voortaan alle hoop op minnelijke schikking en bevrediging vernietigen; de slag was gevallen, die over de heerschappij des landvoogds besliste. Arme landvoogd! de dag, dien gij den eersten uwer landvoogdij waandet, was de laatste van uw schijngezag; 't was de eerste van een' worsteling, een' strijd op leven en dood, tusschen u en uwe vijanden, die juichten om uw door den nood uitgelokten, doch onherstelbaren misslag. Arme landvoogd! in waarheid het harte bloedt ons, daar wij u het slagtoffer zien der netelige stelling tusschen een' vrijheidschuwend' vorst en vrijheidlievende onderdanen; tusschen een' Filips die de hervorming onderdrukt, en onderdrukten die de hervorming aanhingen; tusschen een' koning naijverig op zijn gezag, en staten die naar gezag ijverden. Voorwaar hij, die al die strijdige en botsende rigtingen en begeerten vereenigen konde, hij moest meer dan mensch, hij moest minst van al Spanjaard geweest zijn. En daarom, men wijte het den landvoogd niet ál, die, bedreigd in vrijheid en leven, een' vasten steun zocht voor zijn wankelend gezag en een' vasten voet voor zijne ondernemingen, wanneer wij nu de verwikkelingen ten hoogsten top zien stijgen; verwikkelingen, welke daarmede gekroond werden, dat de prins van Oranje op aansporing van zijn' getrouwen Marnix (22 October 1577) tot ruwaard van Brabant werd verkozen; de hertog van Aarschot omstreeks den zelfden tijd tot stadhouder van Vlaanderen werd aangesteld; Matthias, aartshertog van Oostenrijk, koning Filips'

zusterszoon en 's keizers van Duitschlands jongste broeder, tot landvoogd benoemd (17 December 1577), nadat bereids tien dagen vroeger don JAN tot vijand des lands was verklaard en vervallen van de landvoogdij. Had MATTHIAS, buiten weten der algemeene staten in 't land geroepen, zijne landvoogdij, zoo zij — gebonden aan de besluiten van den raad van state en den eed, den staten-generaal afgelegd — dien naam dragen mogt, vooral te danken aan 't ontwerp en d' aansporing des hertogen van Aarschot, die, naijverig op 's prinsen gezag en ijverig Roomschgezinde, den invloed van den hervormdgezinden ORANJE een tegenwigt wenschte te stellen, des hertogs bedoelingen sloegen geheel en al feil, toen de prins den twintigjarigen landvoogd als algemeen stedehouder werd toegevoegd. Van nu af berustte 't oppergezag met der daad in de hand van ORANJE, en 't was gansch niet uit de lucht gegrepen, wanneer men spottenderwijs den jongen aartshertog 's prinsen griffier noemde, die slechts had te teekenen wat deze hem voorlegde. Was het oogmerk van de den prins vijandige of op diens magt naijverige partij geweest zijn' invloed te verlammen en den aartshertog door vrijheidlievende Roomschen te doen leiden en besturen, dat oogmerk was, dank zij 's prinsen doorzigt en voorzigtigheid, geheel en al gemist. Het wapen, tegen ORANJE gesmeed, was aan de hand der tegenpartij ontwrongen; in ORANJES hand moest het een gezegend werktuig zijn, om de pogingen zijner tegenstanders te beschamen en te handelen ten meesten oorbaar van de op hem steunende en hopende gemeente. Wat door menschen was ten kwade bedacht, dat had God ten goede bestuurd, opdat er gebouwd mogt worden aan den tempel van vrijheid, zoowel voor het behoud des lijfs als voor d' overtuiging der consciëntiën.

De hertog van Aarschot, kwalijk zijne anti-prinsgezindheid kunnende verbergen, zijn' verborgen wrevel en geheimen spijt over den gang der zaken niet kunnende onderdrukken, had aan de losbarsting van zijn overkropt gevoel, 't zij met of zonder oogluiking of bewilliging van den prins, een' zestiendaagsche gevangenis te Gend te danken, waar men hem en velen zijner be-

geleidende edelen en hooge geestelijken in hechtenis nam, op den 28 October 1577, nadat hij den 23 aldaar zijn' plegtigen intogt had gedaan als gouverneur van Vlaanderen. Werd Aarschot al, op krachtigen aandrang der algemeene staten en des prinsen van Oranje, in vrijheid gesteld, de overige edelen en geestelijken bleven in hechtenis. Zóó was dan 't hoofd der gematigde Spaanschgezinden vernederd en diens partij verzwakt en geknakt; zij, die met hart en ziel den Spanjaard waren toegedaan, heulden met don Jan, die zich ten oorlog toebereidde; de prins van Oranje, de gunsteling van 't volk en de vriend van veel voorname geestelijken, de steun der hervormden, de beschermer der Roomschen, de voorstander van aller goed regt, had meer gezags dan ooit; de staten sterkten zich door een verbond met de koningin van Engeland en namen Duitsche benden in dienst: van beide zijden reedde men zich dus ten strijde. Weldra kwam het bij Gemblours, den 31 Januarij 1578, tot eenen slag, waarin de zege de Spaansche wapenen kroonde en don Jan gelegenheid schonk verscheidene steden in Henegouwen en Brabant te bemagtigen. Deze aanvankelijke tegenspoed der staatsche wapenen werkte echter heilzaam op de besluiten der staten. „Men zag nu het noodlottig gevolg der besluiteloosheid, van het gebrek aan eendragtige zamenwerking, en van kleine, bijzondere belangen boven die van het algemeen te stellen. De staten verklaarden dan ook, om hunnen ijver en de genegenheid voor het algemeene welzijn en het vaderland te toonen, dat zij om niets ter wereld van elkander scheiden, maar de unie, door hen bezworen, onverwrikt zouden nakomen. Zij wierpen zich in de armen van Oranje (die immer op krachtiger krijgstoerustingen had aangedrongen, over den slechten staat van het leger geklaagd, en wat bij Gemblours gebeurd was voorspeld had), besloten voortaan meer naar zijn' raad te luisteren en droegen hem, in gemeen overleg met Matthias en den raad van state, het volstrekte beheer over de krijgszaken op (5 Februarij 1578). Ter bestrijding der oorlogskosten werden eerst viermaal honderd, toen zesmaal honderd duizend gulden ter maand

door hen aangewezen; en den prins later vijfduizend gulden maandelijks voor de geheime verstandhoudingen toegekend. Tot het vinden dezer gelden werd een buitengewoon regt op de mondbehoeften en in- en uitgaande goederen geheven" [1]. Ziedaar dan in het heffen der regten tot het erlangen van de tot den krijg benoodigde gelden eene tweede hoofdaanleiding tot het bijeenroepen der staten van Vlaanderen. Zou toch de krijg met gegronde hoop op goeden uitslag worden gevoerd; dan moest hij krachtdadig worden voortgezet; dan was het dringend noodig, dat het onderlinge misverstand der provinciën, door het woeste en onverantwoordelijk gedrag der Gentenaars omtrent adel, geestelijkheid en Roomsch-katholieken opgewekt, week; dan moest niet elke provincie de opbrengst der heffingen tot eigen bate besteden, maar die aanwenden ten algemeenen nutte. Hoe schoon toch de nieuwe verbindtenis der verschillende staten na den slag bij Gemblours ons toeschijne, hoe krachtig daarbij tot verzet tegen den Spanjaard werd besloten, bij de gehechtheid van één deel der provinciën aan de oude en de neiging van 't ander deel tot de nieuwe religie, kon deze verbindtenis nóch sterk, nóch duurzaam zijn, kon de tegenstand tegen den Spanjaard geen algemeene tegenstand, geen tegenstand van alle provinciën blijven. Dit ware slechts dán mogelijk geweest, wanneer bij het verzet tegen den Spanjaard, bij het haken naar vrijheid, geene innige zucht, geen inwendig streven naar godsdienstvrijheid de spoorslag tot verzet ware geweest. Maar nu vaderland en godsdienst één was in het hart des volks; nu vaderland en hervormde godsdienst de leuze was der hervormdgezinden onder het volk; nu dit de kracht van hun' strijd, de strijd van hun leven en het leven hunner ziele was, nu was eene voortdurende goede verstandhouding tusschen de verschillende provinciën eene hersenschim. Het valt wederom niet te loochenen, dat de heftige Gendsche hervormden, door hunne handelwijze omtrent AARSCHOT, het hoofd der katholieke vrijheidspartij, en door het in hechtenis stellen des heeren VAN RASSINGHEM, gouverneur der bij uitstek katholieke Waalsche provinciën, zonder der dringende beden dier ge-

westen tot slaking van hun stadhouder gehoor te geven, de eerste aanleiding gaven tot het verstoren der goede eendragt, tot den lateren opstand der Walen, tot het inhouden der schattingen, waaraan zoo groote behoefte bestond tot het voortzetten van den krijg.

Slaan wij thans het oog op hen, die, 't zij door eerzucht, 't zij door eigenbelang gedreven, zich genoopt vonden de staten in den ongelijken strijd met don Jan te steunen.

Ons oog rust in de eerste plaats op François van Valois, hertog van Anjou en Alençon, vaak duc d'Alençon geheeten, broeder des Franschen konings Hendrik III. Reeds vroeger, ten jare 1576, waren met dezen vorst onderhandelingen aangeknoopt, die echter, wegens d' afkeerigheid der algemeene staten van den Franschen heer, waren afgebroken. Dit had den hertog van Anjou echter niet afgeschrikt. Onmiddelijk na de nederlaag der staatschen bij Gemblours, had hij met zijn beklag zijne diensten aangeboden, vlammende op het beschermheerschap der Nederlanden. Ten gevolge van dit aanbod waren nieuwe, hoewel hoogst onbepaalde, onderhandelingen met hem aangevangen, en weldra trok hij, aan het hoofd van 8000 man, naar de Nederlanden op. Bij het wederkeerig wantrouwen en de wederzijdsche ijverzucht tusschen Frankrijks koning en Engelands vorstin, wegens beider invloed op de belangen der Nederlandsche gewesten; bij de weinige volksgezindheid waarop Anjou roemen mogt; bij de zucht der Roomsche edelen om den hertog aan den prins van Oranje tegenover te stellen, gelijk men zulks met den aartshertog Matthias beproefd had, moesten de onderhandelingen met Anjou, die zeer in Oranjes gunst deelde, de Waalsche gewesten vóór, maar de Gendsche partij wederom tégen zich had, met veel omzigtigheid worden aangevangen en voortgezet. Eenige dagen vóór het houden der Dendermondsche vergadering kwam Anjou te Bergen in Henegouwen aan en zond onmiddelijk, 12 Julij 1578, drie zijner edellieden naar Antwerpen, om met de algemeene staten te handelen over de voorwaarden, op welke hij de bescherming des lands op zich zoude nemen [1]. Het was

derhalve hoog tijd dat de staten hunne gemagtigden benoemden, opdat de onderhandelingen over zulk eene gewigtige zaak met Anjou tot een goed en hen bevredigend einde mogten worden gebragt.

In de tweede plaats vestigen wij het oog op Elizabeth, Engelands vorstin. Ook met deze waren — om van vroegere niet te gewagen — reeds in 1576 onderhandelingen ter bescherming der Nederlanden aangeknoopt. Hield haar, aan d' ééne zijde, bezorgdheid voor een' oorlog tusschen Engeland en Spanje van het verleenen dier bescherming terug, aan d' andere zijde drong haar de vrees, dat de Nederlandsche gewesten zich Frankrijk in d' armen zouden werpen, krachtdadig tot die bescherming. Op de door de staten zelven opgeworpene verlokkende voorwaarde, dat de diensten van Engeland een spoorslag wezen zouden om die van Frankrijk te weigeren, stond Elizabeth den staten een' geldelijken onderstand toe van 20000 pond sterling, terwijl zij later bij don Jan haren invloed aanwendde om hem te nopen den vrede tusschen de algemeene staten en de Spanjaarden te bewerken, daarbij verklarende, dat, bleven de staten getrouw aan hun woord, niet van heer te verwisselen, welken God hun gegeven had, zij hen zoowel met volk als geld ondersteunen zoude, niet om oorlog te voeren tegen Zijne katholieke Majesteit, maar tegen de Spanjaarden" [1]. Weldra voegde zij de daad bij het woord. „Den 15 Januarij 1577 bragt de heer van Swevegem uit Engeland, zoo in gemunt als ongemunt goud en zilver, niet alleen de verzochte en vroeger toegestane 20000 pond sterling, maar ook het berigt, dat nog eene som van 50000 pond sterling zou volgen, tegen behoorlijken waarborg van de staten om haar binnen den tijd van zes maanden, doch zonder rente, terug te geven, alles onder voorwaarde, dat men geene verandering in de godsdienst zoude brengen, noch van de verschuldigde gehoorzaamheid aan den koning afwijken" [2]. In September daaraanvolgende vonden de staten bij Elizabeth even gunstig gehoor. Meer dan ooit door eigenbelang gedrongen, daar zij, bij de mogelijke zegepraal van don Jans wapenen over die der staten, een' reeds lang gesmeden aanval op hare landen

duchtte; door gedurige vrees geperst, dat men hulp en heul bij Frankrijk zoeken mogt, stond zij den staten toe, bij de burgers van Londen 100000 pond sterling op te nemen, terwijl zij beloofde 5000 man voetvolk en 1000 ruiters ter hulp te zenden. Dit laatste onderging van harentwege later in zooverre wijziging, dat zij, in plaats van krijgsvolk, geld toezond, waarvoor de paltsgraaf JAN CASIMIR krijgsvolk zou werven, aan welks hoofd deze moest gesteld worden en beschouwd „als een Engelsch prins en veldheer van harentwege, zonder wiens toestemming geen wapenstilstand, vrede of nieuw verbond mogt aangegaan worden. Zij wees daarenboven nog 5000 pond sterling aan tot inkoop van krijgs- en mondbehoeften. Daarentegen begeerde zij twee steden, door haar nader aan te wijzen, tot onderpand der geleende sommen; ook moesten de staten vooreerst alle onderhandelingen met ANJOU afbreken" [1].

In 't begin van Mei des volgenden jaars 1578 zien wij dan ook MARNIX van Sint Aldegonde, op zijn' weg naar den rijksdag te Worms, den paltsgraaf opwekken om met zijne benden naar de Nederlanden op te trekken, welke opwekking deze volgde. Zóó stonden dan de zaken tusschen de koningin van Engeland en d' algemeene staten, ten tijde der Dendermondsche vergadering. Ook met haar zou verder onderhandeld worden; daartoe werd de medewerking der staten van Vlaanderen ingeroepen.

Het sluiten van het eeuwig edikt, 17 Februarij 1577, tusschen don JAN en de staten, had men voornamelijk aan de onvermoeide bemoeijingen der keizerlijke gezanten dank te weten. Keizer RUDOLF II gaf den staten dan ook schriftelijk zijne tevredenheid over den gesloten vrede te kennen; een vrede, zoo weinig duurzaam overigens, dat hij naauw dien naam dragen mogt. Toen, na de daaropgevolgde nieuwe verwikkelingen, de Roomsche adel, die ORANJES gezag en invloed met leede oogen aanschouwde, 's keizers jongsten broeder MATTHIAS in het land haalde en deze tot algemeen landvoogd verheven werd, moest wel 's keizers belangstelling in het lot dezer landen rijzen, ja, moest er hem alles aan gelegen zijn, de verwikkelingen tot eene gewenschte schikking

te brengen. Wij zien dan ook spoedig Otto Hendrik, graaf van Schwartzenburg, als vredebemiddelaar afgezonden; doch zijne zending droeg geene vrucht. Een stilstand van wapenen tot aan den rijksdag te Worms, door den keizer voorgeslagen, werd evenzeer verworpen. Ten tweedenmale zien wij, na en ten gevolge van den rijksdag te Worms in Mei 1578 gehouden, den zooeven genoemden keizerlijken gezant naar don Jan afgevaardigd om, in vereeniging met de Fransche en Engelsche gezanten, een' wapenstilstand te bewerken. Het zijn ongetwijfeld deze bemoeijingen des keizers, welke de prins van Oranje op het oog heeft, wanneer hij, in zijne voorstellen, aan de vergadering der staten van Vlaanderen den 17 en 18 Julij 1578 voorgelegd, nevens de onderhandelingen met den hertog van Anjou en koningin Elizabeth, ook die met den keizer vermeldt.

Na al wat wij verhaald hebben, kan het niet moeijelijk vallen zich den benarden toestand voor den geest te brengen, waarin ons vaderland en in het bijzonder Zuid-Nederland zich op het zooeven genoemde tijdstip bevond. Een vijandelijk landvoogd en veldheer aan het hoofd van een ervaren en overal zegevierend leger in het hart des lands, Vlaanderen zelf reeds bedreigende. De provinciën nalatig in het opbrengen der geldsommen, benoodigd tot het op de been brengen en houden van een talrijk leger; onderling verdeeld wegens verschil in godsdienst, éénstemmig slechts in dat ééne: het verdrijven van den Spanjaard. Een Fransch vorst door der Walen invloed gesteund, de hoop der katholieken; een Duitsch vorst, als Engelsch legerhoofd door Engelands koningin gestut, de hoop der heftige hervormden, beiden doelende op magt en invloed, en daardoor elkander tegenstaande. Hier eene partij, krachtig en sterk, gewelddadig zelfs, die edelen en geestelijken eigendunkelijk in boeijen slaat, de Roomsche godsdienst niet dulden wil, als afgoderij, tempels en altaren nederwerpt, kerken en kloosters plundert, zich-zelve vrijheden aanmatigende, strijdig met de pacificatie, strijdig met het gezag der overheid. Dáár andere hervormden, wier moed en

trouw hunne aanspraak wettigen op wat zij met zooveel waardigheid als nederigheid verzoeken: de vrije uitoefening der nieuwe religie. Ginds weder de Walen, die zich hier tegen stellen, die van deze, in hun oog schendige ketterij, niets hooren willen en blijven zweren bij den geschonden Gendschen vrede, die de nieuwe leer buiten hunne gewesten sluit. Aan het hoofd der verdeelde provinciën staten, die zelven het vaak oneens zijn; een zachtmoedig en onervaren landvoogd van naauw twintig jaren, die de Roomsche godsdienst tracht te beschermen en te handhaven, aan de hand van den grooten hervormden Zwijger strevende naar het edele wit om alle partijen, zoo mogelijk, te bevredigen en te vereenigen en rust te brengen in de geschokte gemoederen. Prins Willem zelf, Matthias' regterhand, door de heftigen der Gendsche partij mistrouwd als min ijverig hervormde; door de onverstandig ijverende predikers Datheen en Modet verguisd als man zonder religie, zich bekommerende om God noch godsdienst; door de Walen gewantrouwd als hervormde en beschermer der hervormden; door den edeldenkenden Roomsche en den verdraagzamen protestant geacht en geliefd als erkenner en handhaver van beider goed regt ter bevordering der gemeene welvaart; het voorwerp van den naijver der eergierige en hebzuchtige edelen en grooten. Bedenk dit alles, en gij zult het mij toestemmen, aandachtige lezer! dat alleen Hij, Die éénmaal het licht schiep uit de duisternis en uit verwarring orde, ook hier, waar alles botsing, strijd en tweedragt verkondigt, liefelijken vrede en heilvolle eendragt kon te voorschijn roepen. Maar Hij, Die niet antwoordt van Zijne daden, heeft zulks niet gewild. De toekomst zou Vlaanderen leeren, dat zijne afwijkingen geboet werden met het smartelijke gemis van vrijheid des vaderlands en vrijheid van geweten.

Zoo staan wij dan op den 17 Julij te Dendermonde, in de zaal waar de staten van Vlaanderen zijn vergaderd, zoo wij hopen eenigzins toegerust met de noodige kennis om geen vreemdelingen te zijn bij wat zal worden beraadslaagd en voorgesteld.

Ons oog rust in de eerste plaats op de afgevaardigden der vier

leden van Vlaanderen, Gend, Yperen, Brugge en 't Vrije, meest allen rustende onder den invloed der Gendsche partij, die, door het geweld der wapenen, zich in een groot deel van Vlaanderens steden had weten te vestigen. De leden des Vlaamschen adels zijn slechts in kleinen getale verschenen. De geestelijkheid is in grooter getal opgekomen, echter niet toereikend om dien geheelen stand te vertegenwoordigen. Aan het hoofd der vergadering merkt men prins Willem van Oranje op, stadhouder-generaal van Matthias, en Adolf van Meetkerke, raad in den raad van state, afgevaardigden van wege Zijne Hoogheid en de algemeene staten, krachtens de volgende geloofsbrieven, wier onderzoek tot de eerste verrigtingen der vergadering behoort en van welke ook wij hier kennis willen nemen.

„Matthias, bijder gratien Godts Hertshertoghe van Oosteryck, Hertoge van Borgoignen, Gouverneur en Capitain Generael van de Nederlanden."

„Seer lieve en bijzondere. Wij hebben verzocht aen onsen zeer beminden neve, den prince van Oraengnen, onsen stathouder generael, hem te willen vinden bij ulieden, en met hem oock ghecommitteirt onsen lieven en bijzonderen Adolf de Metkercke, Raedt in den Raede van Staten neffens ons wesende, dewelcke ul. van onsen en den staten generael weghen zullen vertoonen zeker zaken grootelicx rakende het welvaren van den ganschen lande, int langhe verhaelt in de schriftelycke Instructie hun medeghegheven, begeerende dat ghij den voors. heeren, int ghuene bij heml. ul. (als vooren) voorghehouden zal worden, wilt gheven vulcommen ghelove ende credit, zulx als de qualiteyt van de voors. personagen meriteirt en als oft wij selfs in persoone daer waren, hopende dat ghij int zelve ende int vulbringhen van dien, dat aen u sal van onsen en den staten generael weghen verzocht worden, sulx zult quicten als de importantie ende het ghewichte van der zake ende de gheleghenteyt des tijts vereysschen, en [ghij] in continuatie van der goede affectie, die ghij draecht aen u vaders landt, tot des ghemeenens landts ende u eyghen welva-

ren ende beschermenesse, schuldich zijt te doene, ende wij ul. vastelyck toebetrauwen."

„Seer lieve ende bijzondere, hiermede blijft God almachtich bevolen."

„Tandtwerpen, den xv[en] Julij 1578.

„*Matthias.*"

Zoo schreef de aartshertog; zien wij nu wat de algemeene staten melden.

„Messieurs. Comme lon a faict assembler les Estatz par touttes les provinces, affin de entendre ce que de par son Alteze et de notre part il y doibt estre proposé pour estre en temps pourveu de deniers suffissans et [pour] adviser sur plusieurs aultres choses, servans grandement au bien et sûreté du pais général, son Alteze et nous avons requis Monsieur le Prince dorenges, son lieutenant général et ADOLF DE METKERCKE, conseiller d'Estat, de se trouver à celle fin vers vous en la ville de Dendremonde, ny faisans doubte quils vous seront très agréables et [que vous] leur donnerez plaine foy et credence en ce que de par son Alteze et de notre part ils vous donneront à cognoistre, de tant plus que entre touttes les aultres provinces, vous vous estes tousiours de si bon coeur demonstrez voluntaires et par effect employez aux contributions necessaires. Vous priant encoires pour ceste fois vous y voloir accommoder a tout ce que mondit Seigneur le Prince et ledit conseiller MEETKERCKE vous diront, et esperans que n'en ferez faulte, prierons le createur a vous,

„Messieurs,

„accroistre ses bénignes grâces. Après nos affectueuses recommandations aulx vostres,

„Vos biens bons et affectionez amys les Estatz généraulx des Pays-Bas" [1].

„d'Anvers, ce 15e. de Julet."

Men ziet, dat door MATTHIAS en de generale staten die van

Vlaanderen billijke lof wordt toegebragt, zoo om hunne liefde tot het vaderland, als om hunne immer betoonde bereidwilligheid tot het opbrengen der gevraagde lasten; doch, wat ons eenigzins bevreemden moet, van den religionsvrede wordt met geen enkel woord gewag gemaakt. Wij zullen echter straks zien, dat de aartshertog deze zaak gewigtig genoeg achtte, om ze, in eene bijzondere missive, den staten op het hart te drukken.

Nu vat, na d' inzage der geloofsbrieven, de prins van Oranje voor zich en zijn' medeafgevaardigde het woord op, en houdt de volgende krachtige en waardige rede, die allen zweem van partijzucht of religievooroordeel mist, en, zoo er eenige twijfel nog bestond aan de billijkheid en noodzakelijkheid der op te brengen belastingen, dien twijfel geheel en al moest wegvagen. Zóó spreekt hij:

„Mijne heeren!"

„Gij kunt u voor den geest en voor oogen brengen de geregte, ja zeer dringende zaken, die u bewogen hebben de wapenen op te vatten tot bescherming en verdediging van uw leven, vrijheden, vrouwen, kinderen en bezittingen, in één woord, van alles wat u ter wereld dierbaar is."

„Hiertoe zijt gij niet opgewekt geworden door deze of gene schielijk opbruisende drift of brandend verlangen, spruitende uit eenige begeerlijkheid of buitensporige neiging, maar door rijpe overweging en raadslaging, onderworpen aan de regels der rede, des regts en des instincts, gegrift in de harten van alle edelaardige lieden en beminnaren der deugd."

„En dat met eene algemeene toestemming van al de provinciën van herwaarts over, zonder er ééne uit te zonderen, voor zooverre zij stem hebbe en vrije beschikking."

„Die alle, met gemeen overleg eene onverbreekbare verbindtenis en bondgenootschap hebben aangegaan, elkander belovende en zwerende, malkaâr in deze onderneming niet te verlaten, maar daartoe lijf en goed te besteden, tot God hun de genade bewijze, hun arm en verdrukt vaderland te verlossen van de oversnoode

dwingelandij der vreemdelingen, inzonderheid der Spanjaarden en Italianen, die sedert eenigen tijd herwaarts door alle mogelijke middelen getracht hebben, hetzelve met al zijn bewoners en ingezetenen te onderwerpen aan het ondragelijk juk der dienstbaarheid, om ze allen tot hunne slaven te maken en hunne spoorlooze lusten tot wreedheid, hebzucht en geilheid te boeten met het bloed, de goederen en de eer uwer vrouwen en dochters."

„Nu is het aldus, dat gij, dit besloten en ondernomen hebbende, wel gezien hebt en overwogen, dat het zijn zoo gewenscht oogmerk niet bereiken kon zonder groote kosten, en dat men een gedeelte zijner goederen en bezittingen wagen moest om al het overige te redden, ja, voorwaar om u zelven te redden, uwe vrouwen en uwe kinderen: iets wat u veel dierbaarder zijn moet, dan al het goud of zilver der wereld. Zoodat gij naar uwe wijsheid en juiste onderscheiding te regt hebt opgemerkt, dat de kosten en uitgaven, die deze oorlog van u eischt, nóch te schatten, nóch te vergelijken zijn bij die belastingen, die gij en uwe voorouders in verleden tijden hebt opgebragt. Want díe zijn ontsproten uit den pligt hunner getrouwheid aan hunne vorsten, voor wier eer en grootheid zij het geene zwarigheid geacht hebben hun bloed te vergieten en hunne middelen te besteden, ja zelfs te dulden dat hunne huizen en bezittingen verbrand en vernield werden, hunne landerijen verwoest en overgegeven aan de genade des vijands, hunne steden belegerd, gebeukt en soms in asch gelegd, hopende slechts daarvoor al de welwillendheid en liefde hunner vorsten in te oogsten, die hun tot loon en vergelding hunner trouw strekte, en tot leniging hunner rampen en ellenden."

„Maar nu — na gezien te hebben, dat in stede der belooning, die gij verwachttet, gij niets hebt ontvangen dan ongunst; dat gij, ter leniging uwer smarten, niets hebt te hopen dan algeheele vernieling en verwoesting van uw arm vaderland en een juk van ellendige slavernij, u opgelegd door de hoogmoedigste en wreedste natie der wereld — hebt gij te dezer ure de wapenen aangegord voor u zelven, uwe vrouwen en kinderen om ze voor

die slavernij en vernieling te behoeden. Deze zaak raakt geheel en al ú, uw heil en 't behoud uwer eer en vrijheid. Het is niet om landen of gewesten te gaan overwinnen of om te voldoen aan het verlangen van eenig vorst of koning, maar alles geschiedt om uwentwil, zoodat, als gij in dezen door verzuim verliest, dit verlies geheel op ú nederdaalt en uw geheele ondergang zeker is, gelijk gij, integendeel overwinnende, als vrucht uwer zege, uw eigen heil, welwaart en voorspoed verwerven zult."

„Zoo gij dan in dezen twist uw vermogen gebruikt, uw lijf waagt en uw' arbeid aanwendt, moet gij niet achten, dat zulks geschiedt ten voordeele van mijnheer den aartshertog of van mijnheer den prins van Oranje of van eenig ander vorst, die zich ten koste uwer opofferingen zoekt groot te maken; maar dat het geschiedt om uws zelfs wille, niet meer of minder dan als of gij u levensmiddelen verschaftet om u en uw huisgezin te onderhouden, of eenen losprijs betaaldet ter lossing van uw eigen lijf en leven."

„En dit wordt u hier bijzonder opengelegd, wijl men gezien heeft, dat er eenigen zijn, die met voorbedachte boosheid den volke hebben ingeblazen, dat de schatten en lasten, die men hun oplegt, slechts strekken om hen te verarmen en in den grond te helpen, en dat men, om een' onnoodigen oorlog te voeren, hunne middelen tracht uit te putten; welke gesprekken, alhoewel genoegzaam bewezen valschheid en boosheid te zijn door de klaarblijkelijkheid van al wat zich aan elks oog vertoont, evenwel niet nalaten met grootere toejuiching ontvangen en begroet te worden dan de toestand van ons arm en bedroefd vaderland gedoogt, deels door de gierigheid van eenigen, die een weinig geld meer achten dan hun eigen leven, eer, vrijheid en heil, deels door de eenvoudigheid en kortzigtigheid van anderen, die, den tegenwoordigen staat van zaken niet inziende, en vergeten hebbende de oorzaken, die hen bewogen hebben om dezen regtvaardigen en heiligen strijd te ondernemen, alleen de oogen werpen op de oude costumen en gebruiken der schattingen en belastingen, die men plagt om te slaan, even alsof zij aan eenig

vorst gaven om hém te handhaven, zijne grootheid te doen wassen, of zijne domeinen uit te breiden, in steê van aan zich zelven, ten einde hunne eigen hoofden te behouden, zoowel als die van hunne vrouwen en kinderen en alles wat hun ter wereld dierbaar is."

„Zietdaar waaruit tot heden tallooze verkeerdheden ontsproten zijn, die ons hebben gewikkeld in groote wanordelijkheden, welke, wordt daarin niet voorzien, ons onvermijdelijk in een diep verderf storten zullen."

„Want hierdoor is ontstaan, dat niet alleen ieder in het bijzonder, zooveel hem slechts doenlijk was, getracht heeft zich te onttrekken aan de gemeene lasten, achtende wat hij 't algemeen onthield zijns zelfs aanwas, maar ook de provinciën zijn wederpartijdig geworden tegen elkander, zoekende, elk voor zich zelve, zich zooveel mogelijk van de lasten te ontdoen, die voor het ligchaam in 't algemeen opgebragt werden; zonder nogtans te overwegen, dat — even als in een menschelijk ligchaam, wanneer eenige bijzondere deelen het gemeene voedsel aan 't geheel ontrooven, om des te meer voor zich zelven te houden, daaruit noodzakelijk voortvloeit, dat, met het verval van het ligchaam zij zich zelven gansch en al ten gronde rigten — het evenzoo is in een rijk, land of gemeenebest, wanneer bijzondere steden of provinciën zich zoeken te bevoordeelen, onttrekkende of tot zich trekkende wat over het ligchaam der generaliteit behoorde verdeeld te worden. Het is er zóó verre van daan dat deze aanwassen zouden, dat zij veeleer èn den algemeenen ondergang van het geheele land èn hun' eigen ondergang in het bijzonder veroorzaken."

„Daarom is 't dat Zijne Hoogheid en de heeren algemeene staten ons gezonden hebben, om u onder 't oog te brengen, dat het nu de tijd is om krachtig werkzaam te zijn, indien gij eenmaal de vruchten genieten wilt van zooveel bemoeijingen, uitgaven en arbeids als gij in dezen krijg hebt aangewend, en gij uwe vrouwen, kinderen en uw eigen vaderland eenmaal onttrokken wilt zien aan dit drukkend juk der vreemdelingen, dat u dreigt."

„Herinnert u de onvermijdelijke noodzakelijkheid, die u aange-

dreven heeft de wapenen op te vatten om uwen eigenen algeheelen ondergang te ontgaan, en dat, indien er toen reden en nood bestond om den strijd aan te binden, deze alsnu oneindig grooter is om dien voort te zetten. En dit te meer wijl de vijand nu oneindig meer op u verbitterd en vertoornd is, en wijl er hooger kans is op eene gelukkige overwinning ingevalle gij met een vast besluit en eene heldhaftige grootmoedigheid uwe middelen gebruiken wilt, daar gij nu integendeel geene genade of barmhartigheid te verwachten hebt van zulk een' trouweloozen vijand, indien gij door gierigheid of verzuim onder zijn juk vervallen mogt, maar groote verwoesting en ellendigen ondergang."

„Het is dus hier nu geen tijd van dingen of bieden, alsof er sprake ware van eenig koopverdrag te sluiten. Elk en een iegelijk moet er zich met blijdschap en moed toe leenen, en elk moet om strijd de middelen aanwenden, die hij bezit, om het vuur te blusschen, dat onze huizen in vlam zet, en om ons arm en bedroefd vaderland te helpen, dat door zulk eene groote en geduchte ramp wordt bedreigd. Houde daarenboven een iegelijk in het oog, dat, indien den ruiters en lieden van oorloge het geld komt te ontbreken, zij het land zóó zullen afloopen en afstroopen, dat alles tot een' ellendigen ondergang en verwoesting gebragt worden en de vijand het doel van zijn pogen bereiken zal" [1].

Hier breken wij 's prinsen rede af, die uitgaat van het door allen ingenomen standpunt der liefde tot vaderland en vrijheid, lijf en leven, en gebouwd is op den noodwendigen grondslag: strijd met den Spanjaard, verdrijving van den gehaten onderdrukker van den vaderlandschen grond. Vlugtig schetst de prins de geregte oorzaak van den krijg, den pressenden nood tot een' voortdurenden krachtigen wederstand. Hij wijst zijne hoorders op den onderlingen band der gewesten, die, op eedbreuk af, allen dringen moest, goed en bloed veil te hebben voor de vrijheid van den geboortegrond, tot vrijwaring voor eene ellendige slavernij. Daarom moest hun de opoffering van aardsche schatten gevallen, opdat zij er den grootsten levensschat door mogten verwerven. 't Wa-

ren trouwens geene opofferingen ten behoeve des aartshertogen, des prinsen van Oranje, of eenig ander vorst: zij zelven zouden er de zoete vruchten van plukken, maar ook al het bittere wee wegdragen van den aangebonden strijd, zoo zij thans verslapten, wat gelds meer achtende dan vrijheid, eer en leven. Niet tot hun bederf, tot hun behoud strekte de strijd. Wat ook kwaadwilligheid voorwenden mogt, 't was een dringend noodzakelijke strijd; dat kon hij slechts ontkennen, die het regtvaardige en 't heilige hunner twistzake miskende. En daarom, alle partijdigheid verre werpende, moest men zich met nieuwe kracht, vol blijdschap aangorden, om der vreemden dreigend juk te ontkomen; om hun' aangewassen verbittering te ontgaan; om de rampen af te keeren, die over het vaderland mogten worden uitgestort.

Maar wie dit alles wilde, hij moest ook de middelen willen, die alleen daartoe leiden konden; hij moest middelen schaffen om den krijg krachtdadig voort te zetten. Daartoe strekten de voorstellen des prinsen, die hij thans der vergadering bloot legt. Met die voorstellen zet hij zijne rede voort, en wat hij tot hiertoe gesproken had, mag als een' welsprekende en krachtige inleiding daartoe beschouwd worden. Deze voorstellen wenschen wij in een volgend stuk in oogenschouw te nemen.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 112, [1]. J. BORSIUS, *Onuitgegeven brief van de afgevaardigden der hervormde gemeenten in Vlaanderen tot de onderlinge zamenkomst te Gent, in* 1579 *enz.*, in *Zeeland, jaarboekje voor* 1852, *verzameld door* H. M. C. VAN OOSTERZEE, bl. 51 en 52.

Bl. 112, [2]. Pater BERNARDUS DE JONGHE vermeldt haar in het tweede boek zijner *Gendsche geschiedenissen* enz., met onjuiste dagteekening, op den 15 Julij 1578. Hij zegt: „Den 15 wierd tot Dendermonde eene generale vergadering gehouden van de staten van Vlaanderen, tot dewelke bijzonderlijk alle abten en de hoofden van de wereldlijke geestelijken geroepen waren. De prins van Oranje was er van wege de generale staten ook gekomen, om met die van Vlaanderen van de zaken van de religie te handelen, en hen goed te doen keuren het voornemen van de staten, om op zekere conditiën aan de gereformeerden de vrije oefening van religie te geven, dewelke zij van de staten verzocht hadden bij requesten van den 22 Junij en den 7 laatstleden [Julij]."

Op deze zelfde vergadering wordt gedoeld in CUSTIS, *Jaerboeken der Stad Brugge*, wanneer er in het tweede deel der uitgave van 1738, in het eerste artikel van de *Ordonnantie van de Weth der Stede van Brugge, waer-bij toegelaeten word de liberteyt van Religie*, gesproken wordt van de vergadering der staten 's lands van Vlaanderen, binnen de stad Dendermonde, in de maand Julij laatstleden. Zie bl. 283. De dagteekening van het houden der vergadering wordt echter hierin niet aangegeven.

Bl. 112, [3]. VAN METEREN, *Commentarien ofte memorien van den Nederlandschen Staet* enz., boek VIII, fol. 155; HOOFT, *Ned. hist.*, boek XIII, bl. 580; dr. J. P. AREND, *Algemeene gesch. des vad.* enz., d. II, 6[e]. st., bl. 255.

Bl. 114, [1]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 9 en 10.

Bl. 114, [2]. HOOFT, *Ned. hist.*, boek XIII, bl. 580.

Bl. 116, [1]. HOOFT, *Ned. hist.*, boek XIII, bl. 580 en 581.

Bl. 117, [1]. T. a. p.

Bl. 117, [2]. *Zeeland voor* 1852, bl. 93 en aant. 53, bl. 108 en 109. AREND gaat o. i. in zijne *Alg. gesch. des vad.*, deel II, 6[e]. stuk, bl. 222, te ver, wanneer hij uit de nieuwe unie afleidt dat de katholieken niet dulden zouden, dat de hervormden in de uitoefening hunner godsdienst belemmerd wierden. Hiermede strijdt

immers het plakkaat van 22 April 1578? Ook leest men deze woorden niet in den Franschen tekst der unie, in *Zeeland*, t. a. p., opgegeven.

Bl. 119, [1]. AREND, t. a. p., bl. 83.

Bl. 119, [2]. AREND, t. a. p., bl. 73 en 84.

Bl. 120, [1]. AREND, t. a. p., bl. 144.

Bl. 121, [1]. VAN METEREN, *Commentariën*, b. VIII, fol. 148, 149.

Bl. 121, [2]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 17. „Tot Gend en wilde het Magistraat het zelve plakkaat niet afkondigen." „Den 3den [Mei] gingen zij 's morgens vroeg in de drukkerij, daar dit plakkaat gedrukt was, al de afdruksels van hetzelve afhalen, met hunne degens dezelve versmadelijk doorstekende; waarna zij op de Vrijdagmarkt met den trommel deden gebieden, dat niemand van de soldaten zich zoude vervorderen van eenigen van de predikanten aan te spreken of te berispen. Aldus liet men den predikanten alles toe, die ook, om te toonen dat zij het plakkaat niet gehoorzamen wilden, dien zelfden dag op verscheidene plaatsen predikten op de Hoog-Poorte, Onderstrate, Koningstrate, Waaistrate en bijzonderlijk in 't huis van eenen van de Achttien mannen, alwaar wel duizend menschen vergaderd waren."

Bl. 121, [3]. VAN METEREN, *Commentariën*, boek VIII, fol. 154. De inleiding tot den religionsvrede is in enkele punten, waar ons handschrift eene betere lezing gaf dan VAN METEREN, door ons gewijzigd geworden.

Bl. 123, [1]. AREND, *Alg. gesch.*, deel II, 6e. stuk, bl. 123 en 129.

Bl. 123, [2]. *Het leven van Willem de I* (Leid., 1732), deel III, bl. 61.

Bl. 124, [1]. AREND, t. a. p., bl. 200.

Bl. 125, [1]. Middelerwijl de verschillende provinciën over de smeekschriften der hervormden beraadslaagden, vond prins WILLEM, tot dienst en rust der stad Antwerpen dienstig, dat aldaar eene ordonnantie wierd afgekondigd, waarbij vooreerst en tot nader believen van de generale staten, den hervormden binnen Antwerpen eenige huizen werden aangewezen tot de vrije oefening hunner godsdienst, gelijk ook geschiedde. Der overheid van Gend, den prins te kennen gevende dat zij hare burgers niet langer in toom konde houden, gaf de prins den raad om eveneens te handelen. 't Was echter al te vergeefs. Te Antwerpen, onder het oog des prinsen, predikte men in 't openbaar, terwijl hij betuigen moest zulks niet te kunnen beletten, evenmin als de overheid der stad zulks vermogt, die aanvankelijk daartoe meende in staat te zijn. Gebiedend eischten derhalve de teekenen des tijds voorziening in de begeerten des volks: *Het leven van Willem de I*, deel III, bl. 206 en 207.

Bl. 127, [1]. AREND, *Alg. gesch.*, deel II, 6e. stuk, bl. 57.

Bl. 127, [2]. Zie den zakelijken inhoud van het eeuwig edikt, t. a. p., bl. 90 en 91.

Bl. 132, [1]. T. a. p., bl. 241.
Bl. 133, [1]. T. a. p., bl. 261.
Bl. 134, [1]. T. a. p., bl. 72.
Bl. 134, [2]. T. a. p., bl. 73.
Bl. 135, [1]. T. a. p., bl. 244.
Bl. 139, [1]. Voor onze lezers, wien de vertaling van dezen brief eenige moeite mogt kosten, geven wij de volgende vrije overzetting:

„Mijneheeren! Daar men in alle provinciën de staten heeft doen vergaderen, ten einde te hooren wat van wege Zijne Hoogheid en van onzentwege moet voorgesteld worden om in tijds voorzien te zijn van de noodige penningen en om te beraadslagen over verscheidene andere zaken, grootelijks dienende tot welvaart en veiligheid van het gemeene land, hebben Zijne Hoogheid en wij den heere prins van Oranje, zijn' algemeenen stedehouder, en Adolf van Meetkerke, raadsheer van state, verzocht, zich te dien einde bij u te laten vinden in de stad Dendermonde, niet twijfelende of zij zullen u aangenaam zijn en gij zult hun volkomen vertrouwen en geloof schenken in 't geen zij u, van wege Zijne Hoogheid en van onzentwege zullen te kennen geven, en dat zooveel te meer, wijl, onder alle andere provinciën, gij u altijd van goeder harte gewillig hebt getoond en met der daad geleend tot de noodzakelijke belastingen. U biddende, dat gij wederom ditmaal u schikken wilt naar alles wat genoemde heer prins en gezegde raadsheer u zeggen zullen. En hopende, dat gij daarin niet in gebreke zult blijven, zullen wij den Schepper bidden,

„Mijneheeren, Zijne gezegende gunsten in ruime mate over u uit te storten. Na onze toegenegene aanbevelingen,

„Uwe zeer goede en genegene vrienden de statengeneraal der Nederlanden."

„Uit Antwerpen, den 15 Julij."

De superscriptie van den brief is:

„A Messieurs,

„Messieurs les Estatz du pays et conté de flandres ou à leurs deputez présentement assemblez à Tendremonde."

Onder de onderteekening van den brief staat:

„par ordonnance desd. Estatz,

„*A. Blyleuen.*"

Bl. 144, [1]. Een gedeelte dezer rede is door ons reeds geplaatst in *Cadsandria*, *Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje voor* 1855, tweede jaarg., bl. 85 tot 97. De ontdekking van de originele Fransche copie, welke wij onder de bronnen laten volgen, vergunt ons de merkwaardige rede mede te deelen.

BRONNEN.

I.

REDE VAN WILLEM I
TE DENDERMONDE.

Het schrift dezer copie is blijkbaar dat van mr. Hendrik van den Couteren, ten jare 1579 secretaris der stad Sluis. Er staat boven: „aultre copie vañ instructie."

Proposition faite par Monsr. le prince d' Orange a [et] ADOLF DE MEETKERCKE conseiller d'Estat, de la part de monseigneur l'archiduc MATTHIAS, Gouverneur et Capitain général, et de messrs. les Estatz generaulx des pais bas, A messrs. les Estatz du pais et conte de flandres A Tendremonde le 17e. de Julet 1578.

Messieurs, vous vous pouez tenir memoratifs et rep̄senter deuant les yeulx les causes tresiustes et nécessaires qui vous ont emenez à prendre les armes en main, pour la tuition et defences de voz vies, libertez, femmes, enfans et possessions et brief de tout ce qu'avez cher en ce monde. A quoy n'auez esté inuitez p̄ quelque soudaine bouillante passion p̄ticuliere, p̄cedant de quelque conuoitise ou affection déréglée, mais d'ung meur aduis et conseil, compassé à la règle de raison et droicture, et de l'instinct naturel gravé ès [dans les] coeurs de tous hom̄es généreulx et amateurs de la vertu.

Et ce auecq ung com̄un et gn̄al consentement de touttes les p̄uinces de p̄deça, sans en excepter une seule qui ait eu voix et disposition libre.

Lesquelles touttes d'ung accord ont faict une coniunction et

association indissoluble, p̄mectans et jurans l'une à l'autre de ne s'abandonner en ceste entreprinse [entreprise] ains [mais] y employer coups [corps] et biens jusques a ce que dieu leur eut faict la grace de deliurer leur poure et affligée patrie de la trop inique tyrañie des estrangiers, et notament des Espaignons et Italliens qui depuis quelque temps ença, ont p̄ tous moiens possibles tasché de la assubiecter auec tous les habitans et manans d' icelle au joug insupportable de seruitude, pour les rendre tous leur esclaues et assouuir leurs demesurées conuoitises de cruauté, auarice et lubricité, du sang et des biens et de l'honneur de voz femmes et filles.

Or est-il, qu'aiant faict ce dessain et entreprinse, vous auez bien veu et considéré qu'elle ne se pouoit mener à chef et but tant désiré, sans grans frais, et qu'il failloit hasarder une p̄tie de voz biens et facultez pour sauuer toutte la reste, voire [oui, vraiment] pour sauuer voz mesmes auec voz fem̄es et enfens: chose qui vous doibt estre beaulcop [beaucoup] plus chiere que tout or ou argent du monde. De façon que selon v̄re prudence et discrétion vous auez bien remarqué que les frais et mises que ferez et [en] ceste guerre, ne pouoient estre accōparez ny estimez semblables aulx aultres impositions que p̄ cy deuant vous et vos encestres ont faict du temps passé.

Car icelles ont esté p̄cédez du debuoir de leur fidélité enuers leurs princes, pour l'honneur et grandeur desquels ils n'ont faict dificulté d'espandre leur sang et employer leurs facultez et pouvoirs, voire, de souffrier que leurs maisons et possessions fussent brulez et saccagez, leurs terres pillez et abandonnez à la mercy de l'ennemy, mesmes que leurs villes fussent assigez, batues et quelqueffois reduictes en sendre, espérant aussy de rapporter de leurs princes toutte beneuolence et amour, qu'il [qui?] leur seruiroit de guerdon [loyer, salaire] et recōpense de leur fidélité et de soulagement de leurs maux et paines.

Mais maintenant après auoir veu qu'en lieu de ceste recōpense que attendies, n'auez receu que diffaveur, et pour le soulas de vos paines vous reste riens attendre qu'entière désolation et

ruine de vr̄e poure patrie et ung joug de misérable seruitude soubz la nation la plus sup̄be et la plus cruelle qui soit au monde,

C'est à ceste heure qu'auez prins les armes pour vous mesmes pais [pour?] vos femmes et enfans, à fin de les garantir de la dicte seruitude et ruine;

Que pourtant ce faict icy touche entièrement à vous et à vr̄e salut et conseruation de vr̄e honneur et liberté; que ce n'est pas pour conquester terres et p̄uinces ou pour satisfaire au désir de quelque prince ou roy, mais le tout est à vous, de sorte que sy p̄ faulte de negligence vous y perdez, la perte sera à vous, et serez totalement ruinez, com̄e au contraire sy vainquez, le fruict de vr̄e victoire sera vr̄e propre salut, bien et prospérité.

Quant doncques employez ou vos facultez, ou corps, ou trauail en ceste querelle, il ne fault pas que estimez que cela soit en regard de mons^r^. l'archiduc ou de mons^r^. le prince d'Orainges ou de quelque aultre prince qui veuille au pris de vos despences se faire grand;

Mais que s'est pour vous mesmes, ne plus ny moins que sy acceptiez viures nécessaires pour vous sustenter [substanter] et vostre famille, ou que paissiez renson pour la délivrance de vos propres corps et vies.

Ce que vous est déduict ainsy particulièrement pour ce que l'on a veu p̄cy deuant qu'il en y a eu quelques uns qui de malice délibérée ont suggéré au pueple que les impositions et charges qu'on leur met sus [sur], sont pour les apourir et ruiner, et que pour mener une guerre non nécessaire on ne tasche que d'espuiser leurs substances, lesquels propos, ores qu'ils [quoiqu'ils] soient assez conuaincus de faulceté et malice par l'éuidence de tout ce qui se presente deuant les yeulx d'ung chacun,

Sy ne laissent-ils pas pourtant d'estre receus et recuillez auecq plus grand aplaudisement que l'estat de nostre poure et affligée patrie ne requiert; partye par l'auarice d'aulcuns qui estiment plus quelque peu d'argent que leur propre vie, hon̄eur, liberté et salut; partie par la simplicité et inadvertence des aultres lesquels ne regardent point à l'estat présent et ayans mis en oubly

les causes qui les ont meus à entreprendre ceste juste et sainte querelle, jectent seulement les yeux sur l'anciene costume et usance des contributions et charges que l'on souloit [van souloir, plegen] mettre sur le pois [pais?], tout ainsy come s'ilz donnoient à quelque prince pour maintenir ou accroitere sa grandeur et amplifier l'extendue de ses demaines, plustot que à eulx mesmes, pour conseruer leurs propres testes, ensemble leurs femmes et enfants et tout ce qu'ilz ont cher au monde.

Voilà dont jusques à pñt est pcédé une infinité d'erreurs qui nous ont envelopé en grand disordres auxquels s'yl n'y est pourveu, il est impossible que nous ne tombons en quelque grande ruyne.

Car par ce moyen est avenu que non seulement ung chacun en son particulier a taché de s'y exemter de la charge commune tant qu'il a aulcunement peu, estimant ce qu'il ostoit au publicq l'accroissoit à soy mesme, mais aussy des prouinces se sont pcialisez les unes contre les aultres pour une chacune se exempter le plus que faire se pouoit, des charges et impositions qui se faisaient pour tout le corps en général.

Sans considérer que, come en ung corps humain, quant quelques membres pticuliers défraudent le total de la comune nourriture, pour retenir tant plus pour eulx mesmes, il aduient necessairement que ensemble avecq la consumption du corps, ilz se ruinent aussy en leur pticulier du fond en comble,

Tout ainsy en ung corps de roiaume, pais ou republicque, quand villes ou prouinces particulieres pensent s'avantager en soubtrahaint [soustrayant] ou attirant à elles ce que deburoit estre repty p tout le corps de la généralité, tant s'en fault qu'il accroissent, que elles mesmes causent et la ruine générale de tout le pais et la leur ppre en pticulier. Voila pourquoi son alteze et mess^rs^. les Estatz généraulx nous ont enuoyez pour vous remonstrer que c'est maintenant le temps qu'il vous fault évertuer sy unefois veillez [veuillez] jouir du fruict de tant de labeur, despences et trauaux, qu'auez employez à ceste guerre, et veoir unefois voz femmes, enfans et vre ppre patrie retirée hors ce misérable joug des estrangiers, qui vous menace.

Qu'il vous souuiene de la nécessité inévitable qui vous a poussé à prendre les armes en main pour éviter vr̄e p̄pre entière et totale ruine,

Et que sy alors il y eut raison et nécessité à la entreprendre, qu'elle est à pn̄t infiniment plus grande à la continuer.

D'aultant plus que l'ennemy est maintenant infinement plus irrité et acharné contre vous, et que plus il y a apparence d'une heureuse victoire en cas que vous veullez avecq une ferme résolution et magnanimité héroicque employer, là oú au contraire vous n'auez maintenant à attendre nulle grace ou miséricorde de l'ennemy tant enfelon̄é, sy ou par auarice ou par négligence venez à succūber desoubz leur joug, ains une extreme désolation et misérable ruyne.

Ce n'est pas doncqes temps de marchander icy, com̄e s'il estoit question de faire quelque contract de marchant. Il fault que ung chacun s'y employe alaigrement [allègrement, gaiement] et courageusement et que à l'enuye [à l'envi] ung chacun apporte les moiens qu'il a pour estaindre ce feu qui embrase nos maisons, et secourer nr̄e poure et affligé patrie, qui est menacé d'une sy grande et horrible calamité.

Aiant mesmement regard à ce, que sy l'argent vient à failler au reisters et aux gens de guerre qu'ils courreront et refleront [râfleront] tellement le pais que le tout sera mis en une ruyne et desolation miserable, ores bien que l'ennemy ne viendt au vue de ses affaires.

Het vervolg der rede, behelzende 's prinsen voorstellen, zullen wij in het volgende stuk opgeven.

II.

OVEREENKOMST

TUSSCHEN

BURGEMEESTERS VAN AARDENBURG

EN DE UURWERKMAKERS

JAN DRAKEN EN JAN VAN COLLOC,

NOPENS HET MAKEN VAN EEN UURWERK IN DEN NOORDER TOREN DER LIEVE-VROUWEKERK ALDAAR.

Stuk op perkament, boven slangsgewijze uitgesneden te midden van karakters, zoodat er een duplicaat van moet geweest zijn voor de aannemers, dat hierin volkomen paste. Van 10 Febr. 1397. — Onder de stedelijke archiven van Aardenburg, n°. 42.

Kenlic zij allen lieden, hoe dat eene voorwaerde ende besprec ghemaect es, als van eenē engiene van eē huurclocke te makene binnē der stede vā ardemburgh, tusschen Joris aelocke ende Jan lennote, burghmeisters der stede van ardemburgh eñ in de name van der zelver stede, of een zide, ende Jan draken [aldus] eñ Jan van colloc, meesters van huurclockē, of ander zide; welke voorwaerde ende besprec es in deser manieren: dat de vors. Jan drake [aldus] eñ Jan van colloc zullē makē een engien van eere [eenre, eene] huurclocke vp de salueclocke die hanghet vp den noordrē tor van onser vrauwē kerke binnē der vors. stede, dat engien also groot, goed, scone eñ zo zwaer weghende als tengien dat niewinghe [nieuwlings, onlangs] ghemaect es vp de huurclocke ter sluus; eñ dit vors. engien zullē Jan drake eñ Jan van colloc vors. maken altemale van ysere, wel ende suffisantelike, dat het ghemaect zij gaende, staende, slaende eñ vulwracht tusschē dit eñ sinxchen eerst comende; ende es ondersproken bi rechter voorwaerde, dat de vors. burghmeisters in de name van

der vors. stede zulle̅ teliureren [delivreren, leveren] en̅ gheue vp der stede cost al thoutinwerc, lood, coorden, verwe ende alle andre materie, behorende ten vors. engiene, vutghedaen yser en̅ yserwerc, dat teliureren zulle̅ theure̅ coste Jan drake ende Jan van colloc vorscreue̅; en̅ van desen wercke van dese̅ engiene zullen de vors. twee meesters thoude huurcloxkin, dat staet in de kerke vors., hebbe̅ ende de so̅me van neghen ponde̅ grote̅ vlaemsscher munte̅, bi also dat zij den wisere maken staende in de kerke; nemaer daer zij de̅ wisere bute̅ make̅, zij ne zulle̅ maer hebbe̅ achte ponde̅ en̅ thien scellinghen grote̅ mette̅ vors. houde̅ huurcloxkine; van welke̅ ghelde de vors. meesters hebben ontfaen viere ponde̅ grote̅; en̅ tremanant [het remanant, *remanens*, overblijvende] van de̅ ghelde zulle̅ zij heffen als twerc wel en̅ suffisantelike vulco̅men es zonder fraude en̅ malengien, e̅m' [emmer = immers] goede̅ zeker [borg] zettende der vors. stede van vijf pond gro̅ ouer de vors. vier pond grote; welke vijf ponde̅ men vp hemi̅ en hare borghe̅ halen zal ter vors. steden bouf [behoef], bi also dat zij twerc niet en vulco̅men tussche̅ dit en̅ sinxche̅ also vors. es. Dit was ghedaen int jaer ons heeren m. ccc. zeuene en̅ neghentich, vp de̅ thienste dagh van Spuercle.

III.

VERLOF VAN NICOLAAS,

PRESIDENT VAN HET BAZELSCHE CONCILIE,

OM OP HET SCHEPENHUIS TE AARDENBURG EEN ALTAAR TE HEBBEN.

Stuk op perkament, van 14 Julij 1434, voorzien van een in tweeën gebroken, zeer geschonden zegel in rood lak, gedrukt op een' doorgestoken koorde, waarvan slechts leesbaar zijn de woorden: NICHOLAI T̃T̃ S. — Onder de stedelijke archiven van Aardenburg, n°. 70.

Nicolaus, miseracione divina t't' [?] sancte crucis in Jherusalem Sacrosancte romane ecclesie presbyter cardinalis, in regno francie et partibus adiacentibus apostolice sedis legatus, ac Sacri

generalis Concilii Basiliensis presidens, Dilectis nobis in Christo Baillivo, Burgimagistris, Scabinis, Legislatoribus, Consulibus et Juratis loci de Ardemburg, Tornacensis diocesis, Salutem in Domino. Sincere devocionis affectus, quem ad romanam geritis ecclesiam, promeretur ut peticionibus vestris, illis presertim quas ex devocionis fervore prodire conspicimus et per quas divinis intenti officiis esse possitis, quantum cum Deo possumus, favorabiliter annuamus. Hinc est quod nos, vestris devotis supplicacionibus inclinati, ut liceat vobis et successoribus vestris habere Altare portabile cum debita reverencia et honore, super quo possitis, per proprium vel alium Sacerdotem ydoneum, infra domum Scabinorum eiusdem loci de Ardemburg, temporibus perpetuis, missas et alia divina Officia, in loco ad hoc congruente et honesto, sine juris alieni prejudicio et de consensu parrochialis presbyteri, in vestra aut alterius vestrum ac familiarium vestrorum presencia, bis tantum in ebdomada [sic], facere celebrari, auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, devocioni vestre tenore presentium indulgemus. Datum Basilee, provincie Bisantine, in domibus nostre solite residencie, sub sigillo nostro auttentico. Anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo tricesimo quarto, die quartadecima mensis Julii, pontificatus Sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Eugenii, divina providencia pape quarti, anno quarto.

[Op den vouw staat dus geschreven:] THOMAS, *ss.*

KLEINERE BIJDRAGEN.

HET OPENBARE

UURWERK TE AARDENBURG,

OP DEN NOORDER TOREN DER LIEVE-VROUWEKERK IN 1397,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

De uurwerken, eerst slechts in de kloosters te vinden, gelijk het eerste slaguurwerk vermeld wordt omstreeks 1120 in de *Usages de l'ordre de Citeaux*, begonnen in de veertiende eeuw ten nutte van 't algemeen vervaardigd te worden. HUBERT, prins van Carrara, bragt de eerste openbare klok te Padua. Te Bologna kwam er eene in 1356; kort daarna te Straatsburg, Kortrijk, Spiers, Venetië en elders [1]. En treffen wij in diezelfde eeuw torenuurwerken aan te Sluis en te Aardenburg, wij zullen mogen aannemen, dat zij behoorden onder de oudste, zoo niet van Europa, althans van Vlaanderen.

Het contract tusschen de Aardenburgsche burgemeesters en de uurwerkmakers JAN DRAKEN en JAN VAN COLLOC, onder onze BRONNEN, bl. 156, opgenomen, dagteekenende van 10 Februarij 1397, is te dezen opzigte een merkwaardig gedenkstuk der oudheid. Het wijst ons op de beide genoemde personen als „meesters van huurklokken" [2], voor wie dus het vervaardigen van klokuurwerken een ambacht was; en vermoedelijk ontmoeten wij in hen de oudste bekende klokkenmakers van Vlaanderen. Het maken van „een engiene [3] van een huurklokke," of uurklokkunstwerk, werd hun aanbesteed voor *f* 54, waarvoor zij al het

ijzer en ijzerwerk leveren moesten, terwijl hun op stadskosten zou verstrekt worden al het houtwerk, het lood, de touwen, verf en andere stoffen, die zij tot hun werk behoefden, waarboven zij nog het oude uurklokje, staande in de kerk, in eigendom ontvangen zouden. Dit kunstwerk, altemaal van ijzer, „wèl en suffisantelijk, gaande, staande en slaande," moest gemaakt worden „op de salveklokke [4], die hing op den noorder toren der Lieve-Vrouwekerk," waaruit wij opmaken, dat deze kerk, als een prachtig gebouw bekend [5], twee torens had, waarschijnlijk een' noordelijken en zuidelijken, die aan het westeinde van het godsgesticht het portaal zullen hebben ingesloten [6]. Opmerkelijk is het, dat den werkmeesters werd voorgeschreven het werk zóó te maken, dat de wijzer was „staande in de kerke," in welk geval zij de volle *f* 54 ontvangen zouden; zullende hun slechts *f* 51, benevens het oude uurklokje, worden toegelegd, indien zij „den wijzer buiten maakten." Het schijnt dus moeijelijker en kostbaarder geweest te zijn de uurnaald binnen het gebouw aan te brengen. Ook zal men het reeds als een' groote verbetering hebben aangemerkt, indien men, in plaats van het oude uurklokje in de kerk, een werk stichtte, waardoor aan de gansche stad het uur hoorbaar werd aangegeven, al was het dan niet zigtbaar dan binnen de gewijde muren; reeds alzoo stichtte men een openbaar uurwerk, en men liet het zelfs aan de verkiezing der meesters over, hoezeer ook voor minder loon, aan 't algemeen het uur naar buiten te doen zien. Voor de geestelijken, voor de Aardenburgsche kanunniken was het echter, bij de kerkdienst en vastgestelde oefeningen, van 't hoogste belang in het heiligdom zelf een' juiste aanwijzing van den tijd voor oogen te hebben. Gelijk men in de kloosters de zeven kanonike uren in acht nam, zóó hadden ook de priesters hunne getijden, waarin zij in hunne breviers of getijdeboeken hun' formuliergebeden lazen [7]. Daarom zien wij de uurwerken het eerst en het meest in de kloosters, en vinden wij ook in de Aardenburgsche kerk zoo bijzonder voor de aanduiding van het uur zorg gedragen.

Eindelijk is nog in de oude oorkonde merkwaardig de bepaling,

dat het Aardenburgsche „engien zoo groot, schoon en zoo zwaar wegende" moest zijn „als het engien, dat onlangs gemaakt was op de uurklok te Sluis." Het is bekend, dat het Sluissche stadhuis, te gelijk met de Lieve-Vrouwekerk aldaar, ten jare 1393 door een' zwaren brand bijna geheel was vernield geworden. Kort daarop werd het weder opgebouwd, en nu zal er het openbaar uurwerk op gesteld zijn, dat tot model van het Aardenburgsche dienen moest en waarbij naderhand, in 1424, de „houten man, dienende ten engiene van der stede uurklokke," geplaatst is, die onder den naam van Jantje van Sluis vermaardheid heeft verworven [8]. Het stadsuurwerk te Sluis was dus van nog vroegere herkomst dan dat van Aardenburg. En het Aardenburgsche perkament, dat na vier en een halve eeuw tot ons gekomen is, heeft ons bekend gemaakt met twee der oudste openbare uurwerken van Vlaanderen en met twee kunstenaars, die aan de vervaardiging daarvan hunne talenten wijdden.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 161, [1]. Verg. de *Navorscher* voor 1851, bl. 50—52.

Bl. 161, [2]. In het woord huurclocken ontmoeten wij weder het gewone Vlaamsche onstandvastige gebruik der *h*. Of hier echter de Vlaamsche schrijfwijze niet de ware zou zijn verdient overwogen te worden. Immers, het Grieksche en Latijnsche *hora* heeft, evenzeer als het Fransche *heure*, deze letter behouden, en 't schijnt onregelmatig, dat wij de adspiratie verwerpen.

Bl. 161, [3]. Onzes oordeels beteekent engiene een kunstig werktuig, eene machine. Kiliaan heeft engien, *instrumentum, machina*. Verg. *Cadsandria* voor 1856, bl. 101.

Bl. 162, [4]. Gereedelijk erkennen wij, dat wij niet stellig bepalen durven, wat men door salveklokke verstaan moet. Wij gissen, dat het de klok was, die, volgens het onlangs, in 1366, bepaalde door den Doornikschen bisschop Philippus van Arbois, gebruikt werd om bij het vallen van den avond het driemalig geklep ter

eere van MARIA te doen hooren. Dit gebruik werd zeker te Aardenburg ook, onder het Doorniksche bisdom ressorterende, in acht genomen. Aan hen, die gedurende dit geklep knielende drie *Ave Maria's* zeiden, werd door den bisschop twintig dagen aflaat verleend. De klok nu, hiervoor gebezigd, zal den naam van aveklok, of wat hetzelfde zegt, salveklok (*ave*, *salve* = wees gegroet) ontvangen hebben; en déze zal te Aardenburg tot uurklok bestemd zijn geweest. De oude instelling verdient met 's bisschops eigene woorden te worden opgegeven:

„De campanula in crepusculo noctis sonanda et pro salutatione B. Mariæ facienda."

„Statuimus quod in singulis ecclesiis parochialibus circa crepusculum ob reverentiam B. Mariæ Virginis gloriosæ pulsetur ter campana cum medio intervallo, dantes viginti dies Indulgentiæ omnibus vere poenitentibus et confessis qui ter *Ave Maria* dicent flexis genibus illa hora."

Men vindt het in de *Summa statutorum synodal. cum prævia synopsi vitæ episcoporum Torn.* etc. (Insulis, 1726), p. 75, cap. XVIII. Hetzelfde werd door bisschop FERRICUS DE CLUGNY verordend in de *Statuta synod.* van 1481, met bijvoeging, dat de bisschop bij de door den paus verleende twintig dagen aflaat er zelf nog tien toedeed. Evenzoo in 1520. Zie p. 94 en 146. Paus CALIXTUS III (gest. 6 Aug. 1458), zóó leest men in BOWER, *Hist. der pausen*, d. VII, bl. 393, „vergunde een' aflaat van drie jaren aan al degenen, die bij het kleppen der klok omtrent den middag drie *Pater nosters* en zoovele *Ave Maria's* voor den voorspoed der Christenwapenen tegen de Turken zouden lezen. Hieruit ontstond de gewoonte, die tot op den huidigen dag in alle Roomsche landen plaats heeft, van 't kleppen der klokken 's morgens, 's middags en 's avonds, wanneer het volk drie *Ave Maria's* opzegt." Of dit alzoo volkomen juist is is twijfelachtig. Althans PLATINA, op wien BOWER zich beroept, zegt in zijn werk *De vitis pontific.* (Colon., 1600), p. 317, alleen: „mandavit, ut assiduo rogatu Deus flecteretur, in meridie campanis signum dari fidelibus omnibus, ut orationibus eos juvarent, qui contra Turcos continuò dimicabant." Op den kant staat dit als lemma: „Cur in meridie campanæ sono Deum salutemus." Doch BOWER had misschien nog andere bronnen.

Bl. 162, [6]. De Lieve-Vrouwekerk, door ELIGIUS (St. ELOY) in het midden der zevende eeuw gesticht toen hij in deze streken het Evangelie kwam brengen, werd in de negende eeuw door de

Noormannen te gelijk met Aardenburg verwoest. Naderhand werd zij prachtig herbouwd en praalde met marmeren pilaren, alsmede met een kapittel van zestien kanunniken, opgerigt in 1294, door paus BONIFACIUS VIII, op voordragt van de abten van St. Baaf en den bisschop van Doornik, vermits die kerk rijk genoeg was om de kosten van zoodanige inrigting te dragen. De wonderen der Lieve Vrouwe van Aardenburg, die sedert 1273 een aanvang hadden genomen, waren van dien rijkdom een' groote oorzaak. Zie J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Oud Aardenb.*, 1e. stukje, bl. 6, 18. Er bestaat, zoover bekend is, van gemelde kerk geene afbeelding. Men weet slechts, dat zij twee torens had, een middenschip met twee beuken, benevens een koor. Vg. V. METEREN, *Ned. hist.*, fol. 508, *d.*

Bl. 162, [6]. Vele Roomsche kerken, vooral die door pracht uitmunten, zijn alzoo gebouwd. Het schijnt, dat zelfs ook de St. Baafskerk te Aardenburg naar zulk een bouwplan is aangelegd. De toren althans, aan de westzijde des gebouws, gaat ten noorden van het portaal rank naar boven en brengt eene onregelmatigheid in het anders zoo heerlijke heiligdom. Laat men in zijne verbeelding aan de zuidzijde van 't portaal een' gelijken toren oprijzen, waartoe de plaats als aangewezen is, dan aanschouwt men een welgeordend, schoon geheel.

Bl. 162, [7]. Wie over de zeven kanonike uren en over de zoogenaamde horen iets lezen wil raadplege W. MOLL, *Joh. Brugman*, d. II, bl. 31, noot [1]), en JUNIUS, *Geschiedenis en belangr. der lijdensprediking*, d. I, bl. 165, noot [2]).

Bl. 163, [8]. Zie *Cadsandria* voor 1855, bl. 16, 18. De gedachte is somwijlen in mij opgekomen, of men door „een engiene van eene uurklok" in dit bepaalde geval een kunstwerk moet verstaan, als het soort van klokkenspel op den Sluisschen stadhuistoren, gelijk er dit schijnt door te moeten verstaan worden in de stadsrekening van Sluis van 1424, in het uittreksel daarvan medegedeeld t. a. p. door mijn' vriend VAN DALE. Er zou dan ook te Aardenburg een dergelijk klokkenspel geweest zijn. Doch dit kan evenzeer betwijfeld worden op grond, dat in de veertiende eeuw een openbaar uurwerk, gaande, staande en slaande, ten volle een kunstwerk verdiende genoemd te worden. „Een engiene eener huurklok" kan eenvoudig beteekenen het raderwerk, de machine, bij eene uurklok behoorende, of waardoor deze een' uurklok wordt.

SLOOPING DER MARIAKERK

EN

HERSTELLING DER SINT BAVOKERK

TE AARDENBURG IN 1625 EN 1626,

DOOR

J. H. VAN DALE.

De geschiedschrijver VAN METEREN getuigt [1], en BALDUINUS HUNNIUS zegt het hem na [2], dat, ten tijde van de inname van de stad Aardenburg door prins MAURITS, den 12 Mei 1604, aldaar „van de schoone, fraaije kerk" nog slechts „de muragie stond, eenige marmeren pilaren en twee torens." Des trouwen historieschrijvers getuigenis werd door niemand mistrouwd, en wie over Aardenburgs aloude Mariakerk schreef, hij besloot zijn schrijven met het treurige tafereel harer verwoesting in 1604. Bij nader onderzoek is ons echter gebleken, dat de schilderij wat te sterk gekleurd is en hare verwoesting te dien tijde niet zoo volkomen en bedroevend was als men haar heeft voorgesteld. Men leze en oordeele:

In Junij des jaars 1600 ontmoeten wij mr. STEVIN MEEUS als pastoor der Mariakerk binnen Aardenburg [3], waaruit blijkt dat destijds de dienst in het gebouw verrigt werd en dat het derhalve vier jaar later reeds moeijelijk zoo woest en verwoest konde zijn, als ons de geschiedschrijver meldt. Evenwel blijkt, dat er in later tijd behoefte gevoeld werd aan herstelling, en 't komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat alsdan een deel van het bouwvallige is weggebroken, wijl ongetwijfeld de kerk te ruim was geworden voor de toenmalige bevolking. Immers, toen de magistraat van Aardenburg, den 30 December 1613, besloot in Maart des volgenden jaars eene nieuwe schepenkamer te laten maken en timmeren aan de noordzijde van hun stadhuis, werd bepaald, dat de „behoeftigheden," voor zoover de steen aanging, ge-

nomen wierden uit de Mariakerk, en zulks in mindering van hetgeen de stad voor die kerk had verschoten [4].

Den 26 September 1614 deputeerde de magistraat den heer burgemeester GILLIS DE VOS naar de staten-generaal der vereenigde Nederlanden te 's Gravenhage, „om hun te vertoogen den grooten last en bezwarenis van de kerk van Onze Vrouwe binnen Aardenburg, ter oorzake van de bevrijding der dijkgeschoten van de landen, der gemelde kerk aankomende, verzoekende, dat het Hun Hoogmogenden geliefde haar voor eenige jaren te ontheffen van het betalen der wedde van den predikant ZEGER PIT" [5].

De kerk bestond derhalve toen nog, ja zij was de gewone en éénige predikkerk. Is er eenig getuigenis dat zulks bevestigt, 't is het volgende, dat ons tevens den tijd harer slooping meldt; ons als het ware een' wenk geeft over hare voormalige grootte en grootheid; den vervallen toestand der Sint Baafskerk leert kennen en op een deel der Mariakerk als de gewone plaats der prediking wijst.

Den 5 Mei 1625 werden door baljuw, burgemeesters en schepenen der stad Aardenburg afgevaardigd GERARD VAN LOCHUM, griffier, en mr. JOHANNES LANDBERGIUS, bedienaar des goddelijken Woords, om naar 's Gravenhage te reizen en aldaar zoowel den staten-generaal als den raad van state te verzoeken, „dat het hun geliefde aan die van Aardenburg middelen te schaffen tot het maken van eene predikkerk binnen hunne stad, immers tot het opmaken van een gedeelte der oude vervallene [Sint Bavo] kerk, binnen de nieuwe versterkingen der stad, alzoo, op bevel van Hun Edelmogenden, de raden van state, hunne gewone predikkerk, zijnde een deel van de groote kerk, Mariakerk genaamd, staande buiten de gezegde nieuwe versterkingen, met al hare aanhoorigheden en torens, werd gesloopt en ten gronde toe afgebroken, zonder den verzoekers daarvan eenig deel te behouden; in voege zij thans niets hadden, noch wisten waarin zij hunne godsdienst plegen zouden, en evenmin eenige middelen bezaten om de oude vervallene kerk of een deel daarvan in orde te brengen" [6].

Zoo verdween dan de plaatse des gebeds om eene plaatse des gewelds te worden; waar weleer vrede werd verkondigd door het bloed des kruises, daar zou eenmaal de strijd zijne offers eischen door het zwaard des vijands; daar waar getuigd werd van een leven uit den dood, zou eerlang de dood het leven eischen en den verslagen krijger de laatste rustplaats bereid zijn. Immers vonden nabij de plaatse waar weleer de Mariakerk hare spitsen verhief, ten jare 1672, de gesneuvelde Franschen eene grafsteê [7].

Het aanleggen der nieuwe versterkingen om Aardenburg geschiedde omstreeks het einde van het twaalfjarig bestand (1621), met het doel om de stad voor de listen en lagen des vijands te beveiligen, en die versterking kostte der oude stad haar aloud kerkgebouw nevens een tal van straten, wier ligging te naauwernood bepaald kan worden [8]. In het boek van de handelingen des magistraats ontbreken dan ook de aanteekeningen van 15 Februarij 1621 tot 5 September 1622, „alzoo," dus luidt het na eerstgenoemde dagteekening, „de boeken van de griffie imminentelijk al te samen zijn vertransporteerd geweest binnen Vlissingen, uit perijkel van den oorlog en de nieuwe fortificatiën der stede van Aardenburg."

Uit het medegedeelde kunnen wij met volle ruimte opmaken, dat de Sint Baafskerk in een' vervallen toestand verkeerde en gedurende geruimen tijd ledig had gestaan. De nood drong om van nu aan krachtig aan hare opbouwing te arbeiden, dat waarschijnlijk op stadskosten is geschied. Immers vertoogde Tobias Gillemans, als tresorier der stad, den 20 Februarij 1626, den Aardenburgschen magistraat, dat hij penningen behoefde ter betaling van het werkvolk, dat arbeidde aan de opbouwing der Sint Baafskerk, waarop de burgemeester Jan Maertens der stad honderd pond grooten Vlaamsch voorschoot, tegen eene rente van negen ten honderd 's jaars. Den 14 December 1626 hooren wij de zelfde klagt van den tresorier Maerten Vuytenbrouck, die nu, op gelijke voorwaarde als Jan Maertens, der stad dezelfde som leende; en den 22 Februarij 1627 is het de schepen Pieter van Melle, die den tresorier ondersteunt met vijftig pond, ter be-

taling van het tweede payement tot opbouwing van een deel der genoemde kerk. Wanneer wij hierbij bedenken, dat de magistraat aan timmerman PIETER TAES op diens request 200 gulden toeleide, wegens 't verlies, dat hij geleden had bij het maken van de kap der Sint Baafskerk [9], dan kan het ons niet moeijelijk vallen de geldelijke opofferingen te schatten, waarop der stad het verkrijgen eener nieuwe predikkerk te staan kwam.

Wanneer wij de geschiedenis van het godsgebouw volgen, dan zal ons echter blijken, dat de herstellingen ten jare 1626 aan de Sint Baafskerk bewerkstelligd, in ongelijke verhouding stonden met die, waaraan zij, de verlatene en vervallene, behoefte gevoelde.

Den 24 April 1650 toch werd goedgevonden de vervallene Sint Baafskerk te visiteren en eenige bestekken te doen vervaardigen van de noodzakelijke herstellingen. Daar bleef het vooreerst bij tot 15 Mei 1653, wanneer besloten werd het koor der kerk te zuiveren en geschikt te maken tot eene begraafplaats. De herbouw der kerk werd op het einde van 1653 weder, en ditmaal met ernst, ter hand genomen. Aardenburgs magistraat wendde zich in October des genoemden jaars tot het kapittel van Sint Baaf binnen Gend, dat, wegens zijne heffing van de tienden binnen den kring der beide parochiën — Onze Vrouwe en Sint Baafs — verpligt was tot den opbouw der kerk bij te dragen. Men vertoonde derhalve aan de eerwaardige heeren proost, deken en kapittel den armen en hopeloozen staat en ruïne van het Aardenburgsche bedehuis, voor twee derde deel openliggende en ongedekt, tot groot nadeel voor de oefening der openbare godsdienst en het gehoor van Gods Woord. Aanvankelijk ontdook het kapittel het verleenen van bijstand, voorwendende, en welligt te regt, dat zij hunne tienden, in deze streken gelegen, „meestendeels met dien laste in admodiatie hadden uitgegeven."

Gunstiger oor vond men bij de algemeene staten, die een' onderstand verleenden van 4000 gulden, waarop in Augustus 1654 de aanbesteding van de noodige herstellingen volgde.

De onderhandelingen met het kapittel van Sint Baaf te Gend

werden intusschen voortgezet, en met zulk een' uitslag gekroond, dat Aardenburgs burgemeester den 7 Februarij 1656 in den raad verklaarde de eerste paye te hebben ontvangen van 't geen genoemd kapittel bijdragen zoude tot volkomen restauratie der Sint Baafskerk.

Volkomen restauratie der Sint Baafskerk, ziedaar het lievelingsdenkbeeld van Aardenburgs magistraat, tot welks verwezentlijking zij nóch moeiten, nóch opofferingen te groot achtten.

In Augustus 1659 werd het houtwerk en het schaliedak der kerk aanbesteed, nadat Hunne Hoogmogenden den 9 December 1658 wederom eene bijdrage van 15,800 gulden tot den verderen opbouw der kerk hadden verleend. Nog schonken zij in Mei 1664 voorloopig een' onderstand van 1500 gulden, die aan het einde des jaars door eene andere van 2000 gulden gevolgd werd. Maar nu ook herrees de tempel als uit zijne asch: de verlatene en vervallene verhief zich met nieuwen luister uit haar' hopeloozen toestand.

De zijmuren, die de oude kerk van de nieuwe scheidden, werden afgebroken; de oude consistorie werd weggeruimd en de kerk zelve door aangebragte veranderingen „om twee derden vermeerderd."

Tot de aanbesteding der banken (bogten), die wij onlangs voor andere plaats zagen maken, werd 29 Julij 1665 besloten, en daar de overige vernieuwingen de toegestane geldsommen reeds hadden verslonden, het daartoe benoodigde geld op rente genomen [10].

Men oordeele nu over den toestand der Sint Bavokerk ten jare 1625, en bedenke wat het aan 't voorgeslacht kosten moest dergelijke gestichten in het aanzijn te roepen en voor het nageslacht te bewaren.

Nog staat het godsgebouw dáár, tot welks heerlijkheid nóch in vroeger', nóch in later' tijd kosten of uitgaven gespaard werden. Nog eeuwen blijve het eene plaatse der godsvereering, en zoo het, deelend in het lot eener grijze zuster, wier schoonheid verloren ging, wier standplaatse naauw meer gekend wordt, in puin zinkt, dan worde zijne omgeving geen tooneel van strijd en bloedstorting, maar van heerlijken vrede en geregtigheid.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 166, [1]. E. VAN METEREN, *Nederlandsche historie*, boek XXV, fol 91.

Bl. 166, [2]. B. HUNNIUS, *Zeeuwsche buise*, bl. 36.

Bl. 166, [3]. *Resolutie- of notulboek der stad en schependomme van Aardenburg*, n°. 1[a], loopende van 14 Maart 1583 tot 5 April 1604.

Bl. 167, [4]. *Resolutieboek* enz., n°. 1[b], loopende van 7 Januarij 1612 tot 2 Februarij 1643, fol. 44.

Bl. 167, [5]. *Resolutieboek*, n°. 1[b], fol. 54.

Bl. 167, [6]. *Resolutieboek*, n°. 1[b], op 5 Mei 1625.

Bl. 168, [7]. Zie noot [2].

Bl. 168, [8]. Men zie *Oud Aardenburg en deszelfs handel in het begin der XIV*°. *eeuw*, *door* J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, bl. 60—68, en *Nalezing* daarop door G. P. ROOS, in *Cadsandria*, *Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje voor* 1856, bl. 140--147. Het volgende diene tot bevestiging, tot toelichting of ter vollediging:

De ligging van het hof van Sint Joris vindt men in het volgende aangewezen. Den 2 Julij 1612 verpachtte de stad hetzelve hof „liggende over de brugge, zoo wijd en breed als 't zelve hier voortijds gegaan heeft, daar de Doelen gestaan hebben, met de Diefstraat, een stuk van de Weststraat, de Bogaardstraat, de Nieuwlandstraat en de Korte Winkelstraat met de straat van Sint Joris."

Het Sint Joris- en Sint Barbaragilde, d. i. de schutters van den kruisboog en de busse, genoten jaarlijks van de stad eene gratuïteit van drie pond Vlaamsch.

Het Busschietershof werd den 24 Februarij 1625 door de stad verpacht, onder voorwaarde dat, zoo de schutters het hof bezoeken wilden en een doel stellen, hun zulks zoude geoorloofd wezen. Het lag aan de zuidzijde van de Burgtstraat en strekte tot tegen den stadswal.

Den 22 April 1598 stonden burgemeesters en schepenen aan deken en eed van de broederschap van mijnheer Sint Sebastiaan toe, op de gemeene suppoosten van 't gilde, hoofd voor hoofd, drie schellingen vier grooten te heffen, tot het opmaken en herstellen van de kameren en huizen van hun hof. De ligging van het hof wordt niet bepaald.

Als een ons onbekend gebouw vonden wij, 17 October 1583, vermeld Sint Joris buiten Aardenburg, gezegd de Lazerije. Ongetwijfeld was dit een gesticht, waarin zij verpleegd werden, die met „den lazerschen evele" of met „de haastige ziekte" besmet waren. Dergelijke pesthuizen toch werden vaak buiten de steden opgerigt.

De stadswatergang, welke binnen de stad liep, werd in 1628 voor een deel gevuld. Hun, die zulks achter hunne huizen en erven, corresponderende op de noordzijde der Sint Baafskerk bewerkstelligd hadden, werd de gewonnen erve, 8 Mei 1628, in vollen eigendom afgestaan, tot zulk eene breedte als elks erve strekte. Het gevulde deel van den watergang zal dan dat geweest zijn, dat van de Marktstraat naar de Busschietersstraat schoot. — Ten slotte nog de volgende aanteekeningen, betrekkelijk sommige straten:

Den 18 Junij 1625 kocht JOCHEM DANEN, straatmaker te Vlissingen, voor 400 gulden de „calchiedesteenen" van de straat, eertijds de Diefstraat geheeten, loopende tot tegen den stadswal enz.

Den 1 November 1627 pachtte JOOS MINNE de Akkerstraat, ook al ontbloot van straatsteenen, strekkende naar de Oostpoort.

Den 13 Maart 1628 pachtte PIETER DE SPRINGER de Beenhouwerstrate, liggende buiten de nieuwe vestingwerken der stad. Zij is waarschijnlijk dezelfde als de Vleeschhouwerstrate, welke ook in de oude stad lag.

Den 30 Mei 1639 werden aan den burgemeester JAN BERTELOOT verpacht de volgende straten, gelegen in de oude stad van Aardenburg, als: de Bogaardstraat, de Nieuwlandstraat, de Weststraat, de plaats van den kalkoven, de Akkerstraat, het Kinderstraatje, de Winkelstraat, de Molenwal, „van noorden het dis...." in de oude stad. Er schijnen dus twee Weststraten geweest te zijn: éène in de oude stad en éène thans nog bestaande, onder den naam van Langestraat. Welligt moet men voor de eerste Meststraat lezen. Het Kinderstraatje was tot nog toe ongekend. De Korte Winkelstraat zal wel één zijn met de Winkelstraat, of een kleiner deel daarvan uitgemaakt hebben, dat door eene dwarsstraat werd afgesneden, welk kleiner deel dan vaak het woord korte voor zich kreeg. Zoo toch had men te Sluis de Korte Sint Jansstraat en de Korte Wolstraat.

Bl. 169, ¹. *Resolutieboek*, n°. 1ᵇ, op de verschillende dagteekeningen.

Den 3 Mei 1643 werd het reeds bebouwde gedeelte van de Palingstraat verpacht, dat met het westeinde aan de Marktstraat kwam, terwijl men den 27 Julij aan P. BEHEYT, bleeker, een stedestraatje verpachtte, strekkende noord langs den stadswatergang, met vrijdom om het overige deel der Palingstraat, dat oost langs de Sint Baafsweide liep, te beplanten. En zóó was dan de Palingstraat verdwenen. Den 8 en 19 Mei 1643 werd een deel van de oude Kraanplaats verpacht, toen reeds bebouwd en gelegen aan de zuidzijde van de Weststraat, bij de Steenen-, d. i. bij de Sint Jansbrug.

Bl. 170, 10. *Resolutieboek*, n°. 2, op verschillende dagteekeningen.

Den 16 November 1655 verzocht PIETER JOCHEMS, mr. timmerman, ontlast te zijn van eenige fatsoenen van de harnassen, waarop besloten werd, dat zij zouden gemaakt worden naar 't oude maaksel.

Den 22 November 1655 verzocht JACQUES DESQUIEN, aannemer van 't ijzerwerk der Sint Baafskerk, het aangenomen ijzerwerk, als harnassen, te mogen opmaken; 't welk hem werd toegestaan.

Den 3 Mei werd WOUTER VAN DE CRUYSSE, mr. metselaar, gelast de gaten in de S. Baafskerk te maken, om de ijzeren harnassen daarin te steken, mits hij daarvoor betaald wierde, als 't behoorde.

Door harnassen versta men hier muurankers.

DE BEDIENING DER MIS

OP HET STADHUIS TE AARDENBURG,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Het was in vroegere eeuwen niet vreemd, dat men in de steden, op de gebouwen waar de raad vergaderde, eene kapel vond, die tot de plegtige misviering was ingerigt. Wij zouden dit van meer dan ééne stad bewijzen kunnen. Zelfs in het kleine Mude schijnt zoo iets geweest te zijn [1]. Zeker is 't, dat men het ook te Aardenburg aantrof. Het stuk, dat wij, bl. 157, onder onze BRONNEN mededeelden, strekt daarvan ten bewijze.

Het is een vergunningsbrief van den kardinaal NICOLAAS, voorzitter van het concilie te Bazel, gegeven 14 Julij 1434, en voorzien van zijn zegel. Ofschoon wij lezen, dat JULIANUS CESARINI, kardinaal van St. Angelo, reeds door paus MARTINUS V tot voorzitter benoemd, onder EUGENIUS IV op 23 Julij 1431 in die hoedanigheid de Bazelsche kerkvergadering opende, en dat, toen hij in 't begin van 1438 ontevreden Bazel verlaten had, LODEWIJK, kardinaal van Arles, in diens plaats tot voorzitter verkozen werd [2], wij behoeven daarom aan de echtheid van het stuk niet te twijfelen. NICOLAAS zal bij zekere ontstentenis van JULIANUS de presidiale waardigheid bekleed hebben, en de letters *tt*, misschien *tunc temporis* beteekenende, zullen deze zijne tijdelijke betrekking aanduiden. Ongetwijfeld is het NICOLAAS ALBERGATI, kardinaal-priester van het heilige kruis in Jeruzalem — de kerk van het heilige kruis in Jeruzalem te Rome zal hem dien titel gegeven hebben — aan wien wij hier denken moeten. Als zoodanig toch vinden wij hem uitdrukkelijk genoemd, toen hij op 8 Januarij 1438 als voorzitter de eerste bijeenkomst opende van het concilie te Ferrara, dat EUGENIUS belegd had in plaats van en nevens het Bazelsche, waartegen hij met de hoogste misnoegdheid was ingenomen. Naderhand, in 1441, hooren wij onzen NICOLAAS als „bisschop van Bologne" betiteld, waar wij vernemen, dat de paus hem met twee andere kardinalen nevens meer godgeleerden had aangesteld om de afgevaardigden der Grieksche kerk te onderwijzen. Paus NICOLAAS V, opvolger van EUGENIUS, had als jongeling door de gunst van ALBERGATI zijne letterkundige opvoeding genoten en vergezelde hem voorts als *œconomus* zijner familie. Uit dankbaarheid nam hij, toen hij paus werd, den naam NICOLAAS naar zijn' beschermer aan [3].

Het zou ons te ver afleiden, indien we hier bepaald wilden letten op de besluiten der Bazelsche kerkvergadering. Doch wie deze besluiten kent, gelijk zij de strekking hadden om het gezag der conciliën boven dat van den paus te verheffen, die zal zich niet verwonderen, dat hij hier een' verlofbrief, niet van Rome's stoel, maar van den president der Bazelsche kerkvaderen ziet uitgaan.

Wie daarbij onder 't oog houdt, in welk tijdsgewricht die brief is uitgegeven, die zal te minder daarover verwonderd zijn; en evenmin zal 't hem bevreemden, wanneer hij in dien brief den hoogsten eerbied jegens „den allerheiligsten vader in CHRISTUS," dien men „onzen heer" noemt, ziet aan den dag gelegd. Immers, drie weken slechts te voren, den 23 Junij, was paus EUGENIUS te Florence gekomen, derwaarts gevlugt van Pisa, nadat hij vermomd, met levensgevaar over den Tiber ontsnapt, uit het door PHILIPPUS van Milaan bestookte Rome naar Ostia geweken was. Uit Florence schreef hij op denzelfden dag zijner aankomst een' zeer verpligtenden brief naar de vaders te Bazel. En deze zonden van hunnen kant terstond een gezantschap naar het verwonnen Rome, om de verzoening met het verjaagde hoofd der kerk te bewerken: een gezantschap, waaraan welligt de voorzitter JULIANUS CESARINI mede deelnam [4]. Zóó wordt het ons begrijpelijk, waarom wij NICOLAAS als president ontmoeten, waarom wij onzen verlofbrief uitgevaardigd zien, niet van den gevlugten paus, maar van het Bazelsche concilie, en waarom wij van dit concilie, te edelmoediger en verzoenender gestemd na den tijd van spanning, den toon van ontzag en gehechtheid jegens den verheven, doch beklagenswaardigen kerkvoogd hooren uiten.

Op het ootmoedig en godvruchtig verzoek dus der Aardenburgsche regenten vergunt hun de kardinaal, nu en voortaan een draagbaar altaar te hebben, waarop zij door een' eigen of anderen bevoegden priester binnen het schepenhuis de mis en andere goddelijke diensten op een' geschikte en eerlijke plaats zouden mogen vieren, en zulks in de tegenwoordigheid van hen of van iemand hunner en van hunne aanverwanten; echter met dien verstande, dat niemands regt daardoor verkort wierd, dat de parochiepriester er in toestemde en dat het slechts tweemaal ter week geschiedde.

Zóó doordrong de godsdienst het gansche leven en heiligde iedere gewigtige verrigting. Waar wij in steden en dorpen een tal van godsgebouwen verrezen zien, daar zien wij tevens op menig

kasteel en menig aanzienlijk buitengoed een' kapel ter huisgodsdienst opgerigt, en daar vinden wij ook de raadhuizen met hun' statige torens gedeeltelijk in heiligdommen herschapen. En waar ook wij wenschen, dat de godsdienst het zuurdeeg zij, waardoor der Christenen maatschappij en leven gansch doortrokken worde, ofschoon dan ook op andere wijze, daar kunnen wij niet anders dan Aardenburgs bestuurders roemen, wanneer zij, op hún standpunt en naar hún inzigt, zich door godgewijde verrigtingen tot hun belangrijk werk stemmen en sterken, en den tempel des regts heiligen tot een' tempel Gods.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 173, [1]. Immers, men leest in boek A·, n°. 1 van de plaatselijke archiven, onder dagteekening van 23 Maart 1517 (d. i. 1518), deze aanteekening, waarmede de schrijver zijn werk besloot: „Ten zelven daghe nam ic Jan cristiaens mij̄ vertrek van tcollege van der mude celebrerende mijn messe den xvij in april xv[c] en xvij. Eñ es pencionaris ghewerden in mijn stede Leuaar [LEDEVAART] gheerolf." — Te Sluis was er eene kapel op het schepenhuis, waarin dagelijks of op bepaalde tijden de mis werd gevierd.

Bl. 174, [2]. Zie BOWER, *Hist. der pausen*, d. VII, bl. 331, 333, 351.

Bl. 174, [3]. BOWER, a. p., bl. 349, 369, 370, 383; PLATINA, *De vitis pontif. Rom.*, p. 307, waar hij genoemd wordt *Cardinalis sanctae Crucis*.

Bl. 175, [4]. BOWER, a. p., bl. 343.

BRANDSCHATTING VAN SLUIS

DOOR DE WITTE KAPROENEN VAN GEND, 1 OCTOBER 1379,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Wanneer wij in de *Chronijke van Vlaenderen* van N. D. en F. R., II, nagaan, hoe het oproer zich van Gend uit, door de werkingen der witte kappen, in 1379, over Vlaanderen verbreidde, dan zien wij, dat omstreeks het einde van September des genoemden jaars, geheel Vlaamsch-Vlaanderen zijn' graaf Lodewijk van Male was afgevallen, behalve Oudenaarde, Dendermonde en Hulst. Het blijkt echter, dat men ook te Sluis de zijde des graven hield, en, wanneer men den loop der gebeurtenissen bij gemelde schrijvers volgt en dien in verband beschouwt met wat we aanstonds mededeelen, dan wordt het ons zeer waarschijnlijk, dat de witte kaproenen, na zich van Damme te hebben meester gemaakt, op Sluis zijn aangetrokken. Daar in de gemelde kronijk op dat tijdstip van Sluis niet gesproken wordt, is de volgende aanteekening, ontleend aan de rekening dezer stad, n°. 7, loopende van 1 September 1398 tot 28 Februarij 1400, niet van gewigt ontbloot, èn voor de geschiedenis van Sluis in 't bijzonder, èn voor die van Vlaanderen in 't algemeen.

„Pieter Zoeten, over hem-zelven en in den naam van Wouter de Grote f. Gilles, Jan van Cleyhem, Hendrik Bast, Arend van der Mare, Wouter Rathgeere, Pieter Colpaerde, Jan f. Huuchs f. Weyts en Pieter van Deventer, die op den baarblijkensten van hem allen, elk alleen en over al, hemlieden verbonden, onder haarlieden zegelen, bij haren openen letteren, geschreven den eersten dag van October in 't jaar 79, jegens Jan Rijx of den brenger van de voorz. opene letteren, in de som van 50 pond grooten, te betalen eene maand na de voorz. date of in gebreke van dien te zijn gehouden jegens den voornoemden Rijx of brenger der voorz. letteren in de peine [boete]

van 2 schellingen grooten 's daags, welke 50 pond grooten de voorz. Jan Rijx, bij laste, hem gegeven bij de voorz. personen, distribueerde onder de hoofdmannen en witte kaproenen van de rebellen van Gend, Brugge, Yperen en andere van Vlaanderen, die toen met grooten hoope kwamen ter Sluis, te dien einde, dat derzelver stede, wien met rooven en brand zij meenden gedestrueerd te hebben, zij te zachter en te gratieuser zouden wezen, van welke voorz. somme, bij gebreke van betaling, sident [sedert] eene effening gemaakt was bij mr. Pieter van Wulpen en Pieter Bruussche, als vinders van 's voorz. Pieters Zoeten en zijne voorz. medeplegerswege, ter éène zijde, Jan Camphin en Jan f. Hendriks van 's voorz. Jan Rijx wege, ter andere zijde, dat de voorz. Pieter Zoete en Wouter de Grote, over hemlieden, en de personen voorschreven, over de somme voorz. en de peinen daarop geloopen, zouden betalen den voorz. Jan Rijx 22 pond grooten, te zekeren termijnen, allen verleden, alzoo de letteren van den voorz. vinderschepe verder verklaren, hemlieden onverlet blijvende haarl. acquit te halen daar 't behoorde. En omdat de voorz. leening gedaan was ten behoude van de gemeene stede, om te verhoeden ten kwaden opzette van de voorz. rebellen, was zident gezeid bij mr. Pieter van den Zipe, onlangs, nadat de rekening vóór deze gesloten, gedaan was, dat de voorz. stad de 22 pond grooten voorschreven zoude betalen den voorz. Pieter Zoeten en Wouter den Groten in haarl. acquit; en mitsdien hem betaald de voorzeide 22 pond."

In de eerstgenoemde personen, die zich tegenover Jan Rijx, dien wij als een' gegoed burger beschouwen, verbinden als borg voor de door dezen ten behoeve der stad verschotene penningen, vinden wij zekerlijk burgemeester en schepenen der stad Sluis ten jare 1379.

NOODGODSBEELDE — NOODGODSGILDE,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Onder de gilden, vroeger te Sluis bestaande, trok, om zijn' bijzonderen naam, het Noodgodsgilde vooral mijne aandacht. Bij onderzoek bleek mij, dat het ook soms voorkomt onder den naam van het Noodgodsgilde van de Zoute vaart, het Noodgodsgilde, de veerlieden van de Zoute vaart. De leden van genoemde broederschap waren dus de veerlieden, belast met het overbrengen der reizigers van Sluis naar Mude of over de Zoute: een stroom, die uit het Zwin, op dezelfde hoogte als de tegenwoordige Brugsche vaart, naar Damme schoot en weleer zelf het Zwin geheeten werd. Deze stroom heeft zijne naamwisseling waarschijnlijk te danken aan het graven der Zoete of Varsche vaart (1565), waarvan hij slechts door den middeldijk gescheiden was.

Maar wie of wat is nu de Noodgods?

Uit onze stadsrekening n°. 7, loopende van 1398 tot 1400, blijkt, dat men van stadswege een beeld, de Noodgods geheeten, ten geschenke gaf aan den bisschop van Atrecht. Daarin toch luidt het aldus:

„Michiel van Thoren, van Keulen, van de partiën navolgende: te weten, van een' steenen gestoffeerden beelde, geheeten de Noodgods, van hem gekocht op de Brugsche markt xcix [1399] en van der stede wege gepresenteerd den eerzamen vader in Gode, mijnen heere den bisschop van Atrecht, kanselier mijns geduchten heeren, 8 £ 6 sch.; en van dies den voorz. Michiel was gegeven in hoofschheden [vereering] boven zijne paardhuur en de kosten, dat hij reed met het voorzeide beeld te Atrecht, om het te bewaren en te pointe te stellen, 9 franken, waardig 24 sch. 9 gr."

Blijkt hieruit dat het beeld in achting was, uit het volgende

blijkt ons wat het voorstelde. In de *Beschrijving der stad Delft*, aangehaald in *De vrije Fries*, nieuwe reeks, d. I, 1, bl. 83, vindt men „van den beelde der noot Goodts" verhaald, dat een reizend kunstenaar met zich voerde „een beeldt van onser Lieve Vrouwe in der Noodt, alsoo sij onder den cruyse sat, droeffelijck, met haren ghebenedijden Kinde op haren schoot leggende." Ook was aan de Sint Maartenskerk te Franeker, onder andere, eene prebende verbonden van „onze Lieve Vrouwe ter Noodt."

Onder de mirakelbeelden in de Nederlanden gedurende de middeleeuwen was het gemelde van Maria ter nood Gods te Delft inzonderheid beroemd. Door duizenden werd het bezocht en vereerd en in processie rondom de stad gedragen. Zie Dowling, *Geschied. der Roomsche kerk*, d. I, bl. 90.

Ook te Tholen was een Nood-Gods-gilde. Men leest daaromtrent in de *Oudheden en gest. van Zeeland*, d. II, bl. 162, 163: „in 't jaar 1433 gaf Johan Dankaartsz. aan het outaar van de Noodt Godts van O. L. Vrouw 3 gemeten lands." (De kerk van Tholen was gewijd aan O. L. Vrouwe.) „In 't jaar 1480 gaf Mattheus, de zoon van Kornelis de Houwer aan de kapellanye van de Noodt Godts 5 gemeten lands met belastinge van een wekelijksche Misse."

Nog kwam ons hierop betrekkelijk het volgende voor in het *Geschiedk. overzigt van de kloosters en abdijen in Holland en Zeeland* van dr. R. C. H. Römer: „Margaretha van Egmond, weduwe van Anthonie van Noordwijk, koos bij haren laatsten wil ten jare 1512 haar graf in de abdijkerk [van Leeuwenhorst] „voir onser liever Vrouwen altaer die Noit Godts," en begeerde, dat op en naast dat altaar zou geplaatst worden „die geboert ons Heren soe die gesneden ende gestoffeert is."" *N. werken van de Maatsch. der Ned. Letterk.*, d. VIII, stuk 1, bl. 294, [1]).

NAAMSAFLEIDING

VAN DEN ANTWERPER POLDER IN KADZAND,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Het vreemde denkbeeld, dat de Antwerper polder zijn' naam ontleenen zoude aan de vermaarde Scheldestad, drong ons om eenig onderzoek in te stellen naar den naamsoorsprong. Bij dat onderzoek bleek ons uit de geraadpleegde kaarten van vroeger eeuw, dat de oorspronkelijke naam des polders is de Anworp of de Anwerp. De *t* is ongetwijfeld later ingelascht om den zamenloop der vloeibare letter *n* met de weeke halve vokaal *w* te voorkomen; om welke oorzaak zij o. a. in mijnentwege enz. wordt aangetroffen. Heeft alzoo de *t* hare inlassching te danken aan de eischen der welluidendheid of der uitspraak, dezelfde uitspraak was oorzaak, dat men in later' tijd, onbekend met de oorspronkelijke beteekenis des woords, verleid werd om bij den naam antwerp aan de stad Antwerpen te denken, en zóó ontstond dan allengskens de naam Antwerper polder.

Anwerp beteekent aangeworpen land, dat men ook werpland heette, en dat tegen het oude of mor-, moerland overstond. Zoo hergaf graaf PHILIPPUS ten jare 1167 aan die van Sint Baaf te Gend de tienden van Rodenburg, Wulpen en Kadzand, zoo van het morland als van het werpland. Aanwerp heet tegenwoordig aanwas, afkomstig van wassen, groeijen. Aan dit laatste woord ontleent wederom Groede waarschijnlijk zijn' naam.

De Anwerppolder was — zoo mijne kaart van 1556 waarheid spreekt — ten jare 1417 tegen den Zuidzandepolder en dien van Strijdersgat, die twee jaar vroeger beverscht was, aangeworpen en bedijkt.

Bij de verschillende gevoelens betrekkelijk den naamsoorsprong der stad Antwerpen wagen wij het de gissing te opperen, dat zij welligt

haar' naam ontleend heeft aan een anwerp van den Scheldestroom.

Te Mude heette ook in vroeger eeuw eene aan zee liggende straat Antwerpstraat, welke naam hoogst waarschijnlijk op dezelfde wijze als die van Antwerppolder en Antwerpen gevormd is.

ANTWOORDEN.

1. — Aanteekeningen betrekkelijk de onderling verwante geslachten Hooglandt, van Hasselt, de Putter. Zie vraag 1, bladz. 106.

In de registers van *wettelijke erfenissen en verbanden* van het vroeger te Sluis gevestigde collegie 's Lands van den Vrije, loopende van 1641 tot 1721, vonden wij, bij opzettelijk gedane nasporing, alleen de volgende personen, die waarschijnlijk tot de aangegeven geslachten behoord hebben, vermeld.

Wouterina Hoochlandt, wonende te Retranchement in Kadzand, bij de Zandpoort. *Reg. van erf. en verb.*, a°. 1665, fol. 83.

Kemp Putter, diaken te Retranchement. *Reg.*, a°. 1662, fol. 124.

Minder waarschijnlijk zijn met de bewuste geslachten verwant:

Jan de Putter, f[s]. Pieter, woonachtig in de heerlijkheid Watervliet. *Reg.*, a°. 1782, fol. 92.

Jan van Hassel, gehuwd met Catelijntje van de Keere. *Reg.*, a°. 1698, fol. 31. Dezelfde welligt als Jan van Hasselt, voorkomende *Reg.*, a°. 1668, fol. 143, beiden woonachtig in Kadzand.

Onze nasporingen zouden welligt iets beters dan deze weinige onzamenhangende aanteekeningen opgeleverd hebben of nog opleveren, zoo de geëerde vrager eenigermate het tijdperk bepalen kon, gedurende hetwelk de betrokkene geslachten te Sluis en omliggende plaatsen gevestigd waren. Het raadplegen van doop-, dood- en trouwregisters, nu hoogst bezwaarlijk, zoude alsdan ligter vallen en zeer waarschijnlijk betere vruchten dragen.

J. H. v. D.

VRAGEN.

4\. — **De beelden van graven en gravinnen aan den voorgevel van het stadhuis te Middelburg.** In onderscheidene historische, geographische en topographische beschrijvingen van de provincie Zeeland vindt men meer of min uitvoerig gewag gemaakt, dat aan den voorgevel van het stadhuis te Middelburg vijf-en-twintig levensgroote steenen beelden staan van graven en gravinnen van Zeeland, beginnende met DIRK den tienden en eindigende met KAREL den vier-en-dertigsten, of keizer KAREL V.

De geleerde schrijvers DE KANTER en DRESSELHUIS, stippen in hun werk: *De provincie Zeeland*, Middelburg, gebr. ABRAHAMS, 1824, op bl. 74, ook deze bijzonderheid aan, maar voegen daar tevens nog iets bij, hetgeen men elders niet vindt, n. l. dat gemelde beelden gemaakt zijn door eenen MICHIEL IJWIJNSEL, steenhouwer te Mechelen, die er vijf in 1514, vijftien in 1516 en vijf in 1518 leverde, tegen *f* 18 het stuk, dus zamen *f* 450; voorts, dat zij destijds niet wit waren gelijk thans, maar met kleuren afgezet volgens hun costuum, hetgeen nog meer dan een derde van het maakloon kostte; en eindelijk, dat de kosten der herstellingen dezer beelden en toebehooren, sedert 1518 tot 1774, te zamen met den eersten aankoop, volgens specifieke opgaaf, beloopen hebben de som van *f* 7376.

Bij eene naauwkeurige bezigtiging dezer beelden was door steller dezes intusschen opgemerkt, dat er in de rangschikking en de volgorde eenige verwarring of wel onnaauwkeurigheid scheen te bestaan, waarvan hij evenwel bij geenen der schrijvers over deze aangelegenheid melding gemaakt vond. Eerst ten jare 1838 werd deze ter sprake gebragt, toen, bij gelegenheid dat gemelde beelden door den bekwamen heer P. F. FREIT eene kunstmatige herstelling ondergingen, de redactie der *Middelburgsche Courant* in haar n°. 134, van Donderdag den 8 November van dat jaar, het niet ondienstig achtte, eene geschiedkundige beschrijving van

het stadhuis te Middelburg te leveren, waarin zij het volgende opnam:

„Ter regterzijde van het stadhuis, boven de vleeschhal, om den hoek, is een ledig nis, en daarna volgen als graaf of gravin dezen, wier namen hier letterlijk, zooals zij gespeld zijn, worden opgegeven:

Dirk de 10de.	Willem de 23ste.
Floris de 11de.	Margrieta de 24ste.
Dirk de 12de.	Willem de 25ste.
Floris de 13de.	Albrecht de 26ste.
Dirk de 14de.	Willem de 27ste.
Ada de 15de.	Jacoba de 28ste.
Willem de 16de.	Willem de 29ste.
Florus de 17de.	Carel de 31ste.
Wilhelm de 18de.	Maximiliaan de 35ste.
Florus de 19de.	Maria de 32ste.
Jan de 20ste.	Philip de 34ste.
Jan de 21ste.	Karel de 36ste.
Wilhelm de 22ste.	

„Onzeker is het, waarom het beeld van den vijfden als tienden graaf het eerst geplaatst is, en of er vroeger nog geene andere beelden vóór hem zijn geplaatst geweest, waartoe het ledige nis schijnt aanleiding te geven. Ook is het onzeker, waarom op Jacoba, in plaats van Philip, een Willem volgt; wat aanleiding heeft gegeven tot de volgorde na den negen-en-twintigsten; en waarom de getallen dertig en drie-en-dertig niet gelezen worden."

Ten gevolge van deze nu publiek gemaakte opmerking, meende steller dezes, hetgeen hij tot vereffening van deze schijnstrijdigheden bereids had uitgedacht toen ook niet te mogen terug houden, en zond hij der redactie eene proeve ter opheldering toe, welke in nº. 139 dier courant, van Dingsdag den 20 November 1838, werd opgenomen, en die in substantie hierop nederkomt:

De rij wordt geopend met Dirk V, waarschijnlijk omdat deze de eerste was, die den titel aannam van: „door Gods genade, graaf der Hollanderen," daarmede te kennen gevende, dat hij van

niemand dan alleen van Gods opperheerschappij afhing, in tegenstelling met zijne voorgangers, die, als leenmannen, daarenboven meer of min ondergeschikt waren aan de Frankische koningen. Dat deze DIRK V hier DIRK de 10de genoemd wordt, laat zich ligtelijk verklaren, als wij de volgorde zijner voorgangers aldus stellen: 1. DIRK I; 2. DIRK II; 3. ARNOUD; 4. DIRK III; 5. DIRK IV; 6. FLORIS I; 7. GEERTRUID van Saxen, weduwe van FLORIS I, als voogdes over haren onmondigen zoon, DIRK V; 8. ROBERT de Vries, tweede echtgenoot van GEERTRUID van Saxen; 9. GODEFRIED de Bultenaar, overweldiger van ROBERT de Vries, die van 1071—1076 zich als wettig graaf gedroeg, en dan: 10. DIRK V.

Op JACOBA de acht-en-twintigste volgt, in plaats van FILIPS I of den Goede, een WILLEM. Waarschijnlijk wordt daardoor aangeduid 's graven stadhouder, WILLEM van Lalaing, door huwelijk aan het huis van Brederode verknocht, — en zoo zoude dan het getal dertig, hetwelk ontbreekt, voor den verzwegenen graaf, den gemelden FILIPS den Goede, kunnen gerekend worden.

Op CAREL den een-en-dertigsten zoude moeten volgen MARIA de twee-en-dertigste; doch in de volgorde schijnt aan MAXIMILIAAN de voorrang te zijn toegekend, zoo omdat hij de echtgenoot van MARIA, als ook in waardigheid boven haar verheven was. Hoezeer deze MAXIMILIAAN van Oostenrijk niet als graaf van Holland en Zeeland in aanmerking komt, schijnt evenwel zijne beeldtenis te zijn opgenomen, omdat hij driemaal: 1°. als echtgenoot van MARIA; 2°. als vader van FILIPS den Schoone, en 3°. als grootvader van keizer KAREL V, gedurende de minderjarigheid van dezen, het bewind over deze landen gevoerd heeft, vereenigende alzoo in zijnen persoon de volgorde van drie-en-dertig en vijf-en-dertig.

Gaarne hadde de ondergeteekende destijds willen vernemen, of zijne gegevene ophelderingen allen op goede gronden konden aangenomen worden, en voornamelijk, hoe deskundigen oordeelden over hetgeen hij had bijgebragt tot vereffening van het zonderlinge verschil, dat er op JACOBA, in plaats van FILIPS, een WILLEM volgt, en dat wel met voorbijgaan van n°. 30, — daar zulks van

al de ophelderingen hem-zelven nog steeds het minst voldoet. Mogt de opneming dezer geschiedkundige aanteekening in dit tijdschrift er intusschen toe leiden, dat bekwame medewerkers ook hunne gedachten daarover geliefden mede te deelen, hetzij tot verbetering of wel tot staving van het gestelde, dan zoude het verlangen bevredigd zijn van J. VAN DER BAAN.

Zaamslag, 27 Februarij 1856.

Voorgaand stukje is opgenomen in de *Navorscher* van dit jaar, zesde jaargang, n°. 3, bl. 76, en werd door den geachten steller ook ter plaatsing in ons tijdschrift ingezonden. Wij hebben te eerder daaraan voldaan, omdat het met onze provincie in onmiddellijke betrekking staat. RED.

5. — Hendrik van Dortmont, te Antwerpen. „HENDRIK VAN DORTMONT woonde te Antwerpen in de Malderijstraat; hij stierf te Haarlem 6 Junij 1577; van zijn overlijden zond de burgemeester van Haarlem berigt aan den burgemeester BONGAART te Wezel."

Het bovenstaande is overgenomen uit familie-aanteekeningen der VAN DORTMONTS. Verder blijkt uit die aanteekeningen, dat HENDRIKS kinderen eenigen tijd te Hamburg gewoond hebben; dat zij naar Nederland, en wel naar de vereenigde provinciën, zijn terug gekeerd; dat één hunner — gelijk ook zijn zoon en kleinzoon — zeer aanzienlijke betrekkingen te Vianen had. In de menigte van aanteekeningen nopens de geboorte van kinderen vindt men onder andere, als doopgetuigen, den voormaligen secretaris van Antwerpen JAKOB VAN WEZENBEEK, en een paar geslachten later HETWICH AGNES, douairière van graaf WOLPHERT van Brederode. Dit alles doet besluiten, dat de VAN DORTMONTS in vriendschap waren met VAN WEZENBEEK en met HENDRIK VAN BREDERODE, heer van Vianen, en doet vermoeden, dat zij werkzaam geweest zijn voor de zaak der reformatie. Maar nu verdient het opmerking, dat de burgemeester van Haarlem, aan den Wezelschen burgemeester BONGAART berigt deed toekomen van het overlijden van HENDRIK VAN DORTMONT. Op instructiën nopens het houden van de registers van den burgelijken stand valt, in dat tijdvak, niet te denken. Het

leger van prins WILLEM I lag in dien tijd te Wezel; JAKOB VAN WEZENBEEK bevond zich bij hetzelve; burgemeester BONGAART is bekend als voorstander der reformatie. Was HENDRIK VAN DORTMONT misschien met eene zending van ORANJE te Haarlem? Kunnen hieromtrent inlichtingen worden bezorgd?

Dr. H. A. CALLENFELS.

6. — De abt van St. Quintin in Vermandois, patroon der kerken in het Oostkerker ambacht. Eene opgave der patronen van al de kerken onder het bisdom van Brugge vindt men in een boekje in kl. 8°., getiteld: *Statuta dioecesis Brugensis per Reverendissimum Dominum Guilielmum Bassery, ejusdem dioecesis episcopum* etc., *Brugis, Greg. Clouwet*, 1693. De *Titulus VIII* van deze *Statuta*, op p. 43, vv., handelt over de dekens der Christenheid, en § 1 zegt, dat het Brugsche bisdom in zeven decanaten verdeeld is, die onder zich hebben de volgende parochiën met de daarbij vermelde patronen. Gaat men deze parochiën na (wij geven er misschien naderhand iets meer van op), dan ziet men, dat de abt van St. Quintin in Vermandois patroon was van Lapschure, Moerkerke, Damme, Oostkerke, Hoeke, St. Anna ter Muiden en Westcapelle. Opmerkelijk is het, dat, terwijl de abt van St. Quintin van geene andere gemeenten onder het Brugsche bisdom als patroon meer voorkomt, déze gemeenten juist alle aan elkander grenzen en eene aaneenliggende oppervlakte gronds vormen. Oostkerke is van al de opgenoemde ongetwijfeld de oudste plaats. Het bestond althans lang vóór Damme, Hoeke en Mude, en was veel aanzienlijker dan Lapschure, Moerkerke en Westcapelle. Wij onderstellen, dat oudtijds het Oostkerker ambacht zich over al de gronden dier gemeenten uitstrekte. Zeker is het, dat het tot tegen Mude raakte en dat het grondgebied der oude stad er van is afgenomen. Zóó zal het ook met Damme en Hoeke geweest zijn, toen zij vrije steden werden. De abt van St. Quintin was dus patroon van al de kerken in het Oostkerker ambacht. Maar nu vragen wij: hoe is hij zulks geworden. Van waar, dat eene abdij in Frankrijk regten had bekomen op eene

strook lands, zooverre daarvan verwijderd? Er moet daarvoor eene oorzaak zijn in de geschiedenis. Wij erkennen onze onwetendheid en wenschten het ons gaarne opgehelderd te zien. H. Q. J.

7. — Victor Adam de Hames. Onder de kapiteinen, die in 1587, onder den gouverneur Arend van Groeneveld, zoo dapper medewerkten ter verdediging der door Parma belegerde Sluissche veste, komt voor een zekere Hames, door mevrouw Bosboom-Toussaint in haren *Gideon Florensz*, I, bestendig Hamen, in onze stadsrekeningen Hane genoemd. Dr. Dresselhuis hield hem (*Zeeland, jaarboekje voor* 1852, bl. 168, aant. 3) vermoedelijk voor een' zoon van Nicolaas, onder de verbondene edelen bekend als *Toison d'or*, vermits hij wapenkoning der Vliesridders was geweest, die van wege zijne verkleefdheid aan de hervorming, door Alva, met verbeurdverklaring zijner goederen, werd gebannen. Kan kapitein Hames dezelfde geweest zijn als jonkheer Victor Adam de Hames, die in 1572 reeds te Sluis in bezetting lag als „kapitein van den kasteele van der Sluus"? Onder dezen naam en met dezen titel komt hij voor in een register van passeringen der stad Sluis, presenterende requeste aan den magistraat om te mogen afbreken een door hem gekocht huis, staande op den Spanjaardshoek binnen genoemde stad. Een andermaal komt de Hames voor als „lieutenant van Mer Philips, ridder, heer van Ongnies, als kapitein van den kasteele van der Sluus." Hij was gehuwd met jonkvrouw Margaretha van der Gracht.

Wie berigt ons nu iets naders betrekkelijk de afkomst van onzen kapitein van 1587 en dien van 1572, en wie licht ons in betrekkelijk de verwantschap of de eenzelvigheid der genoemde bevelhebbers? J. H. v. D.

CORRESPONDENTIE.

In het volgende stuk hopen wij het ingezondene door dr. M. A. G. V. te G. en G. P. R. te A. op te nemen.

BIJDRAGEN

TOT DE

Oudheidkunde en Geschiedenis,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

EERSTE DEEL.

III.

TE MIDDELBURG,
BIJ J. C. & W. ALTORFFE

1856.

INHOUD.

VERHANDELINGEN.

Op liefde tot regt, maar ook op liefde tot het vaderland zij in het Nederlandsche Rijk de geloofsvrede gevestigd, en liefde voor Christus den Gekruiste zij is de kroone van het vredegebouw!

Aan het hoofd van de Kerk, voor welke wij wenschen en bidden, staat Gij, o Heer! oppermagtige, en wiens hoogste titel is liefde! Kerkevrede, door wijsheid geleerd en aangewezen, door liefde, welke boven wijsheid in het Christendom den hoogsten rang heeft, aangedrongen. Kerkvrede! Wij vredelievende Onroomschen en Roomschen samen toebrengende, wij verwachten u! Gij komt reeds, gij nadert, wij verwachten u! Liefde is uw sieraad, liefde is uw prikkel. de zegen der liefde en haar genot is uw rijke loon. Kerkvrede, eere van het Christendom, eere van het Christendom in ons vaderland!

W. Broes.

VERGADERING

DER

STATEN VAN VLAANDEREN,

GEHOUDEN TE DENDERMONDE 17 EN 18 JULIJ 1578,

IN HET LICHT GESTELD NAAR AANLEIDING VAN EEN TE SLUIS GEVONDEN HANDSCHRIFT,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Met het oog op wat hij zoo even heeft uitgesproken, en 't geen wij in het vorige stuk (bl. 140) mededeelden, rigt de prins van Oranje nu verder het woord tot de staten, en draagt de volgende voorstellen voor:

1. „Dat gij, om boven aangehaalde redenen, waarbij men nog vele andere zoude kunnen aanvoeren, nog voor een jaar willet voortgaan met het opbrengen der generale middelen, bepaaldelijk die, welke de belastingen op en het verbruik van de koopwaren betreffen, opdat men zooveel mogelijk gelijk handele en middel vinde om de lieden van oorloge te betalen, dat anders niet doenlijk ware.

2. „Dat gij, het voorgaande inwilligende, de som gelieft voor te schieten, die de genoemde generale middelen in den tijd eener maand afwerpen, opdat, bij gebrek van gereede penningen, men niet in het gevaar vervalle en in de zwarigheden, die op het punt zijn om zich te openbaren.

3. „Dat gij ook gelieft te onderzoeken wat belet heeft, dat men de heffing heeft ten uitvoer gelegd, toegestaan op het dragen van zijden laken, en die op de huizen, volgens de termen en dagen, bepaald door Zijne Hoogheid en de gezegde staten-gene-

raal; en dat men er nu behoorlijk in voorzie, haar spoedig ten uitvoer leggende, zonder eenige oogluiking of veinzing, waaraan ook Zijne Hoogheid en genoemde staten ons gelast hebben met al ons vermogen de hand te houden, en ons genoegzaam gemagtigd hebben om onverwijld en zonder toeven elk en een iegelijk op schatting te stellen, en die met hulp en onderstand van baljuwen en officieren ten uitvoer te leggen.

4. „Dat gij, wat aangaat de twee stuivers, toegestaan op elke tonne biers, voor de legerbehoeften, overweget, dat zulks geschied is ten behoeve der generaliteit, die noodwendig van deze behoeften voorzien moet worden, indien men met vrucht iets ten uitvoer wil brengen. En welk nadeel en welk voorbeeld zou dat zijn voor alle andere provinciën, zoo die van Vlaanderen zich dat voor hun eigen gebruik wilden toeëigenen. Behaagt het u evenwel u zelven in 't bijzonder te voorzien, wilt dan liever genoemde belasting verhoogen met éénen stuiver, die ten uwen voordeele komen zal, of wel anders eenig ander middel belasten, minder nadeelig voor de generaliteit.

5. „Dat het u behage, daar men in eenige provinciën gezien heeft, dat het voorname gebrek daarin ligt, dat men de provinciën tot nog toe niet geëxecuteerd heeft, uw gevoelen uit te brengen of het niet geschikt zoude zijn éénen of meer bevoegde en bekwame personen te benoemen en te magtigen om de heffing in de provinciën te bewerkstelligen, volgens de gemaakte overeenkomsten, opdat deze heffing voortaan niet meer feil sla; daarin het voorbeeld volgende, vroeger door de algemeene staten des lands gegeven, tijdens men de negenjarige bede had toegestaan.

6. „Gelieft ook te beraadslagen over het vinden van middel om op het ligchaam der vier leden van Vlaanderen spoedig zulk eene som te heffen als billijk zal geoordeeld worden.

7. „Daarenboven is ons gelast met u te spreken over de lijsten van de lieden van oorloge, zoo te voet als te paard, zoowel inboorlingen als vreemdelingen, met hunne wedden en betaling, zoowel in 't algemeen als in 't bijzonder, benevens over de nood-

zakelijke kosten en uitgaven, zoowel voor het ordinair, namelijk de artillerie, den krijgsvoorraad, de levensmiddelen, als voor het extraordinair der geheime zaken, zooals men ons dat, onder bijzondere aanduiding, heeft toegestaan.

8. „Alsmede over de onderhandelingen waarin men getreden is, zoowel met den heere hertog van Alençon, met het besluit daartoe genomen en de redenen en gronden die de heeren algemeene staten tot die onderhandelingen hebben genoopt, zoowel als met de ambassadeurs van Zijne Keizerlijke Majesteit en Hare Majesteit de koningin van Engeland.

9. „U verzoekende dat gij de staten-generaal bekend maakt met de wijze, waarop gij tot heden, zoowel de algemeene als andere middelen heft en hebt geheven, opdat dat alles naar behooren gemeenschappelijk geregeld worde, ingevalle zulks bevonden wordt nood te zijn.

10. „En dat gij nu en dan een' bijzonderen staat overlegt van de penningen, door u gegeven of te geven, en bepaaldelijk den staat der penningen, die de toegestane middelen van week tot week opbrengen.

11. „Alsook, dat gij wilt magtigen en afvaardigen in zulken getale, als gij meenen zult te behooren, 't zij hen die thans daar zijn vergaderd, of anderen met hen gevoegd die gij verkiezen zult, om de generale staten bij te wonen, om te kunnen hooren, beraden, handelen en besluiten naar en over de voorvallende zaken, die zich dagelijks opdoen en niet uitgesteld of verzonden kunnen worden zonder groot nadeel voor de algemeene zaak.

12. „En bepaaldelijk over de onderhandelingen, die thans gevoerd worden met de ambassadeurs, zoowel van den keizer als van de koningin van Engeland en den hertog van Alençon, met zulke beperkingen en wijzigingen van hunne magt en magtiging als gij gepast zult oordeelen."

Onnoodig achten wij 't, hier in wijdloopige beschouwingen te treden omtrent des prinsen voorstellen. Wij bepalen ons derhalve tot de aanstipping van het volgende:

Reeds hierboven zagen we, dat men de koopwaren, in- en uitgaande goederen, belast had, tot het vinden der ten krijg benoodigde gelden. Dezelfde drangredenen noopten de staten eene belasting te heffen op de huizen en het land: van elk huis moest zestien groot, van elk bunder lands twee schellingen of vieren-twintig groot ter week betaald worden. Te Gend oordeelden de neringen, bij het beraadslagen over dien eisch, dien last te zwaar en weigerden den 15 Maart 1578, gelijk bereids den 10 en 11 Maart, hem in te willigen. En waar het rijke en magtige Gend het voorbeeld gaf eener weigering, van wie was er dan toestemming te hopen? Dáár hing het dus aan, dat de belasting op de huizen niet ingevorderd was, en, wijl het niet denkbaar is, dat der Gentenaren weêrstreving den prins onbekend was, moet men het welligt daaraan toeschrijven, dat hij zijn voorstel aandringt door het openbaren der hem verleende volmagt, om de heffing met geweld, des noods, ten uitvoer te leggen.

De belasting op het bier, de zijden stoffen enz. was den 10 Mei daaraanvolgende te Gend afgekondigd, „dewelke," zegt onze Gendsche geschiedschrijver, „zonder uitstel moest opgebragt worden, al om aan don JAN te wederstaan" [1]. De opbrengst bleef echter achterwege, gelijk ons uit de woorden van den prins blijkt. Bovendien was het hoog noodig, dat tevens de wijze, waarop de belasting geheven werd, geregeld wierde, opdat de rijken en aanzienlijken, zoowel wereldlijken als geestelijken, niet langer bloot mogten staan aan het goeddunken der stedelijke overheid, die, door vreeze voor inlegering van woeste krijgslieden, de gegoeden dwong tot het leenen van geldsommen. Overal wanorde en willekeur, verdrukkers en verdrukten!

Wat de overige voorstellen van den prins aangaat, deze gaan wij met stilzwijgen voorbij, als die, in wat vooraf is gegaan, genoegzame en opzettelijk aangebragte toelichting vinden.

Nu kwam, als het ware als eene op zich zelve staande zaak, het gewigtige voorstel tot vrije uitoefening der nieuwe religie en het daarmede verbonden ontwerp van religionsvrede ter

sprake. Komt, vernemen wij wat de aartshertog in het bijzonder betrekkelijk het hoogst gewigtige voorstel schrijft:

„Matthias, bij der gratie Godts, Ertshertoghe van Oostenrijck, Hertoghe van Bourgoigne etc., Gouverneur en Capitain generael van den lande van herwaertsovere.

„Seer lieve ende beminde,

„Alzo die van de religie ghepretendeirt ghereformeirde ten diveersche stonden neerstelick aen ons verzocht hebben, volghende heurl. requeste hierbij ghevoucht, te moghen hebben tlibere exercitie van huerl. religie, ende dat ook zommeghe magistraten ende officieren, anmerckende dat tzelve exercitie in diveersche platsen niet en heift connen belet worden, van ghelijcken ghebeden hebben, omme meerdere ende apparent grief ende inconvenient te scauwene, dat wij daerinne zouden willen orde stellen, Wij hebben al 't zelve den ghedeputeirde van de generale staten van den lande van herrewaertsovere ghedaen representeren ende, naer zeker communicatien daerup ghehouden, ghedaen concipieren zeker poincten ende articlen, dienende tot reglement ende politicquen beleede niet alleene van de religie maer oock van der justitie, ter occasie van de jeghenwoordighe oorloghe, moedere van alle quaet, in eeneghe platsen grootelicx ghetroubleirt ende mishacht, welcke poincten anderwerf den voors. ghedeputeirde ghecommunieeirt zijn gheweist. Ende alzo, naer diveersche andere deliberatien ende examinatien daerup ghenomen, hendelinghe [eindelijk] de zelve ghedeputeirde verclaert hadden, dat zij huerlieden niet en vonden gheauctoriseirt omme daerup resolutie te nemen, ende dat zij van advise waren, dat ten dien fine de voors. poincten ende articlen zouden ghesonden zijn aen huerlieder meesters in elcke provincie, So eyst dat wij, om de voors. ende meer andere consideratien uliedeu zenden de zelve poincten en articlen, ten fine ghijlieden, daerover gheroupen alle de ghuene zo wel gheestelick als weerlick die in dusdaneghe ghewichteghe zaken behooren ende pleghen gheropen ende ghehoort te zijne, de zelve anderwarf wel ende neerstelick duer-

siet ende examineirt, ende ghesaemdelick adviseirt of ghijlieden begheert, die naer huerl. vorme ende inhouden taccepteren ofte niet, ons met alder vliet adverterende van ulieder finale resolutie; ende niettemin tot conservacie van der unie ende eendrachticheyt dat middeldertijt elck abstinere van alle voordere niewicheden ende disorderen, de zelve doende cesseren tot dat, bij middele van de voors. resolutie, die daerup corts zal mueghen ghenomen worden, daerinne telcx gherichtichede ende redelick contentement voorsien worde zonder dies te willen zijn in eeneghe ghebreke.

„Ende zo verre als ghijlieden gheresolveirt waert gheensins ondert district van ulieder provincie libre exercitie van de voors. religie te willen aenveerden nochte ghedooghen, ons claerlick over te scrijven, dat ghijlieden nietjeghenstaende dat eeneghe andere provincien van contrarien advise waren niettemin verstaet te blijven bij der unie zo solemnelick ghezwooren, up dat bij ulieder toedoene zulck beneficie, ruste ende verzekerthede als de voors. andere provincien hierdueren [hierdoor] zijn verwachtende niet verachtert ende belet en zij. Hiermede, zeer lieve ende beminde, ulieden God den almachteghen bevelende.

„Vuyt Andtwerpen den 14en Julij 1578.

„Gheteekent *Matthias*."

De brief behoeft geene toelichting, als slechts bevestiging leverende van wat de geschiedenis reeds elders geboekt heeft. Blijkbaar straalt daarin de vurige begeerte door, dat toch de gewesten aan de eens zoo plegtig bezworen unie getrouw mogten blijven, 't zij men voor zijne provincie den religionsvrede al dan niet wenschte aan te nemen; ja men eischte, in gevalle van niet-aanvaarding, daarvan een nieuw en klaar schriftelijk bewijs of verbindtenis. Waar er in des aartshertogen geleibrief sprake is van nieuwigheden en wanorden, heeft men ongetwijfeld het oog op de Gendsche gemeente, of liever op het drijven der Gendsche partij, die op eigen gezag tot zulke groote ongeregeldheden en het invoeren van zoo groote nieuwigheden in stads- als kerkbestuur was overgeslagen.

Èn uit de letteren des aartshertogen, èn uit de geloofsbrieven der beide afgevaardigden blijkt ten klaarste, dat ook de staten der overige provinciën waren zamengeroepen, om raad te slaan over des prinsen voorstellen en den religionsvrede in het bijzonder. De punten van dien vrede, thans door den prins voorgedragen, gewoonlijk ten getale van dertig aangegeven, komen in de hoofdzaak hierop neder: „alle verongelijkingen, ter zake van het geloof na den Gendschen vrede elkander aangedaan, zullen als niet geschied beschouwd worden; elk zal vrij en ongehinderd zijne godsdienstige gevoelens mogen volgen, totdat eene algemeene of bijzondere kerkvergadering er anders over beschikt heeft; de Roomsche godsdienst zal in Holland en Zeeland, of waar zij anders nog meer afgeschaft mogt zijn, hersteld worden, wanneer dit althans door honderd gezinnen, sedert een jaar op ééne plaats gevestigd, verlangd wordt, en op gelijken voet zal ten aanzien van de hervormde godsdienst in al de Nederlanden worden gehandeld; den plaatselijken besturen zal aangeschreven worden, aan beide gezindheden geschikte plaatsen ter godsdienstoefening aan te wijzen; waar slechts ééne godsdienst gedoogd wordt, zal nogtans geen onderzoek of vervolging om het geloof geschieden; bezoekt een onroomsche eene katholieke kerk, of omgekeerd, dan moet hij zich schikken naar de kerkgebruiken aldaar in zwang, en mag aanstoot noch ergernis geven; alle spotliederen, schotschriften en tergende redevoeringen zullen geweerd worden; de krijgslieden van verschillende geloofsbelijdenis mogen door geene bijzondere leuzen of teekenen zich van elkander onderscheiden, 't welk slechts twist kan verwekken; het geloof zal geen hinderpaal zijn voor den echt, evenmin als voor het opnemen in openbare gestichten, huizen van onderrigt en aan hoogescholen; behalve in Holland en Zeeland zijn de onroomschen verpligt eenige voorname heilige dagen der Roomschen te vieren met het sluiten hunner winkels en het staken van hun gewoon handwerk of bedrijf; in het begeven van ambten zal men niet op geloofsgezindheid, maar alleen op bekwaamheid letten; behalve de gewone wethouders, zullen in elke stad nog vier der

achtbaarste burgers gekozen worden om tegen elke overtreding van dezen geloofsvrede te waken, op wier verklaring, door ten minste drie van hen onderteekend, door de regering onmiddellijk regt zal worden gedaan" [1].

Hij, die met aandacht de artikelen van den religionsvrede leest, zooals zij in hun geheel bij onzen VAN METEREN voorkomen, zal moeten toestemmen, dat zij, na het dertigste artikel, als plotseling afbreken, zonder de gewone borgstelling te bevatten van eenige voorname vorsten of heeren, die daardoor voor de nakoming der bezworene of aangenome punten hunne vorstelijke eer verpandden, zoowel ter geruststelling als ter bescherming van de eene en de andere partij. Daarom mogen hier de ontbrekende punten volgen, zooals zij voorkomen in het door ons ontdekte afschrift van den religionsvrede, welks inleiding en dertig eerste punten woordelijk overeenstemmen met die, welke onze naauwkeurige VAN METEREN voor de geschiedenis bewaard heeft, en die derhalve ten waarborg strekken voor de echtheid van het meerdere, dat wij in ons afschrift aantreffen [2]. Dat meerdere luidt aldus:

31. „Ende alzo de ongheoorsaemheyt van zommeghe steden van herrewaertsovere teghens huer overheyt oorsake gheift van groote diffidentien, hebbende eensdeels tot noch toe verachtert de permissie van der vrijheyt van de religie, ende dat zonder redintegreren van de voors. onderdanicheyt niet en can ghevonden worden eenich fundament van verzekerheyt, eyst gheseyt, ghcordonneirt ende gheaccordeirt, dat niet alleenelick alle magistraten maer oock alle andere van wat state, qualiteyt ofte condicie hij zij zullen voortan ghehouden ende schuldich zijn te gheoorsamen ende naervolghen alle ordonnancien, placcaten, mandementen ende bevelen, zo wel van zijne voors. hoocheyt als gouverneur ende capitain generael, als van de voors. heeren de generale staten, zo wel om crijsvolck ende garnisoenen te lichten, casseren, onderhouden, inne ende anne te nemen ofte licentieren als int collegieren, employeren ofte vuytdeelen van de penningen tot onderhout van den jeghenwoordeghen crijch, ende generalick in alle andre

dinghen als men ghewonelick es ende behoort eenen gouverneur ende capitain-generael te doene ofte te laten.

32. „Ende annegaende de ghevanghenen van wat qualiteyt ofte condicie die zijn, ende waer die upghehouden worden zonder eeneghe exceptien, dezelve zullen terstont ghestelt worden te rechte voor hueren ordinaires rechtere ofte bij ghebreke van dien, gherelaxeirt worden onder zulcken condicien, modificatien ende cautie voor de ghemeene ruste ende verzekerheyt van eenen yegelick ende des vaderlants zal ghevonden worden te behooren, up pene dat de overtreders zo int particulier als int generael zullen verlaten worden als vianden ende perturbateurs van der ghemeene ruste ende huer ghoederen gheappliquiert totter generaliteyts noodurften zonder prejudicie van de gheinteresseirden.

33. „Welverstaende dat inghevalle eeneghe redelicke oorsake ware, daeromme men niet ghehauden en ware de voors. ordonnancien, mandamenten ende bevelen terstont naer te commen, zal dexecutie daerof ghedefereirt [worden] (zo verre tzelve eeneghen vuytstel lijden mach) totter tijt toe dat up de rescriptie (die in alle reverentie ghedaen zal worden) anders zal worden gheordonneirt.

34. „Welcker tweeder ordonnancien ofte bevelen eenen yeghelick schuldich zal zijn zonder voorder replicque ofte vuytstel terstont gheoorsaem te zijne.

35. „Alles zonder prejudicie van de privilegien ende lovelicke costumen ofte usancien van elcke der voors. provincien, de welcke blijven in hun cracht ende viguer niet jeghenstaende dese ordonnancie, met de welcke wij niet en verstaen den voors. privilegien te derogeren.

36. „Reserverende zijn hoocheyt ende de voors. generale staten hen de interpretatie, declaratie, dimunitie, augmentatie oft veranderinghe van dese ordonnancie ende elcke point der zelver, als tot welvaert ende ruste van den vaderlande naermaels zal bevonden worden te behooren.

37. „Ende om vulcommen confirmatie ende verzekerheyt van al het ghuene voorst. es, zijn met hunnen goeden wete ende wille in dit tractaet ghecomprehendeirt hoochgheboorene ende mach-

teghe Princen . . . .

. . . .

„ Dewelcke ende elck van hen als guarand ende borghe van ghetrauwicheyt zo van deene als van dander partije ende van gheheele vervullinghe ende pointuwel onderhout van al het ghuene des voors. es, hebben belooft ende ghezworen up princelicke woorden bij 'tghelove ende wet die zij aenghenomen hebben in hun dopsele, te beschermen, guarranderen ende doen restitueren alle zo van eene als andere zijde, die hen hiernaermaels zouden mueghen vinden gheinteresseirt, bescadicht ofte vermindert, in welcker sorte ofte maniere dat 'tzij duer tovertreden ofte teghencommen van tghuene voors., int gheheele ofte in deele. Ende in zonderlinghe protexie te hebben de prelaten ende andere gheestelicke persoonen, ende huns vermoghens [zorghen] dat den zelven egheen trouble ofte molestacie ghedaen en worde aen huere persoonen, dexercitie van huere voors. religie noch vrindelicke possessie ende ghebruuck van al huere ghoederen, zo thienden als andere.

„ Alzo beworpen ende gheadviseirt, zo wel bij den raedt van staten als de generale staten van de landen van herrewaertsovere, Tandtwerpen vergadert den xij^{en} Julij 1578."

Uit het slot der bovenstaande, de Gendsche partij in haar hartader kwetsende artikelen, blijkt, dat de religionsvrede niet den 22 Julij, maar reeds den 12, dus tien dagen vroeger, te Antwerpen is „ beworpen en beraden." Met deze dagteekening stemt die van des aartshertogen geleibrief, die van der afgevaardigden geloofsbrieven en die van het houden der Dendermondsche vergadering overeen. Trouwens, hoe ware het mogelijk geweest, dat de staten van Artois en Henegouwen reeds den 18 Julij hunne overbittere vertoogen tegen den religionsvrede bij de algemeene staten indienden, zoo die vrede zelf eerst den 22sten ware opgesteld?

Indien wij toch al aannemen mogten, dat de religionsvrede, „beraamd voor alle steden, welke dien begeeren zouden," den 22 Julij 1578 te Antwerpen is uitgegeven, dan blijft nog het beworpen ende geadviseirt op den 12 Julij bevorens vast;

en, is waarlijk de godsdienstvrede zoo geknot afgekondigd als VAN METEREN ons hem mededeelt, dan wacht ons, na nader onderzoek, de beantwoording der vraag: wat heeft tot die knotting aanleiding gegeven.

Ziedaar dan in zijn oorspronkelijk geheel bewaard het gedenkstuk van der vaderen gematigdheid en vredelievendheid, dat geheel ORANJE's bezadigden en verzoenenden geest ademt: trouwens plan en uitwerking waren door den grooten Zwijger gevormd en ontworpen. Laat ons thans den uitslag nagaan der beraadslagingen van Vlaanderens staten, adel en geestelijkheid, en zien wij, welke ontvangst aan de gedane voorstellen te beurte viel.

De afgevaardigden der vier leden, dit blijkt uit het antwoord des adels en der geestelijkheid, verklaren zich niet bereid of bij magte, zonder nader berigt of lastgeving hunner meesters, op de gedane voorstellen een beslissend antwoord uit te brengen.

De adel gaf den volgenden dag, als zijn besluit, schriftelijk het volgende te kennen:

„De edelen, hier vergaderd, gehoord hebbende de voorstellen, gisteren gedaan omtrent verschillende zaken, verschoonen zich, thans hunne meening te uiten en in stemming ontvangen te worden, daar zij eensdeels in kleinen getale aanwezig zijn, en anderdeels kennis dragen, dat de heeren der vier leden niet bereid zijn om te besluiten.

„Niettemin verklaren genoemde edelen gaarne, dat zij niet alleen bereid zijn tot het voortdurend bijdragen in de algemeene middelen, volgens het gemelde voorstel; maar ook tot het heffen in hunne onderhoorigheden van alle billijke en noodzakelijke contributiën, belastingen en beden.

„Wijders kunnen zij niet nalaten deze vergadering zeer dringend te verzoeken, gezamenlijk hunne pogingen aan te wenden ter bevrijding der in de stad Gend in hechtenis zijnde edelen."

De edelen stemmen dus volkomen toe in het heffen der belastingen en verklaren zich bereid om op hunne onderhoorigheden die heffing te bewerkstelligen. Zij drukken verder de hoop

uit, dat door de vergadering gearbeid mogt worden aan de invrijheidstelling der te Gend gevangene edelen, die te gelijk mèt of nà den hertog van Aarschot aldaar waren in hechtenis gesteld en gehouden, trots alle pogingen ter bevrijding, zoowel door den aartshertog, den prins als de algemeene staten aangewend. Bevreemdend is het echter, dat in der edelen antwoord met geen enkel woord melding geschiedt van het belangrijkste der verhandelde punten, het uitvaardigen van den religionsvrede. Wilde de adel daardoor, ook nog op dát tijdstip, een bewijs leveren van zijne weinige ingenomenheid met de door het volk begeerde en beledene nieuwe religie?

Uitgebreider is het antwoord der geestelijkheid, dat haar in waarheid eere aandoet. Niets ademt het dan opregte vaderlandsliefde, die haar aandrijft geld en goed, ja zelfs een deel harer overtuiging veil te hebben voor de gemeene zaak. Komt, hooren wij haar zelve spreken:

„De prelaten en geestelijken van Vlaanderen, tegenwoordig op de vergadering der staten van Vlaanderen te Dendermonde, na gehoord te hebben wat Zijne Excellentie en de raadsheer Meetkerke hebben voorgesteld van wege Zijne Hoogheid, de heeren van den raad van state en de algemeene staten, danken nederig Zijne genoemde Hoogheid, Zijne Excellentie, de heeren van den raad van state en de algemeene staten voor hunne zorg en bezorgdheid, die zij dragen voor het vaderland en de rust, die 's lands hoede is tegen de vijanden; en om beknoptelijk hun gevoelen uit te brengen over hetgeen is voorgesteld verklaren zij:

„Wat het eerste punt aangaat, rakende de contributiën en de geldzaken, zij laten dit over aan hen, die daarover besluiten zullen, en zulks in overeenstemming met de unie en onderlinge overeenkomst, volgens welke de geestelijkheid niet hooger dan anderen behoort belast te worden, maar gelijkelijk behandeld naar evenredigheid van hetgeen zal worden toegestaan.

„Wat de oorlogszaken aangaat en alles wat daarmeê samenhangt, dit stellen zij in de handen van hen, die er mede belast zijn en er hun ambt van maken.

„Wat betreft de onderhandelingen met de ambassadeurs van den keizer, de koningin van Engeland, den hertog van Alençon en dergelijke zaken, dit laten de prelaten en geestelijken over aan Zijne Hoogheid, Zijne Excellentie, den raad van state, de generale staten en aan de beslissing hunner provincie, vertrouwende dat dezen, naar den goeden ijver en de genegenheid, die zij toonen tot 's vaderlands behoud en verdediging in alle gevallen en gelegenheden handelen zullen als de tijdsgelegenheid en de aard der zaken eischen zal.

„Wat betreft de magtiging hunner afgevaardigden om volstrektelijk te besluiten over de voorvallende zaken zonder deswegens het berigt hunner meesters in te winnen, de prelaten en geestelijken hebben hun' afgevaardigde of afgevaardigden voldoende magtiging verleend, voor zooverre hun ambt toelaat en aangaat, om met de andere afgevaardigden van hunne provincie te beraadslagen en van wege de geestelijkheid te besluiten.

„Ten slotte, wat aangaat het smeekschrift der protestanten, alsmede het ontwerp, door Zijne Hoogheid opgesteld om de zwarigheden uit den weg te ruimen en een' vorm van rust en vrede vast te stellen voor geheel het vaderland, de prelaten en geestelijken betreuren het, dat zij niet in zulken behoorlijken getale zijn, dat zij respectivelijk voor alle geestelijken en al de kwartieren van Vlaanderen kunnen antwoorden, daar velen afwezig zijn. En daar de volstrekte beslissing afhangt van de vier leden, die geen beslissend besluit schijnen te kunnen nemen, zonder zich te beroepen op het gevoelen hunner meesters, verklaren genoemde geestelijken niets anders te begeeren dan ware rust en zich vriendelijk te gedragen jegens en met alle in- en opgezetenen van hun vaderland; en dat zooveel te meer wijl Zijne Hoogheid, Zijne Excellentie, de raad van state en de algemeene staten beter zien en weten wat behoorlijk is om het vaderland tot rust te brengen en de zaken te regelen volgens het vereisch der tijden en den tegenwoordigen nood. De geestelijkheid zal gaarne het besluit der vier leden en van anderen vernemen, om zich daarna te onderwerpen aan het houden van zulke ordonnantiën, punten en plakkaten op

deze zaak, als door Zijne Hoogheid zullen worden vastgesteld met de vereischte en noodzakelijke zekerheid, en dat onder voorwaarde dat de heeren van de vier leden en alle overheidspersonen en officieren zich zullen verpligten en verbinden om de gezegde geestelijken te handhaven volgens de plegtige unie en overeenkomst, te dezen opzigte gesloten ter onderlinge bescherming, en om het regt, de bezittingen en personen der genoemde geestelijken te beschermen en te behoeden op zoodanige wijze als van ouds is in acht genomen."

Wat het punt van den religionsvrede aangaat, daartegen, dit blijkt uit het antwoord, zal de geestelijkheid zich niet verzetten, wijl zij niets begeert dan ware rust en onderlingen vrede, onderwerping belovende aan de bevelen en plakkaten, die te dezen opzigte mogten uitgevaardigd worden. Voorwaar, het gedrag der Roomsche geestelijkheid is edel en boven onzen lof verheven. Waren allen door zulk een' geest bezield geweest, de godsdienstvrede had zeker schooner vrucht gedragen!

Wat vrucht dan had de vergadering te Dendermonde, is de vraag die wij thans tot ons zelven rigten, daar ons gebleken is, dat men ten opzigte der belangrijke besprokene voorstellen tot geen bepaald besluit komen kon. Die vruchten waren vele en van gewigt. In de eerste plaats leerden zij den edelen zin en prijswaardigen geest van adel en geestelijkheid kennen; hun' zucht tot vrijheid en orde, die daarvoor geene opoffering schroomde. Voorzeker, een' sterke aansporing voor den landvoogd en de algemeene staten om voort te schrijden op den ingeslagen weg. Ten andere was nu gebleken, dat beide ligchamen zich onderwierpen aan het gevoelen der vier leden 's lands van Vlaanderen, en men derhalve, bij toetreding dier afgevaardigden, van hunnentwege geen' tegenstand of verzet te duchten had. Er moest der regering dus alles aan gelegen zijn om die toetreding te verkrijgen. Brugge, Yperen en 't Vrije traden weldra toe; het weêrbarstige Gend weigerde en stond aldus de aanneming van den religionsvrede als algemeene verordening in den weg.

Zoo we naauwer overwegen, zal het ons weldra blijken, dat

adel en geestelijkheid niet anders handelen konden en dat de afgevaardigden der vier leden niet anders handelen zouden. En wel te dezer oorzake: adel en geestelijkheid behoefden een' steun tegen de Gendsche partij, die beschuldigd werd, en er al den schijn van had, beide standen te willen uitroeijen. Dezen steun zochten en vonden zij bij den landvoogd, den prins en de algemeene staten; die steun zou hun nog in ruimer mate ten deel vallen, wierd het ontwerp van den religionsvrede aangenomen, wijl daarin, naar billijkheid en reden, de regten van beide standen werden erkend en gewettigd. Wat de afgevaardigden der vier leden aangaat, hen beschouwe men als waren zij de vertegenwoordigers der Gendsche partij, daar deze, door list en geweld, het zooverre had weten te brengen, dat zij meester was van de voornaamste steden van Vlaanderen, waar zij naar goeddunken besturen afzette of aanstelde, aldus een' overwegenden invloed oefenende op het bestuur en den gang der zaken. Wat wonder dan, dat hun gevoelen werkte op het besluit en de stemming der vergadering, en de afgevaardigden, een bepaald antwoord ontwijkende, verklaarden van geene genoegzame lastgeving voorzien te zijn. En wat meer is, het ontwerp van den religionsvrede goed te keuren stond gelijk met zich-zelven de handen te binden, met het nederleggen van het overweldigde regt der overheid in den schoot der wettige magt. Immers, volgens artikel 31 en 32, waarin al hunne ongeregte handelingen als voor ons oog afgeteekend staan, werd hun al de geroofde magt ontnomen, en zij zelven van heerschzuchtige onderdanen tot onderdanige beheerschten terug gebragt. Dit kon onmogelijk in den smaak vallen van heethoofdige, op gezag beluste drijvers, als HEMBYZE, DATHEEN en MODET, wier wil destijds te Gend gold als wet, en de afgevaardigden, al deelden zij veelligt in dien heerschzuchtigen geest niet, zullen zich wel gewacht hebben, hun' bijval te schenken aan een ontwerp, dat den trots van HEMBYZE fnuiken moest, dat de souvereiniteit der vier leden — welke die van Gend, verklarende dat zij aan de gemeente vervallen was, zich hadden aangetrokken — weder moest herstellen, en de weêrspannige

gemeente verbood krijgsknechten te ligten, daarmede uit te trekken ter bezetting en onderwerping van andere steden en vlekken.

Meenden die van Gend dus meer dan overvloedig reden te hebben, om zich tegen de aanneming en de toepassing van den religionsvrede in hunne stad aan te kanten, andere steden, als Brugge, Yperen, Antwerpen, Brussel, Mechelen enz., namen dien, zich aan der Gentenaren invloed onttrekkende of dien weêrstaande, met welgevallen aan en smaakten er in rust en vrede de zoete vruchten van. Den Waalschen gewesten was de godsdienstvrede een doorn in het oog. Reeds den 18 Julij, den tweeden dag der Dendermondsche vergadering — we merkten het boven reeds aan — dienden de staten van Artois en Henegouwen er hunne allerbitterste vertoogen tegen in bij de algemeene staten. Dit kan ons niet bevreemden, als wij in het oog houden, dat die gewesten bijna uitsluitend Roomsch-katholiek waren en het toevlugtsoord der geplaagde en verjaagde Gendsche en overige Vlaamsche geestelijken, die daar, bij een willig oor, hunne grieven en hun leed ten breedste uitmaten. Geene provincie echter was gedwongen den religionsvrede aan te nemen. „Niemand," zoo spreekt de aartshertog, „is gedwongen zijne religie te veranderen of de vrijheid te accepteren, tenzij hij het goed vindt;" alleenlijk, men hielde zich bij en aan de pacificatie. Maar juist op deze beriepen zich de Walen, en niet ten onregte, als die geheel en al van de nieuwe leer zweeg, en daarbij de handhaving der Roomsche leer buiten Holland en Zeeland, als een hoofdpunt in zich bevatte. Wanneer wij dit alles overwegen, en onzen blik wat dieper in de toenmalige toekomst werpen, dan zien wij, dat de Dendermondsche vergadering — de hervorming moge in andere gewesten betere vruchten gedragen hebben van der staten vergaderingen — aan Vlaanderen weinig heils heeft aangebragt en der zuidelijke Nederlanden weinig waren en duurzamen vrede heeft bezorgd.

De bijzondere staten, onderling verdeeld wegens verschil in religie, achtende 't geen zij aan het algemeen onthielden hun zelfs aanwas, gingen voort met het inhouden der schattingen,

de Waalsche provinciën hierin den voorgang der Gentenaren volgende. Drongen dézen aan op het verdrijven der opgestane Waalsche soldaten uit den Vlaamschen oord, als voorwaarde voor de gewillige opbrengst hunner contributiën, génen beriepen zich op den handel der Gentenaren, en bragten het verbreken der pacificatie bij als voorwendsel hunner weigering. Zóó stonden dan meer dan ooit de streng katholieke en de heftig protestantsche partij vijandig elkander tegenover, terwijl de ware vrienden der vrijheid te vergeefs hunne pogingen aanwendden, om de verbitterde partijen tot elkander en tot verzoening te brengen, de gevaarlijke breuke te heelen en den dreigenden storm te bezweren. En zóó bragt het verbond, dat vrede moest brengen, in Vlaanderen het zwaard; wat tot eendragt voeren moest, leidde tot tweedragt, en bittere onverdraagzaamheid openbaarde zich, waar men op liefderijke verdraagzaamheid gehoopt had. De geschiedenis der volgende tijden zou het leeren, dat men eigen ondergang heeft gemaaid, waar men, bij erkenning van elkanders regten, welvaart en vrijheid had kunnen oogsten.

Hier sluiten wij onze beschouwingen in betrekking tot Vlaanderen in het algemeen, om de perken niet te overschrijden, waarbinnen de vergadering te Dendermonde zich bewoog, hopende dat de tijd verre zij voor ons vaderland, dat godsdienstverschil leiden moge tot partijzucht, dien ondergang der vrijheid eens volks, die verwoesting van welvaart en volksgeluk. Dat geve Hij, Die ons tot hiertoe gered, ook uit de kommervolle dagen van 1578 gered heeft, met behoud van vrijheid en religie!

Komt, slaan wij thans nog den blik op een deel van Vlaanderen in 't bijzonder, en zien wij, welke gevolgen de religionsvrede gehad heeft, betrekkelijk de prediking der hervormde leer, in het noordelijk deel van het Brugsche Vrije.

In de eerste plaats rust ons oog op Brugge, de plaats, waar de zetel van het collegie 's lands van den Vrije was ge-

vestigd, als wier gezindheid en lotgevallen ontwijfelbaar invloed moesten oefenen op de leden van dat collegie, al strekte ook zijn gezag zich over Brugge zelf niet uit. De heer van Rijhove had, gesteund door zijn' broeder, den heer van Assche, zich, met zijne Gendsche krijgsbenden, den 26 Maart 1578, meester gemaakt van gemelde stad, waar velen reeds der hervorming waren toegedaan; hij had aldaar de regering veranderd en er, op last des aartshertogen MATTHIAS, een nieuw bestuur, de achttienen, ingevoerd, aldus Brugge voor de algemeene staten verzekerende. Vóór den 26 Maart echter was Sluis reeds voor de partij des aartshertogen of des prinsen van Oranje gewonnen: op welken dag en op welke wijze en door wie, laat de geschiedenis eenigermate in het onzekere. De schrijver van de *Jaerboecken der stad Brugge*, aan wiens zijde Nederlands HOOFT zich schaart, berigt ons dat de prins van Oranje, ziende dat het hem moeite zou kosten om die van Brugge aan zijne zijde te trekken, eerst uit Gend eenigen zijner soldaten naar Sluis zond, welke die stad overmeesterden, terwijl hij inmiddels alle pogingen in het werk stelde, om eenigen zijner aanhangers binnen Brugge te brengen: 's prinsen oogmerk zou dan geweest zijn, zich eerst van Sluis, den sleutel van Brugge's handel, en door middel van dien sleutel zich van Brugge zelf meester te maken [1]. VAN METEREN echter berigt ons, dat eenige Bruggelingen, der partij van Holland en Zeeland toegedaan, zich, door middel van twintig kloeke jonge Brugsche gezellen, hebben meester gemaakt van het kasteel te Sluis, dat, op gezag des aartshertogen en der staten-generaal, der bewaring des edelmans JACQUES DE GROUVE, met vijftig soldaten, werd toevertrouwd [2]. Beide berigten laten zich, onzes inziens, wel eenigzins met elkander in overeenstemming brengen. Na het vertrek der Spanjaarden was Sluis zonder bezetting gebleven; niets kon derhalve een handvol stoute gasten ligter vallen, dan zich van het kasteel, en door dit van de stad meester te maken. Voeg daarbij, dat de Sluissche bevolking de partij des prinsen van Oranje was toegedaan en dat de stad, volgens koopacte van

den 5 Maart 1565, het bijzonder eigendom der stad Brugge was. Telken jare kwamen commissarissen van wege het Brugsche stadsbestuur de wet te Sluis vernieuwen en er de rekening der stad hooren. Wat viel dan ligter, daar Brugge er al het mogelijke regt toe bezat, dan dat zij, die zitting hadden in den raad dier stad, het kasteel te Sluis bezetteden en het aan eenige dapperen, hunne en des prinsen aanhangers, toevertrouwden; waarop deze laatste aanstonds eenig Gendsch krijgsvolk toezond, om de stad voor verraad of verrassing te beveiligen. Welligt ook was alles te voren door den prins en zijne aanhangers beraden, en trof de bezetting van het kasteel met de aankomst der Gendsche krijgsknechten zamen, waardoor de geschiedschrijvers één zelfde feit op tweeërlei wijze hebben geboekt, de éénheid der handeling óf niet kennende, óf over het hoofd ziende.

Jacques de Grouve, dien wij leerden kennen als kapitein van het kasteel te Sluis, behoorde tot het Brugsche geslacht van dien naam. Daartoe zal ook Hendrik de Grouve behoord hebben, dien wij, 10 Augustus 1579, met zijn' medeschepen Jacques de Broucqsaulx, te Sluis aantreffen als commissarissen van Brugge, ter vernieuwing der wet. Beiden behoorden in 1578 tot de nieuwe schepenen, op 26 Maart van dat jaar, door van Rijhove aangesteld. Blijkbaar was 't geslacht de Grouve der partij van Oranje toegedaan. Van daar, dat wij dan ook in 1579 de bewaring der stad Damme aan jonkheer Hendrik de Grouve, broeder van onzen Jacques, zien toevertrouwd: misschien vonden beide broeders in hunne gewigtige betrekking het loon voor betoonde trouw bij de vermeestering of bezetting van Sluis.

Jacques de Grouve was niet alleen Oranje-, hij was ook hervormdgezind: den 3 Januarij 1580 zien wij hem te Sluis aanzitten aan de nachtmaalstafel des Heeren, ja zijne echtgenoote Anna Bertolfs wordt geteld onder diegenen, „die zich met belijdenisse des geloofs tot de gemeente des Heeren en 't gebruik des nachtmaals en andere oefeningen begeven hebben, te Sluis voor de eerste maal a°. 1579 den 19 April gehouden" [1].

Wijst ons alzoo DE GROUVE op een Brugsch hervormingsgezind geslacht, welligt wijst ons OCTAVIAEN VAN COBENHUYSE, dien wij in 1578 te Sluis aantreffen als sergeant van veertig soldaten op Gendsche herkomst. Hoe dit ook zij, Sluis was der hervorming en den prins van Oranje toegedaan, ongetwijfeld in een en ander bevestigd door het heugelijk bezoek, dat de prins nog in 1578 der stad bragt [1].

Door het innemen der stad Brugge waren de hervormden aldaar zeer in getal toegenomen, en weldra preêkte men er, in April en Mei 1578, de nieuwe leer, nog vóór de religionsvrede het aanwezen had ontvangen. Geschiedde zulks te Brugge, dan mag men met grond vermoeden, dat men ook in het van Brugge afhankelijke Sluis, met oogluiking in het openbaar of in het geheim, de hervormde leer verkondigde. Nogtans hadden te Sluis, volgens publicatie van den 28 Mei 1578, dat jaar de gewone processiën op den heiligen sacraments- en ommegangsdag plaats. Had men zulks van 1572 tot 1576 „niet toegelaten om zekere respecten," er is in de afkondiging van 1578 wederom iets, dat ons aan minderen lust en ijver tot het vieren der processiën doet denken. Men oordeele: „naardien een' iegelijk kennelijk zijn de groote benaauwdheden en troebelen, waarin deze Nederlanden nu gevallen zijn (dat God beteren moge!), zoo hebben mijne heeren van de wet geadviseerd, op dezen heiligen sacramentsdag en ommegangsdag maar alleen processie te doen dragen met den heiligen sacramente [en niet met den heiligen kruise, zooals zulks gewoonlijk plaats greep]; verbiedende daarom, op dezen heiligen sacramentsdag en ook den ommegangsdag eerst komende alle trompetten, trommelen, muselen [doedelzakken] en alle ander spel of geluid te bezigen binnen dezer stede, niet meer in de processiën van eenigen van beide de dagen, dan in de herbergen of vergaderingen [enz.]. Voorts verbiedt men, om de redenen voorzeid, eenige ommegangskaarsen te dragen, niet meer op den ommegangsdag, dan op den heiligen sacramentsdag [enz.]" [2]. Moge al het geringer praalvertoon bij de processiën eenigzins zijn' grond vinden in de toenmalige tijdsomstandigheden, een tweede,

niet minder wigtige grond zal wel gezocht moeten worden in den verflaauwden ijver der burgers voor de oude religie en hare plegtstatige ommegangen, waarom men deze laatsten dan ook vieren wilde met allen mogelijken eenvoud, en met dien stillen ernst, waartoe de overdenking van der Nederlanden benaauwdheid en troebelen leiden moest. — Na 1578 lezen wij van geene processiën meer te Sluis: de stille viering van dat jaar was haar lijkvaart geweest. Weldra schonk de religionsvrede de grootste vrijheid tot de openbare verkondiging der hervormde leer.

Den 6 November werd te Brugge besloten de vrijheid van geweten aan te nemen: de ordonnantie dienaangaande werd den 7 November afgekondigd. Haar eerste artikel luidt als volgt: „Eerstelijk zullen die van de religie genieten vrijheid en liberteit van dezelve hunne religie, en die mogen exerceren binnen deze stede in predicatiën, zangen, nachtmaal, huwelijken, doopsels en andere zaken de religie aangaande en anderszins; achtervolgende den religionsvrede, den staten 's lands van Vlaanderen voorgehouden binnen de stad Dendermonde in de maand Julij laatstleden" [1]. Te Sluis was men ditmaal wederom Brugge vóór geweest. Reeds den 22 September was aldaar afgekondigd: „Alzoo mijne heeren van de wet en de notabelen dezer stede om vele redenen goedgevonden hebben toe te laten de presche [la prêche, de prediking] zooals men die nu doet meest in al de steden van Vlaanderen, zoo is 't, dat men van 's heeren en van der wetswege striktelijk verbiedt allen en een iegelijk, van wat religie hij pretendeert te zijn, elkander te troubleren, moeijenis of hinder te doen door woorden, of met feiten, noch de een den anderen te ontstichten, schandaliseren of verwijten, op arbitrale correctie en gestraft te worden als beroermakers en perturbateurs van de gemeene welvaart" [2]. Voorts, ter bevordering der onderlinge eendragt, waarop men te Sluis hoogen prijs stelde, publiceerde men den 9 Maart 1579 het volgende, waaruit ons de geest der Sluissche overheid heerlijk tegenblinkt: „Al is 't zoo, dat elk zijn beste en uiterste devoir wél behoorde te doen, om in deze troebele en beroerlijke tijden elkander te verwekken

tot goede eendragtigheid, liefde, vriendschap en accoorde, om de Spanjaarden en den gemeenen vijand te beter te resisteren en ons van hunne tirannij te verlossen, nogtans verstaan mijne heeren van de wet, dat eenige ingezetenen dezer stad onder 't pretext van de eene en de andere religie, zich vervorderen vele kwade en valsche leugenen te strooijen en elkanderen ten grooten ongelijke te blameren, tarten en aanhitsen, zoekende eenige tweedragt en dissenterie in de stede te brengen. Om in 't welke te voorzien, zoo verbiedt men van 's heeren en der wetswege allen en eenen iegelijk, van wat qualiteit, conditie of van wat religie hij zij de een den anderen te kwellen, titsen, schimpen met woorden of werken in eenige manieren, op peine van straffelijk gepunieerd te worden, anderen ten exempel, zonder dat mijne heeren verstaan daarin eenigzins te [dis]simuleren of door de vingeren te zien" [1].

Zóó was dan te Sluis de hervormde godsdienst toegelaten en nevens de Roomsche geduld, terwijl de overheid loffelijke maatregelen in het werk stelde om elk in zijne regten te handhaven en den onderlingen vrede te bevorderen. De kloosterlingen, zoowel die van den gasthuize, als van het graauwbroêrsconvent verkozen echter niet langer binnen Sluis gevestigd te blijven. Reeds den 22 September 1578 — wat de overhelling der gemeente tot de nieuwe leer, vóór dat tijdstip reeds, in het oog doet springen — werd afgekondigd: „Voorts gelast men al degenen, die eenige goederen, hoedanige die zijn, gekocht hebben of in hunne bewaring genomen of helpen uitvoeren of dragen, toebehoorende het gasthuis, of zijn klooster, dat die daarvan zullen komen de kennisse doen aan mijne heeren van de wet, op peine van gepunieerd te worden als dieven en onthouders van goederen, den armen toekomende" [2]. En evenzoo luidt het in eene afkondiging van den 29 September, „dat de graauwbroeders dezer stede goedgevonden hebben te vertrekken en hun klooster te verlaten" [3]. Der kloosterlingen vertrek — en wij schrijven onze overtuiging met blijdschap neder — was geen gedwongen uitwijken, waartoe teugellooze

moedwil of willekeurige verdrukking hen noopte, 't was een vrijwillig vertrek, dat zijn' grond zal gevonden hebben in den afval eener vroeger zoo geloovige en hoogachtende gemeente. Het toelaten der prêche te Sluis is ongetwijfeld een gevolg geweest der aanneming van den religionsvrede, niet zoozeer door Sluis zelf, als wel door de overige Vlaamsche steden, en 't kan ons derhalve niet bevreemden, wanneer wij, ongeveer drie maanden nadat de vrijheid van geweten te Brugge was uitgevaardigd, en de verkondiging der nieuwe leer te Sluis was toegestaan, den vijfden van Sprokkelmaand 1579, burgemeesters en schepenen der stad naar Brugge zien trekken, om daar te handelen „nopende den religionsvrede" [1]. Onzes inziens, dient men, om zich deze bijzonderheid wèl te verklaren, in het oog te houden, dat in de Sluissche publicatie van 22 September geene sprake van dien vrede is — dit kon trouwens bezwaarlijk, wijl deze te Brugge nog niet was aangenomen — maar dat men, als drijfveer tot die toelating, zich beroept op het voorbeeld van de meeste Vlaamsche steden. En dan wordt het duidelijk, dat Brugge later der Sluissche overheid het onderhouden van den godsdienstvrede oplei. Van dáár de onderhandelingen tusschen Brugge en het daarvan afhankelijke Sluis, waar de afkondiging of uitvaardiging niet noodig werd geacht, wijl men ze er reeds naleefde. Beide godsdiensten werden geduld: de publicatie van 9 Maart 1579 bewijst zulks.

Maar wat meer zegt, wij vinden in het bovenstaande — daarom zoo uitvoerig door ons ontwikkeld — den sleutel ter beantwoording der vraag: hoe een volledig afschrift van dien religionsvrede en de stukken, rakende de vergadering der staten van Vlaanderen, onder de archieven van de stad onzer inwoning kon berusten.

De vreedzame zamenwoning van Roomschen en hervormden in onze streken was den heftigen Gentenaren een doorn in het oog. Daaraan diende een eind gemaakt, en dat stelden zij zich ten taak, die geen begrip hadden van liefde of verdraagzaamheid. Zie, daar trekt een vendel burgers, blakende van roof- en plun-

derzucht, den 15 Junij 1579 op naar Aardenburg, waar Johannes Iserman en Thomas Bruschen de hervormde leer predikten, en 't nabijgelegen Middelburg, alwaar de Vriese, gewezen pastoor van Sint Kruis, predikant was. Beide weerlooze stedekens worden jammerlijk uitgeplunderd; te Aardenburg drijven ze de zusters van St. Clara en de graauwzusters bijna naakt ten klooster uit; te Middelburg grijpen zij den hoogbaljuw van Brugge, die zich met eenigen zijner vrienden op zijn kasteel bevindt, en voeren hem gevankelijk naar Gend, waar zij den 18 Junij met hunnen buit binnen trekken, zilveren koppen en kroezen, als zegeteekenen van den gepleegden roof, aan de riemen met nestelingen, ten toon dragende; en dat, niettegenstaande Aardenburg en Middelburg, zegt de geschiedschrijver, met de Gentenaars in goed verstand en vriendschap leefden. Ziedaar de geduchte uitwerkselen van godsdiensthaat voor hen, die zich verlustigden in de weldaden van godsdienstvrede[1].

Brugge, Sluis en Aardenburg, dit blijkt uit het voorgaande zonneklaar, hadden dus den religionsvrede aangenomen. Minder bepaald antwoordt ons de geschiedenis, waar wij de vraag tot haar rigten, of zulks ook geschied was door het hooge collegie, bij hetwelk het bestuur over het land van den Vrije berustte. Ware op de vergadering der staten van Vlaanderen te Dendermonde de religionsvrede door de vier leden 's lands aangenomen, dan ware onze vraag overtollig. Nu zulks echter niet is geschied, nu, blijkens de geschiedenis van die dagen, niet alleen elk gewest, maar zelfs elke stad, naar het haar lustte, dien vrede aanvaardde of verwierp, déze stad hem vroeger, géne hem later aannam, verdient zij wel eenige oogenblikken onze aandacht. Brugge nam den vrede reeds in November aan; het weêrbarstige Gend eerst in December door de bijzondere bemoeijingen des prinsen van Oranje, om dien, helaas! later wederom te verbreken en te vertreden: de plundering van Aardenburg strekt er ten getuige voor. Prins Willem toch zag maar al te wel in, van hoeveel belang het was, voor eene gewenschte eendragt en een vereenigd tegenstaan van den Spanjaard, dat

geheel Vlaanderen, dat alle steden en streken deelden in de zegeningen van den godsdienstvrede. Van dáár dan ook, dat hij, gelijk de schrijver der *Gendsche geschiedenissen* ons op het einde van December 1578 meldt, de vier leden 's lands bijeen riep, „om te zien of er middel ware om het akkoord, dat nu gemaakt was met de Gentenaren, en waarvan de religionsvrede een eerste punt uitmaakte, te doen aannemen door geheel Vlaanderen." Ons is, helaas! niet gebleken, of deze vergadering heeft plaats gegrepen en van welken invloed zij geweest is op eene algemeene aanneming van den godsdienstvrede. Wanneer wij echter bedenken, dat in de meeste dorpen, onder het gebied van het Vrije ressorterende, reeds in 1578 de hervormde leer gepredikt werd; wanneer wij de provinciale synode der Vlaamsche kerken, gehouden binnen Brugge den 4 November 1579, zien besluiten, dat Brugge, Sluis, Aardenburg, Oostburg, Thorout met de omliggende plaatsen eene classis maken zullen; wanneer wij den kerkeraad der Sluissche gemeente, den 14 December 1579, een' monnik van de orde der graauwbroêrs te Lapschure zien weren, en bij dat weren zich hooren beroepen op den religionsvrede, waarmede het gedrag van den prediker in strijd was [1]; dan lijdt het immers geen twijfel meer, of het bestuur van den Vrije heeft dien vrede aangenomen, of, zoo al niet aangenomen, de toepassing er van, als zijns ondanks, in zijn gebied toegelaten. Zijns ondanks, zeggen wij, en met reden, daar de anti-hervormd- en de Spaanschgezindheid van de leden van dat hooge bestuur destijds in het oog moest vallen. Zoo er ééne gelegenheid was, waarbij zulks ten klaarste bleek, 't was toen op den 2 Julij en volgende dagen, te Brugge geweldige onlusten tusschen de hervormden en katholieken uitbarstten, wegens het voornemen, bij de regering der stad bestaande, om toe te treden tot de unie van Utrecht, den 23 Januarij 1579 gesloten. Toen toch sloot het meerendeel der schepenen van 't Vrije zich aan bij hen, die begeerden zich met den koning van Spanje te verzoenen, ja namen zij zelfs de wethouders der stad op het stadhuis gevangen. De hervormden, te goeder ure bijstand krijgende

van der staten krijgsvolk, bleven eindelijk meester. De weêrpartijdige schepenen werden gevangen genomen, naar Sluis gevoerd en aldaar op het kasteel in verzekerde bewaring gesteld. Wel werden zij naderhand, nadat prins WILLEM de zaken te Brugge hersteld had, ontslagen, doch slechts tegen hoogen losprijs en onder bepaling, dat zij hun ambt binnen de vier eerstvolgende jaren niet weêr bedienen mogten. Aldus werd de anti-Oranjegezinde partij in het bestuur van den Vrije geknakt, terwijl alleen zij, die de partij der staten en der hervorming waren toegedaan, daarin zitting en met deze de magt behielden. Van nu af bespeurt men dan ook eene andere rigting in de handelingen van het bestuur van 't Brugsche Vrije. Op den 28 September 1579 gaf de prins van Oranje, te Gend, zijn' raad of advies uit op zekere artikelen, bij de gevolmagtigden der vereenigde provinciën hem voorgehouden, in welk advies hij onder anderen verklaarde, tot geenen vrede te kunnen stemmen, dan die strekte ter verzekering zoowel van de gereformeerde als van de katholieke religie; en zie, nu waren de vier leden van Vlaanderen, en daaronder het Brugsche Vrije, de eersten en bijna de eenigen, die zich geheel en al aan het advies van den prins hielden en zich met al de punten er van vereenigden [1]. Ook zien wij de afgevaardigden van het Brugsche Vrije den 1 Februarij 1580 te Utrecht, ter onderteekening der unie, bij wier dertiende artikel het regt tot toelating der hervormde leer verleend werd. Wij meenen hierbij meer dan gronds genoeg te vinden, om, zoo het bestuur van den Vrije aanvankelijk zich al tegen den religionsvrede gekant hebbe, zijne latere toetreding er toe, en de toelating van de predikers der hervormde leer ten platten lande, aan te nemen. Dezen trof men van 1578 tot 1584 — te Sluis tot 1587 — voor korter' of langer' tijd aan, te Sluis, Aardenburg, Sint Kruis, Oostburg, Schoondijke, Breskens, Kadzand, Sint Anna ter Muiden, Westkapelle, Heist, Oostkerke, Damme, Adegem, Sint Laurens, Watervliet, Caprik enz. Met opzet ontzeggen wij ons hier de opgave van de namen dier predikers, daar zulks eerlang elders zal geschieden, en wijl wij hopen

eenmaal in staat te zijn, de door ons verzamelde bouwstoffen voor deze streken, tot een geheel geordend, onzen lezers onder de aandacht te brengen. 't Zal na het bovenstaande geen bewijs meer behoeven, dat de religionsvrede, wat aangaat de verkondiging der hervormde leer, grooten invloed op deze streken geoefend heeft, maar ach! geen' blijvenden. Reeds in 1584 waren in de meeste der opgemelde plaatsen, door de overwinningen van den krijgshaften PARMA, der Spanjaarden legerhoofd, de predikers verdreven en de gemeenten verstrooid. Eindelijk viel ook Sluis in 1587, en hoewel het viel met roem, zoo viel tevens met smarte het laatste bolwerk, de laatste wijkplaats der Vlaamsche hervormden. Zeventien jaren duurde deze toestand voort, tot in 1604 prins MAURITS, roemrijker gedachtenis, Sluis weder aan de zijde der staten bragt, en met Sluis het grootste deel der omliggende streken, voor zooverre deze thans tot het westelijk deel van Zeeuwsch-Vlaanderen behooren. Dankbaarheid aan het Opperwezen moet ons hart ontgloeijen, wanneer wij bedenken, dat van dien tijd af aan, al bleef ook de fakkel der hervorming gebluscht, die in onze naburige Vlaamsche zustergemeenten in bloed en tranen was uitgedoofd, hier die heldere zon onafgebroken haar licht mogt spreiden.

Slechts hier en daar mogt op Vlaanderens bodem eene gemeente onder het kruis in stilte vergaderen, om in ootmoed voor God de woestheid der verloopen dagen te betreuren, toen vertrapping van elkanders regten landzaat tegen landzaat, gewest tegen gewest had opgezet, en de Spanjaard bij verdeelde kracht en verbroken eenheid wel zegevieren moest. Dat het lot van Vlaanderen ons ten spiegel zij! Hij, die een God der liefde en des vredes is, doe broederliefde en godsdienstvrede in Nederland bloeijen! Hij, Die het licht op den kandelaar stelt, Hij late het hier schijnen tot de aarde vol zij van zijne kennis, ja tot de CHRISTUS Gods komen zal op de wolken des hemels om de wereld te rigten in geregtigheid!

AANTEEKENINGEN.

Bl. 194, [1]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 11 en 18.
Bl. 198, [1]. AREND, *Alg. gesch. des vad.*, d. II, st. 6, bl. 255, 256.
Bl. 198, [2]. Punten van verschil tusschen den religions-vrede, zooals die voorkomt in VAN METERENS *Commentariën* enz., fol. 154 en 155, en in het door ons geraadpleegde afschrift.

Wanneer men eene verschillende spelling, eene soms gewijzigde woordvoeging en het gebruik van het eene gelijkbeteekenende woord voor het andere, als b. v. elken voor een iegelijk, als min gewigtig, niet in aanmerking neemt, dan blijven ons slechts de volgende meer belangrijke verschilpunten aan te wijzen:

Het begin der voorrede of de inleiding is bij VAN METEREN hoogst onduidelijk en onzamenhangend. Ook zijn er een paar misstellingen ingeslopen. In overeenstemming met ons afschrift, gelooven wij aldus te moeten lezen: „Een' iegelijk is kennelijk genoeg, dat de tyrannische plakkaten, eertijds gemaakt op het feit der religie, door het ingeven, [den] raad en [het] toedoen van de vreemde, en bijzonder van de Spaansche natie, zonder de staten des lands daarop te hooren, en sinds met hoe langer hoe meer rigeur en onverdragelijke strafheid onderhouden, oorsprong zijn van al onze tegenwoordige zwarigheden, als [hetwelk], ter occasie van dien in meniger maniere des lands privilegiën, regten en loffelijke costumen verbroken en onder den voet gebragt [zijnde], eindelijk eenen jammerlijken krijg veroorzaakt heeft, zijnde aangenomen bij de vijanden des vaderlands, tot onze uiterste slavernij en verderfenis."

VAN METEREN heeft in het bovenstaande: „door den ingegeven raad en toedoen." Wij gelooven, dat ons „door het ingeven, raad

en toedoen" de voorkeur verdient. — Heeft v. M. „ter occasie van dien in eeniger maniere," wij meenden het „in meniger maniere" van ons afschrift er voor in de plaats te mogen stellen.

In dat gedeelte der voorrede, dat wij in onze verhandeling (zie bl. 121—123), volgens de opgave van v. M., doch gewijzigd in spelling enz., overnamen, komt nog eene enkele stootende misstelling voor, welke wij naar ons afschrift hebben verbeterd, benevens een enkel woord, dat bij v. M. is uitgevallen en een' variant op het woord vriendelijk.

In art. 3 heeft v. M. „met bequame en lijdelijcke conditiën," waar ons afschrift heeft „bequame en behoorlijcke conditiën."

Het 5e. en het 6e. artikel bij v. M., maken in ons afschrift maar één artikel uit.

Het 14e. artikel luidt bij v. M. aldus: „Verbiedende voorts op gelijke pene alle soldaten, van wat religiën zij zijn, te dragen eenige merken of lickteekenen, daardoor zij malkanderen zouden mogen irriteren, of verwekken tot tweedragt of kwestie." Lickteeken, d. i. in het vleesch overgebleven teeken van vroegere wonden, kan hier de bedoeling niet zijn. Dr. DE JAGER heeft in zijn *Archief* allerovertuigendst bewezen, dat lickteeken, naderhand verbasterd tot litteeken, lidteeken, oorspronkelijk blijkteeken is, d. i. in het algemeen een teeken, dat ten blijk of ten bewijs van iets strekken moet. Déze beteekenis kan men ook hier aannemen. Met het dragen van „merken of lickteekenen" zal dan bedoeld worden het dragen van „bedelschotelkens en ampullekens" aan de bonnetten of hoeden, het omhangen van paternosters enz., als kenteeken of ter aanduiding van de partij waartoe men behoorde. 't Verdient opmerking, dat in ons afschrift lijfteekenen staat. Welligt is dit de ware lezing. Ook dan zal de beteekenis zijn: teekenen aan, op of om het lijf gehangen.

De eerste twee regels van art. 16 bij v. M. behooren blijkbaar tot het 15e. artikel. In ons afschrift staan zij dan ook op zichzelven, nóch tot het 15e., nóch tot het 16e. artikel gebragt wordende.

In het 18e. artikel luidt het: „en elk zal hem dragen profectelijk naar de ordonnantien van elke plaatse." Hier heeft ons afschrift politickelijk. Moet profectelijk beteekenen perfectelijk, d. i. volkomen, volmaaktelijk? Politiekelijk voegt anders vrij wèl bij ordonnantiën.

Bl. 208, [1]. CUSTIS, *Jaerboecken der stad Brugge*, deel II, bl. 217; HOOFT, *Ned. hist.*, boek XIII, bl. 570.

Bl. 208, [2]. VAN METEREN, *Commentariën*, boek VIII, fol. 149.

Bl. 209, [1]. *Consistoryboeck van Sluys*, loopende van 14 October 1578 tot Julij 1587. JACQUES DE GROUVE werd in 1583 door den prins van Chimai, gouverneur van Vlaanderen, van zijne betrekking als kapitein van het kasteel te Sluis ontzet. Zie CUSTIS, *Jaarb. der stad Brugge*, deel II, bl. 337. Vóór zijn' naam staat dan ook in de naamlijst der lidmaten van de hervormde gemeente te Sluis het woordeken „vertrocken." Vóór den naam zijner echtgenoote, jonkvrouw ANNA BERTOLFS, staat het woord „ontslapen," weshalve hieruit duidelijk wordt, dat zij vóór 1584 reeds was overleden.

Bl. 210, [1]. De stadsrekening van Sluis, n°. 77, van 1579, heeft dienaangaande de volgende aanteekening: „Het buscruut bij Ghelein van Huerne vercocht als mijn heere de prince van Oranje te Sluus was."

Bl. 210, [2]. *Publicatieboek der stad Sluis* van 1555 tot 1583.

Bl. 211, [1]. CUSTIS, *Jaerboecken der stad Brugge*, deel II, bl. 283.

Bl. 211, [2]. *Publicatieb. der stad Sluis* van 1555 tot 1583.

Bl. 212, [1], [2] en [3]. *Publicatieb. der stad Sluis* van 1555 tot 1583.

Bl. 213, [1] De stadsrekening van Sluis, n°. 77, bevat de volgende aanteekening desaangaande: „De heeren Anths van Hilte, Phs de Witte, Jacob Drabbe, Jan Saragon, Michiel vuyten Bogaerde eñ Hendrick van den Coutere voor haerl. vacatien hebbende den vijfden van Sporcle lxxix ghereyst tot Brugghe, nopende de religionsvrede. Per ordonn. van den 27sten April lxxix. vi ß gr."

Bl. 214, [1]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 141 en 146.

Bl. 215, [1]. Het boven aangehaalde *Consistoryboeck* op die dagteekening.

Bl. 216, [1]. DE JONGHE, *Gendsche gesch.*, boek II, bl. 190 en 191.

OUDE PLAATSBENAMINGEN,

GETROKKEN

UIT EEN REGISTER VAN LANDERIJEN DER AARDENBURGSCHE LIEVE-VROUWEKERK VAN 1495,

DOOR

G. P. ROOS.

De volgende aanteekeningen zijn getrokken uit een register, waarvan de titel is: „Dit es den leghere van alle den lande ende erve, toebehorende der kerken van onser vrouwen in ardemburch, ligghende in dyversche ambouchten, prochyen ende wateringhen ghelijc h. [hier, hem?] naer verclaersen sal, nieu vermaect ende beleghert bij mij Adriaen Noenbroot [1], in 't jaer duust vier hondert ende vive ende tneghentich in den somere."

Ter zijde van „primo folio" staat de volgende aanteekening: „eñ [daar] es een pergueminen [perkamenten] bouck, bewijsende veele partijen van lande, van waer zij de kercke ghecomen zijn, ghescreven a°. xij°lxxxiiij, daer of de folio in desen leghere gheteekendt zijn in cijfere, aldus 1°." [2].

Na vermelding van drie perceelen, binnen de stad gelegen [3], vindt men gemeld, dat de vierde partij lands lag in de parochie van Coxië, in de watering van Beooster-Eede, oost van de kerk van Coxië, geheeten Benjaerskerke [4]; „de kerke, de helegheest [heilige geest, d. i. de armen], prochiepape eñ koster van benjaerskerke voorschreven zijn allen naest geland." Dit land was der kerk gegeven „bij heer Willem Gheraerdt."

Bij de vijfde partij staat: „ghegeven bij Sarre, 't wijf van Willem Keysers, ligghende gemeen ende onverdeelt met het land van Baiejaerskerke, gheseit Coxie."

De zesde partij lag aan de sluis van Coxië: „de oude parkementen boek zegt: liggende in een dorp, genaamd Schutheem"[5].

De achtste partij lag aan het Mannepad[6], loopende naar Coxië.

Op folio xxxij[e] vindt men, vóór de omschrijving van eenige partijen lands, het volgende: „Heer Pieter f[s]. Clais van der Haghe, pbre, prochiepape en deken van den kerstenhede alhier, heeft den vij[en]. in Lauwe xv[c]. en tien dezer kerke gegeven en getransporteerd, om daarvoor in deze kerk en ten laste van diere te doen eeuwelijk en erfelijk twee zingende missen met de choralen en vijf lezende missen de weke, dat is alle dagen eene mis, de partijen van goederen en erfachtigheden hiernavolgende:

„Eerst dertig schellingen drie grooten 's jaars, losrente, den penning zestien, op de stede van Aardenburg geassureerd.

„Een huis met de erve met al dat er op en aan is, aardvast, nagelvast, staande aan de zuidzijde van den kerkhove op den hoek van de Veemarktstraat, daar Jan Modde nu woont.

„Item. Negen en twintig gemeten, xl roeden lands, liggende met huizen en boomen in diversche polders al bij Benthille, waarvan ten profijte van deze kerk verkocht is xxvij gemeten xl roeden lands, en daarvoor ontvangen xj[c]iij £ vij s. p., dezelve geëmployeerd in de nieuwe bedijkingen van xxxij gem. ij lijnen lx roeden, in 't nieuwe Breskenssant[7], en dit al bij advies en overeendragen van de kerkmeesters en gemeene parochianen, naar 't verklaars van de kerkrekening a°. xv[e]xxvij.

„En nog zoo gaf dezelve heer Pieter zeven gemeten eene lijn xiij roeden lands, liggende in de watering van Beooster-Eede en in de prochie van Onzer-Vrouwen t' Aardenburg[8], al bezuiden de kerk, heerlijkheid van Middelburg, bij elkander, in vijf perceelen[9], zoo hierna volgt, bij 't sasekinsweg[10] al oost over den aertgracht[11], zuidoost van de herberg ten doren[12] en gelt al ten brieven van Middelburg in St. Jakobs en St. Christoffelsschuld"[13].

Op folio xxx vind ik vermeld den „oostweg bachten [achter]

Steendamme" [14] en op folio xxxvij de „Sint Elrix-" of „Eloixkapel" [15] te Aardenburg.

Eene hofstede, f°. lxiij genoemd, droeg van oude tijden den naam van „Cromhouc ebbelmeet" [16].

Folio lxix geeft op: „in 't ambacht van Yzendijke [17] en de watering van de oude Yve en in de prochie van Osemanskerke" [18], terwijl dit laatste op de na te noemen tafele den naam van Noormans draagt.

Op folio lxxij vindt men de plaatsaanwijzing van een' polder van Onze Lieve-Vrouwe te Aardenburg [19], aldus:

„In't ambacht van Oostkerke in de prochie van Sinte Cateline buiten Damme en sommige in Lapschure."

„In den polder van Onzer Liever Vrouwen t' Aardenburg iij°xxvj gem. xcvij roeden lands, liggende oost over de Brugsche vaart, tegenover Munkeree [20], tusschen: de voorzeide vaart en havene, loopende nevens denzelven polder, aan de westzijde; 't gescheide van de watering van Lapschure aan de oostzijde; en ten noordeinde en met het westeinde aan 't gescheide van de watering van Stampershoeke" [21].

Eindelijk ziet men op folio lxxix dat de watering van Lapschure toen [1562?] geïnundeerd was.

Het vorenstaande heeft, oppervlakkig beschouwd, zeker weinig merkwaardigs. Ik heb het daarom niet onnoodig geacht, daarop eenige toelichtende, verklarende en vragende bijvoegsels, in den vorm van aanteekeningen, te maken. Misschien kan eenig navorscher naar de aloude gesteldheid van deze landstreek, deze laatste oplossen. [De redactie in de eerste plaats heeft gepoogd, zooveel in haar was, aan deze uitnoodiging van den geëerden schrijver te voldoen. In zijnen geest wil zij gaarne iederen bevoegde verzocht hebben haar voorbeeld te volgen].

[1]. Adriaan Noenbroot was een landmeter, behoorende tot eene geachte Aardenburgsche familie, ook wel Nombroot geheeten, wier leden aan de Lieve-Vrouwekerk aanzienlijke goederen

geschonken hebben. [Wij vinden in de *Statuten ende ordonnancien van mijnen heere sinte sebastiaens ghilde in ardembr̄*, verordend 28 Jan. 1471 — een handschrift op perkament — onder de gildebroeders een aantal leden dezer Aardenburgsche familie opgenomen. Zij komt er voor als NOENBROET, NOEMBROET, NOENBROOT, NOMBROOT enz. Reeds ten jare 1479 ontmoeten wij onzen „Adr̄ noenbroet" als lid van het gilde, en weder omstreeks 1493 „Adriā noembroet." Wij zien er, behalve vele anderen derzelfde familie, in 1516 „Jacop noenbroot," die toen den priester „m^r. adriaen ghiselin" als gildelid voorstelde. Wij ontmoeten er in 1531 „Adriaen nombroot" als koning van het gilde. Wij vinden er „Heere Cornelis noenbroot, ontfanghen als Capelaen ende mede te contribuerene inde costen midts condicien dat hij tegheeender tijdt inden eedt wesen zal; actum ter gayfeeste a°. xv$_{c}$. xxxvij, present de ghemeene gildebroeders." Wij vernemen er, dat genoemde heer CORNELIS in 1541 voorstelde „Mijnheere de prelaet van sint baefs binnē gent Lucas monich" en „heer Clays de looze." (Zie over LUCAS MUNICH: *Hist. chronol. des évêques et du chapitre exemt de S. Bavon à Gand*, Gand, 1772, p. 75, vv.) Uit dat alles ontwaren wij, dat het bedoelde geslacht onder de aanzienlijkste van Aardenburg behoorde. Eene eeuw later dan ons register, in 1591, treffen wij nogmaals een' „Adriaen nombroot" aan als lid van het gilde; en wij lezen zijnen naam mede onder de kerkerekening van St. Anna ter Muiden, loopende over 1 October 1582 tot 30 September 1583, overgebragt 8 Mei 1591, toen de plaats weder geheel Roomsch was. Wij mogen dus aannemen, dat deze „A. Nombroot," gelijk hij zich onderteekent, in den strijd der godsdienstpartijen, die onze gewesten, en ook Aardenburg, aan 't eind der zestiende eeuw schokte, zich aan den kant der Roomschgezinden geschaard had. En mogen wij besluiten uit de gewoonte, dat de pensionarissen of griffiers de kerkerekeningen van St. Anna onderteekenden, gelijk zij ze voor den ontvanger stelden en schreven en gelijk ook NOMBROOT deed, dan is deze in 1591 pensionaris dier plaats geweest. RED.]

². [Het oorspronkelijke perkamenten register, dat tot grondslag gestrekt heeft aan dat van 1495, jaarteekent dus van 1284. De latere bijvoegsels en wijzigingen zijn achtereenvolgens in het tweede register opgenomen, en loopen tot aan het einde der 16de eeuw. RED.]

³. De stad Aardenburg schijnt mij toe wel breed omwald of ommuurd geweest te zijn, doch niet geheel bebouwd. De omlooper van Aardenburg van 1581 (zie *Cadsandria*, *Zeeuwsch-Vlaamsch Jaarb. voor* 1856, bl. 140 en verv., benevens het aldaar aangehaalde werk van den eerw. DRESSELHUIS) bevestigt mij in dat gevoelen. De oude grondverdeelingen, thans sectiën genoemd, heetten begin. Onderscheidene beginnen, in dien omlooper beschreven, zijn van aanmerkelijke uitgestrektheid, andere daarentegen van geringe oppervlakte. Deze laatste lagen in het digtst bebouwde gedeelte der stad. Zulk een digt bebouwd gedeelte kenmerkt nog Parijs, aan de Seine; Londen, in de City; Gend, aan de korenmarkt; Brussel, om het stadhuis; en Brugge en Middelburg, om den Burg. Ook Aardenburg had om den burgt of het kasteel en de Sint Bavokerk zulk een nest op eilandjes gelegen. Zeker is het, dat de Calver-, Catten- en Calmenvliet, de Mijnepit en andere stroompjes, armen of spruiten van den Goodsvliet, de Eede en den Eeclooschen watergang, de stad doorsneden. (Vergelijk DRESSELHUIS, *Oud Aardenburg* enz., I, bl. 60—68.)

⁴. [Bengaerskerke en Coxyde is hetzelfde dorp. Ons register leert ons, dat de kerk eigenlijk den eersten en het eigenlijke dorp den tweeden naam droeg, schoon beide namen onverschillig gebruikt werden. Zoo was ook te Sint Anna de naam van de plaats of der stede Mude, en Sint Anna die der kerk. Zamengesmolten leverde het Sint Anna ter Muiden. De naam Bengaerskerke wordt verschillend geschreven, zooals o. a. uit het verder voorkomende Baiejaerskerke, ongetwijfeld door de versmelting der *g* ontstaan, blijken kan. Op eene zeer naauwkeurig geteekende kaart van 1556 vindt men „Coxie of Bengemskerke." In de *Costumen van den prin-*

celycken leenhove van den Burgh van Brugghe, 1668, komt bl. 71 eene lijst voor van de hoofdleenen, staande ten appelle in genoemd prinselijk leenhof, en worden als zoodanig in Aardenburger ambacht vermeld:

Het graafschap en kasteel van Middelburg in Vlaanderen.

Het hof en goed ter Ide.

Het hof te Werve.

Het hof, groot 23 gemeten, in Hannekinswerve.

Het hof, groot 18 gemeten en half, in Onze Vrouweparochie te Aardenburg.

Het hof, genaamd Coensdijk.

Het hof, groot 13 gemeten, in Hannekenswerve.

Het hof, groot 11 gemeten, 1 lijne, in de parochie van Beyngaerstecke.

Het hof, groot 5 gemeten, in Onze Lieve-Vrouwe te Aardenburg.

Het hof, groot 28 gemeten, in St. Baafs, bij Aardenburg.

Met Beyngaerstecke wordt hier ongetwijfeld Beyngaerskercke bedoeld en ontmoet men hier zekerlijk eene schroomelijke schrijf- of drukfout, waaraan het in genoemde lijsten trouwens niet mangelt. Zoo leze men dan ook voor Hannekinswerve Havekenswerve, en waar in het Oostburger ambacht gesproken wordt van het hof, groot 3 gemeten, in Sint Lauwereyns in Wulpen, heeft men ongetwijfeld voor Sint Lauwereyns, Sint Lamberecht of Sint Lambertus te lezen, een dorp, in vroeger eeuw aldaar bestaan hebbende.

Coxië, Coxye of Coxyde — om tot deze plaats terug te keeren — werd 17 September 1477 overstroomd. Zich later eenigzins hersteld hebbende, werd het 1 en 2 November 1570 andermaal eene prooi der vernielende golven. Omstreeks het einde der 16de eeuw is het geheel en al verdwenen. Tegenwoordig is de zuidwestelijke punt van den Lodijkpolder algemeen onder den naam van Coxië bekend en bestaat ook aldaar nog onder dien naam eene hofstede met een paar huisjes.

Wij nemen gaarne over wat wij ten aanzien der plaatsen Slependamme (straks te noemen) en Coxyde, inzonderheid van

de eerste, opgeteekend vinden in de *Recherches histor. sur les voies d'écoulement des eaux des Flandres à l'occas. du projet de loi relatif à la construction du canal de Selzaete à la Mer du Nord, par l'abbé* J. O. Andries, Bruges, 1838, p. 12. „In 't begin der 16de eeuw waren Slependamme en Coxyde nog twee fraaije plaatsen, waar 's graven tol op de koopwaren, langs het water komende, geheven werd. (Zie *Inventaires des archives du royaume, par* M. Gachard, 1837, t. I, p. 218.) Slependamme, S[l]epeldam, Sloepdamme, Slypendam waren verschillende benamingen der zelfde plaats en geven te kennen dam of dijk van Slype. Slype was een zeer oud dorp, waarvan geen spoor meer over is. De commanderie der Maltezer orde, te Brugge gevestigd, noemde zich commanderie van Slype. Miræus (*Dipl.*, t. IV, p. 257) geeft drie acten, waarbij Guy van Dampierre, graaf van Vlaanderen, aan de tempelridders eenige partijen gronds verkoopt, gelegen bij Slype, „sour le mour de ardembourg." Deze acten zijn van 1282, 1285 en 1289. Thans bestaat er een dorp, Slype genaamd, in de omstreken van Nieuwpoort, en een ander, Coxyde geheeten, bij Veurne. Slype in den omtrek van Nieuwpoort is ouder dan Slype bij Aardenburg. Men vindt in de *Plakkaten van Vlaenderen*, d. III, bl. 38, een charter van Filips van den Elsas van 1171, waarbij de graaf aan dezelfde tempelridders de gronden geeft, onlangs uit de zee gewonnen en gevormd rondom dit dorp, tusschen Nieuwpoort en Oostende gelegen. Het is zeer waarschijnlijk, dat de tempelieren, reeds bezitters van Slype, denzelfden naam Slype overbragten op de nieuwe aanwervingen, gedaan onder Guy van Dampierre. Slypendam en Slype vindt men op de kaart van 't Vrije in Sanderus, doch er wordt geen woord van gezegd. In een handschrift, behelzende een verslag der plundering van de stad en het kasteel van Middelburg in Vlaanderen door de geuzen, in 1579, wordt gezegd, dat een gewezen herbergier van „Coxie" één der eersten was, die in het kasteel kwam om het te plunderen."

Het hoofdleen Bingaertskerke was begiftigd met achterleenen, met het regt van vogelarij en visscherij en met de ammanie

(regt van aanplakken, aflezen enz.) in Aardenburger ambacht, doch stond voor het overige onder het collegie van den Vrije. Er heeft ook een kasteel Bingaertskerke bestaan. Zie verder VAN DER AA, *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, d. III, bl. 115, 116. RED.]

[5]. Waar lag dit, nergens, zoo ik het wél heb, vermelde Schutheem? [Het lag, waar later de parochie Coxyde zich uitstrekte, nabij de sluis van gemeld dorp. In 1284 bestond het nog, blijkens het perkamenten register; maar op het eind der 15de. eeuw was het den Aardenburgschen klerk, hoewel het land der kerk aldaar gelegen was, zelfs bij name onbekend. Één der geduchte watervloeden, die onze streken van 1300 tot 1500 hebben geteisterd, heeft ongetwijfeld bestaan en naam uitgewischt. Groot moet de welvaart en de bloei dezer oorden zijn geweest, waar zooveel dorpen en gehuchten elkander als het ware verdrongen. In de omstreken van Sluis alléén lagen Slependamme, Slype, Havekenswerve, Meeushoeke, Cruce, Coolstrate, Onze Vrouwe bij de Sluis en Brungheers, plaatsen, van wier vroeger aanwezen menige bladzijde der aloude gedenkstukken getuigt, doch die overigens als van onzen bodem zijn weggevaagd. RED.]

[6]. Het Mannepad. Ook te Heille, in Bewester-Eede bezuiden Sint Pietersdijk, vindt men het Mannepad. Bekend is het Mannepad in Noord-Holland. Zijn aan het onze even zulke historische herinneringen verbonden? [Het Mannepad lag buiten de Westpoort van Aardenburg. Aan de noordzijde er van stond de Sint Joriskapel. Zou Mannepad niet eenvoudig voetpad beteekenen? RED.]

[7]. [De Breskins- en Baarzanden behoorden tot de noordelijkste eilandjes (aanwassen, herwonnen gronden?) van Zeeuwsch-Vlaanderen. Het octrooi van bedijking, door MAXIMILIAAN van Oostenrijk verleend aan FILIPS van Kleef, heer van Ravestein enz., jaarteekent van 1480 of 1486. Door den storm van 1 en 2 November is de polder Oud-Breskens weder ondergevloeid, maar andermaal beverscht bij octrooi der staten-generaal van 11

November 1609. Zie v. d. Aa, a. w., d. II, bl. 726. Red.]

[8]. Zie de tafele, aant. [22], hierachter. [Sint Baafs parochie t' Aardenburg, Onze Vrouwe benoorden, Onze Vrouwe bezuiden, Onze Vrouwe beoosten. Deze streken behoorden tot de Sint Baafs- en de Onze Vrouweparochie, aldus geheeten naar de beide kerken binnen Aardenburg, hoewel zij zich buiten de stad bevonden, doch grootendeels nog tot het schependom van Aardenburg behoorden. Daarom onderscheidde men de parochiën door het bijvoegsel binnen of buiten de stede. Onze Vrouwe benoorden is eigenlijk Onze Vrouweparochie benoorden de stede; Onze Vrouwe beoosten en bezuiden zijn Onze Vrouweparochie beoosten en Onze Vrouweparochie bezuiden de kerk. Ook hier treffen wij het verschijnsel aan, dat de kerkelijke parochie niet eindigde, waar de grenspalen waren van het schependom, zoodat er dan ook tot de parochie Onze Vrouwe bezuiden landerijen behoorden, welke gelegen waren in de heerlijkheid Middelburg in Vlaanderen. Stad en heerlijkheid van dezen naam werden in de 15de eeuw gesticht door heer Pieter Bladelin, gezeid Leestmakere, raad en hofmeester van Karel van Bourgondië, graaf van Vlaanderen enz. Hij stichtte ook de collegiale kerk te Middelburg in Vlaanderen, binnen welke hij, 8 April 1472 overleden zijnde, vóór het hoogaltaar zijn' laatste rustplaats vond, terwijl 22 Junij 1476 heer Willem Hugonet, kanselier van Bourgondië, heer van Thaillant en van Espoose, door den graaf van Vlaanderen met de genoemde stad Middelburg in Vlaanderen beschonken werd. (*Cronycke van den lande ende graefscepe van Vlaenderen, gemaect door Jo*r. Nicolaes Despars enz., d. IV, bl. 76 en 113.) Wat den oorsprong van Middelburg in Vlaanderen aangaat, daaromtrent meldt ons het *Aardrijksk. woord. der Ned.* van van der Aa, d. VII, bl. 917, het volgende: „In 1279 had Guido van Dampierre, graaf van Vlaanderen, eene streek gronds (eene hevene of ongeveer 100 bunders) gegeven aan de abdij der orde van Premonstreit te Middelburg in Zeeland, op welken grond een gehucht of buitengoed (villa) — zonder naam, zoo het schijnt — gelegen was,

dat nu den naam van Middelburg in Vlaanderen kreeg. Deze villa en de daarbij behoorende gronden waren der abdij ontvreemd geworden. Paus MARTINUS V droeg in Julij 1427 aan den deken van Sint Donaas te Brugge de zorg op om dit verdonkerde goed terug te bezorgen. De deken, EMOND, en OLOND, de abt van Sint Michiel te Antwerpen, vergunden eindelijk, in 1437, den abt van Middelburg, NICOLAAS VAN DE COULSTER, die gronden te verkoopen. Dien ten gevolge werden zij verkocht aan COLLARD LE FÈVRE [of COLARD LE FEBURE], inwoner van Brugge, man van MARGARETHA BLADELIN, eene zuster van PIETER BLADELIN, aan wien LE FÈVRE het goed in 1444 overdroeg. BLADELIN, de eerste heer, liet nu aldaar, zooals wij boven zagen, eene kerk bouwen, terwijl JOHANNES, bisschop van Doornik, den 18 Augustus 1458, vergunde daarin mis te doen, te doopen, te begraven" enz. enz. De landen der heerlijkheid behoorden welligt vroeger tot het regtsgebied van het Vrije of tot het schependom van Aardenburg. Al werden zij daarvan afgescheurd, de regten van de pastoors der parochiën, waartoe zij behoorden, bleven onvervreemd en hielden stand. Eveneens was er binnen Sluis nabij de Oostpoort een gedeelte lands of eene streek gronds, bezet met straten en gebouwen, de Oostkeure geheeten, die kerkelijk tot de parochie van Havekenswerve behoorde. Dit verklaart zich daardoor, dat de Oostkeure eerst in 1389 door het Vrije afgestaan werd aan en gevoegd bij het schependom van Sluis, daar zij, met de Zuidkeure, bij de versterking der stad binnen den kring der vestingwerken kwam te liggen; doch, hoewel zeer nabij de Sint Janskerk te Sluis gelegen, bleef het onder het geestelijk opzigt staan van Havekenswerve's pastoor. Hetzelfde verschijnsel treft men ook aan in het oude Mude. Een boek, onder de plaatselijke archiven, gemerkt N. n°. 1, behelzende de landen en cijnsen van kerk en armen in 1567, strekt er ten bewijze van. Men vindt er landen in beschreven, behoorende niet alleen tot „Oostkercke ambacht, Mude prochie" of alleen tot de „cuere ende scependomme van der mude," maar ook tot „Mude prochie, cuere ende scependomme van den Houcke."

Prochie schijnt kerkelijk grondgebied aan te duiden, cuere ende scependomme het plaatselijk regtsterrein. Cuere zal dan zooveel zijn als keure. Doch waarom beschrijft dan KILIAAN kure als prochiaanschap, in verband met het bekende cureye en cureyt, curé in 't Fransch, in onze taal een zielzorger, pastoor? — Uit een en ander blijkt intusschen, dat de uitgestrektheid der kerkelijke parochiën soms tot gids strekken kan bij het onderzoek naar de oorspronkelijke uitgebreidheid van eenig schependom of regtsgebied. RED.]

[9]. Parchelen, thans perceelen, van het Fransche parcelles? Te vergeefs zocht ik naar den waren naam. [KILIAAN heeft reeds: „parceel, *particula*. Gal. *parcelle;* Ital. *particella;* Hisp. *partecilla;* Ang. *parcell.*" Ons woord perceel is dus blijkbaar van vreemden oorsprong. RED.]

[10]. [Nevens Sasekinsweg komt ook voor Sakensmeedt en Sasekinsmeedt. De oorspronkelijke naam is Hazekensweg en Hazekensmeed. — Wat is *meed* of *meet?* Het wordt ook afzonderlijk en als zelfstandig naamw. ter aanwijzing van een stuk lands gebruikt. Zoo lezen wij van „eenen langen meedt, ruim drie gemeten groot." Onzes inziens moet meet hier weide beteekenen, en hangt het zamen met het Engelsche meadow, weide. Een vroeger made of mate is ons nog bewaard in madeliefje of mateliefje, d. i. weibloempje. Welligt klinkt het ons nog toe in de dorpsnamen Winkelmade, Alkemade, Hoogmade. Oorspronkelijk beteekent made, grasland, land dat gemaaid moet worden, zamenhangende met het Hoogd. matte; Neders. mäde, mädland, meetland; Angels. maede, medwe, maedewe. Mad beteekent in het Middelh. maaijen. (TERWEN, *Etymologisch handwoordenboek der Ned. taal.*)

Wij mogen niet nalaten hier bij te voegen, dat het woord meet eene andere verklaring gevonden heeft in *Nehalennia, jaarb. voor Zeeuwsche gesch. en letteren,* II, in de verhandeling over „de opkomst en aanwas van de ambachts-heerlijkheid Poortvliet. Nagelaten door Mr. J. VERHEYE VAN CITTERS."

Daarin komt voor de dorpsnaam Ellemeet — nevens Burgmeet, Priestermeet, Bartelmeet, namen van eenige hoeken of stukken lands — en verklaart de geleerde schrijver, bl. 33, het woordeken meet als beteekenende iets dat bekwaam, nuttig, goed is. Daar echter in ons register bestendig van „meet en land” gesproken wordt, gelooven wij in ons geval, aan de verklaring van meet = weide, tegenover land = bouwland overstaande, de voorkeur te mogen geven. Nabij Mude was een stuk gronds, dat van ouds de Vogelmeet heette. Het lag „binder cuere ende scependomme van der mude, noortwest van der kercke, zuutwaert ouer den dyck van grevenynghe int xxiij^e. beghin van grevenynghe wateringhe; tusschen: den dyck van grevenynghe ande oostzijde ende vpt noorthende, den nederwech ande westzijde, streckende” enz., „ende heet den vueghelmeet.” Aangehaald boek der landen en cijnsen van kerk en armen, N. n°. 1. Bij Brugge ligt Meetkerke. Red.]

[11]. Aertgracht. Deze watergang of -togt bestaat nog in den Beooster-Eedepolder. Aert is veld. (Vergelijk Willems, *Nabericht op Reinaert de vos*, Gend 1850, bl. 380.) Aertgracht is derhalve eene schei-sloot.

[12]. Niet verre van de Aertgracht staat nog de herberg „den doren.” In die buurt heeft men eene kleine landhoeve „den braambosch,” alles in de nabijheid der Valleiskreek. Ons dunkt dit één en ander eene beschrijving van een groot deel lands des tegenwoordigen Biezenpolders, welke meest uit zandachtige gronden bestaat, uitmuntend geschikt voor elzen- en eikenhout. Deze polder ligt onmiddellijk aan den Graaf-Jansdijk, Weerdijk of Oudelanddijk.

[13]. Ghelt al ten brieven van Middelburg in Sint-Jacobs- en Sint Christoffelsschuld. Wat beteekent dit? [Dit beteekent: des graven van Vlaanderens renten, welke op deze landerijen staan, gelden of worden betaald ten kantore van 's graven ontvanger te Middelburg in Vlaanderen, op St. Jakobs- en St. Christoffelsdag. Zoo vindt men ook: „geldende te Middelburg in S. Jakobs- en S. Christoffelsschuld,”

terwijl van de volgende perceelen gezegd wordt: „dat zij gelden ten zelven boeke," d. i. dat die perceelen in hetzelfde renteregister geboekt staan, bij denzelfden ontvanger. Men zie vooral bij zucht tot nader onderrigt aangaande de kamer van de hoofdredening in Vlaanderen, de boeken der *Ordonnancien, statuten, edicten ende placcaerten soo van weghen der keyserlyke ende koninghlyke maiesteyten, als heurlieder doorlughtighste voorsaeten, graven ende graefneden van Vlaenderen* enz., Gend 1629 en 1639, alwaar men boek 1, bl. 304 tot 335, vindt: de „sententie declaratoire van de hoofdredenaars aangaande Pieter Masieres brieven en de brieven van den lande van Waes, mitsgaders van de inning, betaling, boeten en verzetgelden, daar aanklevende, gewezen te Ryssel, den 11den, 12den en 13den van Hooimaand 1471;" de „ordonnance, contenante plusieurs points et articles sur le fait des Renningues de Flandres et des Renneurs héritiers et autres, ressortissant aux dites Renningues etc. Donné à Bruxelles, le neuf de Mars, l'an 1544," en de „ordonnancie" enz., van dezelfde dagteekening, behelzende almede verscheidene artikelen om regel te stellen op het stuk der erfachtige redenaars, ontvangers en anderen aan dezelfde redening onderhoorig. In het tweede der aangehaalde stukken vindt men in art. 14, 15, en 16 eene opgave der Spijkers, Brieven, Cijnzen enz., ter gezegde hoofdredening van Vlaanderen sorterende, welke opgave ten jare 1602 aangevuld werd in het 2de artikel der „Waarschouwinge van acht merkelijke punten enz.," voorkomende in het IIde. boek der *Ordonnanciën*, bl. 275 en 276, terwijl men van bl. 253 tot 274 van hetzelfde boek eene belangrijke „ordonnantie van de Aartshertogen onze geduchte heeren," aantreft, „aangaande de Spijkers, Brieven en Cijnzen sorterende ter hoofdredening van Vlaanderen" enz., gegeven te Gend, den 13 Julij 1602. Uit de aangehaalde *Ordonnanciën* nu blijkt, dat 's graven redenaars, ontvangers of commiezen bepaalde zitdagen moesten houden en onderhouden. De zitdag van 's graven ontvanger zal te Middelburg in Vlaanderen op Sint Jakobs- en Sint Christoffelsdag geweest zijn, d. i. 25 Julij,

of ook — en dit komt ons vrij zoo aannemelijk voor — die dag was de vervaldag van de rente der besproken perceelen. De spreekwijze „geldt in Sint Jakobs- en St. Christoffelsschuld" is het eenige wat in de geraadpleegde verordeningen niet wordt opgehelderd; doch hier wijst ons register ons thans zelf den weg.

Immers wordt aldaar, fol. 31, van eenige partijen lands, gelegen in de parochie van Onze Vrouwe, in de watering van Beooster-Eede, gezegd, dat zij rente gelden mijnen heere van Sinte Baafs, d. i. den abt van Sint Baaf, te Gend. Bij de onmiddellijk hierop volgende partij lands staat aangeteekend, dat zij geldt te Sinte Maartensschuld te Middelburg, terwijl het bij het daarop volgende perceel wederom luidt: geldt ook te Sinte Maartensdage te Middelburg. Het éene verklaart en bevestigt hier het andere. Wat ter heerlijkheid van Middelburg in Vlaanderen was gelegen, betaalde rente aan den graaf van Vlaanderen of liever aan den heer van Middelburg in Vlaanderen, die door den graaf met de heerlijkheid beschonken was, en die derhalve aldaar en te dien opzigte in de regten des graven trad; iets, waardoor ook verklaard wordt, waarom bij de opnoeming van de brieven, ter hoofdredening van Vlaanderen sorterende, die van Middelburg in Vlaanderen niet worden vermeld. Het omliggende land was rentepligtig aan den abt van Sint Baaf te Gend. Red.]

[14]. Steendamme, wat is dit? [Dit gehucht, bij dezen of genen steenen dam, lag in de parochie van Middelburg in Vlaanderen, in de watering van Bewester-Eede, volgens fol. 56 van ons register. Red.]

[15]. Sint Elrix- of Sint Eloixkapel, d. i. de kapel van St. Elric (Elrics = Elrix) of van St. Elooi. Sint Elric is niet bekend. [Kan, gelijk Attila in den mond des volks tot Ettel werd, Elric niet verbasterd zijn uit Alaric, Alaerd? Er zou dan evenwel een St. Alaric, of St. Alaerd moeten zijn, maar deze is niet te vinden. St. Aldric vindt men in de *Dict. des Saints et Saintes*, Paris, 1818, doch meer als een'

Franschen heilige, wiens feestdag te Sens, waar hij aartsbisschop is geweest sedert 829 (gestorven 840 of 841), gevierd wordt 6 Junij, en te Ferrières, waar hij abt was in 787, en elders 10 October.

Een en ander pleit bij de meerdere bekendheid van Sint Elooi, ook bij naauwgezette vergelijking der letters, voor de lezing van Sint Eloixkapel. Eloix is dan eene verkeerde schrijfwijze voor St. Elois of St. Eloys. Eene erfelijke perpetuele weekmis in genoemde kapel, benevens een perpetueel jaargetijde telken 7den dage in Sprokkelmaand, was gesticht door Fransoys Adriaen Nombroodts en Katheline, zijne echtgenoot, nog bij hun leven. Red].

16. Ebbelmeet, wat beteekent dat? [Kan ebbelmeet — welligt ook staat het voor hebbelmeet — beteekenen goed grasland, goede weide? Vg. Kil. op abel, en zie boven, aant. 10. Red.]

17. De oude Yvendijk is bekend. Is nu de naamsoorsprong van Yzendijke nog ver te zoeken? Is deze niet Yvendijke? [Er is geen voorbeeld van de schrijfwijze Yvezen- of Yfschendijke, waaruit Yzendijke verbasterd zoude zijn, bekend. Het charter van keizer Otto van 984, heeft al Isendica, terwijl het opmerking verdient, dat deze naam de oudst bekende schijnt te zijn, waarin het woord dijk voorkomt. (Acker Stratingh, *Aloude staat en geschiedenis des vaderlands*, d. I, bl. 58.) Wijlen de geleerde Willems, in zijn *Reinaert de vos, episch fabeldicht* enz., Gend, 1850, op bl. 60 van zijn *Voorbericht*, sprekende over den vorm Isen, zegt: „Wat Isen betreft, deze vorm was ook onzer tale niet vreemd en is nog bewaerd gebleven in Isendike (de ijzersterke dijk), alzoo genoemd in brieven van het jaer 984; in Isenkruid, bij Kiliaen verbenaca; in Isenbort, een mans- en vogelnaem (*Theutonista:* aurifex); in Isenberg en Isenloo, bij Veurne gelegen; in Isenbruin, eene lakenkleur; in de Nederlandsche familienamen Isenghiem, Isendoorn enz. Bovendien heeft het Angelsaksisch almede Isen.” Ook in van der Aa, *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, d. VI,

bl. 103 wordt deze afleiding besproken. Dáár luidt het: „Naam en ouderdom zijn beide onzeker. Men heeft den eersten willen afleiden van ijs en dijk, in de beteekenis van koude bedijking, of van isan, eisen, ijzer, in den zin van ijzersterke dijk. Er is verwantschap tusschen beide, en isen, ijzen, tot ijs worden, kan figuurlijk op het oude metaal zijn toegepast. De naam schijnt van Noordsche herkomst; op Seeland en Ysland vindt men ook Isen-Fiords" Wanneer wij bedenken, dat Yzendoorn in Gelderland ligt tusschen de Waal en de Linge; dat Yzevoorde, ook Yssenvoorde, Ysselvoorde geheeten, eene buurtschap nabij Zutphen, aan eene beek ligt, die denzelfden naam draagt; dat men in Vlaanderen het riviertje de Yzere heeft en in Nederland verschillende rivieren den naam van Yssel dragen; wanneer men in aanmerking neemt, dat in Yzevoorde de vorm Yssel met Yssen en Yzen wisselt, dan wordt men er als van zelf toe geleid, om de verschillende vormen als gelijkbeteekenend te beschouwen, slechts wisselende wegens de verwantschap der vloeibare letters *l*, *n* en *r*. De grondtoon van den vorm is Y, d.i. water, welk begrip tevens in A, Aa, Aade, Aar, Ee, Eede, Ei, Ide, Ye ligt opgesloten. Yzen zoude dan even als Yssel en Yzere een' stroom of eene rivier, of bloot water aanduiden. 't Is eene gissing te meer, en zoo wij gelooven eene, die niet geheel en al in de lucht zweeft, welke wij wagen op te werpen. Hoe het overigens ook zij, aan eene afleiding van Yvendijk gelooven wij niet te mogen denken. Dit woord toch heeft in den loop der eeuwen, wat ook wisselde, zijn' echten naam behouden; alleenlijk heeft de nevenvorm Evendijk het aanwezen ontvangen. Dit laatste verklaart ons den naam, die vermoedelijk zooveel beteekent als heven, verheven dijk, hoogen dijk. Op de reeds meermalen aangehaalde kaart van 1556 draagt de zeedijk van Wulpen den naam van Hoondijk, dat ongetwijfeld door versmelting der *g* uit Hoogendijk is ontstaan. Wij stippen hier ten slotte nog aan, dat een stroom in het eiland Wulpen den naam draagt van de Heydenzee! Red.]

[18]. Osemanskerke. Dit dorp komt op oude kaarten voor.

De **tafele**, zooals de tekst zegt, heeft echter **Noormans**, het latere **Noormanskapel**, het **Elmare** van 1144. (?) [Men leest in V. D. AA, a. w., art. NOORMANS-KAPEL, dat het lag tusschen Oostburg en Schoondijke. „Volgens oude kaarten moet de plaats, waar het lag, te zoeken zijn ten zuiden van het Tweede deel van den tegenwoordigen Prins-Willemspolder, nabij den Osemansweg; dus in den Mauritspolder. Het ging te gronde door den watervloed van 16 November 1377." Men leze aldaar breeder. RED.]

[19]. Deze aanteekening, met wat de tekst levert, strekke ter aanvulling van aant. 21 in *Cadsandria*, 1854, bl. 89 en 90. Men leest aldaar, dat de Onze Vrouwepolder, thans onder de parochie van Damme, nóg bestaat.

[20]. **Munekere** = Munniker-Eede, soms Mounceree, Munkeree enz. Zie *Cadsandria*, 1854, bl. 73—95.

[21]. **Stampershoucke**, nabij Damme, niet te verwarren met Stampershoek, een poldertje bij Oostburg.

[22]. Met de verklaring tusschen den tekst laat ik hier nog volgen de vóór mijn register staande:

„Tafele van de Wateringhen ende Pchyen [parochiën]
„van desen Leghere."

„Alvoren in Onser Vrouwen en Sint Baefs, binder stede."

Oud Aardenburg, de hoofdplaats van het decanaat van dien naam, was verdeeld in twee parochiën, naar de beide kerken, Onze Lieve Vrouwe- of Maria- en St. Baafsparochie genoemd.

„Beoosterheede.

1. „In de p̄chye van Cocxye.
2. „Sint Baefs prochye t' Ardemb.
3. „Onser Vrauwen prochye benoorden.
4. „Dezelve prochye beoosten.
5. „Dezelve prochye bezuden.
6. „Sint Cruus buten Ardemb." [23].

De watering van Beooster-Eede werd bepaald, ten noorden door de **Elmare**, ten westen door de **Eede**, ten oosten door de latere **Coxyde** (nog later **Gat ten rooden leeuw** en **Haantjesgat**) en den stroom tusschen genoemde watering en

de waterlanden; ten zuiden welligt door een' arm der Sincfala, zekerlijk door den Weerdijk van graaf Jan van Namen. De Bochoutsche Eede en de Godsvliet of Goodsvliet [24] doorstroomden haar; de eerste van het zuidoosten naar het noordwesten, de tweede van het zuiden naar het noorden. Aardenburg lag in deze watering. Het dorp Havekenswerve met de Moere aan de Eede, tusschen Aardenburg en Slependamme; Sint Kruis nabij den Godsvliet; Onze Vrouwe bezuiden en benoorden (later Eede, in vroeger eeuw Coensdijke [25], d. i. 's Gravendijke [Cuens = graaf?] geheeten), lagen aan de Eede, ten zuiden van Aardenburg; Coxy en Slependamme lagen aan den zeeboezem, reeds in 1243 *corpus maris* genoemd. Zie de kaart van den eerw. Dresselhuis in zijn *Oud-Zeeland* [en aangaande Slependamme boven, bl. 227].

De Beooster-Eedewatering was verdeeld in vier boeken, naar de vier windstreken, en bevatte de volgende tegenwoordige polders, als: eerste deel van prins Willems-, Dierkensteen-, Diomede-, Sophia-, Izabella-, Goodsvliet-, Grooten en Kleinen Boom-, Hoogeland-, Biezen en Beooster-Eedepolder.

„Bewesterhede."

Deze watering had ten zuiden dezelfde grens als de watering van Beooster-Eede: ten noorden het Zwin, ten oosten de Eede, en ten westen mede een' arm van het Zwin, later de Lapschuursche vaart geheeten. In deze watering lagen Heille en Ydewalle [26]. Tegenwoordig bestaat Bewester-Eede uit twee deelen. Het eerste deel bevat den Waterhoek en Bewester-Eede benoorden Sint Pietersdijk. Het tweede heet Bewester-Eede bezuiden Sint Pietersdijk en bevat mede den Praat- en den Dooperspolder.

„Middelburch, Heyle."

Dit is een deel van het graafschap Middelburg in Vlaanderen, thans tot de Nederlandsche gemeenten Heille en Eede behoorende.

„Oude Yevewater[e] [Yvewatering], sijnde Oostborch."

Tegenwoordig is dit een deel van het tweede gedeelte van Prins Willemspolder enz.

„Nieukerke."

Dit bestaat niet meer. ['t Werd ook Nieuwerkerk geheeten en

verdween door een' watervloed in de zestiende eeuw. De naam leeft nog in de Nieuwerkerksche kreek, niet ver van Groede, beroemd om de voortreffelijke baars, die zij oplevert. RED.]

„Noormans."

Het gehucht Steenhoven bij Oostburg wordt er nog als een overblijfsel van beschouwd.

„Ysendycke ambacht."

Dit bestaat nog als gemeente, schoon natuurlijk verminderd in uitgestrektheid.

„Sint Jeronimuspolder.
„Benthillepolder.
„Oostkercke.
„Lapschuere.
„Moerkercke.
„Maldegheem.
„Sint Lauwereins."

Dit bestaat alles nog onder denzelfden naam. De eerstgenoemde polder behoort tot Nederland; de tweede met al de daarop volgende gemeenten tot België [27].

[23]. [Uit eene opgave op fol. 35 van ons register blijkt, dat er te Sint Kruis een Onze Vrouwegilde bestond, dat zijn altaar in de kerk had. Het Onze Vrouwegilde te Sluis, dat zijn' kapel en altaar in de Mariakerk had, was het gild der korendragers. Overigens bestond te Sluis nog het geestelijke gild van Onze Lieve-Vrouwe van de Sneeuw, opgerigt in 1329. Zoo ook vond men van ouds te St. Anna ter Muiden een Onzer Vrouwegilde, dat in de gildenreeks steeds het eerst genoemd wordt. — 't Verdient opmerking, dat, volgens ons register, uit het dorp Sint Kruis een weg liep naar steenen cruushuusken. Kan dit in verband staan met den naam Sint Kruis? RED.]

[24]. [Uit de keuren der stad Aardenburg blijkt, dat de Godsvliet of Goodsvliet in de 14de eeuw reeds bestond en dat hij één der beide wegen was, die der scheepvaart gereeden toegang tot de stad verschaften. De stroom had gemeenschap met de zee of liever met den grooten Zwinboezem, en was dus onderhevig

aan ebbe en vloed. Het volgende wijst dit nadrukkelijk aan: „So wat scepe dat eerst coomt binden ghodvlieten, dat sal eerst varen also als zi ligghen, zonder [uitgezonderd] versch visch; dat moet voren varen, eñ oghescip [een schip met hooge boorden] dat moet hooc voren varen, dat zijn ghetide soude verliesen."

Hierop volgen onmiddellijk de volgende keuren, die, hebben zij geene betrekking tot den Godsvliet, ongetwijfeld zien op de speije of sluis van Slependamme, aan den mond der Eede, de andere waterweg naar Aardenburg, weshalve wij haar ook hier een plaatsje leenen:

„So wat scepe dat laghe binnen, ende dat een scip van buten binnen wilde wesen, benaemt [benam het] zijn ghetide, het verbuert v sch.

„So wie die duere aerghet [schendt] van der speye, hi moetse weder doen betren, alse goed als soe [ze] was te voren, ende hi verbuert iij £, bi also datter de burghmeester over claghet of die speyhoudere in zine stede.

„So wie die an die speye meerst [zijn vaartuig vast legt], hi verbuert v sch., het ne zi bi zinen wille die se helde [hielde, bewaarde = bij toestemming van den speihouder]; het ne ware van man buter casselrie van brugghe, ende die man mach ontrecken bi zinen heede, dat hi van der cuere niet ne wiste.

„So wie die onredene dade an die duere van der speyen, jof reep an sloughe, hi verbuert iij £, het ne ware bi den ghonen diere over [gesteld] es van der poort halven.

„So wie der poort water huut steket of doet huut steken, hi verbuert xx £, wort hijs betughet, jof hine ads [had des] orlof van scepenen; ende hevet hi der poort ghemoede binnen xiij daghen, dat zij goet doet [het goedkeurt], niet, hi moet rumen de poort een jaer.

„So wie alleen eene scute voert duer die speye bi nachte, hi ne hebbe manscracht, verbuert v sch.

„So wat scepe dat men ghesonken vint in den waterganc tusschen slepeldamme en der stede, verbuert v sch., leecht het in den oostwaterganc."

Het boek met den knoop, fol. 13[b] en 14[a]. Red.]

[25]. [Coensdijke was de naam van een hoofdleen in Aardenburger ambacht: zie boven, aant. [4]. Dat ook het dorp Eede oudtijds dien naam droeg, en wel vroeger dan den naam Eede, blijkt uit het perkamenten boek nº. 6, fol. 162, in de stedelijke archiven van Brugge. Men leest daar, in eene acte van 14 April 1350, dat die van Aardenburg voorzien in het onderhoud eener brug, genaamd de Breedebrugge te Coensdijke bij Aardenburg, ter plaatse, in het stuk aldus omschreven: „up 's Brievers-wegh over de Ee." 't Was de brug, die vóór de verlanding van het riviertje, nog kort geleden te midden van het dorp de beide oevers verbond. Zie de aangeh. *Recherches histor. sur les voies d'écoulement des eaux des Flandres, relatif à la construction du canal de Selzaete à la Mer du Nord, par l' abbé* J. O. ANDRIES, p. 11, noot (6). RED.]

[26]. [Ydewalle, gelijk wij boven zagen ook 't hof en 't goed ter Yde geheeten, is als hofstede nog bekend en ligt tusschen de vroegere Elderschans (Eederschans?) en Heille. (VAN DER AA, *Aardrijkskundig woordenb. der Nederl.*, d. VI, bl. 70.) De Ydeweg lag in de nabijheid, terwijl tevens de geslachtsnaam van der Yde in ons register wordt aangetroffen. Er bestond, en bestaat waarschijnlijk heden nog, niet ver van Gend, op den grond van het dorp Afsnede, een prachtig slot Idewalle, gelegen bij de Leije, waarvan SANDERUS, *Flandr. illustr.*, t. I, fol. 169, een' fraaije afbeelding geeft. Het was eene heerlijkheid, toebehoorende aan het Gendsche geslacht DE BLASERE (a. w., fol. 170), van welk geslacht onderscheidene leden voorkomen in de aangeh. *Hist. chronol. des évêques — St. Bavon*, onder anderen, p. 245, de aanzienlijke LODEWIJK DE BLASERE, heer van Idewalle, van wien SANDERUS spreekt ter laatst a. p. De heeren van dít Idewalle mogen niet, gelijk soms plaats heeft, verward worden met die van Ydewalle nabij Aardenburg, 't welk mede eene heerlijkheid was en weleer een slot had bezeten. Idewalle, Eedewalle en Ydewalle zijn namen, die vaak onderling verwisseld worden. — Nabij de tegenwoordige Westerschelde, de vroegere Heydenzee, lag weleer het

gehucht Couder Yden of Couder Hyden. Ook in den naam Cox-Yde klinkt ons een zelfde Yde toe. Beteekent dit woord niet water, en zegt het — daar ook Ydewalle als Eedewalle geschreven werd — niet hetzelfde als Eede, Heede? Red.]

[27]. [Ten slotte nog deze aanteekening.

Uit ons register blijkt, dat in de Onze Vrouwekerk te Aardenburg het jaargetijde gesticht was van Anna van Bourgondië, vrouwe van Ravestein en van haar' echtgenoot Adolf van Kleef, heer van der Marke, door hunne dochter mevrouw van Ravestein, echtgenoote van Filips van Kleef, heer van Ravestein, Wynendale en Thorout, maar al te wèl bekend in de geschiedenis van Vlaanderen, en met name door zijne verdediging van Sluis in den jare 1492 tegen de benden van Maximiliaan van Oostenrijk. Wanneer wij bedenken, dat heer Adolf van Kleef in October 1492 te Sluis overleed, dan moet het bevreemden, dat zijne dochter een jaargetijde stichtte in de Onze Vrouwekerk te Aardenburg. Was het welligt om den roem, die van den Mariatempel uitging, als van eene plaats waar de pelgrim zich nederboog voor het wonderdoende beeld van de moeder onzes Heeren?

In ons register wordt de dood van heer Adolf gesteld in 1502, in strijd met de getuigenis des geschiedschrijvers. Zie *Cronijcke van den lande ende graefscepe van Vlaenderen, gemaect doer Jo*r. Nicolaes Despars, d. IV, bl. 527. Red.]

Mogen de opgegevene bijzonderheden en vragen bijdragen tot betere kennis van de nog steeds zoo duistere geschiedenis der aêloude gesteldheid van dezen bodem!

BRONNEN.

I.

OORKONDEN

BETREKKELIJK DE

VERGADERING TE DENDERMONDE.

I.

Vervolg en besluit der rede van Willem I, medegedeeld bl. 151, vv., behelzende voorstellen van den aartshertog en de algemeene staten aan de staten van Vlaanderen te Dendermonde.

Que pour ces raisons et plusieurs aultres que l'on pouroit alléguer veuillez continuer encoires lesdicts moyens généraulx, notament ceulx qui concernent les impost et la consumption des marchandises pour ung an, afin que l'on puisse p̄céder p̄ la plus grande égalité que faire se poura, et que l'on ait moien de paier la gendarmerie ce que aultrement faire ne se pouroit.

Et que sur cest accord veullez avancher la som̄e que porteront lesdicts moyens généraux pour l'espace d'ung mois, afin que à faulte des promps deniers l'on ne tombe en dangier et aux incōveniens qui aultrement sont tous apparens.

Et pareillement que regardez à quoy il a tenu que l'on n'a mys en exécution la levée accordée sur le port des draps de soye et maisons, suivans les termes et jours limitez p̄ son Alteze et mesdicts Srs. les Estats généraux, et que à p̄nt on y donne remède convenable, le mettant promptement en exécution sans aulcune conivence ou dissimulation, à quoi son alteze et mesds. Srs. les Estats nous ont enchargé de tenir la main de tout n̄re povoir, et auctorisé suffissament pour faire incontinent et sans dilay les tauxes d'ung chacū, et avecq l'aide et assistence des baillys et officiers les faire exécuter réelement.

Et quant aux deux patars accordez sur le tonneau de bière pour les amonitions du camp, mettez en considération que cela a esté faict en respect de la généralité, laquelle doibt nécessairement estre pourveu desdits amonitions sy l'on veult effectuer aulcune chose fructueuse. Et quel préjudice et exemple cela seroit à touttes les aultres p̄vinces sy ceux de flandres voloint tirer cela à leur p̄ticulier.

Et pourtant s'il vous plaist vous pourvoir en p̄ticulier, veillez plustot augmenter ledict impost d'ung patrat lequel viendra à v̄re p̄ffyct ou aultrement charger quelque autre moien moins p̄judiciable à la dicte généralité.

D'aultrepart com̄e l'on a veu en aucunes p̄vinces que le principal deffault gist en ce que l'on n'a jusques ores exécuté les p̄vinces, vous plaise adviser s'il ne seroit convenable de nom̄er, soisier et auctoriser ung ou plusieurs p̄sonnes ydones et qualifiés affin de faire exécuter les p̄vinces suivans les accors faits, affin qu'il n'y ayt faulte doresenavant en la dicte exécution, en suivant en ce l'exemple p̄cidevant usité p̄ les Estats gn̄alx du pais bas lors que l'on avoit accordé l'aide novennalle.

Aussy adviserez de trouver moyen pour lever sur le corps des quatre membres de flandres telle prompte som̄e que sera trouvé raisonable.

En oultre som̄es enchargez de co̅iquer avecq vous les listes des gens de guerre, tant de pied que de cheval, tant estrangiers que ceulx du pais avecq les traictemens et paiemens, tant en gn̄al que p̄ticulier, et les frais et despences qu'il fault tant pour l'ordinaire que l'artillerie, amonitions, vivres, que pour l'extraordinaire des affaires secrètes, ainsy qu'on l'à nous a baillé p̄ spécification.

Et p̄aillem̄ les négotiations que l'on a tenu et faict tant avecq mons[r]. le duc d'alencon et la résolucion que l'on en a prinse avecq les raisons et motifs quil [qui] ont induict mess[rs]. les Estats gn̄alx à entrer à la dicte négociation. Com̄e aussy avecq les ambassadeurs de la M[té]. Imperiale, et de la M[té]. de Reyne d'Angleterre.

Vous requirans qu'envoyez ausdits Estats gn̄ax le pied et l'or-

dre que tenez et avez jusques ores tenu es levées tant des moiens généraulx que aultres, affin que p̄ com̄un advys on y puisse entendre pour y dōner tout reiglement convenable en cas qu'il soit trouvé estre de besoing.

Et que quand et quand envoyez p̄ticulier Estat des deniers p̄ vous donnez et à donner, et spécialement l'estat des deniers que de sepmaine en sepmaine montent respectivement les moiens accordez, tant les uns com̄e les aultres.

Item que veillez auctoriser et députer en tel nōbre que trouverez convenir soit ceulx qui y sont présentement ou aultres adjonctz que pourez choisir pour assister aux Estats généraulx, à povoir entendre, adviser, cōiquer, traicter et cōclure sur les incidens qui se p̄ntent journelement, sans povoir estre dilaiez ou renvoyez sans grand p̄judice de la cause com̄une.

Et notament es traictez qui se font p̄sentement avecq les ambassadeurs, tant de l'empereur que de la Reyne de Angleterre et du duc d'Alencon, avecq telles restrictions et modifications dudict povoir et authorisation que trouverez cōvenir.

II.

Schriftelijk antwoord van Vlaanderens adel op de voorstellen, den 17 Julij 1578 in de vergadering der staten van Vlaanderen te Dendermonde gedaan door prins Willem van Oranje en Adolf van Meetkerke, van wege den aartshertog Matthias en de algemeene staten.

Aultre copie.

Les nobles icy comprins, aiants ouy les p̄positions d'hier sur divers faictz, tant pour estre iceulx nobles en petit nombre, qu'aussy qu'ils scavent mess^rs^. des quatre membres n'estre prestz à résouldre, s'excusent p̄sentement de donner advis, n'estre accepté à emporter voix.

Ce néantmoins veullantz lesdicts nobles bien déclarer que non suelement à la continuation des moiens gn̄aulx, p̄ la proposition mentionnée, sont délibérez d'y fournir, voires se tenir prestz et se rendre prompts en apparealles [appareilles?] en leur endroict

à tous contributions, impositions et aydes nécessaires et raysonnables.

Ne povans aussy obmettre les mesmes nobles de bien instament requérir ceste assamblée voloir joinctement intercéder à l'eslargissement des nobles détenuz en la ville de Gand.

Faict en la ville de Terremonde, ce xviij^e. de Jullet 1578. Soubz estoit escript: délivré es mains de mons^r. le prince d'oranges p̄ les s^rs. de Crosilles [1], Wackene [2] et aultres nobles.

[1] GEORGE VAN MONTMORENCY, ridder, baron van Croisilles, Wancourt en Chaumont, heer van Glayon etc. Hij was baljuw van Brugge en 't Vrije, in plaats van JAC. DE GRIJSE, tot 1615, zijn sterfjaar: SANDERUS, *Flandr. illustr.*, I, fol. 199. Onder het bestuur der algemeene staten was hij aan 't hoofd van vijf benden ruiterij en bekleedde den rang van kolonel. Hij onderteekende de unie van Brussel van 9 Januarij 1577: DE JONGE, *Unie van Brussel*, bl. 68.

[2] Hoogstwaarschijnlijk ANTONIE VAN BOURGONDIË, de vierde van dien naam, heer van Wackene, vice-admiraal der zee, overleden in Spanje. Hij was een zoon van ANTONIE VAN BOURGONDIË III, ridder, luitenant-admiraal van Vlaanderen, lid van den raad van state en stadhouder van Zeeland, die in 1578 op den dijk tusschen Rammekens en Middelburg sneuvelde door een achtpondskogel, toen hij de naderende Nassausche schepen wilde bezigtigen. Volgens anderen kostte hem een musketschot het leven. Hij was eerst heer van Wackene enz. geworden na den dood zijns broeders ADOLF VAN BOURGONDIË, heer van Wackene, Catthem en Capelle, vice-admiraal der zee, gouverneur van Zeeland en groot-baljuw van Gend, die, 22 Mei 1568, kinderloos te Middelburg overleed. Wackene was eene heerlijkheid in Vlaanderen, in de kastelanie van Kortrijk. Den 8 Februarij 1614 werd zij tot eene baronnie verheven bij brieven van den aartshertog ALBERT en diens gemalin IZABELLA, en vervolgens bij andere brieven van 15 Augustus 1626 tot een graafschap, ter gunste van KAREL VAN BOURGONDIË, heer van Wackene, ridder enz.: *Suite du supplément au nobil. des P.-B.*, t. I, p. 211 vv.; *Beknopt biogr. handwoordenb. van Ned.* enz., deel I, bl. 232, Zutphen 1852.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de heeren van Croisilles en van Wackene zich, als de meeste Belgische edelen, naderhand met den koning van Spanje verzoenden. Waar wij hén aan 't hoofd van den Vlaamschen adel zien, verwondert ons nu het korte, ontwijkende en onvolledige van des adels antwoord niet meer.

III.

Schriftelijk antwoord, ingeleverd den 18 Julij 1578, door Vlaanderens geestelijkheid, op het voorstel van den religionsvrede en de overige hiervoren medegedeelde voorstellen.

Copie. xviij^{e}. Julij 1578.

Les prélatz et ecclésiasticques de flandres se trouvantz pn̄t à l'assamblée des Estatz de flandres à Terremonde, après avoir ouy ce que son Ex^{ce}. et le Conseillier Meetkercke ont p̄posé de la part de son Altèze, Messrs. du conseil d'estat et les Estatz gnaulx, remerchient humblement sa dicte Altèze, son Ex^{ce}., mess^{rs}. du conseil d'estat et les Estatz gnaulx, pour le soing et sollicitude qu'ilz portent à la patrie et à la quiétude, garde d'icelle à l'encontre les ennemys. Et pour som̄ièrement adviser sur ce qu'est p̄posé déclairent:

Quant au premier point touchant la contribution et matière d'argent, ilz remectent à eulx qui y prendront résolution, et ce en conformité de l'union et mutuelle correspondence p̄ où les ecclésiasticques ne doibvent estre plus chargez que les aultres, mais à l'advenant de ce que sera accordé seront également traictez.

Quant aux affaires de guerre et touttes choses y dépendantes remectent à ceulx qui y ont la charge et font leur p̄fession d'icelle.

Touchant les traictiez avecq les Ambassadeurs de l'empereur, Reyne d'Engleterre, duc d'Alencon et semblables matières, les prélatz et ecclésiasticques remectent à son Altèze, son Ex^{ce}., conseil d'estat, les Estats gnaulx et à la résolution de luer p̄vince, confians que ceulx selon le bon zèle et affection qu'ilz monstrent à la défence de la patrie, et conservation d'icelle useront à touttes occurences et oportunitez ce que la saison de temps et la disposition des matières requireront.

Quant à l'autorisation de luers députez pour absolument résouldre sur les occurrences, sans se rapporter à luers maistres, les prélats et ecclésiasticques ont autorisé suffissament luers dé-

putez ou député en tant que luer p̄fession touche et p̄met, pour avecq les aultres députez de luer province adviser, et de la part des ecclésiastiques résoudre.

Finalement, touchant la requeste des protestants et aussy le concept dressé par son Altèze pour remédier les inconvéniens et establier en une forme de repos et tranquillité pour toute la patrie, les prélatz et ecclésiastiques regrettent qu'ilz ne sont en tel compétent nombre que respectivement ilz puissent respondre pour touts les ecclésiasticques es touts quartiers de flandres, estants plusieurs absentz. Et pour ce que la p̄tinente résolution dépend des quatre membres, lesquelles ne semblent povoir absolutement résouldre sans se référer à l'advis de leurs maistres, les dicts ecclésiasticques ne désirent aultre chose que ung vray repos et se amiablement porter envers et avecq touts les habitans et manans de ceste patrie, d'aultant que son Altèze, son Ex^ce^., le conseil d'estat et les estatz ḡnaūlx voient plus clair et scavent ce que compète pour quiéter la patrie et accom̄oder les affaires, selon l'exigence du temps et nécessité p̄nte. Les ecclésiastiques volontiers orront [ouïront] la résolution desdicts quatre membres et aultres pour puis après se soubmettre de observer telz ordonnances et placartz sur ceste affaire et poinctz que p̄ son Altèze seront ordonnez avecq les asseurances requises et nécessaires, et ce à condicion que mess^rs^. les quatre membres et tous magistrats et officiers s'obligeront et don̄eront acte de maintenir lesdicts ecclésiasticques suivant la solēnele union et accordz sur ce faictz en mutuelle protection, garder et conserver le droict, possessions et personnes desdicts ecclesiasticques, en telle forme et qualité que de toute ancienité en a esté observée.

II.

OORKONDEN

BETREKKELIJK LANDERIJEN VAN

TER GOUDE OF TER GRAUWE.

Copye.

Compareerden ter griffie van den Hoogen Rade in Hollandt d' Hr. Nicolaes van der graeff, out burgemeester der Stadt Gouda, ende jegenwoordich kerckmeester, ende Coenraet de Wilde, Schepen ende rentmeester van de groote kerck, genoemt St. Jans kerck binnen de voors. Stadt, ende verclaerden geconstitueert ende machtich gemaekt te hebben, gelyck sy Hren. Compten [comparanten] doen bij desen, Sr. [Signeur] Cornelis van Geertruyt, nots [notaris] ende procureur, wonende tot Melselen, omme uyt den naem ende van wegen de Hren. Compten, in hunne voors. qt. [qualiteit], in possessie te nemen ende aenvaerden, ende mede ten meesten proffijte van de voors. kercke te verhuyren ende beneficeren soodanige landen ende goederen, als de voors. St. Jans kercke binnen de voorn. stadt Gouda competerende, ende bij sententie van den rade van Vlaanderen binnen Genth toegewesen ende geadjudiceert sijn, ten laste van de religieusen vant Clooster van Sarepta binnen Brugge, welke landen gelegen sijn in Melselebroeck, ende andere onder Beveren, Brachem ende elders; daervan bondige huyrcedullen te maecken, de pachtpenningen te ontvangen, daervan quitantie te geven, ende oock des noots sijnde het proces in cas d' appel voor den hoogen rade te Mechelen geentameert, off soo noch geïntenteert off geëntameert soude connen ende mogen werden, waertenemen ende doen waernemen, naar stijll ende usantie aldaer gebruyckelijck, ist noot één off meer procureurs ad lites in sijn geconstitueerdens plaetse te substitueeren, ende verders alles des gerequireert werdende te doen [wat] de Ed. Hren Compten selffs present synde souden connen ende mogen doen; blyvende hy geconstitueerde van syne handelinge, verpachtinge der voors. landen ende 't gene daer aen dependeert, mitsgaders de te ontfangen penningen, te doen behoorlijcke notificatie ende pertinente onderrichtinge, oock reeckeningh, bewijs ende reliqua, 't sy aen de Ed. Hren Compten selffs, off aen d' Sr. [de Signeur] Anthony de la Porte, secretaris van Haer Ho. Mo. munte, wonende in 's Gravenhage, dewelcke de Hren Compten

verclaerden ten dien eynde bij desen mede expresselijck te constitueren ende volmachtich te maecken; belovende sy Hren Compten voor goet, vast ende van waerden te houden ende doen houden alle 't geene bij de voorn. resp. [respective] geconstitueerdens in 't geene voorseyt is sal werden gedaen ende verricht, onder verbant als naer rechten. Des ten oirkonde dese met het cachet van den gemelten hoogen rade becrachticht, ende bij den griffier geteeckent in 's Gravenhage den 7en Mei 1668. Onder stont: in kennisse van mij ende was geteeckent *J. Coenen.* Ter sijde stont een segel gedruckt in roode wassche, overdect met wit papier.

Gecollationneert met sijn principael, is dese copye daer mede bevonden te accorderen, by my, in 's Gravenhage residerende den achsten Mey xvjc achtensestich.

By my *J. G.* [?] *Adrichem*,
notaris.

Copie.

Memorie omme de Heer Anthony de la Porte, Secretaris van de stadt van ter Veere [?] dat hem gelieve te vernemen naer den rentmr. van de kercke van ter Gauwen, noopende seecker proces 't welck deselve kercke, offte de regeerders hebben geobtineert in den raede van Vlaenderen tot Gendt, jegens de religieusen van 't Clooster van Sarepten binnen Brugge, noopende den afstant van dertich gemeten landts, gelegen in Melselebrouck, ende andere onder Beveren, Braechem ende elders, van welcke saecke die van 't clooster voors. in den raede bij Mechele hebben geappelleert, soe [soo = zóó] het appel staet medebringende; ende den geslaegen pacht uyt sijnde, soo wordt hetselve landt nu geabandonneert, ende sal vague blijven leggen, soo het het voorgaende jaer heefft gedaen, soo dat hetselve als nu door de prochie van Melsele sal aengeslagen werden ende verhuyrt werden voor de prochiecosten, ten waere dat de rentmeester derselver kercke daer by verstont te disponeren in verhuyringe by provisie, ende daerinne consenteerde te doen telckx rechte, daer toe noodich soude wesen syne procuratie, hetwelck ten eerste soude moeten geschieden, ende sal den voorn. Heer de la Porte deselve gelieven over te schicken tot antwerpen in de bonte koeye, om voorts te bestellen aen den notaris Cornelis van Geertruydt tot 't selve Melsele, die ook last zal becomen van 't selve clooster, terwijl daerinne noch profijt sal bevonden werden voor den geenen syn proces winnende, en dat anders t' selve in bordelle sal loopen. Onderstont: dit doende sal blijven. Aen den voorn. Heer La Porte, die ick ben [sic]. Noch lager stont: Uw ootmoedige dienaer ende was geteekent *C. van Geertruydt.*

Gecollationneert met syn principael, is dese daermede accorderende bevonden, desen 8e. Mey 1668. By my
J. G. [?] *Adrichem.*

Mijnheer!

Ick hadde UEd. aengenamen van den 10^{en} deser loopende maent op eergisteren avont niet ontfangen, off hebbe noch dienselven avont ordre gestelt, waer door ick mij pertinentelick soude connen informeren, off de saecke van de Heeren Kerckmeesters, in de bylagen van deselve UEd. missive breeder geroert, bij provocatie aen den grooten raedt alhier mochte gedevolveert sijn off niet, doch wat uytslach deselve mijne devoiren gehadt hebben, sullen de Heeren Kerckmeesteren, ende wat ick daerop huyden geresolveert hebbe aen den notaris ende procureur Cornelis van Geertruyt par een expressen te schrijven, uyt de copie van mijne missive hier benevens gaende believen aff te nemen: sal niet onderlaeten alles wat mij mogelyck is hier van t' ondertasten, ende UEd. den uytslach met de volgende post omstandich bekent te maecken. Het schijnt my tot noch toe wonderlyck toe, dat men soo aen........ soude geraecken, gemerckt ick uyt de teneur van UEd. missive presupponere, dat men aldaer van 't proces geen kennis gehadt heeft, ende worde in myn opinie noch all meer gesterckt, door dien men my hier bericht, dat de voorgemelte notaris een losse quant is, ende die geen groote administratie soude dienen toevertrouwt te worden.

De necessiteyt heeft eyntelyck den Heer Burgersdijck ende my doen resolveren ons voor eenige dagen van den anderen te separeren, ende den eenen het [werck?] tot Brussel, ende den anderen het werck tot Mechelen op sich te doen nemen, soodat ick hier alle dagen tot de ooren toe in de papieren van een uytloopich proces gelijck als begraven sittende, ende door dien nu op huyden mettet voteren een aenvanck gemaeckt [wert?], onderworpen sijnde, mijn overige tyt met aenspraecke aen de raden te passeren, dat apparent noch wel drie weecken continueren sal; genootsaeckt synde aff te breecken, sal ick naer myn onderdanige gebiedenisse aan Heeren Kerckmeesters altyt blyven derselver ende

Mijn heeren

Ootmoedige ende dienstbereyde D^{r}.

Mechelen den 17 Mei 1668. *J. van der Tocht.*

Copie.

Monsr. van Geertruyt,

D' Heeren Kerckmeesteren der Stadt Goudae, bij occasie dat d' Heeren Staten generael der Vereenigde Nederlanden, mij tot slissinge van de ontstane oorlogen tusschen de Coningen van Spangien ende Vranckrijck, belieft hebben te deputeren aen 't Hoff tot Brussel, gelyck mede tot bevorderinge van seecker proces aen den Grooten rade tot Mechelen verbleven tusschen deselve Haer Hooch Mogende ende den Heere Cheurfurst van Brandenburch,

my belieft hebbende toe te senden copie van een memorie by UE. geschreven ende deselve Heeren toegesonden door den Heer la Porte, waer by UEd. bekent maeckt, dat geseyde Heeren ofte de Regenten der voorz. Stadt Goudae by een sententie van den Raedt van Vlaenderen tot Gent, gewesen in een saecke aldaer uytgestaen hebbende jegens de religieusen van 't Clooster van Sarepten binnen Bruggen, souden verclaert sijn gerechticht te wesen tot dartich gemeeten lants, gelegen in Melselebroeck, Beveren etc., ende dat die van 't voorz. clooster van deselve sententie souden hebben geappelleert aen den grooten Raedt alhier, met versoeck dat ick my daerop wilde informeren, ende Haer Achtbaerheden by d' eerste occasie dienen van pertinent bericht: — hebbe ick niet willen onderlaeten alhier onder de practisyns 't onderstaen off iemant van deselve die vant voorz. Clooster mochte dienen, ende kennisse hebben vant voorgemelte appel; edoch alsoo niemant van deselve daer van kennisse hadde ende daeromme wil gelooven dat de voorz. appellatie noch niet geprosequeert sal sijn, hebbe ick van myn plicht geacht, te meer my oock toegesonden is copie van een procuratie by opgemelte Heeren Kerckmeesteren op UE. gepasseert op den 7en deser om te nemen possessye ende te procederen tot verhuyringe van deselve landen, UEd. by desen te versoecken, mij mitten brenger deses, als tot dien eynde by my affgesonden, omstandige kennisse van deselve saecke te willen geven, als namentlick, in wat iaer ende op wat dach de voorgeseyde sententie gewesen is, en soo 't mogelyck is my daer van te doen hebben copie, wie alhier voor den grooten Raedt de appellanten dient, aen wie het exploict off de daechvaerdinge in cas d' appel van wegen d' Heeren Kerckmeesteren soude syn gedaen, wie die dachvaerdinge geaccepteert heeft, wanneer deselve soude syn gedaen, waer de stucken van 't proces tot Gent sullen te vinden syn, ende voorts 't geen wijders tot myn volcomen informatie nodich achten sult, waertoe my seeckerlick verlaetende sal ick UE. in de bescherminge van Godt Almachtich bevelen, ende blijven etc.

Mijnheer!

Wat antwoort ick opten mijnen van den 16en deser geschreven aen Monsieur Geertruyt, ende waervan ick U Eedt. dubbelt toegesonden hebbe, by desselfs missive van den 17en deser hebbe ontfangen, ende wat ick opten 18en daer aen volgende aen denselven gerescribeert hebbe, sal U Edt. uyt de nevensgaende bylaegen onder de letteren A. ende B. believen off te nemen. Bij occasie dat Mevrou Trist, huysvrouwe van den Heere Trist, raed ordinaris in den raedt van Vlaenderen tot Gent, eenige dagen in myn logement gelogeert heeft, ende op gisteren van hier naer Gent is vertrocken, hebbe deselve gepermoveert van my mede te nemen een

schriftelycke memorie van de gelegentheyt van deselve saecke, voor soo veel ick 't selve uyt de toegesonde papieren hebbe konnen opstellen, alsmede een copye van de bovenstaende missive by de voorz: Geertruyt aen mij geschreven, met vaste toeseggingo, dat deselve my mette eerste post soude laeten toecomen een pertinent advys, wat daervan soude uytgevonden sijn, ja selff met toesendinge van de sententie, in cas waer mogt syn, dat deselve in den jaere 1666 gepronuncieert is. Ick hebbe oock ordre gestelt dat alhier by den Raedt nader opgesocht sal worden off eenige appellatie van deselve sententie gedaen mochte sijn, dat tot mijn overgroote verwonderinge noch niet uytgevonden wordt, ende vertrouwende daermede provisioneelyck d'intentie van de Heeren Kerckmeesteren te hebben voldaen, met verseeckeringe, dat ick niet onderlaeten sal geduyrende mijn verblyff alhier alles te doen wat tot bereyckinge van derselver oochwit soude mogen dienen, sal ick naer myn dienstige gebiedenisse aen deselve blyven.

Mijnheer!

UEed[le]. geheel dienstbereyden dienaer

Mechelen den 20 May 1668. *J. van der Tocht.*

A. Mijn Heere!

Ick hebbe U. E. brief door een expresse naer my gesonden wel ontfangen, ende tot antwoorde op denselven soo dient, dat ick niet en wete, wie tot Mechelen is dienende die vant Clooster van Sarepten, noch ook de Regenten van de kercke van de stadt ter Gouda, maer weet voorseecker, dat het appel bij het voorn̄. Clooster is geinterjecteert ende oock verheven ende de daginge is gedaen aen den procureur, die de Heeren regeerders van de voorn̄. kercke tot Gent heeft gedient, welcke daginge anders niet en wort gedaen mits dat de Heeren uytlants woonen. Ick en weet oock niet, wie de Heeren binnen hetselve Gent heeft gedient, maer naer het ontfangen van de procuratie aen my toegesonden van den Heere de la Porte omme possessye te nemen, soo hebbe daer naer vernomen, ende sal 't selve [in ?] corten tijt weeten, meede oock cryghen copye van de sententie in den voorn̄. raede van Vlaenderen gewesen, dewelcke aen UEd[t]. ofte wel aen den Heer de la Porte sal oversenden. Ick weete voorseecker, dat de landen by UEd[t]. missive vermelt by deselve sententie aen de voornoemde kercke is aengewesen, door dien my 't selve wegens die van 't Clooster is geschreven; dat ick wiste aen UEd[t]. toe te senden de copye van deselve sententie, soo haest die binnen drie a vier dagen sal hebben, soude daer aenne voldoen. Indien UEd[t]. noch eenigen tijt sijt tot Mechelen oft Brussel, sal my gelieven te schrijven, ende synen brieff senden metten bode van dito Mechelen ofte Brussel, met adres eerst te bestellen te Antwerpen aent Bierhooft

in de bonte Coeye, omme alsoo voorts aen my cito te bestellen, en die met port belast laeten, dat aldaer betaelt wort, soodat ick die dagelyx cryge. Biddende UEd[t] voorts ons wat kenbaer te maecken van de nieuwe maeren [nieuwstijdingen] ende onse gesteltenisse, alsoo wij wederom al in de wapenen moeten sijn, soodat alhier wederom beroerte is van affgeplundert te werden: de fransman is wederom seer sterck gecomen op de Bruchsche vaert, met intentie van tot Riem, Selsaet ofte ter Donck bij het Sas van Gent over te commen, omme ons lant alsoo te commen plunderen: dat deselve quaede maeren hier niet en waeren, ende dat ick tijdinge van Gent hadde nopende de gelegentheyt van deselve sententie, ick soude UEd[t]. selven commen vinden, doch hebbe al begonst possessye te nemen over de gemelde Heeren regenten van de voorz. kercke, daer inne ick geen obstacle en rencontreren; doch alsoo het laet op 't iaer is, sal daervan alsnu weynich commen, mits de landen vague liggen. Hier op verwachte van UEd[t]. antwoordde per missive met eenige gesteltenisse van de saecken van 't vaderlant alhier, sal UEd[t]. in de protexye van Godt almachtig naer wenschen, ende voorts aen deselve UEd[t]. my schryven, dat ick ben

Mynheere!

Van UEd[t]. ootmoedige dienaer

(get.) *C. van Geertruyt.*

De sententie tot Gent is gewesen int jaer 1666.

In Melsen den xvij Meye 1668.

B. Monsieur van Geertruyt,

UEd. seer aengenaemen van den 17[en] deser my ter handen gecomen synde, vinde ick my geobligeert (om soo veel in my is gednyrende myn verblyff my t'informeren op de rechte beschapenheyt van de saecke van de kercke) op deselven voor antwoort te seggen, dat ick niet onderlaeten sal my alhier naeder te informeren off d'appellatie van die van 't Clooster van Sarepten geinterjecteert ende geprosequeert sal sijn, ende ben niet beducht off daer is remedye om 't selve uyt te vinden. Gelyck ick dan van uwe zijde te gemoet sien sal desselfs nader bericht, wie de Heeren Kerckmeesteren tot Gent souden mogen gedient hebben, als ook copye van de gemelte sententie, ende voorts soo het UE. commoditeyt mochte toelaeten, wat van de gront van deselve landen is, ende off in tyden van vreede van eenige waerde souden syn. Als U. E. brieven addresseert tot Mechelen in de herberge van de Keetel sullen wel seeckerlyck mij behandreyckt worden. Dat U. E. possessye genomen heb verstae wel ende conform d'intentie van de geseyde Heeren te sijn.

Wat de vreede aengaet tusschen de Coningen van Spangien ende

Vranckryck is, gelyck U. E. weten sult, tot Aecken geteyckent, edoch alsoo de ratificatien noch niet uytgewisselt syn, ende den Coningh van Vranckryck inmiddels in geen andere stilstant van wapenen heeft geconsenteert, als voor soo veel aengaet het doen van surprinse op maelcanders steden en forten, soo dunckt my niet vreemt, dat den vyant, die sijn tijt op een ent loopt, alles plondert, wat hem doenlyck is, ende is wel te beduchten dat hij niet anders als met een stanck sal scheyden. Waer mede afbreeckende en met erlangen U. E. antwoort te gemoet siende sal ick blyven

UE. dienstwillige Vrint.

Mechelen den 18 meye 1668.

Memorie.

Burgemeesteren en Regeerders der stadt Goude, door ofte van wegen eenen notaris Cornelis van Geertruyt, wonende tot Melselen, bekent gemaeckt synde dat in den jaere 1666 by den raet van Vlaenderen tot Gent waere gepronuncieert eene sententie in eene saecke tusschen de kerkmeesteren van S^t. Jans kercke binnen de voorz. stadt ter eenre, ende de religieusen vant clooster van Sarrepten binnen Brugge ter andere zyden, waerby de voorz. kercke soude geadjudicieerd sijn 30 gemeten lants, liggende in Melselebrouck, Beveren etc., ben ik op eergisteren by missive versocht de moeyte te willen nemen, my hier op te willen informeren ende tot dien eynde op gisteren door eenen expressen aen den voorn. van Geertruyt geschreven hebbende, wordt by denselven geantwoort als blijckt bij copie van desselfs nevensgaende missive. Nu wensch ik wel te weten:

Wanneer deselve sententie is gepronuncieert, ende waert doenlijck te hebben copie van deselve.

Alsmede off van deselve sententie is geappelleert, ende waer de stucken van d'Heeren Kerckmeesteren te becomen sijn. Actum Mechelen den 18^{en} meye 1668 ende was ondert. *J. van de Tocht.*

Omme te voldoen aent bovenschreven versoeck is oversien geweest den rapportboeck van de Heeren van den Raede [van Vlaenderen] van de jaeren 1666 en 1667, aldaer dese saecke niet bevonden wort, nochte oock op den registere van de sententien, soodat deselve saecke op anderen naeme moet beleet geweest sijn.

Voorts heeft men gesproocken alle de procureurs van voorn. raede, die principalijck aldaer syn postulerende ende de practijcque van Brugge syn hebbende, ende ten laesten bevonden, dat 't clooster van Sarrepten gedient hebben de procureurs Garemijn Tombeele ende Tombeele de Jonghe, dewelcke segghen, dat sij int bovenschreven proces niet en hebben gedient, nochte daer of en weten te spreken.

Daer is ter kennisse gecomen, dat het voorn. clooster soude gedient hebben Jan Michiels, oock procureur, alsnu overleden, hebbende dengenen syn comptoir dirigerende belooft alle devoiren te doene, omme 't selve op te soecken, 't welck voor als nog omme de cortheyt des tijts niet en heeft connen geschieden.

Zijnde oock gesproocken den eersten clercq van de griffie van den voorn. raede, dewelcken seyde memorye te hebben, datter sententie in de bovenschreven saecke gegeven geweest syn, en dat hij er ook naer soude sien. Actum den xxiij meye 1668.

(Gezonden met eene korte geleidende missive van Isabelle Baelde [Mevrouw Trist] Gent xxiij meye 1668.)

Mijnheer,

Mynen laetsten aen U Ed[t]. is geweest van den laetsten der voorleden maent; t' sedert hebbe ick geraden gevonden aen Mons[r]. Geertruyt noch par expresse te laeten affgaen de missive waervan hier benevens copie gaet onder de letter A, ende daer op tot antwoort ontfangen de missive waervan de copie is onder de letter B., gelyck my oock t' sedert toegecomen is een missive uit Gent, waervan copie gaet onder de letter C., waer uyt d' Heeren Kerckmeesteren nu klaerlyck sullen konnen sien, dat het proces, waervan soo breet is gesproocken, in den Raedt van Vlaenderen tot Gent noyt is geventileert ende veel min daerinne gesententieert is off van denselven geappelleert aen den grooten Rade alhier. Ick moet bekennen, dat gelyck ick van den beginne aen beducht ben geweest, dat dit werck desen uytslach soude nemen, dat ick nu nog veel meer becommeringe hebbe, dat die noch minder tot Middelburch sal te vinden sijn, en noch veel min het appel, daer van in de chambre de miparty, daer ick met geen gedachten weet datse komen can. Soo den geseyden Geertruyt morgen alhier verschijnt, gelyck hy my by syn missive adviseert, d' Heeren Kerckmeesteren gelieven gepersuadeert te sijn, dat hy niet sonder wel geexamineert te wesen, van mij gedimitteert sal werden. Ick wenschte van harten bij dese occasye de kerck eenigen dienst konde doen. Hoope, dat op Dinxdag de sententie in die groote saecke tusschen Haer Hooch Mogende ende den Heere Cheurfurst van Brandenburch, daer inne ick nu bij naer een maent alleen gesaft hebbe, geprononciëert sal werden, en mij gepermitteert te mogen t' huys keeren.

Waer mede afbreeckende sal ick naer myn dienstige gebiedenis aen de Heeren Kerckmeesteren blyven

Mynheer,

Derselver en UEd[le]. ootmoedigen en dooblig... dienaer

Mechelen den 3[r]. July 1668. *J. van der Tocht.*

A. Monsieur van **Geertruyt**,

Dat opten mijnen van den 18[en] deser by my gedaen bestellen op Antwerpen, ende daerby versocht hebbe dat door U. E. nader mochte worden bericht omtrent de saecke van de Heeren Kerckmeesteren, namentlijck wie deselve Heeren tot Gent souden mogen hebben gedient, dat ick mocht machtich worden copie van de sententie, gelyck mede van wat gronden de landen sijn, ende wat dies meer is, geen antwoort hebben becomen, doet my beducht sijn dat deselve missive niet wel mocht bestelt sijn, off immers met soodanige promptitude niet wert voortgesonden als dese saek in myn regart wel vereischt, ende hebbe daeromme ende oock om U. E. verseeckeringe te geven, dat alhier van de appellatie vant selve proces niet gevonden wordt, den brenger wederom aff te vaerdigen, met gedienstich ende ernstich versoeck mij op alle 't selve de gedesidereerde antwoort te laeten toecomen, indien de sententie noch niet mocht machtich geworden syn, als verhoope ja; ben van opinie dat die costen behoort te doen aenstonts een keer naer Gent te doen, ende my deselve van daer opt spoedigste te laeten toecomen, te meer wel soude konnen syn, dat myn verblyff alhier niet lange soude sijn. Waer toe my verlaetende blyve

Mechelen den lesten meye 1668. UE. Dienstwillige Vrindt

(get.) *J. van der Tocht.*

B. Myn Heer,

Ick hebbe tot Gent geweest; dat is d' oorsaecke, dat ick U. E. niet en hebbe geantwoort op den voergaenden brief, ende alsoo ick den geenen van UEd[t]. ontfangende, binnen Antwerpen was soo en can U. Ed[t]. niet particulierlyck schryven, maer sal int lanck aen UEd[t]. antwoorden op maendach toecomende, maer int corte seggen, dat de saecke geweesen is in den Rade van Vlaenderen tot Middelburch [1] en is per aventuer geappelleert in de

---

[1]. In het jaar 1599 werd door de staten-generaal de raad en het Leenhof van Vlaanderen voorloopig ingesteld, en de stad Middelburg als de plaats aangewezen, waar die raad zitting had. Die instelling was noodig, omdat in den strijd tegen Spanje het noordelijk gedeelte van Vlaanderen al meer en meer de zijde der staten hield. De noodzakelijkheid van dien raad nam gaande weg toe, daar het beroep van vonnissen op den raad van Vlaanderen te Gend hoe langer hoe minder kon toegelaten worden. Op den 15 October 1661 gaven de algemeene staten aan hunnen raad van Vlaanderen eene nieuwe instructie, waaraan men zich verder gehouden heeft, met dien verstande, dat men de oude instructiën, door KAREL V aan den Gendschen raad van Vlaanderen in 1522, 1531 en 1533 gegeven, aanhield, voor zooverre die door de instructie der staten niet waren opgeheven. Aan dezen raad van Vlaanderen te Middelburg was het opperregtsgebied over Staats-Vlaanderen van wege de generaliteit toevertrouwd. Zie *Tegenw. staat der vereenigde Nederlanden*, II, bl. 415, vv., waar nog veel over de inrigting van dien raad van Vlaanderen voorkomt, en vooral ook J. SCHARP, *Geschied. en costumen van Axel*, II, 172, vv.

chambre de miparty, daerop U. E. hem sal gelieven te adresseren aen den Heer Raet Ruysche, die aldaer inne is. Hiermede blijve in haesten

mynheer,

Van U. E. ootmoedigste dienaer

Antwerpe de lesten meye 1668. (get). *C van Geertruyt.*

C. Mijn Heere,

Ick hebbe alle devoiren gedaen doen tot het becomen van de sententie tusschen de Regierders der Stadt Goude ende de religieusen van het clooster van Sarrepten binnen Brugge, zonder datmen deselve ergens heeft connen achterhalen, mits dat op het register van de sententien van den Raede in Vlaenderen deselve sententie niet vindelijck en is, apparentelyck dat het proces moet geinstrueert sijn op andere naemen. Doch is alhier geweest den Notaris Geertruyt ten effecte van naer de voorn̄. sententie oock te inquestreren, den welcken deselve oock niet en heeft connen vinden, maer heeft geseyt, dat hij is voorsien van eene copie dewelcke tot Antwerpen is gevlucht ende waervan hy aen UEd[t]. eene double sal oversenden. Hiermede blyve

Mijn Heere,

UED[te]. ootmoedige dienaresse

Gent den xxx[en]. meyen 1668. (get.) *Isabelle Baelde.*

Mijn Heer de la Porte,

Alsoo ick nu hebbe oppositie van eenen van onse prochie, die secht, dat hij heeft behoirlycke authorisatie te mijnder eclusie, nopende de landen van de kercke van ter Grauwen, ende dat hy secht, dat het niet is van de St. Janskercke van ter Gauwen; jae dat 't selve oock difficieert soodat de kercke van ter Grauwen veertich mylen disteert van Gauda, soo hebbe ick deselve landen U. E. aengetrocken, ende oock profytelyk verhuyrt; doch alsoo daeromme groote rusie soude commen van procedures, soo bidde mij te adviseren, oft ter Grauwen resorteert onder Hollant ofte Zeelant, ende oock offde Heeren Staeten van Hollant connen directie hebben omme 't selve int lanck uyt te leggen, soo dient geseyt, dat de kercke van ter Grauwen heeft gehadt eenen Rentmeester van deselve kercke, die het proces heeft belecht [?], als Rentmeester van deselve kercke, indien ter Gauwe dat niet en raeckt, soo sal U. E. bidden daer over te schryven naer de kercke van ter Grauwen ende te procureren ratificatie van selve mijne procuratie informa. Den opposant, die alhier is, secht geauthoriseert te wesen vande Rentmeesteren van deselver kercke ter Grauwen. Hij is eenen persoon, die het sijne maer en heeft gesocht, omme alsoo 't selve te houden onvruchtbaer [sic?], emmers

alsoo tusschen my ende deselve soude commen misverstant ende ruse van processen, soude daeromme liever acquiesceren ende mij laeten daer van van alle de naerpachters doen ontslaen [?], omme alsoo daervan te laeten datter geenne coste [?] en gebeurt. Ik sal verwachten [uw] antwoorde ende oock een ampel bescheet van deselve kercke van ter Graeuwe, indien het Zeelant raeckt, ende daerbij iet te wege te bringen, datse mijnne procuratie approberen; want den opposant is eenen weert, die veel baete souckt sonder cleyn proffijt te doen, ende t' is voorsekert dat ick het recht van partye can crygen, ende cotinueren dat sy in possessie sullen blyven tot volle wijsdom van de saecke principael. Evenwel indien dat hy opposant blyft insisteren, sal by tacite reconductie noch blyven in de maintenu ende hem de saecke leeren [?], maer liever soude 't hebben, soo UE. hebbe geschreven. Op alles cito antwoorde verwachten sal. Blyve naer onse oidtmoedighe groetenisse, mynheer, UE. oidtmoedighe dienaer; ende was onderteyckent *C. van Geertruyt*, met een signatuur in margine stont: Melsele, den 13 Juny 1668.

Myn heere,

Gisteren become UEd. missive, naer welcker innehoude my reguleren sal; gelijck ter selvige mij toegecomen is de ingeleyde, comende van S[r]. van Geertruyt, uyt dewelcke UEd. sal believen te sien, 't gene door hem aen mij wort geschreven sonder naerder geinformeert te wesen geen pertinente antwoort schrijven [sic] kan. Het schynt dat hij het woort van der Gouda converteert in 't woort Grauwen, ende vraecht off het onder Hollandt ofte Zeelandt gelegen is, gelyck UEd. uyt gemelte missive belieft te sien; conde in de oude boucken van de kerck van der Gouda uitgevonden werden, dat de kercke eenige landen in Vlaenderen gelegen hebben gecompeteert, ende dat daer over eenige regtsvorderinge is geintenteert; sorge [ik vrees] anders het een blaeuw blommeken wesen sal, dat niet te min in Vlaenderen comende naer Vere onderstae [?]. Waer mede dese vercorte. Sal UEd. en alle die deselve lieft sijn Gode Alma. in gena bevelen, ende blyve altoos

UEd. dienstbereyden dienaer

Hage den 15 Junii 1668. *A. la Porte.*

De kerckmeesteren van der Gouwde.

Specificatie van verschooten penningen ende Salaris by Anthony la Porte ten dienste van de rent- en Kerckmeester de Wilde uytgegeven.

Den eersten April 1668 in Vlaenderen sijnde is my door den procureur van Geertruyden aengedient, dat in Vlaenderen onder Melselebrouck enige landen liggende

waren, de kercke van der Gouwe toebehoorende, heeft mij daervan gegeven een schriftelycke memorie daer van aen de Kerckmeester ende rentmeester van der kercke ter Gauwe notificatie gegeven hebbe voor het schryven van de missive. . . . . *f* 0 - 12
Den 4 mey rescriptie becomen beantwoort en port. . . „ 0 - 15
Den 7 mey syn ter griffie van den hoogen rade gecompareert de Ed. Heere de Graaff, heere van Hoogeveen, ende Coenraet de Wilde, die procuratie op Cornelis van Geertruyt hebben gepasseert, daer voor met de dubbelden betaelt. . . . . „ 5 - 3
Deselve procuratie op den 8[en] mey naar Melselen aen S[r]. Geertruyden gesonden met annexe [?] instructie, comt voor deselver demissie en port van de brieff. „ 1 - 12
Missive van den Heer Hoogeveen ontvangen ende beantwoort met port. . . . . „ 0 - 15
Becomen ampele missive dato den 13 Junii 1668 van S[r]. Geertruyden ende derselver aen de Ed. Heer van Hoogeveen gesonden, beneffens mijne missive ende porte van dien, als copieren van de brief. . . . „ 1 - 4
Missive van den 14[en] d[o]. van den Ed. Heere van Hoogeveen ontvangen den 15[en], geantwoort met port. . „ 0 - 15
Ontvangen missive van den Heer Hoogeveen dato de 17 Junij ende beantwoort met port. . . . . „ 0 - 15
In Zeelandt synde hebbe een reys naer Brugge gedaen omme by de religieusen van Sarepta te vernemen naer de landeryen hier boven gemelt; voor vracht van Vlissingen op Sluys door 't Casant betaelt . . . . „ 1 - 6
Van Sluys op Brugge met verteeringe. . . . . „ 1 - 12
Tot Brugge en in 't wedertrecken tot Sluys verteert t' samen „ 3 - 12
Tot Sluys vernacht ende aldaer verteert . . . . „ 2 - 5
Vracht op Vlissingen . . . . „ „ - 6
Bevonden hebbende, dat de landen hiervoeren genoemt niet aen de kercke ter Gouwe, nemaer aen de kercke ter Grauwe, in 't landt van Casant gelegen, toebehoorende waren, hebbe den Heere van Hoogeveen hetselve overgeschreven, ende is voorts de saeck daerby gelaeten.
f 25 - 12

Stelle alle myne moyte ende vacatie tot discretie by memo:
De Heeren Kerkmeesters van der Gouwe believen de bovenstaende som te betaelen aen myn schoonsoon de predikant Hensius.
Hage den 12 mey 1673. *A. la Porte.*
Betaelt en geboekt fol. 50 lit. H. 2 Oct. 1673 met *f* 37 - 16.

III.

DE PRENOSTICATEN

VAN

JOHANNES LAET VAN BORCHLOEN,

VOOR HET JAAR 1481.

Letterlijk en met alle naauwkeurigheid afgedrukt. Het Latijn vaak gebrekkig; de spelling onregelmatig; zonder paginatuur; met weinige interpunctie en veelvuldige weglating aan het einde der regels van het afbrekingsteeken der woorden. Voorts is 't zeer opmerkelijk, dat de vorm derzelfde letters zoo vaak verschilt. Men zie b. v. op 't facsimile de *h*'s en *v*'s. Schier geene twee letters in 't gansche stuk, die volkomen aan elkaâr gelijk zijn.

---

l. 1, rto Ie groote meester Aristotiles seit Ten ware gheen beroerighe vāden loop der sterrē vā bouē Alle dinghen hier op der eerdē stōdē stille en̄ wordē ghedestrueert en̄ ghighen te niente wāt dat latijn seit Qz iste mūdus īferior ē subiect9 corpibz supcelestibz ut tota ei9 v't9 inde gub'net' wāt ic iohānes laet vā borchloē zeer simpel in deser consten der astronomien, dit aldus weet dat alle dijnc biden wille van gode hier op der eerden vā bouē wert gheregiert, ende de loop des hemels nēmermeer stille ne staet So willic scriuē hoe hem dit toecōmēde iaer vā . m . cccc.en̄ lxxxi. hebben sal in vele dijnghen Als in orloghe, dierē tide, en̄ steerfte en̄ meer ander dijnghen, ende dit meest ontrēt onsen clima, so verre als si behoort ōder dteeken vā caner, dwelc mē heet signū mūdi Int iaer naest ledē screef ic dat wij te zeghen hebbē voor drie quade toecōmēde dinghē, als hoorloghe, sterfte, en̄ dierē tijt, vā desen driē so en sullen de somighe niet verre vā ons noch niet dit iaer vri zijn, ghelijc si wel wetē sillen diet cōmē sal. Die sterfte en̄ orloghe en sullē niet ouer al ghesciedē, maer dierē tijt sal vniuersael zijn, bicās in allē dinghen daer de mēsche bij leuē moet Ende principalic voor de ghene die alle dinghē copen moetē, daer zij bi ghevoedt werdē En̄ so wat ic scriue vā orloghe toe te cōmene in eenich lāt, ofte famose stat dat nemic bider ontfanghenesse der heerē eerstwaerf in eenich lant, en̄ biden resolucie der heerē na dat si die landen ontfanghē hebben, waer omme alder eerweerdichste ī gode heer

lodewijc van borbon bider gracien gods bisscop vā ludyc, hertoghe van buylgoen, graue vā loen, uwer hogher moghētheyt eist dat ic nu presentere dese naervolghende prenosticacie vā desen toecōmende iare van . lxxxi . Maer niet den ghonen die meenē dat god den sterrē gheheē dijnc en heeft ghegheuen bi influencien te gheschiedē hier op der eerdē Nam quot habet astronomie ignorātes tot habet eū despicientis, voort meer so biddic dat mi niemēt en verstae in dese prenosticaciē dat mijn meenijnghe es dat die sterrē yet gheuē hier op der eerden, anders dan bij influencien Indicia enim estrorum sunt media inter necessariū et possibile, Ende oft also es dat ons die sterren bij gods wille dreeghen bi quade influencien So laet ons neerstelic bidden gode die alle dinc vermach dat hij verkeeren wille die quade influencien in zoetichheden.

De disposiciē ende dwesen van dit gheel toecōmende iaer hoe hē de tijt hebben sal in de veranderinghe der lucht

Wanneer ic wille prenosticiren de veranderinghe der lucht of des tijts so merkic eerstwaerf wat virtutē elke planete heeft bi haer seluē Eñ welke planete es heet. of droghe, caut, of nat, Eñ welke meer heet es dan droghe Eñ of die planete es in haer eyghen huus, of ĩ haer exaltaciē, of daer zij macht heeft, eñ of zij zijn in eeneghe teeken die men heet septemtrionale, of meridionale Ende ooc meerckic dē doorghāc der mane, dats wāneer si sceet van eender planete ende voucht haer tot eender ander Ende ic meercke alle die coniunctien eñ opposicien der sonne eñ der mane Eñ wat teeken dat in elke cōiūctie of opposicie opgaet int oeste Eñ nu dit toecōmēde iaer so hebic vele ghemerct de dijnghē voorseyt Eñ vinde dat dit toecōmēde iaer hem niet hebben en sal naer de natuere vādē tide des iaers want dat beghinsel van desen iare sal vochtich zijn. eñ niet zeer hart, met winde, reghen, eñ cleyn snee, het sillē cōmen vost eñ rijm met snee buten dē rechtē tijde alst behoren saude te cōmene Het sillen cōmen steerke windē vutdē suytwestē eñ dōder eñ blixem buten tijde die somighen plaetsen scadē sillen eñ quade neuel die destrueren sillen vele ionghe vruchten eñ blou-

Fol. 1, verso.

men der hogher bomē en̄ meer ander vruchten daer men bi leeft Het sillen cōmen steerke dōdren ende blixemē die scade sillen doen in somighen plaetsen En̄ mē sal vernemē in eenigher plaetsen ontrent onse clima eertbeuinghe En̄ men sal dit iaer wōderlike dijnghen sien in de lucht En̄ ontrent dhende vā desen iare sal commen steerc wint die scade doen sal int water en̄ scepen destrueren En̄ ieghē dhende vā desen iare sol cōmen cleen voorst met rime, haghel, en̄ cleen sneukin Aldus behoort dit iaer te zine naer dē loop der sterren

Nu willic hier dat gheheel iaer deelen in vier deelen, ende elc deel in iij. maēdē, en̄ scriuen hoe hē elc deel hebbē sal in de verāderīghe d' lucht

Eerst hoe hem de winter hebben sal in de veranderinghe d' lucht

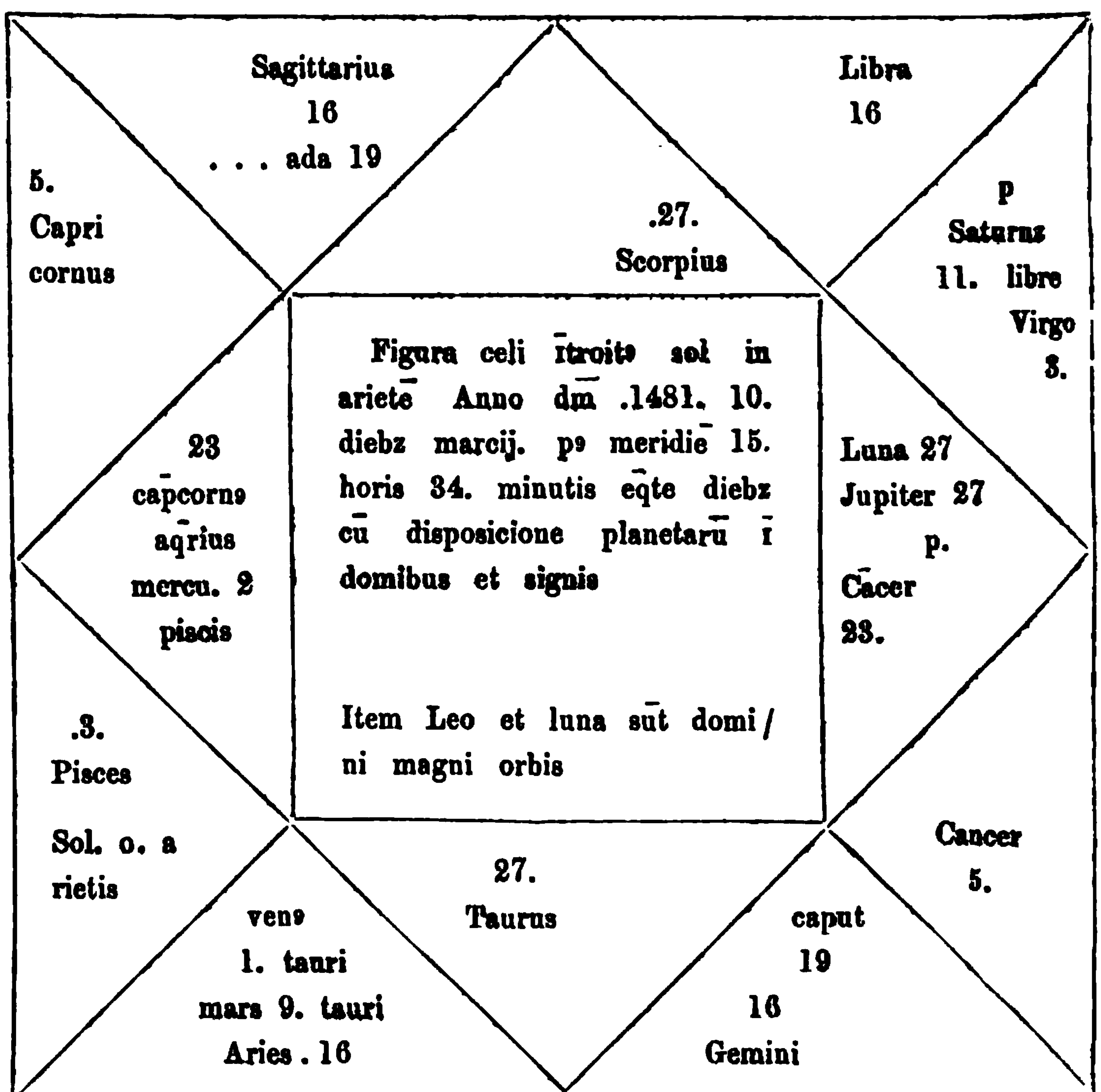
De winter beghint recht als de sonne ghaet int teekin vā capricorn9 in alle iaren Ende dat sal nu zijn dē xistē dach te xiij hueren en̄ lviij. minuten naer noene in de maent van nouember Ende het sal ascēderen te dier hueren een teeken heedt libra, en̄ dats heet ende wac bij natuerē Ic vinde venus de welke vrauwe es vandē ascēdent te dier hueren sepitemtrionael descendens maer in latitudine occidētael Ic vinde ooc saturnū indē ascendēt in termino mercurij Nu wel ghemerct wat dit beteekent met meer and' redenen so vīdic dat die wīter niet zeer hart noch caut zijn en sal, met groter vost of snee, maer dickent met reghen en̄ cleen vost ende snee, niet langhe duerēde, en̄ dat gheminghelt met haghelkine dē wint dicwil cōmēde vut dē westen, en̄ doncker neuele met rime smorghēs En̄ hier ōme sal de wīter heetē instabel of variabel, dats niet langhe hem hebbende in eenen doene

Dit hier naer es de figure des hemels recht als sonne sal gaē īt teekin van aries Ende dan sal op gaē int oeste een teekin heedt capricorn9 ōtrent xxiij. gradē en̄ dats in termino vā saturn9 Ende dit teekin en es niet stabel of fix in zijnder natueren, daer omme moetmē noch een figure makē recht als de sonne sal gaē ī libra, nu ōme dē heere te vindē vā desen

iare, so hebbe ic aller planeten macht ende natuere wel ghemerct Recht te dier hueren als de sonne sal gaē in aries dwelc nu zijn sal in maerte dē xstē dach te xv. hueren xxxiiij minutē na noene Eñ op die huere vindic dat dē mane heeft de meeste macht omme te zine vrauwe vā desen iare, wāt si es in haer proper huus eñ in angulo occidētali Ende al est dat iupiter ooc es in angulo occidētali, hij es retrogradus daer omme en mach hij gheē heer zijn Ende al eyst dat ven9 es in haer eyghen huus si es cadēs ab āgulo, daer ōme oec nz

Aldus eindigt deze bladzijde, naar het ons toeschijnt met onvoltooiden volzin. Het nu volgende figuur zou dan ook op iets anders dan op het voorgaande betrekking hebben en niet het figuur zijn, waarop zooeven in het stuk gewezen is. Dat er meer figuren dan één in waren opgenomen zal ons straks blijken. Toch sluit de inhoud van het opgegevene zich vrij wèl aan aan het nu volgende, zoodat er niet veel schijnt verloren te zijn. De vraag wordt er te moeijelijker door, hoe DE KEYSERE heeft gedrukt; eene vraag, die straks nader ter sprake komt.

Ander blad, recto.

De disposicie en̄ dwesen hoe haer de lente hebben sal in de veranderinghe vander lucht

Recht te dier hueren zo de figure vorē bewijst sal gaen de sonne in aries, ende daer gaet de winter vut En̄ te dier huerē sal ascenderē dat teeken dat capricorn9 heedt caut en̄ droghe inder natuerē, en̄ het es thuus van satarnus, en̄ die heere vanden ascendēt orientael, maer in latitudine septētrionael ascendens Mars es occidētael maer in latitudine meridionael ascendens, die coiunctiē ende opposiciē wel ghemerct so vindic dat die lente noch omtrēt haer beghinsele haer hebben sal met rime, met cleender vost, en̄ cleē haghel gheminghelt met sneukin, en̄ ōder wilen doncker neuele met winde meridionale En̄ als de wint heeft ghestaen int noorde sal hij hem terstont weerpē int zude, en̄ niet dickent cōmē vutē oestē Ende ieghen dat hende vā der lente sullen cōmē dondere en̄ blixemē vutē zude en̄ vutē westē met groten reghene in sommeghen plaetsen En̄ heete daghen die inderen sillen vele menschen en̄ somighen vruchten En̄ naer die heete daghe sillē cōmen caude daghe, en̄ h' met sal ghequedts werdē veler liedē natuere En̄ het sal groot water zijn in sommeghen pleckē daert voortijts niet gheweest en heeft.

Dit hier naer es de disposicie vanden somere

Die somer beghint te dier hueren als de sonne gaet in cancro En̄ dats dit jaer den xijste dach te drie huerē naer noene in de maent vā iunio Nu te dier huerē als de sonne gaet in cancro so sal ascēderen een teeken dat heedt des . . . . . . scorpio Ende dats een teekin caut en̄ wac Ende de heere vā de . . . eekin dats maers en̄ die es . . . in cancro Ende maers ansiet saturnū per quartilem aspectum Ende ic vinde alle de planeten op desen tijt occidentael in longitudine Maer maers ende saturnus zijn septemtrionael in latitudine Nu ghemeerct also de boucken vā astronomien leeren so saude de somer ontrent zijn beghinsel hem hebben in somighen tide met seer heetē daghen, ende daer naer ter stont caude daghen en̄ hier met sillen beroert werden vele mensschen tot toecōmender pestilencie, en̄ dese somer en sal niet gheliken in vele quaethedē dē somer voorledē want

het sillen meer heete daghe cōmen dan inden somer vorleden Eñ het es te duchtē dat tcorē sal hebben te lidene vut quader lucht, dondre eñ blixem met winde occidētale commende naer de noene Ende om maers wille dan zijnde inder exaltacien van iupiter ende ōme des quade aspect wille van saturnus ende van maers, ende maers zijnde int huus van luna die nu vrauwe van den iare es so eyst seere te sorghen voor vele vruchtē ghedestrueert te werdene. daer de mēsschen bij leuē sauden dwelke god keeren moet

Hier na volcht de disposicie eñ dwesen vandē heeroust of autūpn9 De heeroust beghint als de sonne sal gaen int teekin van libra Ende dat sal zijn nu in september den xiijsten dach te xvi. hueren naer noene Nu te dier huerē als de sonne gaet ī libra sal ascēderē virgo ontrēt xij. gradē eñ die es caut ende droghe hebbende de natuere van der eerden, ende virgo es teekin vā den somere Ende venus vrauwe zijnde van den ascendent es, orientael met. maers ende iupiter: saturnus septemtrionael descēdens Dit wel ghemerct met veel ander redenen saude dē heeroust zijn in zijn beghin met waermen daghen, ende soet of lau driuende wint commende vten suden ende westen Ende bij tiden die sonne heet na d' noenen Ende hier vut sal cōmen sterfte in somighen plaetsen Ende naer de middewaert steerken wint met watre Ende int thende sal cōmen doncker neuel met rime, cleen haghel eñ snee eñ cleen vost Met desen sal hem de wint stellen ten noordē weert eñ tē oestē Ic meene dat de lucht haer wonderlic hebben sal binnen den heeroust

Also ic hier ghescreuen hebbe so saude hem desen tijt hebben naer de naturelike influencie van bouen daer si lettel af weten die in plaetsen besloten wonen In dit biddic dat my niement en versta als dat ic segghen saude dat yet gesciedē sal bider veranderinghe der lucht, dan byden wille vā gode ende vut influencien vanden sterren Nonne totū celum et sol et luna z ōnes stelle in principio creata sūt a deo nec aliquā virtutem habent nisi a deo, et ipsius subiacent voluntati.

Dit hier naer volghende es de figure recht te dier huerē als de sonne gaet in libra ende daer beghint den heeroust of Autumnus

Deze „volghende figure" is niet aanwezig, dewijl met de laatst opgegevene woorden de bladzijde eindigt, en de nieuwe bladzijde, waarop de figuur staan moest, niet gevonden is. Het thans volgende folioblad, ofschoon aan 't vorige verbonden en daarmede één papiervel, behelst geheel andere dingen, gelijk straks blijken zal. De Keysere gebruikte misschien groote vellen, die, aan beide zijden gedrukt en voorts toegeslagen, acht bladzijden druks uitmaakten, op de wijze, waarop men thans het 4°. formaat behandelt. Wij zouden dan hier vier bladzijden verloren hebben, t. w. de toegeslagene, die op elkander volgden; en wat nu volgt was het achterste blad (aan het eerste vast), vormende de twee laatste bladzijden er van. Doch dan zouden we moeten onderstellen, dat van het eerste groote vel druks zes bladzijden verloren zijn; iets dat bij de gelijksoortigheid van inhoud, waarvan wij in onze aanteekening boven spraken, bezwaarlijk is aan te nemen. Wij vragen dus met te meer belangstelling, op welke wijze de Keysere zijne papierbladen — men vergeve ons 't woord — bedrukt heeft.

De bladzijde, waarvan wij nu den tekst, voor zooveel die bewaard is, opgeven, is zeer geschonden en gescheurd. Ongeveer een derde is er van verloren gegaan, en wel het middelste gedeelte, als had men er midden in een strook uitgesneden. Wij leggen de overgeblevene deelen aan elkander en lezen dan het volgende, waarin het begin en einde der regels van het oorspronkelijke bij het afdrukken bewaard en telkens het verloren middeldeel door een — aangeduid is; terwijl wij te meer dit verlies betreuren, omdat de inhoud (prenosticatiën, naar 't schijnt op Vlaanderen en Vlaamsche steden betrekkelijk) ons gewigtiger voorkomt, dan het onvruchtbare en dorre, dat wij reeds mededeelden.

. . . . ene haren heer . . . — . . Die heerē en capitei-
. . . . liedē van ma . — . bben selē van pinē ghe
. . . . maken vā den ghe . . . — . . . een volc sal die edele
lieuer hebben dan zij voor . . . . — . . . heere vā harē teekē
daer zij ōder zijn valt dit . . . — . . . olucië Ende in some-
ghen plaetsen binnen vlae . . . . — . . cōmen pestilencie oft
siecheden daer dat volc . . . — . . . . . en vlaēderē sal een
nieuwicheit op stae . . . . — . . gheboren en es eñ de-
se nieuwicheit ne sal . . . . — . . . nde daer dat volc in se-
keren plaetsen hē of . . . . . . — . . n vlaēderen sal dit iaer
ghespijst werden mz spisen . . — . . . tsen, ende vādē ghenen
diese nochtan mz gāser . . . . . — . . . lmen nz op ghehoopt
en heeft, ende binnen desen . . . — . . lijnghe vā volcke der

wapenīghē te lāde eñ te . . . — . . zijn ghenomē dit iaer na dach ende huere dat die . . — . . . aefschap vā vlaendren mz meer anderen redenen dat . . — . vij in aust den xxiiij. dach omtrent ix hueren voor no . . . — . . ke

Die stat vā ghent die . . — . . . en in drie manieren dats ī macht, in sterchedē, ende . . — . der dat teeken vā leo, dit iaer sullen hu wethouwe . . . — . . . . f regiment draghers hē pinen voort te stellen din . . . — . . gdelic sullen zijn voor dat ghemeen volc Eñ het sul . . — . . . ghehoudē werdē vā grotē saken die niet also slutē . . . — . . . chtā namaels duecht eñ profijt of cōme sal E . . . . — . . . nen deser stat sal opēbarē of gheschiedē een dinc . . . . . — . . . es gheweest, ende h' af sullen hem vele liede . . . — . . . . goede fortune hebben in vele saken, ende ver . . . . — . . . . ermen langhe duecht af spreken sal, ende eyst . . — . . n zij, souden doen dīghen daermē af ōtsien soude E . . . — . . . . . aer groot goet ende duecht af commen sal . . — . . . . nder recepcien valt dit iaer in domo filio . . . — . . . . . . het es te duchten scade te gheschiene va . . — . . . . ese . . . ontrent deser stat Van deser plaetsen so . . — . . ic . . . . terlate nu Dese iudicien zijn een deel gh . . . — . olucien vādē tijde dat die moghende prinche hertoech . . — . e der stede van ghent, dat welc was int iaer ons he . . — . . . maent van aust dē xxiiij. dach te ix hueren eñ een h . . — . . kerke voor noene ascendens libra Eñ ter stont ded . . — . . heere den eet

Illustrissimus dux ma . . . — . . . brugis āno dñi.m.cccc lxxvij mensis augusti . . . — . . ascendens taurus

Hier willic wat scri . . . — . . . . . welke es eē stat groot van name ende verre be . . . — . . . steden in alle hare dinghen, ghelijc die zee . . . . — . . . toe vloeyen Also vloeyē
Verso des blads. eñ cōmen menighe d . . — . . deser stat Ende datmē nz en vint in eenighe stat . . . . — . . capellen sente basilius Eñ dat es dat heleghe . . . . — . . . htich bloet ihesu xpi, daer ghebracht vā iherusal . . — . . aenderen gheheetē theod'cus ende bij eenen abt gh . . — . . . bracht inden iare M. C. eñ

xlviij. die feeste hou . . . . . — . . . mey Die reuolucie ghemerct vanden iare, da . . — . . . ghemerct . . e feesteliken dach Ende ooc ghemer . . . — . . . iaer. dat die moghende prinche binnē brugghe . . . — . . . ghemerct dat signū profectionis dit iaer So sul . . — . . edē af stellen vā deser stat d' nochtā eere duecht en . . . — . . auwen bevrucht met kinde sullen dit iaer gracelic . . — . . . et minder aerbeyde dan zij ī somighen tijden hebben . . — . . . en knechtkins zijn die gheborē sullen werdē En . — . . . selē stellē die selē h'dincken hebben te cōmen tot . . . — . . nē deser stat so selē somighe mēsschen deuotelic h'd . — . . n̄ het selen in somighe plaetsen en̄ in somighen . . . . — . . . echeden daermen lichtelic af steruen sal En̄ bin . . — . . . ser stat es zeer te sorghen dat scade ghescien sal va . . — . . staet sal hem wel draghen en̄ dat ghemeen volc sa . . — . . bben die gheestelike personē meer dan zij ī somi . . . — . . . . alle die ghene die willē yet eerstwaerf be . . . . . — . . . . . . oft eenich ābacht eerst werf te beghīnē s . . . . . . — . . . . . . nen want mercurius sal op dē sesten da . . . — . . . . . . ighe moetē hem wachten voor dieue . . . . — . . . ancien Die regerē dese plaetse en̄ . . . . — . . . . meer and' deser ghelijc selen dit iaer mz minder . . — . . . dan zij in somighen tijden voorledē hebben . . . . — . . . . . erden van comanscapen sal lichtelic toe g . . . . — . . . driet, selen verblijt werden in zekeren dinghe . . . . — . . . . en selē opēbaer cōmē wāt die reuolucie be . . . . . . — . . d est occultū reuelabit'. en̄ vele meinsschen ī . . . — . . . . me te leerē cōsten van ambachten En̄ ōme . . . . . — . . . . laneten so selen vele manne h' vrauwē lieū . . . . . — . . . ē hebben gedaen Vele van dyenē selen te niente ga . . — . En̄ so wie in dese stat woēt en̄ meerken wilt na de . . — . . . . bicans al zien also cōmen Dat signum profectio . . . — . prinche dē eet dede, so vallet dit iaer int huus vā iup . . — . . den eet dē heeren van sente donaes int iaer M.cc. . . — . . . . . . aent vādē augustus den xxix. dach te xi. huere . . — . . . ē seluē dach dede die pri-

che den eet den ghem . . . — . . . . . olc den prinche weder

Laatste blad, recto.

Den doorluchteghen glorieusen vermoghende prinche hertoch maximiliano die reuolucie zijnre gheboorten hebbe ic wel ghemerct, eñ zijn ylech dz welc men heyt punctus vite ende dat signū profectionis Ende ic hebbe oo ghemerct inder gheborten den almutas welc sol was Ende dit iaer so hebbe ic dat signum ascendēs ghedirigeert ende ooc dat signū partis fortune mz zijnen graet Ende ooc so hebbe ic wel ghedirigeert gradū solis, eñ ooc gradū medij celi Eñ ooc so hebbe ic ghedirigeert gradum lune, eñ dit al p gd9 equales So eist dat ic vinde dat dese heere dit iaer in vele saken wel voort gaet in goedē fortunen, Eñ sal dwinghen of sachtmoedich makē die noch niet ghedwonghen en zijn Eñ ōme dat dat signum profectionis nu compt ī domo amicorū so sal hij vele vercrijghen vā vriendē die hem goet en ghetrauwe selen bliuen dit iaer meest Eñ hij sal vriende vercrighen die noch viāt schijnen Eñ trect hij in orloghe hij en sal niet v'wonnen werden, ende vut zijnder rechter proper natueren sal hij betrauwen vriēden die hē trauwe doen sullen Eñ hē selē toecōmē bodē eñ brieuē die hem den zin wat bezwarē sullē, eñ hem sal een of twee ghetrauwe vriēd af steruen, eñ hē sal een cleen ziecheyt toe cōmen vter slincker zijdē omtrent die longheue eñ milte mz hoeste, eñ hier ieghen selen die meesters hē wetē te stellen eñ te ghenesen lichtelic Eñ somighe vā zijnē vianden selē bedrouuē ō dz si nz en selen moghen cōmē tot harer meeninghen eñ voorghenomē obsat, eñ ic pauisere hē te wachtē dat hij nz en crighe quetzure va eenigh' beestē mz iiij. voeten

Die disposicie vādē voloke vā wapenen tot orloghe oft stride bereet

Die disposicie der wapenen der instrumentē bereet tot orloghe ende die doodinghe der meinsschen weetmen bij sekerē sterrē fix, eñ bij sekeren cōiūctien ende hier ōme seyt Albumazar eñ Messahalla wilt ghij wetē wat elken lande gheschiedē sal vā orloghe, vā stride, oft van destructien So merct wel dat signū vā dien lāde oft stat, eñ dit hebbic na minen bestē ghemerct Albumazar seyt hier af aldus So wanneer in eenighe reuolucie

sat'nus valt int achste huus retrogradus so hij nu doet dit iaer Significat defectū ōnis boni et augmentū ōnis mali Dats ghebrec in allen duechdē ende v'meeringhe in allen quade Mars cadēs ab angulo orientali Dit beteekent dz eenighe vriende hem sullen willen rechten met stride ieghen conīghe Hali ī summa iudiciali seyt Mars ēn venus ī tauro ghelijc zij dit iaer zijn significant interfectiones et mortalitates in hominibz Dats het beteekent dodinghen en tsteruen vā vele mensschen Ēn maers ī tauro beteekēt de doot moghender liedē versus meridiē De valssche cauda draconis es dit iaer int huus vā iupiter, ēn daer bij zijn drie cleē fixe sterren Dit beteekēt v'weckinghe tot bloetsturtinghe, tot valsscheyt, ende tot destructie vā mēsschē Hali ēn albumazar segghē in sūma iudiciali So wāneer saturn9 in eenegher reuolucien cōpt in actaua domo so hij nu doet so beteekenet dat ghedoot sillen werden ridders ēn ander edel volc Hier willic aflaten dit iaer vā meer te scriuene Ende gheue elken mensseche te verstane So wat ic nu hier van orloghe ēn vā stride ghescreuen hebbe, dat seker niet en sal ghesciedē tē plaetzen daer men nu meenē mocht te ghescieden, noch niet alte male vāden ghenen daermen nu op dincken mochte diet doen souden, nochtā salt ontrent onser plecken gheschieden, het en zij dat god den sterrē af nempt haer īfluencien, bij goeden weerken vā ons meinschen Ende ic claghe noch den toecōmendē tijt dat ic dien noch niet ghestelt en vinde, die meinsschen te cōmene tot vreden ende rusten eenighen tijtduerende. vides enim q, vniuersa mūdanor7 generatio generātiū scilicz humane propaginis series a modico īcipit Ende voort oft yemende beliefde een reuolucie te settene ieghen dat iaer vā lxxxij. dat salmen nemen op den eclipsis vā der sonnen nu cōmende dē xxviij dach in mey ēn op die cōiunctie vā Mars ēn vā Sat'n9 cōmēde dē xij. dach in augusto ēn op die cōiūctie vā Mars ēn vā Saturn9 cōmēde dē xvij. dach in nouēber Nu biddic elken meinsschen dat si my nz verstaen en willen in desen scriuene, dat mijn meenijnghe yet met allen es, dat die sterrē eenich dijnc gheuen hier op der eerdē āders dan bij īfluencien Exēplū neme ic vut Genesis primo capitulo

Nichil potest facere creatura sine efficientia creatoris. ymmo quicquid vult deus fieri, illud fiet Et quicquid pducitur a stellis a deo primo pducitur. et secūdario a stellis tāq, ab instrumentis eius.

Hier zijn volmaect p̄nosticatē Johannis laet. vā Borchloen vut ghegheuē des iaers lxxxi.

Gheprendt Taudenaerde

Ziedaar alles wat overgebleven is. Het onbelangrijke en vervelende van den inhoud deed ons meermalen voornemen er slechts een gedeelte van mede te deelen. Doch de gedachte, dat er èn voor de taal, èn voor de geschiedenis, èn voor de kennis van soortgelijke prenosticatiën in 't algemeen kan voordeel van worden getrokken, de overtuiging dat wat voor den éénen nietswaardig is voor een' ander soms het hoogste gewigt heeft, en vooral de hooge zeldzaamheid der drukwerken van Arend de Keysere, dit alles heeft ons doen besluiten het overgeblevene in zijn geheel op te geven.

KLEINERE BIJDRAGEN.

TER GOUDE EN TER GRAUWE,

DOOR

M. A. G. VORSTMAN,

theol. doct. en pred. te Gouda.

De naamsverwisseling dezer twee plaatsen heeft tot een zeer zonderling misverstand aanleiding gegeven, waaruit eene correspondentie ontstaan is, die in haar geheel is bewaard gebleven in het archief der St. Janskerk te Gouda. Steller dezes, nog aan de jaren zijner jeugd gedachtig, toen hij zijne vacantiën doorbragt te Sluis in Vlaanderen, waar zijn vader, J. G. VORSTMAN, predikant was van 1815 tot 1825, wenscht een blijk te geven zijner belangstelling in de *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen.* Hij geeft daartoe wat hij heeft gevonden, hoe weinig belangrijk het ook in zich-zelve moge wezen, maar eenvoudig als eene historische curiositeit, die als door een toeval zijne tegenwoordige standplaats Gouda met Zeeuwsch-Vlaanderen, waarop hij van ouds betrekking gevoelt, in verband heeft gebragt. De zaak, breeder vermeld in de boven, bl. 251—262, onder de BRONNEN opgenomene oorkonden, komt eenvoudig hierop neder:

Zekere CORNELIS VAN GEERTRUYT, notaris en procureur te Melsele, had op den 1 April 1668 aan ANTONIE LA PORTE of DE LA PORTE, secretaris van Hun Hoogmogenden munt te 's Gravenhage, maar die ook in een der stukken secretaris van de stad Veere [1] genoemd wordt, berigt gegeven, bij gelegenheid dat deze in Vlaanderen was, dat bij sententie van den raad van Vlaanderen te Gend aan de St. Janskerk te Gouda waren toegewezen dertig gemeten lands, gelegen in Melselenbroek, onder Beveren, Brachem [2] en elders, maar waarop de religieusen van het kloos-

ter van Sarepta te Brugge tot dusverre schenen aanspraak gemaakt te hebben. Dit vonnis nu zou in 1666 ten voordeele van de St. Janskerk van Gouda gewezen zijn.

De kerkmeester van Gouda, NICOLAAS DE GRAEF, heer van Hoogeveen en oud-burgemeester der stad, en de rentmeester der kerk KOENRAAD DE WILDE, schepen, dit door ANTONIE DE LA PORTE vernomen hebbende, geven aan CORNELIS VAN GEERTRUYT volmagt om in hunnen naam bezit te nemen van gemelde landerijen, ze te beheeren en verder alles te doen wat vereischt mogt worden in geval de religieusen van Sarepta van het vonnis reeds mogten geappelleerd hebben of nog appelleren.

De alzoo bevolmagtigde VAN GEERTRUYT vraagt daarop nog een' bijzondere volmagt van den rentmeester der kerk om het land, bij provisie en in afwachting van den uitslag van het appel, te verhuren, onder verzekering, dat hij daartoe ook van het klooster volmagt bekomen zou. Hij acht dit noodig, omdat het anders, even als in het vorige jaar, onbebouwd zou blijven liggen, en omdat eene verhuring, door beide partijen geschied, voordeelig zijn zou voor de winnende partij.

Inmiddels hadden kerk- en rentmeester van de St. Janskerk te Gouda van de zaak kennis gegeven aan den pensionaris hunner stad JACOB VAN DER TOCHT, die met den Leidschen pensionaris PIETER BURGERSDIJK, zich te Brussel bevond als afgevaardigde der staten-generaal, om den vrede tusschen Frankrijk en Spanje te bevorderen en tevens het proces ten einde te brengen, dat tusschen de staten-generaal en den keurvorst van Brandenburg bij het geregtshof te Mechelen aanhangig was [3]. Dien ten gevolge was het, dat VAN DER TOCHT voor eenigen tijd naar Mechelen ging voor de Brandenburgsche zaak, terwijl BURGERSDIJK te Brussel bleef. Hoe begraven ook, gelijk hij schrijft, in de papieren van een wijdloopig proces en met allerlei bezigheden overladen, vergat hij de zaken niet van de St. Janskerk en stelde het noodig onderzoek in het werk. Het bevreemdde hem, gelijk van zelf spreekt, dat men een proces kon winnen, zonder iets van de procedure te weten, en hij vermoedde, dat de bron,

waaruit VAN GEERTRUYT geput had, niet zuiver was, vooral omdat men hem te Mechelen had berigt, „dat de voorgemelte notaris een losse quant is, ende die geen groote administratie soude dienen toevertrouwt te worden."

Hij dringt bij VAN GEERTRUYT sterk aan, om hem omstandige berigten aangaande het vonnis van den raad van Vlaanderen ten voordeele der Goudsche kerk mede te deelen, daar niemand der Mechelsche practisijns er iets van gehoord had. Even onbevredigend waren de berigten, door VAN DER TOCHT uit Gend ingewonnen. Zekere ISABELLE VAN BAELDE, echtgenoote van den heer TRIST [TRIEST?], raadsheer in den raad van Vlaanderen te Gend, logeerde bij toeval te Mechelen in 't zelfde logement, waarin VAN DER TOCHT zijn' intrek genomen had. Hij maakte van die gelegenheid gebruik, om aan deze dame, bij haar vertrek, eene schriftelijke memorie betrekkelijk het vonnis mede te geven, waarop zoo spoedig mogelijk antwoord beloofd werd. Maar op de memorie kwam uit Gend het berigt, dat het rapportboek van den raad van Vlaanderen op de jaren 1666 en 1667 was nagezien, doch vruchteloos; want dat daarin, en ook op het register der sententiën, aangaande deze zaak niets was gevonden; dat de procureurs van gemelden raad, inzonderheid zij, die de practijk van Brugge hadden, er niets van wisten, en dat zelfs die procureurs, die het klooster van Sarepta dienden, er ten eenenmale onbekend mede waren: het zou kunnen zijn, dat een zeker overleden procureur JAN MICHIELS in deze zaak betrokken geweest ware, waarnaar de directeur van zijn kantoor onderzoek doen zou. Ook de eerste klerk van de griffie van den raad van Vlaanderen zeide niet anders, dan dat hem aangaande zulk een vonnis wel iets in 't geheugen lag, maar dat hij er naar moest zien. Het Gendsche onderzoek leidde dus tot het besluit, dat de zaak op eenen anderen naam zou staan. Overeenkomstig dit alles schrijft VAN DER TOCHT, dat de Goudsche „Kerckmeesteren nu klaerlyck sullen konnen sien, dat het proces, waervan soo breet is gesproocken, in den Raedt van Vlaenderen tot Gent noyt is geventileert ende veel min daerinne gesententieert is off van den-

selven geappelleert aen den grooten Rade alhier [te Mechelen]."

Het schijnt, dat VAN GEERTRUYT zich met droeve uitvlugten op de beleefde, maar definitieve vragen van VAN DER TOCHT heeft moeten behelpen. Eindelijk komt hij uit den drang door aan ANTONIE DE LA PORTE te schrijven, dat er oppositie tegen hem gekomen is van eenen parochiaan te Melsele, die beweert, dat de landen zijn „van de kercke van ter Grauwen, ende niet van de St. Janskercke van ter Gauwen." Het wordt door DE LA PORTE erkend, dat VAN GEERTRUYT „het woort van der Gouda conventeert in 't woort Grauwen;" en in zijne verschotrekening aan kerkmeesters schrijft eerstgemelde: „bevonden hebbende, dat de landen hier vooren genoemt niet aen de kercke ter Gouwe, nemaer aen de kercke ter Grauwe, in 't lant van Casant gelegen, toebehoorende waren, hebbe [ik] den Heere van Hoogeveen hetzelve overgeschreven [overgebriefd], ende is voorts de saeck daerby gelaeten."

Wij zien dus, hoe ter Goude en de Graauw zijn verward, omdat het eerste als ter Gauw of ter Gauwen en het laatste als Grauwe of ter Grauwen uitgesproken wordt. Gouda nu is niets anders dan eene pedante latinisering van het oude en echte ter Goude of ter Gouwe, dat in de oude boeken voorkomt. Het is even dwaas Gouda te zeggen voor ter Gouwe, als het zijn zou om Haga te zeggen voor den Haag. Maar het gebruik is souverein.

Ik ben verlangend te vernemen, of de kerk van Graauw in het ongestoord bezit is van de dertig gemeten lands onder Melselenbroek, Beveren, Brachem en elders, en eindig met den wensch, dat het geheel Zeeuwsch-Vlaanderen welga [4].

AANTEEKENINGEN.

Bl. 277, [1]. Vruchteloos hebben wij den naam van ANTONIE DE LA PORTE onder de magistraatspersonen enz. van Veere en andere plaatsen in Zeeland gezocht. SMALLEGANGE geeft in zijne *Cron.*

van Zeel., fol. 582, eene lijst op der Veersche secretarissen van 1480 tot 1680, doch daaronder niet onzen DE LA PORTE. RED.

Bl. 277, [1]. Melselenbroek, Beveren, Brachem. In het land van Waas liggen drie gemeenten, grenzende aan elkander, Melsele, Beveren en Vracene. Melsele, bij STRADA Melsenium genoemd, wordt op de kaarten vaak als Melsen uitgedrukt, en heeft ten noorden den polder Melsenbroek, of Melselebroek. Ziedaar óns Melselenbroek. Beveren, de hoofdplaats van de heerlijkheid of baronnie van dien naam, is genoegzaam bekend. Brachem is vermoedelijk de verkeerde spelling van het dorp Vracene, dat mede als Vrachem voorkomt. Zie A. J. L. VAN DEN BOGAERDE, *Het distr. St. Nikolaas, voorheen Land van Waes*, d. III, bl. 215, 114, 322. Al deze dorpen hadden hunne lage, waterachtige gedeelten of broeken. Melsenbroek is reeds genoemd; evenzoo vindt men op de kaarten den polder van Beverenbroek, alsook Vrasembroek, te zamen op ééne lijn ten noorden der gemelde dorpen gelegen. Zeker zijn hier de bedoelde dertig gemeten lands te zoeken. RED.

Bl. 278, [3]. Over JACOB VAN DER TOCHT en PIETER BURGERSDIJK, als gevolmagtigden van de staten-generaal te Brussel in 1668, kan men naslaan WAGENAAR, *Vad. hist.*, d. XIII, bl. 312, en *Bijvoegs.* op d. XIII, bl. 110; en over de Brandenburgsche zaak, onder den naam van Hoefijzersche schuld bekend, d. XIII, bl. 78, 373.

Bl. 280, [1]. Terwijl wij den geëerden schrijver dank zeggen, zoowel voor zijne vriendelijke belangstelling in onze streken en in ons tijdschrift, als voor zijne belangwekkende bijdrage, nemen wij de vrijheid het volgende er bij te voegen. De heer DE LA PORTE is op het dwaalspoor, als hij in het laatste stuk onder onze oorkonden, bl. 262, spreekt van „ter Grauwe in 't landt van Casant gelegen," en misschien daarbij denkt aan Groede, tenzij hij, gelijk somwijlen plaats heeft, onder het land van Kadzand gansch Staats-Vlaanderen verstaat. Ook is het ons bij onderzoek gebleken, dat de kerk van Groede nooit in 't bezit der bedoelde landen geweest is. Het dorp in Zeeuwsch-Vlaanderen, dat bedoeld wordt, is Graauw, 1¼ uur ten noorden van Hulst gelegen, in de wandeling doorgaans de Graauw, in oudere schriften meestal ter Grauwe geheeten. Het is van hoogen ouderdom, en het weleer daarbij gelegen klooster ter Grauwe vindt men vermeld op de kaart van de vier ambachten, bij SANDERUS, *Flandr. illust.*, t. II, p. 619, en door ER-

MERINS, *Over sommige plaatsen aan de Schelde*, in de *Verhandelingen uitg. door het Zeeuwsch gen. der wet.*, d. V, bl. 53. Noch van het dorp, noch van het klooster hebben wij ergens belangrijke historische bijzonderheden mogen ontmoeten, ook niet in het *Aardr. woordenb.* van V. D. AA, d. IV, bl. 750. Dít Graauw zal het eigendom gehad hebben of nog hebben der besprokene landen: want wij zijn tot ons leedwezen niet in de gelegenheid geweest deswegens onderzoek te doen. Immers, die landen zijn er zeer nabij, slechts op weinige uren afstands van af gelegen. Daarenboven, de naam ter Grauwe laat geen' twijfel over. Zou nu niet iemand uit Graauw, waar wij gansch onbekend zijn, of één onzer lezers uit ons aangrenzend district ons kunnen berigten, of de Graauwsche kerk (of het Graauwsche klooster misschien) weleer de landen, waarvan sprake is, bezeten heeft of welligt nog bezit? De zaak is, dunkt ons, onderzoekenswaardig genoeg, en gaarne zullen wij de waarheid vernemen. RED.

ONTDEKKING
VAN EEN
OUD VLAAMSCH DRUKWERK:
Prenosticaten van JOHANNES LAET van Borchloen, voor het jaar 1481,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Wij vertrouwen, dat niemand onzer lezers het ons misduiden zal, wanneer wij, het oog slaande op een merkwaardig en allerzeldzaamst Vlaamsch drukwerk, hun en ons-zelven eene onvruchtbare herhaling sparen van wat, zoo in het *Nieuws- en advertentieblad voor Zeeuwsch-Vlaanderen* als in de *Eendragt, veertiendaegsch tijdschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen*, betrekkelijk drukker en schrijver eene plaats heeft gevonden. Niet op onze nasporingen alzoo, slechts op hare vruchten; niet op onze onderzoekingen, slechts op hare uitkomsten willen wij thans de aandacht vesten, daarbij geleid door wat de geleerde P. C. VAN MEERSCH, onder den titel van *Un mot à propos de la découverte*

d'une édition inconnue, imprimée à Audenarde vers 1480 in den *Messager des sciences historiques, des arts et de la bibliographie en Belgique, année* 1855, 4e. *livraison*, geleverd heeft; en, gehoor gevende aan de opwekking van gemelden geleerde aan het slot van zijn Woord, willen wij eene zoo naauwkeurig mogelijke beschrijving van het ontdekte hier doen volgen.

De bladen, welke wij zoo gelukkig der vergetelheid ontrukt hebben, waren besloten tusschen den lederen band of omslag van een tot de archieven der stad Sluis behoorend register, dat, behalve een tal van afschriften van der stad verleende privilegiën, op zijne eerste zeven bladen opgave bevat van de voorwaarden waarop en de sommen waarvoor „trechte van den wiinassize, van den biere ende datter toebehoort, van den meelassize, van der exuwen, van der cauchiede, van der helne, van der scroderie, van der maerct ende van der mate" verpacht werd. De eerste dier opgaven dagteekent van vóór 1488, weshalve het drukjaar van het ontdekte tot vóór dat tijdstip moet teruggebragt worden. Dat ontdekte bestaat uit drie geheele bladen — zes bladzijden — en eenige bladdeelen, behoorende tot een werkje, dat prenosticaten of voorspellingen bevat, met betrekking tot Vlaanderen, voor het jaar 1481. Het valt ons ligt de betrekkelijke volgorde dier bladen vast te stellen, wijl onder de gevonden bladen zich toevallig het eerste en het laatste blad van het boekske bevinden, en het overblijvende derde blad dus tot de middelbladen behoort. De aanwijzing der volgorde hadde ons anders meer bezwaar opgeleverd, wijl alle teeken of kenmerk daarvan ontbreekt. Moeijelijker is de vraag, in welke orde de drukker zijne bladen behandelde, en hoe hij ze toevouwde nadat zij de pers verlaten hadden, om de bladzijden geregeld te doen volgen; eene vraag, die door het gevondene verre van vergemakkelijkt wordt, en die wij aanroerden in onze aanteekeningen bij het stuk, boven bl. 266 en 269. Ontbrak niet alle paginatuur, dan zoude het ons geene moeite kosten de oorspronkelijke grootte van het werkje te leeren kennen; iets, dat nu ondoenlijk is, of ten minste slechts gissenderwijze kan bepaald worden.

Het papier, waarop de prenosticaten gedrukt zijn, is vrij grof; de kleur vuilwit; de lengte der bladen is ongeveer 280 Ned. strepen (millimeters), en hunne breedte wisselt tusschen 190 en 220 strepen, 't welk, onzes inziens, bewijst, dat de ontdekte bladen nooit tot een ingenaaid of gebonden boek hebben behoord, maar slechts als losse vellen ter opvulling van den omslag onzes registers hebben gediend. Dit vermoeden wordt nog daardoor bevestigd, dat het laatste blad over zijne breedte schuinschweg in twee stukken is gesneden, welke, hoewel juist aan elkander sluitende, evenwel zeer ongelijk van breedte zijn. De bladen zijn dan tevens ook hoogst ongelijk afgesneden; elk blad telt echter 42 regels, elke regel tusschen de 50 tot 60 letters, gedrukt op eene lengte van 200 en eene breedte van 140 Ned. strepen. Men zal over den vorm der letters, de spelling en den stijl des schrijvers kunnen oordeelen, door het hiernevens geplaatste fac-simile en door den inhoud der bladen zelven, dien wij, daartoe uitgelokt door de waarde welke deskundigen aan het ontdekte hechten, onder onze Bronnen hebben opgenomen, bl. 263—274, waardoor de onbeduidende spijs, die ons meermalen tegenstond en schier van de opgave deed afzien, verschooning vinde. Het papiermerk bestaat uit de letter P, in vorm overeenstemmende met dien der eerste letter, doch van onder omgekruld, welke in J. Koning, *Verhandeling over den oorsprong, de uitvinding — der boekdrukkunst*, plaat I, n°. 2, tegenover bl. 72, is afgebeeld, en wijst ons op Philips van Bourgondië, die van 1419 tot 1467 den gravenstaf voerde over Vlaanderen. De eerste letter van het eerste blad is niet gedrukt, maar is daarvoor eene ruimte van 10 Ned. strepen in het vierkant overgelaten, welk overblijfsel van eene gewoonte, weleer bij het vervaardigen van handschriften in acht genomen, eensdeels bevestigt, dat aanvankelijk de aanvangsletters van een boek of hoofdstuk niet gedrukt, maar later met de hand bijgeteekend werden, en anderdeels ons vermoeden steunt, dat de bladen niet in den handel zijn geweest. De drukker van het werkje is Arnoud of Arend de Keysere, een gansch niet onwaardig lid van

Hier zijn volmaect p̃nosticatē Johannis laet.
vñ voorsloen vant ghetgheuē des iaers lxxxi.

Gheprendt Taudenaerde

het edele driemanschap, dat in de vijftiende eeuw Vlaanderen verrijkte met de voortbrengselen hunner drukpers. Zijn eerste werkkring was Oudenaarde, dat hij na 1480 verliet, om zich te Gend te vestigen; het eerste boek, de *Rhetorica divina*, dat aldaar zijne pers verliet, dagteekent van den 11^{den} vóór de kalende van September, d. i. 22 Augustus. Het is waar, ARNOUD DE KEYSERE vermeldt op onze prenosticaten zijn' naam niet als drukker daarvan; en ziedaar eene bron, waaruit twijfel rijzen moest of hij — overigens de éénige bekende drukker te Oudenaarde in de vijftiende eeuw — wel zoo ontwijfelbaar als drukker onzer voorspellingen mogt worden beschouwd. Alle twijfel moet echter nu wijken, nu de heer VAN DER MEERSCH, daartoe opgewekt door eene gissende aanduiding van onzen kant, in zijn bovenaangehaald Woord het bloemwerkje heeft laten afdrukken, dat alle uitgaven van A. DE KEYSERE kenmerkt, en dat trek voor trek, tot in de minste bijzonderheden overeenstemt met dat, hetwelk het laatste blad der door ons ontdekte prenosticaten siert, en waarvan wij thans een afdruk leveren; met dat onderscheid evenwel, dat in ons werkje de punt der versierde schoppen-afbeelding naar boven is gekeerd, die bij den heer VAN DER MEERSCH naar beneden is gewend. Om wat wij reeds elders ter plaatsing hebben aangeboden, voegt het ons niet, hier in wijdloopiger beschouwing te treden van het leven en de werkzaamheden van den drukker onzer prenosticaten; wij willen ook overigens beknopt zijn. De schrijver van het werkje heet JOHANNES LAET, en dankt het bijvoegsel van Borchloen aan de plaats zijner geboorte, Borchloen Looz-le-Château, de hoofdstad van het aloude graafschap van Loon. Hij maakte zich vermaard door zijne voorspellingen, ééne van 1477 en 1478 en ééne van 1482, zijnde eerstgenoemde in het bezit des heeren VAN DER MEERSCH. Uit een en ander blijkt, dat hij een voornaam en bekend sterrekundige of sterrekijker was. Wij zullen over den inhoud van zijn werk niet uitweiden, wijl wij dien thans onder het bereik hebben gebragt van den belangstellende, en daardoor, zoo wij hopen, een steentje hebben gevoegd aan het gebouw van Vlaanderens roem op het gebied van kunst

en wetenschap; van die kunst, die der wetenschap als het ware vleugelen aanbindt en hare schatten bewaart voor en overbrengt tot het nageslacht. Tot het dankbaar nageslacht! galmt het heden ons toe, nu Zuid-Nederland in het standbeeld van DIRK MAERTENS te Aalst aan Noord-Nederland in het standbeeld van LOURENS COSTER te Haarlem de hand reikt, om luide te erkennen, dat de drukkunst in waarheid eene gave des Hemels is; dat zij, die verwaardigd werden de openbaarders of uitdeelers dier gave te zijn, aanspraak hebben op den dank eener nakomelingschap, die zich verheugen mag in de zegeningen, welke de Godsgave heeft verspreid.

NAAMSOORSPRONG VAN ZAAMSLAG,

DOOR

J. VAN DER BAAN.

Bekend is het, dat over den naamsoorsprong van Zaamslag onderscheidene gevoelens bestaan.

Zoo gronden zich vele schrijvers op de reeds oude, maar verkeerde spelling van Zalmslag, en met zinspeling hierop beweren zij dan, in navolging van de kronijkschrijvers GRAMAYE, in zijne *Antiquitates Belgicæ*, SANDERUS, *Flandr. illustr.*, MEYERUS, *Ann. Flandriæ*, en meer anderen, dat deze plaats zijnen naam zoude ontleenen van de menigte zalm, welke hier vroeger geslagen of gevangen werd.

Anderen leiden den naam, maar ook zonder eenigen grond, af van de zwaluwen, zich bouwende, deels op de benaming, welke door de bewoners der Vlaamsche gewesten nog bij voortduring aan deze plaats gegeven wordt, namelijk Zwaluwslag of wel Zwalmslag, en deels op het gemeentewapen, hetwelk vroeger drie zwaluwen bevatte, doch die bij verbastering thans in gekruiste weversspoelen of weversklossen ontaard zijn.

Eindelijk zijn er die meenen, omdat bij de herdijking van den Zaamslagpolder in 1649, de gronden van zeven voormalige

polders in ééne bedijking zijn opgenomen, dat de naam zoude afkomstig zijn van vereenigen, zamenvoegen of zamenslaan. Zie v. d. Aa, *Aardr. woordenb. der Nederl.*, deel XIII, bl. 6. Maar het onhoudbare van deze afleiding springt dadelijk in het oog, als men bedenkt, dat één dier zeven voormalige polders reeds den naam van Zaamslagpolder droeg, en dat ook het dorp Zaamslag (bij Gramaye in zijn bovenvermeld werk *Saemslactum* geheeten), daarin gelegen, reeds eeuwen had bestaan, toen het in 1584 door krijgsverwoesting vernietigd werd.

Ons dunkt, dat, om tot den waren oorsprong te geraken, men bepaaldelijk te letten hebbe op de beteekenis van den uitgang slag.

Behalve Zaamslag bevat Zeeuwsch-Vlaanderen ook het dorp Overslag. De naamsoorsprong van deze plaats wordt bij v. d. Aa, in zijn *Aardr. woordenb. der Nederl.*, deel VIII, bl. 761, in navolging van hetgeen daaromtrent geboekt staat in de *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*, deel II, bl. 529, ontleend van het overslaan of overhalen der vaartuigen, welke van Neuzen langs dit dorp naar Gend voeren door eene vroeger aldaar bestaan hebbende vaart, waarvan de sporen in eenen met riet bewassen watergang nog aanwezig zijn. De naam Overslag zou dus verwant zijn met den Overtoom, gelijk die voormaals in Noord-Holland aanwezig was.

Ingeval deze naamsafleiding op goede gronden berust, zoo geeft de beteekenis van den uitgang slag hier evenwel geene de minste aanleiding om die met vrucht toe te passen op Zaamslag.

Intusschen hierop verder nadenkende, kwam ons het woord hoefslag voor den geest, en hoezeer ook dit ons wel nog niet tot eene geheel bevredigende oplossing geleid heeft, zoo heeft de beteekenis van slag in dit woord voor ons toch zooveel aantrekkelijks, dat wij niet aarzelen er bij deze de aandacht van schrandere navorschers op te bepalen, of het gelukken mogt uit een gemeenschappelijk onderzoek de ware beteekenis van slag in Zaamslag op te sporen, om alzoo op onomstootelijke gronden de naamsafleiding dezer plaats te kunnen verklaren.

Voor taalkundigen zal het wel niet behoeven opgemerkt te worden, dat men bij het woord **hoefslag** geenszins te denken hebbe aan „den slag van den hoef eens paards," maar dat hier het geheel verouderde woord **hoefslag** bedoeld wordt, zamengesteld uit **hoef**, **hoeve** (hofstede) — een omtuind stuk bouwgrond, zooveel men voor zijn huisgezin behoefde, eene hofstede met het noodige akkerland — en uit **slag**, hetwelk hier beteekent: **verdeeling**, gelijk men nog gewoonlijk zegt: „kosten omslaan, een' omslag van kosten maken," en zooals men van eene belasting spreekt in den vorm van eenen „hoofdelijken omslag." In dien zin beteekende **hoefslag** oudtijds het gedeelte van een' dijk of weg, dat iedere hoeve moest maken of herstellen, en waarop ze was aangeslagen. Van hier het bedrijvende werkwoord **hoefslagen**, in hoefslagen verdeelen, gelijk bij DE JAGER in zijn *Taalk. magazijn*, deel III, bl. 73—75, bij de behandeling van het woord **hoefslag**, echte bewijzen worden bijgebragt voor „het verdeelen der gemeenten in slagen," voor het **hoefslaan** van gemeenten, en voor het gebruik zelfs van **hoefslag** omtrent „afdeeling in de steden." En daar nu bij HOOFT en VONDEL het woord **hoefslag** overdragtelijk gebezigd wordt voor **woning**, **woonplaats**, **verblijfplaats**, de plaats, welke voor het verblijf van iemand of voor den stand van iets geschikt is — ja zelfs voor **kring**, gelijk VONDEL zich ergens uitdrukt als „omzwervende buiten zijn' hoefslag" — zoo roepen wij beleefdelijk de hulp van diepzinnige woordvorschers in, om te onderzoeken of de hier ter sprake gebragte beteekenis van het woord **slag** ook eenig licht zoude kunnen aanbrengen, ten einde tot de ware naamsafleiding van **Zaamslag** te geraken.

[Konde al de verklaring van **slag** = **hoefslag** worden aangenomen, dan nog blijft het eerste lid der zamenstelling **Zaamslag** onverklaard. Zamenstellingen met **slag** ontmoet men in de volgende plaatsnamen: Winterslag (Belg. Limburg), Moerslag (Ned. Limburg) en Maarslag (Groningen). RED.]

VRAGEN.

8. — **Het schilderen met olieverw.** Eenigen tijd geleden reeds plaatsten wij in *Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje voor* 1855, eene aanteekening, ten betooge dat in 1395 de olieverw reeds bekend was en gebruikt werd. Tot die aanteekening vonden wij aanleiding in de stadsrekening van Sluis, n°. 5, loopende van 1 September 1395 tot den laatsten Augustus 1396. Daarin luidt het: „Robin van Cotthem den beildescrivere, van zinen lone, dat hi heift ghestoffeert van goude ende olyverwen een cleine nieuwe crucifix, gheordonneert den nieuwen Buerchmeesters, Scepenen eñ Raden haerlieder eeden up te stavene vj sch."

„Jorisse den beildesnidre van zinen lone ende aerbeide dat hi tvoors. crucifix sneet, ende dertoe telivereerde thout daert of ghemaect was xxiiij d."

Ook in de stadsrekening n°. 8, loopende van 1 Maart 1403 (1404) tot den vierden van Hooimaand 1405, wordt van olieverw gewag gemaakt, in de volgende opgave: „Robrechte van Cotthem den beildescrivere van dat hi heift ghestoffeert van goude ende olyvaerwen de zes vanen metten yserinen spillen dertoe behorende, staende op de veerst [vorst] ende viere stantveinstren van de Oostpoorte voors. Bi certiff. viij sch."

Verre zij het van ons den beroemden Jan van Eyck zijne aanspraak te ontzeggen op de uitvinding der kunst om met olieverw te schilderen, of wel hem de uitvinding der olieverw zelve te betwisten. Het verdient echter, onzes inziens, de aandacht, dat reeds in 1395 te Sluis van olieverw gewag wordt gemaakt, daar men de uitvinding van van Eyck in 1400 of 1410 plaatst. Ten opzigte van dit laatste punt heerscht echter nog veel onzekers. De *Chronijke van Vlaenderen*, door N. D. en F. R., zegt toch, d. II, fol. 218, op het jaar 1428: „dat het zeker is, dat omstreeks dezen tijd, welken echter niemand der oude schrijvers vaststelt of benoemt," binnen Brugge de „vermaerde Konste der Schilderen met Olye-verwe" is uitgevonden door Jan van Eyck. Schoon

het waar zij, dat het verwen van een houten kruisbeeld of van ijzeren vaantjes in ongelijke verhouding staat tot het schilderen van een tafereel op doek, is het niet minder waar, dat de uitvinding van VAN EYCK veel van hare waarde verliest, zoo zij slechts eene toepassing is op doek van 't geen men vroeger reeds in beoefening bragt op hout en ijzer. Wij gelooven dus aan VAN EYCK, een' ervaren scheikundige, evenzeer de uitvinding der olieverw te moeten toekennen, als de kunst om met deze verw tafereelen te malen; en dan volgt hieruit als van zelf, dat het aangenomen tijdstip der uitvinding voor het minst een vijf-en-twintigtal jaren vroeger moet gesteld worden. Is het daarbij waarheid — gelijk het ten minste hoogst waarschijnlijk is — dat VAN EYCK zijne ontdekking, het mengen zijner verw met nootolie in stede van lijm of eiwit, uiterst streng verborgen hield; dat eerst na zijn' dood, in 1441, ANTONELLA VAN MESSINA, wien VAN EYCK op zijn' ouden dag zijn geheim had ontdekt, in Italië met gelijke, doch min gelukkige geheimhouding de schilderkunst uitoefende, dan komt ons de bekendheid der olieverw, te Sluis, in 1395, nog vreemder en verrassender voor. *(Levensschetsen van Vaderl. mannen en vrouwen uit de Zuidelijke Provinciën, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, bl. 16 tot 23.) Overigens pleit de vroege bekendheid der olieverw te Sluis niet tégen, maar vóór hare ontdekking te Brugge, tot welke de stad Sluis in afhankelijke betrekking stond.

Wie heldert ons het duistere op, dat over het tijdstip der ontdekking ligt, en verpligt daarmede J. H. v. D.

9. — Het reglement voor de heffing der tollen op het Zwin, vastgesteld ten jare 1252. Dit reglement, door ons onder de archieven der stad Sluis ontdekt, is een allermerkwaardigst stuk en hoogst belangrijk voor de geschiedenis en plaatsbeschrijving van Zeeuwsch-Vlaanderens westelijk deel en de kennis van Vlaanderens beroemden handel en scheepvaart in de dertiende en veertiende eeuw. Dit oude gedenkstuk van alouden roem en verloren welvaart is geschreven op drie-en-twintig klein octavo per-

kamenten bladen, en bestaat blijkbaar uit twee deelen. Het eerste deel is, voor zooverre ons bekend is, nog niet openbaar gemaakt. Het tweede geeft, zij het al niet in juiste volgorde, in het Vlaamsch het Latijnsche stuk terug, dat de geleerde A. E. Gheldolf, in het tweede deel zijner *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques, jusqu'à l'année* 1305, *par* L. A. Warnkoenig, *traduite de l'Allemand* etc., mededeelt onder nommer XXI[1] zijner *pièces justificatives.* Wij onthouden ons ditmaal van uitgebreide beschouwingen omtrent inhoud, stijl en schrift van ons tolreglement, en bepalen ons tot de getrouwe mededeeling van zijn hoofd en het slot van zijn eerste en tweede deel, waaruit wij aanleiding nemen tot het voorstellen van een drietal vragen, die — wij houden ons des verzekerd — de belangstelling onzer Vlaamsche medebroeders zullen opwekken, en van hen in de eerste plaats eene gewenschte oplossing verwachten mogen.

HOOFD.

In nōie beate trinitatis patris filij spiritus sancti et gloriose virginis marie amen

Dit es al mijns heeren recht van vlaendren ghevseert ende ghecostumeert in de toolne ten damme ter monkerede ẽ ten houke. ter mude ende ter sluus te slepeldamme. te coxijde te oostbuerch. alsa een mijns heeren dienstknecht gheheeten denijs roper ghevroeden can ende ghesien heft ontfanghen binnen twee ende twintich iaren van vele toolnaers daer hi mede ghewoēt heeft

Eerste slot, bladz. 18.

dit es die beslutinghe van der toolne.

Van allen dinghen daer hier negheen ghewach of en es welker tiere so dat si dat sal toolne gheuen na de waerdinghe van den dinghen die hier bouen staen ende dat redenlike ende gheuielt int zwin dat een scip gheladen wt vreemden lande enich scipman met kisten met cleederen wt den scepe sceeden wilde dat mach hi doen. maer gheuielt dat eenich coopman goed bode te cope. of loste of loede of loosde so ware alt goet toolne sculdich dat tsip ghelade adde. Ende omme dat dese dinghen voorscreuen sullen bliuen eewelike vast.

wij magriete graefnede van vlaendren ende Guyt haer sone graue van vlaenderen hebbe desen brief ghedaen scriuen ende met den bewaringhen van onsen seghele confirmeeren ghegheuen int jaer ons heeren dusentich twee hondert twee ende vichtich

Tweede slot, bladz. 33.

Dit es die beslutinghe van der toolne.

Van allen dinghen daer hier neghen ghewach of nes welkertiere soot sij dat sal toolne ghelden na die waerdinghe van den dinghen die hier bouen staen ende dat redenlike. ende gheuallet bi auenturen dat een ghehaden scip ute vremden lande quame in die hauene van den zwene ende eenich scipknape wt sceeden wilde hi moet wel sinen voorlast uten scepe doen also die coopmanne int scip bliuen dorden voorseiden voorlast gheene toolne sullen gheuen. Maer ward dat si coopmanscepe boden cope ofte vercochten so sijn sij sculdich hare voorseide toolne ende omme dat alle dese dinghen vast sullen bliuen. Eeweliike wie magriete graefnede van vlaendren ende van enegauwen Ende guyt haer sone graue van vlaendren die bede bouen ghenoomt sijn hebben desen brief ghedaen scriuen ende metter bewaringhen van onsen seghelen confiermeeren. Ghegheuen. int iaer ons heeren. m cc l. ende twee in meide.

In de hoop van in 't vervolg geheel het merkwaardige stuk door middel van dit tijdschrift openbaar te maken, besluiten wij met de volgende vragen:

1°. Zijn er in de archieven van Zuid- of Noord-Nederland afschriften van het bewuste tolreglement voorhanden?

2°. Zoo ja, is het hoofd daarvan éénsluidend met het onze?

3°. Wat is er bekend van Denijs Royer, die twee-en-twintig jaren met andere tollenaren gewoond, en dus blijkbaar mede het ambt van tollenaar bekleed heeft?

Wat de beantwoording der derde vraag betreft, kunnen wij melden, dat ons uit een renteregistertje der Onze Vrouwekerk te Sluis, dat tusschen 1370 en 1380 vervaardigd moet zijn, alreede gebleken is, dat destijds een Denijs Royer in de Kerkstraat te Sluis zijn verblijf hield, weshalve het bestaan van een' dergelijk persoon als buiten allen twijfel mag beschouwd worden.

J. H. v. D.

1292

BIJDRAGEN

TOT DE

Oudheidkunde en Geschiedenis,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

EERSTE DEEL.

IV.

TE MIDDELBURG,
BIJ J. C. & W. ALTORFFER.

1856.

INHOUD.

VERHANDELINGEN.

REIMERSWAALS TROUW AAN KERK EN KONING,

IN 1566 EN '67.

(Naar oorspronkelijke bescheiden.)

DOOR

J. VAN VLOTEN,

hoogleeraar te Deventer.

Ten jare 1635 werd, uit het Archief der verdronken stad van Reimerswaal, onder meer andere stukken, ook een dusgenaamd Register Perpetueel naar de Zeeuwsche rekenkamer overgebracht, waarin de verschillende afkondigingen en andere het bestuur der stad belangende zaken staan opgeteekend, door de hand van den stedelijken pensionaris, Frans van Campen, met ophelderende aanteekeningen uit den regeeringstijd van koning Filips II doorvlochten. Sedert in het gewestelijk Archief van Zeeland bewaard gebleven, en alleen in eene korte mededeeling van den verdienstelijken archivaris J. P. van Visvliet, in een Zeeuwsch jaarboekjen vermeld, werd het ons, bij een bezoek aan zijn rijk Archief, ter nadere inzage en kennisneming door hem voorgelegd. Het waren vooral twee punten, die er onze aandacht in trokken, en op welke wij hier, van onze zijde, weder die van onzen belangstellenden lezer wenschen te vestigen: de gedragingen der stad tijdens en na den beeldstorm in 1566, en bij den mislukten aanval, door den oud-baljuw van Middelburg, in Maart 1567, op Zeeland ondernomen.

I.

Gelijk men weet, werden, onmiddelijk na ALVA's komst, naar 's lands verschillende gewesten koninklijke Commissarissen afgevaardigd, met den last, er een onderzoek in te stellen naar hetgeen er, tijdens de onlusten van 't vorige jaar, door regeering en onderzaten der onderscheidene gemeenten verricht of misdreven was. Voor Zeeland waren mr. ANTONIUS MOLENAER en mr. JAN OUTREWYS met die taak belast geworden, en het is uit de Verantwoording door de regeering van Reimerswaal op hunne vragen ingediend, en in het vorengemelde Register Perpetueel opgenomen, dat wij ons naauwkeurig ingelicht vinden omtrent alles, waaraan die regeering van de zijde der vele hervormingsgezinden uit haren omtrek of enkele uit haar eigen gemeente bloot stond, en de wel overlegde en afdoende maatregelen daartegen door haar genomen en in 't werk gesteld.

Wat de weinigen betrof, binnen de stad en hare gerechtigheid zelve, met het kwaad der nieuwe ketterij besmet, werd de taak der Reimerswaalsche regeering daardoor gemakkelijker gemaakt, dat er, naar luid harer woorden, te harer kennisse niemand „van qualiteit ofte reputacy, in officie ende eede van der stadt wesende," de prediking der nieuwe leer „eenichsins gevolcht heeft." Zij mocht daardoor, boven vele andere Zeeuwsche en Vlaamsche gemeenten, waar het plaatselijk bestuur en de aanzienlijke ingezetenen zelf den nieuwigheden waren toegedaan, op de medewerking van het belangrijkste en meest gegoede deel der inwoners rekenen; en zij mocht zich daardoor des te eerder tot de stoute verzekering gerechtigd achten, den stedehouder van Schakerloo door haar gegeven: dat zij den „kleermaker van den voorgewenden nieuwen godsdienst", die te zijnen huize werkte en zich daar beroemd had, de nieuwe preek over weinige dagen binnen dat kerspel en vervolgens binnen Reimerswaal met geweld van wapenen te zullen brengen, kloekelijk afwachten en „vromelijck verbeyden" zouden, en zich van den predikant zelf wel zoo hoopten te verzekeren en hem in bewaring te houden,

dat hij er niet lichtelijk van daan geraken zou. Zoo dat dan ook, naar hunne verzekering, „deur vreese van dien, de voernoemde predikant weggebleven is."

Niet minder krachtig was het antwoord door den burgemeester der stad, WILLEM JANSZ. OLIFANT, in het ketteresche Tholen aan een poorter van Scherpenisse gegeven, met wien en anderen hij in eerstgemelde stad, in de herberg de Kemel samen was, en die hem, toen de praat op de nieuwe preeken kwam, vraagde, wanneer men die te Reimerswaal zou mogen gaan houden? — Zij mochten daar gerustelijk komen, zei WILLEM JANSZ.; hun kerk stond er reeds buiten de poort geheel in orde. Hij bedoelde de galg, kort te voren, ter afschrikking aller nieuwe predikanten en hunner volgers, daar opgericht.

Een gelijk antwoord gaven zij later nog schriftelijk aan een geboren Reimerswaler, heer JACOB VOGELER, die zich, als predikant der Augsburgsche belijdenis, niet ver van Hildesheim gevestigd had, en hun, bij een brief van Michaëlis (29 September) 1566, „seer dapperlijck ende met veel persuasiën" aanzocht, die belijdenis aan te nemen, tot welke te prediken en binnen hun stad te leeren, hij hun tevens zijn diensten aanbood. Op al 't welk zij, door zijne redenen en aanbeveling in geenen deele bewogen, hem alleen ten antwoord gaven, dat zij „zijne komst verbeiden zouden en zijne kerk, te weten de galg, al gereed was; zonder iets meer."

Even ongelukkig slaagde eene andere poging, door een Calvinistisch leeraar, ter hervorming der Reimerswaalsche kerkbegrippen gewaagd. Deze, HECTOR genaamd, een Fries en, naar zijn eigen zeggen, een afvallig priester, wendde zich in November tot den Reimerswaalschen pensionaris, tijdens deze zich binnen Middelburg ter dagvaart vond, hem verzoekende, de prediking der nieuwe leer binnen Reimerswaal te mogen ondernemen, en zeggende daartoe door het consistory van Antwerpen gemachtigd te zijn. De pensionaris echter ontried hem ten sterkste, dat zelfs uit de verte maar te wagen; en zijne waarschuwende woorden brachten ook teweeg, dat de Calvinistische predikant zich met

zijne leer buiten Reimerswaal hield, niettegenstaande hij den volgenden Zondag aan de overzijde der stad kwam preêken.

Wat den beeldstorm zelf aanging, zoodra had niet de regeering verstaan wat er den 22^en van Oogstmaand binnen Middelburg en op andere Walchersche plaatsen geschied was, en hoe men er kerken en godshuizen beroofd en vernield had; of zij liet, om 't zelfde te Reimerswaal te voorkomen, de dekens en gezworenen van alle ambachten ten stadhuize vergaderen, hen ernstelijk verzoekende de nieuwe ketterijen niet aan te hangen. Bovendien, vernemende hoe de Markgravin van Bergen hun daarin was voorgegaan, gelastte zij elken deken de juwelen, versierselen en pronk hunner kapellen uit de kerken te halen en, zoo goed en heimelijk zij konden, te versteken en te bewaren; terwijl zij voorts nog, ter bescherming dier kerken, een wacht van zestien man aanstelde, die steeds een van de leden der wet zelve tot hoofd had.

Toen de storm dien ten gevolge gelukkig over hunne stad en hoofden was heengegaan, kondigde zij, nog acht of negen weken later (27 Oct.), een edict af, waarbij zij, der gemeente aanzeggende daartoe van de landvoogdes opzettelijk last te hebben, alle ingezetenen, op straffe van eeuwige ballingschap, het verlies hunner rechterhand en van de helft hunner goederen, verbood geen wereldlijke of kettersche predikanten in hunne huizen te ontvangen, te herbergen of eenigzins te onderhouden.

Een en ander harer maatregelen en handelingen bracht dan ook teweeg, dat binnen Reimerswaal de Roomsche eeredienst niet slechts op Zon- en heilige dagen, zonder eenig ophouden heeft voortgang gehad, maar ook de algemeene „processiën, die men *in festis Antonij* ende *Sebastiani*, [17 en 20 January] met omdragen haerder beelden, gewoenlijck es te doene," ten aanzien van een iegelijk, en in spijt der sectarissen, plechtiglijk gehouden zijn.

II.

Ik heb elders [1], naar verschillende berichten, den bekenden tocht van Maart 1567 reeds geschetst, met Haecks medewerking, te kwader ure tegen Walcheren ondernomen, en daarbij, wat bepaaldelijk genes deelneming betrof, ook op de mededeelingen verwezen, uit Middelburgsche bescheiden, door den Eerw. 's Gravezande gedaan. Deze echter kreeg blijkbaar de aanteekeningen, door den Reimerswaalschen pensionaris in zijn Register te boek gesteld, niet onder 't oog, uit welke hij anders zijne eigene op meer dan een punt had kunnen aanvullen en uitbreiden. Met name blijkt er ons de reden uit, waarom de Middelburgsche oud-baljuw niet te gelijk met Toulouse naar Oosterweel is teruggekeerd, maar er zich eerst twee of drie dagen later bij hem vervoegd heeft. Wat hem op Walcheren niet gelukt was, schijnt hij vervolgens op Zuid-Beveland te hebben willen beproeven; met geen beter gevolg echter, daar ook hier — met name te Reimerswaal — de wederpartij waakte.

Den 2en Maart, zoo verhaalt ons onze berichtgever, is Pieter Haeck, poorter en ingezeten der stad van Middelburg, en die daar vóór vele jaren baljuw en tevens een ijverig voorstander van der katholieken godsdienst was geweest; zoodat hij, als zijn rechtsambt hem opleî, vele sectarissen ten vure gedoemd of anders had doen terechtstellen; maar die thans den mantel geheel had omgekeerd en zich door de dwaalleeraars van Calvinus' secte tot afval laten verleiden; — die P. Haeck was, 's namiddags van den 2en Maart, met omtrent drie- of vierhonderd soldaten, in drie schepen voor Zeeburg (Rammekens) gekomen, hopende daar, na een mondgesprek met den bevelhebber, verlof te erlangen zijn volk aan land te brengen; toen deze hem dat echter niet vergunnen wilde, was hij met dezelfde vaartuigen naar Arnemuiden gekoersd, met het voornemen daar te ontschepen en, met ondersteuning der „sectarissen, die men Geuzen noemt," met zijn

[1]. *Nederlands Opstand tegen Spanje,* enz., Haarlem, Bohn, 1856, bl. 133—136.

volk binnen Middelburg te raken. Ook ware dit hem misschien wel gelukt, hadden niet die van Arnemuiden en Middelburg, door een jonkman, die met dezelfde schepen gekomen was en uit den mond van HAECK een en ander vernomen had, van zijn toeleg bericht erlangd; zoodat de Arnemuiders, zich wakker op de been stellende, hem 's anderen daags dwongen terug te keeren. HAECK, hier alzoo afgeslagen, koesterde nu het plan eenige plaatsen in Zuid-Beveland, „aldaer seer propijs op de riviere leggende," en wel bepaaldelijk Reimerswaal; „alwaar al de schepen uit zijner Majesteits landen van Holland, Zeeland, Friesland, Overijssel, en ook Gelderland, naar Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Artois en *econtra* met hun koopmanschap varende, vast aan voorbij moeten; te bemachtigen en te versterken, om aldus de navigacy op de landen voorzeid te beletten." Jonkheer FILIBERT VAN SEROOSKERKE, heer van Stavenisse, en zijner Majesteits rentmeester van Zeeland Bewester-Scheld, van dit opzet onderricht, haastte zich den 4en Maart naar Ter Goes, waar toen de burgemeester en pensionaris van Reimerswaal, met het opnemen der rekening van dijkgraaf en gezworenen van Bewesten-Yerseke, bezig waren. Hij gaf hun van HAECKS „goddelooze intency" kennis, hun gelastende daartegen „scherpe hoede te nemen en wacht te stellen, en in alder manieren HAECKS voornemen te wederstaan." Burgemeester en pensionaris ijlden nu „in allen spoed, over land" huiswaarts, daar zij te meer voor HAECKS onderneming beducht waren, als zij „midden in 't vuur der sectarissen zaten, die, wegens hunne volharding in 't oude geloof ten sterkste op hen gebeten, zich van uit de omliggende steden en plaatsen van Bergen, Tholen, Poortvliet, Scherpenisse, en Sint Maartensdijk, in groote menigte (gelijk 't te beduchten was en zij zich vaak genoeg beroemd hadden) bij HAECK en zijne opstandelingen gevoegd zouden hebben." Na dus ten spoedigste de wet van Reimerswaal bijeen geroepen en van het te vreezen kwaad verwittigd te hebben, vaardigden zij tevens nog eene schriftelijke kennisgeving aan de regeering van Tholen af, en lieten daarop den 5en eene afkondiging uitgaan, waarin zij de

„goede gemeente" van Reimerswaal „vriendelijk verzochten en baden, maar niet te min van 's konings wege gelastten, hen bij te staan, om hunne stad, hare vrijheid en voorrechten, hun goed, huisvrouwen en kinderen, voor allen tegenspoed en verdriet te beschermen, en alle vijanden Gods en des konings daar met alle vrijmoedigheid uit te weren."

Na het uitvaardigen dezer afkondiging en het stellen der noodige orde op de bewaking en andersins, werd nu den 7en de pensionaris weder naar jhr. Filibert gezonden, om hem van 't gedane te onderrichten, en voorts (daar men van groot geschut redelijk voorzien was) van hem en burgemeesters van Middelburg het noodige kruit en kogels, waaraan men bovenal behoefte had, te verzoeken. Bij hem vond daar de pensionaris den 9en de beide afgevaardigden van Walcheren, mr. Roeland de Potter en mr. Adriaan Proost, die van Brussel kwamen en hem op nieuw tegen Haeck en zijn opzet waarschuwden, als die toenmaals binnen de parochy van Oosterweel zijnde, daar omtrent duizend krijgsknechten bijeen had, van zin en meening Reimerswaal in te nemen; waartoe hij zooveel platboomde vaartuigen mogelijk zocht bijeen te krijgen. Van Campen zond van een en ander onmiddelijk bericht naar huis, waar men nu „met hulpe en vrijwilligen bijstand der gemeente, op 't hoofd, bij 't inkomen der haven, een bolwerk opsloeg van aarde, houtwerk, groote houten bakken en wijnvaten met aarde gevuld," dat men behoorlijk met geschut voorzag. Desniettemin bleef men, naar 't schrijven van den pensionaris, zoo in Reimerswaal als „over geheel Zeeland, in groote vreeze; tot dat, op den 13en der maand, 's morgens omtrent den achten, een groote menigte van ruiters en knechten, door de hertogin van Parma, onder Beauvoir en „den Proost van den Hove, dien men de roode roede noemt," gezonden, het legertjen te Oosterweel overviel, en „zonder eenig verlies van hunne zijde, door bijzondere gunst en hulp des Heeren (die altijd den hovaardigen weêrstaat en niet gehengt, dat zijne heilige Kristenkerk, door de bloedgierigheid der wolven en sectarissen, geheel vernield worde), er meer dan drie- of vierhonderd van versloeg, een deel ook ge-

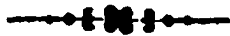
vangen wegvoerde, en de overigen verjaagde en verstrooide, en, door middel van dien, Zeeland van groote vrees bevrijdde."

Zondags daaraan, zoo zegt ons bericht ten slotte, den 16en van Maart, is de Heer van BEAUVOIR, met zijn volk, ruiters en voetknechten, in triomf te Brussel gekomen, met twee vliegende vaandels, op 't een van welke het beeld van KRISTUS met een kruis in de hand prijkte, waarbij met vergulde letteren te lezen stond: *in hoc signo vinces;* en op het ander, met gelijke gulden letteren, de waardige namen: JEZUS en MARIA. En voor deze ruiters en voetknechten reden, op fraaye bruine paarden, drie edelknapen, met lauweren, ten teeken van victory, om het hoofd, hebbende in hun hand en op hun schouder ieder een vaandel met de punt omlaag, met de kleuren: wit, zwart en groen, dat zij aan de vijanden ontweldigd hadden; en de vrouwen en kinderen, en de jongens, die te wagen met hun binnenkwamen, zongen een gezang en triomfliedjen, waarvan het referein was als volgt:

Vive la foy, vive le roy, vive les Papistes
Qui tuent méchans Huguenots et Martinistes.

Weinig dagen daarna zijn er, omtrent Mechelen, Brussel, Leuven en elders, veel krijgsknechten, die in 't gevecht van Oosterweel gevangen waren, bij zessen, achten en twaalven te gelijk, aan boomen opgeknoopt, omdat zij zich, tegen 't verbod der placaten, in dienst der Geuzen begeven hadden.

(Sept. 1856.)

WESTDORPE,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Van Westdorpe is weinig bekend. Bij onze oudere geschied- en chroniekschrijvers, als MEYERUS, GUICCIARDINI, SANDERUS, SMALLEGANGE, vindt men er òf niets, òf slechts een woord van. Geen wonder, daar Westdorpe, ofschoon voorkomende in 1518, een onbeduidend plaatsje was en in ieder geval ten tijde der genoemde schrijvers onder de golven bedolven lag [1]. Ook bij HUNNIUS en SCHARP vindt men den naam der plaats zelfs niet vermeld. En in onze latere werken over plaatsbeschrijving en historie is het artikel Westdorpe zóó schraal behandeld, dat het blijkbaar is toe te schrijven aan het ontbreken van bouwstof en het afzijn van berigten. Het verheugt mij daarom, dat ik in staat ben, over het nog te zeer in duisternis schuilende dorp iets meer aan 't licht te brengen dan er tot nog toe van ontdekt was. En mogten wij in deze *Bijdragen* op Hulst, Graauw en Zaamslag reeds de aandacht vestigen, wij verblijden ons, dat wij ook nu een' schakel kunnen aanvoeren in den keten van het zusteroord, dat, hoezeer door den Braakman van ons gescheiden, met het onze denzelfden naam draagt. Mogt ook in dit opzigt ons tijdschrift meer en meer aan zijn' titel beantwoorden!

De bronnen, waaruit ik de volgende berigten put aangaande Westdorpe, zijn het eigendom van mijn' geachten broeder, dr. W. J. JANSSEN, te Kruiningen, en zijn door familiebetrekking in zijn bezit gekomen. Welwillend zijn ze mij door hem ten gebruike afgestaan. Meestal echter is het wetenswaardige

onder een' stroom van woorden en een' vloed van bijzaken bedolven, die voor ons niet het minste belang hebben. Wij onthouden ons dus van ze in haar geheel mede te deelen, en laten ze hier of in de aanteekeningen slechts in zooverre volgen, als voor ons oogmerk voldoende is.

Westdorpe dan, zoo lezen wij vooreerst in eene geschiedkundige nota, is een' hooge en vrije heerlijkheid, hebbende hoog, middelbaar en laag regtsgebied, gelegen in [Staats-]Vlaanderen onder Axel-ambacht, bij en aan Sas van Gend [2]. Deze heerlijkheid is ten jare 1404 — zóó lezen wij, doch welligt zullen wij moeten lezen 1440 of 1484 [3] — voor het grootste deel overstroomd geworden. Het mindere deel, dat zich uitstrekt ten zuiden van den Graaf-Jans- of gemeenen Landsdijk, is in 1586, bij de verovering van Axel op Spanje voor onzen staat, tot behoud dier verovering doorgestoken. Maar hiervan zijn voorts bij gedeelten eenige polders ingedijkt. Zóó ten jare 1616 (?) het middelste deel van Westdorpe, dat ten noorden van Graaf-Jansdijk ligt en, zooals gezegd is, in de vijftiende eeuw was overstroomd geworden. Daar evenwel in dat groote tijdsverloop van twee eeuwen, de grondeigenaars onbekend geworden waren, ontving het kapittel van kanunniken der Lieve-Vrouwekerk te Antwerpen het ten geschenke van den aartshertog Albertus en zijne gemalin Izabella, die toen nog over deze streek het gebied voerden. Immers, men herinnere zich, dat — behalve het zeer versterkte Neuzen — in 1583, door het welbekende verraad van Servaas van Steeland, Axel, Hulst en Sas van Gend, en alzoo het geheele oostelijk Staats-Vlaanderen, in Parma's hand was gevallen. Alleen Axel werd in 1586 door de onzen herwonnen; doch 't was eerst in 1633 dat Philippine, in 1644 dat Sas van Gend en in 1645 dat Hulst door den dapperen Frederik Hendrik aan Nederland werden terug gebragt. Zoo konden dus Albertus en Izabella aan de Antwerpsche kanunniken wat rondom Sas van Gend met de zee gemeen lag ter bedijking geven: ook de grond van Westdorpe was in Spanje's magt. De tijd ook was tot de onderneming gunstig. Het twaalfjarig bestand

was in April 1609 te Antwerpen gesloten, en voor 't oogenblik genoot men rust en vrede. Axel had 4 Julij 1612 van de staten-generaal octrooi verkregen tot bedijking zijner oude jurisdictie, die grootendeels met de zee gemeen lag, en had vlijtige handen aan 't werk geslagen [4]. Niet vreemd, dat men van de Spaansche zijde dat voorbeeld volgde, en dat ook de Antwerpsche kanunniken zich den vredestijd ten nutte maakten.

Zij voltooiden hun werk, en noemden, ter erkentenis van het door de Oostenrijksche mogendheden gunstig verkregen octrooi, den nieuw bedijkten polder den „Austrichen-polder, gezegd Westdorpe;" welke naam van Austrichen-polder tot heden toe is in stand gebleven.

Ook dit bedijkingsoctrooi van ALBERTUS en IZABELLA, waaraan Westdorpe het vernieuwde aanzijn heeft te danken, is onder de stukken, die mij ter dienste strekken, aanwezig. Er is zelfs van het oorspronkelijk Fransche eene Nederduitsche vertaling van den 11 Februarij 1793, te Middelburg gemaakt door den beëedigden vertaler H. BERKERS, waardoor wij alzoo de merkwaardige oorkonde in duplo bezitten. Het is gegeven te Brussel, den 15 Maart 1617, en strekt tot gunstig antwoord op aanvragen tot bedijking, die ongetwijfeld reeds ten vorigen jare door de Antwerpsche kanunniken gedaan waren. Het jaartal 1616, als aanduiding van het bedijkingsjaar, kan daarom onmogelijk juist zijn en ziet denkelijk op den tijd, waarin de kanunniken hun verzoek indienden of de schorren ten geschenke ontvingen; van daar, dat wij er straks een vraagteeken achter plaatsten. De aartshertogen zeggen, „dat zij ontvangen hebben het verzoek van deken en kanunniken der cathedrale kerk van Antwerpen met hunne consorten, eigenaren van het schorre van Westdorpe, gelegen tusschen den mond van het Sas van Gend en de doorsnijding van Buxgate [Bolixate], strekkende van den ouden Landsdijk tot aan de Hondskreke en haven van genoemd Sas, inhoudende, dat, vermits gemelde schorren sedert 130 jaren geïnundeerd geweest zijn, tot het herdijken groote kosten zullen vereischt worden, 't welk echter de supplianten voor-

nemens zijn in het aanstaande saisoen dezes jaars 1617, zoo mogelijk, ten uitvoer te brengen; dat, voor zooveel daardoor de domeinen der grafelijkheid zullen worden vermeerderd en de oude Landsdijk onderhouden, die anders zich zou kunnen begeven en gansch vernietigd en de aanliggende polders nimmer zouden kunnen bedijkt worden, deze overweging van het gemeene welzijn de supplianten te meer beweegt tot herdijking, indien zij daartoe octrooi verwierven, met zulke privilegiën en vrijdommen als vroeger zijn toegestaan aan zulken die dergelijke schorren bedijkten, gelijk alzoo ook inhield de donatie door de aartshertogen aan deken en kanunniken gedaan; dat dien ten gevolge hun mogt toegestaan worden, gelijk aan die van Watervliet gedaan was, de vrije vogelarij, visscherij en het wind- of molenregt, mits betalende voor regt van *regalia* ten voordeele der graven van Vlaanderen zes gulden voor iederen dáár op te rigten molen; voorts dat hun vergund worde vrijdom van grondlasten en tienden en het regt tot de aanstelling van dijkgraven, dijkschepenen, heemraden en andere beambten, bekwaam tot het burgerlijk bestuur, tot voltooijing en onderhoud der bedijking, tot het stellen van wetten, ordonnantiën en statuten, ten einde regt en geregtigheid te doen." Enz. Al deze en andere voorregten worden den requestranten vervolgens toegewezen, en hun geheele verzoek wordt goedgunstig ingewilligd. Onder die voorregten behoorde ook nog, „ten einde dit nieuwe land te beter te bevolken," de toestemming van twee vrije jaarmarkten, „van half jaar tot half jaar te stellen op zoodanige tijden als meest geschikt zal bevonden worden, zonder dat men die neme op dagen of weken van naburige vrije jaarmarkten." Uit alles zien wij, dat aan Westdorpe regten en voorregten werden toegekend, die aan heerlijkheden vergund werden, en dat de Antwerpsche kanunniken er zooveel als een heerlijk regt oefenden.

Dit heerlijk regt ging ten jare 1626 over op François Dinghens, koordeken der cathedrale kerk van Antwerpen. Ook daarvan bestaat eene oorkonde, van wege den Spaanschen koning, den 5 Augustus van gemeld jaar te Brussel in 't Fransch

gegeven. Daaruit blijkt, dat de „kanunnik Francisco d'Inghen"—aldus wordt hij genoemd—„den polder van Westdorpe, met de hooge, middelbare en lage justitie, de jagt, vogelarij en visscherij en alle daarvan afhangende en daarbij behoorende regten, als meestbiedende, gekocht had voor de som van *f* 1200; weshalve door deze letteren namens Zijne Majesteit aan allen verkondigd wordt, dat Francisco d'Inghen in bezit gesteld is en erkend wordt als heer van gezegden polder." In eene *Deductie* van October 1727, waarop wij nu het oog gaan vestigen, leest men nog, dat „Albertus en Izabella [?] op 24 September 1646 nog aan gemelden koordeken Dingens hebben overgegeven en getransporteerd de helft der schorren, gelegen bij de embouchure van het Sas van Gend, strekkende naar Assenede en Axel met nog een ander schorre, genaamd het Vogelschorre, groot 200 gemeten."

De bedoelde *Deductie* zegt, ten aanzien van de uitgestrektheid der heerlijkheid, dat het uit stukken, die er in worden vermeld, zeker is, „dat Westdorpe loopt aan S. Bernardspolder en S. Anthonie- en S. Franciscuspolder, aan 't Sas, Axel en het Vogelschorre, makende oost en west een' distantie van één uur en snijdende in 't noordwaarts wel anderhalf uur gaans, waartoe applicabel is het tractaat van limietscheiding in Vlaanderen, op den 20 September 1664 te Brussel gesloten." Voorts dient in 't oog gehouden te worden, dat de heerlijkheid van Westdorpe gelegen is aan de oostzijde van Sas van Gend, dat in 1628 Sas van Gend alleen op de westzijde der Gendsche vaart lag en dat, volgens verklaring van twee toen levende oude burgers, Westdorpe tegen de Gendsche vaart aankwam, zoodat zijn' jurisdictie thans [1727] is strekkende tot binnen de fortificatie van Sas van Gend. Immers, het blijkt, dat Pieter van den Berge, wonende op het Rapenburg, eene plaats nu binnen het Sas, als voogd is gecompareerd voor het geregt van Westdorpe, en dat baljuw en schepenen dezer plaats 28 Julij 1628 het verongelukte ligchaam eens koewachters, liggende op den ouden dijk tegen den polder van S. Bernardus, geschouwd hebben.

Ten aanzien van de verdere geschiedenis der heerlijkheid zegt de *Deductie*, dat op den 2 Mei 1659 door Jodocus Hobrake en Balthasar Sweerts, kanunniken der Antwerpsche cathedraalkerk, als curatoren in den boedel van „wijlen Francis Dingens, hun' gewezen koordeken," de heerlijkheid van Westdorpe met de helft van 140 gemeten lands, gelegen in den polder van Westdorpe en in het ambacht van Axel, met geregtigheden en slijken buitendijks, gebleven zijn verkocht aan Anthonie Seys, colonel en commandant van Sas van Gend.

Met dezen koop was echter in 1691 niet tevreden Leonard François Dingens, buiten twijfel een bloedverwant van den koordeken François. Want, nadat de heerlijkheid was overgegaan op Willem LLoid, gehuwd met Elizabeth Seys, vermoedelijk eene dochter van den colonel en commandant Anthonie, liet L. F. Dingens daarop zijne regten gelden en werd er ook bezitter van. Er is dienaangaande een perkamenten stuk aanwezig, gegeven te Middelburg 3 Mei 1691, door mr. Gerard Johan Vossius, superintendent van de leenen, gelegen in Vlaanderen onder het ressort van de staten-generaal, mr. Matthias Pompe en mr. Johan Matthisius, raden in den hove van Vlaanderen, als mannen van leene, ten dezen geassumeerd. Daarin wordt verklaard, dat „Leonard François grave de Dingens," of elders in 't stuk genoemd „grave van Dingen [5]," aan Willem LLoid en zijne overledene vrouw Elizabeth Seys had geurgeerd en gepresseerd, om bij naasting wederom te mogen aanvaarden de heerlijkheid van Westdorpe, zoodanig als zij door wijlen Anthonie Seys bij koop was aangenomen van de executeurs van het testament van Franciscus Dingens, heer van Westdorpe; bewerende, dat genoemde executeurs niet bevoegd waren deze heerlijkheid te verkoopen, maar dat zij bij versterf op hem, graaf Dingens, moest gekomen zijn als wettig leenvolger. Daar nu de graaf van zins was zijn regt te vervolgen, deed Willem LLoid, ter vermijding van processen, van de heerlijkheid afstand en stelde haar in des graven handen.

Graaf Dingens in Februarij 1697 overleden zijnde, zegt de

Deductie, kwam de heerlijkheid aan zijne éénige (?) dochter Maria Helena Clara Dingens, gesproten uit zijn huwelijk met Maria Izabella Berthout van Mechelen.

De *Deductie* zegt verder, dat de heerlijkheid, toen genoemde dochter in 1724 overleden was zonder er van te hebben gedisponeerd, gedevolveerd is op Johan Stringenaers voor twee derde, en voor één derde op de moeder der overledene, mevrouw M. J. Berthout van Mechelen. Doch in het testament der dochter (waarvan de authentike copie aanwezig is), „gepasseerd op het fort het Pas, aan Sas van Gend, ten woonhuize der testatrice, den 23 Maart 1724, voor den notaris aldaar Court van Boekren, ter presentie" ook „van Johan Lodewijk van den Berghe, baljuw van Westdorpe," wordt dit anders voorgesteld. Vooreerst wordt daar de dochter „jufvrouw Maria Joseph Dingens" geheeten en onderteekent zich „Mamria Dinghens." Voorts — behalve dat zij „prælegateert aan de diaconiearmen van Westdorpe de som van vijf schellingen Vlaamsch — verklaart zij, „om de goede liefde en affectie, die zij, testatrice, heeft voor hare moeder, vrouwe Maria Izabella Berthout van Mechelen, weduwe Dingens, haar te stellen tot hare éénige erfgename van al hare goederen, en wel bijzonder van de heerlijkheid van Westdorpe met alles wat er toe behoort, volgens de eigendomsletteren, daarvan zijnde, en gelijk wijlen haar vader L. F. Dingens ze bij koop verkregen heeft van zekere vrouwe Ceys." Wat Johan Stringenaers betreft, deze wordt eerst genoemd in het stuk, dat wij nu gaan beschouwen. Aan hem of zijne echtgenoot zal welligt vrouwe Berthout van Mechelen twee derde der heerlijkheid verkocht hebben, gelijk zij nu haar overblijvend één derde aan den heer Guilliaam Alvarez bij koop overliet. Althans, 't was namens zijne echtgenoote, dat Stringenaers in twee derde der heerlijkheid geregtigd was.

De originele oorkonde, daarvan aanwezig, eigenhandig door de verschillende partijen geteekend, doet er ons het volgende van kennen. „Mevrouw Mar. Izab. Berthout van Mechelen [6], vrouw van Westdorpe, douairière van den hoogwelgeboren

heer Leonardus Franciscus grave de Dinghens, verklaart voor haar derde gedeelte in de heerlijkheid Westdorpe te agreeren al zoodanigen koop als de edele heer burgemeester [te Neuzen], Guilliaam Alvarez, provisioneel gesloten heeft met den heer Johan Stringnaers, *nomine uxoris* geregtigd voor twee derde deelen dier heerlijkheid. De kooper toont bij missive van gemelden Stringenaers, dat de koop gesloten is voor één duizend Hollandsche rijksdaalders benevens een gouden repetitiehorlogie voor een' spellegifte [7]. Mevrouw Berthout van Mechelen, vrouw van Westdorpe, doet mitsdien afstand van haar' titel, regten, voorregten van de heerlijkheid en draagt ze over op den heer Alvarez." Het contract is gesloten te Zelzate den 20 Julij 1737. Voorts wordt, bij een onderteekend onderschrift, Samuël Dupon, provisioneel baljuw van Westdorpe, gelast alle documenten, charters en papieren, de heerlijkheid betreffende, aan den heer Alvarez over te geven. Eindelijk erkent de verkoopster, bij onderteekening, voor de koopsom en de „spellegift" voldaan te zijn [8].

Zoo was dan nu de heer Alvarez bezitter der heerlijkheid. Wij hebben omtrent hem en zijn bestuur vrij uitvoerige berigten, waarvan wij het volgende mededeelen. In een' zegenwensch, uitgebragt den 12 September 1763, zoo niet door zijn' zoon althans door een' zijner bloedverwanten [9], wordt hij geheeten „jonkheer Guilliamo Alvarez." Wij zien er uit, dat hij te Neuzen geboren was in 1704 en dat hij reeds in 1722, op achttienjarigen leeftijd, burgemeester werd zijner geboortestad. Voorts vernemen wij, dat hij in 1738 de „vrijheerlijkheid" aanvaardde en daarvan in 1763 te Westdorpe het vijf-en-twintigjarig feest vierde, nadat hij kort te voren, bij koop te Gend, heer was geworden van St. Pietersdamme: eene heerlijkheid, waarvan zeer veel „verduisterd" was, doch die men door de oudheidkennis des bezitters weldra „verluisterd en aan den dag gebragt" hoopte te zien. Een verzoekschrift, den heere Alvarez door de ingezetenen van Westdorpe aangeboden, zeer kort na zijne aanvaarding der heerlijkheid, behelst nog andere bijzonderheden. Daaruit

blijkt, dat hij op den 26 Mei 1738 te Westdorpe als heer was ontvangen: „gehuldigd," zegt de genoemde zegenwensch, terwijl het prachtig vreugdefeest, te dier gelegenheid gehouden, er in bezongen wordt. Het verzoekschrift, door den heer ALVAREZ zelf beschreven als een „requeste van d' ingezetenen om mijne voorspraek ter wederopening van de capelle en hunnen vrijen dienst," zegt, dat de ingezetenen van Westdorpe, allen bestaande uit Roomsch-katholiken, sedert 1730 beroofd waren van hun' vrije kerkdienst; zij dringen er sterk op aan, dat hun nieuwe heer bij de staten-generaal tusschenbeide kome, opdat de requestranten als van ouds hun' vrije kerkdienst mogten oefenen. Een request aan burgemeester en schepenen van Axel en Neuzen, omstreeks dienzelfden tijd ingediend door de „groote gelanden van den Austrichen-polder, gelegen onder dier steden jurisdictie," behelst, „dat die van de Roomsche godsdienst, waartoe het meerder deel der inwoners binnen denzelven polder behoort, van alle tijden gehad hebben hun' kerkdienst, waarvan zij zich sedert ... jaren gansch vinden beroofd;" weshalve zij met grooten aandrang verzoeken, „dat zij als vóór dezen zullen mogen hebben eenen heere tot het doen van hun' noodige kerkdienst, die aldaar tot dien einde zal vermogen zijn' vrije functie te doen en woning te nemen." Dat het verzoek nu of later is ingewilligd toont de aangehaalde eerste regel van den zegenwensch, waaruit wij zien, dat althans in 1763 te Westdorpe een pastoor was.

In 1774 ontmoeten wij PIETER ALVAREZ, waarschijnlijk zoon van GUILLIAMO, als „vrijheer van Westdorpe en St. Pietersdamme." Deze en zijne echtgenoot SARA LIPPENS, woonachtig te Neuzen, hadden zeker verschil met hunne dochter CATHARINA CORNELIA ALVAREZ, waarin de staten-generaal uitspraak deden. Op een en ander worden wij gewezen in een extract uit het register der resolutiën van de staten, gedagteekend 30 Junij 1774. Dezelfde komt als heer voor in 1791. .Ter gelegenheid der nieuwe bedijking van de polders Canisvliet, St. Anthonie, St. Bernard en daaraan palende, zouden verschillen kunnen ontstaan aangaande de grenzen tusschen graaf EMMANUEL JOHANNES JOSEPHUS DELLA

Faille, heer der stede en ambachte van Assenede, en Pieter Alvarez, heer der vrijheerlijkheid van Westdorpe. Bij een stuk van 11 November des laatstgenoemden jaars, te Gend opgemaakt en daarna te Sas van Gend geregistreerd, worden mitsdien de grenzen der heerlijkheden omschreven, en tevens andere punten ook met den magistraat van Sas van Gend geregeld. Uit een' „inventaris van eenige stukken betrekkelijk de heerlijkheid van Westdorpe" — waarop onderscheidene documenten voorkomen, die thans niet meer voorhanden zijn — blijkt, dat Pieter Alvarez den 27 Julij 1816 nog heer van Westdorpe was.

Eindelijk zien wij uit denzelfden inventaris, dat de heer mr. Marinus Geene, schoonzoon des laatstgenoemden, bij koopcontract van 1 Augustus 1823 van de heerlijkheid van Westdorpe met hare gevolgen is eigenaar geworden.

Wij achten het noodeloos de verdere lotgevallen der heerlijkheid op te geven. Ongetwijfeld wordt Westdorpe thans niet meer als zoodanig aangemerkt en zullen zich de heerlijke regten, indien zij nog bestaan, gefnuikt door de Fransche omwenteling, bepalen tot eenige min gewigtige voordeelen.

Hebben wij ons bij de geschiedenis van Westdorpe somwijlen bij onbeduidende bijzonderheden moeten ophouden, wij hopen toch een geheel te hebben medegedeeld, dat voor de historie en de plaatsbeschrijving van ons gewest niet van alle belang ontbloot is [10].

AANTEEKENINGEN.

Bl. 303, [1]. Men zoekt Westdorpe te vergeefs in de lijst der plaatsen, die onder het Gendsche bisdom (decanaat Hulst) ressorteerden, bij SANDERUS, *Flandr. illustr.*, I, fol. 161, ofschoon dáár plaatsen genoemd worden, die tijdens deze opgave reeds niet meer bestonden. Dezelfde schrijver spreekt met een enkel woord van Westdorpe, als te zijnen tijde, omstreeks 1640, grootendeels door het water verzwolgen: II, fol. 620. De andere door ons genoemde schrijvers verzwijgen het. Alleen in den *Tweeden druk van den eersten bouck der ordonnancien, statuten, edicten, eñ placcaerten — van Vlaendren*, Gend, 1639, vonden wij het vermeld op fol. 555, en wel in het zoogenaamde *Transport van Vlaendren.* Een stuk, getiteld: *Particulieren transport van den steden, casselrien, ambochten, prochien ende besetten van den quartiere in Vlaendren datmen naemt het Ghendtsche* van 14 April 1518, telt Westdorpe onder het Axeler ambacht; en waar Axel wordt aangeslagen op 29 schellingen en Zaamslag op 19, daar wordt Westdorpe geschat op 3 sch. 6 penn. 't Is het minste van al de genoemde plaatsen in gemeld ambacht, minder dan Aandijke, Otene en Gheertsee. Wij besluiten er uit tot Westdorpe's onaanzienlijkheid; ook zal het toen wel grootendeels overstroomd zijn geweest; en wij verwonderen ons niet meer, dat zijne oudere geschiedenis zoozeer verzwegen en duister is.

Bl. 304, [2]. De berigtgever haalt daarbij aan den *Transporte van Vlaenderen*, fol. 555, in de vorige aant. vermeld.

Bl. 304, [3]. Dat Westdorpe in 1404 grootendeels is overstroomd geworden is mogelijk. Want DRESSELHUIS, *Oud-Zeeland*, bl. 84, meldt, dat in de nabijheid van Westdorpe sommige gronden in 1404 gedeeltelijk overstroomd werden. Hij spreekt echter aldaar ook van overstroomingen, in dezelfde streken in de jaren 1440 en 1483 voorgevallen. Ik gis daarom, dat onze berigtgever welligt in plaats van 1404 had moeten schrijven 1440 of 1484. Immers, bekend is de vloed van 22 Januarij 1440, waardoor de Braakman en de Bolixate of het zoogenaamde kanaal vóór Axel ontstaan is en waardoor onderscheidene dorpen in den omtrek van Westdorpe, en zeker ook wel de grond van Westdorpe zelf, verzwolgen zijn. Zie HUNNIUS, *Zeeuwsche buise*, bl. 329; SCHARP, *Gesch. en cost. v. Axel*, I, bl. 183; DRESSELHUIS, t. a. p.; V. D. AA,

Aardr. woordenb., art. BRAAKMAN. Ook in 1484 of 1483 had hier een groote watervloed plaats: zie DRESSELHUIS, t. a. p. En misschien moeten wij aan dézen vloed den geheelen ondergang van Westdorpe toeschrijven, omdat, zooals wij hooren zullen, in het octrooi van bedijking van 1616 gezegd wordt, dat het toen sedert 130 jaar was geinundeerd geweest.

Bl. 305, [4]. Zie SCHARP, a. w., I, 137; II, 308.

Bl. 308, [5]. Wij hebben hem vergeefs gezocht in het *Nobiliaire des Pays-Bas* met het *Supplément*, *Suite* en *Corrections*, 9 deelen.

Bl. 309, [6]. Ook MARIA IZABELLA hebben wij niet gevonden, noch in het genoemde *Nobiliaire*, noch bij SMALLEGANGE, in de *Cronijk van Zeeland*, fol. 716—718, waar het geslacht BERTHOUT VAN MECHELEN ter sprake komt.

Bl. 310, [7]. Spellegift. Eene verbastering van pellegift, dat ook, maar verkeerdelijk, als pillegift voorkomt. Pelle is gebloemd, kunstig geweven lijnwaad. Oudtijds gaf men bij den doop van kinderen een kleed, vermoedelijk van zulke stof, ten geschenke: dit werd dan dooppelle, doopkleed genoemd. Naderhand gaf men in plaats van het kleed een ander geschenk, 'twelk nu den naam van pillegift ontving. Deze naam ging vervolgens ook op andere ter hand gereikte geschenken over en vervreemdde ook in de uitspraak al meer en meer van zijn' oorsprong. Zóó ontstond spellegift, dat gansch onverstaanbaar is geworden en zeker menigeen op den dwaalweg heeft geholpen. Verg. het *Iets over de woorden pillegift en kerspel* door W. C. ACKERSDIJCK, in A. DE JAGERS *Taalk. magazijn*, d. II, bl. 186, vv. Het doodkleed, dat bij de begrafenissen de lijkkist bedekt, draagt in deze streken, in Walcheren en Zuid-Beveland, en ongetwijfeld ook elders, den eigenaardigen naam pelle of doodpelle.

Bl. 310, [8]. In het jaar 1672 was, tot verdediging der vereenigde Nederlanden, eene doorsnijding gemaakt in den Graaf-Jansdijk in de heerlijkheid Westdorpe. Hierdoor ontstond eene inundatie en te gelijk een veer. Doch dit veer was, buiten kennis van den heer van Westdorpe, heimelijk door de ingezetenen opgerigt, die er zich ook het eigendom van toekenden. De *Deductie*, opgemaakt in 1727, moest dienen om te bewijzen, dat aan de toenmalige bezitters der heerlijkheid voor één en twee derde, mevrouw BERTHOUT VAN MECHELEN en J. STRINGENAERS, het eigendom en de verpachting van het veer toekwam. De *Deductie* zegt o. a., „dat in 't algemeen in het graafschap Vlaanderen aan heeren en

vrouwen in geregten, hebbende hooge, lage of middelbare jurisdictie, het regt toekomt om te verpachten alle zoodanige veren als tot hunne respective heerlijkheden zijn behoorende. En, om Hun Ed. Mog. [aan wie de *Deductie* werd ingediend] met geene ontelbare voorbeelden te bemoeijelijken, diene alleen, dat burgemeesters en schepenen van stad en ambachte van Axel, van oude tijden tot nu toe, met uitsluiting van alle anderen, zoo in- als opgezetenen, hebben verpacht en nog verpachten de veren der stad naar den Zwarten hoek, Austrichen-polder en vice versa; insgelijks van Axel op Rijndorp, op Beoosten-Blij en vice versa — gereserveerd het veer van de heerlijkheid Zaamslag op Stoppelsdijk — alle liggende binnen Axel-ambacht; welk laatste veer verpacht wordt door den ontvanger der erfgenamen van den heer van Zaamslag; dat het veer van Walsoorde, parochie van Hontenisse, binnen Hulster ambacht, op het land van ter Goes wordt verpacht, en van ouds verpacht is, bij den ontvanger der erfgenamen van wijlen Zijne Kon. Majesteit van Groot-Brittanje [Willem III, gestorven 19 Maart 1702], onaangezien zij bij de voorzeide heerlijkheden niet hebben eenige hooge of lage jurisdictie." Dat Willem III regten had op Hontenisse, en gevolgelijk op Walsoorde, kwam daar van daan, dat aan Willem I, prins van Oranje, het hof te Kloosterzande, te Hontenisse, met daarbij komende voorregten, was ten geschenke gegeven; wat vervolgens op de prinsen van Oranje overging, gelijk nog heden onze koning daarvan bezitter is. Helaas, het hof is der vernieling nabij!

Bl. 310, *. „Zegen-Wensch, opgedragen aen den WelEdelen Geboren Heere Jo^r. Guilliamo Alvarez, Vrijheere van Westdorpe, Heere van S^t. Pietersdamme, mitsgaders oud Burgemeester en Thesaurier der Stad en ambagte van Neuzen &^a. &^a. vierende desselfs vyfentwintig jaerige possessie als Vrijheer van Westdorpe als mede desselfs negenenvijftigste verjaerdag, met een vreugdenfeest in de vrijheerlijkheit van Westdorpe op den 12^e. September xvij^c drij en tsestigh." Het gedicht begint aldus:

> Juicht Agtb're magistraet, Pastor en te gelijk
> De gantsche volkschaer van Westdorps vrijheerlijkheid;
> Voorts die van aensien door den Vrijheer med' genomen,
> Of door den Gastheer sijn genood op 't feest te komen.

Aldus gaat het voort, doch te weinig poëtisch om er meer van op te geven. Het is onderteekend door „P. Alvarez, Bailliu der

vrijheerlijkheit van Westdorpe." Vermoedelijk was hij de zoon des feestvierenden.

Bl. 312, 10. Wij voegen hierbij een paar stukken, die, ofschoon ze niet regtstreeksch op Westdorpe zien, toch met het behandelde in betrekking staan en historische bijzonderheden bevatten, niet onbelangrijk ook voor Westdorpe's omstreken.

Het eerste is eene copie van een contract tusschen deken en kapittel der Antwerpsche kanunniken en burgemeester en schepenen der stad Axel. Het luidt aldus:

„Alsoo bij octroy der Koninkl. Majest'. van den jaare 1572 die van der stede en ambochte van Axele, vergunt zijnde te bedijcken alle en soodanige adjecten, aanwassen ofte schorren, als gelegen sijn aan de zijde van den uyttersten houck van 't goed van wijlent Jacob masureel in den Couden polder, streckende van daar regt over tot op 't uyterste rantrin [?] gelijk, liggende bij 't Gentse Sas op het gescheet van de limiten van Axel ambagt en Assenede ambagt, ende van deselve landen, sonderlinge een deel van dien, liggende tusschen: 't voors. Gentse Sas ten westen, ende 't gadt van Buxgade lanxt den ouden landdyk ten oosten, eñ also ten noorden beslooten met de Honskreeke, int gevouglijk en sonder kost extraordinaire, op hem selven, dat is binnen de voors. limiten, soude kunnen bedijkt werden, sonder de aanliggende gorsinge op de westsijde van deselve, naest 't voors. Sas, in één en deselve dijkagie te begrijpen ende meede te dijken, de welke de Eerwaerde Eeren Deken ende Capittel van Antwerpen zijn aankomende bij donatie van haren Sereniss^n. hoogheden, Soo ist omme de voors. gorsinge te mogen brengen in een dijkagie, dat de Gedeputeerde van voors. Eerw. Heeren deken ende Cappittel met de Gedeputeerde van Burgem^r. ende schepenen voors., volgens hunne respective procuratien, die van de Cappittel in dato den 5 9ber 1616, onder die van Axel ofte hun lieden actie hebbende sullen bedijken alle de landen ende gorsingen, gelegen tussen 't gadt van Boxgate, binnen de twee paalsteenen staande aghter den anderen op den ouden lantdyk op het gescheet van Axel ende Assenede ambagt, regt op den voors. uyttersten houck in den Couden Polder, behoudens dat de voors. Eerw. Heeren Deken ende Capittel van de voors. twee paalsteenen vierkant noortwaert sullen genieten 70 gem. Lants, te weten: van de voors. paalsteenen vierkant af tot de Hontskreeke, blyvende het recht Jurisdictie van de voors. 70 gemeten aan de voors. van Axele." Enz. „t' Oirconde is dit by de voors. contrac-

tanten onderteekent binnen de stad Middelburg op den 12 9ber 1616; ende sijn hier af gemaakt twee van eenen teneur ende was onderteekent: *Cornelis de Witte*, *archidiaconus antwerp.*, van wege het capittel, ende van wegen Burgem. ende schepenen der steeden en ambagten van Axel ende Neusen *P. Crauwelaar.*" Gepasseerd voor den Middelburgschen notaris ADR. BOGAERTS. „Naer onder nog stondt als volcht: Op heden den 16 Julij 1617 sijn de Heeren van het Cappittel — en Borgemr. ende schepenen van de stad Axel int minnelyke veraccordeert, dat de 70 gemeten in het contract hier vooren gementioneert sullen blijven binnen den dijk gesloten ende aan Heeren vant Cappittel voorn. gecedeert. Ter sijden stont: alsoo uyt desen geroyeerden regel eenige differenten geschapen was te rijsen is denselven voor de onderteekeninge geroyeert ende geannullt ter presentie van mynheeren" enz.

Het andere stuk, dagteekenende van 20 September 1652, is een' gunstige beschikking van FILIPS IV, in hoedanigheid van graaf van Vlaanderen, aan de na te noemen personen. Wij geven het bij verkorting aldus op:

„Philips by der gratie Godts Coninck van Castilien" enz. „Wy hebben ontfanghen d'ootmoedige bede ende reqte. van de Prelaten van Duynen ende Boudelo, Francois Dingens, Deken der Cathedrale kercke onser Stadt Antwerpen, ende de gelande van de geinondeerde polders van St. Bernard, St. Francois ende St. Eloy, geleghen in onsen Lande ende Graeffschappe van Vlaen̄ int Assenede Ambacht bij Sas van Ghent, inhouden̄, hoe dat sylieden uyt crachte van het octroy bij onse seer lieve ende seer beminde goede Oom ende Moeye Albert ende Elizabeth van saligher gedachtenisse in den jare 1619 aen hunlieden vergunt, hebben bedyckt den polder van St. Bernard, denwelcken int jaer 1624 door tenpeest wederom is geinondeert ende alsoo gebleven tot den dach van heden toe sonder daer van eenich proffijt te hebben connen genieten, sijnde daernaer int jaer 1634 bij ordre van wylen den Marquis d'Aytona gedijckt eene partye Landts vuijt den voorseyden geinondeerden St Bernaerts Polder ghenaempt St Francois Polder, groot ontrent 280 gemeten volgens het octroy daer van synde verleent aenden voorgemelden Francois Dingens, denwelcken denselven Polder tot groote excessive costen wederom heeft gedijckt niet tot syn eyghen proffijt als wel tot conservatie van de forten aldaer opde dijcken onsentweghen ghemaeckt, tot welcken aensien ende bedyckinghe wy souden oock hebben gecontribueert eenige

penninghen, door dien de selve Landen de Dijckgeschoten niet weert en waeren, sijnde het voors. Polderken als oock dat van St Eloy tot groot verlies des voors. Deken ende andere gelande wederomme gheinondeert int jaer 1644 int beleg van het Sas van Gent, hebbende die voors. gelande alsdoen niet alleenl. verloren het gebruyck vande voors. landen, maer oock alle hunne huysinghen, woninghen, schueren, die sy onlancx te vooren tot hunnen cost hadden gemaeckt, als oock die vruchten, soo affgedaen als die te velde waeren staende, hebbende alzoo het beneficie ende effect van tvoors. octroy alleenlyck genoten den tyt van neghen jaeren. Ende naerdemael die van 't Axel-ambacht, gelegen onder de gheunieerde Provincien sijn bedijckende hunne geinondeerde Landen, te weten een deel van Zuydorp, Westdorp, Perreboom ende Canisvliet paelende aende geinondeerde landen der Supplianten, sorterende onder het ambacht van Assenede onser jurisdictie, ende dat der suppliantеn polders daermede inne worden getrocken, Soo bidden sy ootmoedelijck dat ons gelieve te verleenen ende accorderen die voors. Polders van S[te]. Bernaerdt, St Francois ende St Eloy te moghen bedijcken op de selve conditien, exemptien, vrydommen inder vueghen gelyck hunlieden het selve inde jaeren 1619 en 1634 is toegelaeten geweest, biddende noch ten opsien vande groote ende excessive schaede die sy (door d'inondatie gecauseert) hebben geleden — te wijlen [willen] de voors. octroyen prolongeren voor andere 20 jaren boven de profijtelijcke jaeren die sy hebben genoten, te weten die van St Bernaerts Polder 7 jaeren, ende die van St Francois Polder 11 jaeren ten einde sylieden door dese versochte beneficien hunne groote scaeden voor dese geleden mochten verhaelen, en daerover hun te doen depescheren opene briefven daertoe dienende. Doen te weten, dat wy — — accorderen — dat sy de voors. dry Polders sullen moghen beverschen ende bedijcken opde conditien ende inder manieren hiernaer volgende." Enz. Het volgende is van geen belang. „Gegeven in onse stadt van Brussel den 20 Septembris int jaer ons Heeren 1652 ende van onse Rycken het 32°." Enz.

BRONNEN.

I.

BRIEF VAN GRAAF FILIPS DEN GOEDE

AAN ZIJN' BALJUW TE AARDENBURG,

TER GUNSTE DER PELGRIMS NAAR DE LIEVE VROUWE ALDAAR.

Stuk van 30 Mei 1421, op perkament, met het aanhangend grafelijk zegel in rood lak, geschonden. — Onder de Aardenburgsche stadsarchiven, n°. 59.

Phelippe, Duc de Bourgoingne, Conte de Flandres, d'Artois et de Bourgoingne, Palatin, seigneur de Calais et de Malines, À notre Bailli d'Ardembourg present et à venir ou à son Lieutenant, salut. Receu avons humble supplicacion de noz bien amez les Bourgmaistres, eschevins, bourgois et habitans de notre ville d'Ardembourg, disans que notre dite ville est principalement fondée sur le prouffit qui en icelle peut venir par le fait et cause du pelermaige de la glorieuse et benoite vierge Marie, que len [l'on?] vient requerir au dit lieu d'Ardembourg de plusieurs pais longtains et autres; mais obstant certaine rigueur, comme de prendre plusieurs pelerins, marchans, bourgois et autres prestement [habilement, à la hâte] qu'ilz vont aval notre dite ville pour acheter à mengier ou autrement, soubz umbre de leurs bastons ou autres armeures raisonnables ou que ilz vont aucune foiz mengier et soupper aux tavernes et cabares d'icelle notre ville, quant ilz y sejournent ung pou tart oultre heure ou autrement, jasoit ce qu'ilz ne messacent aucunement, mais ensemble les voisins s'en retournent paisiblement à leurs hostelz, et que ilz ont esté et sont souventes foiz mis prisonniers, en les contraignaut à paier les amendes à ce limitées, plusieurs ont cessé et cessent d'y venir et en est le dit pelermaige grandement diminué et di-

minue chacun jour, qui vient et redonde ou [au] tres grant grief, prejudice et dommaige de notre dite ville et du commun peuple d'icelle, qui y avoit acoustumé de prendre son principal gaingnaige [gagnage, gain], et aussi à l'admeurissement de droiz que y doivent prendre et avoir, qui en assiz et autrement en sont de mendre valeur, et pouvoir encoir plus faire se par nous ne scoit [soit] sur ce pourveu de notre gracieux et convenable remède, si comme disent les diz supplians, requerans tres humblement icellui. Pourquoy nous, les choses dessusdites considerées et pour contemplacion et faveur du dit pelermaige et afin que les bonnes gens, marchans, bourgois et toutes autres personnes y puissent venir et faire leur devocion sanz eulx en cesser, comme les aucuns ont fait et plus feroient se ainsi estoient traictiez, que ja [déja] ont esté par aucunes années comme nous l'avons entendu, et avec ce que notre dite ville et noz subgiez [sujets] d'icelle en puissent mieulx valoir, voulons, mandons et expressement commandons et deffendons, que doresenavant jusques à ce que par nous en soit autrement ordonné, aucuns marchans, pelerins, bourgois ne autres venans au dit pelermaige, tant en alant et sejournant envers notre dite ville d'Ardembourg en achetant leurs vivres et alans soupper ès tavernes ou cabares d'icelle notre ville avec les voisins ou autrement, comme en eulx en retournant à leurs hostelz paisiblement, ne soient par vous ne aucuns de nos sergens ou autres officiers de votre bailliaige pris ou calengiez, ne aussi iceulx voisins en les acompaignant, d'aucune amende grande ne petite, soubz umbre de porter leurs bastons ou autres armeures raisonnables à couvert, ne de revenir à leurs logeiz un pou tart et oultre leure [l'heure] acoustumée, pourveu qu'ilz ne messacent a autrui. Car ainsi nous plaist il estre fait, non obstant quelxconques ordonnances, mandemens ou deffences à ce contraires. Donné en notre ville de Gand, le penultime jour de May, l'an de grace mil CCCC vint et ung.

Par monsieur le Duc
à votre relacion
Clouesseau.

II.

OORKONDE

BETREKKELIJK

DE HERVORMING VAN HET AARDENBURGSCHE BEGIJNHOF IN EEN KLOOSTER VAN DE DERDE ORDE VAN ST. FRANCISCUS.

Stuk van 13 Aug. 1499, op perkament. Buitenop staat: „ doriginale van desen copie rust inde kiste inde langhe lade in scepenen camere bij tgroote privilege." — Onder de Aardenburgsche stadsarchiven, nº. 78.

Copie.

Omme int vriendelicke te verappointieren ende nederleggen tgheschil ende proces, onlancx geresen eñ noch hangende ongedecideert inden grooten raed ons harde geduchts heeren des ertshertogen van oostenrijcke, hertoge van bourg^{nen}., grave van vlaenderen, ter causen ende ommedieswille dat tbegijnhof binnen der stede van ardembuerch, daer begijnen gewoent ende hem gehouden hebben ende nu niet bewoent van persoonen omme den dienst gods daer gefondeert te mogen doene, van nu voortan bewont ende gehouden wesen soude van religieuse vrauwe persoonen, zusters vander derder ordene van mijnen heere sint fransoys, Soe [zoo] zijn als hedent, xiijsten dach der maend van augusto int jaer xiiij^{c}. negen ende tnegentich, hooge ende edele vrauwe, mijn vrauwe Anne van bourgoingnen, vrauwe van Ravestain ende van duvel̄ [Duiveland], die huer gevoucht heeft metten vors. religieusen van mijnen heere sinte fransoys te voorderen ende tcontinueren int vors. hof den godsdienst, partie an deen zijde, Ende de bailliu, buerchmeesters ende scepenen der selver stede van ardemb̄, den welcken heeft gedocht dat tincommen vanden vors. religieusen int hof voors. hinder ende achter-

deel gedaen soude hebben der vors. stede ende inwonende van diere, partie en dandre zijde, bij wel weten, overeendragen ende consente van alle de notablen ende gemeente aldaer, veraccordeert, overcommen [overeengekomen] ende ghesloten, altijds ter correctie ende onder de beliefte van onsen vors. harde gheduchten heere, in wiens protectie ende beschermenisse tvors. hof ende plaetse altijds gestaen ende geweest heeft, inde poincten ende articlen hier naer volghende: [1.] Inden eersten soe es gheaccordeert ende gheslooten, dat in tvors. hof, dat beghijnhof es geweest binnen der vors. stede van ardemb̄, zullen incommen ende van nu voortan wonen, inde stede van den beghijnen, religieuse persoonen, zustren vander voors. derder ordene van sinte fransoeys, dewelcke hebben, besitten ende ghebruycken zullen de kercke ende plaetse vanden selven hove ende oec vanden renten, lande, huysen ende andre goedingen daer toebehooren̄, ende oec van zulcker vryheyt ende liberteyt, daer of de begijnen gecostumeert zijn te gebruicken, ende niet breeder, ende daertoe wesen ende bliven inde protectie ende beschermenisse van onsen vors. gheduchten heere ende van zinen edelen naercommers, graven ende gravinnen van vlaenderen, ghelijc ende inder selver vorme ende manieren als de vors. beghijnen geweest hebben. [2.] Item de zelve zustren ende religieusen, diere incommen zullen nu oft in naercommenden tijden, die zullen ghehouden ende verbonden zijn te onderhouden de zeven groote ende cleene ghetijden inder kercken int gemeene naer costume ende usancie van Roome ende van haerlieder oordene, ende oock onderhouden ende doen doen de fondacien die int selve hof ghefondeert zijn, ende daerof zij eenich goet oft renten hebben ende ghebruicken zullen. [3.] Item zij en zullen noch binnen der stede noch daer buyten om geen aelmoessene gaen; maer eyst dat yemend hemlieden duecht doen wille dat zullen zij in dancke nemen, ende bidden dagelicx voor hem allen die in den voorleden dat hof gesticht ende ghefondeert oft haerlieder goed daertoe ghegheven hebben, oft in naercommenden tijden gheven zullen. [4.] Item zij en zullen land noch erve coopen binnen der vryheyt van ardemb̄; maer indien

dat hemī eenich land ofte renten ghegheven worden, oft oec dat eenege, thabit ende religioen annemende, land oft renten inbrochten, het ware gelegen binnen der vors. vryheyt oft daer buyten, dat zullen zij mogen hebben eñ behouden [5.] Item soe en zullen zij oec geen land pachten omme zaeyen oft maeyen dan alleenlic huer selfs land ende voor hem selven den cost ende noodurft thebbene. [6.] Item zij en zullen noch backen noch brauwen dan oeck voor hem zelven. [7.] Item zij en zullen negeen ambocht doen-van wevene noch andre omme eenegen loon, dan alleenlic huer selfs werck dat zij zelve ghesponnen hebben. [8.] Item zij zullen goede lieder kindren als maeghdekins van binnen der stede oft buyten houden als tafelieren ende andre scoolieren maeghdekins, hemlieden leerende naer haer betaemte. [9.] Item ende als nu metten eersten zo zalmer eenege instellen, diere dartich scell grō oft twee pont gro tot haren live inbringhen zullen in verlichtenisse vander plaetse. [10.] Item andre goede lieder kindren, die bij goddelicke inspiracie hem daer inne begeven willen van binnen der stede oft daer buyten, goed van name ende fame, proffijtelic ende nudbaerlic [KILIAEN heeft: nut-baer, *utilis*, *fructuosus*] der oordene, weder [*utrum*, d. i. of: KILIAEN] zij goed oft geen en hebben, die zullen de zelve zustren mogen ontfaen ter ordene, alsoo verre als de plaetse niet belast en ware. [11.] Item zij en zullen oec de selve plaetse noch tgoet van diere, als land ende erve, niet vryer houden dant es jegens mijnen vors. geduchten heere, maer jaerlicx hem betalen zijne renten ende andre ghecostumeerde lasten ende diemen van ouden tijden ghewoonlic es, ten ware dat de selve mijn gheduchte heere hemlieden ende huerlieden vors. goet quijtscheldinghe daerof dede vuyt zonderl gracie. In dien gevalle zullen zij daer of useren ende ghebruycken. [12.] Item de vorn. baill, buerchmeesters ende scepeñ der vors. stede van ardemb, jegewoordich ende toecommende, zullen altijds regard ende anschau hebben op tvors. hof ende den inwonende van dien ende op huerlieder goeden, also verre alst hueren temporeellen zaken noopt ende angaet; maer also verre alst den gheestelicken zaken angaet, sullen bliven ondre de

protectie ende bewaernisse ende zal daerof hebben de kennisse de visenterer of provinciael vicaris vanden observanten vander provincie dient behooren zal. [13.] Item de vors. baill met twee scepen der vorn stede van ardemb zullen jaerlicx metten oversste ende meestresse vanden vors. cloostre hooren de rekenin die gedaen zullen wesen bijden ghonen, die den ontfanck ende handelinghe vanden renten ende incommende vanden voors. hove ende vanden suppoosten van dien hebben, in manieren als dat ghewoonlic es. Ende indien zij versocht werden den selven religieusen vander voors. ordene raed, hulpe ende bijstant te doene, sullen verbonden ende ghehouden zijn dat te doene, inder zelver voormen ende manieren als zij gedaen hebben hier voortijds van mijnen voors. gheduchts heeren weghe den vors. beghijnen, hebbende jaerlicx ghelijcken loon ende salaris als tvors. beghijnhof gegeven heeft, te wetene de voors. baill vier scell grō vlaemscher munten, ende elc vanden scepenen, tot tween toe, zes grō ghelijcker munten. [14.] Item ende sal mids alle dies voors. es tvoors. ghescil ende proces doot ende te nyenten wesen, ende beede partien goede vrienden ende in paeyse ende vrede bliven. Alle dinck zonder aerch ofte list ende tot goeden verstande. [15.] Item alsoe tvors. proces beleedenet diversche appellacien gheinterjecteert zijn, soe zal de voors. mijn vrauwe verwerven van onsen voors. geduchten heere brieven van oorlove ende consente van te mogen appointieren, ende dat zonder den cost vanden voors. vander stede van ardemb. [16.] Item sal oock deselve mijn vrauwe, zonder den cost vanden selven van ardembuerch, verwerven ende ghecrighen brieven van confirmatie, ratificatie ende aggreatie van onsen voors. gheduchten heere van desen zelven accoorde ende appointemente. Aldus ghedaen, geaccordeert, overcommen ende gesloten int jaer ende opten dach als boven. Aldus gheteekent: *Anne.*

Collacie van dese copie es ghemaect jeghen torn[al]. bi mij [onduidelijk].... *vutwijc.* [?]

KLEINERE BIJDRAGEN.

DE PELGRIMS

NAAR DE LIEVE VROUWE TE AARDENBURG IN 1421,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

De prachtige Lieve-Vrouwekerk te Aardenburg had vooral ook haren rijkdom te danken aan de menigte der bedevaartgangers, die van heinde en ver haar wonderdoend Mariabeeld kwamen bezoeken. Sedert 1273 waren die wonderen begonnen. Om de eeredienst der roemrijke Maagd te verhoogen, werkten in 1294 paus BONIFACIUS VIII en de Doorniksche bisschop en de Gendsche abt van St. Baaf te zamen, dat er in haar heiligdom een collegie van zestien kanunniken werd opgerigt. Vorsten bragten haar voorregten, eere en geschenken. Om harentwil ook verleende, 13 November 1296, koning EDUARD II van Engeland den Aardenburgers nieuwe privilegiën. De Fransche koning PHILIPPUS de Schoone kwam straks haar zijne hulde bewijzen. EDUARD III, koning van Engeland, bezocht haar in 1340. En toen, meer dan eene eeuw later, Engelands koning EDUARD V in 1470 op den derden Kersdag uit Holland in Vlaanderen kwam, was „zijn eerste werk te voldoen aan zijne godvruchtige gelofte van te gaan bezoeken en eeren Onze Lieve Vrouwe te Aardenburg, van waar hij met den heer van Gruythuyse gegaan is naar het kasteel van Oostkamp" [1]. Is het wonder, waar zoo de vorsten en edelen voorgingen, dat zij door een' stroom van geloovigen gevolgd werden? Is het wonder, dat hier de grooten der aarde de beroemde Moedermaagd bedachten bij uitersten wille, ginds de stedelijke wethouders hun' veroordeelden oplegden om

zich voor haar te gaan verootmoedigen, elders de scharen toevloeiden om hunne offers aan hare voeten te leggen?

„In de vijftiende eeuw," zegt dr. DRESSELHUIS [2], „was de handel met deze bedevaartgangers de hoofdbron van bestaan der Aardenburgers. Zij waren toen evenwel reeds veel verminderd. Arch., n°. 63." Het is dít merkwaardig nommer der stedelijke archiven, dat wij onder onze BRONNEN, bl. 321, hebben opgenomen en waarop wij thans de aandacht willen vestigen. Immers, hoewel wij het als n°. 59 opgaven, het draagt ook n°. 63 ten opschrift. FILIPS de Goede had nog geen' twee jaren het grafelijk bewind gevoerd over Vlaanderen, toen hij het stuk in 1421 uitvaardigde. Om het wèl te verstaan moeten wij onder 't oog houden, dat het in de oudste stadskeure aan ieder verboden was, behalve den doorreizenden koopman, den lieden van het geregt, en den burgers indien zij zonder toeven de stad uittrokken, te Aardenburg wapens te dragen [3]. Wie de stad wilde inkomen om er zich op te houden moest zijne wapenen in de voorstad afleggen, en wie het niet deed verbeurde, geheel tot 's graven voordeel, benevens zijne wapenen, zestig stuivers. Het laat zich vermoeden, dat de baljuwen, die deze boeten oplegden en daarvan hun deel trokken, voordeelshalve niet altijd even kiesch en regtvaardig waren in de toepassing der stedelijke verordening. De vreedzame bedevaartgangers althans waren de slagtoffers van de overmatige strengheid des grafelijken stedehouders. Zie, omdat ze den pelgrimsstaf dragen zijn ze in 't oog des baljuws gewapend met stokken, en onverbiddelijk eischt hij hun de boete af en werpt in de gevangenis al wie te arm is om te betalen. Zie, omdat ze somwijlen in de herbergen en taveernen der stede hun avondmaal gaan nemen en van daar, hoewel vreedzaam, maar een weinig later dan 't geoorloofde uur, met de burgers naar hun nachtverblijf wederkeeren, worden zij door 's graven dienaars aangegrepen, in de boete geslagen en nogmaals bij onvermogen gekerkerd. Neen, het bevreemdt ons niet, dat de pelgrimagiën — een' zoo voorname bron van welvaart voor de stad — hoe langer hoe minder werden, totdat eindelijk de bur-

gemeesters, schepenen en burgers het zich aantrekken, in een nederig smeekschrift hun' nieuwen vorst van den treurigen staat van zaken kennis geven en zijn' krachtige bemiddeling inroepen. En FILIPS de Goede hoort het verzoek zijner goede stad Aardenburg. Hij rigt tot zijn' baljuw, tegenwoordig en toekomstig, of tot diens stedehouder, het bevelschrift dat daar vóór ons ligt. Het drukt zijn' bepaalden wil, bevel en verbod uit, ten einde alle kooplieden, pelgrims, burgers, in de stad ter bedevaart komende, zoovelen zich stil en onberispelijk gedragen, te vrijwaren voor het geweld en den overlast der grafelijke beambten, waardoor zoo luide klagten waren opgeheven en zoo groot nadeel aan de stad was toegebragt.

Zoo waren ook de vorsten bezield met de glorie der Wondermaagd, en zij bragten het hunne toe om hare vereerders te beschermen en hare dienst te verheerlijken.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 329, [1]. Zie *Chron. van Vlaenderen*, d. II, fol. 418.

Bl. 330, [2]. Dr. J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Oud-Aardenburg en deszelfs handel*, 1e. st., bl. 20. Van bl. 18—20 handelt aldaar de geleerde schrijver over de Aardenburgsche Lieve-Vrouwekerk en haar wonderbeeld. Men verg. het bij het door ons geschrevene, en men vindt er de belangrijke citatiën uit MEYERUS, MIRÆUS en anderen, die tot deze historische berigten de bron leverden.

Bl. 330, [3]. De oudste stadskeure van Aardenburg heeft, § 30, deze verordening: „Item nemo in illa armatus incedat, nisi sit mercator transiens, cui gratia negotii sui in illa portare [arma] licet: si quis vero villam intrare voluerit, ut ibi moram faciat, aliquatenus arma in suburbio dimittat, quod si non fecerit, sexaginta sol. et arma amittet; totum Comiti erit: justiciariis vero et ipsorum ministris arma portare licebit, quia pacem ville nocte et die observare et custodire debent. Burgensibus etiam gladium portare et reportare licebit, si de villa exeant festinanter et sine mora." DRESSELHUIS, a. w., 2e. st., bl. 56.

—•⁂•—

HET BEGIJNHOF TE AARDENBURG,

HERVORMD TOT EEN KLOOSTER VAN DE DERDE ORDE VAN ST. FRANCISCUS.

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Eene der beroemdste vrouwen van wege haar aanzien en hare godsdienstige werken was ANNA VAN BOURGONDIË. Zij was een' dochter onder de vele onwettige kinderen van graaf FILIPS den Goede [1]. Eerst huwde zij ADRIAAN VAN BORSSELE, ridder, erfvoogd van Henegouwen, heer van Brigdamme, St. Laurens, Popkensburg, Koudekerke, Duiveland enz., weduwnaar van MARIA VAN CATS, vrouw van Souburg, dat deze hem bij testamemt vermaakte [2]. Haar tweede echt was met ADOLF VAN KLEEF, graaf van der Marke, heer van Ravestein, Wijnendale en Thorout, ridder van het gulden vlies, weduwnaar van BEATRIX, prinses van Portugal, bij wie hij den uit het beleg van Sluis in 1492 bekenden FILIPS VAN KLEEF gewonnen had. Hun huwelijk werd in 1469 voltrokken te Brugge, van waar zij op het huis te Souburg kwamen om er hunne woonstede te vestigen [3]. Beide echtvereenigingen van ANNA bleven kinderloos. Maar waar zij voor geen kroost kon werkzaam zijn, daar poogde zij het te meer voor maatschappij en kerk. In 1493 — zij komt van nu af alléén voor, zonder haar' echtgenoot, die omstreeks dat jaar gestorven is [4] — nam zij deel in de indijking van aanwassen aan 't land van de Tonge, Dirksland, St. Maartensdijk en Scherpenisse, nadat zij St. Annaland, naar haar' schutsheilige dus genoemd, reeds had helpen bepolderen [5]. In 1498 gaf zij aan Zoutelande in Walcheren, waarvan zij vrouwé was, een' bijzondere keure van 43 artikelen [6]. Niet minder had zij voor de godsdienst over. Met haren eersten echtgenoot verhief zij de kerk van West-Souburg tot eene collegiaalkerk; zij begiftigde de Karthuizers te Noordgouwe; zij stichtte het klooster der kruisbroeders te St. Annaland

en voorzag het met haren bastaardbroeder BOUDEWIJN VAN BOURGONDIË wèl „van goede en van lande, dat zij daartoe gaven" [7]. In 1479 hief zij de dochter van gravin MARIA ten doop in de St. Gudulakerk te Brussel. In 1497, den 17 Augustus, werden drie Joden, die het Christendom omhelsd hadden, in de kerk te Veere gedoopt, en onder de doopgetuigen stond daar ook onze ANNA [8]. En in 1503 was zij het weder, die te Kapelle, in Zuid-Beveland, de medestichteres was van het collegie van kanunniken [9]. Zij stierf den 16 Januarij 1508 op haar kasteel te Souburg, waar zij vorsten had geherbergd [10], nadat zij alzoo, lezen wij, „vele eilandekens en polders in Zeeland had doen bedijken, en vele kerken, canonisiën, godsdiensten en andere werken van charitate gesticht en vermeerderd had." Haar hart werd te Souburg in het koor begraven, en haar ligchaam naar Brussel gevoerd, alwaar het in 't minderbroederklooster begraven is. In de landen van Zeeland werd groote rouw bedreven over haar, „die zoo wijs en vreedzaam geregeerd had" [11].

Onder de vele stichtingen nu dezer vrouw behoorde ook die van het klooster van den derden regel van St. FRANCISCUS of de penitenten te Aardenburg, waarvan wij de oorkonde onder onze BRONNEN, bl. 323, hebben medegedeeld.

Vroeger was dit gesticht een begijnhof geweest. Men houdt het daarvoor, dat de begijnhoven, „toevlugtplaatsen voor jonge dochters en weduwen, die eene rustplaats zochten bij de stormen des levens, eene Nederlandsche, ja zelfs meer bepaaldelijk nog eene Vlaamsche instelling zijn, van de twaalfde en dertiende eeuwen" [12]. Ook in dít gedeelte van het oude Vlaanderen bestonden hier en daar zulke begijnhoven. In Yzendijke bestond er één, reeds vóór 1331. Te Sluis was mede een begijnhof; en het begijnhof van Oostburg vonden wij vermeld in 1550, maar is ongetwijfeld mede van hoogeren ouderdom [13]. Ook dat van Aardenburg was van vroege tijden herkomstig; en zeker niet te gewaagd is de gissing, dat het tot de dertiende of het begin der veertiende eeuw opklimt [14]. Het lag nevens

het St. Janshuis op de oude Pestweide, immers dát, waarvan wij spreken; want wij laten thans de vraag daar, of er te Aardenburg twee begijnhoven waren [15].

Wat betreft den derden regel van St. FRANCISCUS, waarvan het Aardenburgsche begijnhof een gesticht werd, wij weten, tot regt verstand daarvan, niet beter te doen dan op te geven wat de geleerde dr. RÖMER kort en duidelijk er van mededeelt [16]: „Nog schonk de ijver van den heiligen FRANCISCUS [van Assisi, gest. 1226] aan een derde geestelijke dochter het leven, toen hij de derde orde, ook de orde van penitentie geheeten, stichtte. Door deze maakte zich het kloosterleven als het ware meester van de gansche maatschappij. Mannen en vrouwen, aangegrepen door zijne boetpredikatiën, wilden de wereld vaarwel zeggen en als kloosterlingen leven. Zoo vele heilige banden te verscheuren, dat waagde de ijverige prediker niet. Daarom beloofde hij den boetvaardigen eenen regel, waarbij zij in hunne verschillende betrekkingen blijvende, een leven zouden kunnen leiden, aan het kloosterleven niet ongelijk. Hij hield zijne belofte en de door hem ontworpen regel werd bij eene bulle van paus NICOLAAS IV in 1289 goedgekeurd. Hij is in een twintigtal hoofdstukken gesplitst." Wij wijzen daarvan slechts hierop: „eene hoogst eenvoudige kleeding, niet geheel wit en niet geheel zwart [graauw] moesten de broeders en zusters dragen, danspartijen en schouwspelen mijden, giften weigeren, viermalen ter week vasten," vastgestelde gebeden doen, „dagelijks de zeven getijden in acht nemen" enz. „De kranken moesten door den pater of de mater wekelijks bezocht worden," en er moest gezorgd worden, „dat hun uit de kas der orde het noodige voor hunne ligchamelijke verpleging wierd uitgereikt. In geval van overlijden moesten de broeders en zusters der plaats de begrafenis bijwonen en voorts eenige missen, psalmen enz. lezen. Ambten of verrigtingen, overeenkomstig den regel opgedragen, mogt niemand weigeren." Enz. „Ook bij deze orde," dus leest men ten slotte, „openbaarde zich bij sommigen harer leden een geest van meerdere gestrengheid, waarvan het gevolg werd, dat terwijl velen hun leven in de

maatschappij voortzetteden, anderen de geloften der kloosterlingen deden, in kloosters gingen en zóó zelven kloosterlingen werden."

Uit het gezegde laat zich begrijpen, hoe de bewoneressen van de kloosters dezer orde den naam van graauwezusters verkregen [17]. „Later," zegt onze schrijver, „werden sommige nonnen, met name die van den derden regel van den heiligen FRANCISCUS, veelal begijnen geheeten, waaruit het gevolg zou kunnen getrokken worden, dat het volk om een gemeenschappelijk kleedingstuk of liever nog om het gemeenschappelijke voorkomen van meer dan gewone godsdienstigheid eenen gemeenschappelijken naam haar toekende, tenzij men van oordeel mogt wezen, dat dit verschijnsel daaruit voldoende verklaard kan worden, dat de zusters van den derden regel veelal te voren begijnen waren" [18]. Zóó althans was het te Aardenburg. Het begijnhof werd een klooster van dezen regel.

Er moet echter daartoe nog een' bijzondere aanleiding bestaan hebben. Het begijnhof was ontledigd en onbewoond geworden en in een proces gewikkeld. Vermoedelijk had het te zeer de verordening overtreden, die FILIPS de Goede den 28 October 1446 had uitgevaardigd. Die verordening hield in: „vermits binnen onze landen binnen korte jaren gefondeerd, gemaakt en begrepen zijn zoovele kloosteren en vergaderingen van regulieren en regulieressen en van broederen en zusteren van St. FRANCISCUS' orde, dat het veel te veel is naar de grootheid van onze voorschrevene landen, en nog dagelijks meer van dezelve begrepen worden; in welke kloosteren, huizen en vergaderingen, de personen derzelve, zoowel vrouwen als mannen, meest alle neringen en ambachten doen, dat onbehoorlijk is; en hoewel zij aldus geordende en begevene lieden zijn of wezen zouden, hebben zij zich tot dezen tijd toe willen bewinden erven te nemen van hunne ouderen en dat erfelijk te houden zonder weder uit te erven; en indien dat alzoo lange staan zoude zonder voorzienigheid daarop te hebben, het ware geschapen, vermits er zoo vele zijn binnen korte jaren gemaakt, dat zij alle landen, renten en erven in onze voorschreven landen verkregen, waarbij wij en

onze nakomelingen onze diensten verliezen mogten, en ook onze arme gemeente en onderzaten neringloos worden zouden;" hierom worden ten deze strenge bepalingen vastgesteld [19]. In deze verordening worden wel de begijnhoven niet genoemd, maar toch begrepen; en 't is in haren geest dat nu, nadat partijen waren overeengekomen om het proces op te heffen, door bemiddeling van ANNA VAN BOURGONDIË, de beschermster der geestelijke zusters, de voorwaarden in 't minnelijke worden verordend, waarop voortaan het voormalige begijnhof van Aardenburg eene stichting der derde orde van FRANCISCUS wezen zou. Deze voorwaarden nagaande, is er veel, dat ons aan het bovenstaande denken doet; veel, waaruit het ten volle wordt opgehelderd. Het eerste artikel stelt de beraamde hervorming van het begijnhof vast, waardoor aan de nieuwe zusters het hof, de kerk en de bezittingen worden overgedragen en haar tevens dezelfde vrijheid en bescherming worden toegezegd als weleer de begijnen bezaten. Het tweede verbindt de zusters tot het onderhouden van de zeven groote en kleine getijden en van de godsdienstige fundatiën, in het hof gesticht. Het derde verbiedt haar binnen of buiten de stad aalmoezen te vragen, doch staat haar toe geschenken te aanvaarden. Het vierde ontzegt haar, land of erf te koopen, maar veroorlooft haar het aan te nemen indien 't haar gegeven wordt. Evenzoo mogen zij, ten vijfde, geen land ter bebouwing pachten. Zij mogen ook, ten zesde, slechts voor zich-zelven bakken en brouwen, en, ten zevende, alleen weven wat door haar-zelven gesponnen is. Het achtste geeft haar vrijheid om kostmeisjes te houden en te onderwijzen, die, naar het negende, bij de intrede *f* 9 of *f* 12 inbrengen. Het tiende behelst bepalingen nopens het ontvangen van nieuwe leden der orde. Volgens het elfde mogen zij den graaf geene zijner renten en lasten onthouden, maar moeten ze hem naar oud regt en gemeen gebruik betalen. Het twaalfde drukt het regt van toezigt uit der Aardenburgsche overheid op de tijdelijke goederen des hofs, en dat van den visitator of provinciaal-vicaris der observanten op het geestelijke; en naar het dertiende wordt derzelfde stadsover-

heid de bevoegdheid toegekend tot het bijwonen der rekening, en de verpligting opgelegd van steeds de zusters te helpen en te beschermen. Eindelijk wordt, in de veertiende, vijftiende en zestiende artikelen, het hangende proces voor vernietigd verklaard, vrede verordend en verzoening en vriendschap uitgesproken.

Al deze bepalingen bekrachtigde de bisschop van Doornik met zijne goedkeuring [20].

Men vergunne ons nog met een woord hierbij te voegen, wat aan het klooster wedervaren is nadat de kerkhervorming in 1604 zich te Aardenburg gevestigd had. De Aardenburgsche zusters verplaatsten zich toen naar Brugge, waar zij, onder den naam van de penitenten van Aardenburg, in 1609 op den besloten omtrek der wijkplaats (réfuge) van de Karthuizers een klooster bouwden, dat, in 1784 opgeheven en afgebroken in 1796, thans vervangen is door een huis en tuin, gemerkt n°. 25, in de Carmersstraat [21]. Tot 1765 toe bleef echter nog Aardenburg in financiële betrekking tot de zusterschap, weleer in zijne muren gevestigd. Op de landen van het St. Janshuis was sedert 19 Januarij 1540 eene jaarlijksche rente geplaatst van *f* 24, waarvan in 1550 de helft was afgelost. Ieder jaar, ook na de hervorming, werd deze rente geregeld op den vervaldag, 24 September, uitbetaald. En 't was in 1765, dat bij wederzijdsche minnelijke schikking de regenten van het St. Janshuis aan de Brugsche kloosterlingen het geheel aflegden, waardoor van nu af de betrekking der zusters op de moederstad was afgebroken [22].

Vraagt men ten slotte wat de aanleidende oorzaak was, dat Anna van Bourgondië zich zoo ijverig inliet, zich zoozeer „voegde met de religieusen van mijnen heer St. François te vorderen en te continueren in 't voorzeide hof de godsdienst," 't kan vooreerst wel geweest zijn hare devotie, die haar met zoovele andere godsdienstige stichtingen in betrekking bragt, die haar misschien de stad deed liefhebben, waar, even als te Oost-Souburg in hare

nabijheid, een wonderdadig Lieve-Vrouwebeeld aller vereering wekte. Maar met zekerheid weten wij daarenboven, dat ANNA te Aardenburg landerijen bezat en landerijen aan de Aardenburgsche Lieve-Vrouwekerk ten geschenke gaf. In die kerk stichtte zij het jaargetijde harer moeder. In die kerk verordende zij een jaargetijde voor haren echtgenoot ADOLF VAN KLEEF [23]. Is 't wonder, dat zij de krachtige vleugelen harer bescherming zorgend en zegenend uitbreidde over de Aardenburgsche zusterschap?

AANTEEKENINGEN.

Bl. 332, [1]. REIGERSBERG en BOXHORN, *Chron. v. Zeel.*, II, bl. 215; WAGENAAR, *Vad. hist.*, IV, 95.

Bl. 332, [2]. SMALLEGANGE, *Cron. v. Zeel.*, fol. 395. ADRIAAN VAN BORSSELE stierf te Brugge aan de pest, onder de handen zijns barbiers, den 6 Julij 1468: *Cron. van den lande ende graefs. v. Vl.*, *door* N. DESPARS (Brugge, 1840), IV, 36. MEYERUS, fol. 345, wil dat hij door geheim vergif stierf.

Bl. 332, [3]. REIG. en BOXH., a. w., bl. 251, 324; MEYERUS, fol. 257, 294, verso. ADOLF VAN KLEEF werd vliesridder op het kapittel, gehouden te 's Hage in 1456: *Chron. v. Vl.*, II, fol. 340; *Bijvoegsels* op WAGENAARS *Vad. hist.*, d. IV, bl. 102.

Bl. 332, [4]. ADOLF VAN KLEEF verscheen in 1491 in het leger vóór Sluis, verzoekende in de stad te worden toegelaten tot zijn' zoon FILIPS, ten einde dezen, ware 't mogelijk, zachtmoediger te stemmen: de zoon weigerde zijn' grijzen vader te ontvangen, althans diens bede te volgen. In hetzelfde jaar ontmoeten wij ADOLF als woonachtig te Zierikzee „in zijn' eigen huizinge," terwijl wij zijne gemalin steeds te Souburg zien: REIGERSB. en BOXH., bl. 330, 333. Wij zouden haast denken, dat de echtgenooten niet altijd vereenigd leefden. ANNA echter, gelijk wij zien zullen, stichtte voor haren overleden man in de Aardenburgsche Lieve-Vrouwekerk een jaargetijde, en noemt, in een' brief, waarin zij aan het klooster Sion te Noordgouwe bij Zierikzee acht gemeten lands vermaakt, haren gemaal, voor wiens ziel in 't klooster eene memorie moest gedaan worden, „mynē heere van Ravestein, onse lieve geduchte heere en

man." Zie dr. RÖMER, *Geschiedk. overz. van de kloosters en abdijen in Holl. en Zeel.*, d. I, bl. 490, 500. Wij komen op zijn sterfjaar terug.

Bl. 332, [5]. REIGERSB. en BOXH., bl. 339.

Bl. 332, [6]. SMALLEGANGE, a. w., fol. 665, 666.

Bl. 333, [7]. Dr. R. C. H. RÖMER, bl. 490, en REIGERSB. en BOXH., bl. 340.

Bl. 333, [8]. *Cron. v.* DESPARS, IV, 197; REIG. en BOXH., bl. 349.

Bl. 333, [9]. REIGERSB. en BOXH., bl. 366.

Bl. 333, [10]. In 1494, zegt REIGERSB., bl. 340, resideerde vrouw ANNA VAN BOURGONDIË op het kasteel van Souburg in Walcheren, met grooten staat en heerlijkheden, onderhoudende meest al de edelen van Zeeland, als de jonkers van Borssele, van Cortgeen, van Reimerswaal, de heeren van Cats, Wissenkerke, Schenge, Haamstede, van den Abeele, die altemaal hare edelmannen en dienaars waren. En toen in Mei 1500 graaf FILIPS, hertog van Oostenrijk, met zijne gemalin, die den 24 Februarij te Gend het leven geschonken had aan KAREL V, door Walcheren reisden, trokken zij naar Souburg en vernachtten er op het slot van ANNA: REIGERSB., bl. 360, 361.

Bl. 333, [11]. REIGERSB., bl. 376, 377.

Bl. 333, [12]. DRESSELHUIS, *Oud-Aardenb.*, 2e. st., bl. 28, 29.

Bl. 333, [13]. Yzendijke: zie ter laatst a. p. Op het begijnhof van Sluis zal in deze *Bijdragen* nog wel eens terug gekomen worden. „De begijnen in Oostburg" vind ik vermeld, als in 't bezit van zekere landen, in eenen ommelooper der oude Yve-watering, aan mij behoorende, opgemaakt in 1550 en 1551, fol. 326.

Bl. 333, [14]. DRESSELHUIS, t. a. p., leidt dit te regt af uit het *dudum et antiquitus* en *pristinis temporibus* in de volgende citatie uit een' brief van den Doornikschen bisschop van 1499, waarin deze de hervorming van het Aardenburgsche begijnhof in een klooster van de derde orde van St. FRANCISCUS goedkeurt, en waarin het genoemd wordt „domus sive locus, dudum et antiquitus Begginagium parochiæ S. Bavonis Ardemburgensis." Er wordt van gezegd, „quod in eadem domo pristinis temporibus et usque in diem hodiernum nonnullæ mulieres sive sorores, Biguttæ apud vulgares nuncupatæ, absque votorum religionis emissione et in communi vivendo insimul resederint." Er wordt verwezen op het charter bij FOPPENS *ad* MIRÆUM, t. III, p. 454; eene citatie, die ik, tot mijn leedwezen, niet vergelijken kon, hoe gaarne ik het stuk in zijn geheel gelezen had.

Bl. 334, [15]. Dresselhuis, bl. 28, bepaalt de ligging alzoo en spreekt, schoon voor zichzelven in 't onzekere, van de twee begijnhoven, bl. 29, ([1]). Vg. inzonderheid ook G. P. Roos, *Nalez. op J. ab Utr. Dresselh.* enz., in *Cadsandria* voor 1856, bl. 143, 144. Ik twijfel echter, of er twee waren, omdat in den aanhef ónzer oorkonde bepaaldelijk gesproken wordt van hét begijnhof: „tbegijnhof."

Bl. 334, [16]. In zijne aangeh. prijsverhandeling, bl. 202, vv.

Bl. 335, [17]. Zóó b. v. de graauwezusters te Dordrecht: Römer, bl. 221.

Bl. 335, [18]. A. w., bl. 236.

Bl. 336, [19]. N. Wiltens, *Kerkel. plakaatb.*, I, bl. 508—510.

Bl. 337, [20]. Zie aant. [14].

Bl. 337, [21]. *Hist. de Bruges* (Brug., 1850), p. 317.

Bl. 337, [22]. In de registers der handelingen van het St. Janshuis te Aardenburg zie men deswegens de acten van 5 Jan., 14 en 17 Julij 1666, 22 Maart, 4 Mei, 22 Julij 1667, 16 Jan., 8 Nov. 1668, 1 Julij, 23 Oct. 1670, 4 Aug., 3 Nov., 1, 3 Dec. 1671, 5, 25 Jan., 2 Febr., 7 Maart 1672. Voorts die van 2 Aug. 1765, en inzonderheid van 1 Oct. 1765, die wij hier laten volgen: „De ontvanger Bybau rapporteert, dat hij 24 Sept. ll. te Brugge betaald heeft aan de penitenten in Brugge, gezegd de graauwzusters in Aardenburg het verband, dat dezelve ten laste van het St. Janshuis hadden in den jare 1540 opgenomen, en waarvan sedert dien tijd tot opgemelden 24 Sept. dezes jaars de intrest is betaald tot 2 ₤ wisselgeld 's jaars, maar dat, de nonnen declarerende dat zij het origineel verband niet hadden kunnen vinden, hetzelve om die reden niet heeft kunnen intrekken, echter een geclausuleerde quitantie heeft gevorderd, die om dezelve redenen alhier wordt geïnsereerd:

„„De ondergeschrevenen, overste en discrete religieusen van het klooster der penitenten binnen Brugge, vóór dezen geëtablisseerd geweest binnen Aardenburg, bekennen mits dezen, ontvangen te hebben van den heer Johan Bybau, junior, ontvanger van het St. Janshuis binnen het voorn. Aardenburg, de som van 32 ₤ gr. vls court. geld, over en in aflos eener rente van 2 ₤ gr. vls 's jaars, ons klooster competerende, gevallen hebbende den 24sten Sept. tot laste van het voorn. St. Janshuis; zijnde de helft eener rente van 4 ₤ gr. 's jaars, gecroyseerd hebbende in advenante van den penning zestiene, conforme de brieven van constitutie in dato 19 Louwe 1540, waarvan de helft is gelost geweest ten jare 1550,

zijnde de croisen van diere betaald op particuliere quitantiën tot 24 Sept. 1765; en gemerkt de originele rentebrief in het ongereede is bedegen, beloven de onderschr. mits dezen, haar namaals ter hand komende, te zullen inleveren; consenterende mits dezen de cassatie dezer, zoo ten registere als alomme elders, daar en zoo het behoort. Ons t' oirconden, dezen 24 Sept. 1765. (Was geteekend) *Suster Franč. Clara van h. Joseph*, overste van de religieusen penitenten; *Suster Marianne van den h. Joseph*, vicaresse; *Suster Augustine van St. Jacobus*, discrete."”

BYBAU werd door regenten geauthoriseerd om bij den griffier van Aardenburg op 't register van wettelijke passeringen van verbanden, is 't doenlijk, den verbandbrief van 19 Louwe 1540 te laten royeren en casseren, uit kracht dezer quitantie.

DRESSELHUIS zegt, a. w., bl. 29, (¹): „De Aardenburgsche boetelingen hebben zich sedert naar Brugge verplaatst; en de graauwezusters te Brugge maakten nog in 1666 aanspraak op de St. Joriskapel en deszelfs goederen te Aardenburg. Genoemde kapel moet derhalve tot het graauwzusterklooster behoord hebben." Enz.

Bl. 338, ²⁸. In het register der landen van de Lieve Vrouwekerk te Aardenburg van 1495, waarvan de heer G. P. Roos in het voorgaande stuk dezer *Bijdragen*, bl. 221, vv., verslag deed, wordt omtrent een en ander het volgende gevonden:

Fol. xxij: 8 gemeten, 94 roeden lands, „ der kercken [d. i. kerke] ghegheven by me vrouwe van Ravesteyn” enz.

4 Gem., 38 r. lands, „dat me voors. vrouwe cocht eñ der kercken insghelijcs gheheven”

Fol xxiij: 5 gem., 16 r. lands. „Dit ende dese voors. twee naeste percheelen es tlandt dat me vrouwe van Ravesteyn cocht eñ der kercken ghegheven in recompence van xx sch. gr. tsjrˢ, die zou [d. i. zoe, zij: nog heden zegt men in West-Vlaanderen zoe voor zij] der kercken schuldig was te besettene up zelven grondt van erven, naer de doot van huere moeder ter cause van hueren jaerghetijde."

ANNA's eigene moeder was de dochter van den heer VAN STEENBURG (of STEENBERGEN). JACOBUS VAN STEENBURG, ANNA's broeder, was monnik in de abdij van St. Andries bij Brugge, en werd tegen den zin der kloosterlingen, die SIGERUS tot hun' prelaat verkozen hadden, maar op de gebeden en vleijerijen van ANNA bij haren vader den hertog, tot abt verheven. Hij stierf kort daarna in 1462, nog in den bloei zijner jaren. Zie MEYERUS, fol.

332, 340; *Chron. v. Vl.*, II, fol. 363, 385. Of nu ANNA voor deze hare moeder, dan wel voor ééne harer beide schoonmoeders, het jaargetijde te Aardenburg stichtte, is onzeker.

Op fol. xxiiij wordt gesproken van „een leenkin, toebehoorende me voors. vrouwe, eñ een ander leen, ooc toebehoorende der voors. vrouwe van Ravestein."

Voorts fol. lvj: 3 gem. en 4 r. lands „streckende — an tlandt van wijlen vrauwe anne van bourg[en] vrauwe van Ravestain etc. doude."

Wie was deze oude? Zeker onze ANNA. Dan moet het register niet in 1495, maar na haren dood geschreven zijn. En wie was dan de jonge? Waarschijnlijk ANNA VAN BORSSELE VAN DER VEERE. Vg. REIGERSB. en BOXH., bl. 377, en SMALLEGANGE, fol. 392.

Op fol. lvij wordt eene partij land van 1 gemet, 155 r. vermeld. En nu zegt eene kantteekening van deze en de vorige partij: „deze naervolghende vier gem. 159 r. comen van mer vr[e]. van Ravesteyn over tjaerghe[tijde van] m[e]. Adolf van Cleven heere van marche overleden a[o]. xv[c]. twee." Deze kantteekening is van eene andere hand en behelst, wat het sterfjaar van ADOLF VAN KLEEF betreft, meer dan waarschijnlijk eene vergissing. Immers, de *Cron.* van DESPARS, IV, bl. 527, meldt, dat hij in October 1492 „binnen Sluys" overleden is, en de *Chron. van Vlaend.* zegt gelijkelijk, dat hij tenzelfden jare stierf tijdens het beleg van Sluis, doch voegt er niet bij binnen die stad: iets, dat ook onwaarschijnlijk wordt bij 't geen wij boven zeiden, aant. [4]. PONTUS HEUTERUS, l. IV, c. 9, pag. 116, zegt daarenboven uitdrukkelijk, dat FILIPS VAN KLEEF te Sluis de tijding ontving van zijns vaders overlijden, en wel dat hij die tijding ontving den 19 September 1492; 't welk weder niet strookt met de *Cron.* van DESPARS, waarin ADOLFS dood in October wordt opgegeven. In de *Bijvoegsels* op WAGENAARS *Vad. hist.*, IV, 102, wordt zijn dood gesteld op 1493. In aanmerking genomen ook wat wij boven, bl. 332, zeiden, dat na 1492 de echtgenooten niet te zamen meer voorkomen, moeten wij dus de opgave 1502 als het jaar van ADOLFS dood voor een' misslag houden, vermoedelijk ontstaan door verkeerde lezing van 1492.

Omtrent ADOLFS vader en familie raadplege men de *Chron. v. Vl.*, II, fol. 283, en *Bijv.* op WAGENAAR, t. a. p.

Een en ander is ook daarom eenigzins uitvoerig door ons voor-

gesteld, omdat het tot verbetering kan strekken eener dwaling, begaan in stuk III, bl. 242, dezer *Bijdragen*. Het jaargetijde toch, gesticht in de Aardenburgsche Lieve-Vrouwekerk, was niet dat ook van ANNA VAN BOURGONDIË, maar van ADOLF VAN KLEEF alléén. 't Was ook niet gesticht door „hunne dochter, mevrouw van Ravestein, echtgenoote van FILIPS VAN KLEEF," maar door ANNA zelve. ADOLF en ANNA hadden geene dochter: beide de huwelijken van ANNA bleven kinderloos. En de echtgenoot van FILIPS VAN KLEEF was niet mevrouw van Ravestein, die ten onregte als eene andere dan ANNA VAN BOURGONDIË wordt opgegeven, maar was de jongste der twee dochters van PIETER VAN LUXEMBURG, graaf van St. Pol enz. Zie *Cron.* van DESPARS, IV, bl. 227.

Overigens is het niet bevreemdend, dat, indien al ADOLF VAN KLEEF te Sluis, of waar ook, gestorven zij, een jaargetijde voor hem verordend werd te Aardenburg. Dit werd toch meermalen gesticht op andere plaatsen dan waar iemand overleden was, ja vaak op meer dan ééne plaats te gelijk. Wij hebben in dezen een voorbeeld van ANNA zelve. Zij schonk aan het klooster de berg Sion bij Zierikzee acht gemeten vroonlands in de parochie van Bruinisse, aan welke gift zij de voorwaarde verbond, „dat de kloosterlingen jaarlijks twee memoriën doen zouden, de eene voor de ziel van haren eersten gemaal ADRIAAN VAN BORSSELE, de andere voor de ziel van den heer van Ravestein, hare eigen ziel en die van hare verdere vrienden en magen." Zie RÖMER, a. w., I, bl. 500. Wat wonder, dat zij een' gelijke viering beschikte in de beroemde Lieve-Vrouwekerk van Aardenburg, dáár, waar zij leenen en landen bezat?

IETS OVER HET WOORD GEMANC,

DOOR

dr. A. DE JAGER.

De heer VAN DALE trof onlangs in een door hem medegedeeld oud fragment (zie het 1e. stuk dezer *Bijdragen*, bl. 45 vlg.) een voorbeeld aan van het woord gemanc, dus luidende:

so zal die winter zijn ghemaenc (lees: ghemanc)
die lentin goet, zonder wanc,
ende die zomer ghetempert wel.

De bekwame oudheidkenner verklaart het woord te dezer plaatse door gemengd, en meent „dat het geen twijfel kan lijden of gemanc is hier een bijvoegelijk naamwoord of deelwoord." Ik meen vroeger te hebben getoond, dat het woord, immers doorgaans, geldt voor te zamen, te gader, tevens, en zoo zou dan hier eene plaats zijn aangewezen, waar die beteekenis volstrekt niet toegepast kan worden.

Ik kan dit niet toegeven, en ben van gevoelen, dat, mogt in deze of gene plaats uit onze ouden de door mij voorgestane beteekenis niet schijnen te vlijen, althans de bovenstaande daaronder niet kan gerekend worden. Men late achter gemanc de komma weg, en de zin is duidelijk deze: „als het jaar op maandag begint, dan zal de winter, te zamen met de lente, goed zijn, en de zomer getemperd." In diergelijken zin kunnen verre de meeste plaatsen, waar de uitdrukking voorkomt, uitgelegd worden. Men zie de door mij bijeengebragte voorbeelden in mijn *Archief*, d. I, bl. 45—54, en bl. 396—398, en d. IV, bl. 493, en voege er de volgende bij, welke mij later nog zijn voorgekomen.

Dr. JONCKBLOET, *Geschied. der Middenned. Dichtk.*, III, st. I, bl. 29:

verdraghet dit arm volc gemanc
als Kym doet, daer wi of spreken,
die vogle die op hem steken.

Ald. bl. 45:

cume hevet hi enighe moete,
om iet te penseue dan om sanc,
om feeste ende om spel gemanc.

En bl. 48:

Mijn lief is wit ende root gemanc
van dusent uutvercoren.

Die Dietsche Warande, d. I, bl. 543:

Oec heefti den baert lanc,
Ende somech grau haer darin ghemanc.

Nieuwe Reeks van Werken van de Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden, d. VII, st. II, bl. 193:

Sine wapenen waren gemanc
Beide van silvere ende van goude.

Ik ontken volstrekt niet, dat het woord gemanc bij onze ouden op verscheidene plaatsen door gemengd kan worden vervangen; maar ik betwist, dat men het dáárom voor een deelwoord houden mag, en zulks om de eenvoudige reden, dat het woord den vorm van een Nederlandsch deelwoord ten eenenmale mist. In zijn' oorsprong kan gemanc een deelwoord zijn, doch in den vorm, waarin het bij ons voorkomt, kan het slechts als een bijwoord aangemerkt worden. Om mijne meening op te helderen, wijs ik op het Engelsche among, dat etymologisch het deelwoord is van het Angelsaksische werkwoord maengan, mengan, d. i. mengen; zie HORNE TOOKE, *Diversions of Purley*, d. I, bl. 390. Desniettemin geldt dit among bij onze naburen voor geen deelwoord, maar voor een voorzetsel. Evenzoo is ons gemanc (met among, naar het mij voorkomt, van éénen oorsprong) geen deelwoord of bijvoegelijk naamwoord, in welk geval het gebogen moest kunnen worden; maar eene onbuigbare adverbiale uitdrukking, die men door te zamen, te gader, met elkander, door elkander of iets dergelijks moet verklaren.

Ik dank mijn' hooggeachten vriend DE JAGER voor zijne belangstelling in mijnen arbeid. Welligt kom ik in een volgend stuk op het bovengestelde terug. Ik voeg hier nog alleen bij wat de geëerde taalkenner mij meldt, betrekkelijk het duistere geriesen en de beteekenis van den versregel:

vrouwen zullen doen omme mieden.

Aldus schrijft hij mij: „In vs. 24 kan geriesen het oude garisan zijn, bij SCHILTER, GRAFF en elders voor *comportere, pertinere;* en de beteekenis van het vers zou dan wezen: die trage zullen luttel te pas komen, dienstig zijn. — Omme miede is om loon. Kan doen ook voor doôn zijn: „de vrouwen zullen om loon dooden (ter dood brengen)?" "

Wij zullen hier niet behoeven bij te voegen, dat de verklaring van geriesen ons zeer aannemelijk voorkomt.

J. H. v. D.

PROEVE
TOT TOELICHTING EENER PLAATS UIT
MELIS STOKE'S RIJMKRONIJK,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Als eene der voornaamste bronnen voor de geschiedenis van ons vaderland mag de Hollandsche Rijmkronijk van MELIS STOKE beschouwd worden. De schrijver was een tijdgenoot van den beroemden JACOB VAN MAERLANT, het hoofd der didaktische burgerlijke school, in 1310 als griffier te Damme overleden, onsterfelijk door de menigvuldige schriften, die hij ons heeft nagelaten. Beide schrijvers deelden evenzeer in de gunst van Hollands edelen en kunstlievenden graaf FLORIS V. Droeg van MAERLANT aan dezen zijne Wereldkronijk op, STOKE wijdt hem de opdragt van het eerste gedeelte zijner Rijmkronijk. Weinig echter is ons van het geslacht en de lotgevallen des laatsten schrijvers bekend. In de latere opdragt van zijn werk aan WILLEM III noemt hij zich diens „arme clerc." Hoogst waarschijnlijk was hij een Egmonder monnik en de secretaris des graven; dat hij ten minste tot dezen in zeer naauwe betrekking stond, wordt door niemand betwijfeld. Van daar dat hij, waar hij de gebeurtenissen van zijnen tijd verhaalt, zeer uitvoerig en naauwkeurig is, wijl hij in de gelegenheid was, óf die met eigen oog gade te slaan, óf ze van ooggetuigen te vernemen. Als eene bijdrage ten bewijze van MELIS STOKE's naauwkeurigheid, moge de volgende proeve tot verklaring van een verhaal uit zijne bewuste Rijmkronijk strekken, en wel van dat gedeelte, waar hij handelt over den togt, dien jonkheer WILLEM, later Hollands graaf onder den naam van WILLEM III, en dezelfde tot wien STOKE de laatste opdragt van zijn werk rigt, naar Vlaanderen ondernam, waarmede Holland destijds in

oorlog was. De togt had plaats op den 28[en] Maart 1303; het doel van den togt was een inval in Vlaanderens noordelijke grensstreken, het aloude land van Kadzand. Hooren wij thans MELIS STOKE zelven dien togt beschrijven, in het zevende boek zijner Kronijk, vers 1107 tot en met vs. 1158, volgens HUYDECOPERS uitgave. Nadat de schrijver verhaald heeft, hoe WILLEMS vader, graaf JAN II, zijnen zoon met brieven en boden bad, dat hij onverwijld op „Vlaendren varen soude," om weêrwraak te nemen over der Vlamingen inval in Henegouwen, gaat hij aldus voort:

Jonchere Willem ginc te rade/
Wat hi hiertoe best dade.
Men riet hem doe al openbare/
Dat hem geen dinc beter en ware/
Dan hi gaderde al dat hi mochte/
Ende hi Vlaenderen besochte.
Hi dede alsmen hem riet.
Die lieden wouden laten niet/
Sine quamen tote hem alghemene/
Die van Zelant/ groot eñ clene;
Ende voer/ met enen sconen here/
Van Arnemuden over dat mere
Tote in Vlaenderen/ met sconen scaren.
Als si binnen den Vlaere waren/
Mochtemen sien vele maste.
Daer quamen doe de Zeusche gaste
Jeghen stroem ende jeghen wint.
Jonchere Willem/ dat jonghe kint/
Voer al mede ter Hoefsteden an/
Daer ontscepede menich man/
Daer si qualike mochten ontflien.
De blode dorstent cume sien/
Dattie coene wouden striden.
Die Vlaminghe quamen ten selven tiden
Jeghen hem met groten ghere/
Ende worpen hem aldaer ter were
Jeghen dat stoute Zeusche diet.
Mer het en diede algader niet.
Al waren si stout in haren lande/
Over hem so ginc de scande.
Si verloren daer den strijt.
Men ghedoet ter selver tijt/

Dat men de scepe voeren soude
Weder te Noerde. Ende alsoe houde
Dede men daer dat men ghebood;
Ende al dat heer/ cleen ende groot/
Streken door tlant alte male.
Dat deedsi om dat/ weet ic wale/
Dat si seker wouden gaen
Te scepe/ als ic hebbe verstaen.
Het ghevíel als si achten;
Ende quamen recht inder nachten
Weder tArnemuden binnen/
Sere blide in haren sinnen.
Dit ghevíel al over waer/
Als men screef ons Heren iaer
Dusent/ driehondert/ ende twee/
sDonredaghes/ mijn no mee/
Voer Palmedaghe in de goede tijt/
Als men orloghe noch strijt
Niet beginnen soude te rechte.

Jonkheer Willem voer dan met zijn leger van Arnemuiden af, den Westerscheldestroom, toen nog de Heidenzee geheeten, over, tot in Vlaanderen. Hier nu kwam hij met zijne schepen binnen den Vloere, eene zandbank, tot aan welke zich het regts- en tolgebied van Vlaanderens graaf uitstrekte, gelegen aan den mond van den uitgebreiden Zwinboezem, aan welks boorden, in de dertiende eeuw reeds, Oostburg, Coxyde, Slepeldamme, Sluis, Mude, Kadzand en ter Hofstede gevest waren. Dit wordt ten krachtigste bevestigd door het reglement voor de heffing van de tollen op het Zwin, ten jare 1252 door gravin Margaretha en haar' zoon Gui van Dampierre uitgegeven [1]. Daarin wordt gesproken van koopmanschap die tol verschuldigd is, alzoo gezet is binnen den Vloere, en de omschrijving van des graven van Vlaanderens regtsgebied te water, of van de vrijheid van zijnen watere of toolne, luidt daarin aldus: „Voort es te wetene, dat mijns heeren vriede van sijnre toolne es gheleghen toote moolnaarsbanke int zwin; varende westwaers te inghelant, te spaengen, te noormandie waerds, tote moolnaersbanke. ende te brabant, te hollant, zeeland waerd varende, tote den vloere, strekkende weder tote den cruce bi der

moolne tusschen brugghe ende Damme in doude vaert: wat hier binnen ghevalt gheeft sine ghesette toolne." Zoo strekken dan hier de onschatbare gedenkschriften van Hollands vroegste geschiedenis en van Vlaanderens wereldhandel, om elkanders echtheid te bevestigen en in het helderst licht te plaatsen.

Wanneer MELIS STOKE derhalve zegt, dat de schepen binnen den Vloere kwamen, geeft hij zooveel te kennen als dat zij het Zwin waren binnengeloopen, dat aan de eene zijde het land van Kadzand met Wulpen, aan de andere zijde het land van Groede en Oostburg enz. besproeide. Op zee, „op dat mere", waren de vaartuigen meer of min van elkander verwijderd en verstrooid geweest; op het Zwin voeren zij in elkanders nabijheid binnen eene bepaalde ruimte voort; en hoe eenvoudig natuurlijk is dus des schrijvers verhaal als hij zegt: „daar zag men toen vele maste." Het is of wij een' ooggetuige, een' togtgenoot hooren spreken. De geleerde HUYDECOPER kende de merkwaardige bepaling van het tolgebied van Vlaanderens heer niet; wij missen dan ook in zijne aanteekeningen de juiste aanwijzing van de ligging der genoemde zandbank. Hij zegt alleen: „In de kaart van Zeeland, vóór de kronijk van SMALLEGANGE, zie ik eene groote bank, zuidoostwaarts van Vlissingen, geteekend de Vloer." We merken hierbij op, dat ook op de fraaije kaart van JACOBUS MOGGE, vertoonende „'t meerendeel van 't Oostvrije in Vlaenderen" enz., de zelfde bank boven het dorp Breskens in den Westerscheldestroom wordt aangetroffen. Uit een en ander blijkt, dat de bewuste bank zich in den loop der tijden òf verplaatst heeft, òf eene aanmerkelijke uitgestrektheid moet bezeten hebben. Dit mag als zeker worden aangenomen, dat zij oorspronkelijk bij Wulpen lag. Daarom luidt het ook in de letteren van Maart 1486, waarbij aan FILIPS van Kleef, heer van Ravestein, vergunning wordt verleend tot het bedijken der schorren van Breskenszand, dat daaronder behooren al de schorren en aanwassen tusschen Baarzande en de duinen van Wulpen, de Vloer daaronder begrepen, zooverre als hij zich uitstrekt. Een gedeelte van de eeuwenoude zandbank zal dus later bedijkt zijn,

en de bank, op de kaart vóór SMALLEGANGE's aangehaald werk en op die van MOGGE voorkomende, was er welligt nog een overblijfsel van. Na deze voor ons doel onvermijdelijke uitweiding keeren wij tot het geschiedverhaal terug.

Wij lieten jonkheer WILLEM met zijne schepen op den stroom. Dezen voeren zij op en landden te Ter Hofstede, een gehucht in het land van Kadzand, ook thans nog, schoon van kapel en kerkhof beroofd, als zoodanig bestaande. Hier leverden de vol moed en zelfvertrouwen opgetrokken Vlamingen — zij streden immers op en voor hun eigen erf? — aan de stoute Zeeuwsche gasten slag, doch mogten de zegepraal niet wegdragen. 't Zij 't hun aan tal of beleid ontbrak, zij werden geslagen.

De vijand hield zich te Ter Hofstede echter niet langer op dan noodig was. Hij trok af, en wel te voet het land door, welligt den oever langs, met het bepaalde doel — STOKE zegt, dat hij het wèl, zeker weet, dat hij het naauwkeurig verstaan, gehoord heeft — om des te veiliger te wezen voor onverhoedschen aanval en zich een' zékere inscheping te bezorgen, niet zoo onmiddelijk in der Vlamingen nabijheid, die elk oogenblik, door ter hulp snellende benden versterkt, den strijd konden hervatten en de kans konden doen keeren. Intusschen zond men de schepen te Noerde, of gelijk in twee andere afschriften van STOKE's kronijk gevonden wordt ten Oerde. Dáár scheepte men zich welligt in; hoe dit zij, behouden en verheugd om den roemvol volbragten togt in 's vijands land, kwam men des nachts weder te Arnemuiden aan.

Waar, vragen we ten slotte, waar mag dat Ten Oerde of Ten Noerde gelegen zijn, waarvan de schrijver in de laatste plaats spreekt.

In een verdrag, ten jare 1350 gesloten, over de novale tienden van Schoondijke en de naburige gewesten, tusschen den abt en 't convent van Sint Pieter nevens Gend ter eene en den bisschop met het kapittel van Doornik enz. ter andere zijde, vindt men belangrijke opgaven en berigten betrekkelijk de polders, te dien tijde reeds omstreeks Hugovliet, Gaternesse, Schoondijke en Groede bedijkt [2]. Bij de opnoeming en aanwijzing dier polders

wordt eenige malen gesproken van polders, gelegen in de gebuurte, gemeenlijk genoemd Ter Oerden, alsmede van eene andere buurt, Ter Couderyden geheeten; tevens wordt vermeld Ser Geraert de Moorspolder ten Oerden, Mr Christiaenspolder gelegen ten Oerden. Al deze polders lagen in elkanders nabijheid, westwaarts van het oude, thans verdwenen dorp Gaternisse. Er is dus wel geen twijfel aan of wij zullen het door Melis Stoke vermelde, in ons verdrag teruggevondene en, zoo als we aanstonds zien zullen, in de geschiedenis bewaarde Ten Oerde in dien omtrek te zoeken hebben, en dat wel in de nabijheid van de Zwin-monding. Wij noemden zoo even het „in de geschiedenis bewaarde" Ten Oerde. Ziehier op welke bladzijde het voorkomt, welke herinneringen aan dien naam zijn verbonden. „Omtrent het einde van Augustus," zegt de *Chronijke van Vlaenderen* enz., door N. D. en F. R., II, bl. 249, op het jaar 1436, „zijn er eenige Engelschen gevallen in het Oostvrije, tusschen de Grouwe [Groede] en de Noord [ten Oerde, ten Noerde], beroovende Schoondijke, Gaternesse, Nieuwkerke, Kadzand, Wulpen en de daaromtrent liggende landen, alwaar zij alles vermoordden en verbrandden wat zij vonden. De Oostvrijlaten van Eecloo, van Aardenburg, van Maldegem, van Heille, van Sint Laurens ten Blokke, van Adegem, van Coxië en Oostburg verzamelen aanstonds, stellen zich in tegenweer in Sint Brixtuspolder en beletten de Engelschen verder te komen. Hierbij voegen zich de Sluizenaars, wier kapitein Guido de Visch, wederom alles ontstoort door zijn' schandige vlugt" [3]. De aangehaalde plaats bewijst de eenzelvigheid van ten Oerde en ten Noerde en strekt ter bevestiging der door ons gegiste ligging dezer buurt.

Wij hopen met het bovenstaande de voor onze streken niet onbelangrijke plaats des geschiedschrijvers eenig licht te hebben bijgezet, zoowel door de aanwijzing van de eeuwenheugende Vloere als van het grijze ten Oerde, terwijl het geheel een nieuw getuigenis aflegt van Melis Stoke's juistheid en naauwkeurigheid.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 348, [1]. Het hoofd enz. van dit gewigtige stuk is door ons in het vorige stuk, bl. 291, medegedeeld.

Bl. 350, [2]. Van dit verdrag, oorspronkelijk in het Latijn opgesteld, werd ons een translaat bezorgd door onzen hooggeschatten vriend mr. EGBERTS RISSEEUW. Mogt deze in een volgend stuk onze Bronnenrubriek door de mededeeling er van verrijken.

Bl. 351, [3]. Wie van het toen gebeurde uitgebreider verslag begeert, leze: *Eene krijgsbeweging in den Brixuspolder, bij Mude*, van mijn' vriend JANSSEN, in *Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch jaarboekje voor* 1856, bl. 64—67.

GEHEIME VERKONDIGING
DER
HERVORMDE LEER TE VLISSINGEN,
TEN JARE 1558,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Waar wij den geschiedschrijver der *Reformatie van Zeeland* hooren getuigen, dat in de stedelijke registers van Vlissingen weinig of niets te vinden is betreffende de beginselen en den voortgang der hervorming [1]; waar de ijverige onderzoeker JONA WILLEM TE WATER de verklaring aflegt, dat hem niets wegens den toestand der Hervormden in Zeeland, van 1540 tot 1558, bekend is [2], daar moet het ons verblijden, als wij in dat duistere der onbekendheid eenig licht ontsteken kunnen, dat helderen glans verspreidt over het bestaan der reformatie in Zeeland; over het aanwezen van hervormden te Vlissingen; over hunne vergaderingen, te dier stede gehouden, onder het bespiedend oog eener loerende overheid en als met tarting van worgpaal en brandstapel. Reeds volgens de berigten, welke TE WATER ge-

boekt heeft [3], kan het aan geen' twijfel meer onderhevig zijn, dat in 1558 en 1559 — in welk laatste jaar, reeds op den 21 Februarij, verscheidene martelaren te Middelburg hunne belijdenis der hervormde leer met hunnen dood bezegelden — zeer velen in Zeeland, zij het dan ook in 't geheim, die leer waren toegedaan. Dit wordt ons, wat Vlissingen aangaat, ontwijfelbaar bevestigd in het volgende smeekschrift, door eene Vlissingsche vrouw, welke zekere verbodene vergadering had bijgewoond, koning Filips II aangeboden. Beklaagd door den baljuw van de stad harer inwoning, wendde zij zich tot Zijne Majesteit, om hem de bewijzen harer onschuld aan te bieden, of zoo zij al eenige schuld hebben mogt, zijne goedertierenheid af te smeeken. Aldus luidt de

Supplicatie om te impetreren pardon van geweest te hebben in zekere verbodene conventiculen.

Aan den koning.

Geeft met ootmoedigheid te kennen E. W., huisvrouw van Jan —, poorter der stede etc., hoe dat zij, suppliante, zonder jactancie te spreken, sedert dat zij tot verstande gekomen is geweest, haar altijd heeft gedragen als een goed en gehoorzaam kind van onze moeder de heilige kerk, zonder dat zij haar in of aangaande eenige punten van de ketterij of opiniën, bij onze moeder de heilige kerk gereprobeerd, ooit heeft misgaan of misdragen gehad, hebbende naarstelijk geobserveerd en alsnog tegenwoordelijk observeert de ceremoniën en institutiën van de heilige kerk, haar gebiecht, 't heilige sacrament ontvangen, en voorts al gedaan, dat een kind der heilige kerk schuldig is te doen, gelijk hetzelve is blijkende bij de depositiën dienaangaande, onder anderen gedaan door heer P[r]., priester, pastoor van Vlissingen en meer andere priesters en personen, ingezetenen aldaar, onder de andere, hier aangehecht. En hoewel dien aangemerkt, en dat der voorzeide suppliante leven en conversatie den baljuw en alle andere ingezetenen van Vlissingen, haarder kennisse hebbende, al is notoir en kennelijk geweest, en daaraf ook promp-

telijk blijkt bij de voorz. depositiën, als boven, hier aan gehecht, en dat ook bij den edicte en de ordonnantie wijlen ons heeren des keizers, de dato a°. 1550 [4], bij onzen heer den koning geconfirmeerd [5], Hare Majesteiten expresselijk verklaren, dat zij niet willen gedoogen noch toelaten, dat men, onder deksel van denzelven edicte, den onnoozele en onschuldige zoude belasten, noch iemand t'onregt en zonder reden zoude travailleren of schandaliseren, zoo heeft nogtans, dien niettegenstaande, dezelve baljuw van Vlissingen, den tijd van omtrent drie weken geleden, uit afgunst en kwade suggestie, gevorderd, onder 't pretext van den voorzeiden edicte van Zijne Majesteit, de suppliante, hoog zwanger, te willen doen apprehenderen —, pretenderende, tegen de waarheid: de suppliante het voorzeide edict gecontraveniëerd te hebben; en om dezelve schandaleuse apprehensie, en om haar bovengemelden toestand, zoo is zij bij den voornoemden baljuw geraamd geweest te stellen cautie juratoir en onder fidei assoir, voor de som van 600 karoli guldens, van haar persoon niet te absenteren; en dat meer is, heeft de voorzeide baljuw hem voorts gevorderd, ook niettegenstaande 't gene des voorzeid is, tegen haar, suppliante, om haar nog meer te kwellen, onder pretext van den voorz. edicte van Zijne Majesteit, over te geven zekere onwaarachtige, injurieuse en schandaleuse aansprake, ten einde dat zij zal worden gepuniëerd achtervolgende den voorz. edicte, pretenderende tot der suppliante achterdeel te willen interpreteren; gelijk hij hem dies ook beroemt, dat zij, suppliante, op Sint Andriesdag a°. 1558 zoude geweest hebben in zekere vergaderinge binnen de voorz. stad, ten huize van zekeren apothecaris, die aldaar alstoen woonde, in welke vergadering men gereprobeerde leering zoude gepredikt hebben, zonder regard te willen nemen op de oorzake, circonstantie en gelegenheid van dien, waaruit nogtans d' innocentie der suppliante is blijkende. Want het is waarachtig, dat de voorz. suppliante op den voorz. Sint Andriesdag ten huize van den voorz. apothecaris is ontboden geweest, zonder dat haar is gezegd geweest, of dat zij geweten heeft gehad, waaromme of tot wat einde, en, aldaar ko-

mende, heeft zij binnen denzelven huize bevonden diverse personen bij den anderen, en éénen, die aldaar las het evangelie en de epistelen en uitlegging daaraf dede; 't welk zij suppliante aanmerkende, heeft haar zeer verwonderd, en is, uit mishagen derzelve vergadering en predikatie, en zonder daarin eenigzins geconsenteerd te hebben, gelijk zij bij eede presenteert te affirmeren, zoo verre des nood zij, van daar gescheiden, langen tijd eer dezelve voleind was, gelijk ook blijkt bij de voorz. depositiën, hieraan hangende, daarmede zij, suppliante, onder correctie gesproken, hoopt, niet misdaan, noch gecontraveniëerd te hebben den voorz. edicte, hetwelk in het eerste artikel alleenlijk en namentlijk raakt diegenen, die huns wetens de gereprobeerde boeken en conventiculen, aldaar gespecificeerd, respectivelijk onder zich hebben en die frequenteren, en niet diegenen, die, onwetens en zonder opzet ten aangaan komen, alwaar zulke conventiculen gehouden worden en zich terstond daaruit vertrekken, zoodra zij hooren, dat het onbehoorlijk en verboden is wat men aldaar doet, gelijk de suppliante in dezen gedaan heeft; zulks, dat zij, suppliante ontwijfelbaar ééne is van de onnoozelen, dewelke Zijne Majesteit onder deksel van den zelven edicte niet wil als boven getravailleerd of geschandaliseerd te worden, gelijk ook zij, suppliante, zeer kort daarna, 't gene des voorzeid is den voorz. haren parochiaan heeft te kennen gegeven, dewelke, hare innocentie bevindende en kennende, haar ook daaraf heeft geabsolveerd, en penitentie geïnjungeerd, ook blijkende bij den bescheide hier annex. Niettemin zooverre als de suppliante, in de voorz. vergadering in de voorz. manier geweest zijnde, eenigzins zoude mogen misdaan hebben, zoo bidt zij ootmoedelijk, dat het Uwe Majesteit gelieven wille, haar 't zelve te willen remitteren; 't welk doende, enz.

Op dit request was geapostilleerd: „Advis de l'officier et ceulx de la loi de Flissingues" [6].

Wanneer wij nu nog een' vlugtigen blik slaan in het medegedeelde smeekschrift, dan zien wij, dat men op den 30 November,

St. Andriesdag, des jaars 1558 te Vlissingen, ten huize van zekeren apotheker, aan eene vergadering van diverse personen het evangelie predikte. Wij leeren de wijze kennen, hoe dit geschiedde: men las het evangelie en de epistelen, d. i. de zendbrieven, en verklaarde die. Wij vernemen tevens, hoe men den prediker toehoorders bezorgde: men ontbood de lieden, zonder dat zij wisten waaromme, en leidde hen ter predikplaats in. Wie zulk eene vergadering eenmaal had bijgewoond, vond zich, al smaakte hem de gehoorde leer niet, zoo hij het hart eens verraders niet in den boezem droeg, tot stilzwijgen genoopt. 't Was immers niet alleen verboden „in zijn huis of anderzins te houden, of te gedoogen gehouden te worden eenige secrete conventiculen of onbehoorlijke vergaderingen," maar ook „hem in dezelve te vinden, in dewelke de voorz. ketters en verleiders secretelijk en heimelijk haarlieder dwalingen zaaijen en leeren." Hem, die aan dergelijke punten schuldig stond, wachtte zwaard of putdelving en bij volharding in de dwaling de brandstapel. Hoe bezwaarlijk het viel, zich, zelfs bij volkomen onschuld, voor alle vervolging vrij te waren, leert ons het smeekschrift der suppliante. Wij kennen, helaas! den naam des hervormdgezinden apothekers niet, die destijds te Vlissingen woonde. Uit de verklaringen der beschuldigde blijkt niet onduidelijk, dat hij later Vlissingen heeft verlaten, òf om de hitte der vervolging te ontwijken, òf om welligt zijne vermetelheid te boeten met boei, strop of vuurgloed. Zoo de aanbiedster van het smeekschrift eenige schuld had, 't was die, de vergadering niet tijdig genoeg verklikt te hebben, noch de namen te hebben aangebragt dergenen, die haar hadden bijgewoond; immers, op deze voorwaarde, en op deze alléén, sprak het beruchte plakaat van 1550 den bijwoner eener geheime predikatie vrij. Wanneer wij overwegen, dat men in zoo hagchelijke zaak als het houden van „secrete conventiculen" met de uiterste voorzigtigheid zal te rade gegaan zijn in het kiezen dergenen, welke men daartoe noodigde; wanneer wij bedenken, dat de suppliante in haar smeekschrift den naam des apothekers en dien der overige personen ver-

zwijgt, dan komt het ons voor, dat de beschuldigde weleer meer overhelling moet betoond hebben tot de hervormde leer, dan zij, en niet zonder reden, in hare supplicatie blijken laat. Wij betreuren het, dat de dagteekening dier supplicatie, en ook die der apostille ontbreekt. Wij zouden daaruit zekerlijk meer licht ontvangen betrekkelijk den tijd, waarin de vervolging tegen de hervormdgezinden te Vlissingen opwaakte. Welligt was het omstreeks denzelfden stond, als in 't nabijgelegen Middelburg sommigen hunne zielen in den dood overgaven, om de goede getuigenis des geloofs. Maar kunnen wij een en ander ook al niet met wisheid bepalen; vinden wij in het medegedeelde niet het antwoord op elke vraag, die wij gaarne opgelost wenschten, wij stellen nogtans prijs op de opmerkelijke supplicatie, als op eene belangrijke bijdrage tot de kennis van de geschiedenis der hervorming in Zeeland, en te Vlissingen in het bijzonder.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 352, [1]. *Kort verhaal der reformatie van Zeeland in de zestiende eeuw* enz., *begonnen door den weleerw. heer* WILLEM TE WATER enz., *voltooid en uitgegeven door deszelven zoon* JONA WILLEM TE WATER, *pred. te Vlissingen. Te Middelburg, bij* PIETER GILLISSEN, 1766, bl. XIII.

Bl. 352, [2]. A. w., bl. 18.

Bl. 353, [3]. A. w., bl. 18 en verv.

Bl. 354, [4]. Het strenge plakaat van keizer KAREL V, waarop hier gedoeld wordt, was den 29 April 1550 te Brussel, en den 25 September daaraanvolgende, met eenige wijziging en uitbreiding te Augsburg uitgegeven. De keizer teekende deze instructie voor de inquisiteurs reeds den laatsten Februarij 1546. De teekening van 29 April was derhalve eene nieuwe van het eenigzins gewijzigde stuk van vroeger. Zie *De kerkhervorming te Brugge* enz., *door* H. Q. JANSSEN, deel II, bl. 124, v. o. en 125 v. b.

Bl. 354, [5]. De confirmatie van FILIPS II dagteekent van 20 Augustus 1556: TE WATER, a. w., bl. 29 en de bijlagen B en C.

Bl. 355, [6]. Wij vonden het afschrift van dit belangrijke stuk

in een register, getiteld: „Protocol, inhoudende alderhande acte, gehouden ende gemaeckt bij mijn Cornelis Huyghensz. Meynaert, binnen der stede van der Sluus in Vlandren, op den iaere xvi^c^ix beginnende," waaronder dit versje:

Alle die mijn baten,
't En mach haer niet baten,
Voorwaer, hij sneeft.
Zij moeten mij laten
In zulcken staete
Als mijn Godt gheeft.
C. H. Meynaerts
1612.

Op den perkamenten band van het register staat:

Die hem der dingen sonderlinck niet en verstaet,
Wil hij beclijven In zijn bedriven Hij neme raet.
1628.

Wie en wat was Meynaert?

Op folio 1 van zijn „Protocol" zegt hij: „Den 10den September 1611 is mijn heer mr. Nicolaes Heyns, greffier der stede van Sluys, overleden deser werelt, naerdat ick bij hem gewoont hadde den tijt van ij jaeren en drije maenden." Hieruit blijkt, dat hij aanvankelijk klerk bij den secretaris der stad Sluis is geweest. Naderhand oefende hij in deze stad het notarisambt uit. Het door ons medegedeelde stuk komt voor op bl. 69 van zijn register, onder het opschrift: „Dit naervolghende is, dat ick uut oude protocollen ghetoghen hebbe."

Meynaert was hoogst waarschijnlijk een Vlissinger van geboorte. In het lidmatenboek der hervormde gemeente te Sluis vind ik, dat op 1 April 1612 met belijdenis des geloofs in de gemeente opgenomen is, onder meer anderen: Cornelis Huygensen Meyna, met wien zekerlijk onze Meynaert bedoeld wordt.

ARCHIEVEN

VAN HET ALOUDE COLLEGIE

'S LANDS VAN DEN VRIJE,

DOOR

J. H. VAN DALE.

De heer LEOPOLD AUGUST WARNKÖNIG zegt in zijne grondige *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr* 1305, *zweiten Bandes erste Abtheilung*, S. 151, het volgende, dat wij vertaald mededeelen, betrekkelijk de archieven van het bestuur des lands van den Vrije: „Het bestuur van het land van den Vrije had in zijn regthuis te Brugge een rijk archief. De oorspronkelijke stukken, tot het jaar 1230 afdalende, waren wèl bewaard en werden aldaar bovendien nog in verscheidene sierlijk geschrevene cartularia uit de 15e. eeuw, in afschrift, aangetroffen. Van deze laatsten zijn er slechts nog twee — het zwarte en het roode boek — voorhanden; de eerste, d. i. de oorspronkelijke stukken zijn, men weet niet wanneer, verdwenen." In eene noot voegt de heer WARNKÖNIG er bij: „Men verzekerde den schrijver, dat zij in de Hollandsche stad Sluis bewaard worden." Wij achten het niet ongepast hier te verklaren, dat deze laatste verzekering ongegrond is. Men vindt onder de archieven van het voormalige collegie 's Lands van den Vrije, van 1584 tot 1587 en van 1604 tot aan de Fransche overheersching te Sluis gevestigd, evenmin eenig cartularium als eenig oorspronkelijk charter. Enkele stukken, afschriften van keuren van het Vrije enz., dagteekenen van vóór de 17e. eeuw; al het overige is van later tijd en voor de aloude geschiedenis, zoowel van het collegie als van het land waarover het gebood, van ondergeschikt belang. De archieven van het collegie berusten in twee groote kasten, ter zelfde griffie waar de archieven der stad Sluis bewaard worden. Dat het collegie van den Vrije te Sluis zijn ontstaan te danken heeft aan de uitwijking van den hervormd- en Oranjegezinden burgemeester

JACOB DE GRIJSE, die met veertien zijner schepenen Brugge verliet, waar de zetel van dat hooge ligchaam gevestigd was, toen genoemde stad in 1584 de zijde van PARMA koos, is welligt geene onnutte herinnering. Van dien oogenblik af bestonden er twee collegiën van denzelfden naam: het eene te Brugge, het andere te Sluis zetelende.

ANTWOORDEN.

1. — Aanteekeningen betrekkelijk de onderling verwante geslachten HOOGLANDT, VAN HASSELT, VAN HARPEN, DEYNOOT en DE POTTER. Zie vraag 1, bl. 106, en antwoord 1, bl. 182.

De heer VAN HASSELT verpligtte ons door het volgende:

Antwoord aan den gedienstigen en kundigen heer J. H. v. D.

Ik heb onder mijne papieren de volgende aanteekeningen:

HARMEN HOOGLANDT trouwt JANNETJE DEYNOOT (dochter van STOFFEL) [1], waarvan:

1. WOUTERIJNTJE HOOGLAND: volgt A.

2. JANNETJE HOOGLAND: volgt B.

3. STOFFEL HOOGLAND, waarvan vijf kinderen: *a.* DIRK. *b.* STOFFEL. *c.* MAARTEN. *d.* FRANS. *e.* DANIËL HOOGLAND.

A. WOUTERIJNTJE HOOGLAND (ook wel genaamd WOUTERIJNA HOOGLANT) was gehuwd aan JAN VAN HASSELT [2]. Zij stierf 28 October 1672 en is begraven in de kerk te Retranchement, 1 November 1672. Uit dit huwelijk twee zoons:

1. JOHANNIS VAN HASSELT, gedoopt te Retranchement, 30 Junij 1666. (Getuigen JOHAN DIEDERICK BOUWMAN en JANNEKEN HOOGLANDT.) Hij stierf 29 Augustus 1671 en is begraven 1 September, in de kerk aldaar.

2. HERMANIS VAN HASSELT, gedoopt als voren, 9 Augustus 1671, zijnde geboren den 5den dier maand. (Getuigen HARMEN HOOGLANDT, DIRK CENTEN VAN HARPEN, CORNELIS KUYCKENDE en JANNEKEN CORNELIS.) Hij stierf te Oostburg en is begraven aldaar 20 October 1689. In de begrafenisacte wordt hij genoemd HERMANIS VAN ASSELT, *filius* JAN, en in zijne doopacte

HERMANIS VAN HASSELT. Zijne erfgenamen waren ELISABETH en CORNELIS VAN HASSELT, kinderen van WILLEM, zijn' neef en nicht, in 1690 weezen te Sluis.

B. JOHANNA HOOGLANTS (sic) was gehuwd aan KEMPE DE PUTTER. Zij stierf te Oostburg en had de volgende twee kinderen [3]:

1. MARGARETHA DE PUTTER, gedoopt te Retranchement-Cadsandria, 11 Maart 1668. (Getuigen JAN VAN HASSEL en MARGARETHA HOOGLANTS.)

2. JANNEKE KEMPE DE PUTTER, waarvan een kind:

DANIËL MARANIS, van wien eene dochter, MARGARETHA MARANIS, omstreeks 1727 te Zuidzande overleden, gehuwd was aan GIDEON VAN MELLE.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 360, [1]. JANNETJE DEYNOOT, huisvrouw van HARMEN HOOGLANDT, had o. a. een' broeder PIETER (?) DEYNOOT, wiens achter-achter-kleindochter CLARA DEYNOOT huwde aan ABRAHAM GEVERS, uit welk huwelijk twee zoons: PAULUS en ADRIAAN, van wie de thans bekende jonkheeren GEVERS en GEVERS DEYNOOT afstammelingen zijn.

Bl. 360, [2]. In de doopacte van zijne kinderen wordt hij genoemd JAN VAN HASSELT; in de doopacte van zijne nicht, MARGARETHA DE PUTTER, JAN VAN HASSEL, en in den staat en inventaris van den boedel van zijne vrouw, 1 Julij 1673, JAN VAN ASSEL.

Bl. 361, [3]. De magistraat der stede Oostburg gaf eene verklaring, dat JANNEKE HOOGLANDT maar twee kinderen heeft nagelaten: MARGARETHA en JANNEKE KEMPE, en dat van de laatste maar één descendent, DANIËL MARANIS, meer overig was.

Nog vind ik GRIETJE HOOGLANT, huisvrouw van SYMON VERHOEVEN, begraven te Haarlem, 17 Mei 1698, als verwant aan de vorenstaande familie HOOGLANDT, HOOGLAND, HOOGLANT.

Uit onze nasporingen in de doop- en begrafenisregisters der gemeente Oostburg, waarbij onze geachte vriend, L. THERI, secretaris dier gemeente, ons, als naar gewoonte bereidvaardig ter zijde stond, is o. a. gebleken, dat de dag van begraven van HERMANUS VAN HASSELT verkeerdelijk is gesteld op 20 October

1689. Er staat in 't doodboek 20 dyto, dat men ongetwijfeld voor 20 Octo heeft aangezien: 20 dito is in ons geval 20 December 1689.

Uit hetzelfde doodboek der Nederduitsche hervormde gemeente, loopende van 5 Junij 1676 tot 18 Julij 1707, blijkt, dat op 6 September 1701 te Oostburg in de kerk is begraven Jannetje Hoogland, hoogst waarschijnlijk de echtgenoote van Kempe de Putter, en wier dagteekening van overlijden ons in bovenstaande berigten niet wordt aangegeven. Ik ben zoo gelukkig geweest dezer dagen in 't bezit te geraken van het afschrift eens huwelijkscontracts, den 5 October 1703, te Sluis, voor den notaris Frans de Vey gesloten, tusschen Roelof van Montfoort, burgemeester te Oostburg, weduwenaar van Jannetje Hoogland, toekomenden bruidegom, en jufvrouw Sophia de Vries, meerderjarige dochter, mede wonende te Oostburg. Hieruit blijkt, dat te zelfder tijd twee echtgenooten, Johanna of Jannetje Hoogland, ongetwijfeld aan elkander verwant, met der woon te Oostburg gevestigd zijn geweest. Uit het huwelijkscontract zien wij, dat J. Hoogland, R. van Montfoorts eerste echtgenoote, haren man geene kinderen heeft nagelaten, maar wij zien er tevens uit, dat v. M., waarschijnlijk door middel der Hooglands, verwant was met de geslachten Maranis en Kempe, d. i. de Putter. Immers — en hier sluit ons contract, op merkwaardige wijze, zich aan de boven medegedeelde berigten — indien de toekomende bruidegom mogt overlijden, zonder kinderen uit zijn aanstaand huwelijk na te laten, en zijne aanstaande echtgenoote, na hem, buiten huwelijk, overleed, dan zoude, uit haar' nagelaten boedel, aan de twee kinderen van Raphaël Maranis of Maranus, verwekt bij Janneke Kempe, namelijk Elisabeth en Janneke Maranus, mitsgaders aan 't kind van Jannis Nuytingh, verwekt bij Grietje Kempe, genaamd Jozias Nuytingh, de som van duizend gulden moeten worden uitgekeerd enz. Het lijdt geen' twijfel of met Grietje en Jannetje Kempe bedoelt men hier Margaretha en Janneke Kempe de Putter, dochters van Johanna Hoogland en Kempe de Putter. (Zie B en aant. [3].)

Maar zoo hebben wij dan ook eene goede schrede voorwaarts gedaan in de kennis van de geregelde opvolging in het geslacht DE PUTTER. Treffend toch wordt een en ander bevestigd, door wat ik aanteekende uit de actenboeken der gemeente Oostburg.

Daaruit blijkt, dat 12 Augustus 1705 is begraven JANNETJE KEMPE DE PUTTER, vrouw van schepen RAPHAËL MARANUS, overleden in den ouderdom van omtrent 40 jaar, geboren te Retranchement. Zij verdient derhalve als oudste zuster in de geslachtstafel den voorrang boven hare zuster MARGARETHA. JANNETJE MARANUS, van wie in ons huwelijkscontract sprake is, daalde spoedig na hare moeder ten grave. Zij bereikte slechts den ouderdom van 14 jaar. Zij werd ter aarde besteld den 30 September 1705. ELISABETH, hare oudere zuster, nevens haar in het contract vermeld, werd te Oostburg gedoopt den 6 Maart 1690. Als getuigen bij den doop worden vermeld de heer baljuw JACOB DIERIX, schepen ROELOF VAN MONTFOORT en MARGRIETE KEMPE.

Den 21 Februarij 1704 overleed ABRAHAM, oud 5½ jaar, zoon van R. MARANUS en J. KEMPE enz. Een vroege dood schijnt het lot geweest te zijn van bijna al de kinders van R. MARANUS. De éénige descendent, DANIËL MARANUS, welke in leven bleef, was gehuwd met APOLLONIA VAN GERSOM. Den 31 December 1725 werd gedoopt zijne dochter JANNETJE. Als getuigen worden genoemd GIDEON VAN MELLE en SOPHIA DE VRIES, beiden reeds boven vermeld. Nog werden 26 December 1726 gedoopt JANNEKE en RAPHAËL, tweelingen, en 30 Januarij 1729 JACOMIJNTJE, dochter van genoemde ouders, enz. enz.

Wat het geslacht DEYNOOT betreft, daaromtrent is ons ter hand gekomen een afschrift van de uiterste-wilsbeschikking van ANTONIUS DEYNOOT, gedagteekend: Haarlem, 4 Junij 1705, 8 Februarij 1706 en 23 Junij 1734. In dit testament vermeldt de erflater zijne zuster MARIA DEYNOOT; zijne nicht MARIA STAATS enz. Mogt de geachte heer v. H. prijs stellen op het besproken huwelijkscontract en de vermelde uiterste-wilsbeschikking, dan worden zij hem bereidwillig aangeboden door J. H. v. D.

VRAGEN.

10. — Strijd tusschen het Vlaamsch en het Waalsch.

> De onderdrukking der Vlaamsche taal is van zeer oude dagteekening. Zij ving aan met de regering van het huis van Bourgondië.
>
> Hoffmann van Fallersleben.

Zoo ooit, dan mag het nu gepast heeten, het oog te vestigen op de vroegere onderdrukking van het Vlaamsch door het Waalsch, nu de Vlaamsche beweging, die strekken moet om de regten der oude Vlaamsche tale in België te handhaven, meer en meer eene „waarheid" wordt; nu voor het Vlaamsch de dageraad van een' heerlijken morgen schijnt aan te lichten. Doch niet alleen de onderdrukking, ook de worsteling van den vrijheidlievenden Vlaming tegen die onderdrukking zijner moedertaal, zijne noode buiging voor den wil der Bourgondische vorsten moeten wij trachten te leeren kennen. Heeft zulk eene worsteling, heeft zulk een wederstand bestaan? Bevestigend antwoordt de geschiedenis op deze vraag.

In de stadsrekening van Sluis, loopende van 28 Junij 1415 tot 6 Julij 1416 wordt de uitgave voor een' bode verantwoord, die den 5 Mei 1416 naar Brugge trok, om daar „te vernemene van der handelinghe, die gheweist hadde voor onsen gheduchten here ende prince om de tale, weder [welke van beide] men volghen zoude, in vlaemscher of in walscher tale." Dat men uit Sluis naar Brugge trok is gansch natuurlijk: Brugge was immers het hoofd van Sluis en moest, als een van Vlaanderens vier leden, weten, wat omtrent zulk eene gewigtige zaak verhandeld was. Mr. B. H. Lulofs, in zijn *Kort overzigt van de geschiedenis der Nederlanden, met name der Noord-Nederlanden* enz., stuk I, bl. 220, zegt ten dezen: „Onder de vergunningen, aan Gend en andere steden door hem [Jan van Bourgondië, bijgenaamd zonder vrees, die van 1404 tot 1419 Vlaanderen bestuurde] op haar verzoek toegestaan, is merkwaardig diegene, dat alle landszaken in de Vlaamsche of Hollandsche taal zul-

len worden behandeld." Hetzelfde wordt getuigd in de *Chron. v. Vlaenderen*, d. II, fol. 136, alwaar op het jaar 1405 gezegd wordt, dat graaf JAN van Rijssel naar Gend kwam, waar men hem, vóór zijne inhuldiging, vijf punten voorstelde, waarvan het vijfde was, „dat men geen Saeken aldaer [voor de regtbank in Vlaanderen] en soude vervolgen, ten zy in onse Moederlijcke Vlaemsche Taele." De graaf stond de vijf verzoeken, en derhalve ook het laatste punt, toe. Nog leest men in de „Instruction pour les Gens du Conseil de Monsieur de Bourgoingne, Comte de Flandres, par luy ordonnez faire residence continuelle en la ville de Gand," gegeven te Douay, 17 Aug. 1409, art. xxxvj: „Itē, ordōne mondict seigneur, qu'on parle en sa dicte chābre à huis cloz tout en frāçois, cōbien qu'à l'huis ouvert mōsieur ait accordé, que chascune des parties & poursuyvans puyssent parler à tel langage qu'ilz veuillēt, & qu'on leur respōde en langage flameng. Et s'ilz sont en debatz, le Flameng aura l'option de playder en Flameng s'il luy plaist." Zie *Plakkaatboek v. Vlaand.*, fol. 242.

De handeling, waarvan in onze stadsrekening van den jare 1416 gesproken wordt, is dus, na het vermelde uit 1405 en 1409, eene nieuwe onderhandeling, een nieuw verzoek geweest. Wanneer men dat alles overweegt, welke historische waarheid en wat bemoedigende opwekking ligt er dan in het woord van den Hoogduitschen taalgeleerde, die ook op het gebied der Dietsche taal zijne lauweren gegaard heeft, als hij zingt:

Zoo laat ons zijn dezelven
  Die wij ééns zijn geweest,
Dan zal men niet bedelven
  Den ouden Vlaamschen geest.

Wie onder onze Vlaamsche taalbroeders deelt ons thans de bijzonderheden der besprokene onderhandeling mede, waaromtrent in de archieven of stadsrekeningen van Gend, Yperen en Brugge ongetwijfeld nadere berigten zullen worden aangetroffen.

J. H. v. D.

Een woord aan onze lezers.

Met dankbare vreugde sluiten wij het eerste deel onzer *Bijdragen*, nu wij 't genoegen hebben het IVe. stuk onzen inteekenaren aan te bieden. Zijn de laatste stukken snel achtereen gevolgd, 't is toe te schrijven aan ons verlangen om in dit jaar nog een geheel deel in 't licht te brengen. Thans zullen, gelijk we ons voorstellen, de volgende afleveringen meer geregeld om de drie maanden uitkomen, zoodat ieder jaar één deel verschijnen zal; althans wanneer God ons leven en gezondheid geeft en het ons, zooals tot hiertoe, niet ontbreekt aan ondersteuning en aanmoediging. Terwijl het ons behoefte is onze erkentenis uit te spreken jegens allen, die onze pogingen wel hebben willen schragen, bevelen wij ons werk bij vernieuwing aan onze landgenooten en lettervrienden. Mogen zij ons meer en meer ook met hunne bijdragen vereeren en verheugen! Wij van onze zijde hopen hun' verwachting niet geheel te hebben te leur gesteld, en vleijen ons, zooveel in ons was, met de heeren uitgevers, aan onze beloften beantwoord te hebben. Met verhoogden lust en gesterkt vertrouwen gaan wij blijde voort op de ingeslagen bane. Overigens, ons werk zelf moet zich aanbevelen. Het rijze op als een sieraad voor onzen geboortegrond. Het verbinde en verbroedere op letterkundig gebied hoe langer hoe naauwer Noord- en Zuid-Nederland, in wier midden wij staan, aan wie beide wij ons wetenschappelijk verbonden gevoelen. En de uitkomst beschame ons niet!

De Redactie.

INHOUD.

I. VERHANDELINGEN.

II. BRONNEN.

III. KLEINERE BIJDRAGEN.

DRUKFEIL.

Bl. 228, r. 2, v. o., is het jaartal 1570 uitgevallen.

BERIGT VOOR DEN BINDER.

Het *fac-simile* moet tegen over bl. 284 worden geplaatst.

BIJDRAGEN

TOT DE

Oudheidkunde en Geschiedenis,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

TWEEDE DEEL.

I.

TE MIDDELBURG,
BIJ J. C. & W. ALTORFFE

1857.

INHOUD.

BIJDRAGEN

TOT DE

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN.

GEDRUKT

BIJ J. C. & W. ALTORFFER,

TE MIDDELBURG.

BIJDRAGEN

TOT DE

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS,

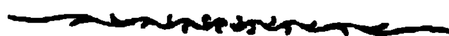
INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

TWEEDE DEEL.

TE MIDDELBURG, BIJ
J. C. & W. ALTORFFER.

1857.

VERHANDELINGEN.

OVERZIGT.

KNOKKE,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

> Beschouw niets als eene kleinigheid, hoe klein 't zich ook vertoonen moge. Kleine zandkorrels maken bergen, oogenblikken maken jaren en kleinigheden maken het leven uit.
>
> YOUNG.

Aan de oevers der Noordzee, ten deele in de duinen verscholen, ligt het nederig dorp Knokke. De Nederlandsche plaats, die er het meest nabij is, is St. Anna ter Muiden, en gij zoudt naauwelijks een uur behoeven indien gij van hier er heên wandeldet. Beide plaatsen hebben dit eigenaardige, dat, gelijk St. Anna de meest westelijk gelegene is van ons vaderland, alzoo Knokke de noordelijkste is van het koningrijk België.

Het dorp Knokke bezit een' hoogen ouderdom. Indien het waarheid is wat SANDERUS meldt, dat Knokke de plaats is, waar de Schotsche koning GUTHAGON het leven aflegde, dan bestond het reeds lang vóór de twaalfde eeuw. Immers, op den 3 Julij van het jaar 1159 heeft de Doorniksche bisschop GERARDUS, of GUALTHERUS, binnen de parochie van Oostkerke het ligchaam van gemelden koning verheven, in 't bijzijn der abten van Duinen, Oudenburg en van den Eekhoute. GUTHAGON, zegt de legende, was voortijds met twee zijner onderzaten, GILLO en GUIDULPHUS, uit Schotland komende, in Vlaanderen gestrand. Overwegende, dat al het ondermaansche ijdelheid is, had hij zijn rijk verlaten. Langs het zeestrand, in de nabijheid van Knokke, had hij eenigen tijd heilig geleefd, en nadat hij er gestorven was, werd hij door de geestelijkheid en leeken met

devotie begraven op het westelijk gedeelte van het kerkhof te Oostkerke. Elders leest men, dat hij na zijne stranding te Oostkerke kwam, aldaar een kapelletje stichtte en terzelfder plaatse met zijne twee lotgenooten zijn leven in 't verborgen en zeer heilig doorbragt; voorts, dat sommigen, die deze kapel bij Oostkerke durfden omver werpen, door God met zekere ziekte gestraft werden, en dat bij het graf van GILLO de dorre hand eens mans genezen is. Hoe 't zij, al moest Knokke's naam uit de legende van St. GUTHAGON uitgeschrapt worden, 't is daarom niet minder zeker, dat de plaats tot hooge oudheid opklimt [1].

Doch 't is ons plan niet, ons met de oudste geschiedenis van Knokke in te laten. Slechts willen wij het oog vestigen op wat ons van de plaats en hare gebeurtenissen gemeld wordt in dat belangrijk tijdperk der zestiende en zeventiende eeuw, toen de hervormingsstrijd dit gedeelte van Vlaanderen deed daveren. Ik zie mij daartoe in staat door eene reeks van rekeningen, verantwoordende ontvangsten en uitgaven der kerk en armen van Knokke, en loopende over 1569 tot 1613 [2]. Zij behooren tot het archief der burgerlijke gemeente, en zij werden mij welwillend ten gebruike afgestaan door den heer P. TAVERNIER, burgemeester te Knokke en lid van den provincialen raad (prov. staten) van West-Vlaanderen. Openlijk en van harte zij het achtbaar burgerhoofd voor deze edelmoedigheid door mij dank gebragt!

De hierin voorhanden stoffe brengen wij onder eenige rubriken, tot wier behandeling wij ons nu voortspoeden.

I.

DE KERK VAN KNOKKE.

De kerk van Knokke, thans, naar ons verzekerd is, gewijd aan St. DONATUS, was volgens onze rekeningen, nog tot in 1710, geheiligd aan St. KATHARINA [3]. Wat tot deze verwisseling van patroon, naar 't schijnt, heeft aanleiding gegeven, en wanneer zij heeft plaats gevonden, is ons onbekend gebleven. Een hoogst bevoegd beoordeelaar, dr. C. R. HERMANS, te 's Hertogenbosch,

berigt ons intusschen, dat zoo iets niet vreemd was. „Men weet," zegt hij [1], „dat bij vergrooting en verbouwing vele kerken van patroon veranderd zijn. Zoo was, volgens Wichmans, de St. Janskerk te dezer stede ['s Bosch] in haren eersten bouw, omtrent het jaar 1050, aan de Moeder Gods geheiligd." Ook de Brugsche Lieve-Vrouwekerk, oorspronkelijk eene kapel, gesticht door BONIFACIUS toen hij in de achtste eeuw het Evangelie kwam prediken, werd vervolgens aan hem toegewijd; doch nadat zij in 1116 verbrand en sedert vernieuwd, vergroot en verfraaid was, was zij niet meer de St. Bonifaciuskerk, maar geheiligd aan de maagd MARIA [2]. Of echter in latere tijden, bepaaldelijk in de achttiende eeuw, gelijk het te Knokke zou moeten geschied zijn, van dergelijke aanneming eens anderen kerkheiligen voorbeelden bestaan, durven wij niet verzekeren. Evenmin durven wij beslissen, welke St. KATHARINA de kerk te Knokke tot haar' patrones had aangenomen. In de heiligenreeks vinden wij er vier, die dezen naam dragen. Vermoedelijk was het de maagd en martelaresse van Alexandrië, die omstreeks het jaar 310 onder de regering van keizer MAXIMINUS leefde en op zijn' last onthoofd werd: wij gissen het daarom, omdat wij in de Vlaamsche kalenders alleen háren naam aantroffen, en omdat nog heden de 25 November, waarop hare nagedachtenis gevierd wordt, zelfs tot in Zuid-Beveland, en zeker nog wel verder, als St. Katharinadag bekend is: 't is namelijk de veel gebruikelijke vervaldag der landpachten. Aan háár denken wij dus als de schutsheilige te Knokke, die in Vlaanderen en elders nóg de meest bekende en populaire is.

Wat het gebouw der kerk betreft, het bezat niets, waardoor 't zich bijzonder onderscheidde. Het had een koor, waarin het hoogaltaar stond, welk altaar met gordijnen, door passement versierd en overigens met alle benoodigdheden voor de Roomsche eeredienst voorzien was [3]. Van meer dan één altaar na 1569 vernamen wij niets; evenmin van een orgel. Vroeger evenwel moeten er meer altaren geweest zijn; want wij lezen in de rekening van 1569—1570, onder de vergadering der ontvangsten,

deze apostille: „Is gelast bij de gedeputeerden [van 't Vrije] den kerkmeesters en ontvanger — ter naaster rekening te brengen in ontvangst dies de kerke behoort te effijcteren van de afgebroken outaren, conform de ordonnantie, staande op de voorgaande rekening." De gedachte rees in ons op, of deze altaren tijdens den beeldstorm in 1566 waren verwoest en daarna afgebroken geworden; doch wij hebben er geen bewijs voor, en wij meenen bovendien, dat de beeldstorm in deze streken weinig of niet gewoed hebbe. Nevens het koor had de kerk een' grooten en een' kleinen beuk, die in de onrustige tijden van de tweede helft der zestiende eeuw, even als het geheele gebouw, veel geleden hadden. Behalve van het „verhemelte" van den kleinen beuk, vinden wij gewag gemaakt van de bogen en vensters. Ook van eene „kapelle" wordt er melding gemaakt, hetzij deze aan de kerk was aangebouwd, hetzij op zichzelve staande, maar dan zeker grooter dan het kapelletje, dat thans aan de noordwestzijde des kerkhofs gezien wordt; want de kapel had „eene deur met kassijn", en vereischte, toen zij hersteld moest worden, aan hout, dekken enz. groote uitgaven, waarin zelfs de gemeente niet voorzien kon [1]. De kerk was in de zestiende eeuw met stroo gedekt; maar in de rekening van 1686—1688 vinden wij van een „schaliedak" gewaagd. Lezen wij niet van een uurwerk, het blijkt toch, dat er eene klok was, hangende in den toren [2].

II.

KERKELIJKE BEZITTINGEN, INKOMSTEN, UITGAVEN.

Om het opgenoemde te doen kennen, gelooven wij niet beter te kunnen doen, dan te beginnen met een overzigt te geven van de eerste rekening.

Onder de ontvangsten wordt daarin verantwoord: 1°. Het goed slot der vorige rekening, bedragende 164 pond en 16 schellingen parisis, of *f* 82,40. 2°. De landpachten, zuiver beloopende, nadat de honderdste penning, de gehate belasting door den geweldigen ALBA ingevoerd, er van afgetrokken was, de som

van ongeveer *f* 133,90. 3°. Erfelijke renten. Daaronder komen voor de volgenden als betalers: „meester Aernout Mostaert"; de kerk van Westkapelle; „mijn vrouwe [de ambachtsvrouw] van Oostkerke"; de kosterie; „mijn heer [de ambachtsheer] van Maldegem"; die van de Jacobinessen buiten Brugge; de fabriek van St. Donaas te Brugge; „mijn heer van Quennoy" of „Quesnoy." De renten bedroegen omstreeks *f* 15,62[5]. 4°. Cijns, ter somme van *f* 3,37[5]. 5°. Erfelijke renten, competerende den armen, of „den disch van Knokke." Hieronder zijn deze betalers: „meester Aernout Mostaert"; de kerk van Ramskapelle; „mijn heer van Sily." Te zamen *f* 2,31. Wat onder 3°. en 5°. is opgegeven is de onzuivere opbrengst, waarvan mede de honderdste penning betaald werd. 6°. Ontvangst van „gratiën," extraordinair. Daaronder begreep men de kerkcollecte, ten bedrage van *f* 5,32[5], de verpachting van het kerkhofhooi, benevens de uitvaarten [1].

Tot de uitgaven behooren: 1°. Watergeld en renten. Het eerste betreft de zoogenaamde watergeschoten. Onder de renten troffen wij deze aan, die eenige opmerking verdienen: aan de armen te Heist een' jaarlijksche van *f* 13,51; aan het klooster van Marquette bij Rijssel; aan de kapellanie van St. Michiel, gefondeerd binnen de kerk en abdij van Onze Vrouwe te Meessene [2]; aan Onze-Vrouwemisse te Ramskapelle; aan de kerk van Westkapelle; te Middelburg [in Vlaanderen] op St. Dionysiusdag; aan de foraniteit [3] van St. Donaas te Brugge. 2°. Betaling aan den priester en koster, waarop wij nader terug komen. 3°. Betaling ordinair. Wij schrijven daarvan over den eersten post, omdat men er uit zien kan, door en met wie en voor welke personen de rekening gedaan werd. „Betaald Jan Guldegaerde, tavernier te Knokke, van dies ter laatster voorgaande rekening verteerd was door Achilles de Boom [overbaljuw van 't Vrije], den deken van den Kerstenhede, schepenen van den Vrije, midsgaders kerkmeesters, pastoor, koster en andere diverse parochianen, midsgaders dat in de eerste rekening verzuimd was zeker geregt van visch te rekenen; te zamen met de voor-

rekening" *f* 8,70. Andere posten verantwoorden het was, gebruikt in de kerk ten jare 1569, *f* 26,77; het klokluiden; krakelingen op den Witten Donderdag naar costume *f* 1,50; twee stoopen bastaardwijn, gebruikt op Witten Donderdag, Palmzondag en Paschen voor de communicanten, *f* 0,90; twee dubbele lijfkoeken, ten zelfden tijde in het communiceren der parochianen gebezigd *f* 0,17[5] [1]. Voorts werd betaald voor het preêken der passie op Goeden Vrijdag *f* 3. Twee jaargetijden werden gedaan. Het eerste geschiedde over Jan f[s]. Mercx of Marcx Lambrechts op St. Matthijsdag [2]; en dertien proven, „elke prove waard wezende" *f* 0,15, werden alsdan voor rekening der kerk uitgedeeld. Het andere jaargetijde vond plaats op de octave van den heiligen Sacramentsdag, ter nagedachtenis van Françoys Cornelissen en Mayken zijne huisvrouw; alsdan werden zeven proven gegeven van dezelfde waarde. Verder was men jaarlijks belast met de gift van twee maten tarwe aan de armen van Heist, waarvoor wij in rekening gebragt vinden *f* 1,35. Wij zwijgen van andere uitgaven voor de eeredienst, die ons beneden zullen voorkomen, en vermelden alleen nog, dat voor olie in de kerklamp ten jare 1569 was uitgegeven *f* 1,60. 4°. Betaling extraordinair. Onder deze rubriek vinden wij bij voorbeeld: „voor 't beslaan van eenen steen om misse op te doen en van 't wijden ten huize van den E. heere bisschop, midsgaders 't halen" *f* 0,75; aan de huisvrouw „van Jan Guldegaerde over hare occupatie van de corporale [3] te stijven" enz.

De meeste der bovenstaande posten keeren jaarlijks op de rekeningen weder. Die in volgende rekeningen iets bijzonders behelzen willen wij nog hier aanteekenen. Volgens de rekening van 1570—1571 werd betaald aan mijnheer den deken der Christenheid, die de kerk kwam visiteren, een „Duitsche daalder in specie" *f* 1,55; en aan „Clays den bode uit den geestelijken hove, die met den deken kwam" *f* 0,45. Deze kerkvisitatie geschiedde telken jare. (Zij werd ook een' enkele maal door den bisschop gedaan. „Betaald," zegt de rekening

van 1571—1572, „voor een' presentatie ten huize van den pastoor van Heist, als mijnheer de bisschop de kerk van Knokke gevisiteerd had, voor een pot wijns" *f* 2,40). Voorts aan „Gheeraert Jansen," parmentier [1], voor 't vermaken van diverse ornamenten *f* 0,45, wierook *f* 0,07[5], en olie en was te halen op Lichtmisse *f* 0,41. — In de rekening van 1571—1572 wordt verantwoord, voor 't chrisma [2] te halen naar oude costume, *f* 0,57[5], en gesproken van twee gelagen „als mijnheer de deken van Kerstenhede visitatie deed en de kerkelanden verpacht-werden." Dat deze rekening te Brugge geschiedde, blijkt uit dezen post: „Op Sint Maartensdag te Brugge in den Blinden Ezele [3], als de rekening van de kerk aldaar gedaan was bij mijn heere den deken van Kerstenhede en schepenen van den Vrije, Achilles de Boom en gemeene parochianen van Knokke" *f* 0,82[5]. — De rekening van 1572—1573 vermeldt de uitgaaf „over de rente van Alaardijn-landschuld, competerende de kosterie te Sinte Katheline te Knokke;" iets, dat telken jare voorkomt, ook onder den naam van leenrente, maar ons duister is. Verder wordt vermeld het reinigen van het kerkelijnwaad, het wasschen en schuren der kerk en het leveren van wijn en missebrood, alles mede jaarlijks voorkomende; doch bij de gewone uitgaven op den Witten Donderdag wordt nog opgegeven twee stoop „marsbier," bier in Maart gebrouwen, op dien dag „versopt." Ook blijkt nog uit deze rekening, dat aan de „priesteragie," d. i. pastorie, twee honderd „glei" of bossen dekstroo, ter somme van *f* 2,70, gebruikt was, en dat ook het kostershuis voor rekening der kerk gedekt werd. Beide woningen zullen dus der kerk behoord hebben. Nog werd betaald aan de dekens van de „lazerie," een huis, waarin melaatschen, welligt ook pestzieken, verpleegd werden, *f* 5. — In de rekening van 1574—1575 wordt nader bepaald de rente der Jacobinessen te Brugge. Van haar werd namelijk toen ontvangen „voor de vijftig gleischoven, die zij de kerke jaarlijks gelden ter cause van erfelijke rente, over twee jaren," *f* 0,30. Een' stole, — de band of sjerp, dien de priester, als hij de mis viert, over de schouders heeft — te Brugge

gekocht, kostte *f* 0,22[5]. — Als „vrouwe van Oostkerke" wordt in de rekening van 1575—1576 genoemd jonkvrouwe ANNA DE LABYE; en onder de renten, die men schuldig was, worden nu ook verantwoord vier jaren aan het klooster van den Eekhoute te Brugge, tegen *f* 0,41 's jaars. Aan „Adriaen Witooghe, glazenmaker," werd betaald *f* 15, over het „maken en repareren van alle de glazenvensters, dewelke met den storm uitgewaaid waren."

Ziedaar de meest merkwaardige ontvangsten en uitgaven, waardoor men zich een denkbeeld zal kunnen vormen zoowel van de baten als van de lasten der kerk te Knokke. Er blijkt uit, dat de kerk bemiddeld was, althans zoozeer, dat zij met hare inkomsten ruimschoots voorzien kon in alles wat tot de eeredienst en het onderhoud der kerkelijke gebouwen betrekking had. Ook werd iedere rekening schier met een aanzienlijk batig saldo gesloten.

Om de bezittingen der kerk nog duidelijker te doen in 't oog vallen voegen wij hier nog bij eene opgave van de hoeveelheid lands, die haar eigendom was, en van de som, die de verpachting der landen opbragt. Wij ontleenen dit aan de rekening van 1572—1573, waaruit wij ontwaren, dat het land der kerk bedroeg 104 gemeten en 164 roeden. Daarvan lagen

in	de	watering	Groot Reigersvliet	ruim	85	gem.
〃	〃	〃	's Heer Baselishoek	〃	2	〃
〃	〃	〃	Volkaartsgote	〃	3	〃
〃	〃	〃	Greveninge	〃	1	〃
〃	〃	〃	Eyensluis	〃	10	〃

De gezamenlijke landpacht gaf toen eene ontvangst van 587 pond 8 d., of omstreeks *f* 293,50. In volgende jaren was de opbrengst òf aanmerkelijk minder, òf soms daarboven.

III.

EEREDIENST.

Er is geen twijfel aan, of men zal te Knokke, evenzeer als elders, de gezette, door de Roomsche kerk verordende hoogdagen in eere gehouden en gevierd hebben. In de bronnen, waar-

uit wij putten, vinden wij er echter geen uitdrukkelijk gewag van gemaakt. Vermits wij slechts te letten hebben op 't geen wij bepaald zien opgegeven, gaan wij dus het verzwegene voorbij en wijden onze aandacht bijzonder aan wat wij opgenoemd vinden en wat meer uitsluitend aan Knokke eigen was.

In de eerste plaats komen wij nog eens terug op de twee jaargetijden, waarvan wij reeds met een woord hebben gesproken. De St. Matthijsdag en de octave van den heiligen Sacramentsdag *(de Venerabili)* werden er door opgeluisterd. De nagedachtenis der afgestorvenen, die ze gefondeerd hadden, werd dan, gelijk in de rekening van 1686—1688 vermeld wordt, vernieuwd met „vigiliën en commendatie," en de pastoor en koster ontvingen daarvoor, even als de klokluider, een' bijzondere belooning. Jan Marcx Lambrechts en zijne huisvrouw, zoo meldt ons dezelfde rekening, die het jaargetijde op St. Matthijsdag gesticht hadden, hadden daaraan verbonden, naar 't schijnt, het vieren van vijftien Jezusmissen: althans deze waren mede door hen gefondeerd. Elders worden zij genoemd de „vijftien missen van den zoeten naam Jezus" [1]. Dat de Witte Donderdag, de Goede Vrijdag en het Paaschfeest door buitengewone uitgaven voor de communicanten waren gekenmerkt hebben wij reeds medegedeeld. De passietijd werd mede in eere gehouden. Het prediken der passie op Goeden Vrijdag werd jaarlijks, doorgaans met *f* 3, beloond.

't Is bekend, dat boven alles de heilige Sacramentsdag door de Roomsche kerk in hooge eere werd gehouden en nog heden gehouden wordt. Paus Urbanus had hem in 1264 tot een' algemeenen feestdag verordend onder den naam van het feest van 's Heilands ligchaam. Op dien verheven dag werden er overal processiën gehouden, en, gelijk elders, zoo geschiedde het ook te Knokke [2]. Wij vinden aangaande de viering van dien dag de volgende bescheiden. Er werd jaarlijks omstreeks *f* 18 betaald, voor het omdragen der „kaarsen en vanen" of kerkbanieren, aan hen die ze droegen. Eene bijna gelijke som werd besteed voor „rozenhoeden," kransen van rozen ge-

vlochten, en ander „divers mooi kruid," waarmede de cyborie, het kruis en de kaarsen omwonden werden. En in 1576 werd de processie begeleid door eene afdeeling soldaten, voor wie, wegens een „biergelag, dat ze in de processie gingen", *f* 10,50 werd uitgegeven.

De Sacramentsdag had ook, gelijk andere feesten, zijne octave, dat is zijn' achtdaagschen duur. Dat dit ook te Knokke in acht genomen, ja dat het Sacramentsfeest door statig gezang opgeluisterd werd, blijkt uit deze uitgaaf in 1576: „Betaald Cattoor, voor dat hij hielp zingen binnen de octave van den St. Sacramentsdag en daar te voren" *f* 0,90.

Inzonderheid werd ook het kerkwijdingfeest met luister gevierd. Men weet, dat jaarlijks in iedere Roomsche gemeente de dag plegtig herdacht wordt, waarop de kerk is gewijd geworden; een dag, waarop voormaals vrienden en naburen naar de feestvierende gemeente pleegden toe te stroomen, van welke gelegenheid de koopman zich dan ook naarstig bediende om zijne waren aan den man te brengen. Van deze kerkwijdingfeesten, als wanneer de kerkmis gedaan werd, zijn de kermissen afkomstig. In 't Fransch zijn ze vaak dedicaces genoemd, dat tot dicâsses verbasterd is. Vroeger vierde men ze op den gedenkdag zelven, doch thans doorgaans op den Zondag, op dien dag volgende [1]. Ook te Knokke zien wij dat gebruik plaats grijpen, en de dag, aan St. MARGARETHA gewijd, dat is de 20 Julij, is er aan de herdenking der kerkwijding geheiligd; doch de eigenlijke kermis wordt er eerst den Zondag, die er op volgt, gehouden. Thans nog prijkt het beeld van St. MARGARETHA, als patronesse van het dorp, op één der drie altaren in het heiligdom. Op dien kerkwijdingsdag kwam somwijlen, althans in 1575, de deken der Christenheid om de kerk te visiteren. Op dien dag had er ook eene zamenkomst plaats van den pastoor en de voornaamsten der gemeente, waarop men zich aan gulle vrolijkheid overgaf. „Betaald," lezen wij in de rekening van 1596—1597, „Pieter Scheinjaert, van dat ten zijnen huize verteerd was met den pastoor, kerkmeesters

en gemeene parochianen, ten dage van de kerkwijdinge, per ordonnantie van 22 van Hooimaand," *f* 15. Hetzelfde vinden wij in de volgende rekening, waar nog de hoofdman er wordt bij genoemd en de dag „de kermisdag" geheeten. In de rekening van 1600—1601 wordt aangeteekend, dat betaald is voor vertering „bij de kerkmeesters, deken en eenige parochianen in 't verstellen van de feeste van de kerkwijdinge" *f* 4,05, en wel bij ordonnantie van 24 Julij 1601; bij ordonnantie van denzelfden dag werd betaald voor vertering „ten dage van de feeste der kerkwijding, mitsgaders voor een' halve ton bier hierin begrepen, die de werklieden hadden besproken als zij 't werk aan de kapelle volmaakt hadden" *f* 24. Naderhand lezen wij, dat *f* 2,50 werd uitgegeven aan den pastoor en koster, „omdat zij dienst gedaan hebben op Ste Margrietendag, in 't jaar 1610. Eindelijk geven wij nog dezen post op uit de volgende rekening: „Betaald Marijn van Houte, over dies te zijnen huize verteerd is geweest bij hoofdman, kerkmeesters, notabelen van de parochie en in de presentie van mijn heer den deken en den pastoor en meer anderen op Ste Kathelijnedag 1612" *f* 7,57^5^. Moeten wij hier denken aan een' schrijffout voor Ste Margriet? Of werd de dag der kerkwijding ook St. Kathelijnedag genoemd, omdat het de dag der wijding was van de St. Kathelijnekerk? Of werd de St. Kathelijnedag nog afzonderlijk gevierd?

De heilige Katharina is thans te Knokke geheel vergeten.

IV.

KERKELIJKE PERSONEN.

De gemeente van Knokke, die thans door een' pastoor en een' onderpastoor bediend wordt, had in den tijd, waarvan wij spreken, niet meer dan één' geestelijke. Van een' kapellaan, gelijk toen te Mude of St. Anna was, hebben wij nergens eenige melding gevonden. Het schijnt dus, dat toen de Knoksche gemeente veel kleiner was dan thans, kleiner ook dan die van St. Anna ter Muiden: iets, dat thans omgekeerd is.

De pastoor van Knokke, in de rekeningen vaak voorkomende onder den gewonen naam van „pb̄re," presbytere (πρεσβύτερος), priester, heet daarin ook somwijlen nu eens *verus pastor*, dan eens *vicepastor*. Het eerste beteekent ware pastoor, het tweede plaatsvervangend pastoor. De *pastor verus* was de priester, aan wien de pastorie wettig was opgedragen door den kerkpatroon, ter wiens begeving zij stond. Doch nu had de ware pastoor het regt om in zijne plaats een ander aan te stellen, die alzoo *vicepastor* werd. Met dezen sloot hij dan ten aanzien der inkomsten zekere overeenkomst. De *verus pastor* woonde dus vaak niet ter plaatse, waarvan hij dezen titel droeg, maar nam elders andere, dikwerf hoogere kerkbedieningen waar, en liet de geestelijke zorg door zijnen *vicepastor* verrigten. Tot hoevele misbruiken dit aanleiding gaf, laat zich bij eenig nadenken gemakkelijk begrijpen. Wij meenen dan ook, dat het in de Roomsche kerk is afgeschaft, althans dat het noch in België, noch in Nederland meer plaats vindt. Te Knokke evenwel, gelijk elders, was het alzoo. Ook zien wij er wel eens den *verus pastor* gevestigd, als een trouw herder, die de kudde niet verliet, die hem voedde met het aardsche brood, terwijl hij haar voedde met het brood des levens. Doch wij zullen toch vaak de priesters van Knokke met den naam van *vicepastor* hooren bestempelen, zonder dat het ons bekend is, wie de *verus pastor* der gemeente was en waar hij woonde.

Wat het inkomen des pastoors betrof, zijn vast jaarlijksch tractement uit de kerkegoederen bedroeg 72 pond parisis of *ƒ* 36. — Voorts genoot hij voor het vieren der Jezusmissen en van het jaargetijde van JAN MARCX LAMBRECHTS, althans in 1572, *ƒ* 2 en voor het chrisma te halen en het prediken der passie op Goeden Vrijdag *ƒ* 1,80. Volgens de rekening van 1574—1575 werden de beide laatste diensten hooger beloond: immers voor het passieprediken werd gegeven *ƒ* 3 (ook in 1569) en voor het halen van het chrisma *ƒ* 0,45. Ook daarna vinden wij het alzoo. — Somwijlen werd den pastoor een' „gratuïteit" toegelegd, waarschijnlijk voor buitengewone diensten,

als in 1577 de belangrijke som van *f* 40. — Ook waren er landerijen, wier opbrengst voor den pastoor was of die te zijnen voordeele verpacht werden. De rekening van 1612 en 1613 spreekt ten dezen het duidelijkste, hoewel ook vroeger reeds daaromtrent gewaagd wordt [1]. Wij lezen, onder het opschrift: „andere ontvangst, competerende de pastorie, kosterie" enz., van zekeren MARIJN VAN HOUTE, aan wien de „de pastorie in 't geheel" voor *f* 60 's jaars varpacht was; voorts van 3½ gemet en van 4 lijnen „pastorieland;" daarna, dat kerkmeesters en pastoor „de pastorie" te Westkapelle verpachtten; terwijl van den „pastoriepolder" gesproken wordt. Uitdrukkelijk wordt ook gemeld, dat genoemde VAN HOUTE aan den pastoor in mindering van zijn' pacht der pastorielanden betaalde *f* 12,50. — Dat de pastoor „de priesteragie" tot zijn' vrije woning had, mag mede worden aangenomen. — Van elders blijkt ons, dat hij jaarlijks van de kerk van St. Anna ter Muiden *f* 0,10 trok [2]. — Wanneer wij nu bij dit alles de belooning voor uitvaarten, biecht, doop en andere kerkplegtigheden in aanmerking nemen, dan zullen wij ons eenigzins eene voorstelling kunnen maken van het inkomen van Knokke's priester, en tot het besluit komen, dat hij onbekrompen leven kon in een' tijd, waarin de geldswaarde aanmerkelijk hooger was dan in onze dagen.

Tot de kerkelijke personen behoorde ook de koster. Hem werd uit de kerkegoederen jaarlijks toegelegd de vaste som van *f* 36. Voor de viering der Jezusmissen en het jaargetijde van JAN MARCX LAMBRECHTS genoot hij *f* 1,20. Ook mogen wij als zeker aannemen, dat hem mede uit landerijen zijne inkomst toevloeide. Reeds spraken wij boven van de ontvangst, „competerende de kosterie," en de tweede post, die onder dit hoofd in de rekening van 1612 en 1613 wordt opgegeven, maakt van vier gemeten lands „van de kosterie" melding. Ook in volgende rekeningen wordt derwijze van de kosterie gesproken.

Eindelijk spreken wij hier nog van den klokluider. Wij

vinden somwijlen van twee klokluiders gewag gemaakt. Dit kwam wel eens daar van daan, dat in een zelfde jaar de één den anderen opvolgde; doch in den regel was er slechts één, aan wien in 1569 *f* 9,90 uit de kerkegoederen werd toegelegd. Er was echter nog een' andere reden, waarom er soms twee waren en waarom de toelage uit de kerk niet altijd gelijk was. Het klokluiden werd openbaar aanbesteed aan den minst biedende en vaak door twee personen aangenomen. Zóó in 1571. Voor *f* 10,80 hadden Jan Adaems en Jacob Reyniers toen dit werk aanvaard [1]. In 1575 ontvingen deze zelfde personen te zamen *f* 19,20, en Willem Lanckaert kreeg *f* 0,50 omdat hij op Kersavond, Kersnacht en den Kersdag geluid had, „bij gebreke dat het niet besteed was.” Maar daarna werd weder slechts *f* 12,50 betaald aan Cornelis Mesdach voor een geheel jaar luiden van Kersmis 1575 tot Kersmis 1576. Zoo zien wij een' bestendige afwisseling plaats grijpen.

V.

NAAMLIJST VAN PRIESTERS TE KNOKKE.

Wij willen thans de namen mededeelen der geestelijken, die sedert 1569 de heilige dienst te Knokke hebben waargenomen. Wat wij van hun' komst, vertrek of overlijden, of in 't algemeen van hunne lotgevallen aangeteekend vinden, zullen wij met getrouwheid opgeven.

1. Pieter van der Brulocht.

Aan „heer Pieter van der Brulocht” werd „over een geheel jaar dienst, bij hem gedaan als verus pastoor” der Knoksche kerk, ingaande met Kersmis 1569 tot Kersmis 1570, betaald *f* 36. Ziedaar het eerste berigt, dat wij in de oudste rekening van hem aantreffen. Ook komt hij daarin voor als pachter van het kerkhofhooi, als geleverd hebbende den wijn en het missebrood, en als aangenomen hebbende het wasschen, vagen en schuren der kerk. 't Moet echter ook in dat jaar geweest

zijn, dat hij te Brugge in verzekerde bewaring gehouden en zijn goed te Knokke opgeschreven werd, om welke oorzaak kunnen wij niet vaststellen. „Betaald," lezen wij, „Jacob d'Assommeville, appariteur van den geestelijken hove, over zekere vacatiën bij hem gedaan in 't beschrijven van den goede van heer Pieter van der Brulocht, alstoen gevangen ten geestelijken hove, en over 't lichten van zekere sleutelen, der kerk van Knokke toebehoorende." Welligt was des pastoors gevangenschap daaruit ontstaan, dat hij zich sleutels der kerk had toegeëigend, die hem niet toekwamen, althans geoordeeld werden hem niet toe te komen. Hoe 't zij, opmerkelijk is het, dat pastoor ANTHONIE VAN HALLE te St. Anna ter Muiden schier ten zelfden tijde door den officiaal des Brugschen bisschops, en wel om eene geringe geldsom, beschuldigd en met afzetting bedreigd werd [1]. Het schijnt, dat de hooge geestelijkheid in die dagen met bijzondere scherpheid op de lagere toezag en ook de minste afwijking gestrengelijk strafte. Pastoor VAN DER BRULOCHT is echter vermoedelijk niet lang in den kerker en al spoedig weêr te Knokke werkzaam geweest. Welligt was men hem daar nog al genegen. Althans in de rekening der kerk bragt men een' post van uitgaaf van ƒ 2,90 aan zekeren „broeder Rijcquaerdt [2], wegens zijn' dienst ten tijde als de pastoor van deze plaats afwezig was," ongetwijfeld aangehouden te Brugge. Ook voor wat wij nopens JACOB D'ASSOMMEVILLE opgaven staat in de rekening ƒ 1 uitgetrokken. Maar beide deze posten, op elkander volgende, zijn door de heeren, aan wie de rekening overgebragt werd, doorgeschrapt, en op den kant staat deze apostille: „zij geroyeerd en gerecouvreerd aan den pastoor op zijne gagiën:" de heeren waren minder edelmoedig dan de Knokkenaren jegens hunnen herder. Straks zien wij hem weêr in 't midden zijner kudde. De volgende rekening verantwoordt weder zijn tractement over Kersmis 1570 tot Kersmis 1571 en zijne toelage van ƒ 3 voor de dienst van JAN MARCX LAMBRECHTS. Of hij daarna vertrokken of gestorven zij is onzeker. Zeker is het, dat wij in de helft van 1572 een' anderen priester te Knokke ontmoeten.

2. Abel Willaerts.

Met genoegzame zekerheid mogen wij onderstellen, dat deze geen eigenlijk pastoor van Knokke geweest is, maar slechts de dienst er heeft waargenomen gedurende de vacature, veroorzaakt door het vertrek of overlijden van P. VAN DER BRULOCHT. Immers wat wij van hem hooren is dit: „Betaald heer Abel Willaerts, priester, over zijn' dienst van half Maarte tot St. Jansmisse [24 Junij], gedaan binnen de kerk van Knokke" ƒ 13,50; en aan denzelfden, voor 't chrisma te Brugge te halen, ƒ 0,57[5]. Terstond daarop volgt de post, waarin PIETER VAN EGMONDT genoemd wordt. Hij diende dus slechts ruim drie maanden. Toch waren de Knokkenaars met hem ingenomen. Men betaalde voor hem, „als hij te Knokke eerstmaal celebreerde voor een jolijt te zijner welkomst, verteerd met de kerkmeesters" ƒ 0,75. Men gaf ƒ 0,50 aan den bode, die met „heer Abel" kwam van Hooglede tot Knokke om hem sommige zaken te helpen dragen. (Hooglede is een dorp in West-Vlaanderen tusschen Thorout en Rousselare, waar WILLAERTS zeker gediend had.) En men stelde OLIVIER JACOBS 'T KINT schadeloos voor den mondkost van „heer Abel Willaerts van half Maart tot St. Jansmisse."

3. Pieter Diericks van Egmondt.

Onder de rekening van 1571—1572 teekent hij zich eigenhandig: *Petrus Egmondanus, pbr, vicepastor in Cnocken*, welk schrift zich door bijzondere netheid en regtheid onderscheidt; in 't slot der rekening heet hij PIETER DIERICKS VAN EGGHEMONT, *vice curator*. Onder de volgende: *ita attestor manu propriâ Petrus Egmondanus, pastor;* het slot der rekening noemt hem *verus pastor* van Knokke. Doch onder die van 1574—1575 onderschrijft hij zich: „heer Pieter van Egmondt, pastor in Knokke." Hij begon zijn' dienst met St. Jan 1572, waarvoor hem tot Kersmis betaald werd ƒ 17,50. Vóór zijne komst had men pogingen in 't werk gesteld tot verkrijging van

een' anderen pastoor. „Betaald," zegt de rekening van 1571—1572, „te Brugge op 't Schaak, van gelag, verteerd bij de gemeene parochianen als wij gezamenderhand voor mijnheer den bisschop waren om te verkrijgen een' pastoor van de kerke." De Brugsche bisschop was trouwens patroon der kerk van Knokke [1]; en al ware hij 't niet geweest, op zijn gezag kon men niet vruchteloos rekenen om een' nieuwen herder te verwerven. Mogelijk echter stond deze poging in verband met de gevangenschap van P. VAN DER BRULOCHT, dien men, hoewel ontslagen, nogtans liefst vervangen zag. Mogelijk is ook deze, ten gevolge dier poging, verwijderd, ofschoon hij ook dan nog *verus pastor* van Knokke gebleven zij. Althans VAN EGMONDT wordt overal in de rekening van 1571—1572 betiteld als *vicepastor*. Eerst in de daaropvolgende heet hij „parochiepape" en *verus pastor*, 't zij VAN DER BRULOCHT overleden, 't zij hij door tusschenkomst van den bisschop van zijn' titel had afgestaan en deze op VAN EGMONDT was overgedragen. En toch, als in de rekening van 1574—1575 zijn tractement tot Kersmis 1575 verantwoord wordt, wordt hij weder als *vicepastor* betiteld. Geschiedde het bij vergissing? Of staat het in verband met dezen post: „Betaald te Brugge van gelag en verteerd met de kerkmeesters en diverse parochianen, als zij aan den bisschop waren ter cause van den pastoor"?

Pastoor VAN EGMONDT is op 't laatst van Maart of 't begin van April 1576 overleden, en over zijne nalatenschap schijnt een regtsgeding gerezen te zijn. Wij lezen toch in de rekening van 1575—1576: „Betaald Pieter van Egmondt," zonderling genoeg hier weder genoemd *verus pastor*, „van een vierendeel jaars dienst, en eenen broeder Jan de Munck, fremineur van Sluis, over het bedienen van het ander drie vierendeel jaars, te zamen een geheel jaar dienst, bij hen gedaan van Kersmis 1575 tot Kersmis 1576" *f* 36. Voorts: „Betaald Pieter Maes, procureur ter vierschare, voor de copie van heer Pieter, wijlen hier pastoor van deze kerke, en denzelfden nog ter cause van hetzelfde proces." Eindelijk, in de rekening van

1577: „Nog zoo brengt deze ontvanger in betaling over François Lambrecht, wijlen t' anderen tijden ook ontvanger, ter cause van een' cedule van heer Pieter van Egmondt, wijlen alhier pastoor, dewelke nu dezer wereld overleden is, wiens ziele God genadig zij, hoe dezelve heer pastoor geleend had bij consente van de hoofdmannen, kerkmeesters en andere parochianen de som van" *f* 13,20, „waarop hij betaald had" *f* 9; „dus rest dan alsnog, 'twelk nu niet krijgelijk is, de som van" *f* 4,20.

De gelijkheid van geslachtsnaam en leeftijd, en de nabuurschap der standplaatsen heeft ons geleid tot het vermoeden, dat onze Petrus Egmondanus, pastoor te Knokke, een bloedverwant was van Engelbertus Egmondanus, die in 1580 als hervormd predikant werkzaam was te Heist en aldaar in zijn' dienst bevestigd werd den 16 Julij van dat jaar door Theodorus Montanus of van den Berghe, predikant te Brugge, en Tilmannus Cupus, predikant te Westkapelle. Engelbertus Egmondanus nam te Heist zijne bediening waar zeker tot 12 September 1581 en hoogst waarschijnlijk tot 12 April 1583. Hij bleef er denkelijk zoo lang de hervorming er heeft stand gehouden [1].

4. Jan de Muunck.

De geslachtsnaam de Muunck, in de uitspraak tot heden zoo gebleven, maar doorgaans gespeld de Munck, de Muynck of de Muynk, leeft nog alom in Zeeuwsch-Vlaanderen. De afleiding er van ligt voor de hand: muunck, munk, munnik is niets anders dan monnik. Van daar, dat onze Jan de Muunck onder de rekeningen zijn' naam in 't Latijn teekende als *Jōes Monachus*. Waarschijnlijk heette hij ook daarom wel de Muunck en noemde zich *Monachus*, omdat hij inderdaad een monnik wàs. Boven toch hoorden wij hem reeds betitelen als „fremineur," dat is frère mineur, minderbroeder. Hij behoorde dus tot de orde der Franciscanen, en wel tot die afdeeling, die den naam van observanten droeg; want hij was van het klooster dier orde, te Sluis gevestigd, dat ten tijde, waarop hij pastoor te

Knokke werd, reeds zeer achteruit gegaan en zijn' val nabij was [1].
'tWas, gelijk we zagen, in 1576, waarschijnlijk in April, dat hij te Knokke den herderstaf aanvaardde. Het Paaschfeest toch viel in dat jaar op 22 April, en de reeds aangehaalde rekening meldt niet alleen de ontvangst van de drie vierendeel zijner jaarwedde en het doen der „vijftien missen van den zoeten naam Jezus," maar ook het passieprediken door hem op Goeden Vrijdag; het slot der rekening noemt hem broeder JAN DE MUUNCK. In de volgende rekening wordt zijn tractement verantwoord over Kersmis 1576 tot Kersmis 1577; en het slot zegt, dat zij gedaan is ter presentie van broeder JAN DE MUNCK als pastoor, kerkmeesters enz. en heer VICTOR DE SLIJNGHERE, deken der Christenheid en pastoor te Sluis; deze onderteekent dan ook mede, even als „*Jōes Monachus*, pastor in Knokke." In het volgend jaar werd zijn' dienst in Februarij tot na Paschen vervangen door zekeren heer ANDRIES, aan wien voor een' welkomst, als hij ontvangen werd, *f* 3,50 geschonken werd. Overigens is DE MUUNCK weêr ingetreden; hem werd voor een' gratuïteit *f* 40 toegelegd door hoofdmannen, kerkmeesters en parochianen. De rekening, die gedaan werd 16 Februarij 1579, is weder met zijne naamteekening als pastoor in Knokke bekrachtigd. In die over 1579 komt nogmaals de volle betaling van zijn tractement voor, en in de volgende wordt zijn naam voor 't laatst gelezen. „Betaald," zoo luidt het, „heer Jan de Munck van Kersmis tot Sacramentsdag over zijn salaris van de kerke" *f* 15. Om te doen zien, over welk jaar deze uitgaaf loopt, voegen wij er den post bij, die er zich aan aansluit: „Betaald Jheroon van Cortebus over zijn salaris van dienste van de kosterie, en dat van Kersmis a°. 1579 tot Sacramentsdag daarna a°. 1580" *f* 6. De heilige Sacramentsdag kwam ten jare 1580 op 2 Junij. Tot op dien tijd derhalve is pastoor DE MUUNCK te Knokke in betrekking gebleven.

Toen volgden andere dagen, tot wier beschouwing wij nu overgaan.

VI.

DE HERVORMING TE KNOKKE.

Waar gansch Vlaanderen eens der reformatie was toegedaan, daar was ook het afgelegen dorpje aan de duinen der Noordzee er niet van uitgesloten. 't Was zelfs één der eerste plaatsen, waar de hervorming vasten voet had en door een' predikant bevorderd werd. Wij zullen het bevestigd zien, nadat wij eerst nog op een en ander zullen gelet hebben, dat als voorbode der hervorming te Knokke voorafging.

Als voorteekenen der verandering, die op handen was, trekken onderscheidene zaken onze aandacht [1]. Eerst is het opmerkelijk, dat de zoogenaamde „petitiën met de schale" in de kerk, met andere woorden de kerkcollecten, zoozeer verminderden. Deze inzamelingen toch golden minder de armen dan het verkrijgen van gelden voor kerk en ceremoniën, waartegen de geest der eeuw zich al meer en meer aankantte. In de rekening over 1578 leest men, dat in het omhalen van petitiën met de schale niets ontvangen was. Desgelijks in de volgende. Doch sterker proeve wordt in de eerstgenoemde opgegeven. De posten zijn merkwaardig genoeg om ze af te schrijven: „Betaald van de klok af te doen, dewelke gelast was bij mijnheeren van het Vrije naar Brugge te brengen" *f* 4,50. „Betaald voor dezelve klok naar Brugge te voeren" *f* 0,50. „Betaald van gelag in 't afdoen van de klok, in 't afdoen van de beelden, en „zom" [sommige?] alsnu weder opgesteld bij ons kerkmeesters met de arbeiders op onderscheidene stonden" *f* 7,10. Wat hier gemeld wordt was niet iets buitengewoons voor Knokke, maar een algemeene maatregel. Te Brugge werden de klokken weggenomen volgens magistraatsbesluit van 19 November 1578. Ook elders geschiedde het. Wat aangaat het verwijderen der beelden, eene aanteekening in één der stedeboeken van Oostburg zegt, dat op Bâmissedag (1 October) 1578 de beelden in de St. Elooiskerk aldaar geweerd en afgezet

werden, gemerkt dat die van Sluis, Aardenburg en in 't Vrije desgelijks deden [1]. 't Zal dus ook wel omstreeks dezen tijd zijn geweest, dat het opgegevene omtrent Knokke, mede in 't Brugsche Vrije gelegen, heeft plaats gehad.

Berigt ons het bovenstaande, dat de Knoksche kerkmeesters naderhand sommige beelden weder deden oprigten, wij zien ons daardoor verplaatst in dat veelszins geschokte tijdsgewricht, waarin de godsdienstvrede van den aartshertog MATTHIAS in Vlaanderen eene weifeling van handelen te weeg bragt, die straks weêr aannam wat vroeger verworpen, en dan weêr verwierp wat onlangs aangenomen was. Zonder ons dieper hierin te begeven [2], zij het genoeg te zeggen, dat de hervorming niet dan met hevige barensweeën in Vlaanderen geboren werd. Op verre na niet op ééns is de Roomsche godsdienst er geweken. Zulk een' dobberenden staat van zaken aanschouwen wij ook te Knokke, en de rekening over 1579 levert er het bewijs van. In het hoofd wordt als naar gewoonte de pastoor genoemd. Doch volgens het slot, vermeldende dat zij gedaan is den 9 Junij 1580, was de pastoor daarbij niet tegenwoordig. Trouwens, wij vernamen ook, dat aan pastoor DE MUUNCK slechts tot Sacramentsdag van dat jaar zijn tractement betaald werd, omstreeks welken tijd hij buiten dienst geraakte. Overigens worden er nog tot in de helft des jaars alle gewone uitgaven voor de Roomsche eeredienst in verantwoord. Jammer, dat het middelste gedeelte er van verloren is gegaan, zoodat wij zeker nog wel eene en andere wetenswaardige bijzonderheid missen. Aldus te Knokke gedaan voor kerkmeesters en gemeene parochianen, van wie sommigen haar teekenden, werd de rekening, naar de apostille nevens het hoofd, te Brugge „in auditie gepresenteerd van commissarissen ten beleide van de geestelijke goederen in 't kwartier van Brugge en het Vrije" den 15 Maart 1581: eene commissie, geheel uit hervormden bestaande, die over de administratie der kerke- en kloostergoederen het toezigt had [3]. Commissarissen hebben dan ook hunne beoordeeling op den kant bijgeschreven. Zoo maken zij, waar de ontvangst voor

de armen wordt opgegeven, de gegronde aanmerking: „zij ten naasten jare deze rekening van den armen à part gebragt."

Thans gaan wij over tot de beschouwing van het tijdperk, toen Knokke hervormd was. Wat wij er van kennen beweegt zich meest rondom de mannen, die er als predikanten arbeidden. Op hen gaan wij dan het oog vestigen. Vragen wij wie de eerste was, die aan 't hoofd stond van Knokke's hervormde gemeente, de geschiedenis antwoordt ons:

Balthasar van Dijcke.

Wij hebben drie bronnen, waaruit wij de bijzonderheden weten, die op het gebied der hervorming te Knokke zijn voorgevallen. De eerste ligt in onze Knoksche rekeningen, de tweede in een Brusselsch handschrift, de derde in de rekeningen van St. Anna ter Muiden.

De Knoksche rekening, volgende na die, gepresenteerd aan de commissarissen van geestelijke goederen, is de eerste bron, waaruit wij putten, Er is, helaas! niet meer dan een deel van over. Slechts één blad van de ontvangsten is bewaard gebleven; maar de uitgaven, behoorlijk geapostilleerd, zijn tot aan 't einde alle behouden. Zij loopt over het jaar 1580 en een gedeelte van 1581, en heeft dit slot: „Aldus gehoord, gezien, geëxamineerd en gesloten in auditie voornoemd, ter presentie van Jan Sarragoen, kerkmeesters en dischmeesters met andere diverse parochianen. Actum ten dage en jare als boven. Ter ordonnantie als boven, [get.] *Blavoet.*" Ongelukkig weten wij nu niet, wijl wij 't hoofd missen, welke dag en welk jaar hier bedoeld wordt, evenmin als ter wier ordonnantie Blavoet onderschreef. Wij houden het er echter voor, dat de rekening werd overgebragt in 1582 of 1583, toen Knokke hervormd was. Wij leiden dit af uit de apostille bij den post, waarin de betaling verantwoord wordt van *f* 18,90 aan „Stoffels Cools, gezeid Rems" voor vertering door de gemeene parochianen ter laatster

rekening. Er staat nevens: „per quitancie, en zonder dat hetzelfde in toekomstige rekeningen gepasseerd zal zijn, mits cesserende de apporten en andere emolumenten van de kerke." Noch vroeger noch later werd ooit op dergelijke uitgaaf aanmerking gemaakt; doch de strenge hervormden meenden, dat voor zulke verteringen de kerkefondsen niet mogten gebruikt worden. Ook uit de vermelding van Jan Sarragon besluiten wij, dat de rekening overgebragt werd in Knokke's hervormingstijd. Want hoezeer wij niet weten, in wat betrekking hij tot Knokke stond — zijn naam is ons nergens elders in de rekeningen voorgekomen — Sarragon was een Sluizenaar en behoorde tot de hervormden. Van Spaanschen oorsprong zijnde was zijn oorspronkelijke naam St. Arragon. Hij was in 1579 en later lid der regering van Sluis. Den 19 April van dat jaar was hij onder diegenen, die aan het eerste avondmaal, te Sluis gehouden, deel namen, en den 8 Mei daarop werd hij aldaar gekozen tot ouderling der hervormde gemeente. Bij zijn' naam staat, dat hij den 7 Mei 1585 is overleden. Wij zullen hem beneden nogmaals ontmoeten in betrekking tot Knokke, en wel als voorstander der aangelegenheden van de hervormde gemeente te dier plaatse [1].

Doch wij moeten ons voortspoeden ter vermelding van wat onze rekening mededeelt aangaande Balthasar van Dijcke. Laat ons het stuk zelf doen spreken. „Betaald m[r]. Balthasar Deyck [2], predikant, bij consente en ordonnantie van de gemeene parochianen" *f* 30; „betaald denzelven" *f* 30. Op den kant staat: „per quitancie van den ministere." Verder: „Betaald Baltazar Deick, predikant, over zijn salaris van een vierendeel jaars" *f* 60. Hieruit kunnen wij opmaken, dat zijn' jaarwedde bedroeg *f* 240. Wijders lezen wij: „Betaald te Damme, van dies er verteerd was bij den predikant en eenen parochiaan in de klasse" *f* 4,90. De parochiaan, van wien hier gesproken wordt, is ongetwijfeld de ouderling geweest, en de classis te Damme werd, gelijk ons blijkt uit het straks te melden Brusselsche handschrift, gehouden den 5 en 6 December 1580, alwaar dan ook werkelijk van Dijcke als tegen-

woordig voorkomt, zijnde aan hem zekere commissie opgedragen. Nog een' dergelijke uitgaaf vinden wij vermeld: „Betaald te Brugge van dies er verteerd was bij den predikant en twee van de parochianen in de klasse" *f* 5,80. De Brugsche klasse, hier bedoeld, is zeker die op de Damsche gevolgd is en gehouden werd 28 Februarij 1581. Uit het bovenstaande kunnen wij afleiden, omstreeks welken tijd VAN DIJCKE te Knokke is werkzaam geweest. Ook deze post geeft ons daaromtrent inlichting: „Betaald Jheroon van Cortebus over zijn salaris van luiden, sluiten en ontsluiten der kerk, mitsgaders die te vagen en te reinigen van den date dat de predikant aangenomen was tot half Maart 1581" *f* 5,10. De apostille zegt: „per affirmatie van denzelven Jeroen, hier present." JHERONIMUS VAN CORTENBUSSCHE, werd, volgens rekening van 1577—1578, in plaats van JAN ADAMS, koster te Knokke met St. Andries (30 November) 1578 en bleef het gedurende den hervormingstijd. Naderhand wordt zijn naam niet meer gevonden.

Ziedaar alles wat in het overblijfsel der rekening met betrekking tot de hervorming te Knokke berigt wordt. De volgende rekening is eerst gedaan den 14 Februarij 1597, wat aan de groote beroeringen, die toen in deze oorden plaats vonden, is toe te schrijven. Zij verantwoordt nog wel sommige zaken van omstreeks 1583, maar aangaande wat tot de hervorming in betrekking stond komt niets meer voor, ofschoon het zeker is, dat BALTHASAR VAN DIJCKE tot in 1582 te Knokke de dienst heeft waargenomen en door een' ander predikant is opgevolgd. Voorzeker, wat ons ter kennisse kwam is op zichzelf reeds een' onwraakbare stem en een kostbaar getuigenis der historie. Maar gelukkig toch, dat wij bronnen bezitten, waardoor het gehoorde deels bevestigd, deels toegelicht en deels aangevuld wordt.

De tweede bron, waaruit wij putten, is een handschrift, toebehoorende aan de koninklijke bibliotheek te Brussel, waarin onder vele andere stukken, de handelingen der aloude Brugsche klasse van 1580—1583 vervat zijn [1]. Reeds op de classis, te

Brugge gehouden den 8 Maart 1580, komt „Balthasar van Dijcke" voor als predikant te Knokke. Vermoedelijk evenwel arbeidde hij er toen nog niet vast en bestendig, althans wanneer wij aannemen, dat pastoor DE MUUNCK er in werkzame betrekking bleef tot 2 Junij van dat jaar (zie boven, bl. 21). Ook is het waarschijnlijk, dat hij aanvankelijk slechts bij leening aan de Knoksche gemeente was toegestaan. Het 5de artikel toch der classis te Aardenburg, gehouden den 5 September 1580, luidt aldus: „Voor de broederen is verschenen, uit den naam van die van Knokke, Sr. Jan Serragon en heeft begeerd een' dienaar; waarvan beraadslaagd zijnde, zoo hebben de broederen der classis besloten te hooren de vermaning van Balthasar van Dijcke, die uit het land van den Brielle met attestatie van de classe gekomen is; wiens vermaning gehoord zijnde, hebben de broeders voor goed aangezien, hem aan die van Knokke toe te eigenen, indien zij zijn' dienst begeeren." Denzelfden JAN SARRAGON, dien wij in 't slot der rekening van Knokke over 1580—1581 opgenoemd hoorden, zien wij dus hier de belangen der Knoksche gemeente bepleiten. En met goeden uitslag. Hetzij VAN DIJCKE reeds vroeger uit eigen aandrift of bij leening daar gepredikt had, thans, met attestatie uit de Brielsche classis gekomen, deed hij voor de broederen eene proefpredicatie, werd met goedkeuring aangehoord en wettig en bepaald der gemeente toegewezen, zoo zij hem verlangde. Vergeten wij hierbij niet, dat het in die dagen, waarin de predikanten zoo schaarsch waren en op de vele ledig staande plaatsen zoo vaak werden aangezocht, van groot belang was, een' wettig en eigen leeraar te bezitten. Dat de Knokkenaars werkelijk „zijn' dienst begeerden" toont de rekening, die denzelfden tijd aangeeft, „waarop de predikant aangenomen was." Men trof nu met hem een' vaste overeenkomst, waarna zijne geregelde bezoldiging volgde en hij aan Knokke was verbonden.

Het verhandelde op de classis te Westkapelle den 9 Mei 1581 bewijst ons, dat de predikant de gehechtheid zijner gemeente ondervond en hij wederkeerig met haar tevreden was. „De heeren burgemeesters, schepenen en gemeente van Mude," luidt

het, „hebben beroepen onzen broeder Baltazar van Dijcke (nu ter tijd dienende de gemeente van Knokke), en dat om gewigtige oorzaak, om hen te dienen in 't prediken des heiligen Evangeliums. Op welk beroep Balthazar afgevraagd zijnde, heeft verklaard, dat hij niet mag van zijne gemeente scheiden, en dat om zijns woords wille, hun te Knokke gegeven. Doch dit alles te buiten gaande, heeft hij den handel gesteld in 't oordeel der classis. De gemeente van Knokke, insgelijks afgevraagd zijnde, hebben verklaard, dat zij hunnen dienaar begeeren te behouden en geenszins verlaten. Zoo is 't dan bij de classis besloten, dat Balthazar bij zijn' kerke zal blijven." Wij verheugen ons in zoo wederzijdsche genegenheid tusschen den herder en zijne kudde, die nooit anders dan goede vrucht kan telen.

Toch verkreeg daarna de gemeente van St. Anna ter Muiden haren wensch, om den Knokschen leeraar, althans om de veertien dagen, in haar midden op den kansel te zien. De acten der classis, te Groede gehouden 11 Julij 1581, berigten het ons aldus: „De magistraat van Sluis meermalen verzocht hebbende aan de classis om de parochie van St. Anna ter Muiden met een' geleenden dienaar of vastelijk te voorzien, 't welk tot nog niet verkregen hebbende bij gebreke van dienaars, is inmiddels geconsenteerd, dat Balthasar, dienaar te Knokke des veertien daags daar die van St. Anna ter Muiden dienen zal tot op de naastkomende classis. En die van Westkapelle en Heist zullen bij beurten te Knokke prediken. [Op]dat de gemeente geen' wettelijke occasie krijge over de absentie haars dienaars [zich] te beklagen, is voorschreven Balthazar ernstiglijk vermaand, zichzelven niet te vervreemden van zijn' eigen consente [gemeente?], dewelke met zijn' persoon en dienst tevreden is. Waarover hij de kwijting zijner conscientie den broeders beloofd heeft." Wij komen straks op deze veertiendaagsche prediking te St. Anna terug en op de edelmoedige wijze, waarop de Knoksche prediker zich daarvan gekweten heeft.

Nog echter gaf men het te St. Anna ter Muiden niet op om in het uitsluitend bezit te geraken van den begeerden en geliefden

leeraar. Op de classis te Oostburg, den 12 September 1581, „begeerden de Christelijke broederen van St. Anna ter Muiden van de broederen der classis, dat Balthasar van Dijcke, dienaar te Knokke, hun tot een' wettigen dienaar toegeëigend zou worden." Doch ook nu mislukte hunne poging. „De broederen sloegen het hun gansch af, en Balthasar zal bij zijne kerk blijven, doch zal hij die van St. Anna den tijd van twee maanden bijstaan in zulke maniere als hij te voren gedaan heeft; waarin Balthasar geconsenteerd heeft."

In October 1582 was Knokke echter vacant en ontving een' anderen leeraar, op wien wij straks het oog zullen rigten. Of B. van Dijcke vertrokken of gestorven is, mogt ons niet ter kennisse komen.

Wij gaan tot de derde bron, waaruit ons berigten van Knokke's reformatie toevloeijen. Zij is gelegen in de rekeningen van St. Anna ter Muiden, die ons eene merkwaardige bevestiging geven van wat wij reeds hoorden. De stadsrekening van 1580—1581 maakt gewag van eene reis naar Brugge in laatstgemeld jaar, om te verwerven, dat den predikant van Knokke zou geordonneerd worden, over andere week te Mude te prediken; iets, dat in de vóórrekening bepaalder aldus luidt: „Pieter Zoetaert, burgemeester van der courpse, en de pensionaris [Hendrik van Couteren] hebben gereisd den 17 Junij 1581 tot mijne heeren de commissarissen, om te verkrijgen den predikant van Knokke over andere week ter Mude: elk van hen [burgemeester en pensionaris] een dag, en nog een dag om diezelfde reden omtrent acht of tien dagen te voren." Men ziet, de Mudenaars beproefden het bij de klassikale vergadering niet alleen, maar ook bij de commissie van geestelijke goederen, en zij deden er twee reizen voor naar Brugge. Voor dezelfde zaak hadden zij ook reeds brieven gezonden naar de classis van Westkapelle, den 9 Mei 1581, alwaar zij, gelijk we boven vernamen, het beroep op van Dijcke inbragten [1]. De pogingen van Zoetaert en van Couteren werden met gelukkigen uitslag be-

kroond. 't Werd ons boven berigt, dat de classis van Groede den 11 Julij 1581 aan hun verzoek voldeed. Wat de kerkerekening van St. Anna daaromtrent meldt is waardig, dat wij 't in zijn geheel mededeelen. „Joachim Heindricx," zoo lezen wij, „voor diverse onkosten en teringe, gedaan ter cause van den predikant van Knokke, die over andere weke gekomen is prediken ter Mude den tijd van omtrent zes maanden. En ook eenige gelagen, geteerd bij de wet, kerkmeesters en vele notabelen van Sluis, zich gevonden hebbende ter eerster predicatie in goeden getale. In dezelve som is ook begrepen de wagenhuren en de twee gouden kroonen, geschonken voor de huisvrouw van den predikant, gemerkt hij voor al zijne moeite en reizen geen geld heeft willen nemen." Zoo is dan ons verlangen bevredigd, elders uitgedrukt, om den naam te weten van dezen belangeloozen Knokschen leeraar. 't Was Balthasar van Dijcke, dien wij hieruit leeren kennen, niet alleen als gehuwd, maar die, ook door alles wat wij van hem vernamen, ons voor oogen staat als een onbaatzuchtig en ijverig Evangeliedienaar, op wiens werk men prijs stelde en aan wien zoowel de Knokkenaars als de gemeente van St. Anna met liefde verbonden waren [1].

Joos van den Rosiere.

Hem ontmoeten wij als van Dijke's opvolger. 't Was op de classis te Breskens, den 2 October 1582, dat „op 't verzoek van die van Knokke, begeerende een' dienaar, de broederen der classe hun beloofd hebben, alle assistentie te doen die mogelijk is, ook om hen met een' dienaar te voorzien. En hebben de broederen Joos van den Rosiere der kerk van Knokke toegeëigend, en zal Zondag den 7 October naastkomende aldaar gaan prediken." In de volgende klasse, gehouden te Sluis den 18 December, waarop ook „Knokke" verscheen, maar zonder credentiebrief, wordt Joos van den Rosiere na Heist opgenoemd, om de predikbeurten te Kadzand te gaan waarnemen. Ongetwijfeld was hij toen nog predikant te Knokke. Doch naderhand vinden wij noch van zijn vertrek, noch van zijn' dood eenig narigt.

Joost van den Rosiere was, eer hij te Knokke kwam, predikant geweest te Schoondijke, volgens de handelingen der klasse, aldaar gehouden den 24 April 1582. Dezelfde vergadering besloot toen, dat hij de predikdienst te Lapschure zou gaan waarnemen.

Tot zoover gaat wat wij ontdekken konden van de hervorming te Knokke. Wij hebben het met stipte trouw opgegeven en alléén de stem der geschiedenis doen spreken.

VII.

KNOKKE, NA DE HERSTELLING DER ROOMSCHE GODSDIENST.

Reeds ten jare 1583 liet zich ten platten lande in deze streken de magtige hand gevoelen van Spanje's veldheer, den dapperen en schranderen Alexander Farnése, hertog van Parma. Brugge mogt het nog uithouden tot in 1584 en Sluis tot in 1587, eer zij zich bogen voor den overwinnaar, het omliggende land, de kleine, onversterkte steden, zij lagen daar open en weerloos, en waren al vroeger door zijn' talrijke benden bezet en voor zijn reuzenkracht bezweken. De verschrikte inwoners vlugtten haastig naar de vestingen en lieten hun' verlatene erven achter aan de roofzucht en plunderwoede van Parma's ruwe soldaten. Brugge en Sluis stroomden vol, de dorpen en opene plaatsen werden ledig, slechts bewoond nog door de stoutmoedigsten en de armsten.

Zoo ging het te St. Anna ter Muiden, zoo ging het elders; zoo ging het zeker ook te Knokke, dat zoo digt lag bij de monding van het Zwin en bij de sterkten, die dezen waterweg naar Sluis omzoomden, zoo digt bij het magtige Sluis zelf, waar de arendsblikken van den Spanjaard zich begeerig heên rigtten. Eene aanteekening in het archief van St. Anna ter Muiden is daar om het gezegde te bevestigen. Hoogst belangrijk is zij, omdat zij de juiste bepaling aangeeft van den tijd, waarop in dezen omtrek de oorlogsbewegingen uitbraken, den tijd ook

waarop en de plaatsen werwaarts de inwoners de wijk namen. 't Was kort na den 31 Mei, in 't begin van Junij 1583, dat de krijgsberoering „in dit kwartier opreës" en dat alle ingezetenen van Mude binnen „Sluis, Brugge en elders de vlugt moesten nemen" [1]. Dit wordt versterkt door wat in één der Oostburgsche stedeboeken gelezen wordt, „dat de stad Oostburg en omliggende dorpen verbrand zijn geweest in den jare 1583, zulks dat alle de inwoners van dien verloopen zijn" [2]. Waar alzoo van dit kwartier en de omliggende dorpen gesproken wordt, daar kunnen wij er niet aan twijfelen, of Knokke deelde ook in de verwoesting, die 's landzaats erf bestormde en waarvoor hij angstig wegvlood.

Knokke's rekeningen bewijzen het. Immers, de eerstvolgende, die zich, volgens het hoofd, aansluit aan die „van den jare xv^{c}. lxxx" (waarin de predikant enz. vermeldt wordt), en loopende over 1593 en 1594, maar toch ook uitgaven behelzende van 1582 en vervolgens, is eerst gedaan den 14 Februarij 1597; een blijk, dat men een' reeks van jaren geleefd had in de droevigste verwarring, dat eerst langzamerhand de gevlugte Knokkenaars waren teruggekomen, voor zoovelen zij niet voor altijd waren uitgeweken, en dat er eerst toen weêr orde in de ontwrichte zaken kwam [3].

Wij zullen deze en volgende rekeningen naar rangorde nog kortelijk doorloopen om het voornaamste er uit te ontleenen wat op de herstelling der Roomsche godsdienst betrekking heeft. Immers, 't is noodeloos te zeggen, dat deze herstelling met de vernieuwing van het Spaansch gezag gepaard ging en dat er na PARMA's triomf ook te Knokke geen sprake meer zijn kan van hervorming. Dat wij er dan al aanstonds posten in ontmoeten als „aan Onze-Vrouwemisse" te Ramskapelle, gelijk weleer, dit zal ons niet verwonderen. Evenmin, dat wij er den pastoor in aantreffen. Zijn naam echter wordt ons niet opgegeven. Hij was, toen de rekening op den 14 Februarij 1597 gedaan werd, afwezig, zooals het slot meldt. In zijne absentie was m^{r}. JAN BABTISTE BATE, archidiaken, tegenwoordig, aan wien daarvoor *f* 1

betaald werd. En almede aan zijne afwezigheid is het toe te schrijven, dat aan den pastoor van Westkapelle, wegens de dienst die hij deed aan de parochianen van Knokke, werd toegelegd *f* 13,50, en *f* 11,50 voor verteerde kosten bij denzelfden met de kerkmeesters en parochianen, mitsgaders eene gratuïteit hem geschonken.

De rekening die zich aan de genoemde aansluit is, volgens het hoofd, over 1584—1596, en vermeldt velerlei nog achterstallige posten, die in de vorige niet opgenomen waren. Zij werd gesloten 22 April 1598, in tegenwoordigheid van CHRISTIAAN DE BRABANDER, deken der Christenheid van Sluis. Als pastoor wordt ons opgenoemd JAN BABTISTE PLAYSIR, „pastoor van Knokke en Heist," die mede tegenwoordig was. Er wordt in gewaagd van eene vertering met die van Heist „in 't aannemen van den tegenwoordigen pastoor," en wij zien er tevens uit, wie zijn voorganger was. 't Was JAN BOONE, die naderhand in 1602 de gemeente van St. Anna ter Muiden diende [1]. Door kerkmeesters van Knokke was verteerd *f* 3 „met die van Heist en Ramskapelle als heer Jan Boone te Heist gehuurd was voor pastoor, ter ordonnantie van 2 Mei 1597", en nogmaals *f* 2,40 „te Heist in 't aannemen van broeder Jan Boone om te wezen pastoor van deze kerk en parochie." Waarschijnlijk waren de drie gemeenten, wegens de geringe bevolking, aanvankelijk vereenigd, gelijk nu nog Knokke en Heist slechts één' priester hadden.

Rekening over 1596 tot 1 October 1597. J. B. PLAYSIR was er 17 Junij 1599 bij tegenwoordig als „pastoor van Knokke en Heist." Doch ook „heer Pieter de Moor, presbytere en pastoor te Westkapelle," wordt er in vermeld, ter oorzake „dat hij alhier mede de pastoorlijke dienst bewaard heeft in 't administreren van de heilige sacramenten, visitatiën te doen, waar 't van noode geweest is, den tijd van omtrent anderhalf jaar." Bij ordonnantie van 23 November 1598 werd hem daarvoor *f* 48 betaald. Volgens dezelfde ordonnantie werd aan den koster van Westkapelle, QUINTEN DE MONCHAUX, over dat tijdperk *f* 7,50

uitgegeven. Omtrent de dienst van dezen pastoor en koster hadden de kerkmeesters te voren eene overeenkomst getroffen. — De kerk was jammerlijk vervallen. Het metselen van het altaar, de bogen en vensters was aanbesteed, en een arbeider had drie dagen gewerkt om het gebouw te zuiveren en schoon te maken. Eerst nu wordt dan ook weder van de viering van het kerkwijdingsfeest op 22 Julij gewag gemaakt. Woonden misschien de Knokkenaars, vóór deze herstelling van hun kerkgebouw, te Heist en Westkapelle de godsdienst bij? Wij doen te meer deze vraag, omdat wij lezen: „Ontvangen van Osten van Neste, over 't gebruik van dat hij in de kerke gewoond heeft, een jaar, geëindigd Mei 1597."

Rekening over 1 October 1597 tot 1 October 1598, en 1 October 1599 tot October 1600, den 1 Maart 1601 overgebragt in bijzijn van J. B. Playsir, „pastoor van Knokke en Heist." Aan Christiaan de Brabander, „priester en deken der Christenheid van het kwartier van Sluis," werd voor de kerkvisitatie *f* 6 uitbetaald, en aan denzelfden *f* 3 voor de „visitatie der laatste rekening." Het maken der kerk en der kapelle werd aanbesteed, en vele herstellingen en bouwstoffen voor een en ander worden in uitgaaf gebragt. Dat echter de kerk reeds ter godsdienstoefening gebruikt werd, toont de betaling van *f* 0,75 voor 't leveren van was aan de kerk, zoo ook van was „op den Donderdag," bedragende *f* 0,22[5]. Ook de vertering op „kermisdag," 22 Julij 1599, wordt opgegeven.

Rekening van 1 October 1600 tot 1 October 1601, gedaan in 't bijzijn als boven, 27 Junij 1602. Dezelfde deken te Sluis deed de kerkvisitatie. Aan „Pierken de Messemaker, wijlen koster van deze kerk en van Heist," werd eene gratuïteit toegelegd wegens zijn' kostersdienst in 1598 en 1599. Voorts leest men weder van 't besteden der kerk en talrijke reparatiën ook aan de kapel. Aanmerking verdient nog deze post: „vertering in 't verzoeken van zekere som te ligten, om daarmede te volkomen het opmaken der kapel, vermits het geld der gemeente niet ingekomen is door den grooten overlast, waarmede de gemeente

is belast geweest van de garnizoenen van paardenruiters."

Rekening over 1 October 1600 tot 1 October 1602, overgebragt 19 Junij 1608, in tegenwoordigheid van mr. Jan Beltram, deken der Christenheid van Sluis. Knokke schijnt toen weder geen pastoor gehad te hebben. Wel wordt eene som van ƒ41,82^5 in uitgaaf gebragt aan J. B. Playsir, „pastoor van Heist en Knokke, over de quote der parochie van Knokke," maar slechts tot 1 September 1602. Of toen de dienst weder opgeheven is wegens krijgsbeweging — straks hoorden wij van garnizoen — durven wij niet beslissen. Zeker is het, dat prins Maurits 19 Augustus 1604 Sluis weder innam en dat het ook deswegens te Knokke in dezen tijd hoogst onrustig zal zijn geweest. Daaraan zal ook wel toe te schrijven zijn, dat de rekening eerst in 1608 geschiedde. De volgende berigt, dat de landerijen van 1604—1607 hadden vaag gelegen „door den oorlog en den benaauwden tijd."

Zij loopt over 1 October 1608 tot 31 December 1609, en is gesloten 16 September 1610 voor mr. Jan Beltram, die nog den titel draagt van deken der Christenheid van Sluis, en Jeronymus Vanders, pastoor. Aan een' waard te Westkapelle werd betaald voor vertering aldaar „in 't aannemen van den pastoor, waarvan het derde part komt ten laste der kerk van Knokke." Misschien werden de twee andere derden door Westkapelle en Heist betaald. Althans, toen de deken te Westkapelle de eerste dienst deed — denkelijk was zij er óók gestremd geweest — droeg Knokke weder een derde in de kosten. Evenwel wordt Jeronymus Vanders uitdrukkelijk pastoor van Knokke genoemd, en zijn tractement verantwoord over Junij 1609 tot Februarij 1610 tegen ƒ 84 's jaars. De koster van Westkapelle ontving ƒ 2 in mindering van zijn dienst. Dat J. B. Playsir thans elders, welligt te Brugge, gevestigd was volgt daaruit, dat pastoor en kerkmeesters van Knokke in gemelde stad met hem „de habyten der kerk gingen vervolgen." De kostbaarheden zullen aldaar in den gevaarlijken oorlogstijd zijn bewaard geweest. Nog verdient melding, dat als ontvanger der kerk was aangesteld Laurens Pauwels, die op 't laatst der zestiende eeuw voorkomt als pastoor

van St. Anna ter Muiden [1]. Ook de beide rekeningen, die wij nog beschouwen moeten, zijn door hem, in zijne betrekking te Knokke, geschreven.

Van de rekening, die thans volgt, is het hoofd verloren. Zij loopt waarschijnlijk over 1610 en 1611 en is gesloten 27 Augustus 1612, voor den deken der Christenheid van Sluis, doch ongeteekend. Weder ontmoeten wij er pastoor VANDERS, aan wien echter geene andere betaling wordt verantwoord dan voor dienst in Maart, April en Mei 1610 *f* 21. Het schijnt, dat nu de kerk, waaraan nog veelvuldige timmeringen werden gedaan en die geheel met stroo was gedekt, voltooid was, vermits wij lezen, dat de mei er werd op gestoken. Wat voor de eeredienst noodig was zien wij gedurig aangebragt. Zoo gingen de kerkmeesters met den pastoor naar Brugge, in Julij 1612, om aldaar te koopen een casufel, altaardwalen, 22 ellen rood saai voor gordijnen enz.; en de koster bragt den gewijden steen en het misseboek mede. Zelfs werd de St. Margarethadag met meer luister gevierd dan wij vroeger vermeld vonden. Aan „broeder Pauwels Tavernier, prior der Karmeliten" te Brugge, en den koster werd toen betaald *f* 4,75, „over dies te Knokke twee religieusen dienst gedaan hadden" op gemelden dag in 1611. En in 1612 geschiedde het door twee priesters met den koster van Oostkerke. Kort daarna moet het gelag te Oostkerke hebben plaats gevonden „als de pastoor aangenomen was" in tegenwoordigheid van den deken, die aldaar woonde.

Wij leggen de laatste rekening vóór ons, waarop wij nog het oog willen slaan. Loopende over de jaren 1612 en 1613, werd zij overgebragt 17 Junij 1614 voor „heer en mr. Johannes Lantsocht, deken der Christenheid van Sluis, en heer en mr. Livinus Luda, pastoor van Knokke," die beiden als zoodanig de rekening teekenden. Vóór pastoor LUDA — schoon van dezen gezegd wordt, dat hem *f* 12 werd toegelegd voor zekere diensten aan de parochie „als heer Jer. Vanders vertrokken was" — is er echter nog een ander in dienst geweest. „Betaald," luidt het, „aan heer en mr. Michiel de Finelles,

pastoor van Knokke, over 't celebreren van de goddelijke dienst, voor zijn pensioen van den tijd van twaalf maanden, beginnende den 22 April 1612 en eindigende den 22 April 1613, ten advenante van" *f* 7 „'s maands, bedraagt" *f* 84. Nog komen vele vertimmeringen en verbeteringen voor aan het kerkgebouw. Merkwaardig daaromtrent is deze post: „Ontvangen van m^r. Aernout Lambrecht, ontvanger van Zijne Eerwaardigheid den bisschop van Brugge, omme en tot reparatie van de kerk, bij Z. Eerw. gegund" *f* 36. Deze bisschop was KAREL PHILIPPUS DE RODOAN, bekend om zijne godsvrucht en milddadigheid, waarvan het medegedeelde ter proeve strekt. Er blijkt ook uit, dat de beschuldiging, die ergens in druk is opgenomen, te ver gaat, alsof de patronen der kerken in het Vrije van Brugge de heiligdommen lieten vervallen zonder er zelfs naar om te zien, wordende ook de Brugsche bisschop ten aanzien van Knokke daarin betrokken [1]. Ook nu werd veel voor de godsdienstoefening aangekocht. Als wij daaronder weder lezen van „den steen, waarop men 't sacrificie der misse doet," waarvan wij boven reeds één- en andermaal hoorden, dan moeten wij ons hierbij voorstellen, dat de steen, die het altaar bedekte, door den bisschop moest gewijd zijn, eer hij tot zijn heilig doel kon dienen. Er is eene oude verordening van een concilie, dat de altaren van steen moesten gebouwd worden. Doch van wege de onkosten zal dit niet overal geschied zijn. Wáár echter ook een houten altaar gesticht werd, overal moest het met een' steen bedekt worden, waarop de mis gedaan werd; en deze steen ontving de bisschoppelijke wijding. Nog heden wordt dit in de Roomsche kerk in acht genomen. — Voor 't eerst na 1580 lezen wij nu ook weder van „petitiën en gratiën, bij de kerkmeesters omgehaald in de kerk op Zon- en heiligdagen." De aloude renten aan 't klooster van den Eekhoute, aan de kerk van Westkapelle enz., begonnen nu mede te worden uitbetaald. Nog lezen wij niet van de Jezusmissen en jaargetijden, maar later werden zij toch evenzeer hersteld. Kortom, de Roomsche godsdienst te Knokke hernam van lieverlede de plaats, die zij er van oude

tijden bekleed had. Wij mogen er niet bijvoegen: die zij nog heden bekleedt; want de eeuwenheugende jaargetijden en Jezusmissen zijn thans, naar onze berigten, met de meeste der oude renten, landerijen en gebruiken verdwenen. De tijd verandert alles. De Fransche omwenteling in 't laatst der vorige eeuw zal ook hier wel haar vernielingswerk verrigt hebben.

Wij hebben onze taak volbragt, en wij volbragten ze met vreugde. Wij streelen ons met de hoop, dat wij ook voor onze lezers iets aan 't licht bragten, waarvan zij hier en daar niet zonder voldoening hebben kennis genomen, en dat alzoo de Knoksche overblijfselen, die der vernietiging nabij zijn, nog gesproken hebben eer zij sterven. Eere zij den burgemeester, aan wiens milden en onbekrompen geest wij er 't gebruik van danken. Mogten ook anderen, zijn goed voorbeeld volgende, ons de inzage vergunnen van bescheiden, die, hier met gierige zorg verborgen, dáár door mot en muis verslonden, ginds door vocht en stof bedorven, elders vertreden, veracht, tot scheurpapier bestemd, maar altijd daar neêrliggen zonder ook maar met den vingertop te worden aangeroerd. O, wij vragen niets meer dan 't verworpene en gescheurde, vóór dat het vergaan is. Vragen wij te veel? Welaan, geeft ons de keijen, wij zullen er vuur uit slaan!

En hiermede scheiden wij van het grijze Knokke, dat wij met belangstelling gade sloegen, waarvoor wij zijn ingenomen geworden. Maar wij scheiden er niet van dan met een' warmen heilwensch. Moge het, geestelijk en stoffelijk, groeijen en bloeijen! Moge het toenemen in welvaart, en niet minder in Christenzin en Christendeugd. Moge het van den Allerhoogste gekroond worden met weldadigheden, talrijk als het zand aan zijnen zeeoever, en van den Heer gezegend zijn, zoolang het golfgedruisch aan zijne stranden Gods trouw en majesteit verkondigt, zoo lang zijn' duinheuvels hun' toppen ten hemel heffen, zoo lang het kruis van CHRISTUS geplant is in zijn' boezem!

AANTEEKENINGEN.

Bl. 4, ¹. De legende van St. GUTHAGON is verre van eensluidend door de geschiedschrijvers verhaald te worden. Reeds hoorden wij het. SANDERUS, *Fland. illustr.*, I, fol. 301, is de éénige, die daarbij van Knokke gewag maakt. Hij beroept zich op MOLANUS, *ad 3 Julii, ex lectionibus Ecclesiæ Oostkerckanæ.* Ook is het hoogst twijfelachtig, of GUTHAGON onder de Schotsche vorsten geteld mag worden. Althans, men vindt hem niet onder de koningen van Schotland bij MERULA, *Tydt-threzoor*, en de Schotsche geschiedschrijver HECTOR maakt evenmin van hem gewag. MEYERUS, die in zijne *Annal. Flandr.*, fol. 47, op het jaar MCLIX, de elevatie [*levavit* (elders *solo eduxit*) *episcopus Geraldus*] van het ligchaam van GUTHAGON mededeelt, verwondert zich met regt over dit stilzwijgen van HECTOR; iets, dat door de *Chron. van Vlaend.*, I, fol. 197, 198, aan GUTHAGONS „onbekend leven en dood" wordt toegeschreven. GUTHAGON is onder de heiligen opgenomen, en zijne feestgedachtenis wordt gevierd op den 3 Julij en 1 October. Verg. voorts over zijne legende de *Jaerb. v. Brugge*, 1ᵉ. uitg., I, bl. 118, en *Summa statutorum synodal. cum prævia synopsi vitæ episcop. Tornac.* etc., Insulis, 1726, *in vita Gerardi episc. Torn.*, pag. lxxx, in welk werk St. GUTHAGON als *confessor* geroemd wordt. Ten jare 1444 werd te Oostkerke door den suffragaan-bisschop van Sarepta, NICOLAAS, het gebeente van St. GUTHAGON in eene nieuwe kast gelegd en te zijner eere een altaar gewijd: zie MEYERUS op gemeld jaar, fol. 300; *Chron. v. Vlaend.*, II, fol. 278 en *Jaerb. v. Brugge*, I, 409. SANDERUS meldt nog, dat, toen God door hem vele mirakelen deed, zijn ligchaam (op 't westelijk gedeelte des kerkhofs begraven) nevens de kerk met groote vereering werd ter aarde besteld, en dat er eene kapel boven werd gebouwd waar nu de kerktoren is. — Wij zijn ook daarom eenigzins uitvoerig geweest in de opgaaf der legende van St. GUTHAGON, omdat zij in verband schijnt te staan met de aloude gesteldheid dezer kusten, waarop wij later hopen terug te komen.

Bl. 4, [2]. Deze rekeningen geven de geldswaarde op in ponden, schellingen en deniers parisis. (Een pond parisis is gelijk aan *f* 0,50, een schelling aan *f* 0,02[5]; een schelling had 12 deniers.) Zij behoorden oorspronkelijk tot een boek, waarin zij waren ingeschreven, welk boek thans uit elkaâr is, zoodat zij los en geschonden daar neêrliggen. Dit rekeningboek schijnt begonnen te zijn met 1569. Immers, de oudste rekening, die bestaat, van 1569—1570, verantwoordt als uitgaaf: „Item van desen bouck om inne te registrerene alle de rekenijn̄ dye men jaerlicx doende es, de sōe van 28 sch. par." Wij zeiden, dat zij loopen tot 1613. Er is nog wel eene verzameling, loopende over 1686—1710; maar van deze, als voor ons weinig belangrijks behelzende, zullen wij niet dan een gering gebruik maken. Oorspronkelijk waren zij het eigendom der kerk, blijkens deze apostille op de eerste bl. der rek. van 1570—1571: „De bewijzen, dienende ter justificatie van deze reken̄ zijn hier geexhibeert, ōme die gheleyt te worden met deze reken int secreet [de secretarie; thans zou men zeggen het archief] van de kercke."

Bl. 4, [3]. De oudste aanwezige rekening, loopende over Kersmis 1569 tot Kersmis 1570, spreekt in het opschrift van de „kercke van St. Cathelynen te Cnocken." Volgende rekeningen hebben; „Sint Cathelyne gheseyt Cnocke," wat gelezen wordt tot in de laatste, die voorhanden is over 1708—1710. — De naam Katharina wordt in West-Vlaanderen door letterverandering vaak uitgesproken Katheline. Zoo is de Kathelinepoort ééne van Brugge's uitgangen. In Zeeuwsch-Vlaanderen is de naam Kathelijntje nog eene zeer gewone.

Bl. 5, [1]. *Vlugtige blikken in de kerkelijke archæologie van Noord-brabant*, in de *Dietsche Warande* van J. A. Alberdingk Thijm, *eerste jaar:* 1855, bl. 189.

Bl. 5, [2]. *Histoire de Bruges*, Brug. 1850, p. 146. Ook de St. Salvatorkerk en die van St. Donaas hadden oorspronkelijk andere patronen.

Bl. 5, [3]. „Betaelt voor twee metalen candelaers om op den hooghen outaer inde koor 2 p. 3 s. par." Rek. 1574—1575. „Van xiiij hellen [ellen] passement veroorboort ande gordijnen van den hooghen outaer te vj den. dhelle vij sch." Rek. 1570—1571.

Bl. 6, [1]. „Verteert int verzoucken om zeker somme van penningen te lichten, om daermede te vulcomen het opmaken van voorn. capelle, midts dat het ghelt van de ghemeente niet in en heeft ghecōmen duer den grooten overlast dat het ghemeente es

belast gheweest van garnisoenen van paerderuyters." Rek. Bavo 1600 — Bavo 1601.

Bl. 6, [2]. Het „vlieghen vande clocke" bij uitvaarten wordt dikwerf vermeld, en in de rek. van 1575—1576 wordt gesproken van „vijf vamen coorden verbesicht op den torre om te beyaerdene."

Bl. 7, [1]. B. v.: „van de huytijnghe [uitvaart] over d'huysvrouw van Wouter Maertens, over sepulture, 'tvlyeghen van de clocke, peldere, stallichten ende anders naer costume vj p. par." Rek. 1569.

Bl. 7, [2]. Ook de kerk van St. Anna betaalde aan de kapellanie van St. Michiel in Onze-Vrouwekerke te Meessene een' jaarlijksche rente van 7 grooten. Zie mijn *St. Anna ter Muiden*, bl. 51, en verg. over de abdij Sanderus, t. I, fol. 402.

Bl. 7, [3]. Foraniteit. Ik gis, dat dit woord afkomt van fornieren, *administrare*, *munire*, *ornare:* zie Kiliaen. Het zal dus de administratie, of het kerkbestuur van St. Donaas te kennen geven. De *a* is tusschen de *r* en de *n* tot vergemakkelijking der uitspraak ingeslopen.

Bl. 8, [1]. Een en ander vond plaats op dezelfde wijze te St. Anna: zie *St. Anna t. M.*, bl. 68. Wat betreft de krakelingen, nog heden in Vlaanderen in gebruik, Junius, *Gesch. en belangrijkh. der lijdensprediking*, d. I, bl. 234, (2), zegt er van: „De krakelingen, *craquelin*, *Cracknel*, *Kringel*, in het Duitsch de *Fasten-Bretzel*, worden in vele oorden van Duitschland thans alleen in de vastenweken voor Paschen gebakken. Het is eene lekkernij voor de kinderen; waarschijnlijk moet men het schrijven *Fasten-Pretzel*, naar het Latijnsche *pretiola*, een *prijsje*, of van *preciuncula*, een *gebedje*, om aan te moedigen tot aandachtig bidden. Het bidden met gevouwen handen wordt door dit gebak symbolisch aangeduid. Zie Augusti, *Denkw.*, Th. X, S. 321." De bastaardwijn onderscheidde zich door groote zoetheid en wordt geperst uit in de zon gedroogde druiven of rozijnen. Eene lijf- of liefhoek was, volgens Kiliaen, met honig of most toebereid.

Bl. 8, [2]. Ik ben onzeker, of wij hier door St. Matthijsdag verstaan moeten St. Matthias- of St. Mattheusdag. Beide heiligen waren apostelen. De eerste wordt gevierd den 24 Februarij, de andere den 21 September.

Bl. 8, [3]. De *corporale* is een doek, die de priester met den miskelk uit de sacristie medebrengt, om er vervolgens dezen op neder te zetten. Hij is van fijn linnen, dikwerf met kostbare kant versierd.

Bl. 9, [1]. Parmentier beteekent een' kleêrmaker, en is een Vlaamsch woord, overeenkomende met het Picardische *parmentier*. Zie KILIAEN. Het staat in verband met *parmantig* en het Fransche *parement*, versiering, waarvan dr. DE JAGER zegt in zijn *Nieuw archief voor Ned. taalk.*, d. I, bl. 474: „Wat betreft de afleiding van 't Fr. *parement*, die komt ook voor in het Woordenboek des Instituuts op Hooft, en is allezins aannemelijk. Vooral als men er bij opmerkt, dat dit *parement* aanduidde het prachtig omboordsel en omslagen van kleedingstukken, van waar ook de vervaardiger van zulke mantels *parementier* heette, bij ons *parmentier*, zie van Hasselt op Kil. Men vindt bij Schmeller, I, 292, *die Paramenter* voor sacer ornatus, sacræ vestes. — *Parmantig*, en bij verkorting *parmant*, beteekenen dus te regt: *statig*, *deftig*, *prachtig*. Bilderdijk" enz. Wanneer wij op ónze plaats letten en denken aan het bovenstaande *sacer ornatus*, *sacræ vestes*, dan schijnt de beteekenis van parmentier als vervaardiger van kerkgewaden niet onaannemelijk. Het woord is thans in Vlaanderen, althans te Knokke en omstreken, onbekend.

Bl. 9, [2]. Het chrisma is de heilige olie, waarmede de priester de zieken zalft. Zij werd ingezegend op Witten Donderdag voor het geheele jaar en de overgeblevene verbrand. Zie mijn *St. Anna t. M.*, bl. 68.

Bl. 9, [3]. De herberg „den Blinden Ezel," thans het bureau van policie, stond in de Blinden-ezelstraat, uitkomende op den Burg en de Vischmarkt te Brugge. Zie *Hist. de Bruges*, Brug. 1850, p. 263 en 272. Sint Maarten valt, gelijk bekend is, in den 11 November.

Bl. 11, [1]. Ook te St. Nikolaas bestond weleer eene broederschap van den zoeten naam Jezus, ingesteld 20 Junij 1535. Aan de kerk aldaar werd in 1552 het koor van den zoeten naam Jezus gemaakt. Zie A. J. L. VAN DEN BOGAERDE, *Het distrikt van St. Nikolaas, voorheen land van Waes*, d. III, bl. 370 en 371.

Bl. 11, [2]. Ook te St. Anna ter Muiden werd op den Sacramentsdag eene processie gehouden. Zie over een en ander *St. Anna t. M.*, bl. 69, 72 vv.

Bl. 12, [1]. In het jaar 1589 werd verordend, dat in het Doorniksche bisdom, wegens de hooggaande misbruiken, overal het kerkwijdingsfeest in de dorpen en voorsteden gelijkelijk zou plaats hebben op den vierden Zondag na Paschen. „Item," luidt het, „quia in pagis hujus Dioecesis diebus Dedicationis Ecclesia-

rum præcipue peccatur per ebrietatem, unde rixæ, pugnæ et homicidia non pauca, multis juvenibus ex pagis circumvicinis eo confluentibus ut potitent et choræas ducant; precipimus Pastoribus, ut dedicationes omnium hujus Dioecesis Ecclesiarum, quæ sunt in pagis vel etiam in suburbiis oppidorum, celebrent uno eodemque die, idque 4ª Dnica post Pascha. Sed cum illa Dnica jam præterierit, ut confestim occurratur magnis illis peccatis et inconvenientibus, dedicationes nondum celebratæ 1 Dnica Julii proximi." Art. XII, tit. IV, actorum synod. Tornacensis anno 1589, in *Summa statutorum synodalium cum prævia synopsi vitæ episcoporum Torn.* (Insulis, 1726), p. 234. Verg. ook *St. Anna t. M.*, bl. 65 vv.

Bl. 15, [1]. In de rek. van 1608 en 1609 leest men: „Anderen ontfanck competerende de pastorie." „Men geeft te kennen hoe dat Marijn van Houte heeft in pachte alle de landen, ancommende den pastor van Knocken, voor een termijn van drye jaeren voor iiij p. x s. *p.* [de *p* beteekent *parisis;* doch dit moet blijkbaar zijn *gr.* Alles komt goed als men leest 4 pond 10 sch. *grooten* = *f* 27] den hoop ontfaen van 't jaer xvjᶜ achte liiij p. *p.*" In de volg. rek. wordt 108 p. *p.* in ontvangst gebragt over 1609 en 1610. Daar, blijkens het opschrift der rek. over 1608 en 1609, de landen van 1604 tot 1607 „al vaghe gheleghen hebben deur de hoorloghe en den benauden tijt," moet het ons niet verwonderen, dat de pacht van *f* 27, toen de drie jaren verloopen waren, in 1611 tot op *f* 60 's jaars verhoogd werd. Aldus wordt het verantwoord in de rek. over 1611 en 1612.

Bl. 15, [2]. Zie mijn *St. Anna t. M.*, bl. 51.

Bl. 16, [1]. „Betaelt den zelven [JAN ADAEMS, koster] mitsgaders Jacob Reyniers tzamen clocluyders tot kersmesse lxxj tzamen hemlyen besteet in 't ghemeene, minst werde [waarde] de naeste, ende es heml. tzamen bleven tsrs omme . . . xxj p. xij s. par." Rek. 1570—1571.

Bl. 17, [1]. Zie mijn *St. Anna t. M.*, bl. 96 vv.

Bl. 17, [2]. Of deze broeder RIJCQUAERDT naderhand te Westkapelle is werkzaam geweest en zich misdragen heeft is ons onbekend. Doch in de kerkerekening van St. Anna ter Muiden van 1 Oct. 1578 — 30 Sept. 1579 leest men: „Item [betaelt] over het derde van xviij s. gr. by de soldaden [sic] verteirt int hoochhuus als zy broer rijcquaert te Westcapelle ghesocht hadden . . . . vj s." Welligt behoorde ook broeder RIJCQUAERDT tot de kloosterbroeders van Sluis, één van wie, zooals ons beneden

blijken zal, in ditzelfde tijdsgewricht pastoor te Knokke was.

Bl. 19, [1]. Zie *Statuta dioecesis Brugensis per Reverendissimum Dominum Guilielmum Bassery, ejusdem dioecesis episc.* etc., *Brugis, Greg. Clouwet*, 1693, p. 48, tit. VIII, § VII.

Bl. 20, [1]. Het gezegde omtrent ENGELBERTUS EGMONDANUS, predikant te Heist, is ontleend aan de acten der Brugsche classis uit een Brusselsch handschrift, straks nader te noemen.

Bl. 21, [1]. Verg. mijn opstel over *het observantenklooster te Sluis*, in d. I, stuk I dezer *Bijdragen*, bl. 25.

Bl. 22, [1]. Als zoodanig merken wij niet aan wat voorkomt in de rek. van 1571—1572: „Betaelt over 't maken van de duere vanden heleghen sacramente dat de quaetdoenders ghebroken hebben" *f* 0,65. Want ofschoon het waar is, dat de hervorming den eerbied voor dit Sacrament wegnam, er is toch geen grond genoeg om hier bepaald aan hervormingsgezinden en niet aan eigenlijke kwaaddoeners te denken.

Bl. 23, [1]. Zie A. J. VAN DER AA, *Aardrijksk. woordenb.*, d. VIII, bl. 481.

Bl. 23, [2]. Wij verwijzen onze lezers naar 't geen mijn medearbeider VAN DALE in deze *Bijdragen* heeft medegedeeld, ten aanzien der merkwaardige *Vergadering der staten van Vlaanderen, gehouden te Dendermonde* 17 *en* 18 *Julij* 1578, d. I, bl. 111 vv., en bl. 191 vv.

Bl. 23, [3]. Aangaande het doen der rekening voor de commissie van geestelijke goederen en de commissie zelve, geeft ons de kerkerek. van St. Anna van 1 Oct. 1580 tot 30 Sept. 1581 deze berigten:

„Item verteirt den xv^en^. van decembre lxxx als de ghemeene prochianen vergadert waren om te adviseren vp de brieven, daerby de cōmissarissen ten beleede van gheestelyke goedinghen bescreven de kerckmr̄s eñ ontf^re^. ōme haerl. rekeniñ voor de zelve comissarissen te doene.

„Item betaelt mijn heeren de cōmissarissen ten beleede vañ gheestel. goedinghen, by mijn heeren van Brugghe eñ van den vryen ghestelt over trecoleren vañ voorgaen rekeniñ, ghedaen den ij Januarij xv^c^. lxxxj.

„Item voor de oncosten by de kerckmr̄s ghedaen int reysen tot Brugghe om de zelve rekenin aldaer te laeten recoleren ten voors. daghe."

Aan 't hoofd der rekening staat deze apostille: „Dese rekeñ es

ghepresenteert in auditie van d'heer Osten Beyts, j°. [jonkheer] Jan de Neve, eñ Jan Landsocht, commissarissen den 30 Martii 1582."

Zien wij hieruit, wie in 1582 de commissie van geestelijke goederen te Brugge uitmaakten, althans er toe behoorden, wij weten uit de *Geschied. van Vlaend. van het jaer* 1566 *tot de vrede van Munster, door* J. P. VAN MALE (Brugge 1843), bl. 106, 107, dat in 1580 de commissarissen rekening deden voor den burgemeester van Brugge JOOS DE CABOOTERE, GEERAARD VAN VOLDEN en VINCENT SAEYOEN, schepenen, benevens de notabelen ZEGER VAN MALE en JOANNES PARDO.

OSTEN BEYDTS en JAN DE NEVE waren der hervorming toegedaan en zijn deswegens naderhand uit Brugge geweken. Van JAN LANDSOCHT is 't onzeker.

Bl. 25, [1]. Verg. omtrent JAN SARRAGON deze *Bijdragen*, d. I, bl. 220, 89 en eld. Wat verder van hem gezegd is, is ontleend aan 't actenboek des herv. kerkeraads te Sluis van 1578 tot 1585.

Bl. 25, [2]. Uit de spelling DEYCKE en DEICK in onze rekening, voor VAN DIJCKE of DIJCK, blijkt ons te meer, zooals wij beneden hooren zullen, dat VAN DIJCKE een Hollander was, vroeger in het Brielsche land gevestigd. De West-Vlamingen toch kennen in de volkstaal de *ij* niet, gelijk die in Holland wordt uitgesproken. Zij kennen die klank alleen uit de *ei.* Komt nu iemand uit Holland, die zich VAN DIJKE noemt, dan zullen zij (wij spreken van de onkundigen) zijn' naam VAN DEIKE spellen en daarbij welligt aan een' eikenboom denken (van den, van d'eike). Ware ds. VAN DIJCKE een inlander geweest, men had hem VAN DIKE genoemd en VAN DIJCKE geschreven.

Bl. 26, [1]. Het is mij gunstig ten gebruike afgestaan en berust thans te mijnen huize. Een onwaardeerbaar gedenkstuk is het voor de geschiedenis der hervorming in deze streken en in het meer oostelijk gedeelte van West-Vlaanderen. Eerlang hoop ik het met de vereischte toelichting uit te geven.

Bl. 29, [1]. „Jan Lotius messagier ende Inghel Marcelis beede vp eenen dach ghesonden aende classe vergadert zijnde te Westcapelle, d'eene met beslote brieven van der Muude en d'ander met brieven van der Sluus in faveur van zelve van Muude:" stadsrek. van St. Anna t. M. van 11 Sept. 1580 tot 10 Sept 1581. Verg. mijn *St. Anna t. M.*, bl. 104, waar ik verkeerdelijk een en ander tot 1580 gebragt heb.

Bl. 30, [1]. A. w., bl. 104, 105. Wat aldaar verder op bl. 105 gezegd wordt aangaande de reis van de Mudenaars naar de klasse van Oostburg, den 12 Sept. 1581, „toen de dienst van den Knokschen leeraar waarschijnlijk geëindigd was," wordt deels bevestigd door 't geen wij in den tekst van het verhandelde op die klasse opgaven, deels daardoor zelf verbeterd. Het is althans zeker, dat het half jaar dienst van den Knokschen leeraar te St. Anna niet is aangevangen in Januarij 1581, gelijk t. a. p. gegist wordt, maar vermoedelijk eerst in Julij.

Bl. 32, [1]. De aanteekening, hier bedoeld, is geschreven in de vóórrek. der stad van 11 Sept. 1582 tot 7 Sept. 1590, gedaan 15 Nov. 1590. Zij luidt aldus: „Ende annopende den pacht van den wijn en bierassijs deser stede, verpacht den xxxj Meye lxxxiij eñ inneghegaen den ix Junij van den zelven jaere, vutedien de troublen eñ vlucht van de insetenen derzelver stede zeer corts naer de bovenscr. verpachtinghe vp rezen, en es niet ontfaen." Hieraan sluit zich deze post uit de stadsrek. over gemelden termijn: „Ende zo verre alst raect den ontfanc van assijs deser stede van den jaere innegaende ix^{en} wedemaent [Junij] xv^{c} lxxxiij ende hendende ix^{en} wedemaent xv^{c}. lxxxiiij^{tich} ende andere naervolghende jaeren van deze rekeninghe, es den zelven assijs van tvoorscr. jaer lxxxiiij^{tich} wel in pachte ghegheven gheweest, nemaer duer de troublen van oorloghe, zeer corts naer de voorschreven verpachtinghe int quartier vpgherezen, ende dat alle de inzetenen deser zelver stede binnen der stede van Sluus, Brugghe en elders de vlucht nemen moesten, danof niet ontfaen gheweest" enz.

Bl. 32, [2]. V. D. AA, *Aardr. woordenb.*, d. VIII, bl. 488.

Bl. 32, [3]. In genoemde rek. vindt men deze uitgaaf: „Betaelt de zelve [ontvanger] voor een gratuyteit hem toegheleyt by de ghemeene prochiaenen voor eñ int regaerd dat hy de bewijsen van deser kercke heeft ghesalveert en bewaert gheduerende dese jeghenw^{o} troublen, zo wel de rekenyn^{en} als tregistre" *f* 10.

Bl. 33, [1]. Zie mijn *St. Anna t. M.*, bl. 120.

Bl. 36, [1]. A. w., bl. 119.

Bl. 37, [1]. Zie *Factum pour les Directeurs des Villages du Païs du Franc de Bruges*, *au sujet des Dixmes*, in 1688 door den advocaat L. LOOTYNS opgesteld. Men leze bl. 145—148.

VERGADERING

DER

STATEN VAN VLAANDEREN,

GEHOUDEN TE DENDERMONDE, IN DECEMBER 1578,

TOEGELICHT

DOOR

J. H. VAN DALE.

Wij hadden waarlijk niet durven hopen, zoo spoedig aanleiding te vinden, om nog éénmaal terug te komen op de gewigtvolle vergadering der staten van Vlaanderen, den 17 en 18 Julij 1578 te Dendermonde gehouden [1]. Die aanleiding vinden wij in een hoogst belangrijk stuk, door een' verdienstelijk beoefenaar onzer vaderlandsche historie, den hoogleeraar dr. J. VAN VLOTEN, medegedeeld in zijne met aanteekeningen en bijlagen verrijkte vertaling *Marnix van St. Aldegonde en de wording van het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, vrij naar het fransch van Édgar Quinet*, bl. 177—180. Het oorspronkelijke stuk, ter leidsche akademie bewaard, berust aldaar onder de papieren van BONAVENTURA VULCANIUS, „den tijd- en strijdgenoot" van den edelen MARNIX VAN SINT ALDEGONDE. 't Is een' kladschrift van des laatsten hand „van het besluit, genomen ter vergadering der vier leden van Vlaanderen te Dendermonde (15 Julij 1578), betreffende den godsdienstvrede." Zóó dacht aanvankelijk en zóó schreef ter boven aangehaalde plaats de geachte uitgever van het stuk. Het kon wel niet anders of dit moest in de hoogste mate ónze belangstelling wekken, als die het besluit, door adel

en geestelijkheid ter genoemde vergadering genomen, hebben openbaar gemaakt en toegelicht, waaruit wij hebben afgeleid, dat de afgevaardigden der vier leden van Vlaanderen te dien stond, tot geen bepaald besluit zijn gekomen; — iets, dat ook blijkt uit de *Résolutions des états-généraux*, als waarin wij onder dagteekening van 28 Julij 1578 lezen: „Et d'aultant que Messieurs les députez de Flandre disent qu'ilz ne sont auctorisez pour entrer en la dite conférence [avecq messieurs les ambassadeurs de France] est dict, d'escripre lettres aux quatre membres de Flandres; affin de faire tenir aux Estatz-Généraulx leur finale résolution, tant sur la dite conférence, que sur aultres poincts et articles proposez en leur assamblée dernière en la ville Dermonde." [1] Dit noopte ons dus tot gezette overweging en naauwe toetsing van het belangrijke stuk, en deze bragten ons tot het besluit, dat de medegedeelde resolutie niet genomen kan zijn op bovengenoemde, maar op eene latere vergadering, evenzeer te Dendermonde gehouden. Onze hooggeleerde vriend trad dan ook, nadat hij onze bezwaren had getoetst en overwogen, onze meening bij, ja wees ons zelfs op de bronnen, waar gewenschte inlichting konde geput worden ter nadere tijdsbepaling dezer onbekende vergadering. Wij wenschen dan, bij het licht der geschiedenis, het tijdstip dier vergadering zoo na mogelijk vast te stellen, na eerst het merkwaardige stuk zelf te hebben medegedeeld.

Mogt onze geschiedkennis er door uitgebreid worden! Mogt de schat onzer levenswijsheid er door aanwassen! Mogt er de overtuiging door worden bevestigd, dat slechts in eerbiediging van anderer regten, de heiligheid en veiligheid onzer eigene regten kan gelegen zijn.

Aldus luidt het, zoo trouw mogelijk uit het fransch overgezette besluit:

Mijne heeren de afgevaardigden der vier leden van Vlaanderen, vergaderd geweest zijnde te Dendermonde om te beraadslagen over de middelen ter mijding van den inwendigen oorlog en verdeeldheid, die ons schijnt te bedreigen, en tot herstel eener

hechte en onschendbare overeenkomst, waarin ontwijfelbaar het heil en de zekerheid ligt van ons vaderland en onze vrijheden, ons leven, vrouwen en kinderen, ja van al onze nakomelingschap;

Ook om met de daad te toonen, dat zij van hunnen kant nooit tot iets gedreven zijn geweest, dan tot handhaving van alle eendragt;

Hebben besloten, bepaald en onderling vastgesteld, zich onschendbaar vereenigd en verbonden te houden met de overige gewesten van Nederland, onder de gehoorzaamheid van Zijne Hoogheid en van Zijne Excellentie, als diens algemeenen stedehouder, en van de generale staten.

Ook om aan niemand reden tot misnoegen of oproer te geven, en om de moeijelijkheden te ontgaan, die zich gewoonlijk opdoen door partijdigheid ter zake van de godsdienst,

Hebben besloten, volgens de vergunning hun daartoe verleend door Zijne Hoogheid en de algemeene staten, door het geheele graafschap en land van Vlaanderen een' vorm van godsdienst-pacificatie of Religionsfried vast te stellen en te handhaven, waardoor eene goede overeenstemming, vriendschap en eendragt tusschen alle inwoners van gezegd land moge kunnen worden onderhouden; zonder ter zake van gemelde godsdienst elkander te ergeren.

Te weten, dat van de beide godsdiensten, zoowel die, welke men katholieke en roomsche heet, als die, welke den naam draagt van gereformeerde of evangelische, de eene en de andere vrij zal zijn voor allen en een' iegelijk,

Zonder deswegens aan eenig verwijt of blaam bloot te staan, of onderworpen te zijn aan eenige beschuldiging of straf, hoegenaamd.

En opdat God worde gediend en 's volks vertrouwen staande gehouden in Diens vreeze, en ten einde niemand aanleiding vinde om uit te spatten in goddeloosheid en godloochening, waaruit slechts algeheele verwarring, wanorde in den staat, en verlies van alle menschelijkheid [ruine de toute humanité] ontspruiten kan,

Zal, zoowel aan die van de eene godsdienst als van de andere, vrije uitoefening van hun' godsdienst met alles wat er van afhangt vrijstaan;

Onder zeer uitdrukkelijk verbod, dat men elkander om het gezegde verschil in godsdienst met woord of met daad kwelle, verbittere, bespotte of schelde [injurier];

Maar zullen allen gehouden zijn, in alle eensgezindheid, eendragt en vriendschap met elkander te verkeeren.

En te dien einde zal in alle steden, burgten, vlekken, dorpen en gemeenten, waar eenig getal inwoners zal zijn, die het begeeren zullen, de oefening der beide godsdiensten hersteld worden.

Te welken einde de overheden van elke stad of plaats, welke ook, respectivelijk, gehouden zullen zijn kennis te nemen van de gelegenheden der plaatsen, om te beschikken, zoowel deze als gene, tot het bovengezegde einde, en dit met de commissarissen, aan wie door afgevaardigden der vier leden zulks zal worden gelast, latende elk en een' iegelijk, van welken stand, staat of kerk hij zij, zoowel geestelijken als edellieden, aanzienlijken of burgerlieden, in het genot hunner goederen, zoo roerende als onroerende, hunner regten en voorregten, zonder daarin eenig belet of hinder te doen of te laten doen.

En daarenboven zullen de gezegde overheden en officieren, ieder in zijn' eigene plaats in het bijzonder, verpligt zijn er in alle strengheid en zonder eenige oogluiking of veinzing de hand aan te houden, dat alle hoon, beleediging [injures], schimp en andere ergernis geweerd worde, en iedereen gehouden in rust en stilheid; allen, die deze overeenkomst en dit besluit overtreden of wederstaan, zeer strengelijk straffende naar den eisch der zake.

En opdat dit vast, duurzaam en onherroepelijk blijve, zal het geteekend worden door al de afgevaardigden der vier leden, door alle groote en kleine steden [1] en daarenboven nog door de voornaamste mannen der steden, zoo geestelijken, edelen als aanzienlijken, die allen zich verbindende om met alle magt te zor-

gen, dat gezegd akkoord en religionsfried onschendbaar worde nagekomen en onderhouden.

Daarenboven zal men Zijne Hoogheid en Zijne Excellentie en de heeren algemeene staten verzoeken het insgelijks te teekenen tot grooter gezag en pacificatie.

Wel te verstaan, dat — hoewel de gezegde afgevaardigden der vier leden van Vlaanderen oordeelen, dat dit het ware en éénige middel zij om alle opstanden en beroerten van het verledene, wegens godsdienstgeschil ontstaan, te stillen [appaiser], dat een dergelijke religionsvrede door alle andere provinciën in het algemeen worde aangenomen,

Evenwel — zij niet verstaan en begeeren hunnen naburen en bondgenooten de wet te stellen, maar de staten van elke provincie in hun eigen gewest zullen laten verordenen zoo als hun voor zal komen voor de algemeene rust voegzaam te zijn; of, dat zij zulks laten zullen aan de..... [au.....] overweging der algemeene staten, zonder eenigzins de andere provinciën of steden ter oorzake van de godsdienst of eenige andere kwestie of bijzonder verschil te overweldigen, te schaden of tegen te werken;

Houdende zij, wat hen aangaat, alle goede vriendschap, verstandhouding en goede buurschap met al de andere gewesten van Nederland, volgens de daaromtrent geslotene unie en de daarop gevolgde verklaringen.

En te dien einde zullen zij beloven en zich verbinden om alle gemeene middelen, die in het land en graafschap van Vlaanderen geheven zullen worden, te besteden ter dienste der generaliteit, zooals dit door Zijne Hoogheid en de algemeene staten zal bevolen worden.

En zullen zij al hunne krachten, middelen en magt gebruiken om den gemeenen vijand te verdrijven, te weten den Spanjaard met zijne aanhangers, en om het vaderland te herstellen in zijne oude regten, vrijheden, privilegiën en wettige wijze van bestuur.

Overigens, wijl onlangs eenige verwikkeling ontstaan is tusschen die van Gend en de waalsche soldaten, waaruit groote verdeeldheid en zelfs een binnenlandsche krijg dreigt geboren te

worden, waardoor deze overeenkomst en algemeene unie geheel en al zoude worden omver geworpen, zullen de gezegde afgevaardigden der vier leden hun uiterste best doen om hen te vereenigen en te brengen tot deze overeenkomst, unie en religionsvrede;

Hen door alle mogelijke middelen overhalende tot de punten en artikelen, die, volgens besluit van Zijne Hoogheid en de algemeene staten, hun ter overeenkomst zijn voorgesteld [1].

En ingevalle zij zich daarnaar zullen willen regelen, zullen zij in deze vereeniging en overeenkomst worden opgenomen op bovengestelde voorwaarden;

Maar, ingevalle zij, volhardende in hunnen opstand, in geene billijke schikking willen treden,

Zouden de afgevaardigden der vier leden van oordeel zijn — om niet ter begeerte van ééne stad, het geheele land te verliezen en te verwoesten —

Met de waalsche soldaten eene overeenkomst aan te gaan en hun redelijke bevrediging te geven wat hunne achterstallige soldij betreft, en andere punten, waarop zij aanspraak maken, die eenigermate op regt en reden gegrond zijn,

En hen te doen vertrekken uit Vlaanderen, of in garnizoenen en andere plaatsen, naar dat Zijne Hoogheid en de krijgsraad zullen oordeelen te behooren.

En opdat de landen in Vlaanderens nabuurschap, en met name Artois, Henegouwen, Rijssel, Donay en Orchies, intusschen gehouden worden in alle rust en veiligheid,

Zullen de genoemde vier leden beloven en zich verbinden niet te dulden, dat die van Gend hen overweldigen, overlast aandoen of leed berokkenen, op welke wijze ook of onder welk voorwendsel het zijn moge.

En ten einde die van Gend te brengen tot deze unie der generaliteit en alle zaad van verdeeldheid weg te nemen, dat aangekweekt wordt door eenigen die in gezag en aanzien zijn in gezegde stad, het volk eer besturende door dwingelandij, dan naar rede en op wettige wijze,

Tot zooverre het stuk. Bij aandachtige lezing springt het in 't oog, dat het niet in zijn geheel tot ons is gekomen, dat het slot en de dagteekening er aan ontbreken. Immers moest, volgens den zin der laatste woorden, het „ten einde" gevolgd worden door de aanwijzing der middelen, welke de afgevaardigden der vier leden zouden aanwenden om, met het fnuiken van de magt der gendsche dwingelanden, de Gentenaren zelven tot eensgezindheid en tot de aanneming der algemeene unie te brengen.

Wanneer wij bedenken, dat adel en geestelijkheid in hun besluit, ter vergadering te Dendermonde in Julij 1578 genomen, getuigen, dat de afgevaardigden der vier leden niet bereid waren een afdoend besluit te nemen, vooral ter zake van den religionsvrede, zoude het ons dan niet moeten bevreemden, zoo wij hen evenwel daar een besluit zagen vaststellen, waarbij zij den godsdienstvrede willen „establir et maintenir par tout le pays et comté de Flandres," en dien allerkrachtdadigst willen handhaven? Hoe waren daarenboven de vier leden van Vlaanderen, ten genoemden tijdstip, jegens den religionsvrede gezind? Te Gend — 't is overbekend — verfoeide men dien. Van Yperen maakten de Gentenaren zich, op den tweeden dag der Dendermondsche vergadering zelve, meester, en bezoedelden hunne inname door het plunderen van het bisschoppelijk paleis en de huizen van eenige kanunniken [1]. Ja eerst op het eind van Januarij 1579 zien wij, ten gevolge van den onlangs aanvaarden religionsvrede, de regten van Hervormden en Katholieken te Yperen gehandhaafd [2]. Brugge was er zoo verre van, dien vrede goed te keuren of in acht te nemen, dat men er, zelfs tot op het einde van October '78, de Katholieken mishandelde in hunne godsdienstregten, en eerst in November dien vrede aannam [3]. Hoe het Vrije, Vlaanderens vierde lid, tegen dien vrede zich aankantte, behoeft, om wat wij reeds vroeger dienaangaande gemeld hebben, hier geene nieuwe aanwijzing [4], evenmin als het thans nog betoog behoeven zoude, dat Vlaanderens staten, 18 Julij 1578, de religionspacificatie voor geheel Vlaanderen niet hebben kunnen aannemen. Slaat men verder het oog op de vermelding

der verwikkelingen, tusschen de Gentenaren en het waalsche krijgsvolk ontstaan, waarvan eerst op het einde van Julij gewag wordt gemaakt en die in de volgende maanden des jaars 1578 tot zoo schrikverwekkende hoogte, tot openbaren strijd stegen, het zal ons duidelijk zijn, dat men te Dendermonde bezwaarlijk onlusten bespreken konde, die toen nog slechts in de geboorte waren, die dáár werden voorbereid, daar immers de religionsvrede een' zeer sterken stoot gegeven heeft aan de wankelende eendragt tusschen Walen en Gentenaren? Men lette daarbij op het standpunt, waarop zich de afgevaardigden der vier leden stellen: als tegenover de Gentenaren. Als in weêrwil van hen, als tegenover hen willen zij den Walen regt en billijkheid laten wedervaren, willen zij trachten met dezen eene overeenkomst te sluiten, om hen door behoorlijke inwilliging hunner regtmatige begeerten te bevredigen en onschadelijk te maken voor de rust van Vlaanderen. Zij maken melding van punten en artikelen van bevrediging, der beide partijen door Zijne Hoogheid en de algemeene staten voorgedragen, en deze werden hun immers eerst geruimen tijd ná 18 Julij 1578 voorgesteld?

Trachten wij dan te bepalen, wanneer de vergadering, waarop het medegedeelde besluit is genomen, kan gehouden zijn. 't Zal daartoe noodig zijn de geschiedrol dier onrustvolle dagen op te slaan. Dat Vlaanderen op den tijd, waarvan wij thans spreken, zeer leed onder de brandschattingen der al of niet afgedankte waalsche soldaten, die, geene soldij ontvangende, den armen landzaat uitplunderden en uitroofden, lijdt geen' twijfel. 't Was een natuurlijk gevolg van het inhouden der schattingen, zoo door de waalsche gewesten als door de Gentenaren. Wendden dezen voor ze te behoeven om zich te sterken tegen de strooperijen der muitende krijgslieden, genen betuigden ze noodig te hebben tot onderhoud van velen der uit den Gendschen oord verjaagde geestelijken. Krijgsknecht en landzaat waren er de lijdende partij door, terwijl de ondergang der eendragt en des vaderlands er door werd voorbereid. Zoo men wil, zagen sommigen niet ongaarne, dat de waalsche benden verliepen, en beijverde men zich dus niet

voor hunne wedde te zorgen, daar door verzwakking der katholieke partij de sterkte der protestantsche of die der Gentenaren moest geboren worden; dit alles zou echter dan meer schijn van waarheid hebben, zoo de troepen der staten niet even slecht waren betaald geworden als de waalsche benden [1].

Den 26 Augustus 1578 verlieten vier vendelen burgers en een vendel soldaten Gend. Zij trokken op naar Singem, waar een deel der afgedankte Walen zich had neêrgeslagen. In den morgen van den 27 werden zij overvallen. Zeventig Walen lieten er het leven; tachtig werden er gevangen; slechts een vijftigtal ontkwam. Dezen, zich vereenigd hebbende met anderen hunner medemakkers, verschansten zich bij Ninove, waar zij echter den 28 door den heer van Liedekerke werden aangevallen en verslagen. Den gevangen' Walen wedervoer echter geen leed: den 6 September werden zij te Gend ontslagen en met paspoort weggezonden. Ziedaar ééne dier bloedige en eerste schermutselingen, die het voorspel waren van het groote drama, de eerste aanleiding tot den inlandschen krijg, die door het volgende voorval in lichtelaaije vlam uitbarstte [2].

De Walen hadden het kasteel van Steegers bezet en zich aldaar versterkt onder goedkeuring van de eigenares, de weduwe des heeren van Glayon, vrouwe van Steegers, die, eene ijverige Roomschgezinde, het prediken der hervormde leer in hare heerlijkheid verboden had. Dit laatste vooral was den Gentenaren een doorn in het hart. Den 16 September deden hunne krijgslieden en burgers een' aanval op het slot, sloegen de bezetting, zes vendelen Walen, met verlies van tweehonderd man op de vlugt, roofden wel tweehonderd koffers, meest geestelijke goederen, priestergewaad en kerksieraden, die men gemeend had op het kasteel in veiligheid te brengen, en sleepten den buit mede naar Gend. Daarhenen voerden zij ook de vrouwe van Steegers, die, vermomd in boerengewaad, op haar kasteel was gevangen genomen en ten huize van Ryhove in bewaring werd gesteld, waar men haar verschillende beloften en verbindtenissen afdwong en wederregtelijk, gelijk in Maart 1579 de hee-

ren van Montigny en Hezé, hoofden der Malcontenten, klaagden, „luy a esté retenu son cabinet et bagues, engagez jusques au fournissement de quatre mil florins" [1].

Zulk eene daad van geweld, gepleegd tegen de Walen, eene wettige, ware het dan ook eene kwalijk bezoldigde krijgsmagt; tegen der Walen godsdienst, eene gewettigde godsdienst; tegen eene adelijke vrouw om harer godsdienst- en godsdienstigheid-wille, „blies den brand ten dake uit," en „weldra blaakte de eene binnenlandsche oorlog in den anderen." Immers, nu hadden de Gentenaren de schendige hand geslagen in een vreemd gewest, in het kwartier der stad Rijssel, en zich vergrepen aan het grondgebied en de goederen der Walen zelven. Die roof moest met roof vergolden, die hoon en smaad moest met woeker wederbetaald worden, en de dood der spitsbroeders diende gewroken. De hoofden der waalsche krijgsbenden mengden zich dus mede in den strijd en weldra rukte daar eene geduchte krijgsmagt van Malcontenten of Paternosterknechten — zóó toch heette men deze misnoegden — op der Vlamingen erf aan. De afdeelingen van EGMOND, CAPRES, BOURS, HEZÉ en MONTIGNY rooven, blakeren en brandschatten het platteland van Gend. De laatstgenoemde, EMMANUËL VAN LALAING, heer van Montigny, stelde zich aan hun hoofd, maakte zich van Meenen meester, sterkte zich in „zijne conqueste" en bestuurde van daar — October 1578 — den strijd met de Gentenaren, die maar al te vaak in de worsteling met de geoefende krijgers te kort schoten. Zoo was dan de strijd tusschen Walen en Gentenaren een geregelde oorlog geworden, die, wierd er niet spoedig in voorzien, den vijand in het land, het land ten verderve voeren zou. Dit zagen de hoofden des lands maar al te wèl in. Reeds den 11 October berigt MATTHIAS aan de staten der stad en kastelany van Rijssel, dat eene plegtige deputatie gezonden is aan die van Gend, „avec instruction bien ample pour mettre ordre à tous inconveniens et désordres par eulx faictz et à faire," zoowel als aan de waalsche soldaten om hun te doen „plusieurs offres et présentations raisonnables, tant de paiement que autres, avecq

quelques moiens pour les faire renger à la raison et appaiser ceste affaire" [1]. Ja zelfs zonden de staten-generaal naar den hertog van Anjou „pour le prier de sa part y vouloir aussi interposer son autorité." Den 21 October daaraanvolgende schrijft de aartshertog aan de „gouverneurs, prelats, nobles et députez des villes représentans les estats de Lille, Douay et Orchies" het volgende: „Nous croyons qu'estes desia à plain adverty du malentendu qu'est entre les compaignies wallonnes aians surprins la ville de Menin et aultres lieux là enthour, et ceux de Gand, lequel est apparent (sy ne soit bientost moienné) de causer une ruyne et combustion enthière de tout le pays, donnans par ce ouverture à l'ennemy commun, quy est à la porte et n'attend à aultre occasion pour pouvoir s'emparer du pays, et saouler ses passions et volontez tirannicques desia par tant d'expériences requises, s'encourageant et renforçant avecq nos querelles et guerres intestines, quy sont apparents, et tenant la main, sy n'est que unanimement mettons la main à ce que le feu encommencé soit estaint" [2]. Wat wonder dan, dat al wie het wèl meende met het vaderland trachtte het krijgsvuur te blusschen, en de geschokte eendragt te herstellen. Het bevreemdt ons dan ook niet, dat de groote Zwijger, die betuigde, zoo lang hij leefde in al zijn' daden en raadgevingen slechts het algemeene welzijn en de openbare rust te beoogen, een werkzaam aandeel nam in die vredelievende bemoeijingen. Wij zien hem dan ook reeds den 22 November ten gevolge van „la proposition des députez des quatre membres de Flandre, endroict de l'acheminement de son Exc. en la ville de Gand, pour estindre les malentenduz d'entre les Ganthois et aulcuns compaignies wallonnes," te Dendermonde, met volkomen volmagt en bijzonderen last van den aartshertog, om in diens naam de zaken van Vlaanderen te regelen en te bevredigen [3]. Uit Dendermonde schrijft dan ook de prins den 24 November aan de overheid van Yperen: „jay advisé de vous prier, comme je prie par cestes, de vouloir au plustôt que faire se pourra envoier par decha quelques uns de vostres colleges, ou tels que trouverez convenir, avec plein pouvoir et au-

thorisation pour de vostre part et en vostre nom adviser et résoudre avec moy sur les meilleurs moiens et expédiens desquels on pourrait user, non seulement pour le remède des maux et foulles susdits, ensemble des autres calamitez du publicq qui nous rendent tous fort perplex, mais aussi et particulièrement pour délibérer sur les voies et moiens que l'on pourrait tenir pour doresnavant retrencher le cours des ultérieurs dommages, invasions et empiètemens des soldats walons, et s'il estoit possible du tout esteindre et assoupir ceste guerre et dissension civile tant pernicieuse à tout ce paiis, et quant aussi afin d'éviter dorenavant tous semblables inconvéniens, et destablir quelque bon ordre sur la pacification du faict de la religion," etc. [1]. Wij zien uit het voorgaande, dat de prins de afgevaardigden van Yperen te Dendermonde tot zich roept, om zoowel over den twist met de Walen, als over den religionsvrede te handelen. Den 2 December daaraanvolgende meldt dan ook François van der Kethulle, op 's prinsen bevel aan die van Yperen: „Zijne princelijke excellentie hoopt ooc in corten daghen metten vier leden van Vlaenderen eene goede ordonnantie eñ reghelen aangaende de religioensvrede te maeckene eñ die te doen publiceren zo dat beyde de partien der religie zullen goede oorzaecken hebben van hemlieden te laeten ghevoughen, begherende oock zijne vorstelicke ghenade ter dier oorzaecken eñ anders, dat U. L. hem willen laten vinden bij de vier leden ten eersten dat doenlic werdt" [2]. Hier herhaalt dan de prins zijn verzoek, dat die van Yperen hunne afgevaardigden, ter bereiking van het bovengezegde doel zouden tot hem zenden, tot het houden eener opzettelijke vergadering over eenen uit te vaardigen religionsvrede en andere zaken. Deze vergadering moet in de eerste helft van de maand December te Dendermonde gehouden zijn, en bedriegen wij ons niet, dan is het door ons in den aanvang medegedeelde besluit omstreeks dien tijd aldaar genomen. De prins van Oranje kan bezwaarlijk die vergadering hebben bijgewoond, wijl hij den 2 December 1578 naar Gend vertrok en aldaar tot 19 Januarij verbleef, tenzij hij, laatstgenoemde stad voor een

paar dagen verlatende, zich ter opzettelijke bijwoning der vergadering naar Dendermonde begeven hebbe [1]. Tot dusver heeft de geschiedenis daaromtrent niets geboekt. Het komt ons derhalve waarschijnlijker voor, dat de vergadering gehouden zij onder de leiding van 's prinsen boezemvriend, MARNIX VAN SINT ALDEGONDE, wat dan ook verklaart, dat het kladschrift van het besluit van zijne hand is.

Dat toch MARNIX, met den grooten Zwijger, te Dendermonde was; dat ook hij daar, in vereeniging met zijn' vriend, pogingen ter bevrediging in het werk stelde, blijkt daaruit dat ook hij, even als prins WILLEM I, den 24 November uit Dendermonde aan den baljuw van Yperen schrijft: „Vous voyes à présent le fruict de la trop grande inconsidération d'aucuns, quy ont plus tost suyvi leurs passions que bons et meurs conseils que l'on leur ait peu donner. Et comme son Excellence [le prince d'Orange], suyvant son naturel accoutumé et le perpétuel but, qu'il s'est tousiours proposé en toutes ses actions, tasche par tous moyens possibles de redresser ces affaires tant troublées et les ramener à quelque apparence et pied de repos et tranquillité, et singulièrement de oster de nos épaules cet importable et par trop dommageable fardeau de guerre civile, qui nous a esté mis sus par la susdite inconsidération de gens bien peu politicques, à la totalle ruine et confusion de notre patrie s'il n'y est pourveu à temps, je vous prie bien affectueusement et vous obteste par les promesses que m'avez faites, estant à Hypren, et que j'ay rapportées à son Excellence (à votre gran los et réputation) que à présent vous vueilles en tout et partout seconder son Excellence en ce qu'il vous proposera par le dit Sr. Heyns [porteur de la lettre, greffier de la ville d'Ypres] et vous asseurer que c'est le vray moyen qu'il faut tenir pour sauver notre affligée patrie et mesme l'unicque expédient pour maintenir l'honneur de Dieu et establissement de la religion [réformée], laquelle nous voyons plus s'estre descheue en un moment par l'importun et mal advisé zèle d'aucuns trop bouillans en leurs passions, qu'elle n'a esté dresseé et bastie en grand espace de tamps par la con-

stance et prudence de ceux, le labeur desquels il aurait pleu à Dieu d'accompagner de sa bénédiction." Hij bidt den baljuw verder de „plustot suyvre son bon advis conforme à celuy de son Excellence et tendant à l'union et concorde généralle du pays, que de se laisser transporter par l'importunité de ceux, lesquels, sachans bien peu combien le désordre est nuisible, se précipitent et eux mesmes et nous tous en ruine" [1]. Het bevreemdt ons derhalve niet, wanneer wij onder MARNIX' leiding de afgevaardigden der vier leden van Vlaanderen een besluit zien nemen, waarin het aannemen van den religionsvrede — in welken MARNIX ongetwijfeld de vestiging zag der gereformeerde religie, die hem zoo na aan het harte lag — en de naauwe vereeniging van alle nederlandsche gewesten eene voorname plaats innemen. Ook is het ons overigens maar al te bekend, hoeveel pogingen de groote staatsman reeds vroeger — immers wij vinden hem den 27 October voor de derde maal te dien einde te Gend — had aangewend om tot eene vreedzame en gewenschte oplossing der bezwaren te geraken.

Het besluit kan niet vóór 3 December, niet ná 16 December genomen zijn. Immers vóór 3 December waren stellig de gedeputeerden der vier leden niet te Dendermonde vergaderd: dit volgt uit den lastbrief van F. VAN DER KETHULLE. Den 16 December had men te Gend den religionsvrede aanvaard, en het is niet waarschijnlijk, dat men zóó over de Gentenaren gesproken zoude hebben, als thans in het besluit geschiedt, zoo dit ná de aanvaarding van den religionsvrede enz. door de Gentenaren ware opgesteld. En wat hier wel beslissend zijn zal, den 19 December vinden wij dan ook — ongetwijfeld als een gevolg der te Dendermonde gehoudene vergadering — de afgevaardigden der drie leden van Vlaanderen op het kasteel van Lannoy bij de heeren van Montigny en Hezé, de hoofden der Malcontenten, waar een wapenstilstand van acht dagen gesloten wordt tusschen die van Vlaanderen en hen, welke tijd hun werd vergund „pour absolument respondre aux articles à eux exibez." De afgevaardigden, ten kasteele van Lannoy aanwezig, waren: PON-

THUS DE NOYELLES, heer van Bours, van wege Zijne Hoogheid en de algemeene staten; PHILIPPUS BAERSDORP, burgemeester van Brugge, van wege die stad; HECTOR VAN DER WOESTIJNE, van wege de stad Yperen, en een schepen van het Vrije van Brugge [1]. Wij missen dus een' afgevaardigde van Gend, waarom ook nadrukkelijk slechts van drie leden van Vlaanderen melding wordt gemaakt. Hoe stemt dit alles overeen met ons besluit, waarin het luidt: „seroyent lesdits députés des quatre membres d'advis, pour à l'appétit d'une ville [Gand] ne perdre et ne ruiner tout le pays, d'appointer avec les soldats Wallons." Men ziet het, buiten Gend om werden de onderhandelingen met de Walen aangevangen. In Januarij 1579 voortgezet, waren zij vóór den 20 dier maand reeds gesloten. De religionsvrede, waarbij de regten der Katholieken werden gehandhaafd en de prediking der hervormde leer werd toegelaten, was in dat verdrag begrepen.

Wij weten het: dat verdrag werd weldra verbroken. Eer twee maanden verstreken waren, werd het te Gend met voeten getreden [2]. Ook te Yperen schijnt men niet volkomen naar den inhoud des verdrags, voornamelijk wat het punt van den religionsvrede aanging, gehandeld te hebben [3]. En te Brugge werden de voorregten der Katholieken langzamerhand ingekort en vernietigd [4]. Het ligt buiten den kring van ons opstel, daarop hier nader het oog te vestigen.

Wij gelooven op geen' al te lossen grond het door den hoogleeraar VAN VLOTEN geopenbaarde besluit tot de eerste helft der maand December des jaars 1578 gebragt te hebben, en de plaats te hebben aangewezen, waar in de keten der gewigtige gebeurtenissen van het jaar 1578 de belangrijke schakel moet worden ingelascht. En dit is het wat we ons hadden voorgesteld.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 47, [1]. Zie deze *Bijdragen*, d. I, bl. 110—155 en bl. 191—217. Van deze vergadering maakt ook prins WILLEM gewag in zijn' brief aan mr. DES PRUNEAUX. Hij schrijft uit Dendermonde, den 17 Julij 1578: „mon voiage en ceste ville, qui estoit résolu par messieurs les Estats de Flandres, jà assemblez en ce lieu" etc. *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, t. VI, p. 421.

Het lijdt dan ook bij ons geen' twijfel meer of de religionsvrede is den 12 Julij 1578 vastgosteld. „Ce fut alors [Juillet 1578] que le prince fit proposer une PAIX DE RELIGION; d'après laquelle le culte, soit catholique, soit réformé, serait permis, partout où 100 familles en manifesteraient le désir." — „On sentit qu'il fallait, pour ne point exaspérer les Catholiques, procéder avec une circonspection extrême. Aussi se garda-t-on de la décréter. Elle fut établie, il est vrai, provisoirement, le 29 Août, à Anvers; mais du reste on la proposait simplement aux provinces. Elle ne devait être obligatoire que „voor allen de steden die dien vrede begeeren souden." V. METEREN, p. 141 ." — „Le 12 de Juillet: „Monsr. de Bevere, du Conseil d'Estat, at faict lecture des poinctz et articles concernans la *religionsvriet;* laquelle faicte et acepvée, fut résolu, par pluralité de voix, que son Altesse les envoieroit par les provinces, par l'advis des Estatz-Généraulx" etc. *Rés. MSS. d. Estats-Gén. Archives*, VI, p. 386, 387 et 388. De religionsvrede is niet uitgevaardigd geworden. Dachten wij aanvankelijk, dat de dagteekening 22 Julij bij VAN METEREN op die uitvaardiging zag en niet op hare vaststelling, het blijkt thans dat deze meening niet houdbaar is. Blijkbaar dwaalt dus VAN METEREN in zijne dagteekening.

De geachte recensent van het 2e. en 3e. stuk van het eerste deel onzer *Bijdragen* in de *Boekzaal voor Maart* 1857, sprekende over

het verschil in dagteekening van den religionsvrede, 12 of 22 Julij 1578, vraagt: „Zou het verschil niet liggen in den ouden en nieuwen stijl? In de voorrede van mijne uitgave van VAN METEREN, (die van 1663, te Amsterdam bij J. J. SCHIPPER, een nadruk van eene vroegere, bij het leven van VAN METEREN uitgegeven), verklaart deze geschiedschrijver dat hij den nieuwen stijl zal gebruiken; de afschrijver der genoemde stukken, een tijdgenoot der gebeurtenissen, kon niet anders dan naar den ouden stijl dagteekenen, als schrijvende vóór 1582, toen de nieuwe of gregoriaansche stijl hier eerst is ingevoerd." Ook in ónze uitgave zegt VAN METEREN in zijne voorrede: „de lezer zal mede gewaarschuwd wezen, dat wij in deze onze commentariën het jaar beginnen op jaarsdag of eersten Januarij, naar den gereformeerden gregoriaanschen nieuwen stijl, in Nederland aangenomen anno 1582, den 15 December makende den 25 Kersdag." Maar dit ziet o. i. alleen op het aanvangen des jaars met 1 Januarij en niet meer met Paschen, zoo als vroeger geschiedde, en op het volgen van geheel den gregoriaanschen stijl nà 1582. Want de herstelling der tijdrekening mogt geen' invloed hebben op de vroegere data; zij mogt geene terugwerkende kracht hebben, wilde men niet de schroomelijkste verwarring veroorzaken. Daarom zegt ook VAN METEREN zelf op bl. 214 van zijn elfde boek, uitgave van 1608, nadat hij vrij omstandig de „calendriers reformatie in Nederland, anno 1582" verhaald heeft, aan het slot van zijn berigt: „welken gereformeerden nieuwen stijl wij voortaan, in 't volschrijven van deze onze memoriën volgen zullen, biddende den lezer in het overlezen hem voor gewaarschuwd te houden." Hieruit blijkt zeer duidelijk, dat VAN METEREN eerst nà 1582 den nieuwen stijl gebruikt heeft, en er volgt tevens uit, dat het verschil in de dagteekening 12 of 22 Julij niet in het gebruik van den verschillenden stijl gezocht moet worden.

Bl. 48, ¹. *Archives*, VI, p. 407.

Bl. 50, ¹. Moesten welligt daarom den 5 Februarij 1579 eenigen van den magistraat van Sluis zich naar Brugge begeven? Zie *Bijdragen* enz., d. I, bl. 213, en aant. ¹.

Bl. 52, ¹. „Le 3 Nov. 1578. S'est faict lecture de l'accord qui se ferait d'entre ceulx de Gand et les compaignies wallonnes, et estant trouvé bon, est arresté en forme de résolution, par pluralité de voix." *Rés. MSS. d. Estats-Gén.* *Archives* VI, p. 470; *Gendsche geschiedenissen*, d. II, bl. 67 en 68. Zie ook bl. 88, waar de

artikelen opgegeven worden, welke prins WILLEM, nevens de acte van 3 November, den commissarissen uit het gendsche stadsbestuur voorhield. Ongetwijfeld heeft men in ons stuk de acte van 3 November, of die artikelen van 5 December op het oog.

Bl. 53, [1]. *Gendsche geschiedenissen*, d. II, bl. 33 en 34.

Bl. 53, [2]. Zie de *Copie authentique d'une requête présentée par les Réformés d'Ypres à l'archiduc Mathias*, van 23 Januarij 1578, en de daar opgegevene apostille des aartshertogen, gedagteekend 24 Januarij, in de *Documents historiques inédits concernant les troubles des Pays-Bas* etc., *par* PH. KERVYN DE VOLKAERSBEKE *et* J. DIEGERICK, vol. I, p. 116.

Bl. 53, [3]. *De kerkhervorming te Brugge* enz. door H. Q. JANSSEN, d. I, bl. 178—185.

Wie met aandacht leest, wat mijn vriend JANSSEN onder het opschrift: Het allerheiligenfeest, schrijft in *De kerkhervorming te Brugge*, d. I, bl. 178—183, zal met hem instemmen, wanneer hij aan het slot van genoemd hoofdstuk zegt: „Indien er eenig tijdsgewricht is in de hervormingsgeschiedenis van Brugge, dat, met duisterheid overtogen, ons naar opheldering verlangen doet, 't is dat omstreeks het allerheiligenfeest, waarop wij staarden." Immers, den 21 October 1578 werd te Brugge afgekondigd, dat den predikanten het prediken, op verbeurte van lijf en goed, ontzegd werd; dat de roomsch-katholieke godsdienst in al hare oude regten en voorregten werd hersteld en kerkroof met den dood zou worden gestraft, enz.; en zie, vijf dagen daarna zien wij, terwijl men in de bakkerskapel een paar verloofden in den echt zou verbinden, de soldaten binnen stormen, de verloofden mishandelen, den missedoenden priester verjagen met al de aanwezigen. Den 28 is het hernieuwing van het bevel, dat men kerkroof met den dood zal straffen; den 30 biedt men den hervormden predikanten den eerewijn aan, en den 31 gelast men den vreemden priesters de stad te verlaten en den inwonenden, haar en baard te laten groeijen en zich in burgergewaad te kleeden, en verbiedt men hun in kerk of kapel eenige dienst te verrigten. Wat al tegenstrijdigheid! Maar diezelfde tegenstrijdigheid, zij het dan al niet in zulk eene hooge mate, merken wij te Gend op in de maand Augustus des zelfden jaars 1578. Den 30 Julij werd van wege den prins van Oranje met de trompet een gebod uitgeroepen, dat niemand in eenige kerken, kloosters of godshuizen eenige beelden of sieraden zoude breken of iets daaruit wegnemen, op straffe des doods. De

kapitein VYTS liet het met den trommel uitroepen; en zie, denzelfden namiddag kwamen twee soldaten in de Sint Michielskerk en vielen aan het breken. De baljuw werd ontboden. Hij kwam, belette het en liet de soldaten loopen. De burgers zeiden, en 't was zoo gansch niet mis, dat de heeren en brekers het ééns waren. 't Verwondert ons dan ook niet, bij zulke slappe handhaving der wet, dat het rooven en plunderen de geheele maand Augustus door duurde. Den 1 September werd het gebod van 30 Julij door den magistraat vernieuwd, en denzelfden dag vielen de belhamels in de abdij van Drongen, waar zij alles roofden en plunderden. Vatten wij dit alles zamen, dan zien wij een' gedurigen strijd tusschen den wil van ORANJE, die regt begeerde voor allen, en tusschen den wil der magistraten, die, zwak en weifelend, geene strenge bevelen durfden ten uitvoer leggen, daar zij den roofzuchtigen soldaat en het plunderziek gemeen niet aandorsten, die onder den schijn van heilig godsdienstvuur zich baadden in rooflust. Waar wij te Brugge en te Gend dezelfde verschijnselen opmerken, daar schrijven wij ze toe aan de verslapte magt der overheid, die geknakt werd door de overmagt van woeste krijgsbenden en een loszinnig gepeupel, zoodat het, bij de beste bedoelingen, nogtans onmogelijk was er uitvoering aan te geven.

Bl. 53, [4]. Zie *Bijdragen* enz., d. I, bl. 215 en 216.

Bl. 55, [1]. Men zie o. a. den brief van den aartshertog MATTHIAS aan die van Yperen, gedagteekend 23 Augustus 1578, in de *Documents historiques inédits* etc., d. I, p. 25, waar hij zegt: „Alzoo bij ghebrecke van ghelde niet alleenelyck veele goede occasien van den vyant te hinderen daghelycx te verghefs verloren worden, maer oock onsen legher nootshalven niet en can optrecken, ende te beduchten es dat eer langhe ons crygsvolck hen zoo oproeren dat vele quaets daeruyt zoude moeghen volgen, hebben wy ulieden den grooten noot wel willen doen representeren" enz. Zie ook des aartshertogen brief van 19 September daaraanvolgende, a. w., p. 27, die als het ware nog krachtiger is.

Bl. 55, [2]. *Gendsche geschiedenissen*, d. II, bl. 46, 47 en 50.

Bl. 56, [1]. *Gendsche geschiedenissen*, d. II, bl. 51; *Algemeene geschiedenis des vaderlands* enz., door dr. J. P. AREND, d. II, st. 6, bl. 258 en 259; *Documents historiques inédits*, I, p. 182. Zie het antwoord op de klagt van de hoofden der Malcontenten, p. 185 van het a. w., en de wederklagte, p. 190.

Bl. 57, [1]. *Documents historiques inédits*, I, p. 38 et 39.

Bl. 57, [2]. A. w., I, p. 42 et 43.

Bl. 57, [3]. *Archives*, VI, p. 505.

Bl. 58, [1]. *Doc. historiques inédits*, I, p. 46 et 47.

Bl. 58, [2]. A. w., p. 58.

Bl. 59, [1]. *Gendsche geschiedenissen*, d. II, bl. 86 en 107.

Bl. 60, [1]. *Marnix van St. Aldegonde* enz., *vrij naar het Fransch van* Edgar Quinet, bl. 187 en 188.

Bl. 61, [1]. *Docum. historiques inédits*, I, p. 72 et 73.

Bl. 61, [2]. In Maart 1579: *Gendsche geschiedenissen*, bl. 120 en verv.; *Archives*, VI, p. 586—594.

Bl. 61, [3]. Ponthus de Noyelles, „seigneur de Bours," aan wien de onderhandelingen met de hoofden der waalsche benden waren opgedragen, schrijft 3 Maart 1579 aan den magistraat van Yperen, dat het verdrag met de heeren van Montigny en Hezé in hunne stad nog niet is gevolgd „endroict le poinct qui concerne les ecclesiastiques et ceulx de la religion romaine, signament au faict de l'exercice de leur religion" etc. *Doc. historiques inédits*, I, p. 172 et 173.

Bl. 61, [4]. *De kerkhervorming te Brugge* enz., bl. 201.

LOSSE AANTEEKENINGEN

BETREKKELIJK

DEN VRIJHEIDSOORLOG,

DOOR

J. VAN VLOTEN [1].

I.

Ik heb, in mijn *Opstand tegen Spanje* (Haarlem 1856), bl. 128, van de beide nederlagen bij Lannoy en Watrelos gewagende, de kleine bende Westvlamingen, die onder JAN DENYS was opgetrokken en bij laatstgemelde plaats verslagen werd, behoorlijk van de meer talrijke benden onderscheiden, die een paar dagen later door NOIRCARMES te Lannoy op de vlucht gedreven werden [2]. Eene onderscheiding, die ik bij onze geschiedschrijvers van vroeger en later dagteekening te vergeefs gezocht had, bij welke beide gevechten veelal min of meer verward worden voorgesteld. Ik heb mij in mijne voorstelling der zaak geheel beves-

---

[1] [Wat wij 't genoegen hebben hier onzen lezers aan te bieden is de eerste van eenige mededeelingen, die de heer VAN VLOTEN achtereenvolgens in onze *Bijdragen* wenscht te geven. Zij behelzen „allerlei bijzonderheden op Zeeland betrekkelijk," in het Brusselsche archief door hem opgeteekend. Wij houden ons verzekerd van den dank onzer lezers, even als wij den hoogleeraar voor zijne hoogst merkwaardige mededeelingen en belangstelling in ons tijdschift erkentelijk zijn. RED.]

[2] Ik merk dit te eerder op, als men mij ergens beschuldigd heeft, deze ondernemingen der Geuzen in het Zuiden meer in 't voorbijgaan behandeld te hebben; ik meen integendeel de verschillende schriftelijke aanteekeningen, mij daarover voorgelegd, naauwlettend te hebben ontvouwd, en tot eene vrij juiste voorstelling der zaak gekomen te zijn.

tigd gevonden, sedert ik, op 't Belgisch Rijks Archief, van de uitvoerige bekentenis heb kunnen kennis nemen, door gemelden JAN DENYS, den 26en Maart 1567, voor den drossaart van Brabant afgelegd. De gevangen Geuzen-hopman — ik hoop het stuk zelf in mijne Bijlagen op 't vervolg van den *Opstand* op te nemen — verhaalt aldaar den ganschen tocht door hem, eerst ter aanwerving zijner manschappen, en vervolgens ter bestrijding van den vijand, ondernomen; zijne nederlaag bij Watrelos; zijne vlucht naar Meesene (Messines) en vervolgens naar Doornik; zijn vertrek van daar naar Oudenaarden en daarop naar Antwerpen; zijn reis naar Vianen en Amsterdam, zijn terugreis naar Antwerpen, zijn tocht van daar naar Breda, weder naar Vianen, en voorts nogmaals naar Antwerpen; alles met het vergeefsche doel onder BREDERODE in dienst te komen, tot dat hij eindelijk door den heer van THOULOUSE werd aangezocht, manschappen voor de onderneming op Zeeland voor hem aan te werven. — Te Oosterweel scheepte men zich toen des nachts (van den 1 op den 2 Maart) op drie vaartuigen in, en voegde zich onderweg PIETER HAECK daarbij. Naar deze mededeelingen en 't geen wij aanstonds van elders nog uitvoeriger zullen bijbrengen, wijzige men nu de schijnbaar zeer naauwkeurige voorstelling van GACHARD, in zijne *Préface* tot de *Corresp. de Guill. le Tac.* (II, p. CXVI), door ons t. a. p., bl. 133 overgenomen: als waren namelijk de krijgsbenden van THOULOUSE, zondags den 2en, op den helder lichten middag door de straten van Antwerpen getrokken. In de zeer wijdloopige, en tot dusver geheel ongebruikte „Informatie" door 's konings beide raden en commissarissen in Zeeland genomen — ter afzonderlijke uitgaaf door mij afgeschreven — lezen wij, in het getuigenis door den oud-burgemeester der stad, ADRIAAN CLAASEN, den 22en September 1567 gedaan, hoe hij „saterdaechs, als PIETER HAECK 's anderdaechs gecomen es met drie scepen knechten op Walcheren, heeft geweest t' Antwerpen op de werff, omtrent thien uren voirmiddach, verwachtende om t' scepe te gaen nair Middelburch; ende dat de scipper zeyde, dat hy verwachte naer den ouden

baillin PIETER HAECK, die t' Antwerpen gelogeert was in de oude Zwane op de Coperbrugge; ende omtrent een ure verwacht hebbende, es de voorn. PIETER HAECK gecomen met een Edelman, zoo 't scheen, wezende van middelbaer stature, nyet vet van aensicht, van der oude van vier- oft zesendertich jaeren ende stille van manieren in 't aensien, met eenen knecht langer van stature dan de voorn. Edelman ende PIETER HAECK; ende tsamen t' scepe gegaen zijnde, ende vaerende voirby Austruweel, sach hy op den dijck vele knechten met roeren ende ander geweer, ende drye scepen dair liggende, zoe 't scheen, dair de voirn^{e}. knechten jnne wilden. . . . Ende voirts gevaeren zijnde totter plaetse genaemt Calffsteert, ontrent Hontenisse, mits dat 't getijde verloopen was, heeft de scipper geanckert, wesende ontrent drie uren nair noene; ende hebben diegene, die in 't scip waeren, gedaen hair refectie, bringende heuren cost by een, dair mede geweest es de voirn^{e}. P. HAECK en de Edelman; ende de voirn. knecht, die met henl. gecomen was, track uyt een onderrocxken, zoedat men sach, dat hy aen hadde een zwert harnasch, twelc hy oic uyttrack. Ende tsamen wat tijts geten ende gedroncken hebbende, zijn gaen wandelen op tscip; ende siende comen een heude van Vlissinghen, heeft de scipper, door last van P. HAECK, aengeroupen, vraegende ofter egeen knechten in Zeelant gecomen en waren; daerop de voirn. scipper antwoorde, dat jae, ende dat zy gisteren gecomen waren [1]; ende gevraeght sijnde, wair zy lagen, zeyde: onder 't casteel van Zeeburch ofte by Welsinghe; ende in den avont zijn zy, die in 't scip waeren, sommige van hen gegaen tot de herberghe op Calffsteirt, daer de voirn. P. HAECK medegecomen es, mair de voirn. Edelman met zijn knecht bleven in 't. scip; ende over maeltijt heeft de voirn. P. HAECK vele proposten ende kijvende woorden ende arguatiën genomen tegen eenen knecht oft dienaer van den Procureur

[1] Namelijk de krijgsknechten, door MARGARETHA naar Walcheren gezonden, en die zich, daar GISTELLES weigerde hen binnen Rammekens te laten, daar nabij en onder Welsinge gelegerd hadden.

Heer Frans Bekerke tot Middelburch, sprekende Latijn, zulcx hy dep[t] nyet en verstont, dan hoirde dat de voirn. knecht eindelyck in Duytsche zeyde: „wat wilt ghy vele seggen? — ick en ben maer een dienaer, segget mijn meester;" ende in der nacht hebben bemerct, dat de voirn. P. Haeck (sittende in een stoel en sliep voir 't vier) es dicwille opgeschoten ende uytgeloopen aen den dijck; ende 's morgens vroech metten daghe, es de voirn. P. Haeck twee boechschoiten weegs lancx den dijck gegaen tot op eenen hoeck, dair hy gestaen heeft, roepende aen een scip, dat van Antwerpen quam: „Schipper, hebt ghy geen schepen met knechten vernomen?" — daerop de schipper zeyde: „jae, daer liggen drie scepen knechten omtrent Hontenisse;" twelck hoirende de voirn. P. Haeck heeft de hant opgesteken als hem verblydende; ende hy dep[t] ende Pieter in de Pot by hem comende, zeiden: „Heer bailliu, hoe nair zullen wy geselschap cryghen?" dairop de voirn. P. Haeck zeide: „eest niet best, Pieter?" ende de voirn. Pieter zeyde: „jae, Heer bailliu, my dunckt, dat ghy dese zaecke zeer aenbindt ofte ter herten neempt." Dairop de zelve P. Haeck weder zeyde: „Jae Pieter, eest niet beter te gaen met een hooft op twee schouwers, dan met twee schouwers zonder hooft?" — Mitsdien zijn zy weder tscepe gegaen, ende t'scepe wesende ende reetscap maeckende om vaeren, zoe zijn aengecomen drye scepen met knechten, van den welcken d' een quam aen 't boert van den scepe, dair hy dep[t] met P. Haeck in was. Ende zulcx es de voirn. P. Haeck metten Edelman ende zijn knecht overgegaen in 't scip, dair die knechten inne wairen; ende hoirden hy dep[t] ende ander, die by hem wairen, dat men preecte in 't voirn. scip, dair P. Haeck inne gegaen was." — Voor zoover wat de vaart van den oud-baljuw van Antwerpen af betreft. Met zijn schepen voor Rammekens komende, ging hij daar, gelijk bekend is, aan land met den kastelein spreken, die echter weigeren moest hem en de zijnen aan land te laten. 't Gedrag van dien kastelein is overigens door Gachard (t. a. p.) terecht, als vrij dubbelzinnig voorgesteld. Wèl had hij Margaretha's knechten den vorigen

dag laten landen; maar toen, bijna onmiddelijk na hunne komst, ORANJES luitenant, de heer van BOXTEL, zich met een schriftelijken last van zijn meester bij hem vervoegde, had hij — blijkens dezelve Middelburger getuigenissen — zijn spijt betuigd, dien last niet eenigen tijd vroeger te hebben erlangd, daar hij dien knechten den toegang dan geweigerd hadde. BOXTEL zelf en den prins heb ik, met GACHARD en anderen, van medewetenschap van den aanslag beschuldigd, en ik word in mijne opmerkingen dienaangaande zoo mogelijk nog versterkt, door hetgeen ik aangaande BOXTELS gedragingen, tijdens den aanslag te Middelburg, uit gezegde „Informatie" verneem. Om het meest afdoende te noemen: er leefde in die stad een voormalig dienaar van BOXTEL, PASCHIER ELLEWOUTS genaamd, wiens oudste kind hij zelf ten doop had geheven; deze, voor commissarissen gehoord, verklaarde: hoe „de voirn. Heer van BOXTEL comende wandelen ten huyze van hem, die spreect, onder diversche contagiën — zeide, dat hy quam om PIETER HAECK te spreken, wesende seer bedrouft, zoe hy zeyde, dat hy hem nyet en vont . . . beclagende de voirn. Heer van B. jegens hem attestant, dattet hier binnen Middelburch zoo twistich in de twee religiën stonde, seggende, dat hy hem binnen der stadt nyet betrouwen en dorste, . . . ende dat hy wel wilde, om duyzent croonen, dat hy deze commissie niet geaenveirt en hadde." Ende soe hy deposant zeyde, dattet oirboir wesen zoude, knechten in der stadt te leggen, die de twistighe borgeren in der religië mochten in vrede houden; zoe antwoerde die Heer van B. deze oft diergelycke woorden: „ic wilde, dat PIETER HAECK met zynen volcke hier binnen waeren, en dat ic zelve voor duysent pont borge blyven zoude, dat se niemant de weirde van een ey schade doen zouden; maer wie zoude 't den borgheren derren aengheven? ic nyet." Replicerende hy die spreect: dat de lantsaeten P. HAECK volck nyet en begeerden, zeyde de voirn. Heer van BOXTEL: „hier [1] zijn wel Waelen" (die van MAR-

---

[1] Wel te weten op Walcheren.

GARETHA namelijk) „ingelaeten; waertoe laet men d'eene meer in dan d'ander?" Seggende hy dep[t], de Walen te wesen van 's Conincx volcke ende van den Hove gesonden; dairop de voirn. B. antwoirdende seyde: „wat eyst dan? soe verre de borghers metten gemeenen lantsaeten hair sterck genouch kenden, twaer beeter egeene altoes in te nemen." Ende hy attestant, naedemael in de woerden ende contagie gecomen wesende metten camerlinck van den voirn. Heere van B., vraechde: „wat gaet mijn Heere over, dat hy hem met dese beuselinge moeyt? wat leegt hem daeraen!" Dairop de camerlinck zeyde: „mijn Heer en doet nyet zonder advijs van mynen Heere den Prince van ORAINGYËN; de prince es wijs genouch, hy sal mynen Heere voir de Ma[t] wel verantwoirden." Verclairde alnoch hy dep[t], dat hy hem nyet genouch verwonderen en conste, dat de voirn. Heer van BOXSTEL hem metten Calvinisten moeyen wilde, deurdien hy alle den tijt, die de dep[t] met hem gewoont heeft, zoe Catolijcq was, dat hy nemmermeer dach en liet passeeren sonder misse te hoiren; ende dat hy plach zulcken regard te nemen ende toesicht op zijn dieners en familie, dat, zooder een geweest hadde, die alle hoochtijt nyet te biechte ende t'sacramente gegaen en hadde, ofte dat yemant eenighe suspecte boucken gehadt hadde, hy zoude die zwarelijck gestraft hebben." —

BRONNEN.

OORKONDEN

BETREKKELIJK

DE STICHTING DER PAROCHIEKERK VAN TRINITEIT BIJ NEUZEN.

Gecopiëerd te Brussel 4 November 1836 door den heer A. E. Gheldolf uit de *Archives du royaume*, *Archives du chateau de Namur*, *DD*, 57, *Role de copies non authentiquées*. Voyez de Saint-Genois, *Monumens anciens*, tome I, page dcccclv.

I.

Verzoek van Maria van Namen, van 19 September 1336, aan den bisschop van Utrecht, om op het eiland, genaamd schor van Neuzen, een' kerk en hospitaal te stichten.

Reverendo patri in Christo, domino J. [Johanni], Dei gratia Trajectensi episcopo, Maria de Arthesio, Namurcensis comitissa, salutem cum omni reverentia et honore. Quum ad pontificis officium pertinet omnibus de se sperantibus patrocinium impertiri, et multo magis hiis, qui ad divini cultus augmentum et ad sui Redemptoris honorificentiam, pro virium suarum modulo, moliuntur, hinc est quod — cum inter limites vestre dyocesis et inter terram ad nostrum spectantem dotalicium, tam ex fluxu et refluxu maris quam etiam ex humano ministerio, non sine nostris magnis custibus et exspensis, quedam de novo subcreverit insula, vulgaliter vocata le scoer de le Nuese juxta Axelle, quam ad laudem divini nominis disposuimus, cum Dei et vestri adjutorio, personis utriusque sexus fidelibus et catolicis populare, ibidemque parochialem ecclesiam fundare, in qua laudes Deo debite futuris temporibus impendantur, et incolis inibi permansuris sacramenta ecclesiastica ministrentur, ac etiam pro animabus inclite recordationis domini nostri, quondam comitis Namurcensis, nostrorumque progenitorum ac nostra ex-

hibeantur sacrificia Deo grata, et insuper unum hospitale pro Christi pauperum miseriis, erumpnis et neccessitatibus sublevandis, et aliis misericordie operibus, prout Dominus ministraverit, exercendis — reverendam paternitatem vestram quanto carius possumus in Domino deprecantes [sic], quatenus, affectu paterno atque benigno nostris annuentes desideriis in hac parte, nobis elargiri dignemini licentiam et auctoritatem in loco predicto fundandi, erigendi, et construendi ecclesiam et etiam hospitale, assignareque velitis decimarum, que in dicta provenient insula, tres partes curatis parochialibus dicte ecclesie qui pro tempore fuerint, quartam vero partem in usus pauperum dicti hospitalis et ministrorum ejusdem; jure patronatus in dicta ecclesia necnon et omnimoda dispositione dicti hospitalis penes nos ac filium nostrum Balduinum, comitem Namurcensem, ejusdemque heredes et successores et causam habituros ab eo, perpetuo remansuris. Datum apud Sclusam, villam nostram, die xix mensis Septembris, anno xxxvj°. [1336.]

II.

Gift van Willem van Namen, van 14 Mei 1339, van een stuk gronds, om daarop gemelde kerk te bouwen.

Nous Guillaumes, contes de Namur, faisons savoir a tous, que, comme nostre tres chere et tres amee dame et mere, ma dame la contesse de Namur, eust fait dykier en nostre hiretaige que elle tient en douayre le poulre de la sainte Trinite de leis la Nose es iiij mestiers en Flandres, nous, pour lacroissement dou service divin, en remede des ames de nostre tres cher et tres ame seigneur et pere, monseigneur le conte de namur, de nos seigneurs nos freres, et de tous nos antecesseurs, que Dieu absoille, et pour le remission de nos pechies, avons donne de nostre hiretaige, pour faire construire et funder une eglise parochial et son chimietiere ou [au] dit hiretaige en loneur et ramembrance de la sainte Trinite, trois quartiers de nostre terre ou environ en leritaige dessusdicte pour le siege de la dicte eglise;

les quels trois quartiers de terre ou environ nous volons de certaine science, que il soient quitteis de tous cens, services et servitutes seculeres, hautes et basses, que nous, nos hors et successeurs y poriens demander et clamer a tous jours, et lamortissons des droitures desus dites et de toutes autres, sauve le droit de patronage que nous y retenons perpetuelment a nous, nos hoirs et successeurs, pour presenter persone ydone a le dite eglise toutes fois et tantes fois que elle sera vacante. En tesmoignage des choses desusdites nous avons fait mettre nostre seel, douquel nous usons, a ces presentes lettres, faites et donneis le quatorsieme jour dou mois de May, lan de grasce m.ccc.xxxix.

III.

Bevestiging van het voorgaande stuk door Maria van Namen, den 14 Mei 1339.

Nous M. [Marie] d'Artoys, contesse de Namur et dame de le Escluse en Flandres, faisons savoir a tous, que, comme nostre tres chers et tres ames fils G. [Guillaume], cuens de Namur, ait donne et amorti trois quartiers de terre ou environ, qui sient en la poulre de la sainte Trinite de leis le Neuse es quatres mestiers en Flandres, qui est nostre douaire, et que nous avons fait dikier, pour faire construire et fonder une eglise en loneur de la sainte Trinite, Nous, qui desirons lacroissement dou service divin, pour le remede des ames de nostre tres cher et tres ame seigneur et mari, de ses antecesseurs, des nostres et de nos enfans, et pour le remission de nos pechies, le donation et amortissemens des dis trois quartiers de terre desus dis, en tant que il nos tochet ou puet touchier pour la cause de nostre douayre, loons, greons et approvons, sauf le droit de patronaige, que nous en la dite eglise retenons pour le raison de nostre douayre desus dit, toutes fois que elle sera vacante, par le tesmoignage de ces lettres seellees de nostre propre seel, faites et donneis en lan de grasce m.ccc.xxxix, xiiij jours ou mois de May.

IV.

Verlof van den officiaal des Utrechtschen bisschops, van 8 November 1339, tot stichting der Triniteitskerk op het eiland bij Neuzen.

Officialis curie Trajectensis, universis presentia visuris salutem cum notitia veritatis. Dignum Domino et acceptum exhibere arbitramur obsequium, si novellis ecclesiarum plantationibus consentiamus et ipsas nostra auctoritate solidemus. Sane dilecte nobis in Christo spectabilis domine Marie, comitisse Namurcensis, devota supplicatio nobis exhibita continebat, quatenus — cum in insula, in mari propre Nosam nata, et ad frugum fertilitatem de novo sumptibus et laboribus ejusdem domine redacta, suis expensis propriis ad omnipotentis Dei et sancte Trinitatis honorem et laudem et ipsius cultus augmentum ecclesiam novam desideraret erigere — super hoc ipsi auctoritatem impertiri dignaremur. Nos, hujus modi tam justum desiderium quam devotum congruo ac debito favore prosequentes et ad exauditionem et expeditionem ejusdem prompti, faciles et ex debito liberales, eidem domine, ut novam ecclesiam in dicta insula edificare valeat, salvo tamen jure cujuslibet, consentimus, et si quam erexit ratam habemus tenore presentium et acceptam, et ut eandem per quemcunque episcopum catholicum consecrari faciat, dummodo de dote competenti eidem provideat, devotioni domine predicte, auctoritate reverendi in Christo patris ac domini nostri, domini Johannis, episcopi Trajectensis, nobis in hac parte specialiter demandata, presentibus indulgemus, harum nostrarum testimonio litterarum sigillo curie nostre mojori munitarum. Datum in crastino beati Willibrordi episcopi, anno Domini m°. ccc°. xxxix°.

V.

Verklaring van bisschop Everardus, dat gemelde kerk door hem op St. Agnes' dag (21 Januarij) 1340 gewijd is, met toewijzing van veertig dagen aflaat.

Noverint universi, quod nos fr. Everardus, Dei gratia episcopus Comanacensis [1], reverendi in Christo patris ac domini, domini episcopi Trajectensis in pontificalibus vices agentes, ecclesiam in novo poulre ac cymiterium ejusdem in die beate Agnetis virginis, cooperante nobis gratia Spiritus sancti, salvo jure cujuslibet, consecravimus, et omnibus, dictam ecclesiam visitantibus ac cymiterium ejusdem cum devotione circumeuntibus et ad dictam ecclesiam ac fabricam ejusdem elemosinas suas largientibus, qui hoc fecerint et orationes suas ibidem fuderunt, xl dies indulgentiarum de injunctis penis, auctoritate omnipotentis Dei, misericorditer in Domino relaxamus nostrarum testimonio litterarum. Datum anno Domini. m. ccc. xl°., ipso die Agnetis.

VI.

Herhaald verzoek van Maria, van 31 Jan. 1340, aan den Utrechtschen bisschop, om het onvolledige in de voorgaande vergunning te willen aanvullen.

Reverendo in Christo patri ac domino, domino J. [Johanni], Dei gratia episcopo Trajectensi. Maria de Arthesio, comitissa Namurcensis ac domina de Sclusa in Flandria, cum omni reverentia et honore salutem. Cum reverendam paternitatem vestram totis nostris viribus alias deprecaremur, ut ex affectu paterno et benigno dignaremini nobis elargiri licentiam et auctoritatem fundandi et construendi ecclesiam parochialem et hospitale in quadam insula, que intra terram nostri dotalitii, vestre dyocesis, de novo subcrevit, vulgaliter nuncupata le scor de le Neuse, prope Axelle, in Omnipotentis honorem et divini cultus augmentum, tres etiam partes omnium decimarum, que

[1] „Evèque *in partibus* de Comone de Cappadoce ou de Pont." Noot van den heer Gheldolf.

in dicta provenirent insula, dicte ecclesie curato parochiali, quartam vero predicti hospitalis et ministrorum ejusdem sustentatione [sic], secundum vestri benignitatem paternam, assignaturi, una cum juris patronatus predicte ecclesie retentione et dicti hospitalis dispositione penes nos ac filium nostrum Balduinum, comitem Namurcensem, ejusque successores, prout in dicta nostra supplicatione seriosius continetur; et officialis vestre curie Trajectensis, asserens se specialem super hiis a vobis habuisse commissionem, litteris suis patentibus pro parte nostre supplicationi predicte condescenderit, generose videlicet vestram auctoritatem nobis concedendo ut novam ecclesiam in dicta insula valeremus edificare, et si quam erexerimus ratam habebat et acceptam, jure salvo cujuslibet, cum licentia faciendi per quemlibet episcopum catholicum sepedictam ecclesiam consecrari, dum tamen conpetenter dotaremus eandem; que vestri venerabilis officialis littere, quamvis plurimum gratie contineant, verumptamen nostre supplicationis predicte intellectum totalem in se non includunt; et licet vobis in hoc fastidiose aliqualiter videamur — rursus tamen in confidentia, et quanto cordialius valeamus, reverende vestre paternitati humiliter supplicamus, quatenus, caritatis intuitu, nostris et fidelium inibi morantium desideriis, condescendere dignemini in hac parte tenori nostre supplicationis sepedicte, si et in quantum jura necnon vestre paternitatis auctoritas suppetunt et permittunt, nobis vestris litteris robur impertientes et munimentum, tantum in premissis facientes, ut merces vestra in celo copiosius augmentetur. Datum in castro Namurcensi, ultima die mensis Januarii, anno Domini m. ccc°. xl°., secundum stilum Leodycensem.

VII.

Stuk van 10 Maart 1340, waarbij Johannes Boudewijnszoon door den officiaal des bisschops van Utrecht als pastoor der Triniteitskerk verklaard wordt.

Officialis curie Trajectensis, universis et singulis presbyteris, capellanis et clericis in dyocesi Trajectensi constitutis, salutem

in Domino sempiternam. Presentato reverendo patri domino nostro, domino episcopo Trajectensi, seu nobis, ejus in hac parte vices gerenti, Johanne filio Balduwini, clerico, ad porochialem ecclesiam sancte Trinitatis prope Nose, quam venerabilis matrona, domina Maria de Arthesio, comitissa Namurcensis et domina de Sclusa, suis sumptibus et expensis erexit, fundavit et dotavit ad collationem seu presentationem ejusdem comitisse, ratione juris patronatus, quod in eadem habere dinoscitur, ob rationem et causam sui dotalitii spectantem, per eandem comitissam pro animarum cura et reliquiarum custodia ejusdem ecclesie sibi committendis — nos, auctoritate dicti reverendi patris nobis in hac parte specialiter commissa, consideratis in talibus considerandis, ipsum Johannem ad dictam ecclesiam pro vice primaria admisimus et admittimus ipsumque in eandem instituimus per presentes, animarum curam et reliquiarum custodiam ac administrationem spiritualium et temporalium ejusdem ecclesie sibi in Dei nomine committendo. Quocirca vobis et cuilibet vestrum diserte precipimus et mandamus, quatenus, visis presentibus, ad dictam ecclesiam accedentes, inibi dictum Johannem, vel procuratorem suum ejus nomine, in corporalem possessionem ejusdem ecclesie ac jurium et pertinentiarum ipsius cum sollempnitatibus debitis inducatis; precipientes universis et singulis dicte ecclesie parochianis, ut dicto Johanni, tamquam vero rectori ejusdem ecclesie, in omnibus reverenter obediant et intendant, sibique, vel dicto ejus procuratori pro eo, de fructibus, redditibus, proventibus, juribus et obventionibus universis dicte ecclesie respondeant et responderi faciant locis et temporibus oportunis. R. l. s. Datum anno Domini m. ccc. xl, feria sexta post dominicam Invocabit.

KENNISGEVING

VAN DE OVERHEID DER STAD VLISSINGEN AAN DIE VAN SLUIS VAN DEN AANSLAG DES HERTOGEN VAN ANJOU OP ANTWERPEN, DEN 17 JANUARIJ 1583.

Edele, Wyse ende zeere voorzieneghe heeren, wy ghebieden ons ghedienstelic an uw Ed:

Up heden merghen, van een hollebardier, van zyne Excellencie anden Gouverneur Haultain ghesonden, verstaen hebbende van de groote foule tot Andtwerpen als ghisteren gheschiet, hebben niet connen naelaeten uwe Ed: daer van met alder haeste te verwittighen, hoe zyne Alteze, onder tpretext van de fransoise leghere buuten der stadt ligghende te willen monsteren, ghereden es met drie hondert peerden naer de Kipdorppoirte ende, ontrent de voirseide poirte wesende, zyne arquebousiers achter hem heift doen ryden, dezelve laetende ontrent ende op de brugghe van de voirs: poirte staende; dwelck de borghers, gheware werdende dat de voirseide peirden op de brugghe bleven staende, zyne alteze buuten de stadt vertrocken zynde, hebben hun van die brugghe heeten gaen, dwelcke de voirs: fransoisen refuseerden ende weygherden te doene ende naer te commen. Is onderlinghe de questie gheresen, [zoo]dat de voirs: francoysen alle de borghers, wesende een vendel sterck ende aldaer de wacht houdende, ghemassacreirt hebben; ende de foirten ende het bolwerck aldaer inghenomen hebbende, hebben noch ontrent thien hondert peirden van buuten de stadt inghelaeten, ende met de zelve in de stadt commende, alle de borghers hen rencontrerende tot ontrent de burse gheslaghen. Dwelcke de borghers

gheware werdende, hebben hun zo clouckelick in de wapenen ghestelt, dat zy alle de voirs: francoysen gheslaghen hebben.

Hiervan hebben wy Ul: E: wel willen verwittighen, ten eynde, ghylieden op uwe hoede wesende, binnen UE: stede goede ordre ghestelt zynde, hier teghene voirsien can werden. Hier mede U:E: Wyze ende voirzieneghe heeren, den almoghenden Heere bevelende. Met haeste. Uyt Vlissynghe, den xviij Januarij 1583.

De al uwe goede vrienden ende naeburen,
Borgmeester, Scepenen ende Raedt der stede
van Vlissinghe

A. Oillarts.

[Opschrift:] E: Wyse, discrete ende zeer voorzieneghe heeren, Borgmeester, Scepenen ende Raedt van der stede van der Sluus.

AANTEEKENING.

De aartshertog MATTHIAS, op wien wij onze lezers reeds vroeger wezen, begon eindelijk te bespeuren, dat hij in ons vaderland geheel overbodig was geworden, gaf derhalve 22 Julij 1580 zijn ontslag en vertrok. Intusschen waren er weder onderhandelingen aangeknoopt met den hertog van Anjou. Den 19 September 1580 sloten de afgezanten van de algemeene staten en de prins een verdrag met hem, waarbij hij tot erfelijk prins en heer werd aangenomen. Prins WILLEM bleef echter het gezag voeren in Holland en Zeeland; zelfs droegen de staten van die gewesten hem, 24 Junij 1581, bij vernieuwing de opperste magt op. FRANÇOIS van Valois, hertog van Alençon en Anjou, kwam derhalve in Augustus 1581 met 10,000 voetknechten en 4000 ruiters over de grenzen des lands. Hij noodzaakte PARMA het beleg van Kamerijk op te breken en veroverde vervolgens Château-Cambresis, waarna zijn leger de winterkwartieren betrok en hij-zelf naar Engeland overstak, om de hand te verwerven van hare Brittannische Majesteit, koningin ELISABETH. Dit laatste mislukte. Den 10 Februarij 1582 ontving prins WILLEM ANJOU te Vlissingen, waarna deze in de verschillende gewesten van Nederland òf gehuldigd, òf erkend werd. ANJOU was echter niet tevreden, daar zijn gezag — en hij had het hierin regt voor — hem al te beperkt scheen. Het hinderde hem, „dat de staten des lands en de prins van Oranje te veel authoriteits hadden, die zijnen glans schenen te

[illegible] ...gen, verbitterd over de afhankelijkheid van [illegible] zooveel in hun vermogen was, voedden. Dit [illegible] onberaden poging, om zich onverwachts en met ge- [illegible] te maken van verschillende steden des lands, ten einde [illegible] te schragen en te vestigen. Te Duinkerke, Dixmude en [illegible] Dendermonde slaagde men; Aalst, Vilvoorden, Meenen en Wynoxbergen waren reeds door de Franschen bezet; doch te Brugge, Oostende en Nieuwpoort was de burgerij op hare hoede en sloeg de toeleg feil. In al deze plaatsen handelden Anjou's veldoversten: te Antwerpen zou hij zelf zijn' slag slaan en wel den 17 Januarij 1583. Deze aanslag echter, in de geschiedenis bekend onder den naam van de fransche furie, mislukte echter volkomen, dank zij der Antwerpenaren dapperheid en moed. Onze VAN METEREN heeft de bijzonderheden van dien aanslag in zijne *Nederlandsche historie* naar eisch geboekt. Wij zijn zoo vrij, verder naar hem te verwijzen. Ter bevestiging van wat hij heeft ter neêr gesteld, strekke de brief, door den magistraat der stad Vlissingen dien van Sluis toegezonden, slechts één' dag na den bewusten aanslag geschreven. De brief berust onder de archiven van Yperen. Onze hooggeachte en kundige vriend J. L. A. DIEGERICK, archivaris der genoemde stad, maakte er melding van in zijne belangrijke *Notice sur les négociations qui ont eu lieu entre les états-généraux et le duc d'Anjou, après la tentative de ce prince de surprendre Anvers*, terwijl zijn' heusche bereidwilligheid om er ons een afschrift van te bezorgen ons in staat stelde, er onze bronnen-rubriek meê te verrijken.

KLEINERE BIJDRAGEN.

DE STICHTING DER TRINITEITSKERK
BIJ NEUZEN,
TOEGELICHT DOOR DE REDACTIE.

Alweder hadden wij 't genoegen onzen lezers onder onze Bronnen, bl. 75 tot 81, eenige merkwaardige bescheiden aan te bieden, die op het oostelijk deel van ons Zeeuwsch-Vlaanderen betrekking hebben. Wij hopen, dat ze hun, en onder hen onzen broeders in het voormalig vijfde district onzer provincie, welkom zullen zijn. Ons althans waren zij 't boven mate. Wij danken ze aan den heer A. E. Gheldolf, den beroemden vertaler en vermeerderaar van L. A. Warnkönigs *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, en 't is ons behoefte hem voor zijne ons betoonde welwillendheid hier openlijk de betuiging onzer innige erkentenis te brengen. De gewigtige inhoud toch der ons toegezondene stukken deed ze ons met levendige belangstelling en vreugde begroeten. Immers, zij maken ons bekend met de stichting eener kerk, tot nog toe, zooveel wij weten, nergens aan 't licht gebragt. En zij zullen, ook om enkele punten van meer algemeen belang, ongetwijfeld ook in wijder kring gaarne ontvangen worden.

De kerk, van wier stichting sprake is, is die van Triniteit op het door Maria van Namen nieuw ingedijkte „schorre van Neuzen bij Axel," welke bedijking een eiland vormde, genaamd „de polder der heilige Triniteit bij Neuzen."

Triniteit is nog heden een gehucht aan den rijweg van Axel naar Neuzen, omstreeks een half uur van laatstgemelde plaats gelegen. Er zijn ongeveer vijftig inwoners, en Neuzen

heeft er zijn' begraafplaats. Omstreeks den jare 1300 is het als eilandje opgewassen in den stroom de Blye, die van Axel in noordelijke rigting liep, om zich in de Honte bij Neuzen te ontlasten. Niet ver van den uitloop dezes strooms begon hij zich in twee armen te verdeelen, en tusschen deze twee armen was het dat de grond van Triniteit opkwam. Bij de nieuwe verdeeling der bisdommen onder Filips in 1559 komt Triniteit voor als eene afzonderlijke parochie, misschien wel vereenigd met Otene, en werd aan het bisdom van Gend toegevoegd. Op eene kaart van 1570 ziet men in den polder, Triniteit genoemd, een' kerk afgebeeld, die men echter ook voor een kloostergebouw zou kunnen aanzien [1]. Maar ziedaar dan ook alles wat men er van te zeggen weet. 't Is van deze parochie en kerk nu, die vermoedelijk in de hervormings-beroeringen te niete ging, dat wij thans, naar de ons gunstig verleende stukken, een en ander gaan mededeelen. Het ontstaan der oude parochie, de oprigting en wijding van haar heiligdom, aan de heilige Triniteit opgedragen, en alzoo de naamsoorsprong van het heden nog bestaande gehucht, zal er ons levendig door voor oogen treden, terwijl het bovenstaande er treffend door bevestigd wordt.

Wij gaan de stukken naar tijdsorde, gelijk ze door ons zijn opgenomen, eenvoudig volgen en de korte ontleding er van met onze aanmerkingen doen gepaard gaan. Vóór dat wij zulks doen willen wij echter aangaande Maria van Namen, die hier als stichteres op den voorgrond staat, aangaande haar geslacht en hare betrekking tot Sluis, waarvan zij zich vrouwe noemt, de vereischte inlichting geven. Wij doen dit thans zonder aanwijzing onzer bronnen, vermits wij die eerlang uit de sluissche archiven in deze *Bijdragen* hopen te doen kennen.

Gui van Dampierre, graaf van Vlaanderen, had vóór of in den jare 1290 de stad Lamminsvliet verheven tot eene vrije stede

---

1. Verg. over een en ander J. Scharp, *Gesch. en costumen van Axel*, d. I, bl. 101; d. II, bl. 209; Dresselhuis, *De prov. Zeeland in hare aloude gesteldheid*, bl. 85, 86, benevens de achterstaande kaart, waarop Triniteit in 1300 als eiland voorkomt in de Blye; v. d. Aa, *Aardr. Woordenb.*, d. XI, bl. 316, 317.

van wet. Ten jare 1293 stelde hij hare grenspalen vast, en aan het slot van het stuk, waarin zulks geschiedt, laat hij niet onduidelijk blijken, dat zijn zoon JAN van Namen door hem bestemd was tot toekomstig heer van Sluis. Zóó werd Sluis eene bezitting der graven van Namen, in leen gehouden van de graven van Vlaanderen. JAN I overleed in 1330, en werd opgevolgd door zijn' zoon JAN II. De weduwe van JAN I, MARIA van Artois, gravin van Namen, ontving 8000 livres rente als haar weduw-erfgoed, „pour son douaire," terwijl LODEWIJK, graaf van Vlaanderen, beloofde dat, ingeval haar weduwgoed te Winendale en te Sluis gezegde 8000 livres niet opbragt, hij haar het te kort zou doen uitbetalen enz. Dit verklaart ons de betrekking, die MARIA van Artois op de stad Sluis bleef behouden; welke betrekking nog versterkt werd door de gedurige afwezigheid der volgende graven van Namen, erfheeren van Sluis. JAN II verleende der stad Sluis in 1330 eene nieuwe keure, en trok vervolgens naar Cyprus ten strijde tegen de Turken. Teruggekeerd, toog hij in 1335 naar Litthauën, om de Duitsche Orde bij te staan in 't bekeeren der ongeloovige Pruisen. Hij mogt het doel van zijn' togt niet bereiken, maar overleed onderweg, 2 April 1335, en zijn gebeente vond een' rustplaats in het klooster van Spaltheim. JAN II werd opgevolgd door zijn' oudsten broeder GUI II, die nog geen jaar regeerde, en, zoo men wil, ten jare 1336 het leven liet in een steekspel. Nu beklom FILIPS III, jongere broeder van GUI II, den gravenzetel. Hij verleende den 19 Junij 1336 binnen Sluis aan zijne sluissche onderdanen „le seel ou enseigne et la loy de la draperie," en trok vervolgens naar Cyprus of Candia, zoo 't heette „voor de zake Gods," maar inderdaad om aan zijne wulpsche lusten den teugel te vieren. Hij werd er ten jare 1337 met een dertigtal zijner gezellen door de verbitterde inwoners vermoord. Nu viel de gravenstoel den vierden broeder, WILLEM I, ten deel, die er dan ook, onder voogdij zijner moeder, MARIA van Artois, bezit van nam.

MARIA, de beproefde gravin-weduwe, had gedurende de korte

regering der drie evengenoemde graven, tijdens hunne afwezigheid het bestuur in handen. Op Sint Michielsavond des jaars 1334 gaf zij, krachtens de magt, haar daartoe verleend door haar zoon, graaf JAN II, aan de stad Sluis in erfelijken cijns de Sint Juliaansplaatse, later de Appelmarkt, tegenwoordig de Garenmarkt geheeten, gelegen op den hoek der Brug- en Smedestraten. Wij vinden haar dan ook den 18 Maart 1337 weder te Sluis, en het verwondert ons nu niet meer, dat zij het eerste der stukken, op Triniteit betrekkelijk, geschreven heeft te Sluis, 19 September 1336, en dat zij die stad „onze stad" noemt. Evenmin bevreemdt het ons nog, dat het tweede stuk de dagteekening van 14 Mei 1339 draagt. De afwezigheid van FILIPS III en zijn opgevolgde dood in den vreemde verklaren zulks ten volle. Wij houden het er dan ook voor, dat in het eerste en zesde stuk een' fout is ingeslopen, en dat men niet *ac filium nostrum Balduinum*, maar *Philippum* te lezen hebbe. Immers, destijds was er geen BOUDEWIJN als graaf van Namen bekend.

Den 23 December 1339 verleende MARIA, „dame de la ville de l'Ecluse en Flandres," der stad confirmatie van de privilegiën, welke deze bezat ten tijde van ROBERT van Béthune, graaf van Vlaanderen, die van 1305 tot 1322 regeerde; en den 8 October des jaars 1341 zien wij burgemeester en schepenen in naam der gemeente van Sluis zich verbinden om haar jaarlijks 60 livres te betalen, uit erkentenis voor de vergunning, hun door gezegde gravin verleend, om „assizen" te heffen binnen hunne stad. Dit is het laatste wat wij van onze „dame de l'Ecluse" vernemen. In hetzelfde jaar schonk WILLEM van Namen, erfelijk heer van Sluis, op Zaturdag, den dag van Sint Michiel den aartsengel, den Sluizenaren hetzelfde privilegie als zijne moeder hun 23 December 1339 had verleend; en wij twijfelen er bijna niet aan, of met deze acte van souvereiniteit heeft WILLEM I het bestuur over zijne heerlijkheid aanvaard en gekenmerkt.

Wij gaan thans tot de ontleding der stukken zelve over.

Eerste stuk, van 19 September 1336. MARIA van Artois,

gravin van Namen, vrouwe van Sluis, wendt zich tot JOHANNES VAN DIEST, aartsbisschop van Utrecht, onder wiens geestelijk gebied de vier ambachten ressorteerden. Binnen de grenzen zijner diœcese, zegt zij, en op den grond, die tot haar huwelijksgoed behoorde, was, zoowel door ebbe en vloed der zee als door menschen arbeid, op hare groote kosten een eiland opgewassen, gemeenlijk het schor van Neuzen bij Axel genoemd. Dit eiland had zij voorgenomen, met Gods en 's bisschops hulp, ter eere van Gods naam met geloovige, katholike personen van beiderlei geslacht te bevolken. Aldaar wilde zij een' parochiekerk stichten, waarin voortaan Gode lof zou gegeven en den ingezetenen de kerkelijke sacramenten bediend zouden worden, waarin men ook voor de zielen van haren heer, den graaf van Namen, zaliger gedachtenis, van hare voorzaten en van haar-zelve godgevallige offeranden zou brengen. Daarbij verlangde zij ook een hospitaal te doen verrijzen, om de ellenden en nooden der armen van CHRISTUS te verligten en andere werken van barmhartigheid, naar 's Heeren bevel, te oefenen. Zij bidt alzoo op 't nederigst den eerwaardigen vader, dat hij haar tot een en ander vergunning en volmagt schenke, en dat hij van de tienden, die op gezegd eiland vallen zullen, drie deelen aan de tijdelijke parochiepriesters der genoemde kerk en een vierde deel voor de armen van het hospitaal en die het bedienden toewijzen mogt; terwijl zij het patronaatregt der kerk en de algeheele beschikking over het hospitaal aan zich en haren zoon BOUDEWIJN (PHILIPPUS?), graaf van Namen, en zijne erven, opvolgers en regthebbenden blijft behouden. Het stuk is gegeven uit Sluis, hetwelk zij „onze stad" noemt.

Tweede stuk, van 14 Mei 1339. WILLEM, graaf van Namen, doet weten, dat zijne moeder, de gravin van Namen, in zijn erfdeel, dat zij als weduwe houdt, had laten bedijken den polder der heilige Triniteit bij Neuzen, in de vier ambachten, in Vlaanderen. Daarom gaf hij tot wasdom van de goddelijke dienst, tot lafenis der zielen van zijn' zeer beminden vader, den graaf van Namen, van zijne broeders en van al zijne

voorzaten, die God vergeven mogt, benevens ter kwijtschelding zijner eigene zonden, drie vierendeelen [? quartiers] gronds van zijn genoemd erfdeel, ten einde daarop te doen stichten eene parochiekerk met haar kerkhof ter eere en ter gedachtenis der heilige Triniteit. Deze drie „quartiers" lands of daaromtrent zouden vrij zijn van allen cijns, dienst en wereldlijke servituten, hooge en lage, die hij of zijne opvolgers er ooit zouden kunnen eischen, en zij werden geamortiseerd van al deze en andere regten. Alleen het regt van patronaat behield hij aan zich, aan zijne erven en opvolgers, namelijk om, zoo dikwerf de kerk vacant zou zijn, voor haar een' bekwaam „persoon" te presenteren. — Door zulk een' persoon verstond men den parochiepriester, of den waren pastoor, zooals wij hem straks zullen hooren noemen, die het regt had, in zijne plaats een' ander aan te stellen, aan wien in dat geval de naam van vicepastoor of viceparochiepape gegeven werd. Overigens kan bij het bovenstaande de vraag oprijzen, of de polder der heilige Triniteit zijn' naam ontleend hebbe aan de kerk, die men voornemens was er te stichten, dan wel omgekeerd. Zeker is het, dat de polder onder die benaming vóór de kerk aanwezig was. Doch 't is niet ongegrond te gissen, dat men reeds de Triniteitskerk in de gedachten had, toen men den polder een' naam, en daarom dézen naam gaf.

Derde stuk, van dezelfde dagteekening. Het behelst slechts een' bekrachtiging van het vorige door de gravin-moeder, voor zoo verre het háár aanging. Zij noemt daarin den polder der heilige Triniteit haar „dauaire", d. i. haar weduwgoed. Zij deed met betrekking tot dit haar weduwgoed, wat haar zoon ten opzigte van zijn erfgoed gedaan had. Zóó voorzigtig en naauwgezet handelde men ten aanzien eener zaak, die men even heilig beschouwde als zij een' groote en gewigtige stichting betrof. Overigens is het niet vreemd, dat een zoon en erfgenaam hetzelfde met gezegelde letteren bevestigde, wat zijn vader of moeder toezeiden. De diplomatie der graven en gravinnen van Vlaanderen levert er tallooze voorbeelden van.

Vierde stuk, van 8 November 1339, waarbij de officiaal van den Utrechtschen bisschop het verzoek van Maria van Namen tot stichting der Triniteitskerk toestemt. Het zou ons bevreemden kunnen, dat deze toestemming zoo laat eerst, meer dan drie jaren na de aanvrage, gevolgd is. Doch vermoedelijk had Maria reeds lang des bisschops mondelinge toestemming en was men ook in deze drie jaren aan den bouw der kerk bezig geweest: immers, zij werd, gelijk ons blijken zal, slechts twee maanden na de bisschoppelijke vergunning ingewijd: de officiële toestemming werd gegeven toen zij reeds daar stond. Misschien ook wilde het bisschoppelijk hof er niet eerder 't zegel aan hechten, vóór dat het de verzekering had, dat de grond der kerk, gelijk men 't noemde, volkomen geamortiseerd was. Deze amortisatie kon geen plaats grijpen wegens de afwezigheid van den graaf Filips III in Cyprus en zijn' dood in 1337; nadat de tijding van dien dood hier was bekend geworden, en Willem III zijn' broeder als graaf was opgevolgd, duurde het nog tot 1339. En zoo moet het ons dan niet bevreemden, dat de twee vorige stukken mede eerst drie jaren na de aanvraag zijn opgemaakt. Maar naauwelijks waren zij dit dan ook, of slechts een half jaar daarna werd het bisschoppelijk verlof geschreven. Daar, zegt het, Maria, gravin van Namen, op het eiland, geboren in de zee bij Neuzen en op hare kosten en met haren arbeid tot vruchtbaarheid in staat gebragt, voor haar' eigen rekening een' nieuwe kerk wil oprigten ter eere van den almagtigen God en de heilige Triniteit en daartoe de bisschoppelijke vergunning gevraagd heeft, zoo wordt haar deze verleend, met eerbiediging nogtans van ieders regten. Ook wordt haar vergund de kerk te laten wijden door een' katholiken bisschop, „mits zij in de noodige begiftiging der kerk voorzie." Het stuk is gegeven daags na St. Willebrord, uit naam des bisschops, door den officiaal van het bisschoppelijk hof te Utrecht.

Vijfde stuk, van 21 Januarij 1340. Weldra na het verlof van wege den bisschop zien wij de kerk ingewijd. De plegtig-

heid werd verrigt door EVERARDUS, bisschop *in partibus* de Comone, als vicaris van den Utrechtschen aartsbisschop. Zij vond plaats op den St. Agnesdag en betrof niet alleen de kerk „in den nieuwen polder," maar ook het kerkhof. „Alwie," zegt de bisschop, „deze kerk bezoeken en haar kerkhof met devotie ommegaan en aan gezegde kerk en hare kerkfabriek hunne aalmoezen schenken en aldaar hunne gebeden zullen uitgestort hebben, aan hen wordt veertig dagen aflaat toegezegd." De bisschop vaardigde het stuk uit op St. Agnesdag zelven, derhalve zeker op de plaats, waar de nieuwe kerk verrezen en gewijd was.

Zesde stuk, van 31 Januarij 1340. Wie de aanvrage van MARIA en de bisschoppelijke toestemming met aandacht gelezen heeft, hij heeft opgemerkt, dat zij veel meer verzocht had dan haar werd toegestaan. Zij wenschte ook een hospitaal te stichten, en zij verzocht, dat drie vierden van al de tienden op het eiland voor den parochiepriester, één vierde deel voor het hospitaal en zijne bestuurders afgezonderd wierden. Van dit alles is in den bisschoppelijken verlofbrief geene sprake. Geen wonder, dat zij nog éénmaal zich tot den bisschop wendt. Met allen eerbied herhaalt zij haar verzoek, gelijk zij 't in haar vroeger schrijven had uitgedrukt. Zij zegt, dat de officiaal des hofs, „bewerende daartoe des bisschops bepaalden last te hebben, in zijne opene letteren voor een gedeelte aan haar verlangen voldaan had" door zijne toestemming tot den bouw der kerk en hare wijding, „mits de verzoekster haar behoorlijk begiftige;" welke letteren des officiaals, ofschoon zij veel gunstigs bevatten, echter niet de geheele strekking des verzoeks inhouden. En hoewel zij vreest in dezen den bisschop eenigzins lastig te schijnen, bidt zij hem nogtans andermaal en met vertrouwen, dat hij aan de begeerten van haar en de aldaar wonenden welwillend te gemoet kome. — Wat hiervan het gevolg is geweest kunnen wij niet opgeven. Misschien echter is MARIA's vroom verlangen naar de stichting van een toevlugts- en verplegingsplaats voor de lijdende menschheid bevredigd, en is de afbeel-

ding op de kaart van 1570 die des hospitaals of kloosters [1]; want de Roomsche hospitalen hadden uit- en inwendig met kloosterlijke inrigtingen veel overeenkomst, en zij hebben dit veelal nog.

Zevende stuk, van 10 Maart 1340. Wij zouden meenen in deze letteren van den officiaal des Utrechtschen bisschops een antwoord te hooren op MARIA's herhaald verzoek, of ten minste eene toespeling daarop. Maar noch het een, noch het ander. Het is van gansch anderen, ofschoon zeer belangrijken inhoud. Toen de Triniteitskerk was ingewijd, moest haar een pastoor gegeven worden; en ziedaar wat de officiaal doet in een' open brief aan alle priesters, kapellanen en kerkelijken der Utrechtsche diœcese. MARIA van Namen had tot dit heilig ambt aan den bisschop van Utrecht gepresenteerd „Johannes, zoon van Boudewijn" (JAN BOUWINSZONE), ten einde door hem in de zielzorg en de bewaring der reliquien dier kerk te voorzien. De gravin, wordt er gezegd, had de parochiekerk der heilige Triniteit bij Neuzen op hare kosten opgerigt, gefundeerd en „begiftigd" tot de collatie of presentatie, ingevolge het patronaatregt, dat zij aldaar heeft wegens haar weduwgoed. Mitsdien wordt genoemde JOHANNES voor de eerste maal tot de kerk toegelaten en ingesteld en hem de zorg voor de zielen en reliquien, benevens het bestuur over het geestelijke en tijdelijke der kerk opgedragen. Daarom wordt den geestelijken gelast, deze letteren gezien hebbende, tot de kerk te komen en er met de vereischte plegtigheid hem, of zijn' procurator in zijnen naam, die in 't ligchamelijk bezit dier kerk en hare regten en aanhoorigheden is, in te leiden. Voorts wordt aan al de parochianen bevolen, dat zij genoemden JOHANNES, als „waren rector" dier kerk, in alles eerbiedig gehoorzamen en aan hem, of aan zijn' voormelden procurator voor hem, borg zijn voor al de vruchten, inkomsten en regten, aan die kerk toekomende. Het stuk is gedagteekend op de zesde feria, d. i. Vrijdag, na den Zondag *Invocabit.* Aldus noemt men den eersten Zondag in de vasten

---

[1] Zie V. D. AA, t. a. p.

of den zesden vóór Paschen: een naam, die ontstaan is uit Psalm XCI: 15, waarvan in de kerkdienst op dien dag gebruik wordt gemaakt. De oorkonde heeft ook dáárom gewigt, omdat zij ons ten aanzien van het denkbeeld, dat wij te hechten hebben aan een' waren pastoor en een' vicepastoor, veel licht geeft. Reeds spraken wij er straks, bl. 92, over (zie ook boven, bl. 14); en hoorden wij hem dáár persoon noemen, hier wordt de ware pastoor *verus rector* geheeten. Hij wordt door den patroon der kerk, den collator, aan den bisschop ter instelling gepresenteerd, en deze geeft hem de toelating. Doch nu mag hij zelf naar goedvinden iemand aanstellen, die in zijnen naam in het ligchamelijk bezit der kerk treedt, en die hier zijn *procurator* genoemd wordt. Natuurlijk zijn hieraan voorwaarden verbonden omtrent de inkomsten, door den *procurator* aan den *rector* uit te keeren, welke laatste, nu niet meer in het ligchamelijk bezit der kerk, vaak elders in hoogere betrekking geplaatst was. De parochianen moesten, 't zij aan den rector, als hij ter plaatse zijn' dienst waarnam, 't zij aan zijn' procurator, gehoorzamen en getrouwelijk de inkomsten der kerk opbrengen. Het zou dus zeer mogelijk zijn, dat Johannes Bouwinszone nooit inderdaad de priesterlijke dienst der Triniteitskerk verrigt heeft, maar, schoon er de voordeelen van trekkende, ze door een' plaatsvervanger liet waarnemen.

Ruim vijf eeuwen zijn vervlogen sedert de Triniteitskerk daar oprees. Van haar bestaan is geen spoor meer achtergebleven. Alleen haar naam leeft nog, schoon zij hem af moest staan aan een gehucht, en haar kerkhof is nòg de akker der dooden, waarop zij zelve ook, sinds lang vergeten, begraven ligt. Waar zij wel altijd onder de dooden rusten zal, daar verblijdt het ons, dat wij haar' naam der vergetelheid ontrukken mogten en een' gedenksteen plaatsen op haar graf.

BIJDRAGE

TOT DE VERKLARING VAN HET TE SLUIS GEVONDEN BISSCHOPPELIJK ZEGELSTEMPEL,

DOOR

J. H. VAN DALE.

De heer J. A. ALBERDINGK THIJM, bekend wegens „de uitgestrektheid zijner kunstkennis," bestuurder der *Dietsche Warande*, schreef onlangs in dit zijn *Tijdschrift voor nederlandsche oudheden en nieuwere kunst en letteren*, tweede jaargang, bl. 52: „De middeleeuwsche schilders, de verheerlijking van Maria uitdrukkende, stellen haar voor gezeten aan de zijde van Christus; menigmaal ook — gezeten zijnde — gekroond door haren goddelijken Zoon, die in 's gelijks gezeten is. Dat is het zinnebeeld van de verheerlijking der geheele Kerk, na de Menschwording en de zegepraal van de tweede Persoon der H. Drievuldigheid; daarentegen is Maria steeds [1] geknield, wanneer haar de Boodschap des Engels gebracht wordt: dan is zij de nederige maagd van Nazareth." Dit noopte ons den kundigen beoefenaar en vereerder der middeleeuwsche christelijke kunst de aandacht te doen vestigen op de afbeelding van het door ons elders beschrevene zegelstempel, door mijn' medearbeider JANSSEN, deel I, bl. 37 en 38 dezer *Bijdragen*, onzen lezers bekend gemaakt. Immers, wij meenden den heer A. TH. opmerkzaam te moeten maken op het verschil, dat er bestaat tusschen zijne voorstelling der „Annonciation" en die van ons zegelstempel, welke vrij naauwkeurig overeenstemt met de beschrijving, ons daarvan gegeven in het merkwaardige werk *Manuel d'iconographie grecque et latine, avec une introduction et des notes, par M. Didron*, etc. *Paris, imprimerie royale*, 1845. Op pag. 155 van dit werk toch leest men:

---

[1] Page 12 de la *Revue Neêrlandaise de l'archéologie, de l'art et de la littérature* l'auteur dit: „presque toujours."

Annonciation de la mère de Dieu.

Maisons. La sainte Vierge debout devant un siége, la tête un peu inclinée. Dans la main gauche elle tient un fuseau enroulé de soie; sa main droite, ouverte, est étendue vers l'archange. Saint Gabriël est devant elle; il la salue de la main droite, et tient une lance [1] de la gauche. Au dessus de la maison, le ciel. Le saint Esprit en sort sur un rayon qui se dirige vers la tête de la Vierge.

De heer A. Thijm vereerde ons, aangaande de verklaring van een en ander met het volgende schrijven, dat wij meer dan belangrijk genoeg achten, om het een plaatsje te verleenen.

„Wat de verklaring van het door u behandeld zegel betreft, ik moet u bekennen, dat zij mij voorkomt zeer voldoende te zijn; ik weet niet, wat er nog aan ontbreken zou. Ik kan niet gelooven dat de vorm van het zegel iets met eene bizondere vereering van de H. Maagd gemeens zou hebben. Het vrouwelijke wapenschild is toch geheel iets anders dan deze dubbele ogivale boog. Hoe menigvuldig komt dit zegelformaat ook niet in de XIIIe.—XVe. eeuw voor [2]! Het hangt, dunkt mij, zamen met het geheele gothische bouwstelsel. De amandelvorm verstaat zich met den spitsboog uitmuntend.

„De huizen in het hoofd van het zegel schijnen mij toe hier de tempel te zijn — eene herinnering van Mariae-presentatio. Ik zou in de sterren en ringen van den grond geene afbeelding van den hemel, in de leliën geene toespeling op de verheerlijking van Maria als koningin der engelen willen zoeken. Zoodanig rapprochement dunkt mij van nieuwer trant te zijn. Het is, rechtstreeks, slechts ornement-veldvulling: gelijk men de effen zilvervelden der wapens soms met figuren verciert — figuren zonder heraldieke portée. 't Is hier eene verciering gelijk men op alle wanden, vloeren, welven, geschilderde glazen,

---

[1] Un bâton, long comme un bâton de lance.

[2] Om een voorbeeld te noemen: het (XVIe. eeuwsche) zegel van het kapittel der Haarlemsche St. Bavokerk.

tapijten, enz. aanbracht. Ik wil wel gelooven, dat men bij voorkeur de lelie genomen heeft, om de zuiverheid van Maria aan te duiden; dat de sterren eene vage herinnering zijn 1°. van den hemel (gelijk het lazuur veel meer de kleur der velden, dan der figuren in de blazoenen is); 2°. van de ster der Wijzen; 3°. van de sterren waarmeê Maria gekroond werd; 4°. van de stella matutina en maris stella, wier eigenschappen men in Maria vereert: maar rechtstreeksche symboliek spreekt mij uit de veldvulling nog niet toe.

„De vlam boven het hoofd van den engel meen ik niet, dat in verband met den H. Geest staat. De westersche schilders geven den engel doorgaands een kruisjen boven het hoofd — maar de vlam is den hemelschen lichtdragers steeds zeer eigen geweest. Fra ANGELICO geeft die aan Gabriël in de staande annunciatio; op die, waar de engel knielt, heeft hij er geen."

Wij zien derhalve uit het bovenstaande, dat de wijze, waarop op ons zegelstempel de Annunciatio wordt voorgesteld, de ware, de oorspronkelijke is. Zij moest den heer DIDRON, hoofdredacteur der te Parijs uitgegeven wordende *Annales archéologiques*, eene aardige, eene belangrijke aanwinst zijn, gelijk de heer A. THIJM teregt onderstelde. Het was ons hoogst aangenaam te vernemen, dat deze geleerde de verklaring des heeren TH. bijstemt, en ons de eer bewezen heeft, in het laatste nommer zijner Annales voor 1856, eene aankondiging van onze verklaring van het bisschoppelijk zegel te plaatsen.

Is alzoo de afbeelding van het zegel in het volle licht der openbaarheid en der middeleeuwsche kunst gesteld, wij durven meer dan ooit hopen dat het randschrift des stempels, dat naar sommiger oordeel voor betere verklaring vatbaar is, eerlang tot volle klaarheid gebragt zal worden, waartoe wij elken bevoegde dringend uitnoodigen.

---

[1] Op deze „Boodschap" zit Maria; maar Fra ANGELICO was ook min of meer een innovateur, zegt DIDRON.

IETS OVER HET WOORD GEMANC.

OPEN BRIEF AAN Dr. A. DE JAGER.

Hooggeleerde vriend!

Zoo ik het waag U nogmaals de aandacht te doen vestigen op de beteekenis van het woordje gemanc, dan vind ik den moed daartoe in de belangstelling waarmeê Ge mijn' arbeid, in de vriendschap waarmeê Ge mij hebt vereerd. Evenmin als Gij ontkent, „dat het woord gemanc bij onze ouden op verscheidene plaatsen door gemengd kan worden vervangen," betwist ik, dat het niet zeer dikwijls, ja meesttijds, als bijwoord, in de beteekenis van te gader, te zamen, tevens voorkomt. Na al wat Gij daarover op verschillende plaatsen in uw *Archief* geschreven hebt, kan daaromtrent wel geen twijfel meer bestaan. En toch aarzel ik nog, om de door U gestaafde beteekenis toe te passen in de bewuste versregels:

De winter zal zijn gemanc;
De lentin goet zonder wanc.

Immers, onder het tal van aanhalingen, waarin het woord gemanc voorkomt, die uwe verbazende belezenheid uit de voortbrengselen der middelnederlandsche letterkunde heeft opgegaard, wordt niet één vers aangetroffen, waarin het die beteekenis heeft, welke Gij in onze verzen er aan hecht. Bij de bijwoordelijke beteekenis te zamen, leent Gij toch aan gemanc eene verbindende kracht, te zamen met, welke alleen in een voegwoord — immers nimmer in een bijwoord — in ons geval des noods in het voorzetsel met, ligt opgesloten. Volgt na gemanc eene verbinding, dan wordt zij ook inderdaad door het voorzetsel met bewerkstelligd. Dit blijkt uit de volgende voorbeelden, welke ik aan uw *Archief*, d. I, st. I, ontleen:

Hine liet hem niet versaghen
Ons te loessene uter plaghen,
Die vloyet uter hellen fonteine,
Ghemanc met torment ende weine.

VAN WIJN, *Huiszitt. leven*, II, bl. 321.

Het (serpent) verscuddem naer sine maniere
Ende waerp venijn gemanc met viere.

BLOMMAERT, *Oudvl. ged.*, II, bl. 83.

Ghi selter vinden ene claerheit
Comen uter soeter stede
Ghemanc met roke der soethede.

dBoec van den houte, vs. 84.

Wat in de tweede plaats onze aandacht wekken moet, is, dat gemanc in alle voorbeelden, zonder uitzondering, waarin het een zuiver bijwoord is, en door U door te zamen, tevens verklaard wordt, kan weggelaten worden, zonder den zamenhang te verbreken of den zin te verstoren. Men beproeve die weglating eens in ónze verzen: alle verband tusschen de beide regels valt weg; alle zamenhang is verbroken. Hieruit volgt o. i. weder ten klaarsten, dat gemanc hier meer zijn moet, dan een zuiver bijwoord.

Ziedaar, waarde Vriend! waarom ik alsnog aarzel de door U gegevene verklaring van gemanc = te gader met aan te nemen, zoo lang er niet meer plaatsen worden aangetroffen, waar het woord in deze beteekenis voorkomt.

Deze weinige letteren Uwer hooggeschatte overweging aanbevelende, blijf ik, met gevoelens van hoogachting,

Uw dienaar en vriend,
J. H. VAN DALE.

SPROKKELINGEN.

I.

BIJVOEGSEL BETREKKELIJK HET SLUISSCHE OBSERVANTENKLOOSTER.

Wij geven nog het volgende, in de stadsrekeningen van Sluis gevonden, als eene niet onbelangrijke aanteekening bij de geschiedenis der stichting van het observantenconvent te dier stede. Wij zien daaruit, dat graaf FILIPS de Goede de vestiging van het klooster goedkeurde en begunstigde, en dat het, in 1445 of 1446, onder zijne bewoners een' broeder telde, die streefde naar een' geleerdheidstitel in de godgeleerdheid, welk streven door de magistraat der stad welwillend ondersteund werd. De posten uit de rekeningen luiden aldus:

Stadsrekening n°. 34, van 1 Maart 1441 (1442) tot den laatsten Februarij 1442 (1443):

„Broeder Andriese Guilgemeer van Hesduine van dat hi brochte brieven van Dijon die onse gheduchte heere ghegheven heift deser stede aenghaende den clooster van den broeders van der observantie dat men hier fondeeren zoude etc; over zinen aerbeid van dien iiij s. ij d. Ende iij s. grō die hi uutleide om de zeghelen en de scrifturen van den vors. brieven. Comt te gadre Bi ced. vij s. ij d."

Stadsrekening n°. 36, van 1 Maart 1444 (1445) tot den laatsten Mei 1446:

„Broeder Henricke Rutteri fruemeneur ter p̄motiewaert van ziē graduatie die hi cortelike ghescepen is an te nemene in de theologie etc. ghegheven bi avise vander wet xiij s."

H. Q. J.

II.

ANTONIE DE LA PORTE.

In d. I dezer *Bijdragen*, bl. 280, verklaart de Redactie, vergeefs naar den naam des bovenstaanden te hebben gezocht onder de magistraatspersonen van Veere. J. Ermerins, *Eenige Zeeuwsche oudheden uit echte stukken opgehelderd* enz., vermeldt in het 4e. st. „Oude Kerkstraat der stad Veere" enz., bl. 95 en 96, op de jaren 1667 en '68: „Schepenen . . . . . en Anthony la Porte."

B. Sivert.

III.

DE IJSENPOLDER.

Bij onze navorschingen omtrent den naamsoorsprong van Yzendijke, d. I, bl. 235 en 236, viel onze aandacht op den Ysen-, Izen- of Isenpolder. Deze bestond reeds ten jare 1556, welligt ook reeds vroeger; hij werd toen bespoeld door het Zwarte Gat en grensde overigens aan den Oudenpolder enz. Op de fraaije kaart van Jac. Mogge, voorstellende het „meerderdeel van het Oost-Vrije in Vlaenderen," draagt hij reeds den naam van Ista-polder, onder welken naam hij ook thans nog

bekend is, op eene inhoudsgrootte van 21,8748 bunders, grenzende aan den Grooten Sint Annapolder, onder welken naam een deel van het Zwarte Gat later is bedijkt geworden, en aan de dijkaadje van de Groede.

In den *Ommelooper van de metinge van den geheelen lande van de nieuwe dijckaige van de Groede, en de polderen gelegen tusschen Casandt, Breskenssant ende Nieuwerhaven, gedaen in den jaere* 1613, *ten verzoucke van de gemeene ingelande, bij Cornelis Janssen, d' oude, Jacob Jan Simoenssen ende Steven Jan Simoenssen*, waar hij nog den naam Ysen- en Isenpolder draagt, heeft hij eene grootte van 49 gemeten, 126 roeden. Wat is nu, zoo vragen wij na het bovenstaande, de naamsoorsprong des polders en wat heeft aanleiding gegeven, om dien naam in Ista-polder te verkeeren? Ware de geslachtsnaam Ysen of Isen ons ooit voorgekomen, wij zouden niet afkeerig zijn van het gevoelen, dat de polder daaraan zijn' naam ontleend heeft, even als zulks het geval is met den Baanst-, den Adornes-, den Cleyhems-, den Gole-, den Steene-, den Moors-, den Bladelijns-, den Lodijkepolder en meer andere. Nu echter durven wij dienaangaande niets besluiten. Bij de door Willems opgenoemde familienamen, die met Isen- zijn zamengesteld, kan men nog dien van Ise- of Ysenbout voegen, die in de 16e. eeuw menigvuldig voorkomt.

Ware in den Ommelooper van 1613 de naam Ysenpolder niet bewaard gebleven, wij zouden gemeend hebben, dat toen de naamwisseling in Ista-polder ontstaan ware, daar toch bij die herdijking niet alleen verscheidene polders hun' vroegeren naam hebben verloren, maar in de dijkaadje van de Groede zijn opgelost, als daar zijn de Middelpolder, de Thuynpolder, de Wepelspolder en de Gyselijn-van-den-Pittepolder.

Terwijl wij de naamsverklaring van den Ysenpolder elken onderzoeker blijven aanbevelen, zij het ons vergund hier de aandacht te vestigen op eene aanteekening van den grooten Bilderdijk, voorkomende achter diens *Muis- en Kikvorschkrijg.* Sprekende over het woord oise, zegt hij: „Oise is bloote

verbastering van het algemeen Duitsche en Keltische oos of oze, 't geen nog overig is in ons hoos voor wolkbreuk, hoozen of behoozen, dat is bewateren; en inzonderheid te Amsterdam nog in de kostumiere Rechtstaal bestaat in de woorden van oosdrop *(stillicidium)* en oosdicht (waterdicht). Gelijk het ook nog in vele namen van plaatsen bestaat. Bij voorbeeld Osdorp, d. i. Oosdorp, bij ons; Oxford in Engeland, dat Oosford, Excester dat Oos-Castre, Uxbridge dat Oosbridge is." — Kan zoo de naam van het zeeuwsch-vlaamsche dorp Ossenisse niet zijn Oosenisse, d. i. waterrijk of nat schor? — „Ook dit oze of oise, allengs verbasterd in ise, is de grond van den naam der Teems, die eigenlijk Tamise heet." Dit versterkt dus onze op bl. 236 geuite gissing, dat Isen een stroom, eene rivier, of bloot water aanduidt. Wij voegen hierbij, gelijk menigeen niet onbekend zijn zal, dat de Theems, fransch Tamise, ontstaat uit de vereeniging der rivieren de Isis en de Charmel. Nog heeft men in Engeland de Ouse, wier naam met Oise, Ise zamenhangt, en die, na hare vereeniging met de Trent den naam van Humber bekomt. In Frankrijk heeft men de Isère, in Beijeren de Isar.

Kan Ysenpolder = Waterpolder, waterrijke polder of iets dergelijks zijn?

J. H. v. D.

IV.
NOODGODSBEELDE.

Boven de noorderdeur der Sint Donaaskerk te Brugge was van buiten mede de „Noodt Godts" verbeeld, en werd er door de burgers bezocht. Onder dit beeld werd het grafschrift van keizerin Gunnildis gelezen. *Chron. v. Vlaenderen*, d. II, f. 120.

Genoemde keizerin Gunnildis of Cunigunda is gehuwd geweest met keizer Henricus III. Zij was eene dochter van Canut II of den Groote, koning van Denemarken en Engeland. In 1038 te Brugge gestorven, vond zij hare grafplaats onder het evengemelde grafschrift.

J. H. v. D.

ANTWOORDEN.

4. — De beelden van graven en gravinnen aan den voorgevel van het stadhuis te Middelburg. Zie d. I, bl. 183—186.

Wanneer wij de vragen opzamelen, waartoe de ongeregelde plaatsing en volgorde der genoemde beelden aanleiding geeft, dan vinden wij ons de volgende ter beantwoording voorgesteld:

1°. Waarom heet DIRK V de tiende graaf?

2°. Waarom wordt met dezen DIRK V de rij der graven en gravinnen geopend?

3°. Welke reden mag er bestaan hebben om den dertigsten graaf over te slaan?

4°. Waarom volgt op JACOBA de 28ste WILLEM de 29ste?

5°. Waarom wordt in de volgorde de 33ste graaf gemist?

6°. Wat mag aanleiding gegeven hebben tot het verbreken der volgorde na CAREL den 31sten?

Zien wij, hoe ver wij het met de oplossing der bovenstaande vragen, met het oog op wat reeds door mijn' geachten vriend VAN DER BAAN dienaangaande is medegedeeld, brengen kunnen.

1° Wat de eerste vraag aangaat, deze is o. i. door den heer VAN DER BAAN voldoende beantwoord. De voorgestelde volgorde der eerste tien graven en gravinnen toch is dezelfde als die, welke aangetroffen wordt in *De oude chronycke ende historiën van Zeelandt, beschreven door wijlen heer* JAN REYGERSBERGH, *van Cortgene*, bl. 339 en 340; het *Tooneel der Vereenigde Nederlanden*, — *door* FRANÇOIS HALMA, enz. d. I, bl. 372; K. VAN ALKEMADE, *de goude en zilvere gangbare penningen der graaven en graavinnen van Holland.*

Dit drietal schrijvers ware nog voor vermeerdering vatbaar, zoo het niet voldoende was, om ons te overtuigen, dat men in de beeldenrij van Zeelands graven en gravinnen, of hunne voogden en voogdessen, dezelfde orde gevolgd heeft. Het luidt daarom aldus in REYGERSBERGHS boven aangehaalde *Chronycke*, bl. 65, te regt: „DIERICK, de vijfde van dien naeme, worde die thiende grave van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt.”

2°. De Schelde, thans de Oosterschelde geheeten, verdeelde, van alle tijden af, Zeeland in Oost- en West-Zeeland, of Zeeland beoosten en bewesten de Schelde. Hebben op het eerste de graven van Vlaanderen nooit eenige aanspraak gemaakt, het laatste is meer dan vier eeuwen lang een twistappel geweest tusschen hen en de graven van Holland. Het zal niet ongepast zijn, hier op te doen merken, dat Zeeland bewesten de Schelde oulings werd aangewezen door: Zeeland tusschen de Schelde (Oosterschelde) en Heydenzee, d. i. de tegenwoordige Honte of Westerschelde. Het bevatte de eilanden Walcheren, Noord- en Zuidbeveland, Wolfaartsdijk en Borselen, allen soms onder den enkelen naam Walcheren begrepen.

Het is hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk, te bepalen, waarop de hollandsche graven hun regt op Zeeland bewesten Schelde grondden. Ligter valt het aan te wijzen, waarop de vlaamsche graven hunne aanspraken op die landstreek vestten. Immers, keizer Hendrik II beleende er in 1007 graaf Boudewijn IV van Vlaanderen mede, terwijl Hendrik III, ten jare 1057, graaf Boudewijn V in dat leenbezit bevestigde. Toen, na den dood van graaf Floris I van Holland (1061), Robert, jongere zoon van evengenoemden vlaamschen graaf, met Floris' weduwe huwde (1063), schonk zijn vader hem o. a. Wester-Zeeland tot huwelijksgift, waardoor Holland en Zeeland onder het onbetwiste gezag van éénzelfden vorst kwamen. Men wil, en te regt, dat Robert, bijgenaamd de Vries, niet als graaf, maar als voogd over zijn' minderjarigen zoon Dirk V hebbe geregeerd. Is dit zoo, dan zien wij in Dirk V den eersten graaf uit het hollandsche huis, die als graaf — zij het dan ook als leenman van Vlaanderen — ook over Zeeland geregeerd heeft; en welligt vindt men daarin de reden, waarom de rij der zeeuwsche graven met Dirk V aanvangt. Wij lezen niet, dat tusschen Dirk V — na den dood van Godevaart of Godfried met den bult (1076), in het ongestoord bezit van Holland hersteld — en zijn' stiefvader Robert, ten jare 1071 tot graaf van Vlaanderen verheven, geschil ontstaan zij over het bezit van Zeeland

bewesten Schelde; trouwens, dit is ook niet waarschijnlijk. Waarschijnlijker is het, dat DIRK V Zeeland bestuurd hebbe als een leen, dat hij van Vlaanderen hield. Na DIRKS en ROBERTS dood brak de oorlog tusschen hunne opvolgers FLORIS II en ROBERT II weder uit: de uitslag was, dat de eerste Zeeland bewesten Schelde den laatsten in achterleen afstond. Van nu af zien wij de graven van Holland ook graven van Zeeland, als leenmannen van Vlaanderen, en dit bevestigt ons in het vermoeden, dat de beeldenrij met DIRK V geopend wordt, omdat van hem af eene vereeniging van Holland en Zeeland onder een' zelfden gravenstaf dagteekent. — Dat DIRK V de eerste was, die zich „door Gods genade, graaf der Hollanderen" noemde, getuigt ook VAN ALKEMADE in zijn bovenaangehaald werk, fol. 22. Wij merken hierbij aan, dat reeds zijne moeder GEERTRUID zich gravin en ROBERT de Vries zich graaf der Hollanders heeft genoemd. Wat overigens het „door Gods genade" betreft, wij zien daarin met AREND, *Alg. gesch. des vad.*, d. II, bl. 109 — waaraan wij het meerendeel onzer geschiedkundige aanteekeningen ontleenen — eer eene uitdrukking van nederigheid en godsdienstigheid, dan een teeken van oppermagt.

3°. en 4°. Wanneer wij de volgorde der graven bij REYGERSBERGH en HALMA vergelijken met die der beelden voor het stadhuis te Middelburg, dan treft het onze aandacht, dat dezelfde orde is in acht genomen tot aan WILLEM VI. Na dezen wordt de gelijkheid verbroken op de volgende wijze:

REYGERSBERGH en HALMA.	Stadhuis te Middelburg.
JAN III de 28ste.	Ontbreekt.
JACOBA de 29ste.	JACOBA de 28ste.
Ontbreekt.	WILLEM de 29ste.
PHILIPS de 30ste.	Ontbreekt.
KAREL de 31ste.	KAREL de 31ste.
MARIA de 32ste.	MARIA de 32ste.
MAXIMILIAAN de 33ste.	Ontbreekt.
PHILIPS de 34ste.	PHILIPS de 34ste.
Ontbreekt.	MAXIMILIAAN de 35ste.
KAREL de 35ste.	KAREL de 36ste.

Wij missen dus in de beeldenrij JAN III van Beijeren en PHILIPS van Bourgondië, beiden aartsvijanden van de gravin JACOBA van Beijeren. Het is bekend, dat in de twisten tusschen genoemde graven en de ongelukkige JACOBA, Zeeland meest de zijde der laatste hield, en hierin meenen wij éénen grond te vinden voor het weglaten van het beeld van JAN van Beijeren. Een' anderen grond zien wij daarin, dat hij gelijktijdig met JACOBA, doch nimmer onbepaald, alleenheerschend of als wettig graaf in Zeeland geregeerd heeft. Immers, zoo hem ten jare 1419 al het bewind over een deel van Holland werd toegestaan, zijn deel aan de regering over het overige Holland, over Zeeland en Henegouwen was slechts tijdelijk. JACOBA bleef de wettige landsgravin. Ook de latere overgifte aan hem van Holland en Zeeland, door JACOBA's laffen echtgenoot JAN van Brabant, gaf hem nog den titel van graaf niet. Eerst bij JACOBA's dood, of met hare toestemming, konde hij beschouwd worden in het gerust bezit van Zeeland te zijn; van daar, dat, zoo sommigen hem al onder de graven van Holland, en te regt, eene plaats hebben verleend, men hem met evenveel regt eene plaats onder de zeeuwsche graven en vóór het stadhuis te Middelburg heeft geweigerd. JAN van Beijeren, vergiftigd, overleed ten jare 1425, elf jaar vóór JACOBA. Is er dus overvloedige grond te vinden voor de wering van het beeld van JAN van Beijeren uit de rij der graven van Zeeland, minder voldoenden grond vinden wij voor het gemis van het beeld van PHILIPS van Bourgondië. Immers, deze laatste heeft nog gedurende 31 jaar na JACOBA's dood onbetwist den gravenzetel bekleed, en met den dood dezer laatste gravin moest alle twijfel aangaande zijn regt op den gravenstaf vervallen. Hij werd, gelijk REYGERSBERGH het uitdrukt, „die 31ste grave van Henegouwen, van Holland, Zeeland en Vriesland als een regt, waarachtig en éénig erfgenaam van vrouwe JACOBA van Beijeren," zoo als hij dan ook reeds in 1433, toen deze laatste hem den grafelijken titel had afgestaan, in al de steden van Zeeland gehuld werd, te Middelburg wel zes weken vertoevende, in de abdij aldaar zijn verblijf houdende, „die stede van Middel-

burg veel liberteiten en vrijheden, die zij nooit te voren gehad had," schenkende. Zoo dus één graaf aanspraak had op eene plaats in de beeldengalerij vóór Middelburgs stadhuis, 't was wel PHILIPS van Bourgondië. Het komt ons derhalve hoogst waarschijnlijk voor, dat de beeldhouwer bij het houwen van den naam een' misslag begaan heeft, in plaats van den naam PHILIPS, WILLEM beitelende. Dezen WILLEM toch kunnen wij niet houden voor WILLEM van Lalaing, die van 1440 tot 1445, dus ná JACOBA's dood, voor PHILIPS van Bourgondië het stadhouderschap bekleedde. Zoo hij toch aanspraak gehad hadde op een plaatsje, in zijne hoedanigheid van stedehouder, dan zooveel te meer de goede en regtvaardige graaf zelf. Ware WILLEM van Lalaing JACOBA's stedehouder geweest, dan ware er meer gronds om aan hem te denken, doch nu, daar de vroegere en latere stedehouders HUGO de Lanoy (1433—1440), GOZEWIJN de Wilde (1445—1448), JAN de Lanoy (1448—1453) enz. gemist worden; daar de beelden slechts graven, gravinnen, voogden en voogdessen voorstellen, meenen wij aan eene vergissing des beeldhouwers te moeten denken. En deze vergissing lag voor de hand. Van WILLEM de 23ste wisselt telkens deze naam met een' anderen af tot aan JACOBA de 28ste; en ziedaar, door de harmonie der afwisseling verleid, kreeg het beeld van PHILIPS den naam van WILLEM de 29ste. Hiermede was des beeldhouwers levering voor het jaar 1516 voltooid. Een tijdsverloop van 2 jaar ligt, even als tusschen de eerste en tweede, ook tusschen de tweede en derde levering des steenhouwers; dáárin is welligt de aanleiding te zoeken tot de vergissing, waardoor hij, in plaats van CAREL de 30ste, CAREL de 31ste heeft gebeiteld. De zaak is echter nog voor eene andere verklaring vatbaar. Wanneer wij de volgorde der graven op REYGERSBERGHS lijst vergelijken met die der middelburgsche beeldenrij, dan zien wij dat ze met CAREL den 31ste weder zamenstemmen. Heeft Middelburgs magistraat den mechelschen steenhouwer er welligt opmerkzaam op gemaakt, dat de gewone volgorde, door het weglaten van JAN van Beijeren, als 28ste graaf, verbroken was, en deze dus hersteld moest

worden, door CAREL niet als den 30sten, maar als den 31sten aan te wijzen? — Dit staat vast: een WILLEM, als graaf, ná JACOBA is in de geschiedenis niet bekend. PHILIPS van Bourgondië is Zeelands wettige graaf geweest, te Middelburg zelf gehuldigd; waarom zou hem dan geene plaats verleend zijn? — Tusschen PHILIPS en zijn' zoon KAREL ligt geen andere graaf of gravenvoogd in, derhalve moet er vergissing plaats gegrepen hebben, òf van de zijde des magistraats, òf van die des steenhouwers. 't Is buiten kijf, dat de natuurlijkste verklaring van die vergissing steeds de aannemelijkste zijn zal.

Welligt ook is de verwarring ontstaan door weglating van JAN van Brabant, JACOBA's tweede echtgenoot, die in de lijst bij REYGERSBERGH voorkomt, maar door hem niet onder de graven van Holland gerekend wordt.

5°. Het zal niemand bevreemden, dat ook aan het beeld van MAXIMILIAAN eene plaats is ingeruimd, niet zoozeer als echtgenoot van gravin MARIA, maar als voogd van PHILIPS den Schoone en als voogd van KAREL V. Ziedaar waarom hij twee maal voorkomt, en hem bij HALMA en REYGERSBERGH de rang is aangewezen tusschen MARIA en PHILIPS, en in onze beeldenrij tusschen PHILIPS en KAREL.

Teregt merkt onze geachte vriend v. D. B. dus op, dat MAXIMILIAAN de volgorde van 33 en 35 in zich vereenigt. De plaatsing der nommers is hier dus geheel en al gegrond op de historie.

6°. De volgorde der nommers is door de plaatsing der beelden verbroken. MAXIMILIAAN de 35ste gaat vóór MARIA de 32ste enz. Maar waar kon men zijn beeld al beter plaatsen? Waren er twee beelden van MAXIMILIAAN geweest, dan hadde men de kwestie der plaatsing ligter kunnen oplossen; maar, wat was natuurlijker, nu zijn beeld slechts éénmaal geplaatst werd, dan dat men hem, als het hoofd der vrouw en de voogd van zijn' zoon en kleinzoon, aan hun hoofd plaatste?

Ziedaar, wat wij, deels tot staving, deels tot toelichting van het door onzen vriend v. D. B. medegedeelde, meenden in het midden te mogen brengen. J. H. v. D.

7. — **Victor Adam de Hames.** De geachte recensent van n° 2 en 3 onzer *Bijdragen*, in de *Boekzaal der geleerde wereld*, enz. voor Maart 1857, de heer v. Gr. te R., verpligtte ons door de aanteekening, dat Victor Adam de Hames geen zoon kan geweest zijn — zoo als de eerwaarde Dresselhuis giste — van Nicolaas, den bekenden braven wapenkoning van het gulden vlies. Deze toch was gehuwd met Philippotte van den Hertvelde, vroeger weduwe van Jan du Blioul, welke stierf vóór haar' tweeden echtgenoot, zonder hem kinderen na te laten. Of N. de Hammes, naar de gewoonte dier dagen, ook een natuurlijken zoon had, blijft echter onbeslist. J. H. v. D.

VRAGEN.

11. — **De rentmeester op het slot te Kloosterzande.** Onder het nu gesloopte Huis te Zande waren verscheidene ruime kelders. Toen de opgever dezer vraag — nu ruim twintig jaar geleden — te Kloosterzande verkeerde, was één dezer ongebruikt; misschien omdat de ingang minder geriefiijk was voor huishoudelijk gebruik dan de overigen. Deze kelder was bekend onder den naam van de spookkelder. Men verhaalde allerlei sprookjes nopens zekeren gewezen rentmeester Bordes, wiens schim daar in eenen ingang naar een dieper gewelf opgesloten was en die daar door den boozen geplaagd werd. De bijzonderheden zal ik niet vermelden, want die waren, zoo als in al zulke sprookjes, de eene al zotter dan de andere. In dien kelder was werkelijk een soort van in- of uitgang geweest, die toegemetseld was. Dat er bij het uitbreken niets bijzonders gevonden is, stel ik als zeker: het zoude anders wel zijn vermeld geworden. Maar ik vraag: is er werkelijk een rentmeester van dezen of dergelijken naam geweest? En is er iets uit zijne levensgeschiedenis bekend, dat tot deze sprookjes aanleiding heeft kunnen geven? H. A. Callenfels.

12. — Geschiedraadsels. In de *Nederlandsche geschiedzangen, naar tijdsorde gerangschikt en toegelicht*, door dr. J. VAN VLOTEN, 1e. bundel, Amsterdam, FREDERIK MULLER, 1852, vindt men, bl. 109, onder het opschrift:

1475—1477.
Karel de Stoute te Nuys en te Nanci.

het volgende:

Een gesp [1] op een tes,
Vier ooren [2] aen een vles,
En een balck in een huys [3],
Lach hertoch KAREL voor Nuis.
En twee i i daer bi,
Bleef hertoch KAREL voor Nanci.

Heeft de geëerde verzamelaar de beide eerste voorstellingen in romeinsche getalmerken ontwikkeld, maar omtrent de derde (een balk in een huis, hetwelk dan 75 behoort aan te wijzen) geene opheldering kunnen geven, — wij brengen dan deze bijzonderheid in dit tijdschrift onder de aandacht van schrandere navorschers, die, hierover het verlangde licht verspreidende, ons daarmede zullen verpligten; — gelijk mede met de opheldering van het volgende grafschrift op hertog ADOLF van Holstein, hetwelk ik onder mijne aanteekeningen van vroegeren tijd aantrof, zonder aanwijzing der plaats of bron, van waar het ontleend is:

Doen men schreef een ringh van der tesschen,
En de henge van vier vlesschen,
Vijf duivenvoeten en negen i,
Daer ghedenckt men hertoch ADOLF bi.

J. VAN DER BAAN.

---

[1] CIƆ. [2] CCCC. [3] ?.

BIJDRAGE

TOT DE

Oudheidkunde en Geschiedenis,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

TWEEDE DEEL.

II.

TE MIDDELBURG,
BIJ J. C. & W. ALTORFFER.

1857

INHOUD.

VERHANDELINGEN.

DE HEERLIJKHEID BRESKENS,

DOOR

J. H. VAN DALE.

> O grond! in vroeger eeuw in 't schuimend nat bedolven!
> O grond! door 't voorgeslacht gewoekerd uit de golven,
> Gij dondert ons in 't oor, met onweêrstaanbre kracht:
> Bemint uw vaderland, aanbidt uw voorgeslacht!
>
> HELMERS.

Wij hebben thans het oog niet te slaan op een' alouden burgt uit den grijzen voortijd; op eene stad, wier oorsprong zich verliest in de nevelen der oudheid; op eene veste, wier muren vaak het geweld van een' vernielenden krijg hebben getart; wij moeten niet afdalen tot eenen tijd, waarvan wij vragen moeten of de overlevering waarheid spreekt, als zij getuigt van de overdartele weelde en den ongekenden voorspoed van een uitgewischt voorgeslacht [1], maar wij moeten spreken en wij zullen getuige zijn van een' strijd, door onze voorvaderen aangebonden tegen het wisselgrage en onstuimige element, dat, schepper en vormer dezer landen, tevens hun verderver was; eenen strijd, gevoerd tegen eene zee, te gelijk ons ten vriend en ten vijand, die ons heden langs hare vlakte de schatten eener andere wereldstreek, aan hare boorden de vette gronden van een' bloeijenden landbouw aanbiedt, om morgen reeds, met ongetemde woestheid, met de gewonnen schatten het gewonnen erf zijnen bezitters te ontrooven. Toeft den navorscher bij zijne onderzoekingen maar al te vaak bittere teleurstelling, wanneer hij, den blik vestigende op den vroegeren toestand onzer landstreek, het tijdstip tracht te bepalen, waarop de zee een deel van haar gebied heeft moeten verlaten, om het te zien herscheppen in korenland; waarop de zee-

vaart vlood voor den landbouw, zulk eene teleurstelling zal ons thans niet wachten, waar wij een' blik wenschen te slaan op de wording der heerlijkheid Breskens.

Mogen wij bouwen op de berigten van sommige geschiedschrijvers, dan echter dagteekent Breskens' opkomst niet van het einde der 15e. of van den aanvang der 16e. eeuw, maar dan was het reeds getuige van de veroveringen der alles overheerende Romeinen; dan hoorde het eenmaal op zijnen bodem de stemme van den evangelieprediker WILLEBRORD, van wien wij weten, dat hij den bewoners van het nabijgelegene Walcheren CHRISTUS' heilleer heeft verkondigd [1].

Twee romeinsche gedenkpenningen, op Breskens' grond gevonden, vereeuwigen keizer HADRIANUS, die, te paard zittende, het woord voert tot drie legioenen, en de nagedachtenis van zijn' opvolger, ANTONINUS PIUS, als vertoonende de zuil, te Rome te zijner eer opgerigt: zij regeerden van 117—161 [2]. De vondst dezer historische gedenkteekenen is ongetwijfeld van gewigt. Bedenken wij, dat van der Romeinen verblijf op Walcheren ontwijfelbare en menigvuldige sporen worden aangetroffen; dat een romeinsche weg van Aardenburg naar Oudenburg leidde [3], dan bevreemdt het ons niet meer, dat ook Breskens' bodem de bewijzen van der Romeinen verblijf in dezen oord bewaard heeft, en het kan welligt grond geven tot het besluit, dat, zoo men in later eeuw Breskens herwonnen heeft op „de wilde zee," de vlijtige hand des menschen slechts heeft teruggeëischt, wat haar in vroeger eeuw was ontnomen. Bij mangel van zekere berigten, wagen wij het niet, ons verder in gissingen te verdiepen. Slechts dit meenen we, als den uitslag der nasporingen van beroemde geleerden, vast te mogen stellen, dat de kuststreek van Vlaanderens noordelijk deel, zoowel als die van het aangrenzende Zeeland en Holland, tijdens der Romeinen overheersching, zich één tot twee uren verder in zee uitstrekte [4]; dat de Honte, de Heydenzee, of welken naam de tegenwoordige Westerschelde destijds ook gedragen hebbe, oorspronkelijk een naauwe, en slechts voor kleine schepen bevaarbare

stroom was, wat de overlevering verklaart, die beuzelt van eene vroegere aansluiting van Zeeland aan Vlaanderen [1]. De vorst der vlaamsche geschiedschrijvers, MEYERUS, meldt in zijne jaarboeken van Vlaanderen, dat, ten tijde van WILLEBRORDS komst in Zeeland, omstreeks den jare 691, slechts eene geringe scheiding bestond tusschen genoemde gewesten; elders, op het jaar 1058, getuigt hij, dat de monniken uit de abdij van Sint Winoxbergen het beeld der heilige LEWINNA omdroegen door de dorpen en zeeplaatsen van Vlaanderen, waaronder ook het eiland Walcheren gerekend wordt; waaruit men ontwijfelbaar besluiten mag, dat de overtogt uit Vlaanderen naar evengenoemd eiland te dien tijde zeer gering moet geweest zijn.

Uit deze getuigenissen volgt als van zelf de mogelijkheid, zoo niet de waarschijnlijkheid, dat Breskens reeds in vroeger eeuw bestaan heeft, maar even als vele zeeplaatsen, die weleer hier bestonden, voor het geweld der wateren, die Vlaanderen allersmartelijkst hebben geteisterd, is bezweken, en daardoor aan de blikken des nakomelings en des geschiedschrijvers is ontzonken. Wat vroegere geleerden gebeuzeld hebben van het bestaan eener Ottogracht, tusschen Vlissingen en Breskens; wat zij, welligt geleid door eene weelderige overlevering, ons hebben geboekt van de doorbraak der sluizen, welke die gracht besloten, is reeds lang voor het heldere licht der kritiek verdwenen, gelijk het dwaallicht bij den eersten morgengloor [2]. Neen, wij zoeken in de Wielingen niet meer den naam der met wielen of windassen werkende waterkeeringen, maar den wijden mond van een wielend, walend, woelend water, dat, geschraagd door de „wilde" Noordzee, de vroegere kust heeft afgeknaagd en verbrokkeld, en waardoor de enge stroom geworden is tot een' breeden Scheldearm. Menige plaats, wier naam ons bewaard is in de gedenkboeken der geschiedenis, op de bladen harer bouwstof, of op de afbeeldingen van den vroegeren toestand onzer streken, is door het woeden van den oceaan verdwenen, om nimmer weêr te verrijzen. Zóó is het der plaatse niet gegaan, waarop wij thans in het bijzonder onze aandacht willen vesti-

gen. Beginnen wij met het oog te slaan op wat ons is ter hand gekomen van het octrooi, waarbij vergunning wordt verleend om de schorren en het slikland van Breskenszand te bedijken tot korenlanden. Wij zullen daardoor aanleiding vinden om te letten:

1. Op de schenkers der gift;
2. Op den ontvanger en de latere bezitters der gift;
3. Op de uitgestrektheid en den naamsoorsprong der gift;
4. Op den toestand der gift, tijdens haar' ondergang in 1583.

I.

Is ons het oorspronkelijke octrooi niet ter hand gekomen[1], waarbij vergunning wordt verleend tot het bedijken van Breskens, wij leeren het volledig genoeg kennen uit de rekeningen over 's graven van Vlaanderens oude domeinen te Sluis, en elders in onzen oord. In de rekening van 1558 op 1559 luidt het aldus in de fransche taal: „De erfgenamen van wijlen heer Filips van Kleef, heer van Ravestein, Wijnendale enz., wien de keizer [Maximiliaan], roomsch-koning zijnde, en wijlen koning don Filips van Kastilië, roemrijker gedachtenis, wien God vergeve, bij hunne opene brieven, in zijden band en groenen wasse („en las de soye et chiere verde"), gegeven in hunne stad Brugge, in Maart 1486 (1487), om de redenen daarin vervat, voor zich, hunne erven en opvolgers, graven en gravinnen van Vlaanderen, uit milddadigheid, zekere wetenschap en bijzondere gunst gegeven, verleend en gegund hebben de schorren en aanwerpen van Breskenszand, en dat, hetwelk ligt voor den Cleyhemspolder, strekkende tot aan den hoek van den Dijkpolder, Berzandpolder geheeten, mitsgaders de kleine schorren, strekkende oostwaarts langs den dijk van Vlaanderen van het genoemde Berzand tot aan Gaternesse, en tot aan de plaats welke men 's Papen ['s Papenhuus] [2] noemt, al welke schorren en aanwerpen grenzen, palen en strekken, ten eerste, van de genoemde 's Papenplaats oostwaarts op tot aan het diep van den stroom, en van dezelfde 's Papenplaats, zuidwaarts, langs den dijk, nu den dijk van

Vlaanderen geheeten, aan den zeekant, tot aan het genoemde Berzand, en [van daar] westwaarts tot aan de duinen van Wulpen, de Vloere [1] daaronder begrepen, zooverre hij zich uitstrekt, en noordwaarts van genoemde duinen tot aan het diep der zee, Yediep [2] geheeten, van daar keerende naar het diep der zee, ter genoemde 's Papenplaats en Gaternesse, met alles, wat daaraan van weêrszijden in het toekomende zal aangroeijen en aanwassen. En opdat hun land en graafschap van Vlaanderen des te beter bewoond, vruchtbaar en tot den bouw bekwaam gemaakt worde, hebben zij hem ook vergund en toegestaan, dat hij mag bedijken, doen bedijken en toelaten te bedijken gezegde schorren en aanwerpen in ééne maal of in meermalen, te allen en zoo menigen stond, als hem zal goeddunken, onder zoodanigen vorm en op zulke voorwaarden als het behooren zal, met diegenen, aan wie hij zal toestaan te dijken, en hunne dijken te hechten aan den genoemden dijk van Vlaanderen, en ter bevordering van de gezegde bedijkingen, te doen uitgeven en vast te stellen zoodanige ordonnantiën, keuren, verbeurten en boeten, en te benoemen zoodanige ambtenaren als hem zal goeddunken. En indien het mogt gebeuren, dat, door oorzake van storm en onweder, van wind of anderszins, genoemde gronden, bedijkt zijnde, vloeiden, dat de heer van Ravestein, zijne erfgenamen en regtverkrijgenden, in dit geval de verdronkene landen zullen kunnen herdijken of toestaan ze te herdijken, hetzij geheel, hetzij ten deele, wanneer het hem goed en oorbaar dunken zal, zonder daartoe van genoemde heeren of hunne opvolgers, graven van Vlaanderen, eenige andere of breedere vergunning te hebben of te behoeven; in welke landen den gezegden heer van Ravestein zulk tiendregt is gegeven en verleend, zoowel van koorn, vee en wol als van andere goederen, als in de nieuw bedijkte landen zal worden geheven, benevens de visscherij, de vogelarij, met alle regtsgezag, hoog, middelbaar en laag [3], en alle ander, hoedanig ook, dat genoemde heeren daar hebben of begeeren konden, zonder daarvan iets uit te zonderen of voor zich te behouden, dan het regt der souvereiniteit en honderd en zestig ponden pa-

risis, vlaamscher munte, als cijns en rente, die genoemde heer van Ravestein en zijne opvolgers, heeren der gezegde plaatsen, gehouden zijn, ten eeuwigen dage, elk jaar te betalen ten voordeele van gemelde heeren en hunne opvolgers, graven en gravinnen van Vlaanderen, in de handen van dien hunner ontvangers als behooren zal, in plaats van honderd zes en vijftig ponden, genoemder munte, die voorheen de gebruikers der vermelde schorren, die ze, zonder eenig geldig regt gebruikt hadden, betaald hebben. Tot onderpand voor de betaling van de honderd en zestig pond parisis erfelijke en eeuwigdurende rente heeft de heer van Ravestein zijne letteren — schuldbrieven — verleend onder zijn zegel, in de rekenkamer te Rijssel, om aldaar bewaard te worden tot zekerheid voor gezegde heeren en hunne opvolgers. De tienden, de visscherij, vogelarij en alle andere regten hoegenaamd, die de heer van Ravestein heffen of verkrijgen zal, heft en verkrijgt ter bovengemelde plaatsen, houden hij, zijne opvolgers en regtverkrijgenden in trouw en hulde van mijne voorgenoemde heeren, van hunnen burgt te Brugge, ten vollen relieve. En daarenboven, opdat gezegde plaatsen te ligter bewoond en bebouwd mogen worden; ook gelet hebbende op de gevaren en onkosten, die men zal moeten doogen om gezegde schorren te bedijken, is door gemelde heeren, voor zich, hunne opvolgers, graven van Vlaanderen, vergund en toegestaan, dat zij, die zullen wonen en verblijven ter bovengenoemde plaatsen, den tijd en termijn van twintig achtereenvolgende jaren, te rekenen van den dag, dat gezegde plaatsen bebouwd zullen worden, vrij, ontheven en ontslagen zullen zijn van alle belastingen beden en onderstandsgelden, die gedurende dien tijd loop hebben zullen in Vlaanderen, te welker oorzake het ook zij, na welken tijd zij in genoemde lasten zullen bijdragen, en niet eer; daarenboven zullen zij gedurende dien tijd en termijn vrij gehouden worden in lijf en goed, zonder daar vervolgd te kunnen worden om schulden, elders door hen gemaakt, in welke schulden zij zouden verbonden zijn door obligatiën van gepriviligeerde plaatsen, met dien verstande nogtans, dat al hunne goederen

verbonden zullen blijven in gezegde schulden, om na die twintig jaren aangeslagen te kunnen worden door hunne schuldeischers. Alsmede, dat van al hun koren, gewassen in gezegde plaatsen, en van andere hunne goederen en eetwaren, aldaar gemaakt en vervaardigd, en van die, welke zij van buiten tot hun gebruik aanvoeren zullen, zij zullen vrij, ontslagen, ontheven en bevrijd zijn, voor altijd, van welke tollen ook, die men heft of in het toekomende heffen zal in de landen van genoemde heeren in Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Holland, Zeeland en elders, ten voordeele van hen en hunne opvolgers, hertogen en graven van genoemde landen. En daarenboven is ook door gezegde heeren den genoemden heer van Ravestein toegestaan en vergund, dat, wanneer gezegde schorren of een deel daarvan bedijkt zullen zijn, en daarin eene parochiekerk wezen zal, hij er eene jaarmarkt kan uitvaardigen en instellen, in zulk jaargetij en gedurende zooveel dagen als hem goed dunken zal, alsmede een' marktdag in elke week, zoo als van al deze zaken breeder blijkt uit de vermelde opene letteren van onze gezegde heeren, die ingeschreven staan in het register der charters, gehouden in genoemde rekenkamer, eindigende in December, bladzijde 89 en 90, nevens de brieven, welke de heer van Ravestein in gezegde kamer heeft gegeven."

Heeft men tot heden als het ware geaarzeld om het octrooi, tot Breskens' bedijking verleend, òf tot Maart 1480 [1481], òf tot Maart 1486 [1487] te brengen, het lijdt door het bovenstaande geen' twijfel meer, dat wij het laatste jaar voor het ware tijdstip te houden hebben. Dit blijkt zoowel uit de opgave zelve van het jaartal, als uit den titel, welken één der gevers draagt: „l'empereur, étant roi des Romains." Immers, dit wijst ons op Maximiliaan van Oostenrijk, echtgenoot der gravin Maria van Bourgondië, die, eerst den 9 April 1486 tot roomsch-koning gekroond, in 1494 zijn' vader Frederik III als keizer van Duitschland opvolgde, welke hooge waardigheid hij tot 1519 bekleedde, als wanneer zijn kleinzoon, de beroemde Karel V, den keizerszetel beklom. Dezes laatsten vader was

de andere gever, in het octrooi vermeld: PHILIPPUS, koning van Kastilië, meer bekend onder den naam van FILIPS den Schoone. Hij had ten jare 1486 nog slechts den ouderdom van acht jaar bereikt en stond derhalve nog onder de voogdij van zijn' vader MAXIMILIAAN, daar zijne moeder MARIA, in 1482, aan de gevolgen van een' noodlottigen val van het paard was bezweken. Ware het octrooi ten jare 1481 verleend, dan ware MARIA, als erfgravin van Vlaanderen, daarin nevens haren doorluchtigen gemaal vermeld geworden: hare niet-vermelding is, zoowel als MAXIMILIAANS titel, een bewijs te meer, dat het octrooi eerst ná haar' dood, in 1487, is geschonken. Het is verleend te Brugge, welke stad MAXIMILIAAN op het laatst van Junij 1485 verliet, om er eerst na Paschen 1486 terug te keeren, gedurende welken tijd hij zich in Duitschland heeft opgehouden [1]. FILIPS de Schoone heet in het octrooi koning van Kastilië; en te regt, hoewel die waardigheid hem eerst in 1504 ten deel werd. Gehuwd met JOHANNA, dochter van FERDINAND en IZABELLA, koning en koningin van het later tot één rijk vereenigde Arragon en Kastilië, werd hij, bij het overlijden zijner schoonmoeder, in het evengenoemde jaar tot koning van Kastilië uitgeroepen, om reeds twee jaar later ten grave te dalen. Het zal bijna geene vermelding behoeven, dat het was in zijne hoedanigheid als toekomstige graaf van Vlaanderen, dat hij nevens zijn' vader MAXIMILIAAN het bewuste octrooi verleende.

II.

En wie werd er mede begunstigd? FILIPS van Kleef, éénige zoon van ADOLF van Kleef, graaf van der Marke, heer van Ravestein, en BEATRIX, dochter des hertogen van Coïmbra, in Portugal, die, behalve hare eventuële regten op den troon van Portugal, haar' echtgenoot een inkomen van 20,000 kroonen ten huwelijk bragt [2]. FILIPS van Kleef werd omstreeks 1459 geboren. Zeer jong zijne moeder verloren hebbende, werd hij opgevoed aan het hof van zijn' neef KAREL den Stoute, van Bourgondië, onder het oog van ANNA van Bourgondië,

des hertogen natuurlijke zuster, welke ADOLF van Kleef zich ten jare 1468 tot tweede echtgenoote gekozen had. Hij deelde zijne opvoeding, zijn onderrigt en zijne spelen met FILIPS van Bourgondië, een ander natuurlijk kind van den goeden hertog, die later den bisschopsstoel van Utrecht beklom, en met MARIA, de erfgename van het magtige huis van Bourgondië. Voorwaar, niet zonder grond koesterde het hoogbegunstigde kleefsche huis de hoop, dat de jeugdige FILIPS eenmaal als opperheer aan MARIA's zijde heerschen zoude. Deze hoop werd echter niet verwezenlijkt: MARIA's levendigheid en ligthartigheid sympathiseerde niet met FILIPS' ijverzucht en trots: na haars vaders dood (1477) trad zij in het huwelijk met den reeds genoemden MAXIMILIAAN, aartshertog van Oostenrijk. Ook bij dezen bleef het huis van Kleef, boven alle belgische geslachten, in gunst en eere. Hij beschonk het in de eerste jaren zijner regering jaarlijks met meer dan twintig duizend gulden. FILIPS van Kleef werd door zijnen edelmoedigen en gelukkigen mededinger naar MARIA's hand aan het hoofd gesteld van eene bende ruiterij en begiftigd met het bevelhebberschap over de stad Valenciennes, waar zijne ruiters zich zoo wèl kweten tegen de Franschen, dat zij immer de zege wegdroegen, wat niet weinig medewerkte tot het sluiten van eenen wapenstilstand, op den 11 Julij 1478. Ruim een jaar later, 25 Julij 1479, woonde FILIPS van Kleef den slag bij Guinegatte bij, waar de Franschen werden geslagen. Wij mogen hem op al zijne krijgstogten, waarin hij steeds de zijde hield van den landsvorst, niet volgen. Het zij genoeg hier te vermelden, dat hij zich immer door onverschrokkenheid en dapperheid onderscheidde, en zich met roem overlaadde.

De dood van MARIA van Bourgondië, 27 Maart 1482, was rijk in noodlottige gevolgen, zoowel voor al de erfstaten der gravin in het algemeen, als voor Vlaanderen in het bijzonder. Het schandelijk verdrag met Frankrijk, 23 December 1482, te Arras geteekend, door de staten der verschillende gewesten den aartshertog MAXIMILIAAN als het ware afgeperst, droeg bittere vrucht, daar het verdeeldheid baarde tusschen de staten

en den landsheer, wien men daarenboven in Vlaanderen nog de voogdij over zijne onmondige kinderen betwistte; dit laatste welligt niet ten onregte, zoo men MAXIMILIAANS handelingen beschouwen moet als zoovele wèl overdachte aanslagen op der Vlamingen vrijheden en regten. FILIPS van Kleef hield in de ontstane binnenlandsche onlusten de zijde van MAXIMILIAAN. Aanvankelijk belast met de bewaring der stad Sluis en hare kasteelen, werd hem later (1484) het bevelhebberschap over de stad Enghien opgedragen, waar hij den luister van zijn geslacht verhoogde door zijn huwelijk met FRANÇOISE, de jongste der beide dochters van PIETER van Luxemburg, graaf van Sint Pol, heer van Enghien, Gistele, Duinkerke, Grevelingen, Brienne, Bourbourg, enz. Den 23 Junij 1485 werd de vrede tusschen MAXIMILIAAN en de Vlamingen te Brugge geteekend. De vorst vertrok naar Duitschland om er als roomsch-koning gekroond te worden, het lands- en krijgsbestuur aan zijne dapperen, ENGELBERT van Nassau en FILIPS van Kleef, het beleid der justitie aan JEAN CARONDELET opdragende. Ziedaar dan FILIPS tot de hooge waardigheid van medebestuurder van Vlaanderen verheven. Kan het ons bevreemden, dat langzamerhand in zijn heerschzuchtig hart de later verwezenlijkte begeerte wortel schoot, om eenmaal als opperheer des lands de teugels des bestuurs te voeren?

Vlaanderen smaakte niet lang de vruchten des vredes, welke het van het verdrag, te Arras gesloten, gehoopt had te plukken. MAXIMILIAAN verbrak dien vrede: aan FILIPS van Kleef werd de bewaking der stad Douai en der grenzen van Picardië opgedragen. Vóór hij zich daarheen begaf, beschonk hem de roomsch-koning „par grâce espéciale” in de stad Brugge, Maart 1487, met het door ons beschouwde octrooi tot de bedijking van Breskenszand. En waarlijk, FILIPS van Kleefs trouwe diensten hadden hem zulk eene gunst ten volle waardig gemaakt.

Wie had durven vermoeden of zich kunnen voorstellen, dat de band, die den milden vorst en den trouwen dienaar zoo naauw aan elkander verbond, weldra zoo wreed zou worden vaneen gescheurd? Wie had kunnen denken, dat drie-en-twin-

tig jaren van onrust en strijd voorbij zouden gaan, eer FILIPS van Kleef, der woeling zat, zich het octrooi van 1487 zoude herinneren en trachten daarvan eenige vrucht te plukken? En nogtans, het geschiedde aldus.

MAXIMILIAAN was niet gelukkig in zijnen strijd tegen de Franschen, die vooral in den slag van Béthune, Julij 1487, zijne krijgsbenden deerlijk versloegen en een groot deel zijner voornaamste krijgsbevelhebbers gevangen namen. FILIPS van Kleef, wien men deze nederlaag wijt, wien men zelfs ten laste legt haar voorbereid te hebben, om zich van zijnen gehaten mededinger ENGELBERT van Nassau te ontslaan, redde zich door de vlugt, en bleef bij MAXIMILIAAN in eere. Doch nu dreigde een ander gevaar. Naauwelijks toch hadden de Vlamingen den ongelukkigen uitslag van den laatsten strijd vernomen, of zij ontrolden, reeds verbitterd door het verbreken van den vrede te Atrecht, wederom de vaan des opstands, om het gehate drukkende juk af te werpen. MAXIMILIAAN werd den 9 Februarij 1488 door de verbitterde Bruggelingen binnen hunne stad in hechtenis gesteld. FILIPS van Kleef, wien welligt een erger lot getoefd had, redde zich met de vlugt binnen Sluis. Maar nu was ook zijn besluit genomen: hij zou de zijde des vorsten verlaten om de partij des volks te kiezen; want dit, meende hij, moest hem leiden tot de opperheerschappij. Zoo men wil, vormde hij zelfs het plan om den jongen vorst FILIPS, MAXIMILIAANS zoon, uit Mechelen en naar Gend te voeren; ja men beschuldigt hem van, door vergiftiging, het op diens leven te hebben toegelegd. FILIPS was echter te listig om zich openlijk en zonder schijn van grond bij de opstandelingen aan te sluiten: het volgende gaf hem daartoe gereede aanleiding. Den 16 Mei 1488 werd te Brugge de vrede geteekend tusschen MAXIMILIAAN en zijne vlaamsche onderdanen, die hiertoe genoopt werden door de aannadering van een duitsch leger, aan welks hoofd zich keizer FREDERIK, MAXIMILIAANS vader, bevond, en wel op voorwaarden, door den vorst plegtig in het openbaar bezworen, en van wier trouwe naleving alleen herstel van orde en rust te wachten was. Tot dat deze voorwaarden van de zijde des vor-

sten vervuld werden, zoude FILIPS van Kleef, als pandsman en gijzelaar, binnen Gend verblijven, terwijl zijn vader, heer ADOLF, het bevel overnemen zoude over de stad Sluis en hare beide kasteelen. FILIPS werd dus ontslagen van zijn' eed, aan MAXIMILIAAN, als aan zijn' wettigen vorst gedaan, maar straks daarna gebonden door een' nieuwen eed, waarbij hij beloofde en zwoer „naar Gend te gaan, aldaar voor pandsman te verblijven, tot dat al de voorwaarden van den gemaakten vrede door beide partijen zouden zijn nagekomen. En ware het dat iemand dien vrede op éénige wijze schonde, zoo zwoer en beloofde hij, al zijne krachten van ziel en ligchaam in het werk te stellen, al zijn' raad en geheel zijn verstand in te spannen met de leden van Vlaanderen tegen de overtreders van denzelven vrede." En, de trouwelooze MAXIMILIAAN, zijne pandsmannen aan hun lot overlatende, schond den vrede. Maar spotte hij wat met zijnen eed, aldus niet FILIPS van Kleef, die thans alle reden had — en hoe vurig had hij ze welligt begeerd! — om zich aan de zijde des volks te scharen. Door de drie leden van Vlaanderen, 9 Junij 1488, tot het opperbevelschap geroepen, aarzelde hij niet het te aanvaarden, den meineedigen vorst berigtende, dat hij, volgens zijn' eed, te Brugge gedaan, de partij des vlaamschen volks met alle kracht zoude voorstaan en beschermen. De geschiedenis heeft het ons bewaard, hoe hij woord hield; wat geduchte hinderpalen hij stelde aan de zegepraal der duitsche wapenen op die der Vlaanderlingen; met wat ijver en geestkracht hij den krijg tegen de vreemdelingen aanvuurde en bezielde, en hoe zijne sluissche haven den alom verdreven Hoekschen eene schuil- en wapenplaats werd, van waar zij hunne roof- en zegetogten aanvingen. Maar eindelijk, alleen met het hem getrouwe Sluis overgebleven, besloten tusschen de muren eener fel bestookte veste, van allen verlaten, door de vereenigde kracht van bondgenooten te land en te water besprongen, zag hij zich genoodzaakt, even als de reeds vroeger bedwongen Gentenaren en Bruggelingen, voor de overmagt te wijken, en in 1492 tot de overgave van stad en kasteel te besluiten. Zóó

viel Sluis, en met Sluis zonk de laatste hoop der vrijheidlievende Vlamingen en der vrijheidminnende Hoekschen, die zoo lang gestreden hadden voor de vrijheid des vaderlands, die zoo lang geworsteld hadden tegen de onderdrukking hunner vorsten.

Bij het vredesverdrag, den 12 October 1492 gesloten, werd Filips van Kleef hersteld in het bezit van al zijne landen, steden, heerlijkheden en alle andere roerende en onroerende goederen, waar ook gelegen, en de verbeurtverklaring opgeheven waaronder zij, gedurende zijn verzet tegen den souverein des lands, gerust hadden. Het leed echter tot den jare 1510 eer aan de bedijking van Breskenszand gevolg werd gegeven; waaruit blijkt, dat men zich heeft vergist, toen men den tijd der verleening van het octrooi heeft aangemerkt als den tijd, wanneer de bedijking werkelijk geschied is. Den 22 November 1497 werd dan ook „van wege onzen geduchten heer, Filips, aartshertog van Oostenrijk, hertog van Bourgondië, graaf van Vlaanderen, afgekondigd, dat Jeronimus Lauwerijn, raad des graven en ontvanger van Sluis, ten loyalen pachte bood een schorre, gelegen in Oostburger ambacht, buitendijks, tusschen de parochiën Groede en Schoondijke, geheeten Breskenszand, zich bestrekkende tot het schorre vóór den Cleyhemspolder, welk schorre men zeide groot te wezen tien duizend gemeten of daaromtrent" [1]. Het schorre bleef derhalve, zoo lang er de hand niet aan geslagen was ter bedijking, zijne baten afwerpen ten voordeele van Vlaanderens graaf.

Zoo waren dan al de schoone verwachtingen van Filips van Kleef, al zijne droomen van gezag en opperheerschappij vervlogen. Zijne heerschzucht, welke hem tot een' verrader maakte, zoo men wil, had voorwaar geen beter lot verdiend; wèl de zaak, die hij op 't laatst zoo moedig had voorgestaan. De gewezen bevelhebber van Vlaanderen en stadhouder van Braband bleef tot October 1493 in 't bezit van het groote kasteel van Sluis. Hij nam, daar zijn vader intusschen was overleden en hem zijne verbeurdverklaarde goederen waren teruggeschonken, den titel aan van Filips van Kleef, heer van Ravestein, van Wijnen-

dale en Thorout [1] en trok naar Frankrijk. Hier woonde hij, 27 Mei 1497, de krooning bij van zijn' neef Lodewijk van Orléans, bijgenaamd de vader des volks, en volgde dezen in het volgende jaar bij de verovering van het Milanesche. Vervolgens werd hij door Lodewijk XII tot gouverneur van Genua aangesteld. In 1501 hielp hij Napels veroveren, trok vervolgens ten strijde tegen de Turken en belegerde te vergeefs de stad Mytilene op het oude Lesbos. Nu keerde hij in 1502 naar Frankrijk terug en sloeg den weg naar België in, zich vestigende op zijn kasteel van Enghien, in het bijzijn zijner echtgenoote het zoo lang ontbeerde genot des huiselijken levens smakende. Niet lang echter genoot hij deze rust. In 1506 werd hij andermaal door koning Lodewijk naar Genua gezonden, maar keerde reeds in October deszelfden jaars, en thans voor goed, naar zijn kasteel van Enghien terug. Van nu af aan liet hij den krijg varen en hield zich bezig met het opstellen zijner krijgskundige gedenkschriften [2], het stichten van gebouwen en kapellen en het beverschen van polders. Eerst nu kon hij aan de uitvoering van het octrooi van 1487 denken; en welke gedachten van verdwenen grootheid, van vorstengunst en krijgsgewoel zullen hem daarbij voor den geest hebben gegezweefd! Het bedijken schijnt overigens der familie van Ravestein zeer behaagd te hebben. In 1483 gaf heer Adolf het oude land van Ooltgensplaat, oorspronkelijk naar hem Sint Adolfsland geheeten, ter beversching uit. In 1487 strekten zijne bemoeijingen tot het aanwinnen van gronden nabij Dreischor en Noordgouwe. Van wat zijne tweede echtgenoote, Anna van Bourgondië, na den dood haars gemaals hielp bedijken, spreken wij niet; maar wij moeten nog vermelden, dat, gelijk heer Filips van Kleef, ten jare 1510, Breskenszand ter bedijking uitgaf, hij in 1515 den polder van den Thille; ten jare 1521 den polder van Galenthe enz., alle gelegen aan den eilande van Overflakkee, beverschen liet [3]. Den 5 December 1525 overleed zijne echtgenoote op het kasteel van Wijnendale, nabij Brugge. Hij zelf leefde aldaar nog vier jaar, zijnen tijd ver-

deelende tusschen werken van devotie en de vermaken der wereld. Op den 28 Januarij des jaars 1527 (1528) wederom het geluid der speeltuigen vernemende, welke hem ten dans noodden, riep hij uit: het is mij of ik nimmer sterven zal! En zie, in denzelfden oogenblik gaf hij, door eene beroerte getroffen, den geest. Zijne ure kwam als een dief in den nacht.

FILIPS stierf zonder wettige nakomelingen na te laten, op wie zijne heerlijkheden konden overgaan.

Twee zijner natuurlijke kinderen worden ons echter genoemd: mevrouw FLORENCE en HECTOR van Ravestein, beiden ten jare 1579 reeds overleden. „Heer HECTOR van Kleef, ridder en bastaard van Ravestein", was gehuwd met vrouwe GUILLEMETTE DE MAULDE, bij welke hij twee dochters verwekte, GUILLEMETTE en ANNA van Kleef, die ten jare 1579 de losrente van 300 gulden trokken[1], door heer FILIPS van Ravestein op de heerlijkheid Breskens ten voordeele van zijnen bastaard HECTOR en diens nakomelingen bezet. ANNA van Kleef was gehuwd met een' zekeren „seigneur JEAN TADEI[2]."

Bij den dood van FILIPS van Ravestein vervielen zijne heerlijkheden aan JOHANNES III, den Vreedzame, kleinzoon van JOHANNES I, die zijn' vader JOHANNES II, ten jare 1521 overleden, als hertog van Kleef was opgevolgd. Hij huwde met MARIA, erfgename van Gulik, Berg en Ravensberg en overleed, als Breskens' tweede heer, ruim elf jaar na FILIPS van Kleef, den 6 Februarij 1539.

Zijn zoon WILHELMUS volgde hem op als hertog van Kleef, Gulik en Berg, graaf van der Marke en Ravensberg en heer van Ravestein. Hij is het, aan wien de rekening van de heerlijkheid Breskens over het jaar 1579, waaraan wij vele onzer aanteekeningen ontleend hebben, geschiedde, en voert daarin, nevens de zoo even opgenoemde titels, ook die van heer van Wijnendale en Breskenszand. Hij erfde ten jare 1538 het hertogdom Gelderland van KAREL van Egmond, doch moest het in 1543 aan keizer KAREL V afstaan. Hij omhelsde de leer van LUTHER, om later weder in den schoot der roomsche kerk

terug te keeren. Ten jare 1566 werd hij krankzinnig en overleed in 1592, in den ouderdom van 76 jaren [1].

JOHANNES WILHELMUS, laatste hertog van Kleef, Gulik en Berg, voerde van 1574 tot 1586 den bisschopsstaf te Munster. Even als zijn vader verloor hij op het laatst zijn verstand en stierf 25 Maart 1609, 47 jaren oud, zonder mannelijk oir na te laten. In het octrooi tot het herdijken van Breskenszand, door de staten-generaal der vereenigde Nederlanden, den 11 November 1609, verleend, wordt gezegd, dat NICOLAAS CAUWE, rekenmeester in Zeeland, van den hooggeduchten en laatst overleden hertog van Kleef de heerlijkheid Breskenszand in pacht had gekregen. Met dezen laatst overleden hertog wordt dan onze JOHAN WILHELMUS bedoeld, gedurende wiens bestuur als heer van Breskens de heerlijkheid ter prooi is geweest aan het geweld der baren.

ANNA, zuster van JOH. WILHELMUS, dochter van hertog WILHELMUS, huwde met den paltsgraaf PHILIPPUS LUDOVICUS van Neuburg, door welk huwelijk Gulik, Berg en Ravestein, en daarmede de heerlijkheid Breskens, in het bezit gekomen zijn van het vorstelijk huis van de Palts [2].

III.

't Was voorwaar eene belangrijke gift, het schorre van Breskenszand. Zijne gronden strekten zich uit langs den dijk van Vlaanderen, van het thans verdwenen Gaternesse en de 's Papenplaats tot aan de duinen van Wulpen en den, ook heden ten dage nog bestaanden Cleyems- of Cleyhemspolder, die op MOGGE's fraaije kaart ten onregte Clethemspolder heet. De grootste lengte der geschapen heerlijkheid zal dan anderhalf uur, hare grootste breedte een half uur hebben bedragen. Het octrooi werpt een helder licht over den toenmaligen toestand van den noordelijken boord dezer streken. Komt, zien wij wat wij er uit leeren kunnen.

Vermoedde men reeds vroeger, dat Baarzande reeds bedijkt was, toen het octrooi tot de beversching van Breskenszand verleend

werd [1], dat vermoeden zien wij thans tot zekerheid gebragt. Immers wordt daarin van den Berzand- of Dijkpolder als van eene bekende plaats gesproken, en blijkt het niet onduidelijk, dat de schorren van Breskenszand daar een einde namen. Wij onderscheiden derhalve in ons octrooi: 1°. De schorren vóór den Cleyhemspolder, later bedijkt onder den naam van Polder wederzijds het Zwarte Gat, Kleefschen polder en Aanwas van den Kleefschen polder. Deze beide laatste dragen hunnen naam naar Filips van Kleef, en grensden aan den Aanwas van Wulpen. Zij maakten de meest westelijke grens van de heerlijkheid uit, die strekte „jusques aux dunes de Wulpen.” 2°. De schorren van Breskenszand, strekkende van den genoemden Kleefschen polder tot aan den hoek van den Baarzandepolder, langs de dijken van de polders, die ten noorden van de Groede lagen en bekend waren onder de namen van Geraerd de Moors-, Heeren-, Steene-, Parasis-, Golepolder en andere. 3°. De kleine schorren en aanwassen, liggende voor den dijk van Vlaanderen, van den hoek van den Dijkpolder tot aan Gaternesse en 's Papenhuus, en dat alles tot aan het diep van de Noordzee of den Westerscheldestroom.

Wanneer wij de uitgestrektheid der heerlijkheid Breskens op het eind der 16e. en in de 17e. eeuw vergelijken met die, welke haar in ons octrooi wordt toegestaan, dan trekt het onze aandacht, dat wij geen' polder vermeld vinden, waarin de kleine aanwerpen en aanwassen, door ons in de derde plaats opgenoemd, zijn opgenomen; en daardoor is bij ons twijfel gerezen, of zij wel ooit ten behoeve van Breskens' heer bedijkt zijn geworden, gelijk zulks met de overige schorren is geschied. Werd welligt de kostbaarheid der bedijking niet opgewogen door het voordeel, dat men van het kleine aan te winnen erf plukken zoude? Hoewel wij dit met geene zekerheid bepalen kunnen, verdient het echter opmerking, dat Filips van Ravestein, bij zijne uitgifte ter bedijking in 1510, alléén het slijkland en uitgors van Breskenszand met name vermeldt; en het lijdt dan geen' twijfel, of men heeft om gewigtige redenen van de bedijking

der overige schorren afgezien. Éene dier redenen kan ook gelegen zijn geweest in het gevaarlijke en gewaagde der bedijking, waardoor men geene bedijkers vinden konde. Dat FILIPS van Kleef evenwel de hem bij het octrooi verleende schorren wel degelijk aan zich heeft getrokken, willen wij kortelijk aantoonen, daarbij zal ons blijken, dat zij in het midden der 16e. eeuw nog onbedijkt lagen. Het is bekend, dat de Yvendijk in den tijd, waarvan wij thans spreken, zich van het thans verdwenen Nieuwkerk naar Schoondijke boog en ten noorden van deze plaats en ten zuiden van het eveneens verdwenen Gaternesse naar Biervliet wendde, de Yvewatering aldus ten grens strekkende. Tusschen dezen Yvendijk waren in overouden tijd naar den zeekant op verscheidene polders aangewassen en bedijkt, waaronder ook de parochie Gaternesse, begrensd door den dijk van Vlaanderen, tegen welken wederom onderscheidene aanwerpen en gorsen ontstaan waren. Deze slikken nu werden, voor zooverre zij tusschen Baarzande en Gaternesse lagen, in den omvang van het octrooi, aan den heer van Ravestein verleend, begrepen. Dit blijkt uit de „ontvangst der leenen, landerijen, huizen en erven, verbleven na het overlijden van jonkvrouw FLANDRINA, in haar leven echtgenoote van wijlen HECTOR DE HAZE, bastaard van Vlaanderen, ten jare 1447 vervallen aan wijlen den goeden hertog, heer FILIPS van Bourgondië, wien God vergeve, na het overlijden van wijlen jonkvrouw FLANDRINA" [1]. Tot deze ontvangst behoorde onder andere „un pourpris" van 36 gemeten lands, „gisant en la paroisse de Schoondijke, au coté vers nord de l'église, sur Berzand, vers les polres, nommés Goedertijt, Roekeloos" en meer andere. Van deze 36 gemeten verdronken, volgens getuigenis van den pastoor van Schoondijke, in December 1516 achttien gemeten, en in November 1532 acht gemeten negen-en-tachtig roeden in den polder Roekeloos, waaruit men tot het gevaarvolle van bedijkingen in dien oord besluiten kan. Vóór de genoemde polders Goedertijd en Roekeloos was een aanwerp ontstaan, behoorende tot het hoofdleen in de parochie van Schoondijke, gemeen liggende met zekere schorren, die vrouwe MAR-

GARETHA, echtgenoote van eenen wijlen SIMON ZWIN, toebehoorden. Dit schorre nu, aan een' ander verpacht, wordt gezegd voor het grootste deel gevoegd te zijn „au dicage de monsieur van Ravestein, appelé Breskin," terwijl het overige deel der schorren evenzeer in bezit was genomen door den heer van Kleef, hertog WILHELMUS, als erfgenaam van genoemden heer van Ravestein, waarvoor hij jaarlijks de som van 17 pond parisis, benevens vier kapoenen, ter waarde van 12 schellingen parisis, betaalde.

Tevens verdient het onze aandacht, dat destijds reeds verscheidene gemeten lands in den Hazegarspolder [1], onder de parochie van Gaternesse gelegen, overstroomd waren, wat eveneens het geval was onder Schoondijke, zoodat welligt de naam Roekeloos van eenen aldaar gelegen' polder ons een' wenk geeft omtrent het vermetele der bedijking. Hoe dit ook zij, dit staat vast, dat van omstreeks het midden tot aan het einde der 16e. eeuw de zee voortging met vernielenden tand aan onzen noordelijken grensboord te knagen, zoodat, eer de 17e. eeuw dáár was, Schoondijke, Nieuwkerke en Breskens verwoest lagen en met tal van polders verwonnen door het schrikbre golfgeweld. Waar overstrooming op overstrooming de kust teisterden, daar zal Breskens' heer zich niet aan de bedijking hebben gewaagd. Zich wijselijk vergenoegende met het bezit der hem toegewezene schorren, hebben deze nimmer een bebouwd deel zijner heerlijkheid uitgemaakt, ook niet na de herdijking van Breskenszand ten jare 1609 [2].

Het trekt verder onze aandacht, dat in het octrooi geene melding geschiedt van den stroom, bekend onder den naam van de Nieuwerhaven. De naam reeds schijnt ons op de jongere vorming van dezen stroom te wijzen, terwijl de werken, welke wij raadpleegden, ons in het onzekere laten omtrent den tijd van zijn ontstaan, of liever, ons daaromtrent niets melden. Wij gelooven daarom het daarvoor te mogen houden, dat het water ten jare 1487 nog niet bestond, maar eerst eenige jaren later door eene overstrooming gevormd is. In den aanvang der

16e. eeuw vinden wij het in de geschiedenis vermeld, bij gelegenheid dat, op den 16 Mei 1515, FILIPS van Bourgondië, admiraal van de zee, met tal van vaartuigen, hertog KAREL van Oostenrijk van de Nieuwerhaven naar Middelburg voerde, waar deze als graaf van Zeeland gehuldigd werd. Ook op den 14 Julij 1540 stak keizer KAREL V van de Nieuwerhaven naar Vlissingen over [1]. Is ons vermoeden gegrond, dat de nieuwe stroom eerst in 't begin der 16e. of op het eind der 15e. eeuw, na 't verleenen van het bedijkingsoctrooi, ontstaan is, dan verklaart dit ten volle, waarom de bedijking van Gaternesse naar Baarzande geen gevolg had, en zich tot het Breskenszand bepaalde: immers hadde men in dat geval dezen nieuwen stroom, tevens een' nieuwen waterweg, met groote kosten en gevaar moeten afdammen. Wij hebben dan voornamelijk onze aandacht te schenken aan het bedijkte deel: de schorren en aanwassen van Breskenszand. Zoo men wil, was Breskens het noorderdeel van eene zandbank, waarvan Baarzand het zuiderdeel uitmaakte, en welke deelen door het water de Steene van elkander gescheiden werden. De naam van dit laatste water zoude dan nog voortleven in dien van den in de nabijheid gelegen Steenepolder. Wij moeten met alle bescheidenheid aanmerken, dat wij ons met dit gevoelen niet vereenigen kunnen. De Steenepolder, dit blijkt uit de rekeningen der oude grafelijke domeinen allerklaarst, heet oorspronkelijk Jan-van-den-Steenepolder; en wij hebben dus hier niet aan den naam van een vaarwater, maar aan een' geslachtsnaam te denken. De Steenepolder is, onzes inziens, één van die vele polders, die achtereenvolgens na en aan elkander bedijkt werden, die alle buiten den Yvedijk, den dijk der Yvewatering lagen, en daaraan en daartegen waren aangewassen en beverscht. Ook den Baarzandepolder achten wij als zoodanig ontstaan, door verscheidene andere polders van Breskenszand gescheiden, zonder dat wij het daarom wagen zouden uit de namen dier polders verdwenen stroomen op te delven. Maar al te vaak toch — en de naamlijst onzer polders levert er overvloedige bewijzen van — ligt aan den poldernaam, gelijk wij

zoo even zagen, een geslachtsnaam ten grondslag. Zóó — om met deze onbekende naamsafleiding te besluiten — ontleent de Golepolder, tusschen Baarzande en Breskens gelegen, hoogst waarschijnlijk zijn' naam aan het geslacht GOLLE of GOLE, dat in de 16e. eeuw in dien oord schorren en polders in pacht en erfrente had. Vele van de aldaar gelegene polders behoorden, onzes oordeels, tot hetzelfde breede zand, tot dezelfde breede bank, of denzelfden uitgestrekten aanwas, waarvan de naam nog in Berzande, Beerzande, met gewone letterverplaatsing der *r* uit Breêzande ontstaan, ons in de ooren klinkt, en thans nog bewaard wordt in de namen Baarzande en Breskens. Immers draagt in de door ons geraadpleegde registers Baarzande op deze plaats den naam Berzant, Berssant, en op eene andere plaats dien van Bresant, Bressant; ja zelfs tot in de 18e. eeuw vindt men even zoo vaak Brezande als Baarzande, wat ons als van zelf den sleutel der naamsverklaring aan de hand geeft. Als oude namen van Breskens worden ons nog Breskin en Bresaens aangegeven [1]. Het eerstgenoemde kwam ons ook hierboven voor; het leverde met achtervoeging der *s* den tegenwoordigen naam Breskens. Den laatsten naam nemen wij aan op het getuigenis van MONTANUS. Die naam verklaart ons, waarom nog heden ten dage de bewoners van Breskens Bressianen of Bressiaanders, d. i. Breêzanders genoemd worden. In beide woorden zien wij niets dan eene verbastering van Breêzand. Met de kracht van het laatste woord der zamenstelling ging ook zijne beteekenis verloren, en zóó ontstond uit Breêzand het woord Bresken, en hieruit wederom Breskenszand. Deze laatste naam wordt thans niet meer gebruikt. In de wandeling heet Breskens: Bresjes.

IV.

Thans toeft ons de beschouwing van den onuitgegeven brief, waarbij FILIPS van Kleef ten jare 1510 vergunning verleende tot het bedijken van Breskenszand, als waarin, nevens veel wetenswaardigs, de voorregten der Bressianen vervat zijn. Wij zullen daaruit zien, op welke wijze men in de te scheppene stede

voor de bediening van de godsdienst en het regt zorg droeg; hoe de stoffelijke belangen nevens de geestelijke werden behartigd; welke de voorregten waren, zoo van den heer als van zijne onderdanen, en hoe men op alle mogelijke wijzen den bloei eener ontluikende zeeplaats wenschte te bevorderen. Op het eind der 16e. eeuw toch was alles, wat in 1510 nog in de toekomst besloten lag en in het octrooi wordt vermeld, verwezenlijkt. De toekomst was een heden geworden, om helaas! weldra terug te zinken in het verleden. Wijden wij dan in de eerste plaats onze aandacht aan de letteren, waarin ons de toekomstige toestand der heerlijkheid wordt voorgespiegeld, om daarna meer in bijzonderheden den blik te vestigen op dien toestand, ten tijde van haar' ondergang. Aldus luidt „de brief van mijnen heere van Ravestein, gegeven den aannemers van de dijkage van Breskenszand, inhoudende de punten en conditiën, naar welke Breskens is bedijkt geweest tot korenlande.

„Filips van Kleef en van Marke, heer van Ravestein, van Harpe, van Wijnendale, van Edegem, van Dreischor, van Sint Adolfsland, van Breskenszand etc., doet te weten allen dengenen, die deze onze letteren of brieven zullen zien of hooren lezen: Alzoo het beliefd heeft onzen harden geduchten heere Maximiliaan, koning van den roomschen rijke, tegenwoordig keizer, en onzen geduchten heer Filips, aartshertog van Oostenrijk, hertog van Bourgondië, graaf van Vlaanderen, met hunne opene bezegelde brieven, geëxpedieerd en gegeven in de maand Maart, in het jaar duizend vier honderd zes en tachtig, om der causen, redenen en consideratiën wille, daarin begrepen, ons te gunnen en te verleenen tot eenen regten leene, gehouden van den burgt van Brugge, het uitgors en slijkland, genaamd Breskenszand, met al zijnen aanwas, aanwerp en toebehoorte, gelegen en zich strekkende binnen den lande en de limiten des graafschaps van Vlaanderen op de wilde zee en op 't gat en de poort van de zee, geheeten de Wielingen, tusschen denzelfden lande van Vlaanderen en het eiland Walcheren in Zeeland, om hetzelve uitgors en slijkland van Breskenszand met zijnen voorzeiden aan-

was en toebehoorte te gebruiken, en dat te bedijken of uit te geven te bedijken tot korenlande, bij polders en bij werften, tot onzen schoonsten en alzoo ons dat nuttelijkst denken zal, en op zekere conditiën, bespreke en voorwaarden als wij voor ons, onze erven en nakomelingen of zake van ons hebbenden met denzelven onzen harden en geduchten heer, den koning en aartshertog, overeengekomen zijn en besloten hebben, alzoo de brieven, welke wij daarvan hebben, dat breeder en volkomenlijker inhouden en begrijpen; zoo hebben, wij in den naam der heilige Drievuldigheid, des Vaders, des Zoons en des heiligen Geestes, voor ons, onze voorzeide erven en nakomelingen of zake van ons hebbenden, en uit krachte van de voorzeide opene brieven van onzen harden geduchten heere, den koning en aartshertog, die wij daarvan hebben, als voorzeid is, uitgegeven te bedijken of te doen bedijken uit den zoute in het versche tot eenen nieuwen korenlande hetzelve ons uitgors en slijkland van Breskenszand, gelegen en zich bestrekkende als voren, alzoo groot en wijd als het binnen den ring van eenen dijk voor deze reis vallen en wezen zal, dat in 't geheele gezet, bij estimatie, in zijne grootte op dertien honderd dertig gemeten lands of daaromtrent, alzoo dat onlangs bij een' gezworen landmeter is afgestoken geweest, eerst, mijnen heere den prelaat van Sint Pieter nevens Gend, heer Jan la Savaige Boudeere, heer van Escaubeke, cavalier van Brabant; de kerkmeesters van Onze Vrouwekerk te Aardenburg [1]; deken en kapittel van de Sint Maartenskerk in West-Souburg [2]; Andries Andries, heer van Wackene [3]; meester Jacob van den Lende; meester Jacob Ingelraven; Victor van den Sickele; Joris Bouwens; Galiaen Alinbre; Loy de Vos; Laurens Claessoon; Jan Hermans; Dirk Hugeszoon; François filius Jacob van Moerkerke; Jan van Maldegem; Simon Verbrechts; Adriaen Mije; Antonis Pieterszoon; en Jacob van Heerbruggen; en dat op zulke conditiën, bespreken en voorwaarden als hierna volgen en geschreven staan:

1. „In den eersten, zoo wie in 't voorzeide uitgors en slijkland van Breskenszand dijken zullen en dat aannemen te bedij-

ken of te doen bedijken tot korenland, alzoo 't voorzeid is, en ten oorbaar [nut, voordeel] en profijt van ons en van denzelven nieuwen lande, die zullen den dijk maken of doen maken in het eerste bedijken te hunnen koste en ook de sluizen leggen met dat er toe behoort. En het land bedijkt wezende in de versche vore, zullen daarna de dijk, de sluizen, heulen, watergangen onderhouden worden ten gemeenen koste van al de landen, het onze noch ander uitgestoken, alzoo dat breeder hierna verklaard staat.

2. „Zoo wie in dit voornoemde land dijken zullen, die zullen ter eere Gods, Zijner gebenedijder moeder de maagd Maria, en de maagd Sint Barbele, die dáár patrones wezen zal, geven en consenteren, om aldaar te maken en te fonderen eene parochiekerk, een geschot van vier grooten op het gemet, bij de breedte, niemand uitgestoken, en dat voor zeven eerste toekomende jaren navolgende, waarvan het eerste jaar vallen zal te Kersmis, na de eerste note [vruchtrooving], om van de penningen, komende van den voorzeiden eersten geschote, te maken een' vorm van kerk of kapel van hout of steen, om daarin te mogen celebreren en de dienst Gods te doen, en dat gedaan zijnde, te leggen het fondament van de kerk en die te vorderen met de rest van den toekomenden geschote, naar vroeddom en discretie van ons en van de meeste ingelanden en inwonenden; en mitsdien zullen de ingelanden verder ongehouden wezen in het maken en construeren van de voorzeide kerk, tenzij bij goedwilligheid, aalmoezen of caritate.

3. „Mits dat de voorzeide kerk wezen zal eene parochiekerk voor degenen, die in 't voorzeide nieuwland wonen en verkeeren zullen, en dat men mits dezen daar behouden zal eenen goeden priester, die daar pastoor en cureit wezen zal, zoo is bij ons geconsenteerd en beloofd, en beloven wij bij dezen, denzelven priester en pastoor, en zijne nakomelingen, pastoors binnen dezelve kerk, te doteren en te voorzien, waarop hij zich redelijk en tamelijk zal mogen onderhouden.

4. „Zoo zullen wij uit den grond en het land, ons blijvende

bij kavelinge, die er geschieden zal, geven en afsteken acht gemeten lands voor de kerk en het kerkhof, die men zetten en stellen zal, waar wij dat bevinden zullen het nutst en oorbaarlijkst te wezen, en al welk land van kerk en kerkhof ten eeuwigen dage vrij en kwijt wezen zal van tienden, schoten, dijkage, sluizen, heulen, wateringen en alle andere onkosten en lasten, waarvan wij het voor onze voorzeide erven en nakomelingen of zake hebbenden zullen mogen bevrijden, en die aan ons komen en toebehooren zullen. En niet te min boven die acht gemeten zoo verstaan wij van ons land en in mindering van ons deel nog te laten tot het dorp en dies er aankleven mag, vijftien of zestien gemeten, welke contribuabel wezen zullen, gelijk ons ander land; en zullen ons die bewezen worden ter plaatse, daar wij ordonneren zullen de kerk en het dorp gesteld te wezen.

5. „Al diegenen, die in dit voorzeide nieuwland dijken, zullen ons geven, laten en te voren bedijken, vrij en onbelast van geschoten of penningen te leggen in het eerste bedijken, van twee gemeten het eene gemet, en het andere gemet hunlieden aannemers en dijkers blijvende en toebehoorende als voren, welk gemet, vrij ons blijvende en toebehoorende als voren, wij nemen zullen daar en alzoo ons dat met den regten kavele vallen zal, uitgestoken 't land van de kerk, het kerkhof en het dorp, dat wij hebben zullen ter plaatse, waar kerk en dorp gesteld en gezet zullen wezen; niet te min zal 't zelve land komen in mindering van ons aandeel.

6. „Zullen ook dezelve aannemers en dijkers van dezen nieuwen lande gehouden zijn en verbonden wezen te maken en te leggen eene sluis en alzoo vele heulen, oprillen en watergangen als behoeven zal om het land wel te bewateren en droog te houden, zonder onzen kost in het eerste bedijken, als boven gezegd is.

7. „Welverstaande, en is ook dat voorwaarde en besprek, alzoo het voorzeide nieuw bedijkt land liggende is op de wilde en openbare zee, en veel kosten zal in zijne dijken te onderhouden, 't zelve bedijkt en zijne dijken wel voorzien en bezorgd

wezende, dat is, de dijken gemaakt van de grootte, hoogte en breedte, alzoo dat bij onze voorzeide gecommitteerden en de aannemers geordonneerd zal worden; ook de sluis, de heulen en watergangen gelegd en gemaakt als 't behoort, gelijk voren gezegd is, zoo zal van dien tijd voorwaarts elk jaar en ten eeuwigen dage, dezelve dijk en ook de sluis, de heulen en watergangen en dies daaraan kleeft, onderhouden en bekost worden bij al de gemeten, binnen den ring van den dijk van denzelven nieuwen lande liggende, uitgestoken acht gemeten van de kerk en het kerkhof, die daarvan exempt en vrij zullen wezen en blijven.

8. „Zoo zullen wij, onze voorschreven erven en nakomelingen of zake van ons hebbenden, jaarlijks in 't voorzeide nieuwland hebben en behouden al de tienden, groot en klein, te weten: eerst van het koren, gerst, haver en andere gelijke vruchten, den elfden schoof op alle gemeten, binnen denzelven lande liggende; van lammeren en jonge varkens het tiende; van aveel [1], juin en dergelijke veertien grooten Vlaamscher munte van het gemet — uitgestoken vlas, hetwelk geene tienden geven zal, want in het kwartier van der Groede dit geene kostume is — en van meede twee en twintig grooten gelijker munte.

9. „Zoo zullen wij en onze voorzeide erven en nakomelingen ook hebben en heffen alle jaren, t' elker Kersmis, tot eenen jaarschote, eeuwelijk en erfelijk gedurende, twee grooten, munte als voren, van elk gemet binnen denzelven lande gelegen, waarvan het eerste payment en betaling wezen zal en verschijnen te Kersmis na de eerste note.

10. „En als 't zelve land verandert bij verstervenis, zoo zal de persoon, op wien dat komt en versterft en die daarvan te hoofde en te boeke komen zal, gehouden wezen te geven en te betalen t' onzen profijte dubbelen cijns, te weten: vier grooten Vlaamsch, voor 't eerste jaar van elk gemet, en voor andere volgende jaren blijven geldende elk jaar twee grooten als voren. [Doodkoop.]

11. „En als daar verandering geschiedt van denzelven lande bij verkooping, zoo zullen wij hebben vier en twintig grooten

van elken gemete, die te verhalen aan den kooper of aan 't land. [Wandelkoop.]

12. „Zullen dezelve aannemers en dijkers van dezen voorzeiden nieuwen lande en ook degenen, die daarin wonen zullen, mitsgaders hunlieder goederen en koopmanschappen, kwijt en vrij wezen van tollen, over al onzes genadigen heeren land van Brabant, Vlaanderen en Henegouwen, Holland, Zeeland en andere naar 't verklaars van onze voorzeide brieven van octrooi en consent en gifte, voren verhaald.

13. „Zullen de inwonenden van den voorzeiden nieuwen lande contribueren en betalen in zulke lasten, als bij ons geaccordeerd en getracteerd wezen zal met die van den Vrije, volgende niettemin ons octrooi ten naasten als het mogelijk zij.

14. „Zullen de inwonende ingelanden van dezen nieuwen lande hebben eene weekmarkt en ook eene vrije jaarmarkt te zulken tijde en dagen, als men dat bevinden zal nuttelijkst en oorbaarlijkst wezende omme dezelve inwonenden, of alzoo men bij communicatie en vredelijk akkoord met die van Brugge en dien van den Vrije overeenkomen zal.

15. „Zoo hebben wij beloofd en beloven bij dezen onzen zelfden brief dezelve aannemers en bedijkers, ook de ingelanden, tegenwoordig en toekomende, en degenen die daarin wonen zullen, kwijt en schadeloos te houden van al zulken erfelijken cijns en rente, als wij jaarlijks geven onzen voorzeiden harden geduchten heer, als graaf van Vlaanderen, ter cause van denzelven uitgorse van Breskenszand met zijn toebehooren, en waarin hetzelve uitgors gehouden en verbonden staat, te weten van honderd en zestig ponden parisis, dat is van twintig grooten Vlaamscher munte elk pond, als dezelve onze genadige heer, als graaf van Vlaanderen, jaarlijks zich en zijnen nakomelingen behouden en gereserveerd heeft, en daartoe van alle andere renten en aanspraken, die onze voorzeide geduchte heer, als graaf, of die andere personen zouden mogen hebben of hiernamaals zouden mogen eischen op den grond van denzelven bedijkten lande met zijn voorzeid toebehooren.

16. „Zullen ons en onzen voorzeiden erven en nakomelingen blijven en toebehooren al de schorren en wazen [slikken] van „Breskin”, die onbedijkt blijven zullen; niettemin, wij zijn tevreden en consenteren, dat de gorsing en de weiden, die wezen zullen tusschen het bedijkte land en eene geule aan Klein Breskens, zullen gebruikt worden in ’t gemeen, elk naar advenant van de grootte en de kwaliteit van de gemeten, die hij in het voorzeide land hebben zal, zonder gehouden te worden ons of onzen nakomelingen iets daarvoor te geven, en dat tot aan den stond dat wij die voorschreven schorren en gorsinge bedijken zullen of doen bedijken, in welken gevalle die alsdan tot ons of tot onze nakomelingen zullen keeren, als voorzeid is.

17. „Dat niemand in het voorzeide nieuwland of daarbuiten darink zal mogen delven, om op den haard te bernen [branden] binnen denzelven lande, noch ook om daarbuiten te mogen voeren, dan in uitwateringen of dulven [gedolven slooten], en dat op de boete van verbeurte van denzelven darink, en voorts op de boete van tien schellingen groot, munte als voren, alzoo dikwijls als het gebeurt.

18. „Zoo zal hetzelve land uitwateren ten meesten oorbaar en profijte van denzelven lande, alzoo dat bij ons en de breedstgeërfden geadviseerd en geordonneerd wezen zal; en zal men ook de wateringen en sluizen leggen en uitwinnen tot ’s lands profijt, en daar het ons en den voorzeiden meestgeërfden oorbaarlijk wezen en dunken zal.

19. „’t Zelve land bedijkt wezende, dat wij en onze voorzeide erven en nakomelingen of zake van ons hebbenden, daarin en ook op den dijk, buitendijks, voorts alzoo ver als de grond van dien strekt, hebben en behouden zullen alle justitie, hooge, middelbare en lage, de malerij, de visscherij en vogelarij, en daartoe magt om te mogen maken, stellen en zetten een’ baljuw of schout, zeven schepenen, dat ook goede, eerbare mannen zijn zullen, welke van alle zaken de kennis en ’t regt hebben zullen, naarvolgens ons voorzeid octrooi, userende en gebruikende de privilegiën, regten en statuten, als wij volgens ons oc-

trooi vermogen, en als wij, bij advijze van schepenen en de meest- en breedstgeërfden van denzelven nieuwen lande, maken en ordonneren zullen, of zoo als wij, bij vriendelijken tractate hieromtrent overeenkomen zullen met die van den Vrije en anderen, ten meesten oorbaar van de ingelanden en inwonenden, wezende altijd hetzelve nieuw bedijkte land en de onderzaten en de inwonenden van dien onder het ressort van de kamer van den rade in Vlaanderen, of die van den Vrije voorzeid, bij beroepe en beleede, indien het alzoo bij ons met den voorzeiden van dien geaccordeerd wordt.

20. „De voorzeide baljuw of schout zal ook met schepenen, die in deze kwaliteit dienen zullen als gezworenen, de dijken, sluizen, heulen, wegen en wateringen bedrijven en schouwen in der maniere als een dijkgraaf met gezworenen schuldig is en behoort te doen, al naar het uitwijzen van het dijkregt en zulke ordonnantie, als wij daarop met de voorzeide meest- en breedstgeërfden inwonenden ordonneren en maken zullen, ten meesten oorbaar en profijt van den voorzeiden nieuwen lande.

21. „Zoo zal een iegelijk, die in dit voorzeide nieuwe land dijken zal, gehouden wezen, zijn land te doen stellen bij den dijkgraaf en de gezworenen in het boek van den gezworen klerk van de voornoemde dijkage, van alzoo veel gemeten als hij daarin hebben zal, nadat de kavelinge gedaan zal wezen, belegerd van kant en zijde, en dat binnen veertig dagen na de voorzeide kaveling; en wanneer het verandert bij koop of anderzins, zoo zal men de namen in het voorzeide boek veranderen, en ons betalen dat voorzeid is, op de boete van vijf grooten van elken gemete, welk boek ten eeuwigen dage authentiek blijven zal.

22. „Als van den geschote, dat men schieten zal tot het onderhoud van den dijk, de sluizen, watergangen en dies er aanklevende, dat zal men jaarlijks doen gelijk men gecostumeerd is te doen in de parochiën daaromtrent, te weten, bij onzen advijze, bij gedeputeerden van de wet en de meeste ingelanden en inwonenden, voor welke ook ééns 's jaars, tusschen Paschen en Pinksteren, de rekening van den lande en van den

voorgaanden geschote zal gedaan worden, en zullen zij die hooren en sluiten en daarna adviseren en accorderen van den toekomenden geschote en andere noodzakelijke zaken, het oorbaar van den lande aangaande.

23. „Ware het zoo, dat het voorzeide nieuwland t' eenigen tijd bij storm, onweder of anderszins inginge en bevloeide, waarvoor God het behoeden wille, zoo zullen de voorzeide aannemers en dijkers of hunne erven en nakomelingen dit wederom mogen aanvaarden en beginnen te dijken binnen de maand Maart daarna eerstkomende nadat het ingegaan zal wezen, indien het hunlieden belieft, dat te hunnen koste, en elk zonderling naar zijn deel te bedijken of te doen bedijken, en elk weder in en op zijnen grond te komen, zonder daartoe van ons of van onze voorzeide erven en nakomelingen of zake hebbenden eenig ander consent of oorlof te hebben; en ware het, dat zij binnen den voorzeiden tijd dat niet weder begrepen [in eenen dijk], en iemand aldaar onwillig toe ware en het alzoo onbedijkt bleve, zoo zullen wij blijven op den grond, als over de portie en het deel van den ongewillige, gelijk wij dat nu hebben, en dat den willigen dijkers of anderen uitgeven om te bedijken, tot hun profijt en binnen de tijden als voorzeid is, op dezelfde voorwaarden als het te voren bedijkt was; wel verstaande, dat in dit wederomdijken en recouvreren van denzelven lande alle kosten en lasten, behoorlijk en noodzakelijk, zullen genomen en gelegd worden schotsgewijze op al de gemeten binnen denzelven lande, wien ze ook zullen bevonden worden toe te behooren, maar zullen alleenlijk daarvan vrij en exempt wezen die gemeten, die men bevinden zal ons toebehoorende ten ingaan en bevloeijen van hetzelve — indien dat gebeurde binnen de eerste drie jaren — die ons in het eerste bedijken aanbedijkt worden en ons blijven zullen boven de tweehonderd en vijftig gemeten, die wij van onzen voorzeiden bedijkten lande geven moeten den erfgenamen van Jacob Bouwens; idem nog dertig gemeten Lubrecht van Belle en zijnen adherenten, en tien gemeten Dirk Hugezone met zijnen medeplegers, makende zamen tweehonderd en negentig

gemeten, welke tweehonderd en negentig gemeten, ingevalle als boven, in het wederdijken contribuabel wezen zullen; maar ware het zake, dat het voorzeide land invloeide na de voorzeide eerste drie jaren, zoo consenteren wij en zijn tevreden om de voorzeide polders wederom te bedijken, te contribueren in advenante van onzen lande, gemet voor gemet, met de anderen, daarin geërfd, niemand uitgestoken.

„En omdat wij voor ons en onze erven en nakomelingen of zake hebbenden al de voorzeide punten en artikelen vast, gestadig en van goede waarde hebben en houden willen, en van een iegelijk, wien 't aangaat, gehouden willen hebben ten eeuwigen dage, zonder verbreken, zoo hebben wij onzen naam en handteeken er onder gesteld en ook ons zegel hier aan doen hangen.

„Gegeven te Gend, op den zesden dag der maand April, na Paschen, in het jaar onzes Heeren duizend vijf honderd en tien [1]."

Den 1 October daaraanvolgende gaven de in het hoofd dezes vermelde aannemers, zoo voor zich als hunne mededeelers, hunne bezegelde brieven, waarbij zij de bovengestelde voorwaarden aannamen en daartoe al hunne erve, in het te bedijkene Breskenszand liggende, verbonden. Bij het bedijken rees eenig geschil met den abt der abdij van Sint Pieter, nevens Gend, dat eindigde met eene overeenkomst, waarbij genoemden prelaat de helft van de vruchttienden in den Kleefschen en den Gruuterspolder werd afgestaan. Ook met het Gravinnehospitaal van Onze Lieve Vrouwe binnen Rijssel ontstond verschil „over de palen en limiten van 't voornoemde Breskin," wijl het aanspraak maakte op eenige der in de bedijking begrepene gronden. Het proces, daarover ingesteld voor den grooten raad te Mechelen, eindigde met eene „voluntaire condemnatie," waarbij heer Filips van Ravestein den voorzeiden convente toestond eene losrente van 20 pond grooten 's jaars, te lossen tegen den penning twintig, welke rente, te heffen in twee termijnen, eerst aanvang nemen zoude bij den dood van den heer van Ravestein. De gronden, waarover het geschil zal ontstaan zijn, zullen wel aan het meest westelijke eind van Breskenszand, in de nabijheid van

Wulpen, zijn gelegen geweest. Immers, op dat eiland bezat het genoemde godshuis, dat overigens tiendheffer was in verschillende streken van ons gewest, den polder Koezand, die negentig gemeten schotbaar land bevatte.

Maar niet alleen met de evengenoemde geestelijken, ook met het collegie 's lands van den Vrije te Brugge, onder welks regtsgebied de schorren van Breskenszand gelegen waren, ontstonden ernstige verwikkelingen. Na vele onderhandelingen, gevoerd tusschen de afgevaardigden van FILIPS van Kleef en die van het bestuur van den Vrije, trof men eindelijk eene overeenkomst, welke den 6 September 1517, te Brussel, door keizer KAREL V bekrachtigd werd. De punten van het verdrag, die van gewigtigen invloed waren op de voorregten der nieuwe vrije heerlijkheid, komen hierop neêr: „te weten, dat mijn voorzeide heer van Ravestein ten volle en geheel gebruiken zal de hooge, middelbare en lage justitie, mitsgaders alle andere regten, hoogheden en prerogativen, in zijn octrooi verklaard, behoudens, dat het schepenenregt van Breskens voortaan ressorteren zal bij appellatie, reformatie, en schepenen hun hoofdvonnis halen zullen, als 't van nooden zijn zal, bij de wet van den Vrije. En in geval van abuis zullen die van Breskens alsdan condemnabel zijn bij die van den Vrije in de boete van veertig ponden parisis, waarvan de heer van Ravestein zal hebben te zijnen profijte de eene helft, enz. Is nog bepaald, dat die van den Vrije, de schouwing doende van de dijken onder hun opzigt staande, en de dijken van Breskenszand overtrekkende, de dijken en sluizen van Breskens zullen mogen schouwen, ten koste van den lande van den Vrije; en ware het dat zij daaraan eenig gebrek vonden, zoo zullen zij den baljuw en die van de wet van Breskens, aangesteld ter bewaring van de voorzeide dijken en sluizen, waarschuwen, om die te doen herstellen, te zekeren tijde en dage; en bij gebreke daarvan, zullen die van den Vrije daarin mogen voorzien, gelijk ten opzigte van alle andere dijken, aan hun opzigt onderworpen. Wat betreft de executiën en sententiën, gegeven bij die van den Vrije en van Breskenszand, zij zullen

in elks regtsgebied ten uitvoer gelegd kunnen worden, zonder attache of ander consent, behoudens dat men zulks doe door de ambtenaren van de plaats, enz. Aangaande de bijdragen in de pointingen [uitgeschreven belastingen of heffingen], 't welk zijn prinsenpenningen, van welke de heer van Ravestein verstond kwijt en verschoond te blijven gedurende twintig jaren, naar den inhoud van zijn octrooi, is vastgesteld, dat, indien bij den nieuwen transporte, dat men in Vlaanderen opstelt, die van den Vrije, om het voorzeide land van Breskens hooger aangegeslagen zullen worden, de heer van Ravestein die van den Vrije, gedurende twintig jaren, tegenover den koning vrij houden zal van zooveel als het aandeel van Breskens zoude bedragen; zijn de twintig jaren verloopen, dan zullen de inwoners van Breskens, naar evenredigheid van hun aantal met die van Oostburger ambacht betalen. Wat aangaat de contributie in de zetting van het land van den Vrije, is bepaald, dat voortaan Breskens daarin dertig pond parisis 's jaars zal bijdragen, gedurende twintig jaren, aanvang nemende, toen het land voor de eerste maal bebouwd werd; zijn de gezegde twintig jaar ten einde, dan zal Breskens ten eeuwigen dage, voor zijn deel in de voornoemde zettingen, honderd pond parisis 's jaars betalen, zonder verhooging of vermindering, en mits deze contributie zullen de wonenden en inwonenden van Breskens vrij zijn, en gebruiken de privilegiën, de vrijheden en de munt van den Vrije, gelijk alle anderen daaraan onderhoorig. En om dieswille dat bij een artikel in het voorzeide octrooi gezegd is, dat gedurende twintig jaren zij, die zullen komen wonen in het land van Breskens, vrij zullen gehouden zijn in lijf en goed, zonder aldaar achtervolgd te zijn om hunne schulden, elders door hen gemaakt, waarin zij verbonden zijn door obligatiën, in gepriviligieerde plaatsen gecontracteerd, de heer van Ravestein, ziende dat dit artikel strijdt tegen reden en regt, is te vreden, zich daaromtrent te houden alsof het in zijn octrooi niet begrepen ware." [1]

Het bovenstaande verklaart het ons, waarom bij „den particulieren transport en smaldeeling van de parochiën, heerlijkheden,

spleten en bezetten van den lande van den Vrije en zijne appendentiën, gedaan te Brugge, den derden April 1517 [1518] vóór Paschen," Breskenszand voor zestien schellingen negen penningen obole parisis werd aangeslagen [1].

Slaan wij thans een' vlugtigen blik op het nieuwe Breskens, zooals het zich ten jare 1579 en '80 vertoonde; zien wij, welke regten en voordeelen de heer er bezat; welke voorregten den op- en ingezetenen vergund werden; welk lot de nieuwgeborene stede toefde; hoe zij opwies en bloeide om weldra weder ter prooi te worden van de baren, uit wier schoot zij was opgerezen.

Het regt van opperheerschappij uitgezonderd, bezat de heer van Breskens in zijne heerlijkheid alle gezag: alle regtsgebied, zoowel hooger, als middelbaar en lager was in zijne handen gesteld, zoo dat hij of zijn plaatsvervanger, de baljuw, vonnissen mogt in alle criminele, zoowel als civile zaken: Breskens had dus een eigen regt. Het regt van jagt, visscherij, vogelarij en malerij was den heer insgelijks verleend, zoowel als de heffing van tienden in de door hem bedijkte landen. Zooeven zagen wij, dat alleen in den Kleefschen- en den Gruuterspolder de abt van Sint Pietersabdij nevens Gend voor de helft deelde in de opbrengst der vruchttienden: in het overige en ongelijk grootere deel der heerlijkheid waren zij des heeren onbetwist eigendom. Ten jare 1583, toen het „nieuwe land" wederom tot eene woeste stede werd, bestond de heerlijkheid uit de navolgende polders: Oud Breskens, groot 1284 gemeten; Jong of Klein Breskens, westwaarts aan Oud Breskens grenzende, groot 526 gemeten, 1 lijn, 54 roeden; den Kleefschen polder, groot 64 gemeten, 1 lijn, 58 roeden, ten westen van den laatstgenoemde; den Sinte Barbelen- of Sint Barbarapolder, aldus geheeten naar Breskens' beschermheilige, ten noorden van Oud- en Jong-Breskens, groot 47 gemeten, 2 lijnen, 17 roeden; den Gruuterspolder, die destijds reeds eene prooi der golven geworden was. De Kleefsche en de Sint Barbarapolder heeten nieuwe bedijkte polders, waaruit ons wederom blijkt, dat oorspronkelijk alleen Breskenszand: de polders Oud- en Jong-Breskens,

bedijkt is, en de overige later daarbij zijn aangedijkt. De heerlijkheid zal dan ten tijde van hare grootste uitgestrektheid eene oppervlakte van twee duizend gemeten beslagen hebben, wat een verbazend verschil oplevert met de ten jare 1497 gegiste grootte van het onbedijkte schorre van Breskenszand. De opbrengsten bedroegen, van 1579 op 1580, twee duizend drie honderd negen-en-zeventig ponden, negen stuivers en acht penningen, „in ponden van 20 stuivers brabantsch; de schelling van éénen stuiver brabantsch en de 12 penningen voor éénen stuiver." Voorwaar, eene aanzienlijke opbrengst.

Aan landpacht ontving de heer 691 pond, 4 schellingen, 8 penningen; aan schorrepacht: 15 pond, 12 schellingen; aan vruchttienden: 1483 pond, 6 schellingen; aan smalle tienden, d. i. lammer- en varkenstienden: 27 pond; aan jaarschot: 54 pond, 7 schellingen, 6 penningen; aan wandelkoop en doodkoop: 2 pond, 8 schellingen, 7 penningen; wegens pacht van den windmolen: 90 pond; wegens „cijns- en erfrente van de gronden van erven, uitgegeven om te doen betimmeren in woningen, in de stede van Breskens te maken, te weten van elke roede land een oort stuivers": 11 pond, 0 schellingen, 11 penningen; wegens „cijns van huizen, getimmerd zonder consent van den heer, staande op den weg en den dijk": 3 pond; het baljuwschap en het schoutambt bragten, nevens het regt van de jagt en visscherij niets op, wijl een en ander den baljuw van Breskens goedgunstig was afgestaan, zonder daarvoor iets verschuldigd te zijn. Ook wegens „relieven en den tienden penning van leenen, gehouden van den hove van Breskenszand" werd niets gebeurd.

De „stede" zal, met inbegrip der „priesterage en kosterage," ongeveer een dertigtal woningen gehad hebben. Zij kon dus nòch op tal van woningen, nòch op tal van inwoners roemen: de heerlijkheid zal tusschen de drie- en vierhonderd in- en opwonenden geteld hebben. Ook was zij ten jare 1580 niet meer ten toppunt van haar' bloei. Immers waren verscheidene woningen vervallen „en in dezen troebelen tijd niet bewoond," terwijl een

paar andere huizen op den dijk waren „weggedreven door den hoogen vloed op Allerheiligen '70" en niet herbouwd waren. Ook zagen wij boven, dat de Gruuterspolder weder voor het woeden der zee bezweken was. Door den geduchten vloed van 1 en 2 November 1570 is dan de heerlijkheid wel eenigermate gekrenkt, maar de polder Oud-Breskens is destijds niet, gelijk men gemeend heeft, bezweken. Wij zien ook, dat de troebele tijd, de tachtigjarige oorlog, „de kneuzende oorlogsvracht, die Vlaanderens beemden beploegde," niet zonder invloed is gebleven op het lot van Breskens. De inwoners hadden anders voorregten ontvangen, die den bloei hunner stede moesten bevorderen en het getal harer inwoners sterk doen aanwassen, als daar waren: tolvrijheid, geheel Vlaanderen, ja al het gebied van Vlaanderens magtigen graaf door; eene week- en jaarmarkt en gedeeltelijke bevrijding van lasten gedurende twintig jaren.

Het bestuur der parochie was, gelijk wij zagen, opgedragen aan zeven schepenen, „goede en eerbare mannen," die nevens den baljuw alle regtszaken rigten zouden. De baljuw had onder zich eenen schout en een' diener, wier onderhoud ten deele te zijnen laste kwam. Hij en zijn knecht droegen huns heeren kleedinge; ter bestrijding der uitgaven daartoe genoot de baljuw eene schadeloosstelling van 12 pond. De ontvangsten en uitgaven der heerlijkheid werden verantwoord door des heeren ontvanger, die, behalve 8 pond voor zijne kleeding, als wedde den 20sten penning trok van de inkomsten der heerlijkheid. Op dezen vooral rustte de behartiging der belangen van den eigenaar der heerlijkheid. Zijn ambt was gewigtig, en eischte veel kennis en goede trouw. — De heer had op Breskens ook zijne „huizinge," welke den baljuw ter woon strekte. De herstellingen kwamen ten laste van den heer. Voor de 7 gemeten, 1 lijn en 38 roeden lands, „gelegen binnen den huize en hofstede," moest echter de baljuw eene pacht betalen van 10 pond, 16 schellingen 's jaars.

Breskens was reeds sinds geruimen tijd voorzien van eene kerk, die bediend werd door een' eigen pastoor en, zooals wij zagen, gewijd was aan Sint Barbara. Ook hier was echter ten jare 1579 de

hervormingsgeest, die geheel Vlaanderen aangegrepen had, doorgedrongen. Breskens' pastoor had dan ook zijne gemeente verlaten: de herder was zijner afvallige kudde onttogen. De bezoldiging van den pastoor kwam ten laste van Breskens' heer, doch „heer JAN JACOPS, pastoor van Breskenszand," ontving ten genoemden jare niets en zoude, „volgens interdictie van mijns geduchten heeren rade niets ontvangen, tot aan den stond dat hij ter plaatse, gelijk voor en na, kwam resideren." De koster der stede JACOP DE BLIECQ was trouw op zijn' post gebleven, ongetwijfeld ten gevolge van zijnen overgang tot de hervormde leer. Van 's heeren wege genoot hij dan ook eene toelage van 12 pond, en bediende de kosterij even trouw als vroeger. DANIËL DE COSTER, naar het schijnt een zich opgeworpen hebbend verkondiger der hervormde leer, predikte en doopte reeds in 1580 te Breskens. Nadat hem zulks door de classis, den 9 Mei 1581 te Westkapelle in West-Vlaanderen gehouden, ontzegd was, uithoofde zijner geringe bekwaamheden, ontmoeten wij er, na hem, JOHANNES YSERMAN, die aanvankelijk te Aardenburg, later te Groede en vervolgens tot het einde van 1581 te Breskens het evangelie verkondigde. Eindelijk vinden wij er MATTHIJS VAN RECHT, die getuige zal geweest zijn van den ondergang der gemeente en der heerlijkheid, die ten jare 1583 plaats greep [1]. Wij weten het, dat in de maand Junij 1583 de krijgsberoering „in dit kwartier" opprees; „dat de stad Oostburg en omliggende dorpen verbrand zijn geweest" in genoemd jaar, „zulks dat alle de inwoners van dien verloopen zijn" [2]. Dit waren de vreeselijke gevolgen van eenen, dezen oord meer en meer naderenden krijg; dit was het voorspel der worsteling, waarin het laatst van al Sluis, in 1587, bezwijken zoude. Ook Breskens deelde in het lot van zoo menige plaats des platten lands; het werd door het krijgsvolk verwoest en zijn grond aan de baren prijs gegeven. Dit bevestigt ons het octrooi van 11 November 1609, waarbij vrijheid verleend wordt tot herdijking van Breskenszand. Daarin luidt het, dat de landen „door 't verloop van oorloge, nu omtrent zes-en-twintig jaren woest, onbewoond en door de zee ingenomen zijn,

waardoor de dijken zijn weggeloopen, gebroken en er drie groote zeegaten zijn ingevloeid;" dat de eigenaren der gronden „in zoovele jaren het hunne door den oorlog hebben moeten missen, behalve de schade, die de arme landzaten, ten tijde van het eerste verloop, tot hunne ruïne hebben geleden." Zóó bekrachtigt dan het octrooi, wat ons op de bladen van het oostburgsche stedeboek vermeld, wat ons in de archieven van Mude berigt wordt. Zóó mogt zich dan de nieuwe stede van Breskens nog geen drie vierden eener eeuw in bestaan en bloei verheugen. Zij lag daar weder eenzaam, verwoest en verlaten; door opzettelijke dijkbreuk bij dijkbreuk geteisterd, besprong de „wilde zee" het ontschaakte erf, en dwong ook den enkelen bewoner, die de verschrikkingen van den krijg getrotst had, huis en hof te verlaten. Het gehuil van den storm langs de ontboeide wateren verkondigde de zegepraal van den overstelpenden vloed; de schuchtere zeemeeuw schoor weêr langs het watervlak van Breskens' vroegeren grond; het zout smolt weêr in de voor van den beploegden akker, en waar zich weleer het geruisch deed hooren der gouden korenvelden, daar dartelde nu het visschenheer der wateren vol wellust rond. Zóó verdween de heerlijkheid des hertogen van Kleef, gelijk alle heerlijkheid der aarde vergaan zal. Uit den schoot der baren was zij opgekomen; zij zou daarin weêr ondergaan. Doch niet voor immer was haar aanzijn uitgewischt. Het was der zeventiende eeuw bereid de verwoeste plaats weder in het aanzijn te roepen, en met grooter luister, dan zij ooit bezeten heeft, staat zij thans nog „aan de poorte der zee." Zij sta er tot aan het einde der eeuwen! Hij, Die de groote wateren doet zwellen, Die ze te zaâm doet tot eenen hoop vergaderen, Hij beperke hun woeden; Hij breidele hunne kracht, opdat niet andermaal Breskens' grond verkeerd worde in kil en schor en hare woonstede woest gelaten!

AANTEEKENINGEN.

Bl. 115, [1]. Vóór het Sluische Gat ligt de zandbank de Paardenmarkt. Zoo de overlevering wil, stond hier eenmaal eene stad, wier inwoners zich baadden in weelde,

Bl. 116, [1]. *De provincie Zeeland in hare aloude gesteldheid* enz., door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, bl. 38; *De godsdienstleer der aloude Zeelanders* enz., door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, bl. 129 en 130.

Bl. 116, [2]. Zie *Recueil d'antiquités Romaines et Gauloises, trouvées dans la Flandre proprement dite* etc., par M. J. DE BAST, p. 170—177.

Bl. 116, [3]. „De Romeinen deden hunne wegen in België deels by middel van karwei, deels ten koste van den staet maken. In het tweede België werden Bavai en Cassel voor derzelver vereeningspunten gekozen. Van dit laetste vereeningspunt rekten zich verscheidene armen uit tot andere destyds merkwaerdige plaetsen, als Boulonje, Wervick, Aerdenburg enz. Het is de arm van Cassel op Aerdenburg, die alleen tot ons onderwerp behoort; doch de oudheidkundigen zyn het niet eens ten opzigte zyner rigting: Malbranc wil dat deze heerweg met bogten en ellebogen voortliep om dus de sloten of sterkten, door de Romeimen in België gebouwd, aen te doen, en met elkander in gemeenschap te brengen; b. v. van Cassel naer Poperinge, Ypre, en van daer, met eene bogtige lyn, dwars door het woud van Thourout naer Brugge en Aerdenburg. Wat er van zy, altoos is het zeker dat deze weg bestaen heeft; want de volksoverlevering is daeromtrent zoo algemeen, dat deszelfs overblyfselen nog op verscheidene plaetsen Steenstraete en ook Cesarsweg genaemd worden." *Geschiedenis van Thourout en Wynendaele* enz., door P. LANSENS, Brugge 1845, bl. 131—133.

Bl. 116, [4]. *Aloude staat en geschiedenis des vaderlands*, door G. ACKER STRATINGH, d. I, bl. 20—28.

Bl. 117, [1]. *Aloude staat* enz., d. I, bl. 123; *Recueil d'antiquités* etc., p. 170—177.

Bl. 117, [2]. *Aloude staat* enz., d. I, bl. 124, aant. 2 en de aldaar aangehaalde schrijvers.

Bl. 118, [1]. De geleerde DRESSELHUIS meende aanvankelijk, dat MAXIMILIAANS „uitgifte van Breskenssant, om 't zelve te bedijken tot korenlanden," in zijn geheel te vinden was bij L. VAN

Oosdorp, *Het recht van de heeren staten van Zeeland op de Hoofdplaat*, bl. 39 en 40: zie *Het distrikt Sluis in Vlaanderen*, bl. 15, noot (*). Wat van Oosdorp het „octrooy van Breskens" gelieft te noemen is echter niets, dan de aanvang van den brief, waarbij Filips van Kleef Breskenszand ter bedijking uitgeeft. Op bl. 8 van zijn boekske zegt hij, dat het octrooi anno 1510 vernieuwd is, na gemeld te hebben dat het in 1480 was verleend. Wij zullen zien, dat de schrijver zich vergist. Hij heeft den bedijkingsbrief van 1510 gehouden voor eene vernieuwde uitgifte. Ook is het octrooi niet in 1480, maar in 1486 verleend.

Wij leerden het octrooi naderhand vrij volledig kennen uit de bijlage *littera* A, voorkomende in het *Contra-berigt, gedaan maken bij of van wegen* Everard van Danckelman, *baron des h. r. rijks, vrijheer der vrije heerlijkheid en stede Breskens en Breskenssanden, etc. etc. etc., en uit deszelfs naam overgegeven aan de hoog mogende heeren staten generaal der Vereenigde Nederlanden*, enz. Het stemt nagenoeg geheel overeen met wat wij in den tekst hebben geplaatst. De aanvang van het stuk, die natuurlijk eenigzins anders moest zijn, luidt aldus: „Maximiliaan, door de genade Gods roomsch koning, altijd vermeerderaar etc., en Philippus, door dezelve genade aartshertog van Oostenrijk, hertog van Bourgondië, Brabant, Limburg en Gelderland enz., doen te weten aan allen, tegenwoordigen of toekomenden, dat, wegens de groote liefde en genegenheid, die wij hebben en dragen tot onzen zeer waarden en zeer beminden neef, den heer Philippus van Kleef, zoo ter consideratie van de naheid van verwantschap, waarin hij ons bestaat, als wegens de groote en prijswaardige diensten, welke hij ons in onze oorlogen, legers en anderzins heeft gedaan, en nog dagelijks is doende, niet ontziende gevaar enz.; Wij, begeerig zijnde zoodanige diensten te erkennen, en hem eenigermate daarvoor te recompenseren enz., hebben, om deze en andere redenen, ons daartoe drijvende enz., hem, voor ons, onze erfgenamen en nakomelingen, graven en gravinnen van Vlaanderen, uit onzen vrijen wille, regte wetenschap en bijzondere gunst gegeven, geoctroyeerd en verleend," enz.

Overigens zijn er, door de onbekendheid van den amsterdamschen translateur M. Lindouw met onze streken en costumen, bij de overzetting van het stuk uit het fransch verscheidene misslagen begaan. Zoo schrijft hij: polder van Eleghem, voor Cleyhem: de rekenkamer te Lillo, voor te Lille (Rijssel); onze baljuw van

den lande en de Lauwer te Sluis, voor onze baljuw van den lande en den watere [l'eau] te Sluis, enz.

Het fransche afschrift, door den vertaler gebruikt, was genomen naar „den inhoud van 't legerboek, bij deze zoowel als bij de bergsche hof-kanselarij in parkement beschreven op folio 57 tot 59."

Bl. 118, [2]. De plaats 's Papen is ongetwijfeld dezelfde als 's Papenhuus, waaruit de naam zal ontstaan zijn, door afwerping van het woord huus. De plaats 's Papenhuus wordt vermeld in een charter, bij hetwelk „Charles, duc de Bourgogne etc., ordonne que pour l'amendement et la réparation du port de l'Ecluse on fera l'ouverture du poldre du Zwarteghat, 1470. Donné dans la ville de Saint Omer, le 17e. jour de Juillet." Onder de middelen, voorgesteld ter verbetering der sluissche haven, luidt het derde aldus: „Faire une ouverture à l'endroit, dit 's Pape-huus, près de Gaternesse, pour conduire de la l'eau de la rivière de la Honte, entre deux digues, jusqu'à ter Nieuwersluis, et le conduire par le port."

Bl. 119, [1]. Zie onze *Bijdragen*, d. I, bl. 348 en 349.

Bl. 119, [2]. Mr. J. H. Hoeufft zegt in zijne *Taalkundige bijdragen tot de naamsuitgangen van eenige, meest Nederlandsche, plaatsen*, bl. 30 en 31, het volgende: „Tot ede, eide, in de beteekenis van water, oordeele ik ook te behooren Monnikerede en Lombardsijde [ook ter Couder Hyden of Couder Yden, Coxyde en Ydewalle?] in Vlaanderen, hoezeer Gramaye in de beschrijving van het laatstgemelde, zijne eerste gissing, alsof het Lombaardzijde (Longobardorum latus) ware, verlatende, het, bij nadere overweging, Ydel meende te zijn, omdat de Vlamingen het Ydel plegen te noemen datgene, wat elders wel het Diep genaamd wordt (loca ad litus justae profunditatis), uit welken hoofde men zoodanige plaats te Nieuwpoort ook het nieuwe Yl noemt." Dit ter verklaring van den naam Yediep, dien men echter ook even goed door Ye-diep = Water-diep zoude kunnen verklaren.

Bl. 119, [3]. „Het hooge regt bestond in het halsregt: de daertoe vereischte bevoegdheid hadden de vlaemsche graven van hunnen opperleenheer, den Koning van Frankryk, met den aanvang des bestuers van het graefschap Vlaenderen, over alle deszelfs uitgestrekte gronden, verkregen. Het middelbare regt was nagenoeg gelyk aen ons tucht- of correctioneel regt; en het lage regt bestond in een regt van police, dat ten naestenby overeenkwam met ons regt van enkele police." *Geschie-*

denis van Thourout en Wynendaele enz., bl. 169. — Lage regtsdwang is, wat men met een onduitsch woord civile en correctionele justitie noemt. Wie bevoegd is om van den hoogsten, dat is over leven en dood te rigten, die is de heer, die heeft, naar de oudste herkomst van ons volk, het hoogste, het souverein gezag, en daarin ligt alle regtsdwang, ook de lagere opgesloten. Uit den hoogsten regtsdwang is de lage en middelbare ontstaan. In de 14e. eeuw kende men in Holland maar tweeërlei regtsdwang: de hooge en de lage. Eerst iets later in de 15e. eeuw, begint men ook bij ons te spreken van hoog, middel en laag geregt. De middeljurisdictie is er tusschen geschoven, als een gevolg van de meerdere ontwikkeling van het in andere landen heerschend leenregt, maar in den eigenlijken aard der Duitsche instellingen lag zij niet. Zij hing met de hooge of lage regtsmagt, met appèl en eersten aanleg, in Holland meestal met het laatste te zamen, maar stond hoogstwaarschijnlijk nimmer op zich-zelf. Zie mr. H. A. A. van Berkels uitmuntende beschouwingen over *Een Hollandsch dorp in de veertiende eeuw* in de *Dietsche warande*, eerste jaar, 1855, bl. 306—308.

Bl. 122, [1]. *Cronycke van den lande ende graefscepe van Vlaenderen, gemaect door* Jor. Despars enz., *tweede uitgaef*, d. IV, bl. 271 en 278.

Bl. 122, [2]. *Histoire des lettres, des sciences et des arts, en Belgique et dans les pays limitrophes, par* M. F. V. Goethals, *bibliothécaire de la ville de Bruxelles*, t. II, Bruxelles, 1840. In dit werk vindt men van bl. 15—109 eene uitmuntende levensbeschrijving van Filips van Kleef. Wat wij slechts even aanstippen mogten, is daar in het breede verhandeld. Wij zijn zoo vrij den weetgierigen lezer daarheen te wijzen.

Bl. 127, [1]. *Publicatieboek der stad Sluis*, register n°. 82, kas 4.

Bl. 128, [1]. De volgende posten, getrokken uit de rekening der heerlijkheid Breskens over 1579 op 1580, schijnen ons niet van belangrijkheid voor de geschiedenis dier woelige dagen en der heerlijkheid Wijnendale ontbloot te zijn: „Eerst gereisd den 2den Mei 1579 met heer Johan de Graef, onzes geduchten heeren zaalmeester, gezonden alhier in deputatie, volgens de brieven van credentie, in dato 17 April, naar Meenen, bij den heer van Montigny, om den voorzeiden zaalmeester te assisteren en te dienen van distinctive redenen, die de voorz. heer van Montigny zoude mogen allegeren, nopende den brand, geschied te twee distincte reizen, ook op de innumerable plundering, bij zijn volk gedaan

op het land van Wijnendale; mede op het defenderen van de apprehensie van den kwartiermeester te Wijnendale. Daarom gevaceerd vier dagen." De heer VAN MONTIGNY was, gelijk den lezer bekend zal zijn, het hoofd der Malcontenten of ontevredene Walen, die zich van Meenen had meester gemaakt en, van daar uit, den strijd tegen de Gentenaren bestuurde.

„Item, den 4den Augustus gereisd met den commissaris SCHOTIS, te Werkene, en aldaar gevisiteerd de beschaadhede, gedaan bij den legere van den heer van LA NOUE, in 't afkomen van Boezinge naar Thorout."

Boezinge, een dorp en kasteel, gelegen op eene mijl afstands ten noorden van Yperen, werd door den edelen en dapperen LA NOUE in Mei 1579 ingenomen. Men zie zijn' belangrijken brief, waarin hij den staten van Vlaanderen met de overtuigendste redenen aantoont, hoe onstaatkundig het zoude zijn genoemd kasteel aan te vallen, in de *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, première série, t. VI, p. 608—612; en de schoone levensbeschrijving van genoemden veldheer, in de *Documents historiques inédits concernant les troubles des Pays-Bas, par* KERVYN DE VOLKAERSBEKE *et* DIEGERICK, vol. I, p. 404—417.

Met den commissaris SCHOTIS wordt hier bedoeld THOMAS DE SCOTIS, hoog-baljuw en commissaris 's lands van Wijnendale, dat mede eene heerlijkheid des hertogen van Kleef was. TH. DE SCOTIS is in de geschiedenis van die dagen bekend. Hij was schepen van het Brugsche Vrije en gunstig gestemd voor de unie van Utrecht. Zie *De kerkhervorming te Brugge* enz., door H. Q. JANSSEN, d. I, bl. 202 en 208.

„Item den 19den Augustus geweest met mijn jonkheere THOMAS DE SCHOTIS, commissaris, en geholpen de wet vermaken van Rousselare."

„Item, alzoo den 19den voorzeid de wet aldaar was vermaakt en de baljuw des anderen daags den wethouderen zoude hunnen eed afnemen, naar oude costume, hebben dezelve wethouders den eed gerefuseerd te accepteren om zekere redenen, te weten, dat er geene middelen van inkomsten waren, noch de justitie konde geadministreerd worden omme de gendarmerie van de Schotten, in grooten getale aldaar liggende" enz.

„Item, den 31sten Augustus gereisd tot Brugge bij laste van mijn jonkheer THOMAS DE SCHOTIS, mits dat de kapitein SPEECK vertrokken was met zijn garnizoen van Wijnendale, den 29 voorzeid, aan die van de wet van Brugge en van den Vrije, om te

weten, of zij begeeren anderwerf 't voorzeide kasteel te garnizoenen van hunlieder volk, waarop dat dezen ontvanger brieven verleend waren aan den kolonel van de Schotten BALFORT, ten einde dat hij van Rousselare daar zoude zenden twaalf zijner soldaten."

BALFOUR, kolonel van het schotsche krijgsvolk, maakte zich den 22 October 1579 van Meenen, der Malcontenten wapenplaats, meester, en dat wel met behulp der Schotten, die te Rousselare zoo kwalijk huishielden. Den 16 November daaraanvolgende werd hij gedood. Zie *De kerkhervorming te Brugge* enz., d. I, bl. 207, 214, 215; II, bl. 176.

„Item, den 6den November gereisd naar Gend, uit krachte van zekere brieven van de zeer hooge en wijze raadsheeren, in dato . . October '79, ten fine en omme de diversche menagen, die alstoen in het huis van Ravestein te Gend waren, om die te doen delogeren. Met eenen geïnventariseerd al de meubelen van den president PAMELE, mitsgaders den ontvanger-generaal van Oost-Vlaanderen STEELANT, uit krachte van de voorzeide brieven, in hetzelve huis gesteld."

„Item, den 21sten November '79 ten ontbieden van mijn jonkheer THOMAS DE SCHOTIS, om te consulteren op de informatiën preparatoire, gehouden te Thorout, op de schaden en het verlies, bij henlieden gehad en geleden door het leger van den heer van LA NOUE en de vijanden van de Walen."

Bovenstaande aanteekeningen kunnen strekken ter aanvulling van de reeds aangehaalde *Geschiedenis van Thourout en Wynendaele*, waarin, omtrent het lot dier heerlijkheden, tijdens de woelige dagen van den tachtigjarigen oorlog geene bijzonderheden worden aangetroffen. Het volgende, dat meer regtstreeks tot onzen FILIPS van Kleef in betrekking staat, moge hier een plaatsje vinden. Nadat de schrijver ons de geschiedenis des leengoeds Wijnendale tot den aanvang der 15e. eeuw heeft medegedeeld, gaat hij aldus voort: „Deze goederen werden echter weldra van het graafschap Vlaanderen ontvreemd. MARIA, JOHAN van Bourgondiës tweede dochter, in 1406 met ADOLF, graaf van Kleef, die door keizer SIGISMUND tot hertog verheven werd, in den echt verbonden, moest hem 60,000 kroonen voor huwelijksgift medebrengen, op voorwaarde van die som tot den aankoop van vaste gronden te besteden, waarvan de inkomsten onverminderd tot zijne erfgenamen moesten overgaan. Hertog JOHAN van Bourgondië, in 1409 deze aanzienlijke som nog niet opgelegd hebbende, stond

aan zijn' schoonzoon, den hertog van Kleef, het leengoed van Wijnendale voor 40,000 kroonen af, onder voorbehouding nogtans, bijaldien hij die som binnen den loop van drie jaren oplegde, dat hetzelve aan hem zoude wederkeeren." (Zie het bewijsstuk nº. 11, bl. 208—211 van het aangehaalde werk.)

„Hertog Johan aan die voorwaarde niet voldoende, bleef dat schoone leengoed aan den hertog Adolf van Kleef, die, daarvan in het vast bezit gekomen zijnde, zijn verblijf op het slot van Wijnendale vestigde, hetwelk hij daartoe grootendeels herbouwde.

„Dit leengoed bleef de eigendom van het doorluchtig stamhuis der hertogen van Kleef, tot dat hetzelve met den dood van Johan Willem in 1609 uitgedoofd werd."

Dit laatste is eenigzins onjuist. Wel bleef de heerlijkheid in het kleefsche huis, maar was niet altijd eene bezitting der hertogen van Kleef. De opvolging der heeren van Wijnendale heeft aldus plaats gegrepen:

Adolf, eerste hertog van Kleef, overleden 1448. Hij was gehuwd 1º. met Agnes, eene dochter van keizer Rupertus uit de Palts, in 1399, overleden 1401 of 1408. 2º. met Maria, dochter van hertog Johan van Bourgondië, in 1406, overleden in 1463.

Zijne zonen waren Johannes I, hertog van Kleef, geboren 1419, overleden 1481, en Adolf van Kleef, heer van Ravestein, Wijnendale en Thourout, overleden 1472. Deze laatste hield, even als zijne tweede echtgenoote, Anna van Bourgondië, zijn verblijf op Wijnendale. Na heer Adolfs dood verviel de heerlijkheid op zijn' zoon Filips van Kleef, waarop zijne stiefmoeder naar den Souburgt vertrok. Filips, omstreeks 1458 geboren, overleed in Januarij 1527 [1528], zonder wettig oir na te laten, waardoor zijne heerlijkheden vervielen op Johannes III, den Vreedzame, hertog van Kleef, kleinzoon van Johannes I, heer Adolf van Ravesteins broeder. Van dezen tijd bleef het eene bezitting der hertogen van Kleef tot aan den dood van hertog Johan Wilhelmus, overleden 20 Maart 1609. De heer Lansens noemt, bl. 159, 160, zijner *Geschiedenis*, Filips van Kleef ten jare 1486 eigenaar der heerlijkheid Wijnendale. Dit zal wel eene vergissing zijn, daar destijds zijn vader, heer Adolf van Kleef, nog in leven was. Filips van Kleef en zijne echtgenoote Françoise van Luxemburg overleden beiden op het slot van Wijnendale. Filips verleende den 12 September 1514 eene vernieuwing van het charter van 28 April 1424, waarbij hertog Adolf van Kleef eene uit-

gestrektheid gronds van 360 hectaren van den hoek der heerlijkheid, liggende in de parochiën Ruddervoorde en Zwevezeele, tegen eene jaarlijksche betaling van 18 pond parisis had afgestaan.

JOHAN HÜBNER stelt, in zijne bekende *Drie honderd drie en dertig geslachtrekenkundige tafelen* enz., den dood van AGNES, eerste gemalin des hertogen ADOLF van Kleef, in 1401 of 1408. Is hertog ADOLF reeds in 1406 met MARIA van Bourgondië, door HÜBNER MARIA of CLAUDINA genoemd, in het huwelijk getreden, dan zal 1401 wel het juiste jaartal zijn. Het bovenaangehaalde bewijsstuk nº. 11 dagteekent van Januarij 1409 [1410].

Bl. 128, [2]. FILIPS van Kleef is schrijver van een werk, getiteld: *Instructions de toutes manières de guerroyer, tant par terre que par mer, et des choses y servantes*, Paris, GUILL. MOREL, 1558, in 8º. Men heeft er eene vlaamsche vertaling van: *Den Crijch-handel van den deurluchtighen heere Philips van Cleve, Ravensteyn* etc., Anvers, PHILIPPE NUTIUS, 1579, in 8º., groot 184 bl. Zie *Histoire des lettres* etc., p. 105—109.

Bl. 128, [3]. REYGERSBERGH, *De oude chronycke ende historiën van Zeelandt* enz., bl. 222 en 223.

Bl. 129, [1]. Aan de merkwaardige schriftelijke „Memorie en vertoog van zaken, gedurende de admodiatie van JACOBUS en SERVAAS LOKE der stede en vrijheerlijkheid Breskens en Breskenszande, voorgevallen; behandeling van dezelve en in wat staat dezelve gebragt zijn," ontleenen wij, ten opzigte van het lot der genoemde rente, het volgende: „De rente van ƒ 300, jaarlijks op de heerlijkheid Breskens geconstitueerd ten behoeve van GUILLEMETTE en ANNA van Cleve, kinderen van wijlen heer HECTOR van Cleve, in zijn leven ridder en bastaard van Ravestein, onbetaald blijvende, heeft eindelijk de heer IGNACE PIJCKE, secretaris der stad Gend, als aangestelde curator ten vagen boedel van jufvrouw FLORENCE AGNES LOTINS, weduwe van den advokaat CHARLES ZEGERS, den vrijheer geactionneerd om betaling te hebben van de helft van de voorzeide rente, en alzoo de regtsgeleerden alhier algemeen van advijs waren, dat de houders van dezelve rente ongehouden waren attestatie de vita te vertoonen, maar dat dezelve erfelijk was, heeft de admodiateur [SERVAAS LOKE] op order en opgevolgde approbatie van den vrijheer dezelve rente met de verloopene jaren van dien afgekocht voor eene som van 1050 spetie-rijksdaalders, op den 23sten November 1723, en daarvan het transport ontvangen voor den magistraat van Bres-

kens, den 27sten Januarij 1728, van welke som de vrijheer heeft gepasseerd en verleend eene obligatie ten profijte van den admodiateur, die de voorzeide penningen had opgeschoten en betaald; gelijk ook van den hoogedelen heer ADRIAAN VAN BORSSELE, heer tot Geldermalsem, gecommitteerde ter vergadering van de edelmogende heeren raden van state wegens de provincie Zeeland, als op zijn hoogedele bij versterf vervallen zijnde uit de familie van de heeren CAU, is afgekocht een vierde part van de voorz. rente van 300 gulden jaarlijks, met de verloopene jaren of achterstallen van dien, om eene som van 2100 gulden, waarvan transport is geschied op den hoogedelen vrijheer, voor den magistraat van Breskens, primo Augustus 1727, van welke voornoemde twee sommen met de kosten van den 40sten penning als anders, door den admodiateur LOKE opgeschoten en betaald, door den hoogedelen vrijheer, met vernietiging van de voorz. obligatie van 1050 spetie-rijksdaalders, voor den magistraat van Breskens, ten behoeve van den admodiateur is verleden een wettelijke schuld- en verbandbrief, groot 834 pond, 10 sch., 4 gr., croiserende [rentende] ten advenante van 4 percent in 't jaar, stellende in zijne handen, verbindende en hypothekerende de voorz. afgekochte renten, gelijk mede nog de admodiatiepenningen, die hij jaarlijks aan den vrijheer schuldig stond te worden, mitsgaders de tienden en landen, woonhuis en schure, zijn hoogedele in Breskens competerende, om al 't gebrek van betaling, zoo van kapitaal als interest daaraan te worden verhaald, volgens zijn hoogedeles acte van obligatie, affectatie en procuratie, daarvan geteekend en overgezonden, datum Weenen, den laatsten dag van 't jaar 1727, en alzoo verleden voor den magistraat van Breskens, op den 27sten Januarij 1728, waarvan de interest jaarlijks bedraagt 33 pond, 7 schell., 8 gr. En belangende het resterende vierde part in de voorz. rente, deze wordt gevorderd door de erven van den heer MAILLART VAN DEN BUSSCHE, wonende te Sluis, doch wordt niet betaald, en kon de vrijheer niet verstaan, om deze gelijk de voorz. andere drie vierde parten af te koopen, omdat zijn hoogedele meende bewust te zijn, dat de erven van den heer M. VAN DEN BUSSCHE geen' behoorlijken titel van aankomst hadden, gelijk dan sedert a°. 1726 daarover geene voldoening is gevorderd; maar wanneer op dien tijd van hen voldoening gevorderd werd van de achterstallige cijnzen van hunne landen in Breskens, ten nombre van 47 gem., 213 roeden, bedragende sedert a°. 1705 tot en met a°. 1726

eene som van 8 pond, 16 sch., hebben zij de betaling geweigerd, onder voorwendsel van de voorz. jaarlijksche rente, die zij meenden dat de vrijheer hun schuldig was, waarop de admodiateur, om beter gedaan dan gelaten, de voorz. verachterde en sedert dien verloopene cijnzen buiten invordering heeft gelaten, en de voorz. erven VAN DEN BUSSCHE sedert ook geene voldoening van de meergemelde rente van 12 pond, 10 sch. jaarlijks hebben gevorderd, waaruit genoegzaam blijkt, dat het hun aan behoorlijken titel van aankomst ontbreekt, zooals de welzalige vrijheer wèl meende te weten; want zij, het exempel van de voorz. drie vierde parten voor zich hebbende, zouden zekerlijk niet stil blijven, maar de voldoening bij middel van regten invorderen."

Bl. 129, [2]. Dit blijkt uit de volgende aanteekeningen: „Betaald mevrouw MARIE DE CARONDELET, weduwe jonkheer ANTOINE DE JAUSSE, gezeid MASTAIGNE, de som van 32 p., 9 s., 2 gr., ter cause van verloopen losrente den penning 20, die zij jaarlijks trekt op de heerlijkheid van Breskenszand, verschijnende in twee termijnen, waarvan de eene helft is te Sint Jansmis en [de andere helft] te Kersmis binnen den jare 1579, welke rente wijlen edeler memorie heer FILIPS VAN KLEEF, in zijn' tijd heer van Ravestein, bij zijn testament heeft gegeven mevrouw FLORENCE, zaliger memorie, zijne natuurlijke dochter, met conditiën van retoure, breeder blijkende bij de brieven, daarvan zijnde." Op den kant dezer aant. staat: „per quitantie, geteekend: MARIA CARONDELET."

„Betaald den executeurs van den testamente van wijlen vrouwe GUILLEMOTTE VAN MAUDE, weduwe van wijlen HECTOR VAN RAVESTEIN, de som van 50 p., ter cause," enz. „heeft gegeven den voorzeiden HECTOR, zijnen natuurlijken zoon, voor hem en zijne nakomers, op conditiën in het voorzeide testament begrepen, welke rente is geassigneerd en bewezen op de heerlijkheid van Breskenszand, staande te lossen den penning 20, te betalen alle jaren in twee termijnen, te weten: de helft den 28sten Julij en de andere [helft] den 28sten Januarij in elk jaar." Op den kant staat het volgende: „per quitantie a°. 79 TADEI over ANNA DE CLÈVES, geployeerd ter voorgaande rekening." Lager staat: „de quitantie van beide de termijnen pro GUILLEMETTE, bij deze troebelen vertrokken." Wederom lager vindt men: „dat d' afrekenende, zonder verdere ordonnantie van den hove en certificatio, geene betalinge doe, om 't geval van retoure t' zijner vorstelijke genade voordeele te gauderen te zijnen tijde."

„Item, betaald Sr. Jean Tadeï, in huwelijk hebbende jonkvrouw Anna de Clèves, een jaar rente, gevallen tijdens deze rekening. Daaromme gevaceerd één dag, komt 2 p."

Paul de Carondelet, „seigneur de Maulde, gouverneur de Bouchain en Hainant, fut créé chevalier par lettres, données à Madrid, le 21 Avril 1597:" *Nobiliaire des Pays-Bas* etc., page 106. Marie de Carondelet behoorde hoogst waarschijnlijk tot dit geslacht. Aan Jean Carondelet werd, ten jare 1485, door Maximiliaan bij zijn vertrek naar Duitschland, het beleid der justitie opgedragen. P. de Carondelet was één der hoofden van de Malcontenten, ten jare 1579. Toen la Noue den 15 November 1579 dezen te Wervick sloeg, werd Carondelet, luitenant des graven van Egmond, gevangen genomen bij de verovering der versterkte kerk van genoemde plaats. (*Documents historiques inédits*, I, p. 152, 410.)

Antoine de Jausse, gezeid Mastaigne. Met dezen zal wel bedoeld worden „Antoine de Jauche, seigneur de Mastaing, Herimez, Brugelette etc. etc., mort en 1535." Ik vind als zijne echtgenoote vermeld: Jossine de Flandres. Was dan Marie de Carondelet zijne tweede echtgenoote? Of heeft er nog een tweede Antoine de Jauche bestaan? Wij vonden dien echter niet vermeld, evenmin als Marie de Carondelet, in de uitvoerige berigten, omtrent dit geslacht voorkomende in *Suite du supplément au Nobiliaire des Pays-Bas* etc., 1614—1630, p. 78—80.

Guillemette van Maude zal wel behoord hebben tot het geslacht van de Maulde, waarover in den *Nobiliaire* slechts weinige berigten voorkomen. Zij was dan verwant aan Guillaume de Maulde, ridder, heer van Mansard enz., ten jare 1577 grootbaljuw en gouverneur van Oudenaarde. (*Doc. hist. inédits*, I, p. 215 et 216.) Wij betreuren het, dat wij zoo weinig stelligs èn omtrent haar, èn omtrent de verder door ons vermelde personen en geslachten weten mede te deelen. Ook blijft de vraag onopgelost, bij wie Filips van Kleef zijne natuurlijke kinderen verwekt heeft. Goethals, die ons zooveel bijzonderheden omtrent hem mededeelt, zwijgt hiervan geheel. De deskundige kome onze aanteekeningen verbeteren, vermeerderen of onze gissingen bevestigen.

Bl. 130, [1]. Van Meteren vergist zich, wanneer hij op folio 7 van zijne *Nederlandsche historiën* zegt, dat Filips van Kleef in Frankrijk overleed en de vorst Willem van Cleve al zijne goederen in Vlaanderen en elders geërfd heeft. Hertog Wilhelmus van Kleef toch konde eerst na den dood zijns vaders

in 1539 in het bezit komen der goederen, door FILIPS van Kleef nagelaten.

Bl. 130, [2]. J. HUBNER, *Drie honderd drie en dertig geslachtrekenkundige tafelen.*

Bl. 131, [1]. A. J. VAN DER AA, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, d. II, bl. 25.

Bl. 132, [1]. Aldus luidt het in de domeinrekening van 1580 op 1581, register n°. 128, kas n°. 4 der archiven van Sluis:

„Aultre recepte des fiefs, terres, maisons et héritages demourez après le trespas de feu damoiselle FLANDRINE, en son vivant femme de feu HECTOR de hase, bastard de Flandres, succédez à feu monsieur le duc PHILIPPE [le Bon], que Dieu absouille, en l'an 1447, par le trespas de feu FLANDRINE, lesquelles terres furent jadis données audit HECTOR par certaines conditions, expirez par le trespas de damoiselle FLANDRINE."

Het meerendeel dezer landerijen, tot deze ontvangst behoorende, lag in de parochie van Schoondijke. Zij besloegen ruim 51 gemeten. Een plaatsje verdient ook het volgende:

„Aultre recepte du fief nommé 's Hazewalleken, qui se comprend en plusieurs parties d'héritages, gisant en l'île de Cadzand, lequel fief est tenus par jadis en arrière-fief en deux fiefs du bourg de Bruges, de présent appartenant au seigneur de saint George, icelui fief jadis donné à feu le bâtard de Flandre, nommé le Haze, depuis à messire VICTOR, bâtard du dit Haze et à trois ses enfants pour en jouir leur vie durant seulement, par le trépas desquels il est depuis naguères retourné à l'empereur."

LODEWIJK III, van Male, graaf van Vlaanderen, overleed in 1383, slechts ééne wettige dochter, maar des te meer bastaards nalatende, waaronder LODEWIJK, bijgenaamd de Haze. Deze is het ongetwijfeld, welken men in onze laatste „Recepte" op het oog heeft. Was HECTOR de Haze, in de eerste „Recepte" vermeld, een broeder of een zoon van LODEWIJK de Haze?

's Hazewalleken zal dan, even als mijns heeren Haze toren, die op het eind der 14e. eeuw nabij de Westpoort te Sluis stond, zijn' naam aan LODEWIJK de Haze hebben te danken. Het was vier gemeten groot. De overige landerijen, eene uitgestrektheid van duizend en acht en dertig gemeten beslaande, werden op last van keizer KAREL V in 1551 verkocht; alleen het Hazewalleken mogt in wezen blijven „par forme de recognoissance." Tot dit leen behoorde ook de ontvangst van 20 schellingen pari-

sis wegens vergunning, verleend tot het oprigten van „un moulin à usance de blé en la paroisse de Cadzand, sur l'havene de Zuidzande." Wij zagen, dat het leen in 1580 toebehoorde „au seigneur de Saint George." Met dezen wordt ongetwijfeld een lid bedoeld van het geslacht VAN DER EYKEN. In het jaar 1561 gaf m^r. CORNELIS VAN DER EYKEN, ridder, heer van St. Joris, den Lijsbetpolder ter beversching uit aan de gebroeders PIETER en KLAAS DE MEULENAAR. (Het was deze laatste, wien vergunning verleend werd tot het oprigten van bovengenoemden molen.) Van de 174 gemeten, die de St. Jorispolder groot was, behoorden 150 gemeten aan „jonkheer ANTONIE VAN DER EYKEN, ridder, heer van St. Joris, over jonkheer FILIPS VAN DER EYKEN." In den Eykenpolder, ten jare 1547 bedijkt ter grootte van 173 gemeten nagenoeg, was de evengenoemde de grootstgeërfde; hij bezat er 56 gemeten lands. Wij zullen thans, geloof ik, naar den naamsoorsprong van den St. Jorispolder en den Eykenpolder niet verre meer behoeven te zoeken.

Bl. 133, [1]. Dit is wèl te onderscheiden van het Hazegars, tegenwoordig Hazegras, nabij Sint Anna ter Muiden. Dit schorre lag reeds ten jare 1429 onbedijkt.

Bl. 133, [2]. Het volgende, getrokken uit de „*Memorie en vertoog van zaken*" enz., betrekking hebbende op de uitgestrektheid der heerlijkheid Breskens, verdient hier eene plaats: „Den admodiateur J. LOKE bekend zijnde, dat sedert den jare 1680 een groot deel van de heerlijkheid aan het oosteinde door de zee was overstroomd en vereenigd met de Hooge Plate, die door een ondiep kanaal gescheiden is van de vaste schorren van Breskens, en door de edelmogende heeren staten van Zeeland in 't geheel werd aangeslagen en verpacht, heeft, tot conservatie van de judicature en proprieteit van den grond van Breskens, wettelijke attestatie ingenomen van oude schippers en schaapherders van de oude scheiding en cours van het kanaal, en telkens wanneer de gevallen van 't stranden van hout of andere goederen zich opdeden, op denzelven grond jurisdictie uitgeoefend, met ze aan te slaan en publiek en met den stokke te verkoopen, schoon hem zulks wegens den waterbaljuw van de provincie Zeeland per missive werd ontzegd en verboden.

„Ten tijde van den baljuw VAN HEUSSEN is in naam van den vrijheer proces ingesteld voor den edelmogenden raad van Vlaanderen tegen de ingelanden van Baarzande, als herdijkers

van een gedeelte van den Elisabethpolder, omtrent 200 gemeten, a°. 1697 geïnondeerd, wegens de tienden, die den vrijheer daarover competeren, welke door de ingelanden geweigerd worden denzelven te laten volgen. Dit proces is buiten gevolg gebleven, omdat het, op verzoek van den vrijheer onderzocht zijnde door zeker' heer, deze weinig schijn van wèl te slagen daarin zoude gevonden hebben."

Servaas, de zoon en opvolger van J. Loke, was nog onvermoeider kampvechter voor de regten der heerlijkheid. Na met zeer veel bezwaren geworsteld en zeer veel tegenwerking ondervonden te hebben, sloten de gecommitteerden van de ingelanden van Baarzande met die van Breskens, den 26 September 1724, een akkoord, waarbij zij, wegens achterstallige parochiekosten, contant betaalden „eene somma van ƒ 1150 en voor het toekomende jaarlijks zeven stuivers van het gemet, bij provisie en tot nader onderzoek, over 119 gem., 23 roeden lands, als sustinerende de ingelanden, dat de resterende 77 gem., 76 roeden niet behoorden onder de jurisdictie van Breskens, geschiedende hetzelve, zonder daardoor nogtans iets toe te geven, maar zonder prejuditie van hun regt op de voorz. 77 gem., 76 roeden.

„De admodiateur," zoo gaat Servaas Loke, daarmeê zichzelven bedoelende, voort, „flatteert zich, was de pretentie van de tienden over het voorz. herdijkte gedeelte van den Elisabethpolder omzigtig genoeg behandeld geworden, zij hadde gelijken uitslag gehad." Wij gelooven dit met den wakkeren admodiateur, en willen, nog even aanstippende, dat hij 5 gem., 298 roeden lands, in de dijkaadje van de Groede begrepen, onder het gebied der heerlijkheid terug bragt, zien, wat hij deed, om het regt des vrijheers op de Hooge Plaat of Hoofdplaat te handhaven. Men herinnere zich hier, dat de heerlijkheid zich, volgens het octrooi van 1487, tot over Gaternesse uitstrekte.

„Belangende den grond en de jurisdictie, voor lange jaren afgescheurd van Breskens en gehecht aan de Hooge Plate, de edelmogende heeren staten van de provincie Zeeland eenige dispositie makende tot hare indijking, heeft de admodiateur, verzeld van eenige leden van den magistraat, zich begeven op dezelve plaat, en ingevolge de merken, bij de voorz. attestatiën gemeld, bezigtigd, waar en tot hoe ver zich de jurisdictie van Breskens was strekkende. De edelmogende heeren van Zeeland zulks vernomen hebbende, hebben bij resolutie hunnen rentmeester van de

grafelijke domeinen, den heer MAURIGNAULT, gemagtigd, SERVAAS LOKE en alle anderen, die eenig regt of jurisdictie op dezelve plaat kwamen te fonderen of exerceren, 't zelve feitelijk te beletten, te apprehenderen en ten steene [in de gevangenis] te brengen. De admodiateur, ontworpen hebbende een casus positie, behelzende het regt, dat de vrijheer van Breskens vermeende te hebben op den afgescheurden grond van Breskens, nu aan de Hooge Plate gehecht, heeft daarop ingenomen het advies van drie beroemde advokaten in 's Hage, NOBELING, YSEMBAERT en EWOUTS, dato 21 April 1724, welke absoluut van advies zijn, dat de voorn. afgescheurde en aan de Hooge Plate gehechte grond is en blijft jurisdictie van Breskens, tot zooverre en op zoodanige scheiding als de merkteekenen bekend zijn. Hij heeft dit advies met de stukken, tot bewijs van het daarbij geposeerde dienende, overgegeven ter lecture aan eenige gecommitteerde raden van de provincie Zeeland en andere heeren van 't grootste gezag in deze zaak, in hoop, dat zij daardoor zouden overtuigd worden van het goed regt van den vrijheer. Eindelijk heeft hij dit, met voorkennis van den vrijheer, bij request aan de edelmogende heeren staten 's lands en grafelijkheid van Zeeland vertoogd, en verzocht hun' edelmogenden commissarissen om te komen tot limietscheiding; welk request, gesteld zijnde in handen van de rekenkamer van dezelve provincie, hebben deszelfs leden geëischt den specialen last en autorisatie van den vrijheer, ingevolge en tot voldoening van hetwelk, de vrijheer onder de copie van het voorz. request heeft verklaard, dat het met zijne voorkennis en op speciale order alzoo was gepresenteerd, regtigende den admodiateur S. LOKE om de limietscheiding, daarbij verzocht, te regelen, op zijn hoogedeles approbatie. Daaromtrent is sedert niettemin niets gedaan; eerst, wegens de menigvuldige besognes, welke de rekenkamer omtrent dien tijd had; naderhand, om zekere redenen, door den admodiateur niet gepousseerd; maar deze redenen opgehouden hebbende, heeft hij wederom bij de rekenkamer aangehouden tot voortzetting van de zaak, wanneer onverhoeds de welzalige hoogedelgeboren heer FREDERIK KAREL, vrijheer van Danckelman, is komen te overlijden, en die van de rekenkamer op nieuw eischten speciale qualificatie van den succederenden vrijheer van Breskens, te welken einde hij dan ook het voorzeide request met de onderstaande qualificatie van den welzaligen vrijheer al op den 30sten November

1739 heeft overgezonden naar Lingen, om van de hoogedelgeboren vrouw [CATHARINA SOPHIA, geboren VAN BAUMBACH], moeder van den minderjarigen heer vrijheer van Breskens, heer EVERARD LÜDWICH, vrijheer van Danckelman, gelijke qualificatie daaronder gesteld te worden, welke tot nog toe [1 September 1742] niettegenstaande herhaalde aanmaningen is achtergebleven, waardoor deze zaak is buiten vervolg gebleven."

Het antwoord op de aanspraken der heeren van Breskens kan men vinden aan het slot van de „Deductie van het regt, dat aan de grafelijkheid van Zeeland, tot den eigendom van het schorre, genaamd de Hoofdplaat, is competerende, relatief tot de notulen van den 18den September 1727," zamengesteld door JOHAN VAN DEN PERRE en LIEVEN FERDINAND DE BEAUFORT. Het spreekt van zelf, dat de aanspraken van Breskens' heer ongegrond waren. Intusschen leert ons het antwoord, dat aan het oosteinde der heerlijkheid twee poldertjes hebben gelegen, die weggespoeld en tegen de Hoofdplaat aangeslijkt zijn; wij mogen ons thans daarin niet verdiepen. Wij sluiten deze aanteekening met de volgende opmerkingen: De vrijheer VAN DANCKELMAN hield de heerlijkheid van Breskens in leen van den keurvorst van de Palts, wiens eigendom zij was. Vóór den heer VAN DANCKELMAN werd zij in leen bezeten door de ridders STICKE, naar wie de Stickepoldertjes genoemd zijn [1].

Breskens was eene vrije heerlijkheid. De heeren van het Vrije, heerschzuchtiger gedachtenis, weigerden haar dien naam. De heer E. VAN DANCKELMAN schrijft daarover in eenen brief, gedagteekend: Berlijn, 27 Januarij 1722, aan den baljuw SERVAAS LOKE het volgende: „dat hunne passie hen zoo verre misleidt, om de heerlijkheid den titel van vrije heerlijkheid niet te willen geven, die, mijns wetens, altijd daarbij geweest is; en den heer den titel van vrijheer, die even zoo, mijns wetens, altoos den heer der heerlijkheid gegeven is, en mij en mijne familie van den keizer,

1 „En 1638 son altesse electorale palatine voulant récompenser les services du chevalier STICK, lui donna la seigneurie de Breskens, située en Flandre, pour en jouir, lui et ses descendants mâles, en ligne directe, à condition qu'à l'extruction de la ligne masculine, la dite seigneurie retourneraît au pouvoir de la dite altesse électorale, la quelle ligne masculine du dit chevalier STICK, ayant manqué en 1688, son altesse électorale conféra la dite seigneurie ex nova gratia et à la même condition au seigneur DANCKELMAN, dont le dernier mâle est décédé le 9 Octobre 1745, lorsque la dite altesse a repris la possession de la dite seigneurie. Pendant la possession du chevalier STICK, celui-ci a fait bâtir, de son autorité et pour son usage particulier, une maison et une grange, formé un jardin et planté des arbres sur le fond et les terres de la seigneurie, laquelle maison, grange, jardin etc. la veuve de DANCKELMAN dit d'avoir acquis des héritiers du dit chevalier STICK." *Advis op de gebouwen en plantagiën op Breskens, door* BASELIUS *en* VERHULST *te Gend, 1 October 1748.*

van koningen en vorsten, zonder reflexie op de heerlijkheid Breskens te maken, toegeëigend is, en altoos gegeven wordt, is niet te begrijpen. Gij hebt, zonder verder gewag daarvan tegen hen te maken, bij de gewoonlijke titulatie te continueren."

Everard, vrijheer van Danckelman, baron des heiligen roomschen rijks, vrijheer van Breskens, overleed 31 Maart 1722.

Frederik Karel, vrijheer van Danckelman, baron des h. r. rijks, prelaat van de domkerk te Camin in Pommeren, rijkshofraad van zijne keizerlijke majesteit, vrijheer van Breskens, overleed vóór of in 1739. Hij werd opgevolgd door zijn' minderjarigen zoon.

Everard Ludwich, onder voogdijschap zijner moeder Catharina Sophia van Baumbach.

Hier verdient het volgende aangehaald te worden, getrokken uit de inleiding tot de *Casus Positie* of het *Advijs der regtsgeleerden*, hierboven aangehaald, over het regt van Breskens' heer op een deel der Hooge Plaat. Aldus luidt het, na de vermelding van het octrooi van 1587:

„Ingevolge van hetwelk in den jare 1510 door den abt van Sint Pieters en anderen bij akkoord met den heer van Breskens zijn bedijkt omtrent 1300 gemeten lands, dewelke in den jare 1583 wederom door de zee zijn overstroomd, doch in den jare 1610 wederom herdijkt en nu nog in wezen. Vervolgens zijn door aanwas aan de oost- en noordzijde van den voorzeiden polder van Breskens gekomen eenige aanwassen, waaruit in den jare 1630 door Jan Symonsz. van der Velde en medestanders bij koop en verdrag met den heer van Breskens is bedijkt een polder, genaamd de Elisabethpolder, zich bestrekkende tot het Nieuwerhavensche Gat enz. Vervolgens is in den jare 1662 nog een polder bedijkt, strekkende noord-oost van den voorz. Elisabethpolder, genaamd naar den heer van Breskens, die alsdoen was Diederik Sticke, de Stikkepolder, blijvende alsdan daar buiten nog liggen eenige schorren, die de heer aan zich heeft gehouden en met schapen laten bejagen. Voorts is het komen te gebeuren door het verleggen van den stroom of het tij, komende van Yzendijke en Biervliet, dat de Stikkepolder a°. 1675 is geïnundeerd, en het Gat van Biervliet en Yzendijke zijnen loop daar heeft doorgenomen en een gedeelte afgescheurd, welk gedeelte vervolgens door het verloopen van het oude zwijn, hetwelk te voren uit Nieuwerhaven oostelijk plagt in zee te loopen, aan de Hooge Plate is gehecht, en is a°. 1678 het vorige gedeelte met eene inlage wederom herdijkt, doch

a°. 1680 gansch geïnundeerd; welk gat of zwijn door den Stikkepolder vervolgens zoodanig den grond heeft afgenomen, dat in den jare 1682 een gedeelte van den Elisabethpolder is geïnundeerd en van tijd tot tijd geworpen aan de overzijde van het kanaal aan de zoogenoemde Hooge Plate, zijnde het gat zoo diep geweest, dat men den afgescheurden en overgeworpen grond niet heeft kunnen begaan dan met vaartuigen; doch zoo is het gebeurd, dat door het ten noorden aangroeijen van dezelve plate, dezelve is aan- en vastgegroeid aan het overgebleven gedeelte van den Elizabethpolder of Breskens, immers zoodanig, dat men tegenwoordig [1724] op het laag water den voor dezen afgenomen grond wederom kan begaan en hij dagelijks te voet wordt begaan, doch zóó, dat bij laag water er nog een ondiep kanaaltje is.

„Voorts heeft de heer van Breskens, tot bewaring van zijne jurisdictie op deze overgeworpen of gescheurde en aangewassene gronden, uit kracht van zijn seigneuriaal regt, bij verscheidene occasiën en ten allen stonde jurisdictie geoefend bij aanslagen, publieke verkoopingen enz. van aangestrande stukken van verongelukte vaartuigen, kunnende de oude jurisdictie, zooals ze plagt te scheiden, in hare lengte en breedte op de Hooge Plaat nog genoegzaam gevonden en aangetoond worden."

Bl. 134, [1]. Reygersbergh, *Chronycke van Zeelandt*, bl. 263 en 309.

Bl. 135, [1]. Hunnius schrijft dit laatste in het derde vertoog zijner *Zeeuwsche buise*, bl. 82, op het berigt van P. Montanus in diens vermeerdering op Guicciardijn. Eene gelijke *r*-wisseling als in Bressant = Berssant merkt men op in Bressuires = Berssuires, een fransch stadje in Poitou; Bersello = Bresello, een italiaansch stadje in Modena.

Bl. 137, [1]. Zie onze *Bijdragen*, d. I, bl. 222.

Bl. 137, [2]. Dit staat welligt in verband met het verblijf van Anna van Bourgondië, Filips van Kleefs stiefmoeder, op den Souburgt. Zij was echter in 1508 reeds overleden. *Bijdragen*, d. I, bl. 333.

Bl. 137, [3]. André Andries, heer van Wackene, raadsheer en ontvanger-generaal van Vlaanderen, gehuwd met Agnes van Haveskerke, vrouwe van Catthem. *Suite du supplément au Nobiliaire des Pays-Bas* etc., 1555—1614, bl. 212.

Bl. 140, [1]. Van aveel. — Eene vrucht, die den naam aveel draagt, is ons niet bekend, en wij hebben het woord te vergeefs als zoodanig gezocht. Immers, aan zamenhang met het fransche

aveline = lammertsnoot zal hier wel niet te denken zijn. Van aveel wordt in een ander afschrift genoemd van meet. Deze uitdrukkingen moeten dus hetzelfde beteekenen of ten minste dezelfde gedachte uitdrukken, en ziedaar waarom wij het wagen de volgende gissing mede te deelen. Eerst worden opgenoemd de vruchten, welke gesneden worden met de sikkel, als: tarwe, garst, haver; dan volgt de opgave van de krijtende tienden; en in de laatste plaats de vermelding der vruchten, welke gemeten worden, of uitgetrokken worden. Vruchten van aveel zal dus beteekenen: vruchten, welke men uitrukt, en niet snijdt. Van daar, dat in het engelsch to avel nog *afrukken*, *aftrekken* beteekent, en MEYER in zijn' *Woordenschat* avelleeren door uitrukken, ontrukken verklaart.

KILIAEN verklaart meet door guède, pastel. Welligt wordt hier dan door meet de meedeplant bedoeld; hoe deze naam met aveel zamenhangt, is ons onbekend.

Bl. 145, [1]. Ons kwamen drie afschriften ter hand van de „Punten en conditiën, naar welke Breskenszand is bedijkt geweest tot korenlande." Na het slot van het eene staat: „Ik, ROELAND VAN MOERKERKE etc., als magtig over den hoogen en mogenden heer FILIPS van Kleef en van Marke, heer van Ravestein etc., beloof den aannemers en leggers van Breskenszand te doen hebben, van mijnen heer voornoemd, letteren, in behoorlijken vorm bezegeld met zijn zegel, zulks en naar 't bewerp hierboven geschreven, welke ik leveren zal den voorz. aannemers, mij van hunnentwege overgegeven hunne behoorlijke brieven, daarin mijns voorz. heeren letteren geïncorporeerd zullen wezen van woorde tot woorde. T' oorkonde mijn handteeken hieronder gesteld op den 5den dag van April na Paschen. En was geteekend R. VAN MOERKERKE. Onder stond: na collatie, gedaan jegens het origineel, is dit extract daarmede bevonden te accorderen, en berustende ter kamer van Kleef. T' oorkonde bij mij onderteekend binnen Kleef op den 4den December 1695."

Het andere afschrift heeft na het slot nog het volgende: „Onder stond: gecollationneerd jegens 't originele privilegieboek der stede en heerlijkheid van Breskenszand, is deze daarmede bevonden te accorderen. Actum dezen 30 April 1614. Mij t' oorkonde als secretaris PIETER DE MEIJER." Van dit afschrift werd copie genomen, den 8 Augustus 1635, in Breskens, door FRANÇOIS BOOGAERT. Van deze copie nam de notaris VAN WERNEGEM, te Groede, den 10 April 1725, wederom afschrift, en dit afschrift is het, dat ons ter hand kwam.

Na het slot van het derde, dat ingelascht is in het „Accoord of uitgifte, waarop de heerlijkheid Breskenszand door den heer van Ravestein is uitgegeven te bedijken, den eersten October 1510," staat: „Dat deze copie met onzes genadigen vorsten en heeren, hertog tot Cleve, Gulik en Berg etc., register overeenstemt, beken ik JOHAN GRIMMOLT VAN ESSEN, van pauselijke en keizerlijke autorisatie notaris, met deze eigene onderteekening." De namen van de bedijkers komen alle of ten deele in de drie stukken voor. Wij laten ze hier, met opgave der verschillende spelling volgen:

1. JAN, bij de gehengenis Gods, abt van Sint Pieters nevens Gend; ook geheeten: de eerwaardige vader in Gode, de prelaat van Sint Pieters tot Gend, JAN SOUVAGIE, ridder, heer van Souvagie, kanselier van Brabant; mijnheer JAN LA SAVAIGGE BOUDIERE, heer van Escanbeke, cavallier van Brabant; JAN LE SAUVAIGE, heer van Escanbeke, kanselier van Brabant.

2. Deken en kapittel van Sint Maartenskerk in Wester-Souburg of: het kapittel te Wester-Souburg.

3. De kerkmeesters van Onze-Lieve-Vrouwekerk te Aardenburg.

4. ANDRIES, heer van Wackene; ANDRIES ANDRIESSEN, heer van Wackene; ANDRIES, heer van Wackene, actum meester JACOB VAN DER LENDE.

5. JACOB VAN DER LENDE. Zie 4.

6. VICTOR VAN DEN ZICKELE, VAN DER SICKELEN of VAN DEN SICKELE.

7. JACOB INGELRAVEN of INGELGRAVE; de baljuw van Vlissingen, meester JACOB INGELRANS.

8. JAN HUMANS, HUYMANS of HERMANS.

9. LAURUS CLAESSEN; LAUREN CLAEISEN; LAUWERENS CLAESSOON.

10. ANTHONIS PIETERS; meester ANTHONY PIETERS; ANTEUNIS PIETERSSEUNE.

11. PIETER HUMANS.

12. SIMON OBRECHT, ALBRECHTS of VERBRECHTS.

13. JORIS BAUDINS of BOUWENS.

14. GILJAEM ALMARCK; GALIAEN ALINBRE; GALIAEN ALMACE.

15. LOEY of LOY DE VOS.

16. FRANS JACOBS; FRANCOYS filius JACOB VAN MOERKERKE.

17. JAN VAN MALDEGHEM.

18. DIRCK HUYGE; DIRRICK HUGESONE.

19. ADRIAEN MIJE.

20. JACOB HEERBRUGGEN of VAN HEERBRUGGEN.

Overigens merkt men tusschen het derde — dat overeenstemt met het door ons in den tekst gevoegde — en het tweede afschrift enkele punten van verschil op. Wij willen een paar van de voornaamste laten volgen:

Art. 10b. „Van lammeren en varkens, het tiende; de varkens te weren zes weken na dat die geworpen zijn, en de lammers [hier is eene gaping]. Van meet [aveel?] juin en andere dergelijke 14 gr. vlaamscher munte van den gemete, uitgestoken vlas, 't welk, indien het in de Groede geene tienden geeft, vrij zal wezen. Van meede 22 grooten gelijker munte."

Het blijkt, uit vergelijking van dit artikel met het door ons in den tekst geplaatste, dat het stuk van 5 April een eerste ontwerp is van de punten en conditiën, den bedijkers voorgesteld, en dat het des anderen daags door Filips van Ravestein, op verzoek der belanghebbenden, in enkele punten is gewijzigd en aldus door de bedijkers den 1 October daaraanvolgende is aangenomen.

Art. 14. „Ook zullen de inwonenden en ingelanden van deze nieuwe landen hebben eene paardenmarkt en eene week markt," enz.

Bl. 147, [1]. *Contra bericht, gedaan maken bij of van wegen* Everard van Danckelman, *baron des h. r. rijks, vrijheer der vrije heerlijkheid Breskens en Breskenszanden* enz., folio 29 en 30, bijlage litt. C. In het begin van het stuk staat als dagteekening van de bekrachtiging: 5 September 1516; aan het slot: 5 September 1517.

Bl. 148, [1]. Men zie, aangaande den Transport van den lande van Vlaanderen, „den Eersten bouck der *Ordonnantiën*" enz. *van Vlaenderen*, bl. 543—584.

Bl. 151, [1]. Wij ontmoeten „Daniel de Kostere tot Breskens" onder diegenen, die den 12 Julij 1579 te Sluis aanzaten aan de nachtmaalstafel des Heeren. Den 15 October daaraanvolgende besloten de broederen van den kerkeraad te Sluis hem aan te zeggen, dat, zoo hij begeerde in de kerkedienst voort te gaan, hij zich tegen den 4 November naastkomende te Brugge bevinden zoude. *Actenboek van Sluis, van* 1578 *tot* 1587. Den 4 November werd de provinciale synode der vlaamsche kerken binnen Brugge gehouden en bijgewoond door ds. Arcerius van Sluis. Het is ons niet bekend, wat aldaar ten opzigte van het prediken van de Coster is beslist geworden. Hij schijnt verzocht te hebben voor de broederen der classis eene proefpredikatie te houden. Immers, in de classis, den 8 Maart 1580 te Brugge gehouden, werd het volgende besluit genomen: „Daniël de Costere tot

Bresken persisterende in den verzoeke zijner propositie, is dezelve toegelaten, en die te doen in de naaste classis te Sluis, en zijnen tekst te nemen naar zijn beliefte." Dit geschiedde ook den 3 Mei. „Daniël de Costere gedaan hebbende zijne propositie, genomen uit 1 Johannes I, vers 7, is gevraagd naar den zin des apostels alhier, want niemand hadde kunnen verstaan iets van zulks als hij hadde voortgebragt; en nademaal hij ook den zin niet wist, is hem bevolen, dat hij hem zoude onthouden van nu voort niet meer te prediken en besloten hetzelve over te schrijven aan die van Breskens, waarop hij begeerd heeft nog éénmaal te mogen proponeren, en [is] het hem toegelaten."

De Costere behoorde blijkbaar tot de allerminste der broederen. Die van Breskens schijnen nogtans zeer op hem gesteld te zijn geweest. Den 6 Junij 1580 viel op de klassikale vergadering te Oostburg het volgende besluit: „aangaande Daniël de Costere te Breskens en die representeren de gemeente aldaar: ten eerste, dat Daniël voorschreven hem zal onthouden van de gewoonlijke predicatie meer te doen, en dat [hij] middelertijd hem bij de naaste consistoriën of classen met proponeren zal oefenen, om te bezien of hij eenigzins tot de dienst zal mogen toegelaten worden; en is hem toegelaten bij zijne gemeente uit het huisboek [1] of den bijbel te lezen, met vurige gebeden, en psalmen te zingen, waarvan hem ook een extract verleend is." Op de klassikale vergadering, gehouden te Heist den 25 Julij, werd aan Oostburg, als de naaste kerk, opgeleid te vernemen hoe Daniël de Costere zich gedroeg; of hij den raad der classis volgde of niet. Op de volgende klassikale vergadering, den 5 September 1580 te Aardenburg gehouden, werd dan ook aan Daniël Wante, destijds predikant te Oostburg, gevraagd, of de Costere zich voegde naar den last der classis en zijne eigene belofte. Deze antwoordde, dat hij had gehoord, dat de Costere ordinarelijk predikte en den doop bediende; waarop besloten werd, dat ds. Arcerius van Sluis met ds. Thomas Bruscenus van Aardenburg als visitateurs naar Breskens zouden trekken en de broederen aldaar ernstelijk vermanen eenen gewonen en wettigen leeraar aan te nemen, en Daniël scherpelijk te vermanen. Den 5 December 1580 viel in de klassikale vergadering te Damme omtrent de Costere

---

1 Van Henricus Bullingerus, getiteld: *Huysboeck, viif decades, dat is viiftich sermoonen van de voornemste hooftstucken der christelijcker religie*, gedrukt in 1568.

het volgende besluit: „Aangemerkt dat Daniël de Costere van Breskens menigmaal christelijk en broederlijk van de broederen der classis van Brugge vermaand is geworden, dat hij — naardien hij te allen tijde onbekwaam is bevonden geworden tot de dienst — dat hij hem daarvan onthouden wil, en geene vermaningen bij hem gelden, maar dat hij in het prediken zonder eenige ordinantie voortvaart, zoo is eendragtelijk van de broederen besloten, dat ds. Johannes Capito [predikant te Brugge] met den E. jonkheer Thomas Schotis [dien wij reeds in eene vorige aanteekening leerden kennen] spreken wil, om denzelven Daniël te vermanen, dat hij van zijn' dienst wil ophouden tot den tijd dat hem God daartoe beroepe en bekwaam maken zal, en hij alzoo met eene goede consciëntie de dienst bedienen mag." Nu wendden de Hervormden te Breskens nog eene laatste poging aan, om den hun, in weêrwil zijner mindere gaven, dierbaren prediker in hun midden te houden. Wij weten niet beter te doen, dan ook hier weder de aanteekeningen te laten spreken van de klassikale vergadering, gehouden te Westkapelle den 9 Mei 1581:

„De mannen van Breskens hebben bij de classis aangehouden en verzocht, dat het beroep, eertijds gedaan van henlieden op eenen, genaamd Daniël de Costere, mogt voortgaan en van de classe geaccepteerd worden. En nademaal de broederen hem meermaals onbekwaam geoordeeld hadden en ook des preêkens verboden, zoo is 't des classis advies (tot contentement van Daniël en ook der mannen van Breskens), dat hij nog éénmaal proponeren zal, 'twelk ook geschied is, den tekst nemende uit den brief tot de Hebreën, in 't IIe. cap.

„Die propositie gehoord en gedaan zijnde heeft de præses den mannen afgevraagd, wat zij tot hunnen troost, leeringe en stichtinge onthouden hebben, waarop zij allen niets hebben weten te beantwoorden.

„De examinatie gedaan zijnde en de mannen gehoord hebbende, dat hij, Daniël, op de minste vraag niet heeft kunnen antwoorden, hebben eindelijk bekend, dat hij tot de kerkedienst gansch onbekwaam is, derhalven gebeden, het classis wilde hunlieden voorzien van eenen anderen dienaar. Is daarom besloten van de classis, zoo ook van de mannen van Breskens, dat hij, Daniël, gansch en gaar van zijn' ingedrongen dienst zal afgezet worden.

„De heeren burgemeesters, schepenen etc. van Breskens hebben beloofd voor God en de classis, dat zij hem, Daniël, nim-

mermeer zullen toelaten om meer te prediken, maar zooveel in hen is verbieden en interdiceren.

„Opdat dan die van Breskens gansch van de dienst niet beroofd zouden worden, zoo heeft onze broeder JOANNES YSERMAN beloofd twee of meer maanden de dienst aldaar [te] verzien. Item, den broederen van Breskens zal ook een brief van adresse gegund worden van de classe, om eenen anderen dienaar te beroepen.

„DANIËL DE COSTERE, dit besluit gehoord hebbende, heeft hetzelve aangenomen, en beloofd ook in alles na te komen."

Nog éénmaal hooren wij iets van DANIËL DE COSTERE. Den 24 April 1582 verscheen hij op de klassikale vergadering te Schoondijke voor de broederen, verzoekende copie van de handelingen, gehouden over zijnen persoon in de classis van Westkapelle, 't welk hem werd vergund.

Wij zagen hierboven, dat DE COSTERE in de vergadering der brugsche classis, den 9 Mei 1581 te Westkapelle gehouden, van zijn predikambt ontzet werd. In dezelfde vergadering werd JOHANNES YSERMAN, reeds sinds eenigen tijd te Groede werkzaam, door de classis aldaar in zijn' dienst ten volle bevestigd, en hem tevens opgelegd, de kerk van Breskens mede te bedienen in forma van combinatie, en dat voor een' tijd, tot zij daar van eenen leeraar voorzien waren. Dit geschiedde. Die van Breskens verlangden echter een' eigen' leeraar. Den 11 Julij 1581 werd op de classis, te Groede gehouden, besloten, dat JOHANNES CAPITO te Aardenburg met die van Sint Kruis handelen zoude, om hun' dienaar DANIËL WANTE, voor eenigen tijd als ter leen aan die van Breskens af te staan, wijl toch te Sint Kruis „bij faute van de vijanden" de predikdienst geen plaats grijpen konde. Dit droeg echter geene vrucht. Immers, den 12 September verschenen de broederen van Breskens in de classis te Oostburg, en verzochten reverentelijk, dat men hun van een' ordelijk' dienaar stofferen zoude, en te mogen beroepen eenen JAN LANGHELE, wonende te Colchester in Engeland. Dit werd hun toegestaan, en meteen aan JOHANNES YSERMAN gelast den beroepbrief te schrijven; en „opdat de broederen te Breskens van den godzaligen beginne niet afwijken zouden," werd YSERMAN gelast hun nog bijstand te doen, zooals hij van te voren gedaan had, wat deze ook aannam, en welke belofte hij met zijne handteekening bekrachtigde. Op de classis, gehouden te Sluis den 16 Januarij 1582, zien wij Breskens vertegenwoordigd door een' eigen dienaar, die eenige

beschuldiging inbragt tegen JOHANNES YSERMAN, niet ter vergadering verschenen, en destijds nog te Groede. Den 2 October 1582 bragt hij op de klassikale vergadering, in zijne standplaats gehouden, klagten in aangaande zijn onderhoud en kleine habitatie, waarop de broederen beloofd hebben en besloten, dat GILLES VAN DEN HAUTE, predikant te Sluis, met den burgemeester van Breskens den heeren van het Vrije verzoeken zullen om vermeerdering zijns stipendiums en zijner woonstede.

De naam van Breskens' leeraar wordt ons niet regtstreeks genoemd. Het is ons nogtans mogelijk dien op te maken uit de orde, welke er gevolgd werd in het verkiezen van den voorzitter der klassikale vergaderingen; immers, die predikant moest præses zijn, waar het de naastvoorgaande reis classis geweest was, volgens een besluit, genomen in de klassikale vergadering te Brugge, 15 Januarij 1580. Den 2 October 1582 was het classis te Breskens. De hieropvolgende vergadering werd den 18 December daarna te Sluis gehouden, en aldaar het præsidium waargenomen door MATTHEUS VAN RECHT: hem hebben wij dus voor den derden en laatsten leeraar der hervormde gemeente te Breskens te houden, en het blijkt uit alles, dat JAN LANGHELE te Colchester de roeping naar Breskens niet heeft gevolgd.

„In den jare 1583 eene generale verwoesting der kerken in Vlaanderen vallende, onder het beleid ALEXANDRI FARNESII PARMENSIS is het meestedeel der bedienaars in Zeeland en Holland geweken," en — wij weten het — is ook Breskens destijds verwoest geworden. (De bovenstaande berigten zijn ontleend aan het brusselsche handschrift, door mijn' medearbeider JANSSEN, d. II, bl. 26 en 45 dezer *Bijdragen* vermeld.)

Dat MATTHEUS VAN DE RECHT of VAN RECHT predikant te Breskens was, wordt bevestigd uit de rekening „van den zeven ghetijden ter Groede" over het jaar 1581, behoorende tot het archief der hervormde kerk te Groede. De eerste post van uitgaaf luidt aldus: „Betaelt Matheeus van Recht, dienaere des goddel. woorts vp Breskinssandt bij ordonnantie van mijn heeren de comiss^n^ hem toegheleyt ter some van veertich ponden groon ts^r^. Dus hier ouer een gheheel jaer, beghinnende den eersten Decembris xv^c^ lxxxj tot den laetsten Novembris xv^c^ lxxxij, compt xl £ gr."

Bl. 151, [2]. *Bijdragen*, d. II, bl. 31 en 32.

LOSSE AANTEEKENINGEN

BETREKKELIJK

DEN VRIJHEIDSOORLOG,

DOOR

J. VAN VLOTEN.

II.

De heer JANSSEN heeft zich in zijne *Kerkhervorming te Brugge* (d. I, bl. 7) te recht beklaagd, dat de *Kerkelijke historie van Axel*, door W. TE WATER voor de pers gereed gemaakt, nooit het licht heeft mogen zien. Wij missen daardoor o. a. het „omstandig" verhaal, dat ons zijn vertoog over JASPER VAN DER HEIDEN (achter zijn zoons *Reformatie van Zeeland*, bl. 396) omtrent de kerkberoerte dier stad in 't jaar 1566 toezeî, en waarvoor hij thans daar niet meer voorhanden handschriften schijnt gebruikt te hebben. Intusschen kunnen ons de bij den bloedraad ingekomen en nog in Brussel voorhanden stukken, op die beroerte betrekkelijk, het gemis van TE WATERS geschrift voor een deel althans vergoeden; daaronder met name de „Informatie," door baljuw, burgemeester, en schepenen van Axel en Axelambacht, in de maanden Maart, April, en Mei 1569 genomen omtrent hen, die daar in die beroerte waren gemengd geweest.

Nog niet gelijk thans met Zeeland verbonden, maakte Axel en 't Ambacht, gelijk geheel het latere Staatsche Vlaanderen, één gewest uit met de beide Belgische Vlaanderens, had met deze EGMONT tot stadhouder, maar deelde ook in al de beweging, waarvan 's wanlukkigen graven stadhouderschappen in dezen tijd bovenal het tooneel waren. Hoe heftig zich toch de nieuwe

kerkbeginselen — om van het Fransche Artois niet te spreken — over geheel het Vlaamsche deel van 's graven bewind geuit hadden, is bekend. Ook Axel liet zich daarbij gansch niet onbetuigd. Ook in Axel vormde zich onder de aangroeijende gemeente der nieuwgeloovigen, gelijk in de overige Vlaamsche plaatsen een consistory van zorg en beheer voor de jonge gemeente, waarin wij zelfs mannen van het burgerlijk beheer der stad zien zitting nemen. Gewoonlijk kwam het ten huize van BERNARD VAN DEINSE bijeen, en had onder meer anderen [1] misschien, die wij echter niet vinden aangegeven, THOMAS DE WILLAGHER, JAN DE WIELMAKER, LIEVEN HUBRECHT, JAN SENY, LIEVEN HENDRIKSEN, FRANS DE WINDER, den schepen JAN STRUVINK, en zijn broeder GEERT tot leden; KAREL DE SMET was consistory-bode [2]. Een der getuigen vermeldt daarenboven „ghehoort te hebbene, by gemeene straetmaere, ende zonderlinge van PIETER DE PRINCE ende JAN YSEWIJN, wesende grootelycx geallieerde met die van der nieuwer secte, dat JAN COPHAL ende ander, den deposant uuter memorie, waeren soudeniers [d. i. in sold stonden] van den predicant ende de hoofden van de consistory, ende wonnen 's daechs vij gr." Daarvoor „moesten zy alomme gaen, daer men ze zont, ende zunderlinge bespieden wes by de Cattolicque zoude ghecout of ghezeyt werden, omme tzelve hueren mrs. over te draghen." Van eene kerkelijke bijeenkomst en preek der Axelsche gemeente getuigt ons zekere JACOB DE VOS: „Zo de deposant was vraghende, oft niemant dan Guesen en mochten hooren de sermoenen van de sectarisen, antwoorde

---

[1] Volgens sommigen toch waren er „wel zeventhiene, hebbende alle staten ende wezende gouverneurs van alle de gemeente."

[2] Behalven de gemelden worden als de voornaamste hervormden nog genoemd: CHRISTIAEN SCAPERE, JACOB VAN HOUCKE, LIEVEN PIT, LIEVEN SNOUC, ANTONIS WATERVLIET, LAURENS DE VOGHELER, ANTHONY THEYSBAERT, WILLEM HENNAERT, LOGIER FRANSEN, JORIS DE LANSHEERE, HANS DE SMET, HECTOR DE ZUTTERE, Mr. CORNELIS MEINAERT, SIMON ADRIAENS, COSIJN FICKE, JACOB HELLAERT, JOOS BRECHT, FRANS BLYE, BOUWEN NEUTT, BOUWEN CORNELISSEN, JACOB BAKE, JACOB STEVEN, en voor 't meerendeel hunne vrouwen.

[hem] Adriaen de Droochscheerder: „zeer wel;" zeggende mitsdien hy dep[t]: „ic wildet wel uyt nieuwichede eens ansien," vraghende, wanneer men zoude gaen predicken. Ende mits dat de voors. Adriaen zeyde: „men zal gaen predicken ten huyse Beernaert van Deinse, tusschen den thien ende ellef ueren," zijn t' samen gegaen naer het sermoen, dwelc gedaen wert in de Oostcamer van den huyse Bernaert voernomdt, aldaer de dep[t] sach diversche personen, zo mans als vrouwen (daer of hem jeghenwoorderlic alsnu niemant kennelic en es, dan Augustijn d'Hase wonende t' Zuydorpe, ende Andries de Rijcke, mitsgaders Lievin Snoot). Attesteert voorts, dat in 't houden van den zelven sermoene de predicant zeyde ende vermaende: indien datter eenighe auditeurs waeren, die begheerden te anveerden de nieuwe religie, ghemeenscap ende broederscap met heml. te houden, dat zy zouden metten anderen broeders hanteickenen, zegghende dat te dien hende zouden bestelt worden personen, die heml. anveerden zouden; ende zo de dep[t] uuter camere quam, vant voren up de zale zitten Lievin Snoot ende noch eenen, by hem dep[t] onbekent, hebbende voor heml. papieren, penne, ende hint, vragende jegens den voorn. Augustijn d'Hase: wie dat hy, den persoon van den dep[t], was? ende zo hy antwoorde: 't es Jacop de Vos, wiert den dep[t] gevraecht oft hy begeerde te teeckenen, tooghende hem zeker gescrifte, daeruppe vijf zo zes hanteeckeningen stonden; ende, vermits sdeposants refuys, vertrock uuten huyse."

Thomas de Willagher wordt genoemd als degeen, die den predikant naar den stoel bracht. Antonis Watervliet, Laurens de Vogelaer, Gose, en Lieven Pit hadden bij de eerste preek het geweer in den arm gehad. Op Sint Bartelsdag — saterdag, 24 Augustus — was die in 't openbaar gehouden, en was er een groote menigte volks van Eecloo en Hulst gewapend bij tegenwoordig geweest. Twee preeken waren er dien dag gedaan. De predikant — Jasper van der Heyden, van Antwerpen daartoe overgekomen — had bij Bernard van Deinse zijn intrek genomen.

De procureur Cornelis Holleman, een hevig tegenstander der

nieuwe leer en harer belijders, noemt FRANS DE WINDER als een der ijverigste Calvinisten. Bij gelegenheid van een huiszoeking bij hem gedaan, had gemelde FRANS „jegens hem dep[t] zeere beghinnen argueren in de scrifture, ter causen van den Sacramente des autaers, in zulcker wijs, dat hy, om zijne valsche propositiën te verificeren, brachte uyt zyne camere eenen bouc, gemaect bij JOH. CALVINUS, zegghende: „hiermede wil ic u betoogen, hoe deerlic die diefsche Papen, ende zonderlinge hueren Paus, daervan zy hueren Godt maken, de lieden zijn verleidende," ontkennende hy hem naecktelick het huwelijck een sacrament zijnde, zo hy ooc dede de transsubstantiatie, zo die heylighe kercke die es gheloovende van den weerdighen sacramente des aultaers; zeggende de voorn. WINDERE: „JOH. CALVINUS hebbe ic dicwijls hooren predicken, die het uprecht woort Godts uytleyde;" scheênde mits den voorn. argumenten van malcander."

De schepen JAN STRUVINCK was, met anderen van de overheid naar den raad van Vlaanderen geweest, om daar over de kerkelijke zaken, en de houding van 't Axelsche stadsbestuur daarin, te raadplegen; bij welke gelegenheid hem (naar het getuigenis van een ander schepen, zijn medeafgevaardigde) de voorzitter „vele groote woorden" toevoegde, „hem raviserende, dat hy, als wesende wethoudere, hem niet en behoorde te melleeren met die van der nieuwer secte; vraghende: waervoren dat hy hem [zich] hilt ende met wien dat hy was? — twelc de voors. STRUVINCK de Heeren van den Rade niet te kennen gheven en wilde, zegghende: „ic en hebbe niemant mijn herte te openbaren." Ook de burgemeester van dat jaar, JACOB CAPPE beschuldigt JAN STRUVINCK van vurigen hervormingsijver; hij verhaalt, dat hij, CAPPE, „om te doen cesseeren de groote troublen ende uploopen, gheresen binnen dezer stede jeghens justitie, metten Bailluy ende [den schepen] SALOMON OLMERTSCHE ghereyst waren naer Ghent, brenghende met hem een groot ghetal van ruyters ende knechten [1], es ghebuert, dat de dep[t] com-

[1] Dit gebeurde in October; zie daarover nog verder.

mende naer de Sterre, omme te spreken aen mynen Heere van BACKERZEELE, daer hy op de bancken vont zittende diversche persoonen van der nieuwer religie, onder andere GEERT STRUVINCK, dewelcke groote woorden jegens den dep[t] gheven heeft, omme dat hy metten bailluy ende den voorn. SALOMON te Ghendt geweest hadde, omme 't voors. krijgsvolc, zeggende: „deze moyte en ghebreect ons niet vele; ghy haddet wel moghen laten: 't lant es genouch t' achter ende men kent u wel," zeggende also den dep[t] anne vele woorden van injuriën, zoo ooc dede JAN STRUVINC, doen wethouder, die up de ander banc sat. Ten zelven daghe naer den noene, nam de voors. JAN STRUVINC mede groote woorden jeghens den dep[t], in zulcker voeghen, dat de dep[t] gansch bedronghen was uppe te staene ende hem te weere te stellene."

Daags na de beide preeken op Sint Bartel, zondag den 25 Augustus, had de beeldstorm in Axel plaats. Een der getuigen verklaart: „dat hy [dien dag] es gegaen naer de keercke, die hy gesloten vont; ende zo hy was loopende, omme inne te geraken, wiert hem van weghen de keercbrekers gheseyt, dat hy er niet inne en mochte, 't en ware dat hy mede wilde helpen breken; dwelc de dep[t] heml. moeste beloven; ende binnencomende zach aldaer diveersche persoonen bereedt om te breken; daerof negheene en zijn ongeëxecuteert of ghebannen, dan ANTHEUNIS WATERVLIET; ende so zy jeghens den dep[t] zeyden: „ghy moet medebreecken," twelc hy heml. refuseerde, moeste uuter kercke treden." Onder de beeldstormers waren LIEVEN PIT en JACOB HALLAERT, JAN VAN BEKERKE, JACOB en FRANS VAN HOUCKE, maar vooral JAN YSEWIJN. Behalve de Axelsche kerk werd ook het klooster ten Haghe vernield. Een Sint Jans beeld werd, onder luid gejuich en gejoel der beeldbrekers, op dat der heilige maagd geworpen. Een beeld Gods diende langen tijd, op een hoeve daaromtrent, voor varkenstrog. Een der beeldstormers sneed den beelden den neus af, onder 't voorgeven dat hij bloed wilde zien. In de kerken van Zuiddorpe, Zaamslag, en Beoostenblie werd, even als in die van Axel, gestormd.

Maandag den 26ᵉⁿ Augustus, trok JASPER VAN DER HEYDEN — na zijn tweedaagsch verblijf in Axel met preeken en breken zoo wel besteed te hebben — door een stoet gewapende Geuzen, waaronder LIEVEN PIT, JACOB HALLAERT, BERNARD VAN DEINSE en anderen, begeleid, naar Hulst, om zich daar niet minder werkzaam te betoonen; HALLAERT beroemde zich later openlijk, er een uur in de kerk als een duivel te hebben huisgehouden.

Wanneer wij, bij eene volgende gelegenheid, een en ander omtrent Hulst meêdeelen, zullen wij van zelf de gelegenheid hebben, de Axelsche Geuzen met hun geestelijken leidsman, op dien tocht en in hun werkzaamheid aldaar, ga te slaan.

Te vergeefs had de Hulster overheid, van JASPERS aanstaande komst onderricht, den 25ᵉⁿ twee harer leden naar Axel op hem afgezonden, hem uitnoodigende, hen wel van zijn bezoek te willen verschoonen; hij weigerde dat, zeggende dat hij er toe gelast was en wel gedwongen zijn werk in hunne stad te verrichten. Een tweede bezoek, op Sint Jan-Baptistendag, den 29ᵉⁿ, aan Hulst toegedacht, liep, door toedoen van den procureur HOLLEMAN, die 't gedwongen meê moest maken, spaak. „Er was" zoo getuigt hij, dien dag, „'s morghens omtrent den zes uren," aan zijn huis gekomen „omtrent 12 persoonen, hem fortselynge uuten huuse haelende, dreigende den depᵗ ende zyne huysvrouwe met bussen te doorschieten, bedwingende den depᵗ mede up den waghen te zitten met huerl. predicant, om te verantwoorden zijn anzegghen. Ende wert de predᵗ alzoe naer Hulst geconvoyeert met veel volcx, ende up den waghen van den predᵗ zaten de huysvrouwe van JORIS DE LANSHEERE, van ANTH. THIJSBAERT en JAN SENY; — rijdende alzoo tot omtrent der Wijngaerde, zodat hy depᵗ, mits diversche arguatiën, die hy jeghens den predᵗ hadde, onderweghe was wel totten xi hueren; ende hebben de voorn. persoonen depᵗ in zulcker wijs gedreicht, dat hy van vervaerthede van den waghene spronc ende henl. ontliep naer Hulste, denunciërende de wet de compste van den voorn. predᵗ en zyne steerckte; zulcx de poorten gesloten wierden, ende den predᵗ niet inne en ge-

rochte; ende hy dep[t] is tsavonts uuter stede vertrocken, verzelschapt met zeker officiers by de wet hem toegelaten."

Anderhalve maand later, in die van October [1], kwam de baljuw met zijne dienaren, ten huize van BERNARD VAN DEINSE, FRANS en JACOB VAN DER HOUCK in hechtenis nemen. Naauwelijks was hij echter met hun buiten 's huis gekomen, of hunne medestanders wierpen hem en de zijnen met steenen, en gaven hun geloofsgenooten een teeken om de wapenen op te vatten. Van alle zijden deden zich nu kreten tegen de heilige kerk en den baljuw hooren, en dreigden de sectarissen hunne broeders van Eecloo, Hulst, en 't Sas te hulp te roepen, zeggende dan wel 3000 sterk te zullen zijn. Het gelukte hun JACOB VAN DER HOUCK in het gewoel te bevrijden; 's baljuws dienaars namen naar alle zijden de vlucht, en hij zelf kon zich slechts met moeite in een huis verbergen, terwijl hij zich genoodzaakt zag ook zijn tweeden gevangene prijs te geven.

De sectarissen hielden zich echter met den behaalden triomf niet tevreden, maar herhaalden 's avonds hun rumoer: „Attesteert" een der getuigen, „dat ontrent den zeven hueren in den havond, alzo de deposant, wesende tot zijns mrs. huyse, dwelc es staende an de maert, ende hoorende eenen grooten vreeselijken roup roupen, up dezelve maert, genouch met ghemeenen voyse: slaet doot! es hy dep[t] gheloopen up den zoldere ter veynstere, omme 't gheruchte te ziene, zo heeft hy dep[t] up dezelve maert zien comen ende loopen eenen grooten hoop volcx, wel tot hondert persoonen ofte bet, zo hem dochte; waerinne o. a. waren, die hy dep[t] kende, FRANCHOIS VAN HOUCKE, W[m]. MOENINC, PAUWELS VAN WALLE, HANS DE MUELENARE, gheseyt Schoonen HANS, FRANCHOIS DE WINDERE ende meer and., nu [1569] geexecuteert ende gebannen; hoorende [hy] de voorn. persoonen met gemeenen voyse spreken ende roupen: Vive les Geulz! vive les Geulz! slaet doot! ende daernaer eenen voys, diewelcke was CHRISTIAEN SCAPER, gebannen, zeggende dese ofte gelijcke woor-

---

[1] Den 17, naar DE JONGHE, *Gentsche Geschiedenissen*, d. I, bl. 51.

den in forme: „de bailluy met zijne verraders es boven, wel thienen sterc; ende ic hebben zelve helpen boven jaghen," dwelc was up 't scepenhuys. De andere met ghemeenen voyse riepen daerup antwoordende: „laet ons elcanderen bystaen, alle dat broeders zijn, ende niet scheiden van den nacht! wy zullen des baillius doot hebben, al zouden wy noch drie daghen voor 't scepenhuys ligghen, en zullen met leêren duer de veynsters hem doot schieten;" zeggende voorts: „laet ons achter de poorte van JACOB MAZUREEL bewaeren, ten fyne hy ons daer duer nyet en ontgae." Secht voorts, dat hy dept hoorde, dat JACOB BAKE zeyde dese of gelijcke woorden: „broeders, hout de maert vry; ic gae noch om meer volcx in de Noortstrate, daer ic henl. opwecken sal," ende deselve BAKE, wederkeerende up de maert zeyde dese woorden in substantie: „Esser iemant van ulieden, die gescut gebrec heeft, gáe totten ontfangere, hy sal ons twee pistoletten leenen, presumerende dat den persoon van MAERTEN BETSSONE was, die doens ontfangere was binnen voors. stede, die hy ooc in den hoop sach. Secht ooc hy die spreeckt, dat, naerdien de commotiën in der vougben ende manieren geschiet zijnde, zo voorseyt es, ghehoort heeft, dat den voorn. MAERTEN BETSSONE, scheedende van eeneghe van den hoope, staende ontrent de vischbanken zeyde dese woorden (naerdat eeneghe ghebeden [1] hadden): „wel, t' uwer liefde sal ic 't doen; es Gods woord warachtich, het sal warachtich bliven;" gaende denselven BETSSONE also naer 't stadhuys ende cloppende voor de duere, hoorde hy dat dezelve BETSS[e]. zeyde dese woorden: „Monsr. bailly, monsr. bailly, doet open die duere, u en sal nyet misschiên;" ende, mits datter niemant en sprac, zeyde: „ic cloppe voor doofmans duere;" hoorende mitsdien een van de maert zegghen: „zy hooren wel, maer zy en willen niet spreken;" hebbende also onderlinghe diversche spraken, die hy dep[t] niet en konde verstaen. Secht voorts hy die spreeckt, dat hy FRANCHOYS DE

---

[1] (Hem) gevraagd (hadden).

Windere doen ter tijdt hoorde zegghen, ziende dat zy an den bailly niet gheraken en consten, deze of gelijcke woorden: „laet ons den Pape gaen bezoucken;" daerop Franchoys van Houcke, ghebannen, antwoordende zeyde: „neen, laet de Pape gaen; dat den baillu gedaen heeft, can den Pape niet verantwoorden." — Naar 't schijnt kwam bij deze zelfde gelegenheid een van 's baljuws dienaren, Jan Bloc, den Geuzen in handen en werd zwaar door hen mishandeld. Zij brachten voorts den ganschen nacht in de wapenen door, en stelden, op verschillende punten der stad, wachten uit. Den volgenden dag nam hun aantal steeds toe, daar er velen, hun gevoelens toegedaan, van andere plaatsen bij hen kwamen. Een der getuigen zegt: „dat hy 's morgens, naerdat de gevangheneñ 's daechs te vooren ontweldicht waren, zach uuter consistorie commen die de wachte gehouden hadden: Lauken Pit, Hannen Crauwer, G. Codrioo, ende Anthuenis Vercrucen, die alle den meerderendeel bussen hadden, ende wiert, denselven dach gheduerende, de groote wachte gehouden; ende sach de dep[t] alsdoen daer dicwils inne loopen Jan Seny de Jonghe, Thomaes de Willagher, Anthuenis Watervliet, ende groot ghetael van vreemden volcke, al ghecomen ter hulpe; welcke vremde persoonen de dep[t], vier so vijf daghen daernaer, heeft weder in stede zien commen met gheweere; ende zeyden, zweerende groote eeden: „men laet ons hier commen gheloopen, en wy en connen niet ghecrighen tgene ons belooft es; moeten wy noch eens commen, wy zullen 't al ontstucken smijten."

Ook gingen Bernard van Deinse, W. Moeninck, en anderen, zich voor schepenen beklagen, van 't geen er den vorigen dag was voorgevallen, zeggende dat men tegen hunne voorrechten en vrijheden gehandeld had. Zij wenschten de namen der schepenen te hooren, die in den gewelddadigen maatregel van den baljuw hadden toegestemd, en drongen aan op eene plaats, waar zij hun eerdienst konden uitoefenen.

Van 's overheids zijde trok den eigen dag de baljuw naar Gent, om de hulp der gewapende macht, de roô ruiters onder Backer-

ZEELE, EGMONTS luitenant, in te roepen; dezen maakten zich dan ook terstond op weg [1], en kwamen den volgenden ochtend reeds vroeg de stad binnen, waar zij nu aan alle beroerten een einde, en de verdere plannen der Geuzen geheel te niet maakten. Mag men een der getuigen, zekeren AERDT VAN DEN BOSSCHE, die goed op de hoogte schijnt, gelooven, dan hadden zij anders nog allerlei voor: „Gevraecht up de woorden, die hy heeft hooren spreken den persoon van LIEVEN HENDERSSONE, ten tijde als de baljuw ghereyst was naer Ghent, om de roô rocx, 's vridaechs: verclaert, dat zo de dep[t] duer 't rapport van zijnen zone ende andre verstaen hadde, dat de Guesen met hueren gheweldeghen hoop gheadviseert waeren te verjaegen alle de Catholijcke, in te nemen de keercke, stadhuys; dat ergher es, doot te slane alle de priesters ende te spoliëren al huerlieder goet; gaf de dep[t] zijnen zone te kennene, dat hy gaen zoude te kennen geven den Guesen, hoe dat die van B'oosterblie ende andere notable van buyten den dep[t] verclaert hadden, dat zy waeren van intentie tsaterdaechs, metter maert, alle de priesters te bannene ende de Guesen te consenteeren tgebruyc van alle de keercken; danenof denzelven zijnen zone heml. gheadverteert hebbende, es terstont van weghen die van der consistorie en hem dep[t] gecommen den persoon van LIEVEN HEINDERSSONE, seggende: „Wel AERT, eyst waer, hebben CORNELIS GHEEROLF, MUSART ende andere u geseyt" (resumeerende de voorgaende propoosten); — antwoorde dezelve dep[t]: „jae 't, waerachtich; zy hebben my zulcx gheseyt; ende, believet u, gaen wy mede tot heml., zy zullen zulcx overseggen. „Ende naerdien de voorn. LIEVEN HEIND[ne] daerof in 't langste rapport gedaen hadde die van der consistorie, es wederomme gecommen totten dep[t], zeggende: „AERT, zy en willen 's niet ghelooven, ofte ic en moet heml. zelve horen spreken; laet ons gaen derwaerts," zo zy ghedaen hebben, commende tsamen naer Beoosterblie, ten huyse van CORNELIS GHEEROLF, dewelcke

---

[1] Zie DE JONGHE, *Gendsche Geschiedenissen*, t. a. pl.

heml. zulcx beloofde in presentie van ADRIAEN MUSAERT, mits dat de dep[t] den voorn. GHEEROLF van zulc verzouck te vooren quam adverteren, omme alzoo te beletten den uploop; ooc wel wetende, dat den bailluy ghereyst was naer Ghendt, om zulcx te beletten duer assistentie van knechten, die met hem sanderdaechs [d. i. des saterdags] al vrouch binnen de stede gecommen zijn; daerduer het gheconcipieerde van den Guesen teenenmale belet was ende de predicatiën gheweert." —

Niettegenstaande dezen tegenval lieten die Geuzen voor 't oogenblik den moed nog niet zakken, zich, hoewel te vergeefs! met hoop op beter vleyende; „lacht, lacht ghylieden," zoo voegde SIMON ADRIAENSEN der wederpartij toe: „lacht ghyl. voornoens, maer wy zullen 's achternoens lachen;" en een ander, JACOB BOELE, die zich met zijn broeder PIETER in den laatsten oploop krachtig geweerd had, zeî: te willen wedden, dat binnen acht dagen de hervormde preek hersteld zou zijn. Er gebeurde echter niets van, en de Geuzen, wilden zij niet hangen of branden, moesten zorg dragen zich uit de voeten te maken, en Axel en 't ambacht voor veiliger schuilplaats te ontvlieden.

BRONNEN.

OORKONDE,

waarbij schepenen en gemeente der stad Lamminsvliet verklaren, dat, vermits hunne stad door graaf GUY tot eene vrije stede van wet is gemaakt, met gelijke wet als die van Brugge, en schepenen van Brugge tot hun wettelijk hoofd zijn gesteld, zij laatstgenoemden als zoodanig erkennen en bij hunne regtspraak zullen eerbiedigen. Gegeven op 23 November, donderdag vóór Sint Katharinadag [25 Nov.], in den jare 1290. — Uit het cartularium C der stad Sluis.

Nous, eschevin et communitez de le vile de laminsvliete, faisons savoir à tous, que comme il soit ainsi que no treschier sires Guy, cuens de flandres et marcis de namur, ait notre ville de laminsvliete devant dite fait francke ville et ville de loy, et nous mesmes franks et fait frans bourgois et ait ottroyet que nous aions autele loy que cil de bruges ont, et que eschevin de bruges soient no kievetein, Nous àchou consentons pour nous et pour no successeurs et ottroyons que il soyent no kievetein, Et que cil qui plaideront par devant nous, eschevins devant diz, porront devant no jugement appeller de nous à eschevins de bruges, no kievetein devantdis. Et que pendant lappel qui de nous sera fait à eulx, nous ne pourrons ne devrons riens faire ne plaidier, ne jugier de choses dont ou aura appellet de nous, jusques à dont que nous, eschevins devantdiz, en auront rapporteit le jugement et le consent des eschevins de bruges devantdis; et chou, que il nous rendront pour

jugement ou donront pour conseil, devons et promettons loyaulment pour nous et no successeurs à rendre hors et à jugier en notre vierschaerne, tout ainsi quil nous auront rendu pour jugement ou pour conseil, sans riens muer, ne changier, ne hoster, ne adiouster de cou que il nous auront rendu pour jugement et pour conseil. Et pour cou que ces choses devant dites soyent tenues fermes et estables perpetuellement de nous et no successeurs, eschevins et communitez devantdiz, nous avons ces lettres scellees de no seel, qui furent faites et donnees en lan de notre seigneur mil deux cens quatrevins et dix, le jeudy devant le jour sainte katherine.

KLEINERE BIJDRAGEN.

PAULUS EN CORNELIS DE VOS.

(EENE AANTEEKENING.)

DOOR

J. H. VAN DALE.

Onder de vermaarde mannen, op wier geboorte binnen hare wallen de stad Hulst bogen mag, bekleedt het broederpaar PAULUS en CORNELIS DE VOS eene eerste plaats. Verbonden door de banden der natuur, waren zij zulks niet minder door die der kunst, beroemde hanteerders als zij waren van penseel en palet. IMMERZEEL meldt ons in *De levens en werken der hollandsche en vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers* enz., III, bl. 203, het volgende: „PAULUS DE VOS werd geboren in het begin der 17e. eeuw, te Hulst in Vlaanderen. Hij schilderde, in den trant van SNIJDERS, jagten van wilde beeren en andere dieren naar het leven, met veel kracht en waarheid. Zijne kunst werd bijzonder gezocht door den koning van Spanje en den keizer van Duitschland, die hem kapitale zaalstukken deden vervaardigen. Ook voor den hertog van Aerschot heeft hij verscheidene dergelijke jagtstukken vervaardigd, waarmede hij in 1662 zich nog bezig hield. Hij is in 1654 overleden. ANTHONIE VAN DIJCK schilderde zijn portret." Het sterfjaar van onzen P. DE VOS wordt evenzoo aangegeven in de *Alphabetische lijst van de geboorte- en sterfjaren der voornaamste oude nederlandsche kunstschilders en beeldhouwers. Opgemaakt en nagelaten door wijlen den kunstschilder* P. C. WONDER, *te Utrecht.* Men zal dus, waar onze IMMERZEEL zegt, dat P. DE VOS zich nog in 1662 bezig hield met het vervaardigen van jagtstukken, 1652 moeten lezen. IMMERZEEL meldt ons zijn geboortejaar niet; volgens de aangehaalde lijst is dit 1610.

Minder is ons bekend van CORNELIS DE VOS. IMMERZEEL

meldt ons slechts dit van hem: „Van dezen beeldenschilder vindt men bij DE BIE en andere biographen nagenoeg niets anders, dan dat hij van Hulst geboortig was. ANTHONIE VAN DIJCK heeft zijn portret geschilderd, hetwelk door L. VORSTERMAN in koper is gebragt." SLUYTERS noemt hem, in zijne *Korte levensschetsen van eenige vermaarde en verdienstelijke Zeeuwen*, een' geroemd portret- en historieschilder, en meldt dat hij in 1651 te Antwerpen overleed.

Hoogst verrassend was het ons, bij het bezoek dat wij den 15 Augustus 1856 der stad Hulst bragten, in de ruime voorzaal van haar stadhuis eene schilderij van den beroemden Hulstenaar, dien wij 't laatste noemden, aan te treffen, zijnde eene afbeelding van zijne geboortestad, zooals deze zich ten jare 1628 bevond. Het gezigt op de stad is door den schilder buiten de gendsche poort genomen, en de teekening onmiskenbaar juist. Voor zoo veel ons bekend is, wordt nergens van deze schilderij gewag gemaakt. Èn als gewrocht van een doorluchtig gewestgenoot, èn als afbeelding eener grijze stad uit ons gewest, heeft zij derhalve voor ons dubbele waarde. Daar ginds in de Scheldestad hoorden wij den lof verkondigen van den gevierden ANTHONIE VAN DIJCK; dáár vond den 18 Augustus de luisterrijke onthulling plaats van het standbeeld eens grooten kunstenaars. Geen standbeeld kunnen wij een' vergeten, een' weinig gekend gewestgenoot stichten, maar wij willen door deze regelen de nagedachtenis van den vriend van VAN DIJCK doen herleven. Dacht hij aan zijn' vaderstad, dat dan ook zijn gewest aan hem denke. Doen wij zulks, dan handelen wij volgens des kunstenaars verlangen, uitgedrukt in het volgende versje, dat hij in den beneden regterhoek zijner schilderij heeft geplaatst, en met welks mededeeling wij onze aanteekening besluiten:

Als men dusent ses hondert acht ende twintich sach gheschreven
Doen heeft Cornelis de Vos, van Hulst gheborene,
Dese schilderie uyt liefden ghemaect ende ghegeven
Aen de stadt, tot een eeuwige memorie.

COLARD MANSION,

EENE BIBLIOGRAPHISCHE AANTEEKENING,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Toen wij onlangs den band van een cartularium der stad Sluis onderzochten, ontdekten wij daarin verscheidene fragmenten van zeer oude drukwerken, waarop echter nóch aanwijzing van drukker, nóch berigt omtrent diens woonplaats te vinden is. Al aanstonds echter rustte onze aandacht op Brugge, in welke stad — onze stadsrekeningen getuigen zulks — het „franchien" werd aangekocht, dat de magistraat behoefde, en waar men zich dan ook wel het parkementen register zal hebben aangeschaft, waarin de privilegiën, der stad verleend, werden afgeschreven. Houden wij hierbij in het oog, dat het jongste der opgenomen privilegiën dagteekent van 1477, wie gevoelt dan niet, dat wij als het ware met den vinger gewezen worden op COLARD MANSION, een' boekdrukker, die destijds te Brugge bloeide? Als waardig lid van het edele drietal, dat vóór den aanvang der 16de eeuw de voortbrengselen van hun eigen of van anderer geest in Vlaanderen het licht deed zien, neemt hij het midden in tusschen DIRK MAERTENS, te Aalst, en ARNOUD DE KEYSERE, te Oudenaarde: COLARD MANSION overleed in 1483 of 1484 te Brugge.

Zucht om bevestiging te vinden van ons vermoeden; om onze gissing tot wisheid gebragt te zien en een steentje te voegen aan de eerzuil, onzen brugschen drukker gesticht in de *Notice sur Colard Mansion, libraire et imprimeur de la ville de Bruges en Flandre dans le quinzième siècle* spoorde ons aan, dit werk naauwgezet te onderzoeken. Op page 6 vinden wij eenige aanwijzingen, die ons ten ontwijfelbaren gids strekken bij ons onderzoek. De schrijver, sprekende van de drukken van C. MANSION, zegt: „Les éditions sont en général d'une très-belle exécution. Il y a employé deux sortes de caractères; l'un qu'on

appelle ancienne bâtarde, et l'autre lettres de forme. Le premier, avec lequel on écrivait les plus beaux manuscrits de son temps, est d'une grosseur peu ordinaire, et n'a été imité par aucun autre imprimeur; le second, dont il s'est servi rarement, est moins agréable à l'oeil et beaucoup plus petit." Wanneer wij in het oog houden, dat de lettersoort ancienne bâtarde door niet één' anderen drukker is gebezigd; dat COLARD MANSION de éénige bekende drukker is, die Brugge in de 15de eeuw gehad heeft (*Notice*, p. 10); dat de ontdekte fragmenten met de genoemde lettersoort gedrukt zijn, zooals ons door vergelijking én met het in de *Notice* gegevene fac-similé, én met MANSIONS drukwerken, op de stadsbibliotheek te Brugge berustende, gebleken is, dan blijft er geen redelijke twijfel meer mogelijk, dat de ontdekte fragmenten behooren tot drukwerken, die in de werkplaats van MANSION het aanwezen hebben ontvangen. De fragmenten behooren dan ook waarlijk tot de volgende bekende voortbrengselen van MANSIONS vruchtbare pers: 1°. *Oeuvre de Boccace, du Déchiet des nobles Hommes et Femmes, Bruges, Colard Mansion*, 1476, grand in folio. Edition en ancienne grosse bâtarde, etc. 2°. *Le livre de Boèce de la consolation de Philosophie* etc., *Bruges, C. Mansion*, 1477. 3°. *La Controversie de Noblesse* etc. Behalve het voorgaande vond ik nog eenige gedeelten van twee bladen, in ancienne grosse bâtarde, behoorende tot een werkje, in de *Notice* niet vermeld, en derhalve zoo wij gelooven, een onbekend drukwerk van COLARD MANSION. Het schijnt, even als *La controversie de noblesse*, gedrukt te zijn en longues lignes, en niet en colonnes. Om eenig denkbeeld te geven van den inhoud van het geheel, laten wij hier enkele regels volgen van het vijftigtal, die tot ons gekomen zijn. Zoo spreekt de schrijver:

„Maintenant vueil et propose escripre coment jentens pronostiquier tout le temps de cestui an entier selon la voye et doctrine de fremin jacques alkindi et zehel de la mutacion de laer."

Wij hebben hier derhalve weêr voorspellingen voor ons, gelijksoortig met die, welke JOHANNES LAET van Borchloen om-

streeks denzelfden tijd leverde. De schrijver heeft ook dergelijke prenosticaten geschreven over de vorige jaren, waarmêe hij echter weinig eere schijnt behaald te hebben, daar, volgens zijne eigene getuigenis,

„aucuns folz ygnorans sciences bonnes doctrines et vertueuses portent molestent et me ayent en despit et reprehension comme non ydone en mes pronostications pour les ans passez"

Dit weêrhoudt den voorspeller echter niet:

„nonobstant toutesvoies" zegt hij „je nay point desiste ne differe descripre a vostre illustre et reverente paternité"

Men ziet, even als LAET draagt ook onze schrijver zijn werk op aan een' hooggeplaatst geestelijke. Nóch omtrent den voorspeller, nóch omtrent hem, aan wien hij zijn werk opdraagt, nóch omtrent het jaar, waarover de voorspellingen loopen, valt verder uit het ontdekte iets met zekerheid af te leiden. Wij zijn dus zoo vrij de aandacht der vlaamsche bibliophilen op een en ander te vestigen. Welligt gelukt het hun, den sluijer, die over den naam des voorspellers ligt, op te heffen. Dit staat in allen gevalle vast: de prenosticaten zijn te Brugge gedrukt; zij zijn het werk van COLARD MANSION, en vormen eene parel te meer aan de kroon, welke het hoofd des alouden vlaamschen drukkers siert.

SPROKKELINGEN.

V.

STERFDAG VAN MARGARETHA SANDRA.

Het is bekend, dat MARGARETHA SANDRA, huisvrouw van PIETER ROMAN, voorzittend schepen, zich ten jare 1672, bij den mislukten aanval der Franschen op het stadje Aardenburg, zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Op de stoep van haar huis zittende, goot zij kogels of sneed die door, wijl ze niet pasten op de geweren der aardenburgsche strijders, en liet ze door de knapen ten stadswal voeren. Dit noopte ons eenig onderzoek

in te stellen naar de dagteekening van het overlijden dezer onverschrokken vrouw. Jammer slechts, dat ons onderzoek zoo schrale vrucht opleverde. Wij vonden in het Register van dooden der stad Aardenburg, geteekend 5e, loopende van 1670 tot 1759, de volgende aanteekeningen: Begraven:

26 Junij 1674, de huisvrouw van den heer Pieter Rooman.

13 October 1677, de heer Pieter Roman, de oude, oud drie en zestig jaar, twee maanden en zestien dagen, geboren te Haarlem.

19 Augustus 1678, de huisvrouw van mijnheer Roman, met name Elisabeth Knol, oud negen en dertig jaren, geboren te Schiedam.

13 October 1678, de heer Pieter Roman, oud drie en zestig jaren, geboren te Haarlem.

Hieruit blijkt dus, dat er twee Pieters Roman te Aardenburg geweest zijn, beiden te Haarlem geboren. Wat ons daarbij bevreemdt is dit, dat beiden niet alleen op denzelfden datum overleden zijn, maar beiden ook denzelfden ouderdom hebben bereikt. De heer Pieter Roman, de oude, was dan slechts één jaar ouder dan Pieter Roman, de jonge, die wederom vier en twintig jaar ouder was, dan zijne echtgenoote Elisabeth Knol. Wij gelooven hier dus aan eene schrijffout te moeten denken, en houden P. Roman, de jonge, voor een' zoon van P. Roman, de oude. Wij lezen derhalve voor des eersten ouderdom drie en dertig of drie en veertig jaar. 't Is te bejammeren, dat de naam der echtgenoote van P. Roman, de oude, niet geboekt is, evenmin als haar ouderdom of geboorteplaats. Immers, deze moet onze Margaretha Sandra geweest zijn. Zij is dus juist twee jaar na haar kloek gedrag ten grave gebragt. Wordt van de Romans getuigd, dat zij te Haarlem geboren zijn, wij gelooven dan ook Margaretha voor eene haarlemsche te moeten houden. Is dit zoo, dan drukte zij, honderd jaar na hare vermaarde stadgenoote Kenau Simons Hasselaer, dier voetspoor aan de grenzen van het bedreigde vaderland.

J. H. v. D.

VI.
HET LEENGOED ZAAMSLAG IN DE OUDE-YVEWATERING.

Zoo bekend het Zaamslag is, over welks naamsoorsprong mijn vriend VAN DER BAAN, d. I, bl. 286 dezer *Bijdragen*, gehandeld heeft, zoo weinig weet men van het leengoed of de heerlijkheid aan het hoofd dezes vermeld. In den Ommelooper van de Oude-Yvewatering, vervaardigd ten jare 1550, vergeleken met een' der oude principale ommeloopers van 1494, wordt het gezegd gelegen te zijn in het 85ste begin der genoemde watering — het 100ste in den ommelooper van 1494 — noordwest van het thans verdwenen Nieuwkerke, waarvan de naam nog voortleeft in de Nieuwkerksche kreek. Het schijnt ten jare 1550 in het bezit geweest te zijn van „mijn heere van Eecke." De „hofstede metten walle ende walgrachten, genaemt tgoet te Saemslach," grenzende noordwaarts aan den Yvedijk, besloeg destijds eene uitgestrektheid van 22 gemeten, 1 lijne lands. In hetzelfde 85ste begin wordt vermeld eene partij lands, „commende van Jan filius Pieter Zegers over de capelrie van Samslach," wat ook geschiedt in het 92ste begin van genoemde watering. De eerste partij lands, „een lang oneffen uitgedarinkt stuk", is 4 gemeten, 1 lijne, 81 roeden, het tweede 2 lijnen, 72 roeden groot; beide partijen lagen ten noordwesten van Nieuwkerke. Hieruit schijnt te blijken, dat op genoemd goed eene kapel heeft bestaan, die zelfs met landerijen is begiftigd geworden. Er was ook een leenhof van Zaamslag. Immers worden in het 91ste begin twee stukken lands vermeld, beide ter grootte van 4 lijnen, 78 roeden, welke genoemd worden leenen, gehouden van den hove van Zaamslag.

Ziedaar het weinige, doch niettemin opmerkelijke, dat ons van het tot nog toe onbekende goed Zaamslag ter hand kwam. In welke betrekking, zoo vroegen wij ons zelven, kan het gestaan hebben tot het Zaamslag aan gene zijde van den Braakman? Heeft welligt een lid van het adellijke geslacht van dien naam, dezen naam overgedragen op eene heerlijkheid, in deze streken

door aankoop of huwelijk verkregen? Wie ons daaromtrent inlichten kan, verpligte ons met zijne mededeelingen.

Het zij ons vergund hier met een enkel woord terug te komen op de afleiding van den naam Zaamslag. De geachte recensent van des eersten deels tweede en derde stuk onzer *Bijdragen*, in de *Boekzaal voor Maart* 1857, zegt: „Bij het onderzoek naar den naamsoorsprong van Zaamslag schijnt de Redactie er niet aan gedacht te hebben, dat het woord anders kon worden afgedeeld, zoodat de laatste lettergreep niet *slag* maar *lag*, hetzelfde als *lage* was. Wel weet ik dan nog geen' raad met den genitief *Zaams*, doch misschien weet daar de Redactie raad toe." Wij moeten hierop aanmerken, dat wij aan de ontbinding *Zaams-lag* wèl hebben gedacht, maar haar aanvankelijk minder aannemelijk vonden, dan nu, nu wij in dezen oord het leengoed Zaamsvoort — waarop wij welligt nader terug komen — gevonden hebben, welks naam niet wel anders dan in Zaams-voort kan ontbonden worden. Ook hier hebben wij den genitief, zoo de *s* geene letter is, bloot ingevoegd om der welluidendheids wille. Wat Zaam beteekent? — Voor alsnog bekennen wij gaarne onze onkunde daaromtrent. Ook de groote taalkundige mr. J. H. Hoeufft laat het onverklaard in zijne *Taalkundige bijdragen tot de naamsuitgangen van eenige meest Nederlandsche plaatsen*, alwaar hij op bladz. 81 gist, dat Kalslage en Zaamslag met *lag*, *laege* zijn zamengesteld.

J. H. v. D.

VII.

OVERLEVERING BETREKKELIJK HET KASTEEL VAN SLUIS.

Naarmate het meer en meer onze overtuiging is geworden, dat de overlevering het weelderig omhulsel is, waarin de kern der waarheid verborgen ligt, hebben wij haar op hoogeren prijs gesteld, en het der moeite waard geacht die voortbrengselen eener schitterende volksverbeelding op te zamelen en te bewaren. Ook Zeeuwsch-Vlaanderen heeft zijne langzamerhand wegstervende

overleveringen. Daaronder behoort de volgende, welke wij in een fransch werk vonden opgeteekend, en die betrekking heeft op het thans gesloopte kasteel van Sluis. Aldus luidt zij:

„De ingang der sluische haven wordt verdedigd door het kasteel, gelegen aan den uitkant der stad en van waar men eene vloot zou kunnen in den grond schieten, die het ondernemen mogt het Zwin op te varen. Men heeft een groot aantal huizen moeten afbreken, welke dit kasteel hinderlijk waren; men zegt, dat er te zelfder plaatse eene rijke abdij geweest is, en dat er eertijds twee andere kasteelen hebben bestaan, gelijk aan dat, hetwelk nog in wezen is. Volgens de overlevering des lands behoorden deze drie kasteelen aan drie broeders, die elkander langen tijd den oorlog aandeden. De bezitter van het thans nog bestaande kasteel zijne broeders overwonnen hebbende, werden hunne kasteelen gesloopt; zij stonden ter plaatse waar thans een' soort van plein is, met schoone rijen boomen voorzien."

Wat het afbreken van een groot aantal huizen, die der verdediging van het kasteel hinderlijk waren, betreft, dit is waarheid: het geschiedde ten jare 1492, op bevel van Filips van Kleef, heer van Ravestein, toen deze de stad Sluis tegen de benden van Maximiliaan van Oostenrijk verdedigde.

Wat de abdij aangaat, mitsgaders de beide kasteelen, waarvan de overlevering spreekt, het is ons nog niet gelukt hier waarheid en verdichting naar eisch te schiften.

J. H. v. D.

VIII.

OORSPRONKELIJKE NAAM VAN HET DORP KADZAND.

Wanneer wij oude kaarten raadplegen, dan vinden wij daarop onderscheid gemaakt tusschen den naam van het vermaarde eiland Kadzand en dien van het éénige dorp, dat oorspronkelijk op dat eiland gelegen was. Draagt het eiland zijn' naam reeds van zeer ouden tijd, het dorp heette aanvankelijk „Onser Vrouwen- of Mariënkerke op Cadzand" of bloot „Onze Vrouwe op

Cadzand." Ongetwijfeld was de kerk van het dorp aan de moedermaagd gewijd, en ontleende het dorp aan haar zijn' naam. Met dien naam van Mariakerk stemt die van het Sint Mariaveer overeen, dat GUY van Dampierre, graaf van Vlaanderen, den 13 Augustus 1280, onder zijne bescherming nam. (*Cadsandria*, *voor* 1854, bl. 146.) Ook de Mariaweg, oorspronkelijk Sinte Mariaweg geheeten, van Kadzand naar Zuidzande loopende, hangt met den naam van het dorp zamen. Tevens verdient het opmerking, dat het zestiende begin van den polder van de vierhonderd gemeten bezuiden de kerk (van Kadzand), welke polder door den Sint Mariaweg doorsneden wordt, den naam draagt van de Mariepolder.

Men heeft gemeend, dat de kerk van het dorp Kadzand aan den heiligen LAMBERTUS was gewijd, en daarom de toren den naam droeg van Sint Lambrechtstoren. Dit ware niet onmogelijk, doch zoude geen bezwaar opleveren tegen het vroeger bestaan van een' anderen naam, wijl het niet zeldzaam is, dat kerkgebouwen bij groote herstellingen of verbouwingen een' anderen schutsheilige kregen. Maar wij gelooven toch door den Sint Lambrechtstoren te moeten verstaan den toren van het oude Sint Lambrecht of Lambertus, een dorp, weleer op Wulpen, in de nabijheid van den Vloere gelegen, en in later' tijd door de zee verzwolgen.

Ook heeft men gemeend, dat Kadzand vroeger den naam van Sint Catherina gedragen heeft. Wij gelooven ook hier, zoo niet aan eene schrijffout, dan aan eene verwarring te moeten denken met het dorp Sint Catelina, dat weleer in de nabijheid van Oostburg lag.

Wij houden het er derhalve voor, dat de oorspronkelijke naam van „het Kadzandsche dorp" Onze Vrouwekerk of Mariakerk is, welke naam later — ten tijde der hervorming? — voor dien van het bloote Kadzand heeft plaats gemaakt.

J. H. v. D.

IX.

PUBLICATIE TEGEN HET ZWEREN.

„Omme dies wille dat mijn heere en de wet ten volle geïnformeerd zijn, hoe dat diverse personen hemlieden dagelijks vervorderen te zweren groote excessive en horribele eeden, ter blamatie en versmadenisse van den almogenden God, Zijne gebenedijde moeder, en al Zijne heiligen, zoo is't dat, omme daarinne te voorzien, men gebiedt van 's heeren en wetswege, dat elk, wie hij zij, hem verdrage van eenige zulke horribele eeden te zweren of te vermonden, op peine en verbeurte van gesteld te wezen op een pellorijn en zijne tonge met een ijzer doorsteken te wezen, zonder dissimulatie.

„Aldus gepubliëerd [te Sluis] den xij^en^ in Meije a°. m.cccc.xcviij, present baljuw en schepenen."

J. H. v. D.

ANTWOORDEN.

Geschiedraadsels. (Zie d. II, bl. 112, vraag 12.) Wij gelooven in staat te zijn, het tweede grafschrift behoorlijk toe te lichten. Een ring van de tasch beteekent hetzelfde als een gesp op een' tasch, dat is: CIↃ of 1000; de henge, hengsels, ooren van vier flesschen, beteekent vierhonderd: cccc; vijf duivenvoeten: xxxxx; negen i: iiiiiiiii, te zamen 1459 uitmakende. In dit jaar overleed ADOLF VII, laatste hertog van Sleeswijk en graaf van Holstein. Zie JOHAN HÜBNERS *Drie honderd drie en dertig geslachtrekenkundige tafelen*, tafel 213.

J. H. v. D.

VRAGEN.

13. — Patronen der kerken onder het voormalige Aardenburgsche en Sluissche decanaat. In d. I dezer *Bijdragen*, bl. 187, wezen wij op den abt van St. Quintin in Vermandois, als patroon der kerken

in het Oostkerker ambacht (waartoe echter verkeerdelijk Moerkerke gerekend is, als ook zelf een ambacht zijnde). Thans willen wij uit dezelfde dáár genoemde bron de patronen der andere kerken in onze streken opgeven. Het Aardenburgsche decanaat, § II, p. 46 van het vermelde boekje, telde in de eerste plaats onder zich Aardenburg, waarvan patroon was het kapittel van St. Baaf te Gend; en voorts nóg op onzen bodem St. Kruis en Heille, die hetzelfde kapittel tot patroon hadden. Heille wordt als verwoest (*destructa*) opgegeven. De andere gemeenten van het Aardenburgsche decanaat zijn alle in België gelegen, en St. Anna wordt onder het decanaat van Damme gerangschikt. Het Sluissche decanaat, onder § VIII gebragt, weleer óók het Aardenburgsche (*olim etiam Ardenburgensis*), was aldus te zamen gesteld:

	Patronen.
De kerk van St. Jan te Sluis. De Mariakerk te Sluis. De Mariakerk buiten de stad (*destructa*).	Het kapittel van St. Baaf te Gend.
Oostvliet (*destructa*).	
Nieuwvliet (*destructa*).	
Zuidzande. St. Pieter [thans St. Piêr]. Kadzand.	Het kapittel der kathedraalkerk te Gend.
Wulpen (*destructa*).	
Groede. Nieuwkerke. Breskens.	De abt van St. Pieter te Gend.
Oostburg.	Het kap. van St. Baaf.
Schoondijke.	De abt van St. Pieter.
Ormans [Osemans] kapelle (*destructa*).	
Gaternesse (*destructa*).	
Heinkenswerve (*destructa*).	
Coxië (*destructa*).	
Yzendijke.	De abt van St. Pieter.

Overigens komen ook nog onder deze rubriek voor Aarden-

burg, Heille en St. Kruis, reeds onder het Sluissche decanaat opgenoemd. Men ziet, al de kerken in ons district, behalve die van St. Anna (Biervliet wordt niet genoemd), stonden onder het patronaatschap òf van St. Baaf òf van St. Pieter te Gend; en dit wel zóó, dat de noordelijke en noordoostelijke, alle aan elkander grenzende plaatsen St. Pieter, en de overige gemeenten, mede ééne aaneenverbondene grondstreek vormende, St. Baaf tot patroon hadden. Daaromtrent zijn nu wel meerdere historische bescheiden voorhanden dan omtrent het patronaatschap van den abt van Vermandois, en minder moeijelijk zal het zijn tot den oorsprong op te klimmen. Ten aanzien van Breskens althans hebben wij voldoende zekerheid (zie boven, bl. 169, 172). Evenwel, de éérste historische grondslag, waarop in andere, vooral de oudste parochiën het patronaatregt der Gendsche prelaten rustte, de bron, waaruit hun dit regt was toegevloeid, schuilt voor ons nog in het duistere. Gaarne zullen wij die duisternis zien opgeheven. H. Q. J.

14. — Gerard Blasius. Hij was, zoo leest men in het *Alg. noodw. woordenb. der zamenl.*, „geboren te Oostvliet, in het land van Cadsand, in het begin der XVII eeuw, studeerde in de geneeskunde te Koppenhagen onder den beroemden Casparus Bartholinus, vervolgens te Leyden, en vestigde zich als Med. Doct. te Amsterdam, waar hij in 1660 Stadsdoctor, Professor en Bibliothekaris der Doorluchtige School werd. Hij stierf in 1682, en liet verscheiden zoo oorspronkelijke als vertaalde geleerde geschriften na; ook had hij verscheiden belangrijke ontdekkingen in de ontleedkunde gedaan, of ten minste den lateren ontdekkers den weg daartoe gewezen. Zijn zoon Abraham Blasius, geb. te Amsterdam in 1650, was insgelijks een kundig geneesheer.” In mijn *St. Anna t. M.*, bl. 91, vv., komt een verhoor voor, waaruit blijkt, dat zekere „meester Blasius,” elders genoemd „meester Blasius Matthijssen,” mede een geneeskundige, omstreeks 1567 te Mude godsdienstige zamenkomsten hield, bijbels uitreikte, de menschen van de Roomsche godsdienst af-

keerig maakte, in één woord „suspect was van heresie." Ik giste, aant. (89), dat zoowel wegens gelijkheid van naam en kunstvak, als wegens tijd en plaats der geboorte in het naburig land van Kadzand — waarin Oostvliet lag, één uur ongeveer noordwestelijk van Nieuwvliet (boven hoorden wij 't vermeld als *destructa*, gelijk het nóg is) — GERARD BLASIUS aan meester BLASIUS van Mude is verwant geweest. Te dezer zake bekwam ik zeer gaarne zekerheid. Het moet niet moeijelijk zijn, bij den roem van GERARD BLASIUS en de talrijkheid zijner schriften, stellige berigten te verkrijgen omtrent zijne afkomst, ouders, geboorteplaats, godsdienstbelijdenis enz. Ons echter is daartoe de gelegenheid afgesneden. Eens zag ik van hem een Latijnsch geneeskundig werkje, op welks titel BLASIUS zich noemt „*ab Oostvliet.*" Voor 't overige werd ons de onzekerheid aangaande zijne familie door niets opgeheven. Ik doe een vriendelijk beroep op allen, die in staat zijn zékere bijzonderheden nopens BLASIUS mede te deelen, dat zij ons daarmede verpligten. Het geldt een' beroemden man, dien Zeeuwsch-Vlaanderen met trots onder zijne kinderen telt, door wien zijn geboortegrond verheerlijkt wordt!

H. Q. J.

15. — **De ladere.** „Zoo wie die wordt bedragen van valscher waarhede, verbeurt vijftig pond, en men zal hem zetten drie dagen in die ladere of in den stok." Zóó luidt eene van Aardenburgs aloude keuren (*Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch Jaarboekje voor* 1856, bl. 15). De stok was een' soort van kooi of muit, waarin men te Gend o. a. de dieven zette, en hen blootstelde aan den spot van het publiek. Wij gissen, dat de ladere een gelijksoortig straftuig zal geweest zijn, doch bekwamen hieromtrent gaarne nadere inlichting. Wie verschaft ze ons?

J. H. v. D.

BIJDRAGEN

TOT DE

Oudheidkunde en Geschiedenis,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

TWEEDE DEEL.

III.

TE MIDDELBURG,
BIJ J. C. & W. ALTORFFER.

1857.

ж

INHOUD.

I. Verhandelingen.

Gedrukt bij J. C. & W. Altorffer.

VERHANDELINGEN.

Il est utile de réunir les documents originaux et les memoires contemporains de ces jours malheureux. Ils rendront possible une histoire complète de cette révolution et permettront d'apprécier un jour les véritables causes d'un mouvement si subit, si général, si animé surtout dans nos Flandres. La haine de la domination espagnole n'explique pas nettement cette inclination si prononcée du peuple pour les principes de la réforme; le mouvement était plutôt réligieux que politique; malgré l'animosité, il restait au peuple un grand respect pour l'autorité souveraine 1.

DE HERVORMDE VLUGTELINGEN VAN YPEREN IN ENGELAND,

GESCHETST NAAR HUNNE BRIEVEN.

Eene bijdrage tot de Hervormingsgeschiedenis van Yperen en Norwich.

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Onder de Zuid-Nederlandsche steden, waar de Hervorming met luide geestdrift begroet en met vurigen ijver aangekleefd werd, moet vooral ook Yperen geteld worden: Yperen, de bisschopsstad, onder de vier leden van Vlaanderen den derden rang bekleedende. 't Was dáár, dat de openbare predicatiën der Calvinisten, in Junij 1566 en vervolgens al nader en nader bij de stad geschiedende en door scharen van duizenden gevolgd, een tal van aanhangers vonden, nadat, niet verre van dáár, in 1562 reeds, op het kerkhof van Boeschepe gepredikt was [1]. 't Was dáár, of om juister te spreken, in den naasten omtrek, dat de woeste beeldenstorm, die dolle uitspatting van het Hervormingsleven, die betreurenswaardige dronkenschap der opgewonden geesten, een aanvang nam, om zich, nadat op den 16 Augustus de kerken der stad geschonden waren, als de ontembare golven van een' stortvloed, bruischend en vernielend, over gansch Nederland te verspreiden [2]. 't Was dáár, dat Petrus Dathenus, de reus der strijders, het Karmelitenklooster vaarwel zeide en door een tal van kloosterlingen gevolgd werd [3]. 't Was dáár, dat op den 20 September eene overeenkomst omtrent de godsdienstoefening gesloten werd tusschen den magistraat en niet

minder dan honderdnegentig Hervormden, die zich met onderteekening hunner handen verbonden: een getal, waarvan zeker verreweg de meesten hoofden van huisgezinnen waren, en waarbij men zich daarenboven vele andere voorstanders der Hervorming denken mag, wier namen, òf omdat zij niet schrijven konden, òf om andere redenen, wij hier niet uitgedrukt vinden [1]. 't Was dáár eindelijk, dat een' schare van burgers hun' vaderstad ontvlugtte, om in het gastvrije Engeland veiligheid te zoeken voor ALBA's schrikbewind en God te dienen naar de inspraak van hun geweten.

Op dit laatste wenschen wij onze lezers opmerkzaam te maken. Wij doen dat naar aanleiding van een vijfenzestigtal brieven, die door de Ypersche vlugtelingen aan hunne achtergeblevene betrekkingen in hunne vaderstad gerigt werden. Die brievenverzameling bevindt zich onder de schatten van het rijke Ypersche stadsarchief, en wij werden er 't eerst opmerkzaam op gemaakt in het keurig stukje over SALOMON FABER van onzen hooggeschatten vriend, den heer I. L. A. DIEGERICK, professor aan het koninklijk atheneum te Brugge en archivaris der stad Yperen. Dat stukje heeft zijne geboorte te danken aan één' dier brieven zelve, een roerend schrijven van den uitgeweken vader aan zijn' nog achtergebleven zoon, dat er in opgenomen is. Hoe wenschte ik, toen ik het met genot en aandoening las, op die geheele verzameling eens het oog te mogen vestigen! En zie, aan dien wensch is op de meest verpligtende en voorkomende wijze door den Brugschen geleerde voldaan. Hij ontvange er mijn' warmen dank voor, en wij twijfelen niet, of hij zal ook dien onzer lezers ontvangen, nadat zij kennis zullen hebben genomen van de groote winsten, die de wetenschap in dezen schat verworven heeft!

Gemelde brieven zijn, gelijk wij zeiden, alle, op weinige uitzonderingen na, geschreven door Yperlingen, die bij de aankomst van ALBA in de Nederlanden naar Engeland gevloden waren — even als zes jaren vroeger reeds velen hunner stadgenooten hadden gedaan [2] — om dáár de godsdienstvrijheid

te vinden, die zij van den dwingeland niet hopen durfden, en de straf te ontgaan, die zij van hem vreezen moesten. Zij zijn gerigt aan vaders en moeders, aan broeders en zusters, aan echtgenooten en vrienden en dierbare betrekkingen. Teedere, warme genegenheid voor die allen, brandende liefde voor het ontvloden vaderland, innige godsdienstigheid, ziedaar den grondtoon, die er zich onafgebroken, vaak krachtig en liefelijk in hooren laat. Zij beginnen meest alle met een' apostolische zegengroet, gelijk zij over 't geheel de uitspraken en lessen der heilige schrift gaarne en dikwerf aanvoeren. Dat zij, bij de vurige ingenomenheid met de Hervorming, die er in heerscht, niet zelden, en somwijlen heftig en bitter, tegen de Roomsche kerk en hare leerstellingen strijd voeren, laat zich gemakkelijk begrijpen. Van daar, dat zij veelmaals de achtergeblevenen òf tot standvastigheid in hunne belijdenis, òf tot verlating dier kerk, òf meer nog tot den overtogt naar Engeland vermanen. Voorts hoort men er slechts ééne stem in over Engeland, waar men gastvrij ontvangen was, waar men een goed bestaan vond, waar men vooral zich verheugde in het ruimst genot der gewetensvrijheid en van 't zoo levendig verlangde voedsel der ziele. Meermalen ook worden tijdelijke aangelegenheden en familiebelangen besproken. Er wordt orde gesteld op zaken, die men, wegens haastig vertrek, onafgedaan had achtergelaten. De schuldeischer verzoekt, de hem toekomende penningen te innen, terwijl de schuldenaar de betaling van het onvereffende verordent. De bezorgde voogd beschikt maatregelen voor de opvoeding van den hem toevertrouwden, maar aan hem ontroofden kweekeling, en de vlijtige vrouwe verlangt de overzending van een onmisbaar, maar in den nood verlaten of vergeten stuk voor haar huisbedrijf. Papieren, kleederen, werktuigen, wij hooren ze beurtelings vragen door een' huisvader of huismoeder, door een' naarstigen arbeider en door een' nijveren handwerksman.

Vraagt men, hoe dit brievental gekomen is onder de bescheiden van het Ypersche stadsarchief, wij willen van den scherpzienden archivaris zelv' daarop het antwoord hooren. „In

1567," zegt hij [1], „na de gevangenneming der graven van Egmond en Hoorne, beval de al te wèl bekende hertog van Alba een algemeen onderzoek naar de beroeringen, in 1566 voorgevallen. Hij benoemde in iedere provincie koninklijke commissarissen, gedeputeerd op het stuk der troebelen, die den last hadden om zich in de verschillende steden te begeven en van de magistraten eene memorie te eischen ter regtvaardiging van hun gedrag gedurende de onlusten. De commissarissen voor het kwartier van Yperen waren de heeren Karel de l'Espinoy en Joos Huusman, raadsheeren in den raad van Vlaanderen [2]. Tot het opstellen dezer memorie van regtvaardiging, later met die van andere steden dienende voor den procureur-generaal Dubois om zijne befaamde beschuldigingsschriften tegen de graven van Egmond en Hoorne te vervaardigen, was de magistraat verpligt zich van alle mogelijke inlichtingen te voorzien. Huiszoekingen werden gedaan; men maakte zich meester van alle brieven en papieren in 't bezit der verdachten, en 't is vermoedelijk aldus dat men zich het aanzijn dezer geheel vertrouwelijke brieven bij de archiven van Yperen verklaren moet." Wij vereenigen ons ten volle met het grond-denkbeeld dezer verklaring, doch meenen tevens het iets verder te moeten uitstrekken. Immers, de verantwoording van den Yperschen magistraat is gesteld ten jare 1567, en een groot getal onzer brieven behoort tot 1568: één zelfs is van 13 September 1569. Deze kunnen dus natuurlijk tot het opstellen der verantwoording niet gediend hebben, maar moeten later bij volgende huiszoekingen zijn opgehaald. Zelfs komt het ons niet onwaarschijnlijk voor, dat de brieven alle te gelijk bij ééne huiszoeking, en wel ná de laatste dagteekening, verzameld zijn. Althans, te Brugge verzette men zich nog in 1568 sterk tegen alle huiszoeking naar verdachte boeken, als strijdig tegen de stedelijke privilegiën, en werden eerst in 1569 onverwachts op hetzelfde uur op bevel van Alba de boekwinkels doorzocht [1]. Zóó mogen wij 't ons ook, ten aanzien der bemagtiging onzer brieven, te Yperen voorstellen. Volgende huiszoekingen, na

eene eerste in 1566, zouden geene of zeker zeer weinige vrucht hebben opgeleverd, omdat men door veilige verberging of geheele vernietiging van alle verdachte papieren, zich wel voor alle gevaar zou hebben gevrijwaard.

Gaan wij thans tot de beschouwing der brieven zelve over. Wij zullen ze doen volgen naar de tijdsorde, waarin zij geschreven zijn, en daarbij telkens het nommer opgeven dat zij dragen in het Ypersche archief. Enkele (n°. 6 en 61), die niet het minste belang hebben, gaan wij stilzwijgend voorbij. Sommige, die ons òf om den schrijver òf om den inhoud van gewigt voorkomen, zullen wij geheel en letterlijk opgeven. De meeste deelen wij slechts hoofdzakelijk mede. Wij zullen er, met bijvoeging onzer opmerkingen, uit nemen wat noodig is tot kennis van de namen der vlugtelingen en hunne betrekkingen te Yperen. Wij zullen er den toestand der emigranten in Engeland, hun leven en zijn, en de gemeente aldaar, zooveel mogelijk, uit doen kennen. Vinden wij iets schoons, iets treffends, iets naïefs, gelijk er zooveel in is, wij zullen 't niet terug houden, al is het geene historie. Geen dorre voorstelling wenschen wij te leveren, maar een tafereel, waarin de personen voor ons leven en de zaken ons aanschouwelijk voor oogen staan. Daarom leenen wij 't oor somwijlen aan de bijzonderheden, die ons verplaatsen te midden van den huisselijken kring, in den boezem der familie, in de zorgen van het dagelijksch leven; en daarom willen wij luisteren ook naar de geloofstaal, gelijk zij zich hier en daar uitspreekt, aandoenlijk en krachtig.

1567 [1].

Karel Rijckewaert aan Olivier de Keeuwere.

Uit Norwich, 4 Julij. (N°. 2.)

„Genade ende vrede van God door Christum Jesum.

„Lieve ende beminde broeder, ic hebbe eenē brief van u ontfanghē, die my zeere verblijde, om dat ic daer vut mercke u liefde tot God ende sijne kinderen. Want de droufheyt die

was niet cleene, die ghy over die verdructe scaepen (als ghy schreeft) hadt; ende hy soude een steenich herte moeten hebben die met den drouven niet drouve en waere. God [gheve, dat *] ghy zoo moght daer duere beweght worden, dat [ghy de] plaetse, da[er zu]lcke tyrannie niet alleene naer den li[chame] maer ooc naer de siele geschiet, vlieden ende schuwen mocht ende gaen daer ghy beede naer siele eñ lichame vertroost mocht werden ende den Heere in sijne kercke dienē. Want dit es de wille des Heerē, dat wy hem alleene dienē zullē; welcke angemerct daer niet geschieden cā om de vervolginge wille, zoo moet mē den raet Chr̄i volghen: vervolgen men, segt hy, u in een plaetse vliet in de ander. God gheve, dat wy gheen verachters des raets Christi bevonden en zijn. Ende oft nu schoone waere dat wy niet vervolgt waeren met eenige vutwendige tyrannie eñ daer omme noch wilden blivē, zoo zouden wy dinckē dat den Heere bevolē heeft, dat wij vut Babilō, vut de Roomsche afgoderie gaen souden. Want hij segt in de apocalips in het 18 cap.: gaet vut, gaet vut, mijn volck, op dat ghy huere sonden niet deelachtich en zijt eñ ontfanct van huere plage. Daer om behoirden wy vut te gaene op dat wy met die werlt ende godloose (communiquirende met huere werckē) [niet] verdoemt zijn. Wy en moetē ooc niet vresen eñ zegg[hen: waer] by sal ic levē etc., maer wy moeten dinckē [dat den Heere] segt: zouct het rijcke Gods eñ sijne gerichticheyt eñ alle dinghē werden u toegevoecht; daer om en sorgt niet wat ghy eeten sult o[fte] drincken, want dat doen die in God niet betrauwen. De Heere geve u genade, dat ghy hem navolgt tot sijnder eere eñ uwer salicheyt. Amen. Met haeste, desen 4 Julij, vut Noortwich by my

„u dienaer *Carle Rijckewaert.*"

„Groet my u beminde huusvrauwe eñ uwe nichte zeere. De Heere beware u."

Adres: „An den eersamē eñ goedē vriendt Olivier de Keewere tot Ypre."

* De woorden tusschen [ ] zijn door mij tot aanvulling, waar het papier geschonden is, naar gissing ingevoegd.

Karel Rijckewaert, van wien deze eigenhandige brief is overgebleven, behoort onder de bekende en beroemde predikanten, die de Hervorming in Nederland bevorderd hebben. Hij was geboren te Nieuwkerke of Neuf-Église in Belle-ambacht, en ook zijn vader was Karel geheeten. Hij zelf liet zich Theophilus noemen en komt onder dezen naam, al of niet met zijn' geslachtsnaam verbonden, veelmalen voor. Niet zóó vroeg als andere predikers zien wij hem werkzaam op het woelig tooneel der geschiedenis. Eerst den 5 October 1566 treedt hij voor ons op, te Yperen. Verzeld door vijf burgers dier stad, de aanzienlijksten en opperhoofden der Hervormden, verschijnt hij in den namiddag voor den magistraat en „deed eed als minister en predikant van die der nieuwe religie binnen dezelve stede." Hij predikte in de Fransche taal. Wat ons daaromtrent gezegd wordt verdient woordelijk medegedeeld te worden. „Op den 1 November," lezen wij, „is Pieter Daeten [Dathenus], apostaat-Karmeliter, gepresenteerd om eed te doen als predikant, vermits zij [de Hervormden] vermogten twee ordinaire en twee subsidiaire [predikanten] te hebben, zoodat Pieter Daeten in 't Vlaamsch was predikende en Caerel Rijckewaert in 't Waalsch, en dit beiden op één' tijd. 't Welk gekomen zijnde ter kennisse van de wethouders, hebben zij eenigen van de nieuwe religie ontboden, met dewelke de voorzeide Rijckewaert compareerde, hun verbiedende twee sermoenen op éénen tijd te doen en mede niet in 't Waalsch. En vermits die van de religie zeiden, [dit] niet te zijn tegen de submissie, is geschreven om advies aan Zijne Excellentie. Waarop Zijne Excellentie heeft ten antwoord gegeven, dat het gansch tegen zijne intentie was, dat men bij Yperen in de Waalsche tale zoude prediken, lastende aan die van de wet, dat zij daarvan insinuatie zouden doen aan de sectarissen, 'twelk ook geschied is; cesserende mitsdien alle Waalsche predicatiën" [1]. In December begon men de Hervormden in hunne godsdienst nog meer in te krimpen. Den 7 dier maand kwamen te Yperen brieven van de landvoogdes, dat zij de predicatiën uit nooddwang had toegelaten, maar daarbij geenszins vergund te doopen, trou-

wen, avondmaal vieren, collecteren, consistoriën en scholen houden; dat zij mitsdien gelastte, dit den predikanten te kennen te geven. RIJCKEWAERT werd dus daartoe met andere voorname Hervormden voor den magistraat ontboden. Zij weigerden echter er aan te voldoen, zeggende, dat hun door EGMOND de oefening hunner godsdienst was toegestaan, 't welk in 't algemeen te verstaan is; dat zij de gemeente niet van de sacramenten berooven mogten; en dat men Gode meer gehoorzamen moest dan den menschen. RIJCKEWAERT doopte en trouwde dan ook vrijmoedig op den volgenden Zondag en predikte den 15 December vóór- en namiddag voor eene ontzettende schare, uit den omtrek toegevloeid en zeer door het voorgevallene opgewonden. Er ontstond een oploop, waarin men zeide dat RIJCKEWAERT gedood of gevangen was, en ontembaar was de geestdrift, die deswegens alom in den omtrek van Yperen ontstoken werd. Doch de prediker was ongedeerd. Hij bleef nog te Yperen werkzaam tot in 't begin van Februarij 1567. Eerst nadat reeds de godsdienstoefening der Hervormden verboden was en men, om de predicatiën te doen eindigen, een regtsgeding ondernam tegen den predikant, als zou hij met een oproerig doel penningen verzameld hebben, ingevolge een besluit, door eenige predikanten en anderen te Nieuwkerke genomen; eerst toen de magistraat uit dien hoofde hem onderscheidene malen, maar vergeefs, vóór zich gedaagd had — eerst toen verliet hij de stad, waar hij vier maanden aan den opbouw der Hervorming gearbeid had. Den 7 Februarij werd hij bij hallegebod ingedaagd, en toen hij, na onderscheidene dagingen, niet verscheen, werd hem de oefening der hervormde godsdienst verboden, totdat hij zich zou vertoond en gezuiverd hebben. Eindelijk op den 8 Augustus 1567 „is Karel Rijckewaert, gezegd Theophilus, bij vonnis van schepenen bij contumacie veroordeeld in den ban van vijftig jaren uit den lande van Vlaanderen, op de galge, en al zijne goederen verbeurd verklaard, wegens de collecte van penningen, instelling van consistorie, administratie van den doop, alles tegen het verbod van Harc Altéze."

Onze brief van 4 Julij toont echter, dat hij toen veilig was te Norwich. Van zijn verblijf aldaar hebben wij nog andere bewijzen. Hij had er ANTHONIUS ALGOET tot ambtgenoot, en 't was uit beider naam, dat MODET de handelingen onderteekende der synode van Wezel, op 't laatst van 1568 gehouden. Ook doopte hij er 30 September van dat jaar het kind van CORNELIS VAN HILLE. In 1569 had de bloeijende gemeente te Norwich drie predikanten, RIJCKEWAERT, ALGOET en ISBRANDUS BALKIUS of TRABIUS, die den 7 September van dat jaar eene kerkelijke attestatie teekenden voor de gemeente van Emden. Dat hij er nog werkte op 30 November 1569, blijkt ons uit een' brief onder de Ypersche verzameling van den watergeus ANTHEUNIS VAN DEN RIJNE, geschreven te dien dage uit Douvres „aen den eersaemen ende wijsen Theophilo Rijckewaerts, minister des goddelicken woordts te Noerdtwijdts." Daaruit kan behalve dat hij gehuwd was tevens nog iets aangaande RIJCKEWAERTS familiebetrekkingen afgeleid worden. „Jorys Questier, u schoenbroeder," luidt het, „es te Calays getrocken den 29 Novembris, ende u schoensustere, de huusvrauwe van Lambrecht Mouton, es thuus ten huuse vanden Duitschen minister." Deze merkwaardige brief zal, hopen wij, afzonderlijk in dit tijdschrift uitgegeven worden.

Thans verliezen wij onzen RIJCKEWAERT ruim negen jaren uit het oog, en wij mogen aannemen, dat hij zich verreweg het langste van dien tijd in Engeland heeft opgehouden. Wij ontmoeten hem in 1578 als predikant te Leiden, en 't was in die betrekking, dat hij de handelingen onderteekende der nationale synode te Dordrecht, gehouden 2 tot 28 Julij te dien jare, op welke synode hij den aanzienlijken post van tweeden scriba bekleedde.

En zie, een half jaar daarna ontmoeten wij hem weder te Yperen, de stad die weleer zijn woord gehoord en hem uitgebannen had. Toen op den 16 Februarij 1579 JACOBUS VAN DER MEERSCH, één der acht stads-kapiteinen te Yperen, die voor RYHOVE de poort geopend had, was overleden, werd zijn lijk

naar de St. Maartenskerk gedragen en voor den predikstoel nedergezet. RIJCKEWAERT beklom den kansel, en, nadat het psalmgezang was aangeheven, sprak hij een' rede uit, die een half uur duurde. — Eene maand later toefde hem een' nog droeviger taak. Op den 11 Maart heeft de hoofdbaljuw voor de stadskapiteinen en hunne luitenants te zijnen huize een gastmaal aangerigt. Onder de genooden is ook SIMON UTENHOVE. Hij geraakt in twist met den luitenant JOHANNES VAN DELFT, valt op hem aan en doet hem aan de tafel zelve ontzield ter neder storten. Men verbeelde zich de ontsteltenis, maar tevens de woede der gasten tegen den doodslager. Straks wordt hij gevangen weggeleid, en bij 't eerste morgenrood van den volgenden dag vergadert de krijgsraad. Geene voorspraak voor den ongelukkige kan baten: want er is besloten, dat daar zóó lang het lijk des vermoorden zal onbegraven staan, totdat de moordenaar gedood is. Zoo wordt dan in de tweede namiddagure zijn doodvonnis uitgesproken, en vóór dat zijn hoofd zal vallen door het zwaard, ziet men KAREL RIJCKEWAERT aan zijne zijde, aan wien de zware last is opgedragen om den rampzalige voor het vreesselijk sterven te bereiden en tot zijn' laatsten oogenblik nabij te zijn. En als het doodend slagzwaard gevallen is, gaat eene lijkstatie henen naar de St. Nicolaaskerk en begraaft den verslagen luitenant onder de zerksteenen des tempels. — Ook in 't begin van 1581 treffen wij RIJCKEWAERT aan te Yperen, als wanneer hij er JOOST VAN LAREN, die er 4 Februarij 1584 als predikant bevestigd werd, ondervroeg toen hij belijdenis van zijn geloof zou afleggen. En schoon wij hem nu niet meer vermeld vinden, wij twijfelen er niet aan of hij is er gebleven tot 10 April 1584, op welken dag, des avonds te negen ure, de predikanten de stad, door PARMA ingenomen, verlaten moesten. Wel is waar, de *Histor. episcop. Ipr.*, meldt: „deze Theophilus was een vermaard Ypersch predikant, van wien wij oude lieden hebben hooren zeggen, dat de Katholiken, na de overgaaf van Yperen aan den koning, zijn lijk ontgroeven en buiten de stad wierpen;" iets, dat anders wel aannemelijk ware, als wij er aan

denken niet alleen, hoezeer de Roomschgezinden te Yperen tegen hem moeten zijn ingenomen geweest, maar vooral dat hij er weleer voor vijftig jaren op straffe der galg was verbannen geworden en dat banvonnis stout verbroken had. Toch gelooven wij, dat de oude lieden, van wie hier sprake is, de dragers geweest zijn eener valsche overlevering, en dat RIJCKEWAERT te Yperen noch gestorven, noch begraven is. Immers, de naauwkeurige TE WATER noemt onder de leeraars, die op het einde der zestiende eeuw de Nederlandsche kerken hebben onderwezen, „Karel Rykwaert, van Yperen gekomen." Intusschen, waar en wanneer hij gestorven zij kunnen wij niet opgeven. De geschiedenis geeft twee naamgenooten van hem op, die mede als predikanten de Nederlandsche Hervormde kerk gediend hebben. Vermoedelijk waren het zijn zoon en kleinzoon, en één dier twee zal het wel geweest zijn, die, naar wij uit een handschrift verzekeren kunnen, predikant was te Oostvoorn en als zoodanig tegenwoordig was op de particuliere synode van Zuid-Holland te Dordrecht, begonnen 14 October 1608. Wat er waar zij van 't getuigenis van JEAN BALLIN, die onzen Yperschen leeraar CHARLES RICHARD noemt, dat hij de eerste plaats bekleedde van de afvalligen des geloofs te Yperen, dat hij aan al de ijdelheden overgegeven was en zich door de gansche stad als een god liet gelden, kunnen wij niet nagaan. Dezelfde noemt als zijn' ambtgenoot te Yperen ROGER DE ROUBAIS, priester-apostaat, eertijds pastoor te Becelare [1].

De familie der RIJCKEWAERTS wordt ook te Yperen gevonden in MARCUS RIJCKEWAERT, den 140sten onderteekenaar van het accoord tusschen den magistraat en de Hervormden, die vermoedelijk ook in den 18den onzer brieven bedoeld wordt; en in WALRANDUS, die, volgens de *Hist. episc. Ipr.* (pag. 33), in 1566 onder de leden van den magistraat behoorde en Roomschgezind was.

OLIVIER DE KEEUWERE, aan wien RIJCKEWAERT zijn' brief schreef, was een man van aanzien en invloed te Yperen. Hij hinkte op twee gedachten, gelijk ons uit den volgenden brief

nog overtuigender blijken zal. Voor hem was dus eene vermaning als RIJCKEWAERT hem deed zeer noodig. Schoon in zijn hart der Hervorming toegedaan, bleef hij nogtans te Yperen. Wij vinden hem dáár niet alleen nog op 4 October 1567, zooals brief 22 ons zal doen zien, maar ook in 1573. Toen in dat jaar eene groote behoefte aan levensmiddelen te Yperen was, waren er sommigen die zich zoutkeeten maakten. „Oliverius Dekewerve," in wien wij onzen O. DE KEEUWERE herkennen, had er eene bij de steenen brug van Boesinge. Daarna vinden wij hem onder de eerste achttienmannen, door RYHOVE aangesteld toen hij 20 Julij 1578 Yperen had ingenomen, en nu onder den naam van „Oliverius de Kawere." Hieruit blijkt dus wel ten duidelijkste, dat hij tot de Hervormden behoorde[1]. Een en ander dat wij uit den volgenden brief mededeelen, die blijkens het opschrift eene „copie" is, zal ons nog dieper in 's mans ziel doen lezen.

THOMAS WILLEMOT aan OLIVIER DE KEEUWERE.
Norwich, 13 Julij. (N°. 47.)

Eene krachtige vermaning aan zijn' lieven en beminden vriend „Olivier de Keuwere," door de liefde van CHRISTUS. Hij hoopte nog goed van hem, ofschoon er „cleene apparentie" was en hij van een „ofscheydt" hoorde. Hij bidt hem vriendelijk uit grond van zijn harte, „om dieswille, dat wy groote conversatie tsaemen ghehadt hebben eñ te meer ōme 't prouffict uwer salicheyt, eñ dat ick wel weet, dat uwe huysvrauwe niet cōtrarie en es ōme tzelve te vulcōmene," dat hij zich niet late verleiden. „Want ick weet wel, dat ghy de Roomsche kercke voor de kercke Christi niet en houdt, zoo ze oock in de waerheyt niet en es. Want de Roomsche kercke" enz. Men mag er dus zelf niet in leven, of zijn kroost in laten leven. Want PAULUS leert: wie zijn huis kwalijk voorstaat is erger dan een ongeloovige. Ook ware het gruwelijk weder te keeren tot wat men eerst uitgebraakt heeft. Van een huis, waar de duivelen uitgeworpen zijn en dat door andere duivelen bezet wordt, is

het laatste erger dan het eerste. „Aldus, mijn bemynde vriendt, en laet u niet verleiden duer eere, duer rijcdōmen, duer de werelt of yet anders. Want men mach niet gheveynsen; want, zoo Salomon seght: God vliet den gheveynsden; eñ men mach metter herte God niet dienen eñ metten lichame der afgodderie; want" enz. ELIAS zegt: hoe lang zult gij hinken? Is God uw God, volg hem, of is het Baäl, volg hèm! Wat zou 't u baten, dat gij de geheele wereld wont en uwe ziel bederven liet? „Aldus slaet u zelfs ziele gae, jae niet alleene u ziele, u gheheel huysghesins, daer ghy hier namals rekeninghe af gheven moet." „Voorts ik advertere u, hoe dat ick ghesprokē hebbe Walrave Maquon [?] eñ zijn huysvr; die seght my, dat ghy pand hebt, ghy mueghet vercoopē" enz. „Ick bidde u, wilt my de rekeninghe overzenden van ons impost, hoe vele dat wy te vooren ofte tachter zijn, eñ hoe dat al met ul. gaet. Ick dyncke wel dat de assyze van de wijn eñ biere niet zeere wel en gaet. Groet my al de broedrs. eñ zusters. Hiermede zijt Gode bevolen."

THOMAS WILLEMOT of WILLEMO was de 5de onderteekenaar van het accoord van 20 September 1566 tusschen den magistraat en de Hervormden te Yperen. Wij verwijzen naar de aanteekening, waar wij van hem, als zoodanig, spraken. Beneden zullen wij nog een' brief van hem te vermelden hebben van 31 Maart 1568. Ook zullen wij later nog iets hooren over de huisvrouw van OLIVIER DE KEEUWERE en over hem-zelven. (Brief 22, van 4 October 1567.)

Thans zou naar tijdsorde moeten volgen een brief van 19 Augustus (n°. 48), geschreven uit Leiden aan „Cornelis Dămas, tinnenpotgieter te Dixmude," door zijn' vader. Evenwel, daar hij alzoo niet op Yperen betrekking en daarbij weinig belang heeft, laten wij hem achter. Slechts vermelden wij, dat er uit blijkt, dat „Beatrijs," zuster van C. DAMAS, en haar man ADRIAAN LAMBERT den 9 Augustus te Leiden gekomen waren, zijnde laatstgenoemde alweder naar elders gereisd, waar hij hoopte

vrij te zijn. De schrijver verlangt, dat zijn zoon en diens echtgenoot te eeniger tijd mogten overkomen en spreekt nog van andere familiebetrekkingen.

JACOB MUUS aan zijne huisvrouw.
20 Augustus. (N°. 58.)

Volgens het opschrift des briefs heette zijne echtgenoot „Neilkin[?]Muus," d. i., naar 't schijnt, NEELTJE: want de naam is onduidelijk geschreven. Zij woonde in de Tegelstrate te Ypeeren. De brief is zonder plaatsteekening. Dat de schrijver echter een vlugteling was blijkt uit zijn gezegde: „alleenlick om de naeme Cristy wille hebic Vlaenderlant ghelaeten eñ ben de voetstappen Cristy naer ghevolcht." Nu wenscht hij ook niets vuriger, dan dat zijne huisvrouw hem volge, en hij toont haar daarvan het pligtmatige en wenschelijke met krachtige en overvloedige woorden aan. „Zo ist," zegt hij, „dat ic u vriendelicke biddende bem up alle vrientschap die ghy t'mywaerts zijt jũnende, dat ghy cōmen wilt daer ic bem, ende ghy hier Godes woort hooren zult predicken, eñ leeren byden welcken wy God zullen dienen naer ons vermueghen. Ende ic en twyfele niet, God die zal ons helpen ende nēmermeer verlaeten. Wy zullen oock de costh wel wiñen; ghy sult u beste doen met spiñen baey ende ic in mijn ampt, zoo dat wy met Godes hulpe gheen ghebreck hebben zullen. Dus volcht my naer, dat bidic u, ende en laetet niet om uwer kynderen wille" enz.

In het lied, getiteld: *Der Geuzen uutvaert*, komen deze woorden voor:

„Charles de Boone [Bouve] sprak zonder abuus,
„Met Jacob Gerard, ten was geen muus." Enz.

Het is zeer mogelijk, dat dit laatste een stopwoord is, gelijk dat waarop het rijmen moet. Men zal echter erkennen moeten, dat het dan al zéér onbeduidend, flaauw en vreemd is. Het vermoeden rees daarom bij ons op, of wij hier ook eene toespeling vinden op den naam van onzen JACOB MUUS, die misschien ook JACOB GERARD heette. JACOB GERARD, dit wilde dan de rij-

melaar zeggen, ofschoon den naam Muus dragende, was toch op verre na geen **muis**, ongeacht, zonder beteekenis.

Pauwels de Coene aan zijne huisvrouw.
Norwich, 21 Augustus. (N°. 9.)

Zij woonde, blijkens het adres, te Yperen „in de corte mersce": doch het is onduidelijk geschreven. „Lieve huusvrauwe," zoo schrijft hij met een' goede hand, „mijnder ghesondtheydt, Gode lof, zy u kẽnelijck, het zelvighe, door Gods ghenade, van u eñ onse kynderkens verhopende. By desen u adverterende, hoe dat ick uwen brief ontfãghen hebbe, die my zeere verblijdt heeft. Maer eer ick voort ga om u mijn meynynghe te keñen te geven, zoo moet ick eerst onsen lievẽ eñ wel gheminden medebroeder in den Heere **Gillis Pardieu** wat bidden, namelijck hoe dat hy zoude willen achtnemen op de sware straffen, die God onvoorsyen over de Nederlanden zenden zal eñ oock over alle rijcken, die het bloedt der õnooselen ghestort hebben." Hierop volgen schriftuurplaatsen, en daarna eene wederlegging van 't geen Pardieu voorwendde, dat hij (bij zijne overkomst) geen gelegenheid hebben zou om zijn brood te winnen, en in Vlaanderen veel zou verlaten. Dit mogt de regel van zijn gedrag niet zijn, maar Gods woord en bevel moest het wezen. Nu wendt hij zich tot zijne huisvrouw, en verlangt vurig, dat zij met hare kinderkens bij hem ware. Hij had gehoord, hoe gevaarlijk het was uit te komen. Daarom beveelt hij haar alle naarstigheid en raadt haar, al wat zij missen kan te verkoopen. Hij zendt haar „een tõne haers [harinks?], dewelcke ick u bidde met den eersten te vercoopen, op dat ghy te haestiger uwe reyse aen nemen moocht. Want de reysen, zoo wy verstaen, zijn daghelix periculeuser, en periculeuser werden zullen, mits dat den duvel te meer rasende werden zal." Hij hoopt binnen kort eene woning te huren, opdat zij, komende, alle zaken gereed vinde, en verzoekt nog, Gillis Pardieu te bedanken voor de groetenis, die hij aan hem geschreven had. Met eenige huishoudelijke beschikkingen eindigt hij.

Wij vinden PAUWELS DE COENE als 28sten onderteekenaar onder het accoord der Hervormden met den Yperschen magistraat. Uit den rang, dien hij daar inneemt, en uit zijn' stijl en schrift maken wij op, dat hij één der Hervormden van aanzien was. — GILLIS PARDIEU weten wij voor 't oogenblik niet nader te doen kennen.

CLAIS VAN WERVEKIN aan zijne huisvrouw.
Norwich, 21 Augustus. (N°. 56.)

Het adres luidt: „An den eersaemen mijn goedē vriēt Clais vā Wervekin, t' Iper in de frirmynuer straete, hudevettere." De onderteekening: „Dē alluwē die ghy wel weet, uwē ghetrauwē vriēt." Onderscheidene brieven zijn aldus, om den naam des schrijvers te verbergen, onderschreven. Daar de brief van 4 October 1567, n°. 15, van dezelfde hand en onderteekend is (zie beneden, bl. 238), twijfelen wij er niet aan of ook hier is C. VAN WERVEKIN de schrijver zelf. Zijne huisvrouw schijnt ons de persoon, aan wie hij zich rigtte. Het adres is derhalve bedriegelijk, maar moest toch aan den brief zijne bestemming doen bereiken. Wij gaan den inhoud opgeven, die in onderscheidene opzigten merkwaardig is. Reeds het bovenschrift is treffend: Genade en vrede van God, den hemelschen Vader, door onzen éénigen Advocaat, Middelaar en Trooster CHRISTUS JEZUS, tot versterking uws geloofs en vertroosting uwer droefheid. Amen. „Lieve eñ wel gheminde in den Heere," zoo gaat het voort, „ghy scrijft my van in Vrieslant te ghaene, het welke veel ongheryver es, dat my gheseit was, zoodat ic te raede niet en vynde daer te treckē, eñ dat duer dat ickt hier tot Noortwijck zoo bequaeme vynde, dat ickt hu niet en zoude cōnē scrijven." De kost is zeer goedkoop en gemakkelijk te winnen, „eñ ghy ne soudt nēmermeer gheloovē, hoe vriedelick dat tvolk tsaemē es, eñ oock de Ynghelschē, hoe minsaemich zy tot onser natie vallē, zoo, dat ghy hier waert met half ons goedt, ghy ne soudt nēmermeer peinsē om in Vlaēderē te cōmē woonē. Aldus bidde ic hu, en laet niet; zent my gheèl

eñ de drie kynderē, eñ ic en bem niet besoorcht met ons kynderē te leevē met het selve ghelt, dat ic hier alleene verterre. Noch bidde ic hu, lieve gheminde, dat ghy niet en laet ghy en cōpt [komt] vā dat de Bamesmart duere [door, voorbij] es, en maeckt hu ut dat vervlouckte pausdō" enz. „Want ic noch dach noch nacht ruste en hebbe [om uwentwil]. Sichtent dat ic sie, dat het hier zoo wel gaet eñ dat mē hier zoo goedts moedts es, es my deese groote onruste an ghecōmē. Want my deese vrymoedicheyt eñ gherusticheyt, die ic hier an elkē sie, tot onruste verkeert om uwēt wille, hu biddende uwer siele eñ onser kinderē saelicheyt gaede te slaene eñ my in ruste te stellē." Kom dan, en zijt niet bezorgd. „Ic en bescicke niet voort te stellė vā handel, tē waere dat Francois Ghijssen eñ ic wat tsaeme ter hant naemē..... Voort als ghy cōpt, zoo brynckt meede, est moghelick, een troch; want mē hier gheene en vint: zy cneedē als [alles] in teelen, twelke zeere zassaem es. En laet niet, wilt my ādwoorde scrijvē, eñ vynt ghy niemant vā Yper sekers, zent tselve ā Pieter Cornewee; die salt my wel beschicken. Aldus weet, dat ic verbeide eñ niet en twyfele, ghy sult my sendė Catelijnken, Saerle eñ Tonijne ..... Onse langhe pottgins zult ghy oock meede packē, uwe coordē ō lywaet ā te hanghē. Wilt ooc coopē twee houten schotelkins o bueter half pondē in te maekē. Want de Nederlander ofte Vlaminghē verbauwē al huerleeder bueter: want se hier al verchs [is]: het eene [schoteltje] om Gryttgin eñ het ander om ons. Weest ghetroost, eñ groet my onse ghevaere eñ wilt se troostė eñ versterkē in dē Heere naer hu vermoghē. Groet in zonder alle onse broederē in den Heere. Hu groetē oock in sonderheit, te weetē Maikin Sincx, Grytgin eñ Callekin ut de gront onser herten. Maikin Sincx licht te bedde; daer was ic ghister avēt by; het [is] een verlichtynghe des hertē by huer te sijne, nemaer het es ā de baete. De ghenaede des Heerē Jhesu Cristy" enz.

„Clais van Wervicken" vinden wij als dengenen, wiens kind, kort na 28 September 1566, door den predikant ROBERTUS FLAMINIUS te Yperen gedoopt was, waarvan aan EGMOND door den

Yperschen magistraat werd kennis gegeven. „Egidius van Werveke" werd in 1575 tot magistraatslid te Yperen aangesteld [1]. — François Ghijssen zal wel dezelfde zijn als Guussen, dien wij als den 13den onderteekenaar van het Ypersche accoord aantreffen en vermeld hebben in de aanteekening.

Andries en Tanneken van der Haghe aan hunne ouders. Norwich, 28 Augustus. (N°. 7.)

De brief is geadresseerd aan „Liven van der Haghe, wonende in de Aelmossennierstrate", maar spreekt, hoezeer inzonderheid tot den vader, ook tot de moeder en de broeders en zusters. Het is eene hoog ernstige en krachtige vermaning om over te komen en niet langer, wegens tijdelijk voordeel, te aarzelen. De treffendste uitspraken der heilige schrift worden daartoe aangevoerd en een aandoenlijk beroep gedaan op het geweten. Met de teêrste bezorgdheid wordt de vrees er in uitgesproken, dat hunne ouders, die nogtans zoo goede kennis der waarheid hebben, zich zullen laten wegslepen ter dwaling. „Dus, lieve vadere," luidt het, „eist dat ghy noch uwe comste vertraghen wilt, segghende, dat ghy eerst u schuldenaers te vreden doen moet, weet hoe dat uwe schuldenaers, Pieter Keerle eñ Steven de Mol, hier zijn, de welcke zelve grootelix begheeren dat ghy cõmen zoudt, eñ zy zullen met u wel accorderẽ. Ende aengaende vã u ghetauwe [van der Haghe was dus een wever] te vercopen, wilt dat niet doen; want uwe broeder zoude dat wel bewaren. Wilt oock niet besoorcht zijn om uwen cost te winnen; want, Gode lof, hier es groote neerynghe, eñ ick eñ mijn broeder zullen u in alles wat wy vermoghen in gheenen noode laeten, maer bystaen. Weet oock hoe dat mijn broeder ['t is Tanneken, die schrijft] wel een maendt cranck gheweest heeft eñ nu, Gode lof, wat opghecõmen es. Wilt groeten Lieven van de Walle met zijn wijf, niet vergetende ons grootmoeder, ooms eñ moyen, tsamen met alle onse vryenden." In een naschrift nog drukt zich het zorgvol kinderhart roerend uit. „Wij bidden u, als gij te Nieuwpoort komt, dat

gij zoudt willen komen in een schip dat naar Yarmouth trekt, want anders zoudt gij een' dag meer varen. Want als men naar Sandwich trekt kost het dubbel, als men dan moet naar Norwich trekken. Maar ik hebbe een stuk gouds. Ik hadde 't willen in den brief zenden; maar als gij te Norwich komt, ik zal 't u geven, al ware 't dat gij niet een oort haddet. Als gij in Norwich komt, geld zal u geworden."

Het geslacht VAN DER HAGHE is ons niet bekend. — STEVEN DE MOL vinden wij, onder n°. 71, bij de onderteekenaars van het Ypersche verdrag met de Hervormden. — JOOS DE KEERLE onder n°. 128. — LIEVEN VAN DE WALLE troffen wij niet aan, doch des te meer anderen van dien geslachtsnaam. Wij komen er op terug, bl. 248, bij brief 23 aan ANDRIES VAN DE WALLE.

LEONARD KEERLINCK aan VICTOR DE VINCK.
Norwich, 31 Augustus. (N°. 62.)

DE VINCK schijnt des schrijvers zwager geweest te zijn. Immers, hij noemt hem „lieve eñ bemijnde compere," en gebiedt zich hartelijk in „u goede gratie, desghelijcks an uwe lieve huisvrauwe, mijn ghemynde sustere." Uit een en ander mag men vermoeden, dat hij een koopman in laken en ellegoederen te Yperen geweest en gansch niet onbemiddeld was; en 't is met betrekking daarop en op andere huishoudelijke belangen dat hij aan DE VINCK eenige schikkingen opdraagt. Voorts vervolgt hij in dezer voege: „Aengaende dat ghy my overscrijft dat ick u schrijven zoude, hoe dat het hier metter neeringhe gaet eñ oft ghy hier den cost soudt cōnē ghewynnē, ick hadde beter betrauwen van uwen gheloove ghehadt; want het is een cleen betrauwen dat ghy up Godt hebt, ja oock eene cleene liefde die ghy tot den woorde Godes hebt, dat ghy eerst wilt versekert sijn van het tijdelijcke eñ als danne peynsen om het eeuwyghe; daer ons onsen Heere eñ Salychmaker Jesus Christus al anders leert, segghende: soect het rijcke Godes eñ sijne gherechticheyt, eñ het andere sal u toeghewoorpen wesen. Eñ daeromme bidde ick u, dat ghy soo seere niet en soorcht voor het tijdelijcke, dat

ghy het eeuwighe vergheten wilt." Hierop laat de schrijver met scherpe woorden de vermaning hooren om toch niet de Roomsche kerk aan te hangen. En ook hij deelt in de vrees, die wij in vorige brieven reeds vonden uitgedrukt, „dat over Vlaenderen een groote straffe cōmen sal." „Eñ soo ghy tuwen rade vyndt dat ghy overcōmen wilt, ick en twijffele niet, ghy en sult met uwe kinderen wel den cost winnen; want men hier meer coopt om een stuiver dan, soo ick hoore, t' Yper om drie. Eñ soo ghy cōmen wilt, soo haest u voor den wyntere, eñ en brinct niet mede dan dat men hebben moet om huis te houden; want de vrechtē sijn diere. Mijn huisvrauwe, uwe lieve sustere, doet u lieden alle te samen seere groetē, u biddende, vynt ghy bequame middelle, dat ghy het lijnwaet dat te Bertelmeeus van Peenens es al wilt over seynden.... Gheeft Baerbele inde Cauwe, onse sustere, het laken." Hij verzoekt de groete aan zijn' vader, moeder, broeders en zusters en alle goede vrienden „eñ Pieter Navegeer met sijnen broeder Jooris, hemlieden biddende vut mijnder naeme, dat sy hueren roep waernemen, overmerckende al is God lancmoedich, beermhertich eñ genadich, dat hy oock is een rechtvaerdich rechter, straffende die sijnen name vergeten, eñ dat het beginnen niet en ghelt, maer het volheerden."

Wij kennen Leonard Keerlinck niet. — Victor de Vinck, die, volgens 't adres, woonde „in de Elverdingstraete tegen over de grauwe susteren tot Yperen," was denkelijk vermaagschapt aan Willem de Vinck, die de 106de onderteekenaar was van het verdrag met de Hervormden, van wien wij straks een' brief van 2 October zullen onder het oog hebben. — Nicodemus Navegheer was de 184[ste]. Zie wat wij van hem en zijne naamgenooten gezegd hebben in de aanteekening, en melden zullen bij den laatsten onzer brieven. Onder die naamgenooten vinden wij mede een' Joris; maar Pieter zoeken wij er te vergeefs. — Ook Bart. van Peenen is voor ons onderzoek verborgen gebleven.

CLEMENT BAET aan zijne huisvrouw.
Norwich, 5 September. (N°. 57.)

Het schrift is onduidelijk en slecht. 't Is daarom ook niet zeker, dat de naam juist gelezen is. Het adres luidt: „Tot Ypre ter berde [?] poorte om 't wijf van Clement baet [?]." Hij geeft aan zijne beminde huisvrouw en kinderen berigt, dat hij den 3 September te Norwich gekomen is, alwaar hij zeer blijdelijk is ontvangen van „Clement [?], van Tanne moeye en haren man, Jan Langedul, Tomaes Vilgemo [1], meester Pieter de Smet, Franchoys Tybaut, Tomaes Bateman, Jan Bateman, Claeis Victoor ende meer andere, ende zijn zeer verblijt van mijn comste." (De punctuatie is door mij aangebragt.) Hij verlangt, dat zijne vrouw verkoope wat zij heeft en overkome. Er is goede nering „in de baey, eñ ic zal zien om een huus, al zo haest als ic mach, om ons in die neringe te behelpen; want daermede den cost te wel te winnen es. Ic gaen doen maken een baey ghewant teghen uwe comste.... Brinct mede al u cleerẽ eñ u dochters cleerẽ: want men daer wel hebbelicke gaet." Ook huisraad enz. verzoekt hij dat ze medebrenge. „Ende doet dit al bryngen ten niewen damme ende gaet ter Nieupoort inde halve mane: de vrauwe zal u wel behelpzam zijn... U zuster laet u weten, dat Lein niet en cõme õ zijn ambacht te doene; want men daer niet en doet dan baeywerken... Doet my Flips kuen [?] zeer groeten, Pieter de Pers mijn goeden vrient, Pieter Priem, Cornelis Henderickz., Christiaen van de Stene, Jakijs de Muelene, Jooris Boontam ende Jan Spene. Ende ic laet u weten, dat wy wel blijde ende vroeylijk zijn met mal cander. Godt verlene uleder zulck een minzame vrede eñ vruecht als wy in Norewijck hebben; het esser lievelic, vredelick om 'twoort te hooren ende om [voor] die gherne werckken den cost te ghecrijghen."

Uit alles blijkt, dat de schrijver niet onbemiddeld en, wegens zijne betrekkingen met de voornaamste Hervormden, geen onaan-

zienlijk man was. Het doet ons leed, dat we niets meer van hem weten. — Des te beter kennen wij JAN LANGHEDUL en THOMAS WILLEMOT. Zij waren de 4de en 5de onderteekenaar van het Ypersche verdrag, en wij spraken van hen in de aanteekening. — Meester PIETER DE SMET kennen wij niet. — FRANCHOIS THIBAUT is onder n°. 84 door ons in de aanteekening vermeld. — THOMAS en JAN BATEMAN zullen wel behoord hebben tot het geslacht, onder n°. 105 besproken, en CLAEIS VICTOOR tot dat van den 14den onderteekenaar. — Van JOORIS BOONTAM zie beneden, bl. 248. — CHRIST. VAN DEN STENE was welligt verwant aan de aanzienlijke Ypersche familie VAN DEN STEENE, waarvan wij bij n°. 52 der onderteekenaars melding maakten.

Er is nog een brief van 5 September 1567 (n°. 63), gerigt door JAN COELEN aan KAREL, den zoon van JAN MOENT, te Langemarcke, van wien de schrijver zich oom noemt. Hij is ontevreden op zijn' broeder PIETER, omdat deze, zegt hij, u weg genomen heeft zonder mijn consent en gebragt onder de Papisten. Hij rigt tot hem de krachtigste raadgevingen, dat hij zich getrouw houde en zich van daar make en zich begeve naar Antwerpen of Nieuwpoort en kome te Londen. Dat de schipper, zoo schrijft hij, u alle onkosten voorschiete; ik zal 't hem wedergeven. Zorg, dat gij 't heimelijk doet. Alleen de huisvrouw van MAXIMILIAEN of de brenger dezes briefs mag het weten. Doet gij dit, zoo zult gij een discipel des Heeren zijn, en de Heer zal u zegenen, gelijk hij JACOB zegende! — De brief is uit Londen geschreven, en daar hij niet tot een' Yperling gerigt is, behoort hij eigenlijk niet tot ons onderwerp. Ook hier intusschen zien wij, gelijk we reeds meermalen opmerkten, dat Nieuwpoort de veel gewone haven bood, van waar de Vlaamsche vlugtelingen naar Engeland overstaken [1].

WILLEM BRICXES aan zijne huisvrouw.
Norwich, 1 October. (N°. 26.)

Hij verlangt, dat zijne huisvrouw vrage aan „onse zuster tot sinte claeren," om de weide te mogen behouden, totdat hij in

't land kome of totdat de pacht uit is. Adres: „sy ghegheven an Jaquez de Bure, pensier inde langhe mersche, om voort te beschicken an de huusvr. van Willem Bricxes tot Ypre." Onderteekening: „By my Thibault vuter naeme van Willem Bricxes." Wij denken aan een' liefdedienst van onzen François Thibault jegens een' stadgenoot, die niet schrijven kon.

Gilles de Vinck aan zijn' broeder Mahieu de Vinck. Norwich, 2 October. (N°. 19.)

Wij stellen dáárom, dat deze brief uit Norwich geschreven is, schoon het nergens is uitgedrukt, omdat er in gewaagd wordt van „de comste van Jakes Roliers wijf," die, zooals we straks uit den brief van haar-zelve vernemen zullen, den 29 September te Norwich was aangekomen. Mahieu de Vinck woonde, volgens het adres, te Yperen achter het vleeschhuis, „naest den droghen boom." De schrijver bedankt zijn' lieven en beminden broeder voor zijn' brief en alles wat hij hem had gezonden door „Wulffaert Boeteman." Er blijkt uit zijn schrijven, dat hij vroeger ook in Frankrijk geweest was, en hij zegt, dat hij dagelijks is „int hoof van den duuck van Nortfoock [Norfolk], den welcken es eenen naest de coneginne." Hij verzoekt zijn' groete aan zijne moeder, broeders en zusters, ook aan „Victor ende sin husvrouwe." Wederkeerig brengt hij de hartelijke groete over van „Caerle ende Mortin ende Jaques Rolier ende sin wijf ende Jan Langhedul." Overigens is er voor ons niets belangrijks.

Wij houden het daarvoor, dat wij hier Willem de Vinck den 106[den] onderteekenaar van het Ypersche accoord met de Hervormden, hooren spreken. Hij moet tot de aanzienlijken onder de Hervormden behoord hebben en was ongetwijfeld vermaagschapt aan Victor de Vinck, dien hij laat groeten, aan wien de brief van 31 Augustus gerigt was. (Zie boven, bl. 229.) — Wolfaert Boeteman was de bootsman of schipper, met wien doorgaans de brieven naar Yperen werden medegegeven of die ze in Engeland uit Yperen bestelde. Hij was een vertrouwd per-

soon, die ons nog meermalen zal voorkomen. (Verg. vooral den brief van 3 October 1567, n°. 45.) Vermoedelijk was hij Hervormingsgezind. Er is ook een WULFAERT BOUTEMAN, een Roomschgezinde, van wien wij spraken bij den 105den onderteekenaar van het accoord, in de aanteekening. 't Is echter ook mogelijk, dat dit dezelfde persoon is geweest.

FRANCHE DE CUUPERE aan BOUDEWIJN DE CUUPERE.
Waarschijnlijk uit Norwich, 2 October. (N°. 30.)

Hij noemt BOUD. DE CUUPERE zijn' veel beminden oom, en wenscht ook diens huisvrouw en hun geheele gezin zaligheid. „Vreest den Heere," dat is zijn eerste, nadrukkelijk woord, boven zijn' zegengroet geschreven. Hij had uit den brief van 30 September verstaan, dat zijn oom zijn „alaeme," d. i. zijn werkgereedschap, door zijne schoonmoeder in bewaring genomen, den 27 Augustus had afgezonden; 1 October had hij 't ontvangen met „Wulfaert Boeteman, den schippere." Hij schijnt een timmerman geweest te zijn. Zijn oom was, volgens 't adres, een molenmaker, wonende „in de Elverdincstrate." Hij verzoekt, eenig hout te verkoopen en het geld met W. BOETEMAN over te maken. Hij eindigt met groete aan al zijne vrienden, zijne schoonmoeder, JAN DE VONT, AUGUSTIJN VAN BESELAERE, JAN VAN HOUTTE en diens vrouw en kinderen, en voorts aan „allen die uwe liefde wel kent."

JAKEMIJNKE VAN GHESTE aan P^{R}. VAN DEN BROUCKE.
Waarschijnlijk uit Norwich, 3 October. (N°. 42.)

Zij schrijft aan haar' beminden oom en moeije. Weet, zegt zij, dat ik uw' brief ontvangen heb, waarin „ghy my scrijft, dat ic mijn ouderen nyet onderdanich en bem, het welke my zere let es; maer ic vynde in de scryft, dat ic Godt mer ghehorsam moet wezen dan den menschen: Actorum, in het V°. Noch lesen wy by Mateye, in X°.: wye nyet vader, moeder, laent, zant verlaet om mijnnen wille, dye en es my nyet werdyc. Voert scryeft ghy my, dat ons predecanten valsche proffeten zijn,

en dat in de lasten daghen valsche proffeten commen zullen en dat menze kennen zall an haer vructen. Maer, oom, ic bedde u, beprouven alle ghesten; maer lest Tymoteyom in het iiij capytelle, waer an men kennen zal: verbyeden het huwelijc" enz. Voorts schrijft gij mij, als ik niet huiswaarts wederkom, dat gij mij „bastadeghe maken zult in mijn vaders goet." Wanneer gij dat doet, bid ik u, dat gij daarin uwe ziel in uwe consciëntie niet zondig maakt. En doet gij 't, het zij zoo, ik verwacht een eeuwig goed. Voorts, ik bid den Heer, dat Hij uw hart verlichte en tot de kennis der waarheid brenge, en ik loof den Heer, dat ik hier ben. God spare u in deugden!

De schrijfster was welligt verwant aan JACOB GHEESTEN, den 103[den] onderteekenaar van het Ypersche verdrag. Haar brief is blijkbaar uit 1567, schoon er evenmin een jaartal als plaats bij staat. — PIETER VAN DEN BROECKE woonde, volgens 't adres, te Yperen „in de mane," en behoorde ongetwijfeld tot de familie der VAN DEN BROECKE's, waarvan wij bij den 88sten onderteekenaar in de aanteekening hebben gesproken. Lezen wij op vele andere brieven een „videatur" van de hand der inquisitoren, geen wonder, dat wij hier ook van die hand op 't adres lezen: „Videatur ter excuse van den oom Pieter van den Broucke."

CHRISPIJN POLDERMAN aan FRANÇOIS VAN DEN KASTEELE.
Norwich, 3 October. (N°. 45.)

Hij begint met zijn' vriendelijke groetenis aan „u, mijn beminden broedere eñ uwe huysvrauwe," en laat weten, dat „wy beede," waarmede hij zeker zijn' broeder, straks te noemen, bedoelt, in „goeden doene" zijn. Hij had de kleederen wèl ontvangen, en alles wat hem vriendelijk toegezonden was. „Eñ voorts van het geld, dat ghyleeden my ghesonden hebt by Hans Rookus, dat hebbe ic ontfanghen, eñ my es ooc kẽnelic, dat ghy Mahieu Priems huysvrauwe den halven reael betaelt hebt, alzo Mahieus wijf my zelve ghèseyt heyft..... Indien dat ghyleede zelve niet en kompt, zoo zent my mijnẽ zwartten rock by Wulfaert Boetemã als hy eerst kõmen zal, ofte eenen anderẽ

zeekerē boode, die ghyleeden betraut, indien dat Wulfaert niet meer en quame. Eñ voorts zoo laete ic u weetē, hoe dat Franssen mijn broeder besteet es met eenen wullē vanden schoore [?] eñ strijct baeyen eñ wynt voor het jaer ij £ grooten eñ den goeden kost; zoo en zoorcht voor ons niet: wy zullē het besste wel met elcandere doen alsoo den eenen broedere den anderen behoort te doene..... Blijft altijt in de vreese des Heeren."

Het adres luidt: aan FR. VAN DEN KASTEELE, „by het 's gravē wal tot Ypere." OLIVIER VAN DEN CASTEELE vinden wij den 25sten onder de onderteekenaars van het Ypersche verdrag met de Hervormden.

De huisvrouw van JAQUES ROLLIER aan haren zoon TORKIN ROLLIER.
Norwich, 3 October. (N°. 16.)

„Ghescreven den iijen in Septembere xvc. lxvij, by huven moeder de husvrauve van Jackis Rollier," zoo luidt het onderschrift. Blijkbaar echter moet het 3 October zijn, omdat zij meldt, dat zij na zeer goede reis in gezondheid „ghearivert zijn tot Noortwick den xxixen in Septembre xve lxvij." Zij verzoekt, het een en ander in bewaring te geven aan de huisvrouw van „Aderiaen Waleven of iemant anders dat wel bevaert es, of dat Wlfacrt Boeteman gheven..... Wilt my compere Gilles Horme en ons ghevare segghen, dat varkin en morkin doet hu hertelick zere groeten..... Wilt niet vergeten, dat ghy Jackis alle de raubonnetten zent."

In het bovenstaande herkennen wij ADRIAAN WALEWEIN, wiens huisvrouw zich dus thans nog te Yperen zal bevonden hebben. De volgende brief, van dezelfde schrijfster, zal ons doen zien, dat ook haar man te Norwich was. Wij geven hem geheel weder.

Dezelfde aan INGHELE NECKEBAERT.
Norwich, 4 October. (N°. 22.)

„Eersamen eñ bemynde Ingele Neckebaert, ic ghebiede my jonstelick an hu ende an hu bemynde husvrauwe, hu avertcrende van alle onse ghezonheyt, by den wilcken ic hoobe dat

met huleder es. Inghele, ic hebbe onsen predekant ghesproken, ende doet hu hertelicke zere groeten ende zoude hu eenen brieff ghezonden hebben, maer ten was hem niet moghelick. Ende wilt alle onsse ghebueren segghen, dat Jackis en ic hemlieden jonstelic zeere doen groeten ende dat wy in een goede passage wonen, daer zeere wele wolck liet [zeer veel volk voorbijgaat: van het oude liden = gaan], ende es by der maert [markt] en by de kerke. Ghescreven met hassten den iiij[en] in Octobere xv[c] lxvij.

„By den alhuven de husvrauwe van Jackis Rollier, bynnen Norvick.

„Inghele, wilt onse ghebueren, de husvrauwe van Olevier de Keuwere seggen, dat ic haer hertelick doen groeten en an Olevier haren man, en datse altijt passentelick verdrache: den Heere zalt alle be[s]cicken naer zijnen wille."

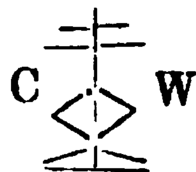
De zinsnede betrekkelijk den predikant is onderschrapt, en op het adres is door den inquisitor geschreven: „Te vernemen wye desen Inghel Neckebaert is." Wij vernamen het niet, maar weten alleen, dat „D'h[er] Laureins Necquebaert", in het tijdperk der Hervorming te Yperen 1579—1584, uit die stad naar St. Omer week, om er de Roomsche godsdienst te belijden [1]. — Olivier de Keeuwere kennen wij reeds, en wij vinden hier een treffend woord voor zijne echtgenoot in hare omstandigheden. (Zie boven, bl. 215, vv., 222.)

Jooris Berendt aan zijne huisvrouw.
Norwich, 4 October. (N°. 14.)

Hij meldt de goede ontvangst van haren brief en al 't gezondene, en geeft op wat hij nog meer verlangt. Herhaaldelijk drukt hij zijn' wensch uit, dat zij zoo spoedig kome als mogelijk is. Hij verzoekt zeer de groete aan „al onze vrienden ende ghebuers, zonder te vergheten Clarkin Meye [moye?] met al haer huusghezin; en zegt Jacob de Hoemaker, dat zijn dochter hem zeere doet groeten." Hij was een bemiddeld man, blijkens de vermelding van zijn veel en kostbaar huisraad en werkgereedschap.

Clais van Wervekin aan Jooris Tooris.
Norwich, 4 October. (N°. 15.)

Eene naauwkeurige vergelijking van het schrift heeft ons ten volle overtuigd, dat de bovenstaande brief van 21 Augustus, n°. 56, bl. 226, mede van Cl. van Wervekin is. Wij verwijzen derwaarts onze lezers. Het blijkt ook hier, dat de schrijver zeer bemiddeld was. Immers, Tooris noemt hij zijn' „goeden hanscnecht" of „hauscnecht." De brief, zegt de aanteekening van den inquisitor op 't adres, „sprect van coopmanschepe van vachten." Zoo is 't ook. „Ic bescicke te gaen vachte plocke," schrijft hij, en wij kennen den schrijver reeds als „hudevettere." Ook zijn net en zeer duidelijk zegel vertegenwoordigt ons iemand van zekeren rang in de maatschappij. Het is, in een' kring, aldus:

Zijne echtgenoot, aan wie wij gelooven dat hij den ons boven vermelden brief schreef, was ook thans nog te Yperen. Aandoenlijk is wat hij omtrent haar van zijn' knecht verzoekt: „groet my mijn husvrauwe. Want ic weet wel, dat uwe husvrauwe de mijne zeere lief heeft. God wilt beeterē! Blijft Gode bevole."

Joos Daten aan Jan Harberdin.
4 October. (N°. 20.)

Zeer merkwaardig is deze brief èn om den schrijver èn om den inhoud. De schrijver toch, Joos Daten, één der bovenste onderteekenaars, de 12de, van het verdrag, door den Yperschen magistraat met de Hervormden gesloten, was hoogst waarschijnlijk een naauw aanverwant van Pieter Daten, den wijd vermaarden Petrus Dathenus. De heer Diegerick gist, dat hij diens broeder was [1]. Jan Harberdin schijnt met zijne zuster, Maeiken, te zijn gehuwd geweest. Maar ook de inhoud des briefs verdient al onze aandacht. Immers, zoo forsch en hard en onbuigzaam zich de krachtige geest van Dathenus gewoon was te uiten, zoo aandoenlijk en verkwikkend ruischt ons hier de adem der zachtmoedig-

heid, der liefde en der verdraagzaamheid tegen. Wij willen den brief in zijn geheel opgeven, zonder er éénige aanmerking bij te voegen. 't Is eene taal, die zelf zoo luide spreekt als liefelijk.

„De ghenade des Vaders ende de liefde des Sons eñ de ghemenschap des heilighen ghest zij met u allen, door Jesum Christum, onsen Here ende Salemaker. Amen.

„Ick Joos Daten ende Calleken van Ackere, min lieve husfrauwe, vrindelicke groetenisse an u Jan Harberdin ende u husfrauwe. Mijn beminde vrint, eñ Maeiken, mijn lieve sustere, mijn vrindene, ick late lieder weten, dat wij fraey ende ghesont zijn; daer of love ick God door Jesum Cristum, alzoo ick verhope dat met ulieder es. Maer mij verwondert, dat ghylieder ons alzoo vergiet, dat ghy ons niet oover een schrift [en schrijft] of ghy fraey eñ ghesont zijt. Het sinct [schijnt] dat wy malcandere niet een bestaen, om dat ick ende mijn husfrauwe een ander ghelove hebben dan ghy lieder. Nochtans een verghete ick u niet noch mijn wijf u niet. Maer God sal het ordelen wye het beste ghelove heeft. Daer omme een laet ons malcandere niet vergheten, maer altijt den Here onsien, God voor malcandere bidden, op dat God den ghinnen die verdoelt zijn zoude willen bekeren. Ende den Here verlent my, dat ick de cost wel winne om de costen ende clederen, eñ het principale het wort Gods, 't welcke es een craech [kracht] ter salicheit die daer an ghelof. Ende ick late u weten, dat ik u twe casen zende bij Wlffaert Boeteman. Die ghiefte es clene, maer de mensste [meenste, meening] es ghoet. Niet meer op desen tijt; dan God zy met u lieder, amen. Gheschreven den derden dach na Bamesse [4 October] in jaer ons Heren 1567.

„By my *Joos Daten*, u schamel dienare wat ick vermach twen besten."

Adres: „Desen brief salmen gheven tot Ypere an Jan Harberdin op de maert."

N°. 24, van Christiaan de Langhe, geschreven in October 1567, is ongeteekend en van geen belang.

TYPER aan LAZARUS.
2 November. (N°. 55.)

De brief handelt over het verkoopen van „hommele", d. i. hop, en de schrijver noemt LAZARUS zijn' goeden vriend. Hij zegt, dat hij den brief ontvangen had van den dienaar van LAUWEREINS DE GROOTE. „West God bevolē. Met haest, desē allerzielen dach 1567. Scuert desē brief. Wy hebbē ontfaē xxij £, xij grotē. Uwē dienaer eñ vriendt Typer." Dit „Typer" staat onderaan afzonderlijk als naamteekening. Wij zouden anders vermoeden, dat het beduidde: t' Yper = te Yperen. Doch de volgende brief, met hetzelfde schrift, aan denzelfden, is klaarblijkelijk uit Engeland geschreven. Het adres luidt: „An Tanekin vañ Dorste, borduereweghe, om te gheven Lasarus met dē zelvē desē brief; Pieter bestelse mede. Vaert wel."

Dezelfde aan denzelfden.
6 November. (N°. 54.)

„Eersame ende beminde, mijnē goedē ghetrauwē vrient Lasarus. Ic soude u wel veele scrijvē, maer dē tijt en stater niet naer; maer met goeder hertē wat ic vermach es voor u. Wy hebbē u gescrevē vanden ontfanck eñ anders. Wy wonen hier [te Norwich?] inde Hoochstrate int huus van meester Thomaes, eē zeer schone prinselicke plaetse. Ic ben hier int schoonste vanden huze stille alleene, met eē schone camer al ghestoffeert eñ twee kamerkins aen sijde ter vertreck aē ons camer, eñ eē schoon plaeysant hof voor my, eē schone kelder: ic en soude in Yper gheē schoonder woenste vindē; met eē plaese int middel, eē boghaert, ghemeene weye, hove etc. Wy waendē te loopē inde wildernesse, eñ de Heere heeft ons ghebracht inne tlant vā belofte. Hem zy lof eñ prijs vā ewicheyt tot ewicheyt, amen. Beminde vrient, ... ic hoope ghy mocht dē tijt noch ghecrighē ons vrymoedelic te comē beziene, eñ wort ghecomē [zijt wel gekomen, welkom] als broeder, alle eere bewijsende God voore. Mijn lieve, ic wilde dat ghy Jaques Venant dedet hertelic groetē eñ ic en crijghe niet meer mare vā hem: hy heeft my

gheheel verghetē... Mijn huusvrouwe doet u hertelic groetē en̄ wilde u noch wel te haerē huuse festierē te Godes eere. Voort, mijn goede vrient, Anthonis Paerdieu zijn goet licht hier, en̄ ic en crijghe niet wat daer mede zijne meninghe es; hy en heeft niet ghescrevē, dan dat ic eenē brief van Nieupoort hadde zonder bescheet; ic wil elke vrienscap doē daer ic mach; zecht hem groetenesse en̄ dat hy my bescheet sende. Doet ons groetē alle goede vriendē, en̄ ic biddu, groet my moeder zeere en̄ vertroost huer inne huer benautheyt, want de vrauwe bedijdet oudt, ende my duert vā huer dat icxse niet trooste en̄ mach. Ic soude huer vele scrijvē, maer ic laet omme den tijts wille. God salt eens anders bescickē naer zijn heileghe wille. Dat Kallekin, mijn dochter, scrijve, hoet met grotevrauwe staet. Groet ons hertelic Mathijs Hallinck vā Belle: hy zal de brievē vā mijn dochter my wel bescickē. Meester Robert doet u en̄ grotevrauwe zeere groetē en̄ Jaques Venant oock. Doet meester Daneel Hemleen groetē." Enz.

Het adres luidt: „Andē eersamē Lasarus." Uit dit weinig bestemde besluiten wij, dat de brief welligt ingesloten is geweest of met vertrouwde gelegenheid verzonden. Gesteld, dat hij uit Norwich naar Yperen geschreven is, dan woonde „meester Robert," onder wien wij Robertus Flaminius (zie de aanteekening over den 1sten onderteekenaar van het Ypersche verdrag met de Hervormden) verstaan, thans nog niet te Sandwich, van waar hij later als rector te Middelburg beroepen is; dan was ook Jaques Venant, de 8ste onderteekenaar van het Ypersche verdrag, en alzoo één der hoogsten, niet gevlugt, maar te Yperen gebleven, en hij, aan wien zelfs Flaminius zijn' groete verzoekt, schijnt gewankeld te hebben. — Wie „meester Thomaes" en „meester Daniël Hemleen" waren, durven wij niet gissen, schoon de naam des laatsten ons niet vreemd klinkt: ons geheugen laat ons hier verlegen. — Wat „Anthonis Paerdieu" betreft, hij zal wel verwant geweest zijn aan Gillis Pardieu (zie boven, bl. 226), omtrent wien mede ons geheugen vruchteloos wordt te hulp geroepen.

JAN KLYPEEL, gezeid HAZE, aan GILLES DE KORTE, griffier van Yperen.
Norwich, 11 December. (N°. 36.)

Hij noemt hem zijn' „goeden vriendt, meester Gyllus de Koorte, grafuer [op 't adres: grafier] der stede van Yper." Hij brengt hem in gedachten wat hij, KLYPEEL, naar 't schijnt, als wettige schuld te vorderen had, te weten: „zes canen wijns, die ghepresenteert waeren den xxiiij^{sten} dach in Hoymaent xv^{c}. lxvj het ambacht vanden mulders, doen mijn woenste was t' Yper inden Vichs, den hoovman naemel., Andries Paylinck, doen vergaert was het groote ghemeenne van de stede van Yper. Ick bidde u, doet toch het beste, om den name des Heeren, an mijnen broeder Jan Enten, dat hy daer mede zoude betaelen die ick t' Yper sculdich bem; want men my t' Yper vele sculdich es, ende ick bem oock sculdich bleeven, dat my zeere leet es. Hadde ick uwen raet ghedaen, het hadde my veele scoen goet ghebaet; want ghy zijt een goet man van raet, daer of dat ick u in der ewicheyt bedancken, u eñ ander al die t' Yper zijn." Enz.

Wij kennen GILLIS DE CORTE, den griffier van Yperen, behalve van elders, ook uit de onderteekening in deze zijne betrekking van het proces-verbaal van 5 October en 1 November 1566, waarbij RIJCKEWAERT en DATHENUS als predikanten ontvangen en beëedigd werden. (Onder de Hervormingsgezinden te Yperen waren WILLEM en JACOB DE CORTE. Zie de aanteekening bij den 179sten onderteekenaar van het Ypersche verdrag.) Welken raad hij aan onzen briefschrijver gegeven had is zeer onzeker: 't kan in zijn tijdelijk belang geweest zijn bij de schikking zijner zaken toen hij zich ter uitwijking gereed maakte. Maar meer waarschijnlijk is 't, dat DE CORTE hem aanried, van den ingeslagen weg terug te keeren en, uit aanmerking van zijn „schoon goed," te Yperen te blijven. In dit geval valt op HAZE, die over het niet volgen van dien raad berouw had, een' donkere schaduw: hij had dan zijne bezittingen liever dan zijn

geweten. — Wat betreft de vergadering op 24 Julij, waarvan in den brief gesproken wordt, wij vinden deze vermeld op 25 Julij (St. Jacobsdag), in dezer voege: „Achtervolgens den last bij Hare Altéze, mits brieven van die van de wet, in de maand Julij gegeven, hebben de hoogbaljuw en wethouders op St. Jacobsdag bij zich ontboden de gilden, immers de hoofdmannen derzelve; hun voor oogen leggende den dangereusen tijd, met vermaan van gestadig te blijven in de Roomsche religie en dienst van Zijne Majesteit, lastende hun' beraad te houden tot bewaring van de stad, 't beletten van foulen, invasie, desorder, apparent te geschieden door 't volk, hanterende gewapend de predicatiën; dies de hoofdmannen alle mogelijke devoiren toegezeid hebben" [1]. Één dier hoofdmannen, en wel van het molenaarsgilde, was, naar onzen brief, ANDRIES PALINCK. Onder de onderteekenaars van het verdrag met de Hervormden vinden wij „Andries Paelding f^s. Andries." Zie de aanteekening bij n°. 108 dier onderteekenaars. — De volgende brief, van denzelfden, onder welken hij zich teekent „Jan de Haze van Yper," zal ons hem nog nader doen kennen.

Dezelfde aan CAROLUS VAN HOUCKE, schout van Yperen.
15 December. (N°. 37.)

De brief wenscht genade en vrede van God, den Vader, door JEZUS CHRISTUS, aan voogd, schepenen en raad van Yperen en alle goede inwoners der stad, maar is toch bijzonder gerigt „an mijnen goeden vriendt, mijn heere den schouheeten der stede van Yper. Ick bidde an u," zegt hij, „ut ganser herte, mijnen alderbesten vriendt Caerlus van Houke, doet toch, om den name des Heeren eñ om Gods wille, al het beste an mijnen scoenbroeder Jan Enten, om arresten eñ ander cijns om dat hy mijn sculd̄ zoude innen eñ daer mede te betaelen die ick sculdich bem; want ick al nu niet zeere wel ghesteldt en bem. Want mijn goet tot Yper al verlooren gaet, eñ ick hebbet daer zeere al ghelaten; ende my es toch zoo leet dat men met mijn goet niet en can betaelen..... Ick hebbe an u een goet man

ghevonden als ick t' Yper woenachtich was. Ick wilde toch zoo wel de lien betaelen eñ mijn zaken effen stellen. Groet Jacus van der Mest zeere eñ Joos de Hondt, mijn goede vriende: ick hoope dat zy niet verlyesen en zullen met der ghenade des Heeren. Maer zÿ [men? of de genoemde vrienden?] stelden my in sooberen pas, als mijn wijf tot Nieupoort was: zy deden ons zonder bedde slapen eñ mijn zes kinderen oock; maer ick vergheeft haer leeder al te zamen eñ ick bidde om haer lieder goede gracye, dat zy toch de paysencie hebben met mijn vrienden tot Yper. My es leet, dat ick [Yperen] niet beterren [betreden] en mach. Den tit zal met de ghenade des Heeren noch zijn, dat ick t' Yper zoude mooghen cōmen, dat wy dan noch goede vrienden mueghen zijn. Daer wy zijn [te Norwich] hebben wy goeden tit eñ win [winning] van alles." Enz.

Het adres luidt: „Anden eerzamen goeden vrient Caerlus van Houcke, schouheeten der stede van Yper, woenende by synten Marten kerke." — JACQUES VAN HOUCKE was de 35ste der onderteekenaars van het Ypersche verdrag. Wij hebben iets van hem gezegd in de aanteekening. — MICHIEL DE HONDT was de 178ste. — Onze JAN DE HAZE of KLYPEEL had een' naamgenoot onder de Ypersche schepenen. 't Was CHRISTIAAN DE HAZE, die 10 Junij 1566 tot lid van den magistraat werd aangesteld [1], en van wien wij beneden, in den brief van 31 Maart 1568, hooren zullen.

Thans laten wij een aantal brieven volgen zonder dagteekening, maar die wij toch meenen tot 1567 te moeten brengen. Bij sommige is het jaartal uitgedrukt.

Aan PIETER DE CORTE door zijn' broeder.

(No. 4.)

Zonder plaatsteekening. Kennisgeving, dat „onsen beminden vadere" den 24 September 1567, 's morgens kwartier voor drie ure, overleden is. Zacht en zalig was hij gestorven. Er was dus geen reden van droefheid, maar van blijdschap.

Over het geslacht DE CORTE spraken wij boven, bl. 242.

CLAEIS VAN DEN NIEUWENHUUZE aan JOES VAN LOMME.
(N°. 10.)

„Anno 1567," zonder plaatsteekening, maar zeker uit Norwich wegens dit naschrift: „Zecht Clament Kueñ [of Liveñ] doude, dat zijn zone te Noorewijck in goedē doene es ende dat hy hoorde predyken Pieter Haezaert ende Tyofylus nae dē zondach dat hy wech torck [trok], daerof dat hy dē Heere dāct vā zijn ghenaede. 1567. Ende hy groet zijn moedere zeere." Overigens is de brief van weinig belang. De schrijver wendt zich, ook namens zijne huisvrouw, tot zijn' beminden vader en moeder, en bidt hen, dat zij overkomen waar het woord Gods zoo rijkelijk gepredikt wordt. Het adres luidt: „aen Joes van Lōme, woonende up de nieuwe wech by de Dycxsmuspoorte tot Ypere."

Wij vinden JOOS VAN LŌME als 68sten onderteekenaar van het verdrag met de Hervormden. — JOOS LIEVIN is de 40ste en welligt verwant aan CLAMENT LIVEÑ; doch deze naam is onduidelijk: 't schijnt eer KUEÑ, d. i. misschien KUENEN, te zijn. — Het naschrift is van meer belang. Wel is dàt „nae dē zondach dat hy wech torck" ons duister. Doch er blijkt ten klaarste uit, dat PIETER HASAERT, even als THEOPHILUS of KAREL RIJCKEWAERT, in Engeland predikant was. P. HASAERT predikte in de kerk van Brielen bij Yperen tijdens den beeldstorm te dier stede. Toen het gerucht ging, dat hij daarna, 29 September, te Yperen prediken zou, ontboden de wethouders, 28 September, A. WALEWEIN en JAC. PLATEVOET voor zich, omdat HASAERT vroeger als balling des lands te gelde gesteld was, en verzochten, dat er niet gepredikt zou worden, zonder dat van wege den predikant eed gedaan was, en dat, om gemelde reden, HASAERT niet tot prediken zou toegelaten worden. Doch desniettegenstaande werd toch den 29 September door HASAERT gepredikt, zonder dat hij eed gedaan had: ontegenzeggelijk eene schending van het accoord van 20 September, door de Hervormden bezworen en onderteekend. De raad van Vlaanderen had voorheên HASAERT — waar-

voor blijkt niet — voor vijftig jaren gebannen. Naderhand, in December, verspreidde zich de mare, dat de Hervormden besloten hadden, met HASAERT te komen van Belle, om den 15 dier maand de predicatie te Yperen te doen. Het geschiedde echter niet: RIJCKEWAERT predikte. MAILLIAERD DE HONGHERE verklaarde op de pijnbank te Yperen, dat PIETER HASAERT hem in der tijd het voornemen had kenbaar gemaakt om op 15 December de stad met geweld te vermeesteren [1]. Tijdens den beeldstorm, en zeker ook vroeger, was HASAERT predikant te Hondscote; en onder degenen, die uit Antwerpen na 1566 gebannen zijn, treffen wij aan „Peter Hazard (dogmatiseur)" [2].

Aan PIETER DE WERT te Yperen.
Norwich. (N°. 12.)

Vermoedelijk uit 1567, maar zonder datum, plaats- of naamteekening, spreekt de brief tot vader en moeder en berigt de aankomst te Norwich hunner dochter MAEYKEN (de schrijfster) en nicht. Zij worden verzocht over te komen; want de kost is er rijkelijk te winnen en er is vrije godsdienst. „Wij beiden," zegt zij, „leeren baai spinnen."

N°. 13 is van VICTOOR DE MEENE (onduidelijk) aan zijne huisvrouw, en dringt er sterk op aan, dat zij naar Norwich tot hem kome.

JACOB BUENEKEN aan JAN MOOKE.
(N°. 17.)

Hij noemt hem zijn' beminden meester en schrijft ook aan diens huisvrouw en zoon, zijn' beminden broeder in den Heer. Hij verlangt naar tijding. Hij, die zoo lange van hen afwezig geweest was, was nogtans altijd tegenwoordig met den geest geweest en had altijd voor hen gebeden. Vermaning tot standvastigheid. Zoo hebt den Heer altijd in uw' gedachten en gedenkt wat geest gij aangenomen hebt, niet den geest der menschen, maar den geest Gods! Adres: aan JAN MOOKE, in de Dixmudesche strate, te Yperen. Verg. bl. 251, brief 59.

CLAIS WEVELE aan TANNEKEN RABAUS, zijne huisvrouw.
Norwich. (N°. 18.)

.....„Ic late u weten, dat Fransois Thibaut heeft een brief gescreven, die my eñ hem angaet. .....Ic bidde u vrindelicke, dat ghy my sout willen naer volghen. Groet Magriete de Blekeghe, de weve van Maēx Rickeuaert, eñ ic bidde huer vrindelicke met goeder herten sere, datse niet een cōme sonder mijn wief meyde te bringhen; want men beguent werken inde sayen..... Compt also haest als ghy moeghelic is: want ic en hebbe gheen ruste voor dat ghy by my zijt." Hij vraagt onderscheiden werkgereedschap, en schijnt een timmerman of schrijnwerker geweest te zijn.

CLAIS WEVELE was de 155ste onderteekenaar van het verdrag met de Hervormden; MARCUS RIJCKEWAERT de 140ste (hij moet aldra gestorven zijn, omdat zijne vrouw hier als weduwe voorkomt); en FRANÇOIS THIBAUT de 84ste (zie de aanteekening).

FRANÇOIS DE JAGHERE aan zijne moeder.
Norwich. (N°. 21.)

„Den allen huwen sone Fransoys de Jaghere, ghecōmen xiiij daghen naer dat ic van Yper vertrock tot Noorduijts. Groet my Jan de Burcgrave eñ alle goede broeders, eñ zecht dat Carle noch met my es, verbeyende zijn broeder." Aldus luidt het onderschrift; het adres: „an de weduwe van Jan de Jaghere op de maert by de bontten hert tot Ypre." Hij beveelt haar zeer de kinderen aan en belooft, zoodra hij wat zal overgewonnen hebben, geld over te zenden of zelf te komen, aangezien hij goed werk begon te krijgen.

FRANÇOIS DE JAGHERE was de 98ste onderteekenaar van 't verdrag met de Hervormden.

WULFAERT TEVELE aan ANDRIES VAN DE WALLE.
(N°. 23.)

Hij is verwonderd, dat CLAEIS VAN DE WALLE naar hem „het

wijf van Jaques Rollier" (zie boven, bl. 236, brief van 3 October) om geld zond. Overigens niets bijzonders. WULFAERT TEVELE blijkt wel hier niet de schrijver geweest te zijn; maar door den volgenden brief, die van dezelfde hand is, wordt dit zeker. Hij zal wel verwant zijn geweest aan JACOB THEVELEN, den 72sten onderteekenaar van het Ypersche verdrag met de Hervormden. — NICOLAS VAN DE WALLE was de 123ste. Er komen nog andere leden dezer familie voor onder n°. 50, 62, 85 en 125. Onze ANDRIES woonde, naar 't adres, in de Tempelstrate. LIEVEN vonden wij boven, bl. 229.

Dezelfde aan zijne ouders.
(N°. 25.)

Adres: „Dezē brief zy ghegheve̅ aen Joris Mes in de Tempelstrate t' Yper." Er wordt op dezelfde wijze als in den vorigen melding in gemaakt van „Jaques Rolliers wijf."

Aan Joos BOONTAM door zijn' broeder.
(N°. 27.)

Joos BOONTAM was, volgens 't adres, bussemaker te Yperen. Boven, bl. 231, ontmoetten wij JORIS BOONTAM, dien wij in onzen brief vermeld vinden als „Jooren, ons broere," op den schrijver zeer verstoord, waarom hij ter bevrediging de tusschenkomst van zijn' broeder Joos inroept. De brief behelst voor 't overige niets dat onze aandacht verdient.

Een broeder aan zijne zuster.
(N°. 29.)

Het adres zegt, dat de brief moet gegeven worden aan LIEVEN DE BENAUWERE (beenhouwere), om te bezorgen aan zijne zuster. Er wordt in vermeld CLAIS PILS, die naar 't schijnt te Yperen was. In de naamlijst der onderteekenaars van het Ypersche verdrag vinden wij PIETER PIEL, n°. 16, en JOOS PIJL, n°. 188. Voorts lezen wij van „Jacob Foubeert, messenier," van WULFAERT BOETEMAN, met wien geld moet mede gezonden worden, en van

een aantal anderen (vóórnamen), aan wie groete verzocht wordt. Onder dezen behoort „Cristiaen Mervy ende zijn husvrauwe," waarbij gevoegd wordt: „de dochter van Cristiaen Mervy doet haer vader zeere groeten, en datse wel wylde, dat haer vader came."

Aan Paescinken Kuveliers door haren man.
Norwich. (N°. 38.)

Hij begint met vriendelijke groetenis aan zijn' beminde huisvrouw, en berigt, dat hij „met de kinders in goeden doene" is. Men zeide te Norwich, dat zij dood was; daarom wenscht hij zeer naar een' brief. Hij verlangt sterk, dat zij overkwam dáár, waar men niet, als in Vlaanderen, ongeregtigheden en boosheid hoorde, waar „wy goddelic zouden leven." Hij bezweert haar, dat zij een leven te midden der Roomsche godsdienst, die hij afgoderij noemt, vaarwel zegge, en liever den dood verdure als Stephanus, die zich steenigen liet, dan daarmede gemeenschap hebben. „Als ik leefde," zegt hij, „in alle boosheid, toen hebt gij mij wel gevolgd; maar nu ik leven wil in godzaligheid en vreeze Gods, nu volgt gij mij niet. Hoe mag uwe consciëntie gerust zijn!" Hij eindigt met groete aan zijne grootmoeder en alle geburen, en verzoekt haar te schrijven, en te berigten „of wy gebannen zijn."

Een zoon aan zijne moeder.
(N°. 41.)

Volgens 't adres moest de brief bezorgd worden ten huize van „Jacomijne Braems, weduwe tot Ypre in de Torouetstraete tegen over den Lyetter." De naamteekening is onleesbaar. Men leest o. a.: „gaet tot in de Dauuerstraete tot de huisvrauwe van Jores de Cuper, eñ seget dat huer man fraei es." („Fraei eñ ghesont" is eene uitdrukking, die schier in iederen brief voorkomt. Kiliaen heeft haar opgenomen.) Hij verzoekt zijn' groete inzonderheid aan Jacob Baelde en zijne huisvrouw, aan wie hij dikwerf peinst, voor wie hij bidt, dat de Heer hen versterke en dat hun door niemand belet van de waar-

heid geschiede. Voorts, zijt altijd goeds moeds gelijk wij zijn, en loof den Heer, dat gij kinderen hebt, die zich hier toe begeven hebben en zoeken het rijk Gods. Hier toe wille ons de almagtige God Zijnen Geest geven, zonder welken wij niets vermogen. Amen.

Boven, bl. 234, hoorden wij van „Franche" en „Boudewijn de Cuupere." — Over JACOB BAELDE, den 129sten onderteekenaar van het Ypersche verdrag, spraken wij in de aanteekening.

N°. 46 is een geschrift dat, deels in cijfers, waarvan de sleutel niet moeijelijk is, deels in gewone letters, een gebed behelst, waarin zich de Hervormde geest sterk uitspreekt.

N°. 49 is van Andries Terlinck aan zijne ouders, broeders en zusters, maar wendt zich terstond tot „Joorys de Duutsche," met verzoek om zijn' vader PIETER TERLINCK zeer te doen groeten. Hij meldt, dat hij den laatsten September te „Yermuyen" is aangekomen, en spreekt van zekeren MICHIEL HESSEL, en van „Jan Rycouvaert van Aeyghem by Eecloo." Dachten wij bij den laatste aan de RIJCKEWAERTS, bij den eerste kwamen ons voor den geest „Franss. Hessela," de 19de onderteekenaar van het Ypersche verdrag met de Hervormden, en „Ægidius Hessele," wiens huisvrouw, MARIA uit den Rooden Leeuw, in Junij 1568, op bevel van den provoost GELEIN EVERAERDT, te Yperen onthoofd werd [1].

TIJNKEN PEERS aan ANTHEUNIS DE PEERS, haar' vader.
(N°. 50.)

Onderaan staat: „den xiij in gvluus [= Julij?]." De vader woonde, volgens 't adres, te Yperen in de „Elverdincstrate." Er komt zoo veel volks over, schrijft zij, dat het niet te zeggen is. Zij groet haar' broeder en zijn' huisvrouw en hare zusters, en wenscht, dat CALLEKEN, aan wie zij door DIRK DONCT een' brief gezonden had, „daer quame wonen; want sy soude hier wel" en godsdienstig „leven, also wel als ic."

HANS LOSYNGHIER aan GABRIËL VAN DALE.
Norwich. (N°. 52.)

De nering, die hij deed ten „uwen huyse," deed men te Norwich niet. Daarom moest hij een ander ambacht leeren. Hij leerde nu het saaikammen. Hij groet ook de huisvrouw van GABRIËL, zijn' beminden vriend. Als diens woonplaats meldt het adres, als de lezing juist is, de „Clierstrate" te Yperen.

JACOB BUENEKEN aan JAN BUENEKEN.
(N°. 59.)

De schrijver — die zich niet noemt, maar ongetwijfeld dezelfde is als van brief 17 (boven, bl. 246), waarmede het schrift geheel overeenkomt — had verstaan, dat zijn „cosijn en nichte Margaretha Vtdonck," wonende op de Fruitmarkt te Yperen, in plaats van een vreedzaam huwelijksleven te leiden, niets deden dan twisten en vechten. Hij geeft hun een' krachtige vermaning uit Gods woord tot bekeering. „Ach," roept hij uit, „ghy zout lyever gaen bollen dan in eèn boek syen. Weet ghy niet, dat dobbelaers noch tuyssoers het rijke der hemelen niet besitten en sullen?"

Aan JACOB BAERT of BART.
(N°. 60.)

Verzoek om een en ander mede te geven met „Wulffaert Boeteman." Voorts krachtige vermaning om de Roomsche godsdienst te verlaten. Breek het buffet open en „betaelt u zelven van de huyshuere; want wy hebben verstaen datter zeer schamelick in Vlaendere gaet... Zouct het licht eñ laet vaeren die duysternysse; want men daer vooren zoude laeten lijf eñ goet, eñ niet vresen helle, noch duvele, noch doot."

JACOB BAERT of BART woonde te Yperen in de „Torestrate." PIETER BAERT onderteekende, als de 23ste, het verdrag der Hervormden met den magistraat van Yperen.

1568.

De eerste brief uit dit jaar is van ADRIAAN WALLEWEIN, één der aanzienlijksten onder de Hervormden van Yperen, één der meest vooraanstaanden in hunne geschiedenis. Wel is waar, zijne letteren zijn gedagteekend 7 Januarij 1567; doch men bedenke, dat hij zich regelt naar de toen gewone tijdrekening in Vlaanderen, die het jaar met Paschen begint en wat daarvóór gaat nog tot het vorige jaar brengt. Daarenboven, WALLEWEIN was nog na Januarij 1567 in Yperen. Men leze wat wij van hem berigt hebben in de aanteekening, waar wij hem als 3den onderteekenaar van het Ypersche verdrag vermeldden. Men leze dat ook dáárom, omdat er ons uit blijkt, dat wij hier de taal hooren van één der hoofden en voornaamsten van Yperens Hervormden. Zijn schrift en stijl ook verraden een' beschaafd man, en uit zijn' brief zullen wij zien, dat hij niet alleen in zijne moedertaal ervaren was, maar tevens zich op 't Fransch en Engelsch toelegde, en evenzeer er werk van maakte, dat zijn pupil eene geletterde en zorgvolle opvoeding ontving. Almede bewijst het zijn' hoogeren rang, dat hij schreef, en zoo gemeenzaam schreef, aan GELEIN EVERAERT, schepen van Yperen, die zijn neef was. De toon der ironie, maar ook die des geloofs en die der verdraagzaamheid, zal ons hier en daar uit zijne letteren toeklinken. Wij willen ze voor 't grootste gedeelte letterlijk wedergeven.

ADRIAAN WALLEWEIN aan GELEIN EVERAERT.
7 Januarij. (N°. 8.)

„Gheluc, salicheyt eñ welvaert, beminde vrient en cosijn. De oorzake mijns schrijvens es niets anders, dan dat ic verstaen hebbe, dat mijn heeren vander wet hu gheautorizeirt hebben met m^re^. Adriaen de Bloc, ons oom, als vooght van Copkin, mijn joncxste broeder; eñ ic hebbe ooc verstaen, dat ghy den jonghen thuus ghehaelt hebt. Dus bidde ic hu, wilt hem bezorghen, dat hy met een copman tot Rijssele besteyden zij, die hantieringhe doet in weet, meede eñ in lakens; want hy es beghinnen stilleren in de copmanscepe van lakenen eñ heift

meer dan een jaer tot Andwerpe ghewont eñ in de Nieukersche halle lakenen vercocht, zo dat hy daer inne wel hervaren beghint te zijne; eñ hy can ghelt ontfanghẽ, rekenen eñ cijfferen, eñ ooc hebbe ic hem doen leeren zijn Latijn, zo dat hy sichtent dat ons vader doot es niet veele thuus gheweist heift; eñ het es meer dan tijt dat hy de Vransche tale conne, eñ die tale en can hy tot huwen huze of in de stede van Ypere niet leeren. Dus en wilt niet laten; besteit hem met een zulc copman als ic hu vorscr̄. hebbe; want dese driederhande sorten van copmanscepe dienen met elcanderen. Hadde desen oproer in ons lant niet ghecōmen, ic zouder hem besteit hebben; eñ mijn husvr̄ [zie van Walleweins huisvrouw boven, bl. 236] heifter helpe eñ bistant of ghehadt om zom van huer schult te innene, zo dat hy by dien verachtert gheweist heift van acht of ix maenden; eñ de laestmael dat ic in Vlaendren was, ic hebbe hem zijn rekeninghe van zeven jaeren ghestelt.....; eñ hy heift ooc goet an Pontus van de Quellerie,.... 't welc ic houde om Inghels eñ meer Franchois te leerene, tot dat God anders bescicken zal, waervooren ic ghelaten hebbe ander partien van goeyinghen ghenouch, zo dat de weesen noch niemant an my verliesen zal. Dus ic bidde hu, wilt hem bescicken ghelijc of ghy wilt voor God eñ zijn vrienden verandwoort. Eñ wilt spreken met m^{re}. Adriaen de Bloc of hy erghens kennisse hadde daer hy de tale wel leeren mochte; en ic bidde hu, wilt my scrijvẽ met wat man dat ghy hem besteit. Want aleyst by aldien dat die vander [wet u] als voocht eñ bi..... ghemaect hebben, en zal ic ooc niet [nalaten?] voocht eñ ghelijc als vadere te zijne, up dat hy noch mach bezitten van de reste, dat ons den eerlicken duc [d'Alba] met zijn eerlicken raet laten zal. Want by dat ic verstae, hy pretendeirt confiscacie van ons goeyinghe; maer ic hope dat de discrecie van mijn heeren vordere verdraghen zal, dan dat zy zullen gans een zulc vrendelijc [vreemdeling] al laeten ghewerden, jae als waert den coninc zelve. Jae als waert ooc den coninc, men heift wel ghezien by rechte procederen jeghen coninghen, dat zy niet al ghehat en hebben dat zy ghewilt hebben..... Co-

nate [*cognate?* = bloedverwant; van het Lat. *cognatus?*], vaert wel eñ groet my mijn nichte huwe husvrauwe zeere eñ mijn broeder Copkin, eñ zecht hem, dat ic hem ontbiede, dat hy de vreese Gods voor oghen hebbe, zo zal hy wijs werden, zo den wijze man zecht: het beghinsel der wijsheit es de vreeze Gods. Vaertwel.

„By my den al huwen wel beminden vrient eñ cosijn *Adriaen Wallewein.*

„Conate, dat ic hu scrijve, dat ghy my scrijvē zout waer den knecht wont en doe ic niet, up dat ic hem by my begherre te hebbene. Want hadde ic hem hier in Inghelant beghert, mijn heeren hadden te late ghecōmen om hem an te sprekene; want ic hebbe tijt eñ middel ghenouch ghehadt om hem te doene cōmene. Maer volgheñ dien, datmen ons al die hier in Inghelant [zijn] nompt ketters eñ uproermaekers, en wil ic [hem] hier niet hebben, up dat hy gheen zulcke name crijghe. Maer waert te rechte gheinterpreteirt wie de uproermakers zijn, men zout vinden an huer teekenen eñ ghewercken: *mes tout veint apoinct quil peult atendere.*"

„Gislenus Everardi," provoost van Yperen, die menig kettervonnis liet ten uitvoer brengen [1] (zie ook boven, bl. 250), zal zeker wel een ander geweest zijn dan onze schepen, die, volgens 't adres, te Yperen „in de Zutstrate" woonde. Wij vinden Jan en Michiel Everaerdt als den 11den en 110den onderteekenaar van het verdrag met de Hervormden.

Mr. Adriaen de Bloc is welligt een aanverwant geweest van Christiaan du Blocq, die in 1580 „maistre descole de l'église Walloñe à Ipre" was en naderhand Waalsch predikant te Sluis en elders werd [2]. Wij vinden onder de aanzienlijke Vlamingen, die na de herovering van Sluis door Maurits in 1604 werden aangesteld tot schepenen van het Vrije van Sluis, ook Adriaan de Blok [3]. Welligt is deze onze Yperling.

Hoogst opmerkelijk is het berigt in onzen brief, dat men in 1568 in de stad Yperen de Fransche taal niet leeren kon. Onze Belgische broeders, die zoo vurig en manhaf-

tig voor de regten hunner moedertaal strijden en hare wedergeboorte, ofschoon niet zonder pijnlijke barensweeën, zien aanbreken, zullen zeker ook dit berigt met belangstelling vernemen. Al wenschen zij den tijd niet terug, dien geen beschaafd man ooit meer terug wenschen kan, toen eene van België's aanzienlijkste steden gansch geen' gelegenheid tot Fransch onderwijs aanbood, zij zullen toch met weemoedige blijdschap terugdenken aan de dagen, waarin de moedertaal in eene Vlaamsche, nabij Frankrijks grenzen gelegene stad zoo éénig en algemeen was, dat men er met de vreemde noch in het huis eens schepens noch ergens elders behoorlijk kon kennis maken. Neen, de verlichting dulde niet, dat men om Frankrijks taal te leeren naar Frankrijks bodem reize. Maar veel minder nog dulde zij ergens een banvonnis over de moederspraak [1]!

Dezelfde aan denzelfden.
(N°. 39.)

Schrift en inhoud laten geen twijfel over; doch vermits er evenmin eene dag- als naamteekening is, zou het kunnen zijn, dat deze brief den vorigen voorafging. De schrijver verlangt namelijk van „conate Ghelein" te weten, of er „confiscacie up de poorters zoude mueghen vallen en hoe ghy met Copkin maect." En wij weten, dat reeds in Junij 1567 te Yperen, zoowel als te Gend en elders, de gevlugte Hervormden werden ingedaagd tegen een' bepaalden dag, op straffe van verbeurdverklaring hunner goederen [2]. Te Brugge evenwel begon men eerst op 't einde van 1567, op Alba's bevel, die verbeurdverklaarde goederen op te schrijven, en den 26 Mei 1568 was men begonnen ze te verkoopen, ofschoon daarover geen gering gemor was, ja verzet van den magistraat tegen de afkondiging eener publicatie deswegens van Alba van 26 Junij. Zelfs protesteerde de magistraat er tegen bij den hoogen raad van Vlaanderen en beriep zich op het aloud privilegie der stad, dat een poorter van Brugge voor verbeurdverklaring vrijwaarde [3]. Ook te Yperen zal wel een dergelijke tegenstand geweest zijn, en wij zullen er

beneden bewijs voor vinden. Schoorvoetend dus ging men tot al deze maatregelen over, en 't zou daarom zeer wel kunnen zijn, dat WALLEWEIN nog in 1568 onzeker was of er confiscatie op de poorters zou vallen, schoon die confiscatie reeds in Junij 1567 bedreigd en afgekondigd was. Hoe 't zij, hij verlangt van zijn' neef GELEIN EVERAERDT, dat deze voor de inning zijner schulden zou zorgen en als voogd voor zijn en zijns broeders goed tusschen beide komen. „Want," zegt hij, „ic houde hu voor mijn vrient. Al eist by aldien dat wy different zijn int ghelove, wy en behouven daerōme gheen veechte [vete] te hebbene; want het es alleleens ghelijc een ghedinghe eñ prosses twelc God eens [beslissen] zal, eñ die ghelijc heift die zal zalich zijn. Dus ic, al zoverre alst my anne gaet, en weinsche ic mijn vrienden eñ ghebueren papisten gheen quaet." Op de volgende bladzijde zijns briefs komt hij daarop terug, in dezer voege: „Ic zoude verhopen, dat ghy gheen nijt up my en draecht; want zo ic up dander zijde ghescreven hebbe, dat het tusschen de menschen staet ghelijc een prosses voor God, men zecht ghemenelic: proces en behort gheen nijt in te bringhene. Ic scicke eens over te cōmene eñ hu te beziene eñ hoe het met mijn afferre staet." Enz.

PIETER DE WULF aan VICTOR FRUUTIER.
Norwich, 8 Januarij. (N°. 44.)

Hij had uit FRUUTIERS brief van 28 December vernomen, dat zijne procuratie door hem ontvangen was en zou volbragt worden, waarvoor hij dank betuigt. Evenwel verwondert het hem, dat FRUUTIER, op een vorig schrijven daartoe vermaand, nu betuigde geene rekening van zijne administratie over te zenden, en wel om twee redenen: vooreerst, omdat hij DE WULF met vrouw en kinderen in Vlaanderen verwachtte, en ten andere, wegens het verbod, door „den duc" gedaan uit 's konings name. Deze redenen komen den schrijver op verre na niet geldig voor. Want in de eerste plaats komt het een' man, die in een gerust land met zijn huisgezin gezeten is, niet zoo gemakkelijk en ge-

legen, in zoo korten tijd te vertrekken, vooral in aanmerking genomen de winter, de moeite en het nadeel. Ten tweede is het „periculeus in die landen [Vlaanderen] eñ sonderlinghe in die stadt [Yperen] te cōmen om diversche oorsaeken." Ten derde, „om dat ic zoude moeten cōpareren, als ghy scrijft voor den duck, jeghens den welcken ic niet en weet yet vutstaens te hebben, overmidts ic niet misdaen en meene te hebben jeghens den coninck." Ten vierde, wegens de liefde voor mijne huisvrouw en het heil mijner kinderen en de trouw aan God. Want ik zou Hem moeten verloochenen, indien ik komende mijn goed en erve wilde voorstaan. Wat betreft het verbod van den hertog, ofschoon het waar ware, mij dunkt, dat het op mij niet toepasselijk is, vermits ik, gelijk ik zeide, jegens den koning noch de statuten der stad iets verrigt heb. „Want dat ic ter predicatie ghegaen hebbe en es niet gheweist zonder toelaetinghe vanden grave [1] eñ der wet [men denke aan het accoord van 20 September 1566 met de Hervormden]. Voort dinckick liber te sijne te vertrecken eñ resideiren waert my goet dunckt. Waerōme ic niet en can weisen van den ghetaele als ghy my houdt. Eñ en betrauwe ooc niet of mijnen heeren voocht [2] eñ schepenen en zullen huere rechten eñ privilegien zo vooren staen, dat sy heml. eñ de borgheren daer van niet en zullen laeten priveren; twelcke oft noch zo waere ic Gode upgheve, die den oppersten juge es, die eenmael het recht der verdructe openbaeren eñ de gonne die onrecht rechten straffen zal. Hoopende, dat ghy, acht hebbende up mijne huusvrauwe eñ kinderen, mijn zaeke zult vooren staen naer 't gebodt Godes in den wetboucken daert u moghelijck wert. Voort, zo vele als uwen raet eñ vermaninghe angaet, waermeide ghy begheert, dat wy niet obstinaet en bliven nochte hardneckich, dinckt my onnoodich te weisen; want men in goede saeken niet obstinaet en es, maer alleene in saeken die men hem zelven verkiest, weert [of het] yeghens de waerheit es ofte niet, twelc ic wel dincke ons van vele aen gheseit te weisen; maer dat lijden wy met Paulo, wien ooc zulcx van de ongheloveghe Jooden hooren moeste." Op den

kant wordt bij dezen volzin aangehaald: „Jeronimus, in epist. Pauli ad .... ultimo." „Ghy scrijft ooc, dat wy gheen quaede raeders eñ lugheners ghelooven en zouden. Dat en hebben wy ooc tot noch niet ghedaen nochte en hopent noch niet te doene, ten waere dat wy uwen raedt volgden, die ons raedt als goede vriendekins weider te keeren naer Ypre eñ ons te recõsiliere met ul. bisscop eñ pastuer eñ ooc te voeghen naer den reghel van uwe moeder de heilighe kerke; welcken raet als ic dincke meer vut liefde tonswaert es dan vut wisheit. Want het eenen raet es, die vut vleesch eñ bloet kompt eñ niet vut God, overmidts hy es strijdende yeghens de heilighe scrift. Want de scrift leert ons te reconsilieren met God, die onsē waerē bisscop eñ herder es, die wy alleene beghеerē te hooren." Enz. Volgen bijbelsche uitspraken. „Dat wy ooc zouden leven als onse voorvaderen, dat verbiet ons Godt duer Ezechiëlem ant 20e. [cap., vs. 18, 19], daer hy secht: ghy en zult naer uwe vaderen ghebooden niet leven ende haere rechten niet houden ende u an huere afgoden niet ontreynighen: want ic ben de Heere dijn God; naer mijn ghebooden zult ghy leven. Waerõme ic uwe vermaninghe niet en can an nemen, maer hebbe ul. zelve willen vermanen vut den woorde Godes de waerheit waer te nemen." Volgen nogmaals krachtige vermaningen uit de heilige schrift. Hij verzoekt zijn' groete aan Jan en Victoor de Reuelis en voorts aan al zijne vrienden. Verder verzoekt hij, dat Fruutier zijn goed, achtergelaten in zijn huis te Yperen, inzonderheid zijne kleederen, beware en hem toezende 100 Angeloten. Hij bedreigt hem met strenge maatregelen, ingeval hij daaraan niet voldeed en zijn goed oneerlijk bestuurde.

Uit alles blijkt ons, dat Pieter de Wulf een vermogend man te Yperen was geweest. Zijn schrijven, zijn aanhalen van Hieronymus, zijne meer dan gewone bekendheid met de heilige schrift doen ons verder hem als beschaafd en geletterd kennen. Jammer daarom te meer, dat wij zijn' naam nergens elders hebben ontmoet. Ook Victor Fruutier kennen wij niet. Wij weten alleen, dat hij de Wulfs neef was. Zie den brief van 19 Mei, die straks volgen zal.

THOMAS WILLEMOT aan JAN THEVELE.
Norwich, 31 Maart. (N°. 5.)

„Lieve eñ gheminde vriendt Jan Thevele, ic ghebiede my jonstelic thuwaerts, zoo ic oock doe an uwe huusvrauwe eñ huusghesin." Hij had ontvangen eene opene missive van zijn' zoon JAN WILLEMOT, die te Yperen schijnt te zijn achtergebleven, en spreekt van zijne goederen, die alsnu nog in Vlaanderen zijn. Voorts behandelt hij eene finantiële zaak, betreffende CHRISTIAAN DE HAZE, die hem 25 pond gr. schuldig was, waarvan hij de invordering aanbeveelt. In deze zaak was ook JAN LANGHEDUL gemengd, met wien WILLEMOT hieromtrent gesproken had. Hij hoopt, dat niemand aan hem verliezen zal. — Het vervolg zijns briefs is van meer belang. Wij deelen het mede: „Noch hebbick ontfaen van uwer handt eene opene missive, inhoudende hoe dat Thomaes Willemot, mijnen zone, ghedachvaert es voor de laetste reise te comparerene voor den duuck d' Alfve up den vij^en^. van April eerstcōmeñ, up ghebannen te zijne eñ confiscatie van zijnen goede; 'twelcke my ende alle d'ander persoonen zeere verwondert datter inne begrepen staet confiscatie. Want wy vry zijn van confiscatie, volghende onse prevelegen, die ons den grave Guy vercocht heeft; welcke prevelege sident [sedert] noch grave noch keisere nochte conynck en hebbē willē nemē, nochte de zelve eenichsins daerof berooven ofte vercrancken. Ja dat meer es, hebben sident de zelve prevelegen van allen bezwooren gheweest te houden en doen onderhouden, zoo oock alle jaren de wethouderen de zelve bezwooren hebben te doen onderhoudene eñ weduwen ende weesen danof te beschermene, zoo verde heml. moghelick es. Alzo ic oock niet en dyncke, de drie leden 'slands en sullen al huerlieder debvoir doen omme de zelve te beschermene, alzo zy tzelve hiernaer zouden willen verandwoorden: want hemlieden moghelick hiernaer zoude moghen gheheest [geëischt] wesen. Want onsē ghenadeghē prince den conynck heeft zelve, typ [te Yperen] wesende, de zelve prevelegen bezwooren te opserverene eñ doen opserverene. Hoe zoude danne moghelick wesen, dat ee-

nen duuck d' Alfve, als vele min wesende van dyngniteit dan onsen conynck, hem eenighsins vervoordere te benemene tghonne dat zijnen heere eñ meestere eñ principalick den conynck ghezwooren heeft niet te vercranckene, ende alzo maken den conynck mineedich in zijne absentie? Niet jegenstaende zoo ist, dat ic ulieden alle tzamen late weten, dat den zelvē Thomaes Willemot f[s]. Thomaes overleden es up den xxvj[en] van Maerte laetsleden, by den welcken hy es gaen compareren voor den oppersten juge, die meerder ghenade doet dan de heeren deser weerlt, die niet en zoucken dan moorden eñ branden, ende alzo zoucken de doot van huerl. medebroeders, twelcke Godt niet en doet, noch en begheerdt niet de doot des sondaers maer dat hy hem bekeere eñ leve!" Enz. Geteekend: „Thomaes Willemot d'oude."

Over Thomas Willemot spraken wij boven, bl. 223, toen wij zijn' brief van 13 Julij 1567 mededeelden. — Ook Langhedul kennen wij reeds. — Desgelijks Christiaan de Haze: zie boven, bl. 244. — Wat betreft Jan Thevele, aan wien de brief geschreven is, wij vinden vermoedelijk een' aanverwant van hem in Jacob Thevelen, den 72[sten] onderteekenaar van het Ypersche accoord met de Hervormden.

Maerritgen Vrancken aan Claes Jansz. van der Gou. 29 April (N°. 33.)

Deze brief maakt in zooverre eene uitzondering op de andere, dat hij uit Yperen, althans uit Vlaanderen, naar Norwich geschreven is. Ongetwijfeld is hij nooit verzonden. Het adres luidt: aan „Claes Jansz. van der Gou, schoemaker in Engelant, woenende Nooerwijs achter het casteel." De schrijfster noemt hem haar' beminden zoon, en noodigt hem uit, indien hij in zijne woonplaats den kost niet verdienen kon en beloofde en vermogt zich stil te houden, met zijne vrouw en kinderen bij haar te komen wonen: zij zal doen naar haar krank vermogen. Maar stilzwijgen was de eerste voorwaarde: „want men syet zeer scarpelijcke toe ōme de lieden te vanghen." Kondet gij u niet stil hou-

den, gij zoudt u-zelven in grooten last brengen en mij in groot hartzeer. Zij verwondert zich, dat hij ADRIAAN KOOCK, die daar dikmaals te Londen kwam, niet eens gezien had en niet eenig bescheid van zich liet weten.

PIETER DE WULF aan VICTOR FRUUTIER.
Norwich, 19 Mei. (N°. 43.)

„Eersame, wijse eñ discrete cousijn eñ vriendt," zoo spreekt hij hem aan en groet hem en zijne huisvrouw, terwijl hij den welstand meldt zijner echtgenoot en kiñderen. Men herinnere zich den brief van 8 Januarij, boven, bl. 256. En men zal het begrijpen, hoe hij zich verwondert, „dat ghy," zegt hij, „die een eerlijck man weisē wilt ende wel hebt waerby leiven, dat ghy gheen consientie en maeckt dat ghy dus langhe mijn goedt in u ghewelt houdende zijt." Hij brengt hem daarvan het goddelooze onder 't oog, en doet hem nogmaals scherpe bedreigingen. Hij verwijt hem, dat hij dáárvan misbruik maakt, „dat ghy wel weet, dat ic int landt niet cōmen en mach om der groote tyrannie wille, die men aldaer anrecht, insonderheit inde stadt van Ypere, den ghonnen die den name Jesu Cristi belijden ende zijn voetpaeden gherne naervolghen zouden."

Aan JACOB BALDE.
24 Junij. (N°. 3.)

Evenmin als de plaats gemeld wordt van waar de brief geschreven is, evenmin noemt zich de schrijver. Hij onderteekent zich: „by den al uwen goetwilligen frater, wiens ghescrijfte ghy wel kent." En daar hij zich ook in den volgenden brief, mede van hem, aldus onderschrijft, is hij ons onbekend gebleven. Vermits hij zich noemt den „frater," broeder of zwager van JACOB BALDE, wonende volgens 't adres te Yperen, en tot eene hooge Ypersche familie behoorde (zie de aanteekening bij den 129sten onderteekenaar van het Ypersche verdrag met de Hervormden, en boven, bl. 249), zoo moet hij mede een man van aanzien geweest zijn. Zijn schrift doet hem dan ook als wèl

opgevoed kennen, en wat hij berigt aangaande zijne goederen als bemiddeld. Hij meldt, dat hij sedert Paschen tweemaal „de erdenticke" had gehad, maar nu beterende was. Hij had een briefje ontvangen van BALDE van 28 Mei, waarin deze hem waarschuwde zich te wachten van in de handen der menschen te vallen. Daarop antwoordt hij, dat hij hoopt, dat de almagtige God hem bewaren mogt, en de leidsman zij van hem en zijne huisvrouw, „ōme dat [opdat] wy in onse pelgrimage hopen te wandelen in de weghen des Heeren naer zijn goddelick woort; want 't es beter dat wy vallen inden handen vanden menschen dan inde handen vanden levenden Godt; want men moet Godt meer ghehoorsaem zijn dan den menschen." Hierop volgt een uitvoerig betoog uit de heilige schrift, dat men zichzelven verloochenen moet, zijn kruis opnemen en JEZUS volgen, verdrukking lijden en liever al het aardsche goed missen dan schade lijden aan zijne ziel. „Men moet oock gheen acht slaen up eeneghe mandaeten ofte placaten, die van den koninghen ofte heeren van deser werelt ghebooden zijn te houden, maer wy moeten acht slaen up die mandaeten ofte placaten die ons vā Jesu Christo ghebooden zijn te onderhouden inder heylygher scrijftuere, de welcke ghebooden, die onsen Verlosser ghebooden heift ons zullen bringhen tot eenen eewyghen vreucht." Enz. Ik schrijf u dezen brief, dus gaat hij voort in een naschrift, omdat het gebeuren kon, dat ik in lang u niet meer schrijven zal. „Want ic bem gheresolvert als hedent te vertrecken in een ander lant, up hope daer meerder libertheyt te vynden inde consiencie; eñ als ic ghesilker [?] werde zoe zal ic u laeten weten, in wat landt dat ic werde. Neemaer als ghy ofte Pieter van Wijnnezele [zie den volgenden brief] an my scrijven wille ofte eeneghe zake vā inportancie an my zenden, zoe zult ghy beweghen an [u wenden tot] Andries Onzeel. Denzelven Andries zalt bescycken an eenen machtighen copman bynder stadt van Andwerpe daeran ic groote kennesse hebbe, eñ denzelven copman heyft grooten handel up Inghelandt eñ Vranckrijcke. Daerōme het zy briefven ofte ander zaken van grooter werden, het zal my wel ghewerden eñ zeere

rachs [zeer ras]. Mydts welcken ic u bydde, dat ghy Nicolas wylt dicwijls vermaenen mijn landthuere eñ ander schult, die men my te Godewaersvelde eñ ontrent Belle noch schuldich es, dat hyt met alle neersticheyt zie te innen eñ my tzelve zenden anden voorñ Andries. Voort, frater, ic wylde wel dat ghy my sondt byden eersten boode den boom van de afcompste van Coornelys van Schoere [verg. den 61sten onderteekenaar van 't accoord], die ic u eens gheleent hebbe, emmers de copie tot de kinderen van Pieter Bladelincx toe, ons moeder en huer zuusters; want ic hope daer jae vele van ons maerschyp [maagschap] te vynden." Hij verzoekt groete aan „Pieter van Wijnnezele eñ an mijn zuustere," en beveelt nogmaals zijne belangen aan bij zijne pachters in het kwartier van Godewaersvelde. Hij zou PIETER geschreven hebben, indien het schip niet zoo spoedig had moeten vertrekken, en verzoekt, hem dezen brief te laten lezen. — Toch schreef hij nog „in haast" op denzelfden dag aan PIETER den volgenden brief.

Aan PIETER VAN WIJNNEZELE.
24 Junij. (N°. 11.)

Ook dezen noemt hij „frater" en beveelt zich aan hem en „an mijn zuuster uwe ghesellenede; zoe doet oock mijn huusvrauwe." Hij berigt ook hem, dat hij sedert Paschen tweemaal ziek was geweest van de „erdenticke." God beware ons onze gezondheid, zegt hij, „ōme dat wy te bet onse pelgremagie zouden moghen volcomen in een ander landt, twelcke wy hopen hedent te beghonnen in Inghelandt ofte in Vranckericke....., hopende dat den Heere onsen leytsman sal wesen." Hij doet hierop weder vermaningen volgen, en eindigt ook nu met een naschrift. „Voort, frater, waert dat ghy beter gheneghenheyt hadt an my te scrijven dan ghy tot noch toe ghehadt hebt, zoe zult ghy uwe briefven bescycken up Andwoorpe an Andries Onseel, copman van lakens, wonende int Havestraetkin by het Bierhooft." Deze zou de brieven aan dien koopman geven, van wien ook de vorige brief spreekt, die ze wel bezorgen

zou, al ware het dat er „by maniere vā zegghen an hynghe duusent pont groote." Voorts bidt hij, dat van Wijnnezele zijn' broeder, ongetwijfeld Nicolaas in den vorigen brief genoemd, behulpzaam zij in 't innen van wat zijn' pachters te Godewaersvelde en andere schuldenaars hem schuldig waren; alsmede dat het kaphout van zeven of acht gemeten bosch verkocht en de geldelijke opbrengst daarvan aan gemelden koopman gezonden worde.

Het adres doet zien, dat van Wijnnezele woonde te Watuwe, een dorp ten westen ongeveer van Poperinge. Godewaartsvelde ligt ongeveer midden tusschen Watuwe en Belle of Bailleul. — Den lakenkoopman te Antwerpen Andries Onseel kennen wij niet. Hendrik Oyseel was te Yperen één der voornaamste voorstanders der Hervorming in 1566. De hoogleeraar Philippus Ouseel is misschien ook wel van eene Vlaamsche familie. Althans zijn overgrootvader Jacobus had Geleina van Peene, uit Vlaanderen afkomstig, tot echtgenoot [1].

J. P. aan Christiaan de Poortere.
Sandwich, 23 Augustus. (N°. 32.)

Hij onderteekent zich: „den al uwen broeder eñ vrient J. P.," en noemt de Poortere: „eersame eñ wel beminde fr̄. [frater]." Deze had, naar 't adres, zijne woonplaats te Yperen op de Belstrate. Ook aan zijne zuster, de Poortere's huisvrouw, wenscht hij gezondheid. Hij verzoekt groete aan de kinderen van Garfier of Gayfier Laureins en de andere goede vrienden. Hij „bidt hertelijck, dat ghy zoudt willen betalen P[er]. Duriez van het ghelt daer hy boorghe vooren is." Mahieu Vramont had hem gezegd, dat Duriez nog niet voldaan was. Deze Mahieu Vramont was dus ook een uitgewekene in Engeland. Bij zijn' naam dachten wij aan zekeren Mahieu de Ramont, die, uit Vlaanderen afkomstig en te Retranchement woonachtig, omstreeks 1676 zeer medewerkte om de Hervorming in Vlaanderen te bevorderen [2]. Welligt was hij een afstammeling van den eerstgenoemde en zijn naam aldus verbasterd.

Wat betreft de Nederduitsche Hervormde gemeente van Sandwich, uit wier midden wij hier een' brief hebben, zij was eene der oudste in Engeland, of bepaalder de oudste na Londen. Koningin ELIZABETH, zoo wordt ons uit Londen zelf berigt in den beginne van 1562, had toen in Engeland twee plaatsen voor de Duitsche gemeente geopend, te Londen en te Sandwich [1].

Een brief van gansch anderen aard is dien wij nu beschouwen willen. Hij is niet afkomstig van een' uitgewekene in Engeland, maar van een' monnik naar 't schijnt, die zich thans bevond te Antwerpen, 't zij hij zich vroeger al dan niet aan de Hervorming had toegewijd. Ook is die brief niet gerigt tot iemand te Yperen, die tot de Hervormden in eenige betrekking of bloedverwantschap stond, maar tot den prior van het Predikheerenklooster CAROLUS WYNCKIUS [2]. Eigenlijk zouden wij dan ook dit schrijven moeten terughouden, als vreemd aan ons onderwerp. Wijl het echter op zichzelve een' merkwaardige historische bijdrage is en het toch ook in verband schijnt te staan tot de Hervormingsgeschiedenis — al weten wij niet waaraan de schrijver, BOUDEWIJN DE STERKE, zich heeft schuldig gemaakt, althans waarvan hij beklaagd werd — willen wij het onder onze brieven opnemen, bij wier verzameling het gevoegd is. Wij willen dat te meer, omdat wij hopen op onze lezers, ter opheldering van de duisternis, waarmede het voor ons is overtogen.

BOUDEWIJN DE STERKE aan CAROLUS WYNCKIUS.
Antwerpen, 15 October. (N°. 31.)

„Eerzame ende mijn goeden vryndt broer Saerles Wynke, pater pryoor tot Yper, een hertelijcke yonsteghe groetenesse srijve yck an u udt mijnen banden, yck Boudewijn de Sterke," zoo begint de schrijver, en hij adresseert zijn' brief aan den „pater pryoor tot Ypere ynt predykaren clooster, ghenaemt b. Z. Wynke." DE STERKE, uit zijne banden schrijvende, schijnt dus gevangen te zijn geweest. Zijne gezondheid liet veel te wenschen over. „De oorzake van mijns srijvens

es deeze, lyeve ende beminde pater pryoor, hoe dat yck wdt grondt minder herten an u begeere, als dat ghy zoudt wyllen u vernederen om een kleyne begherte, den welken es deze, dat u belyeven zoude, dat ghy mijn broeders zoudt wyllen bystaen ende goede beraetsameghe geven. Want mijn avecaedt ende Geraert van der Cruse dye heebben den maercgrave ghesproken, ende de andworde es deze, dat men een assestazye zoude halen udt de handen van mijn heeren vander wedt om aldaer op ons te beraden, wadt wy daerop zouden moghen anwoorden; ende dydt moet haest ghedaen zijn. Ende yck begerre an u udt grondt mijnder herten, dat ghy zoudt yn zaterdaghe tsvornons medt mijn broers mede gaen tot vor mijn heeren; wandt mijn heeren dye zullen om uwenttwylle veele doen ende corte espegysye [?] doen, alzoo men my zecht. Het ware van noode datze noch saterdaghe wdt quame naer Andwerpe, ende ghy zult wel hooren udt den brief van Gheeraert van der Cruse wadt de begherte es van mijn heeren van der wedt. Den avecaedt ende Gheeraert dye hebben een bryef gesreven om de zelve assesstasye te ghecrijghen, ende zoo hebbense my gheraden, dat yck dezen bryef an u srijven zonde, omdat ghy mede gaen zoudt tot voor mijn heeren ende deze bryef presenteeren. Ick verhoope, dadt mijn heeren om uwen wylle terstondt besceedt doen zullen, ende mijn broers dye zullen veel te stoutelijcker met u gaen. Zulx moghen zy srijven, yck zal wel daerop mijn verwerren nemen; want zulx ghebleken heeft tot synte Maertens ynde kelder, daer yck mijn lyef aventurde, daer nyemant gaen en dorste, ende hebbeese [heb ze] dye daer dronke zaten als beesten daer udt doen gaen. Hoe dat yck daer mijn lyef avondurde dat weet Godt. Aldus zalt al wel te vermane comen." Enz.

Dat Boudewijn de Sterke monnik was of geweest was, maken wij op uit de herhaalde uitdrukking: mijn' broêrs, waarmede hij schijnt zijne medekloosterlingen in het Ypersche Predikheerenconvent te bedoelen. Waarom schreef hij anders ook aan den prior? — Geerard van der Cruse, was welligt van

de familie van Franc. van der Cruuce, den 113[den] onderteekenaar van 't Ypersche accoord met de Hervormden. — Overigens zweeft ons bij dezen brief een tal van vragen op de lippen. Wie was B. de Sterke? Wat had hij misdreven? Wat was het eigenlijk, waarom hij zich tot den prior wendde? Hoe is zijne zaak afgeloopen? Naar de beantwoording dier vragen zien wij verlangend uit.

In den volgenden brief, zonder dagteekening, hooren wij nog iets van B. de Sterke, dat ons te verlangender maakt om het licht in dezen te zien opgaan. Overigens maakt dat schrijven op ons een' treurigen indruk.

Steven van Scoore aan Simon de Rupel.
Antwerpen. (N°. 34.)

„Simoen de Rupel" woonde, volgens 't adres, te Yperen in de Dixmudesche strate, en „Steven van Scoore" was vermoedelijk „Stevin van Schooris," de 61[ste] der onderteekenaars van het verdrag met de Hervormden, welligt verwant aan Cornelis van Schoere, dien wij boven, bl. 263, hoorden noemen. Hij betuigt, met een bedroefd hart te schrijven. „Calleken, u zuster, en Maeyken, u zustere," zijn zeer ziek geweest. Van de laatste wordt het schoon getuigenis gegeven, dat zij, niettegenstaande eene jammerlijke waterzucht, nogtans zeer geduldig en tevreden was in 't geen God haar toezond, ja zoo wèl getroost in den Heere, dat het haar leed zou geweest zijn, indien het anders ware geweest, tenzij het Gods goede wil geweest ware. Ook de schrijver was vier maanden lang ziek geweest. „Maer haddic niet zieck geworden, ic zoude wt Ynghelant ghecommē hebben ende niet weder daer hebben ghaen wuenē. Maer mijn husvrauwe wilde my ontgaē omdat ic t' Yper blijven wilde, zoo ghy, Simoen, ende mijn broeders olzeere wel weeten; didts de cauze, dat ic in Ynghelant bem [was?], ende zoe [zij, t. w. zijne huisvrouw] en was van ghcenen awyse [zij was niet tot terugkeeren te bewegen] doen ic huer bat doen zy beede fray bedeghen [zij beiden, t. w. de zusters, boven genoemd, van wie ééne zijn'

huisvrouw zal geweest zijn, zoodat SIMON zijn zwager was; toen zij beiden gezond geworden] warrē. Dus penst hoe ic ghestelt bem [thans te Antwerpen zonder zijne vrouw en zuster, die nog in Engeland waren]. Want ic hadze gherne weder omme wt Ynghelant ghebrocht, met dat ic my nieuwers mede ghemoeyt en hadde, zoo 't warrachtich es [? Staat dan uw naam niet bij de 190 Hervormden, die het verdrag te Yperen onderteekenden?]. Maer et was my zwaer mijn husvrauwe van my te laten gaen ende ooc Maeiken u zuster." Enz. „Ghescrevē met haesten tot Andwerpe binnē der stat, doen ic, Stevē van Scoore, bem ghecommē om te bezoinyeren voor Boudewijn de Sterke. Maer ic zoude bidden ut den gront van minder hertē, dat ghy zout hooren an de goede herē [magistraat van Yperen], of mijn zaken zoo zwaer zijn, of ic gheen ghenade en zoude crijgen."

Had STEVEN VAN SCOORE dezen brief „met een bedroefd harte" geschreven, wij hebben hem om zijnentwil met een bedroefd hart gelezen. Wij hadden zoo gaarne ook van zijne standvastigheid getuigenis gehoord, gelijk wij den onwankelbaren zin en den Christelijken moed in 't lijden van zijne echtgenoot en zuster vernamen. Het schijnt, dat het banvonnis over hem uitgesproken, waarmede gewis de verbeurdverklaring zijner goederen gepaard ging, zijn gemoed vervaard heeft en hem berouw heeft ingestort over een' stap, waaraan zooveel gevaar en smaad en tijdelijk verlies verbonden waren. — De volgende, mede ongedateerde brief, misschien vóór den bovenstaanden geschreven, doet ons in zijne ziel een' nog dieperen blik werpen.

Dezelfde aan denzelfden.
(N°. 35.)

Hij is verwonderd, dat hij noch woord, noch brief, noch groetenis van hem ontvangt; van hèm, die alzoo beide zijne zusters vergat, die zijn vleesch en bloed waren. „Ic bidde nochtans, ende u zustere ooc [bij wie hij alzoo thans (weder?) in Engeland schijnt geweest te zijn], met goeder herten den leevenden Got, dat hij u zoude willen bewarren..... Ende ic zoude u

hertelic ghebeeden hebben, dat ghy ende alle mijn vrienden, dat et zoude believen te onderhooren hoet met de zake staet, te weeten met de banscuere [banscheure, schending van den ban?]. My zoude verwonderen, dat men my zoude gebannē hebben, en [om?] dat ic niet anders ghedaē en hebbe, dan simpelic gaē hoorē preken [dit is toch iets anders, dan dat hij zich nergens mede gemoeid had, zooals hij in den vorigen brief zegt], et welke gheconsentert van te muegē gaene met een rapiere ende een daghghe; daer naer ghegheve een platse om et zelve te meughen doene, zonder [behalve] et consent vā dē rauwart vā den lande. Ic en hadts noeyt ghewillen doen ende en hebbe noeit ghepeinst te gaene ter predicatie hachter [na] dat verboodē binnē de landē vā den cueninc van Spainen, onzen gheduchteghen heere. Maer nu wy in Inghelant zijn zoo moeten wyt wel doen, of wy en zoudē in tlant niet mueghē wuenē. Maer ic verclare u dat, datter meenich es, die wt den lande gherumpt [geruimd, geweken] zijn, die wel zouden willen commē levē in alle onderdaen der magestraten. Daeromme of Got gave, dat de herē van Yper doch wat deeden voor huerlieder porters, doch wat deeden [voor hunne privilegiën] die zy bezworen hebben."

Als wij hier lezen, dat het toegestaan was de predicatiën te gaan hooren met een rapier en dagge, dan wordt hierdoor aangevuld wat vermeld wordt geschied te zijn, toen de beeldstorm Yperen bedreigde en er in den omtrek der stad gepredikt werd: men liet toen het volk uit de poorten gaan, „ongewaepent, behalvens met rappiere ende dagghe zonder meer" [1].

Ja, er zullen er nòg wel onder de uitgewekenen geweest zijn, die ter liefde van hun verloren goed en vaderland, berouw zullen gevoeld hebben over wat zij gedaan hadden, en wenschten terug te treden. Wij hoorden het ook in vorige brieven, de ballingschap en confiscatie drukte zwaar op 't gemoed dier vlugtelingen en trof hen diep. 't Was één der zwaarste slagen, die de geweldenarij en wraakzucht van den gehaten Alba had uitgedacht om hen te vernederen en te verbrijzelen. Maar nog hoorden wij

van niemand der ongelukkige ballingen een' toon aanslaan, als die ons in dezen brief pijnlijk aandeed. STEVEN VAN SCOORE, neen, gij waart geen STEPHANUS!

1569.

Van dit jaar zijn slechts twee brieven, en nog betwijfelen wij zeer of de eerste, die geen jaartal heeft, er toe gebragt moet worden. Wij bragten dien alleen dáárom tot 1569, omdat er in gesproken wordt van het einde van een' twist, die eerst te dezen jare is bijgelegd. Dit is dan ook het éénige, wat in den brief merkwaardigs is te vinden. De schrijver is vermoedelijk JAN WILLEMSZONE, die de 157ste onderteekenaar was van het Ypersche verdrag met de Hervormden.

JAN WILLEMSZ aan LYSBETH.
Norwich, 14 Junij. (N°. 51.)

Hij noemt zichzelven „Jan Willemsz. van Utrecht" en LIJSBETH zuster. Het adres luidt: „Anden eersaemen Fransois Verbecke. Dit moet bewecht zijn an Bettgin Blauvoet buuten Ypre by Roseliers puuetene." Schrift en spelling zijn hoogst gebrekkig, en de schrijver erkent zelf, dat hij niet begaafd is met schrijven en lezen. Hij spreekt van een' vorigen brief, dien hij laatstmaal gezonden had toen hij te Antwerpen was, en dien de bode van Yperen te Antwerpen ontvangen had om te Yperen voor haar te bestellen op de markt „in de Sallem." Hij begint met te melden, hoe het „hier op deese staet staet te Norwits, gelegen in Engelant. Nu doe ick u weten, hoe dat Tiofelis, Kalvors, ende Hermanus, ons predickanten, gewest sinde tot Lunden, om dese twist te midelen, die onder die gementte Christi was; so hebbe ick nu verstaen, so dat se verennicht sin, so varde als niet wederom in ergernis en verkert: so hoepe ick dat het die Here toe laet, dat het geopenbaert sal worden onder alle gemeenten. So doe ick u weten, dat het onder dese gemeente al wel gaet tot Norwits."

Wij zien hieruit vooreerst, dat de gemeente te Norwich drie predikanten had; iets dat ons boven, bl. 219, reeds bevestigd werd. Ten andere vernemen wij, dat deze predikanten waren „Tiofelis, Kalvors en Hermanus." Te dezen aanzien moeten wij een en ander in 't midden brengen. „Tiofelis" zal wel niemand anders zijn dan de ons bekende THEOPHILUS of KAREL RIJCKEWAERT. „Kalvors" kennen wij niet. Mogten wij gissen, dan vinden wij in hem misschien den door onzen slechtschrijver verbasterden naam LIEVEN CALUART, met de dof uitgesprokene *a* der laatste lettergreep en eene achtergevoegde *s*, die zoo menigen eigennaam, ook dien van RIJCKEWAERT somwijlen (zie boven, bl. 219), besluit [1]. „Hermanus" is zonder twijfel HERMAN MODET, en wij weten alzoo hieruit met zekerheid, dat hij ook predikant te Norwich is geweest. Dit verklaart ons dan ook, dat hij in 1568 namens RIJCKEWAERT en ALGOET, predikanten te Norwich, de handelingen der Wezelsche synode onderteekende. Er wordt ook van hem gemeld, dat hij in 1567, gebannen zijnde uit Nederland, naar Engeland, waarschijnlijk naar Norwich week [2]. Vermits er echter wordt bijgevoegd, dat hij al ras weder van daar is teruggekomen, en vooral vermits in 1569 als predikanten te Norwich voorkomen RIJCKEWAERT, ALGOET en ISBR. BALCKIUS (zie boven, t. a. p.), twijfelen wij of onze brief niet een paar jaren ouder zij dan 1569. Alleen de vermelding van het einde van den twist te Londen — een einde, gelijk elders berigt wordt, eerst in 1569 tot stand gekomen — gaf ons aanleiding om hem in dit jaar te plaatsen. Letten wij daarop ten derde. Wij moeten beginnen met te zeggen, dat er in de bloeijende gemeente te Londen, helaas! onderscheidene twisten zijn geweest. Sommigen schijnen er te hebben gedreven, dat alle werken zonden zijn; eene stelling, waarmede PETER DE HAZE, die in den zomer van 1568 van daar terugkeerde, zich niet vereenigen kon [3]. In September 1569 werd het consistorie der Nederduitsche gemeente door dat der Waalsche geheel in 't ongelijk gesteld met betrekking tot eene huwelijkszaak, waarin FRANCISCUS MARQUINAS,

die eertijds ouderling geweest was, betrokken was en vrij gesproken werd [1]. In October van datzelfde jaar moest JORIS SYLVANUS eene schriftelijke verklaring afleggen aangaande zijn gevoelen over zeker geschrift van ANTONIUS CORRANO, omdat hieromtrent veel opspraak ontstaan was [2]. Maar al deze twisten schijnen een' dieperen wortel gehad te hebben, en gegrond geweest te zijn in eene oneenigheid, die over het nemen van doopgetuigen reeds vóór eenige jaren was opgerezen. PETRUS DELENUS namelijk, predikant der Londensche gemeente van 1560 tot zijn' dood in 1563, had in overeenstemming met het gansche consistorie, naar het algemeen gebruik in alle Gereformeerde gemeenten, verordend, dat er getuigen bij de bediening des heiligen doops zouden aanwezig zijn. GODFRIED VAN WINGEN, in 1563 predikant geworden, volgde die gewoonte. Doch de diakenen, geruggesteund door velen in de gemeente, verzetten zich daartegen en meenden, dat de doopgetuigen overtollig waren. De ouderlingen waren het eens met het gevoelen hunner predikanten. Hieruit ontstond de hevigste tweedragt, zoodat zelfs de diakenen de afzetting der dienaren vorderden. De uitvoerige processtukken deswegens zijn, of waren althans, voorhanden in de consistoriekas der Hervormde gemeente te Emden. De Emder kerkeraad heeft alle vlijt aangewend om dit vuur te blusschen. CORNELIS COOLTUIN, predikant te Emden, en PETRUS CARPENTARIUS, predikant te Antwerpen, werden naar Londen gezonden, doch keerden in Maart 1566, onverrigter zake terug. Uit onzen brief blijkt, dat de predikanten van Norwich met beteren uitslag hun' pogingen aanwendden. Welligt is dit in 1567 of 1568 geschied en konden zij slechts een' tijdelijke verzoening bewerken, die later, volgens de vrees van onzen briefschrijver, weêr verbroken werd. Doch welligt is onze brief uit 1569 en vermeldt de laatste, niet meer geschondene bevrediging, waarmede de Emder kerkeraad, volgens besluit van 3 October dezes jaars, de Londensche gemeente geluk wenschte, en waarna GODFRIED VAN WINGEN, die ter oorzaak van de gerezene geschillen eenigen tijd zijne gemeente verlaten had, naar Londen wederkeerde [3].

GILLES NAVEGEER aan zijne grootmoeder.
Norwich, 13 September. (N°. 28.)

Na vriendelijke groete aan zijne „lieve en̄ wel beminde grootevrauwe en̄ vrienden," berigt hij, dat zijn vader en moeder, broeders en zusters allen gezond zijn. Hij deelt mede, „hoe dat wy tot Norewijs letter min dan twee jaren gheweest hebben, alwaer wy zijn wonende in groete gerusticheyt ende stillecheyt ende het woordt Gods zeer rijckelic met ons, sodat ic ende mijn vadere ende mijn moedere wel wenschen zouden, waert uwer beliefte, by ons te wesende. Want wy anders niet en hooren dan van bereet vervolghynghe ende groote onruste, welcke in ons vaderslant es..... Zoo latic ulieder weten, dat ic Gilles Navegheer fraey ende ghesont ben; ende weet, hoe dat ic meer dan anderhaelf jaer hebbe leeren boekebinden, soo dattet my te cleene profyte comt....., en hoe dat ic in 96 [69 = 1569] een andere ambocht ter hant ghenomen hebbe, daer of dat ic beter profyt hebben zal, hopic. Voers zoo weet, dat mijn meeste [oudste] sustere, Maeyken Navegheer, [is] tot een Pieter Bake van Ypre, die tot Norewijs die brarie [brouwerij] hout: daer diensce [dient ze]. Ende weet noch meer, hoe dat mijn broedere, Willeken Navegeer, es gaen leeren messemaken; ende mijn vadere die draeyt [den] gharentwijndres muelene...; ende mijn moedere die doet haer oude werck; ende mijn sustere, clee [klee = klein] Maeyken, die spoelt gharene alset heeft; ende Sinken die spielt daghelick; ende Gaeige [?] is met den Heere[1] [gestorven] int jaer 96 [69] in de vierde weke achter Schienschen [Sinxen, na Pinkster]. Alzoo wy verhoort hebben, dat Pieter Rijckeseis, mijn moeders broere, jamerlicke de doot betaelt heeft, twelke te beschreyne es....., sullen Godt bidden, dat hy zijn ziele in ghenade ontfanghe; want het es zijnen wille: daer en gheschiet niet sonder den wille des Vaders..... Ic wilde uliedere hertelicke ghebeden hebben, dat ghyliederen [1], dese namen van de personen, die hier naer volghen sullen, hartelicke wilt groeten: den name van

Nicodemus Navegeer, Jan Rickeseis ende zijn husvrauwe.... Maer wilse al groeten die van onse kennisse zijn. De Heere wilt uliederen bewaren! — Deze brief sy ghescreven van Gilles Navegeer, wt den name van Nicodemus Navegeer, met hassten. Den 13sten dach van Septembre int jaer 15•96 [1569]."

Nicodemus Navegeer, ongetwijfeld de vader van onzen Gilles, was de 184ste onderteekenaar van het Ypersche verdrag met de Hervormden. Zie in de aanteekening wat wij van hem en zijn aanzienlijk geslacht gezegd hebben.

Wij hebben den laatsten brief der Ypersche verzameling gadegeslagen, en wij hoorden ook daarin de eenvoudig-naïve taal eener kinderlijke, geloovige ziel, gelijk wij een' dergelijke taal zoo vaak vernamen. Zij hebben 't niet gedacht, die vaders en moeders, die broeders en zusters, die kinders, echtgenooten en vrienden, dat hun gemeenzaam, vertrouwelijk woord, der vernieling ontsnapt door de tyrannie, na driehonderd jaar, in verdraagzamer tijden, nog weêrklinken zou en dienstbaar gemaakt worden der geschiedenis. Zoo is ook hier uit het kwade iets goeds voortgekomen. En wij, die dankbaar zijn, dat we naar deze niet gesmoorde stemmen luisteren mogten, wij vinden er verrassend en treffend door bevestigd wat te gelijk in Zuid- en Noord-Nederland door voortreffelijke geschiedschrijvers verklaard is: „de groote worstelstrijd der zestiende eeuw was in zijn' beginselen niet van staatkundigen aard. Naderhand moge zich de staatkunde in den strijd gemengd hebben, hij was eerst en bovenal om den wille der godsdienst: 't was voor gewetensvrijheid, dat onze vaderen hun goed hebben prijs gegeven en hun bloed gestort." [1]

AANTEEKENINGEN.

Bl. 210, [1]. Wij bezigen hier de hoogst opmerkelijke, ook door ons opstel zoo treffend bevestigde woorden van de *Société d'Émulation de Bruges*, in haar voorberigt voor het *Cort verhael*, dat wij straks breeder noemen.

Bl. 211, [1]. Boeschepe is een dorp, thans behoorende tot Frankrijk, vijf kwartier uurs van Poperinge en alzoo nabij Yperen gelegen. Aangaande de predicatie op het kerkhof aldaar, gedaan den 12 Junij 1562 door Gislenus van Damme of liever Ghilain Damman, leze men het *Geusianismus Fland. Occid.*, uitgegeven door de *Société d'Émulation de Bruges*, Brugge 1841, p. 2. Filips II vaardigde daartegen een scherp plakkaat uit van 12 Sept. 1562, mede ald. opgenomen, p. 98, 99. Ghilain Damman, gelijk hij in dit officiële stuk genoemd wordt, was een Boescheper wever, en vond zich bij zijne predicatie omringd door een' groote toevloeijende schare: het koninklijke stuk spreekt van tweehonderd personen. Er blijkt ons uit, dat het Westkwartier van Vlaanderen, Yperens omtrek, reeds vroeg zeer bewogen was, en het voorbeeld gaf der publike predicatiën, die naderhand met zoo ontembaar geweld uitbraken.

Bl. 211, [2]. Zie *Cort verhael van 't ghonne binnen de stadt van Ypre en daer ontrent ghepasseert is de religie aengaende, tzydert Juny* 1566 *tot ontrent half Ougst* 1567, *confirmerende in eenighe poincten den heesch van den procureur general jegens den grave Egmont*, opgenomen in het *Recueil de Chroniques* etc., *publié par la Société d'Émulation de Bruges*, *première série*, Brugge, 1844.

Bl. 211, [3]. De heer Diegerick heeft onlangs in een hoogst belangwekkend opstel den strijd uitgemaakt over de geboorteplaats van Dathenus en het klooster dat hij verliet, toen hij zich der Hervormingszaak toewijdde. Daarin is namelijk, uit echte stukken te Yperen, bewezen, dat „Pieter Daten f[us] P[rs]," geboren was te Cassel en monnik is geweest in het Karmelitenklooster bij Ype-

ren. Het geschrevene door den heer DIEGERICK vindt men in de *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, t. XI, 2ᵉ. série, onder den titel: *Petrus Dathenus. Notes sur le lieu de sa naissance.*

Als kloosterlingen van Yperen, tot de Hervorming overgegaan, zijn mij, behalve DATHENUS, bekend geworden:

Uit het Dominicaner of Predikheerenklooster:

FRANCISCUS ANTHONIE-, doorgaans alleen ANTHONIE ALGOET, bijgenaamd DE SWARTE. Hij predikte 11 Junij 1566 bij Wulvergem, 22 Junij bij Nieuwkerke, 25 Julij omtrent Waasten (Warneton), 28 Julij omtrent Belle, 4 Aug. op Clarenbilk buiten Yperen, en tijdens den beeldstorm in de kerk van Briele, bij Yperen: *Cort verh.*, bl. 7, 9, 11, 13, 18, 24, 46. JEAN BALLIN zegt, dat hij te Meenen is predikant geweest en getuigt van hem, dat hij zijn geestelijk gewaad aflegde in 1566 en met eene Ypersche vrouw trouwde. Zie mijne *Kerkherv. te Brugge*, II, 289. De *Historia episcopatus Iprensis*, mede uitgegeven door de *Soc. d'Émul.*, Brugge, 1851, spreekt van hem p. 34 en 35 en noemt hem onder de „virtuosi et docti prædicatores ordinis S. Dominici, facti apostatæ." Hij was in 1568 en 1569 met KAREL RIJCKEWAERT predikant te Norwich, en ook uit zijn' naam onderteekende MODET de synode van Wezel. Zie 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. ged. van het syn. te Wesel*, bl. 225.

FRANCISCUS GOETIJT.

HECTOR CANDIDUS, welligt in 't Vlaamsch DE WITTE. Van dezen en den voorgaanden geeft de *Hist. episc. Ipr.*, p. 35, hetzelfde goede getuigenis als van ALGOET.

Uit het Augustijnenklooster:

JACOBUS DE BUZERE, BUUSERE, of met Latijnschen uitgang BUCERUS. Hij was geboren te Hoonegem bij Hazebroek. Den 28 Julij 1566 predikte hij boven Poperinge ten Abeele, 4 Aug. op Clarenbilk, 13 Aug. te Belle, tijdens den beeldstorm in de kerk van Briele. Den 5 Sept. kwam hij met VENDEVILLE en andere adellijke heeren te Yperen. Hij kwam er ook in Febr. 1567, zijnde toen predikant te Belle. Zie *Cort verh.*, bl. 13, 18, 19, 24, 35, 54. De *Hist. episc. Ipr.* noemt hem p. 34; en JEAN BALLIN zegt, dat hij in 1566 ('68?) in Engeland gehuwd is en vader was van den beroemden GERSON BUCERUS, alsmede dat hij predikant was te Meessene, en „Belle, Meenen, Meessene en andere plaatsen zeer bedierf door zijne valsche predicatiën in 't Fransch." *Kerkherv. te Brugge*, II, 289.

DANIËL, alleen onder dezen naam bekend, tenzij hij de predikant

JOHANNES DANIËLIS ware uit de *Hist. der vromer martelaren*, fol. 442, *d*. Uit zijn klooster gegaan, deed hij den 28 Mei 1566, des nachts, eene predicatie tusschen de drie aanzienlijke dorpen Nieuwkerke, Nieppe en Steenwerke, op eene plaats ten Bollaerts boome genoemd. Terwijl het getal zijner hoorders van dag tot dag aangroeide, ging hij er mede voort in Belle-ambacht. In de Pinksterweek predikte hij bij den zwarten molen op den weg van Nieuwkerke naar Belle, 8 Junij op den grond van den heer VAN NOORTHOVE in Nieppe, en 15 Junij op de groote hoeve Plusdouve tusschen Waastene en Meessene. Toen verspreidde zich het gerucht, dat hij in de stad zou komen en te Yperen op de Paardenmarkt prediken. Hij verscheen echter niet. CAROLUS WYNCKIUS, de prior van het Ypersche Augustijnenklooster, schreef hem daarop een' brief vol ernst en liefde, om hem tot de Roomsche kerk terug te brengen, hetwelk echter niet gelukken mogt. Uit dien brief blijkt, dat DANIËL nog in den bloei zijner jaren was, door vrome ouders opgevoed, met voortreffelijke geestesgaven voorzien en vele jaren in het klooster een geliefde broeder geweest. De brief is van 4 Julij 1566, en kort te voren had de prior uit Leuven ook aan DANIËL geschreven, die toen te Antwerpen vertoefde, doch geen antwoord ontvangen. WYNCKIUS had vóór 30 jaren met DANIËL onder den geleerden PETRUS MEGANGUS de scholen bezocht. Zie *Geusian. Fl. Occid.*, p. 4—10.

WILLEM DE HOLLANDERE, oorspronkelijk uit het Augustijnenklooster te Dordrecht, bragt eenige jaren in het klooster derzelfde orde te Yperen door en droeg nog in 't begin van Aug. 1566 het monnikskle.d. Onverwachts wierp hij 't af den 18 Aug., zwoer de Roomsche godsdienst af en deed zijne eerste predicatiën te Elverdinge, Ronsse, Meessene en Poperinge. Gedurende den beeldstorm predikte hij in de kerk van Briele, bij Yperen. Vervolgens werd hij meer vast predikant te Roesbrugge. Nadat hij aldaar eenige maanden met ijver was werkzaam geweest, zich zeer aankantende tegen de besluiten der landvoogdes, voornamelijk wat betreft het nalaten der Hervormde godsdienstoefening, werd hij gegrepen door de heeren van Veurne-ambacht, en is omstreeks de helft van April 1567 te Veurne opgehangen. Zie *Geusian. Fland. Occid.*, p. 22, 23; *Cort verh.*, bl. 24, en *Hist. episc. Ipr.*, p. 40.

„Broeder FRANCISCUS COSGIR, Augustijner van Yperen, is thans predikant van Honbeeke. Hij is gehuwd met eene geestelijke van Sint Clara, en hij houdt er eene andere, die hem dient voor kamermaagd." Zoo zegt JEAN BALLIN: *Kerkherv. te Brugge*, II, 291.

Uit het Karmelitenklooster, behalve DATHENUS: „Broeder GILLES LICHTVELD, apostaat-Karmeliter van Yperen, predikant van Wervicq, is te voren pastoor van Pasquevoel geweest. Hij is een groot huichelaar, omdat hij geveinsd heeft Katholiek te zijn tot zoolang dat de bisschop van Yperen te Gend was gevangen gezet, vreezende ontzet te worden van zijn pastoorsambt, en door genoemden bisschop verscheidene malen om zijn welzijn vermaand zijnde geworden." Getuigenis van JEAN BALLIN, t. a. p.

Tot welk klooster „broeder Maerten Robrecht" behoord had is ons onbekend, doch hoogst waarschijnlijk mede tot één der Ypersche conventen. Hij predikte ten tijde des beeldstorms in de kerk van Briele, bij Yperen: *Cort. verk.*, bl. 24.

Bl. 212, [1]. Gemelde overeenkomst is in haar geheel in het genoemde opstel van den heer DIEGERICK opgenomen, en derwaarts verwijzen wij ter nadere kennis van dit merkwaardige stuk onze lezers. Wij melden alleen, dat het wordt beschreven als de „Poincten eñ articlen, gheaccordeirt tusschen hooghe eñ moghen Heere mijne Heere den Prince van Gavere, Grave van Egmont etc., Gouverneur van den lande van Vlaenderen eñ Artois, ende die vander nieuwer religie binnen de voorñ Stede van Ypre ter andere, in meerder approbatie ghehandteeckent by den persoonen hiervooren verclaert eñ daermede bevonden accordeereñ den xxiij[en] Septembere xv[c] zessentsestich eñ onderteeckent de Corte." De onderteekening zelve geschiedde op 20 September 1566. De namen der onderteekenaars van de zijde der Hervormden zijn door den heer DIEGERICK niet opgegeven. Hij heeft echter de goedheid gehad — en wij zeggen er hem onzen dank voor — die aan ons mede te deelen. Wij gelooven, met de opgave er van onzen lezers geen' ondienst te doen. Zij zijn toch mede een' belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming te Yperen. Zij zullen ons daarenboven in den verderen loop van dit opstel veelmalen te stade komen: ze zijn ons in dezen inderdaad onmisbaar. Wij hadden eerst gemeend ze met onze opmerkingen en toelichtingen als een afzonderlijk hoofdstuk in den tekst te geven. Doch wij vreesden dáár met ons stroef en eentoonig verslag dezen en genen welligt te ergeren, en durfden er geen' zoo groote ruimte voor innemen. Daarom sta het hier met kleiner letter onder de aanteekeningen, waar het nuttige voor het aangename niet wijken mag.

Het verdient nogtans, om het uitnemende gewigt, een' bijzondere plaats, en het sta hier daarom op zich zelve, onder het opschrift:

NAAMLIJST EN BIJZONDERHEDEN
VAN DE
YPERSCHE HERVORMDEN IN 1566,
DIE HET GODSDIENSTVERDRAG MET DEN MAGISTRAAT ONDERTEEKENDEN.

Robertus Flaminius.
Jan Kockeel.
A. Walewein.
Langhedul.
5. Th. Willemo.
D. Wallewein.
Charles Bouve.
Jacque Venant.
Platevoet.
10. Cornelis Hille.
Jan Everaerdt.
Joos Daten.
Guusseu.
A. Victor.
15. [P. ?] Francois van Gueleghem.
Pieter Piel.
Kestiaen Cabeliau.
P b [of R b] Cocq.
Franss. Hessela.
20. Jan de Lopere.
Jan Ooghe.
Mahieu Heyte.
Pieter Baert.
Jan Willemot.
25. Ollivier van Casteele.
Willem de Quicke.
Michiel Wems [of Weins].
Pauwels de Cocne.
Bastiaen Matte.
30. J. Croock.
Art. [of Ant.] du Crem [of Creu].
Meghies de Have.
Walle van Elste.
Jan Ballynck.
35. Jacques van Houcke.
Jacques Quaetjonck.
Christiaen Melvede.
Jacob de Have.
Michiel de Hooghe.
40. Joos Lievin.
Joos van Driessche.
Jan Loouis [of Loovis].
Jan Meese.
Franss. Dynghelsche.
45. Matheus Damme.
Caerle Damman.
Hans Casen.
Jacob Meese.
Wouter Desobris.
50. Robert van de Walle.
Jacob de Clercq.
Jacob van Steene.
Christiaen Wicke.
Passchier Wicke.
55. Jan Verborre.
Jan Flamen.
Bastiaen Parmetier.
Christiaen Witvoet.
Pieter Baen.
60. Caerles van Staeu.
Stevin van Schooris.
Jacob van den Walle.
Jan Motte.
Guille Weecsteen.
65. Heyndryck Vermersch.
Jan Bastynck.
Rougier Coucke.
Joos van Lome.
Pieter de Barremaker.
70. Jan Destriez.
Stevin de Mol.
Jacob Thevelen.
Mahieu de Wale.
Pieter Rawelen.
75. Charles van Boonstr.
Cornelis Heyns.
Jan van Mechtere.
Pieter Paelding.
Anthuenis Viane.
80. Adriaen Cabilliau.
Jacques Tallet.
Joos Queke.
Jan Vulsteke.
Franchois Thibaut.
85. Pieter van Walle.
Willem de Corte.
Jan Tijtgat.
Joorisvan den Broucke.
Jan van Pitthem.
90. Hercules Quetstroy.
Montfraut Otgheer.
Pr. Queerke.
Jan Raymaker.
Matheeus Willems.
95. Jacob Favveau [of Fauneau].
Jacob de Grave.
Caerle vander Mersch.
Franchois de Jaghere.
Pieter van Mersch.
100. Michiel Potvliet.
Jan Verdonck.
Jan Baelde.
Jacob Gheesten.
Jacob Parmentier.
105. Franchois Bateman.
Willem de Vynck.
Christiaen Ooghe.
Andries Paelding fs. Andries.
Nicolas Rogiers.
110. Michiel Everaerdt.
Jan Paune.
Vincent Bondueel.
Franc. van Cruuce.
Ollivier de la Porte.
115. Ollivier Lesquinet.
Jan Cabilliau.
Cornelis Note.
Jacques de Jonghe.
Zeghers Osten.
120. Jan de Turck.
Franchois de Hedere.
Lauwers Minne.
Nicolas van Walle.
Jaen Poet [of Paet].
125. Jan van de Walle.

Jan de Wert d'oude.
Pieter de Kersghietere.
Joos de Keerle.
Jacob Baelde f^s. Jans.
130. Jan van Bussche.
Jan Longhespée f^s. Lucas.
Jan Fere.
Coppen Casier.
Lauwers van Hoplin.
135. Rougier Tarwe.
Hans Bewijn.
Joos Costenobel.
Jan de Rouf.
Pieter van Donck Pz.
140. Marcus Rijckewaert.
David Pulck.
Pieter van Elst f^s Daniel.
Francoys Lams.
Franchois Onterman.
145. Andries Willems.
Marcx van Elst.
Pauwels Cauweraet.
Anthuenis de Rewelle.
Jan Ghiselen.
150. Clais Wicke.
Renaut de Jonghe par Wijnghaerde [of een nieuwe naam: Par. Wijnghaerde].
Jacob de Cathoore.
Joos Bove [of Bouve].
155. Clais Wevele.
Marant Sanders.
Jan Willemszone.
Jan Martin.
Colaerd Bevele.
160. Franchois Willoot.
Simon Duthen [of Duhen, Duhem].
Jan Verpoorve.
Jan van Brugghe.
Willem Zedt.
165. Simon Cortil.
Franchois Trewaerts.
Daniel Correet.
Michiel Bino [of Bivo].
Bertel van Hille.
170. Jan van Oudenborch.
Matheus de Langhe.
Robert Ferre.
Ollivier Cahill [Cahillian?].
Jan Jacopszone.
175. Zacharius Copillet.
Osten de Wyntere.
Anthuenis de Conynck.
Michiel de Hoedt.
Jacob de Corte.
180. Ollivier Woets.
Cornelis de Raedt.
Joos van Cappelle.
Fran Doens.
Nicodemus Navegheer.
185 Fercle Wemare.
Toustem van Colomme.
Caerle Liebaert.
Joos Pijl.
Jacob Jaemare.
190. Gillis van Clyncke.

De eerste onderteekenaar is ROBERTUS FLAMINIUS, predikant. Wij moeten de algemeene opmerking vooraf doen gaan, dat, gelijk ons blijken zal, de eerste namen die van de voornaamsten der gemeente zijn, hare hoofden, de leden des kerkeraads vermoedelijk, de aanzienlijksten. Zoo vinden wij den leeraar bovenaan. Wij kennen hem uit het aangehaalde *Cort verh.*, bl. 24, 40 en 56 (afzonderlijke afdruk), waar hij genoemd wordt „M.", d. i. „Meester Robert Flament, Flameng," of „Flamen." Hij predikte, nevens andere predikanten, in 't midden van Augustus 1566, in de kerk van Briele, een dorp nabij Yperen ten noordwesten. Hij schijnt echter geen bestendig aan Yperen toegewezen predikant te zijn geweest. Immers, „anghezien die van de religie gheen predicanten hadden by de wet ghestelt in eede," gaven die van de wet den raad, den 28 September, dat de Hervormden „M. Robert Flameng voor predicant zouden nemen, anghezien hy eens ghepredickt hadde." Kort hierop werd door den magistraat aan EGMOND berigt, „hoe M. Robert Flamen, hem als seditieus minister draghende, hebbende gheteekent het accordt, hy nochtans ghedoopt hadde 't kyndt van Clais van Wervicken." In Mei 1567 werd hij te Yperen bij Hallegebod ingedaagd. Hij was

toen hoogst waarschijnlijk, even als zoovelen zijner stad- en geloofsgenooten, als vlugteling in Engeland. (Vg. brief 54, bl. 241). Althans, A. 's Gravezande, *Tweehonderdj. gedacht. van het syn. te Wesel*, bl. 86, (b), en *Tweede eeuw-ged. der Midd. vryheid*, bl. 429, 433, 478, vermeldt, dat „Robertus Vlamingius, of de Vlaming, geboren van Yperen," van Sandwich als eerste rector der Latijnsche school te Middelburg beroepen is 17 Maart en er zijn' dienst begon 21 Mei 1574 op eene jaarwedde van 21 £. Hij was 18 Februarij van dat jaar door de Walchersche classis als zoodanig verkozen in de plaats van een' Roomschen rector. Zie te Water, *Ref. van Zeel.*, bl. 195. Welligt was hij te Yperen óók leeraar der Latijnsche school geweest, omdat hij, in onderscheiding van anderen, zoo uitdrukkelijk „meester" genoemd wordt. In de *Hist. episc. Ipr.*, t. a. p., heet hij „magister Robertus Vlamynck, Iprensis." Den 1 Sept. 1575 werd hij tot ouderling te Middelburg verkozen. (Zie de *Ouderl.-lijst*). Onder de onderteekenaars treffen wij ook, n°. 56, Jan Flamen aan, misschien van zijne familie.

Jan Kockeel (n°. 2). Wij vonden hem nergens meer vermeld. Misschien echter was hij verwant aan Charles Cockiel, over wien de heer Charles Rahlenbeck eene merkwaardige bijdrage geschreven heeft in de *Revue de la numismatique Belge*, t. I, 3e. série, naar aanleiding eener medaille, dragende Cockiels naam en het jaartal 1561. Hij was lid van het Luthersche consistorie te Antwerpen en wordt als zoodanig genoemd in eene naamlijst van verdachte personen te dier stede, ten jare 1566.

A. Walewein (n°. 3). Uit het *Cort verh.*, bl. 28, 39, 44, 51, 52, kennen wij hem als „Adriaen Wallervein, Walleweyn, Waelewein." Den 28 Augustus verscheen hij met eenige anderen voor den Yperschen magistraat, om een verzoek te doen in 't belang der Hervormde godsdienst; zóó ook, ontboden zijnde, den 28 September, met Jacob Platevoet, „twee van de principaelste van de nieuwe religie;" desgelijks den 7 December, om met den predikant en anderen de voorlezing aan te hooren van brieven, van de landvoogdes ontvangen. Toen in Januarij 1567 het hoog bevel was gekomen, dat de predicatiën moesten gestaakt worden en de magistraat bij de Hervormden alle pogingen deed opdat zij aan dit bevel vrijwillig zouden gehoorzamen, waren er ten laatste slechts negentien die er in toestemden, „en onder die maar één, hebbende administratie, als Adriaen Waelewein." Eindelijk behoorde hij onder diegenen, aan wie de wethouders

uitdrukkelijk eenige handeling van Hervormde godsdienst ontzeiden. Volgens het proces-verbaal, dat wij beneden zullen mededeelen, was hij één van hen, die op den 5 October 1566 KAREL RIJCKEWAERT vergezelden, toen deze voor den magistraat te Yperen als predikant den eed kwam afleggen. Hij vlugtte naar Engeland en teekende zich WALLEWEIN in een' brief, dien wij van hem zien zullen, bl. 252, vv.

LANGHEDUL (n°. 4). Zijn voornaam was JAN. Ook hij verzelde RIJCKEWAERT bij de zooeven vermelde gelegenheid. Hij was één der requestranten, van wie het krachtig verzoek bij de Ypersche stadsregering inkwam, om eenige kerken binnen de stad voor de Hervormde godsdienst te mogen gebruiken, welk verzoek den 14 September door EGMOND en den magistraat, zamen te Yperen vergaderd, werd afgeslagen. Hij was mede onder de ontbodenen in de schepenkamer op 7 December. Zie *Cort verh.*, bl. 37, 44. „Jan Langhedul" vinden wij desgelijks vermeld in het lied *Der Geuzen uitvaert.* Aan hem zullen wij ook ongetwijfeld denken moeten, als wij lezen van „Joannes Langhedolphus, Langhedulph, Langhedulphus," door RYHOVE onder de eerste achttienmannen te Yperen aangesteld, volgens de *Hist. episc. Ipr.*, p. 87, 96. SANDERUS, *Flandr. illustr.*, t. I, fol. 350, noemt „Ioannes Langedul" als voogd, voorschepen of burgemeester van Yperen ten jare 1581. Reeds in 1579 was hij wethouder, en 't was in die betrekking, dat hij den 10 Julij van dat jaar, volgens letteren van credentie van 23 Junij, de unie van Utrecht te dezer stede met PETRUS BAELDE, pensionaris van Yperen, onderteekende. De acte noemt hem „Johan van Languedul," doch hij onderschrijft zich „Langhedul." Zie P. PAULUS, *De unie van Utrecht*, d. III, bl. 291; IV, 137, 138. Toen Yperen 9 April 1584 aan PARMA overging, was LANGHEDUL één der vier burgers, die de overwinnaar eischte dat hem ter willekeur overgegeven wierden. Hij weigerde Roomsch en Spaanschgezind te worden, niettegenstaande hij zich schatten had kunnen verzamelen uit een jaargeld van eenige duizende gulden, dat hem aangeboden werd. Voor 20,000 gulden met zijne lotgenooten uit PARMA's handen vrijgekocht, dewijl zij onder de eersten der stad behoorden, verkoos hij naar Engeland te wijken en stierf er als balling buiten zijn vaderland. Zie *Hist. episc. Ipr.*, p. 127. Hetzelfde Engeland had hem reeds vroeger ook, in 1567, gastvrij opgenomen, gelijk ons de brieven bewijzen zullen. (Zie bl. 231, eld.)

Thomas Willemo of Willemot (n°. 5). Hij was met Jan Willemot, den 24sten onderteekenaar, onder de personen, in wier bijzijn Rijckewaert den eed deed, en mede in de schepenkamer op 7 December. De familie Willemot was talrijk en aanzienlijk te Yperen (zie de brieven, bl. 222 en 259). Ongetwijfeld behoorde er ook toe Ludovicus Willemot, ook wel Hyperius, d. i. van Yperen toegenaamd, in 1578 predikant geworden te Nisse in Zuid-Beveland, door de klasse 29 Februarij 1580 benoemd om in Vlaanderen eenige predikanten voor gezegd eiland te gaan beroepen, bij de uitvoering van welken last hij te Dixmude predikte tot zoo groot genoegen, dat men hem voor die plaats ter leen verzocht en voor eenige weken verkreeg. Hij stierf 17 November 1580. Zie te Water, *Ref. van Zeel.*, bl. 298.

D. Wallewein (n°. 6), ongetwijfeld verwant aan Adriaan, dien wij reeds beschouwden. „Daniël Wallerwin" kwam den 25 Julij (St. Jacobsdag) 1566 te paard als leidsman aan 't hoofd van een' groote schare Yperlingen ter Meessenepoorte de stad ingereden, terugkeerende van eene predicatie, door Anthonius Algoet alias de Swarte gedaan omstreeks Waastene. Hij bevond zich onder hen, die zich den 28 Augustus tot den magistraat vervoegden, en voerde er een' stoute taal. Hij was ten jare 1565 schepen der stad geweest en werd in Mei 1567 bij Hallegebod ingedaagd. Zie *Cort verh.*, bl. 11, 28, 30, 31, 56.

Charles Bouve (n°. 7) was „drapier" te Yperen. Op den avond van 22 Junij 1566, omstreeks zes ure, kwam ter Meessenepoort een groote hoop volks ter stede in, terwijl eenigen nabij de poort hunne pistolen losten. „Caerle Bouve" werd onder hen gezien en des anderen daags voor den magistraat gedaagd. Hij erkende, dat hij gekomen was van de predicatie, die door Antonius Algoet of de Swarte was gedaan bij Nieuwkerke, waarbij vier- tot vijfhonderd Yperlingen waren tegenwoordig geweest. Opmerkzaam gemaakt op het verbod, hieromtrent gedaan van wege den koning bij plakkate van 3 Junij, verklaarde hij, dat hij gegaan was om zijner ziele zaligheid te bewerken, die dáár, naar zijne overtuiging, beter te verkrijgen was dan in de Roomsche kerk, over welke kerk hij zich hoogst ongunstig uitliet, weigerende tevens zijne metgezellen te noemen. In aanmerking genomen zijnde de opgewondenheid der geesten, „de menichte der complices die hy binnen de stadt hadde" enz., liet men hem met eene bedreiging en vermaning ongestraft henen gaan. Des Zondags 28

Julij predikte ALGOET omstreeks Belle en JACOB DE BUZERE boven Poperinge ten Abeele, in tegenwoordigheid eener groote schare, van Yperen gekomen. In het terugkeeren des avonds geschiedde er echter in de stad niets onbetamelijks, „ende dit op 't advys van Caerle Bouve en andere principaele van heurlieder secte, zynde by eenighe van de wethouders secretelick daer tot gheinduceert." Ook hij werd den 28 Augustus voor den raad geroepen en behoorde tot de onderzoekers van het Predikheerenklooster (zie bij n°. 9). Bij gelegenheid der begrafenis eens Hervormden op den 2 September in 't bijzijn van een' groote volksmenigte, weigerde de schare uiteen te gaan op de vermaning der wethouders. Toen echter de predikant JACOB PONTFOORT gekomen was en met BOUVE het volk toesprak, „ten verzoeke van die van de wet," ging de menigte uit elkander. Op den 7 December was hij mede onder de ontbodenen voor den magistraat, en naderhand evenzoo onder hen, aan wie de wethouders alle handeling van Hervormde godsdienst verboden. Zie *Cort verh.*, bl. 9, 10, 13, 28, 31, 33, 44, 52. Blijkt uit dit alles, dat hij één der voornaamsten en invloedrijksten was onder de Hervormden, dit volgt ook daaruit, dat hij met JACQUES QUAETJONCK den 1 November PETRUS DATHENUS vergezelde, toen deze vóór de Ypersche stadsregering den vereischten eed kwam doen. Zie het stukje van den heer DIEGERICK over P. DATHENUS. Hij wordt dan ook uitdrukkelijk genoemd in het lied *Der Geuzen uitvaert*, evenwel verkeerdelijk als CHARLES BOONE. JOOS BOVE of BOUVE, n°. 154 der onderteekenaars, was denkelijk ook van zijne maagschap.

PLATEVOET (n°. 9), hoogst waarschijnlijk JACOB, van wien wij reeds hoorden bij n°. 3. Op 28 Augustus hielp hij met eene deputatie van het stadsbestunr en eenige Hervormden het Predikheerenklooster doorzoeken, waarin de Hervormden meenden, dat men zich tegen hen versterkte. Hem ontmoeten wij ook onder de ontbodenen ter schepenkamer op 7 December. Zie *Cort verh.*, bl. 31, 39, 44. NICOLAAS PLATVOET was in de zestiende eeuw predikant te Oostende. Zie mijne *Kerkherv. te Brugge*, II, 291. ELEAZAR PLATEVOET was, volgens fol. 396 van het Brusselsche handschrift, vermeld bl. 26, 45, d. II dezer *Bijdr.*, in 1608 predikant te Gorinchem.

CORNELIS HILLE (n°. 10), een hoogst merkwaardig persoon. Wij twijfelen namelijk niet, of wij ontmoeten hier den naam van den geleerden CORNELIS VAN HILLE, „in de historie der Reformatie als een der braafste leeraren van de zestiende eeuw wel be-

kend": TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 408. Hij wordt genoemd als de eerste predikant van Haamstede en Burg in Schouwen, van waar hij in 1577 vertrok naar Oudenaarde, waar hij bij leening en voor korten tijd werkzaam was. Zeer waarschijnlijk was hij dezelfde als de Rotterdamsche predikant, die voorkomt onder den naam CORNELIUS JODOCI HILLENIUS, wiens zoon CORNELIS HILLE predikant was te Uitgeest, Hillegondsberg, Alkmaar en Groningen. Onze CORNELIS was dan evangeliedienaar te Rotterdam van 1589 tot 1598. Hij was de opsteller van het beroemde, zoo regt evangelische en bemoedigende geschrift, dat onder den titel van *De ziekentroost* voorkomt achter onze liturgische schriften en reeds in 1572 te Gend uitgegeven was; een geschrift, dat OLDENBARNEVELD, ter dood veroordeeld zijnde, zich herhaaldelijk liet voorlezen en waarbij hij verklaarde, dat hij met de geloofsbelijdenis, daarin vervat, gaarne sterven wilde. Zie TE WATER, a. w., bl. 239—241, 408, en vooral YPEY en DERMOUT, *Gesch. der Ned. herv. kerk*, d. I, bl. 536, 537, en aant. (546), (547) en (548). Dat nu deze CORNELIS VAN HILLE geen ander was dan onze Ypersche, meenen wij hieruit met zekerheid te mogen besluiten, dat THEOPHILUS of KAREL RIJCKEWAERT den 30 September 1568 te Norwich aan het kind van „Cornelius Jodocus van Hille", mede CORNELIUS geheeten, den heiligen doop toediende. Zie 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. gedacht. van het syn. te Wesel*, bl. 225. RIJCKEWAERT was een balling van Yperen te Norwich; zou ook VAN HILLE het niet geweest zijn, dáár waar zoovelen zijner stadgenooten het waren? Vermoedelijk heeft hij zich dan dáár gevormd tot de evangeliedienst, die hij naderhand met zooveel eere waarnam. BERTEL VAN HILLE, dien wij als den 169ˢᵗᵉⁿ onderteekenaar aantreffen, was denkelijk een aanverwant van hem te Yperen. — In 't voorbijgaan zij hier nog opgemerkt, dat wij onder hen, die de handelingen van het synode te Wezel bekrachtigden, drie predikanten aantreffen die van Yperen herkomstig waren, namelijk RIJCKEWAERT en ALGOET, predikanten te Norwich, in wier naam onderschreef HERMANUS MODET, mede naar Norwich uitgeweken doch ras van daar weder vertrokken, en JACOBUS PONTIFORTIUS alias STERKENBRUGGE, die aan 's GRAVEZANDE onbekend was, maar in wien wij onzen JACOBUS PONTPOORT „calvenist, ghebooren van Ypre, onlancx commende van Emden" (*Cort Verh.*, bl. 32, eld.) herkennen. Zie 's GRAVEZANDE, a. w., bl. 225, 223.

Joos DATEN (n°. 12). Wij maken dáárom alleen op zijnen naam opmerkzaam, omdat wij ons ten volle vereenigen met de gissing van den heer DIEGERICK, dat er bloedverwantschap bestond tusschen onzen Joos DATEN en den bekenden PETRUS DATHENUS, die het Karmelitenklooster te Yperen verlaten had en mede den Vlaamschen naam DATEN droeg. Joos DATEN week naar Engeland en schreef van daar den merkwaardigen brief, die ons bl. 238 voorkomen zal.

GUUSSEN (n°. 13), vermoedelijk FRANÇOIS GUISSEN of GUUSSEN, van wien het *Cort verh.*, bl. 37 en 44, hetzelfde opgeeft en gelijke melding maakt als van JAN LANGHEDUL. Zie boven, bij n°. 4.

P b, of R b COCQ (n°. 18), de letters van wiens voornaam onduidelijk geschreven zijn. Misschien was hij PIETER DE COCK, of althans aan hem vermaagschapt, van wien het *Cort verh.*, bl. 28, meldt, dat hij met BOUVE, de WALEWEINS en anderen op den 28 Augustus 1566 zich bij den magistraat vervoegde.

JAN OOGHE (n°. 21) houden wij voor denzelfden, die in het lied *Der Geuzen uitvaert* genoemd wordt „Jan Hoghe, den vetten smul.” CHRISTIAEN OOGHE ontmoeten wij n°. 107 der onderteekenaars, en MICHIEL DE HOOGHE, welligt mede tot hen in betrekking staande, n°. 39.

BASTIAEN MATTE (n°. 29), waarschijnlijk verwant aan „Geraert Matte van Ypre,” van wien wij in de volgende aanteekening spreken zullen, is weder een merkwaardig persoon. In de *Histor. episc. Ipr.*, p. 34, heet hij „magister Bastianus Matte, Ipris oriundus.” Hij predikte den 4 Augustus 1566 tweemalen op het kerkhof te Hondscote, sloot huwelijken, doopte en begroef onder psalmgezang: a. p., p. 35. Doch reeds den 25 Julij had onder zijne leiding een hoop volks het Nieuwe klooster bij Winoxberge vermeesterd en was er, zeker door hem, gepredikt. Zie de *Annales du Comité flam. de France*, 1854—1855, p. 198, waar hij verkeerdelijk „Sébastien Massé” genoemd wordt. Meermalen komt hij voor in het *Cort verh.*, bl. 19, 20, 21, 22, 24, en steeds als SEBASTIAEN MATTE. Op den 14 Augustus 1566 ging te Yperen het gerucht, dat „Sebastiaen Matte, bonnette maeker van zynen stylle, ghebooren van Yperen,” des anderen daags zou prediken in de kerk van Briele, verzeld van een' grooten hoop gewapend volk, waarbij men beducht was dat kerkbraak geschieden zou. Kort daarna kwam de tijding, dat MATTE binnen Poperinge predikte en dat „aldaer de sectarissen een kerckbraecke” deden.

Daarop besloot men te Yperen de poorten gesloten te houden, en toen vervolgens MATTE met de zijnen vóór de stad kwam, liet men hem verzoeken, dat hij voorbij zou trekken. Hij antwoordde dat hij, wat hèm betrof, daarmede te vreden was, doch dat die bij hem waren er ongezind toe waren. „Ende mits den voorzeyden Matte alsdan zieck was, ofte ghebaerde zieck te zyne, heeft zyn vertreck ghenomen in de herborghe buuten de Boezynckpoorte, ghezeyt den Meyboom, zonder dien dach eenighe predicatie te doene, blyvende middertyt zyn ghezelschap den heelen dach voor de steede." Enz. Op den 16 Augustus had de beeldstorm te Yperen plaats, terwijl MATTE en zijne togtgenooten vóór de stad verbleven. Naderhand lezen wij: „Den ministre ende predicant Sebastiaen Matte vernoomen hebbende hoe in de stadt by die van binnen de kerckbraecke ghesschiet was, es van ontrent Ypre vertrocken." Van het medegedeelde wordt in de *Hist. episc. Ipr.*, p. 37, dit verslag gegeven: „Sed audiamus civem Iprensem, Joannem Provengier: Feriâ quintâ, festo Assumptionis B. Virginis [MARIA-hemelvaart, 15 Augustus, viel in 1566 in op Donderdag], denuò accincti ad concionem erant apostatæ et magistro quidem Bastiano Matte, ad Bilgam, sive pascuam ante Noorthovium, multa perstrepente, magna multitudo populi ipso eodem matutino tempore ad Brilam festinavit et omnia in frusta concidit quæ in templo reperiebantur, ipsamque B. Virginis imaginem ab alto in imum præcipitem deturbabant. Exhinc ulteriùs ad S. Joannis et sic consequenter omnia claustra et templa foris situata simili furore plebs malè feriata salutat. Altera die, quæ erat feriâ 6ª, in urbem Ipram irrumpentes, templaque violantes, omnia diffringebant quæ in iis erant ornamenti et supellectilis, omnia deindè claustra et domos Dei; nichil liberum, nichil intactum relinquebant." Etc. In het *Geusianismus Flandr. Occid.*, p. 4, wordt ook van hem melding gemaakt, doch verkeerdelijk als SEBASTIANUS MALTE. Hij wordt er genoemd *pilearius Iprensis*, *homo plane laicus*. Den nacht vóór Zondag 26 Mei 1566 (er staat ten onregte 1565) begon hij, uit Engeland gekomen, op een open veld bij het klooster van Roesbrugge, zijne predicatiën. Wij houden het er voor, dat hij ook pag. 12 bedoeld wordt onder den naam van „Sebastianus pilearius." Hij predikte dan den 10 Augustus in de kapel van St. Laurens onder Steenvoorde, alwaar een ontelbare volksmenigte vergaderd was, wegens het jaarfeest van de wijding der kapel (op 10 Augustus wordt St. LAURENS herdacht),

vooral echter om de predicatie. Toen zij geëindigd was, zegt ons berigt, werd, op zijne aandrijving, de kapel, nadat de beelden gebroken waren, van al haren sieraad beroofd en verwoest. „Iconoclastæ ante hunc diem in Belgio nedum aperto marte sævierant in imagines." Volgens dit getuigenis weten wij dus, dat de beeldstorm in Nederland begonnen is op 10 Augustus, en wel in de St. Laurenskapel bij Steenvoorde, alsmede, zooals de berigtgever beweert, dat SEBASTIAAN MATTE er aanstoker van was. Dit getuigenis wordt ook bevestigd in het *Cort verh.*, bl. 19, zonder dat echter MATTE daarbij genoemd wordt: „op den 10 der zelver maendt [Augustus] was ghelycke braecke gheschiedt by Steenvoorde in sint Laureins cappelle." Een en ander is reeds opgemerkt door J. VAN VLOTEN in *Nederlands opstand tegen Spanje*, (Haarlem, 1856), bl. 85, 86, in het zoo lezenswaardig hoofdstuk over den beeldstorm. Inderdaad, SEBASTIAAN MATTE staat daar voor ons in ongunstig licht. De nevelen, die hem omringen, kunnen slechts eenigermate optrekken als wij zijne afkomst en opleiding in aanmerking nemen en het onrustig tijdsgewricht, waarin zijn beeld zich aan ons voordoet. — SEBASTIAAN MATTE was in 1571 predikant te Frankfort. Aan hem, nevens anderen, werd toen van wege de synode te Emden de vereerende last opgedragen om bouwstoffen te verzamelen tot het opstellen eener geschiedenis van het ontstaan en de worstelingen der Nederlandsche Hervormde kerk in de laatste jaren; het schrijven van welke geschiedenis aan MARNIX van St. Aldegonde zou aanbevolen worden, maar, helaas! niet tot stand kwam. Zie de handelingen der Emdensche synode, art. 50: *Kerkelijk handboekje*, bl. 62.

WALLE VAN ELSTE (n°. 33), PIETER VAN ELST f' DANIEL (n°. 142) en MARCX VAN ELST (n°. 146), met GISLENUS VAN DER ELST in de *Hist. episc. Ipr.*, p. 91, 96, een Hervormd burgerkapitein, zeker tot ééne familie behoorende.

JAN BALLYNCK (n°. 34). Er is een JEAN BALLIN geweest, monnik te Clermaretz bij St. Omer, die een' lijst van de Hervormde predikanten in Vlaanderen geschreven heeft, waardoor hij met hunne namen, standplaatsen en lotgevallen wèl bekend toont geweest te zijn. Zie mijne *Kerkherv. te Brugge*, d. II, bl. 284 vv. Wegens deze zijne verwonderlijke bekendheid kwam de gedachte in ons op, of niet welligt onze BALLYNCK van Yperen naderhand de Hervorming is afgevallen, het kloostergewaad in de abdij van Clermaretz heeft aangetogen en die JEAN BALLIN is geweest, die

zijne herinneringen uit zijn Hervormingsleven in de predikantenlijst heeft opgeteekend. Doch 't is een' loutere gissing.

Jacques van Houcke (n°. 35) verscheen mede voor den magistraat van Yperen den 5 October 1566, toen Rijckewaert den eed aflegde.

Jacques Quaetjonck (n°. 36). Van hem zegt de geschiedenis hetzelfde. Jacobus Quaetjonck wordt vermeld te Yperen in 1573 in de *Hist. episc. Ipr.*, p. 73, als burgerhoofdman. In 1583, toen Yperen Hervormd was, was hij er voorschepen: Sanderus, *Fland. illustr.*, fol. 350.

Joos van Driessche (n°. 41). Onder de schepenen van Yperen in 1566 telt de *Hist. episc. Ipr.*, p. 33, Georgius van den Driessche. Hij was Roomschgezind.

Matheus Damme (n°. 45), vermoedelijk een aanverwant van Wilhelmus Damme, een priester, die te Yperen gevangen was, van ketterij beschuldigd. „Anno 1562, 12 Maii," zegt de *Hist. episc. Ipr.*, p. 21, „è carcerali plagâ ductus fuit de hæresi accusatus, fortassè apostata et novus minister evangelicus factus."

Caerle Damman (n°. 46). Wilhelmus Damman, die met „Petrus Dathen" en anderen uitgezonderd werd, toen omstreeks 24 Junij 1574 amnestie van wege den koning gegeven werd te Yperen aan alle wegens de godsdienst voortvlugtigen, was denkelijk van zijne familie. Zie *Hist. ep. Ipr.*, p. 76. Was hij ook de evengemelde Wilh. Damme, of misschien Ghilain Damman (boven, bl. 275), die in 1562 te Boeschepe gepredikt had?

Jacob van den Steene (n°. 52). De heer Diegerick, in zijn uitmuntend stukje, getiteld *Salomon Faber, poète Yprois*, opgenomen in de *Ann. de la Soc. d'Émul. de Bruges*, leert ons Gaspar van den Steene kennen als grootvader van S. Faber van moederszijde; vader derhalve der echtgenoot van Petrus Faber, die, der Hervorming toegedaan, van Yperen naar Norwich was geweken, en van dáár den zoo schoonen en gevoelvollen brief aan zijn' zoon te Yperen schreef, in gemeld stukje aan 't licht gebragt. De familie van den Steene was ééne der achtenswaardigste van Yperen.

Bastiaen Parmentier (n°. 57). Wij vinden ook nog, n°. 104, een' Jacob Parmentier, en lezen in het *Cort verh.*, bl. 33, van de begrafenis op 2 September 1566 „van eenen overleden Parmetier," waarvan wij reeds spraken bl. 284. Indien deze laatste niet alzoo genoemd wordt naar het bedrijf van parmen-

tier, dat hij welligt uitgeoefend had (zie d. II, bl. 42 dezer *Bijdragen)*, maar den geslachtsnaam PARMENTIER droeg, dan hebben wij hier wel allen leden ééner Ypersche Hervormde familie.

CAERLES VAN STAEN (n°. 60). OLIVIER VAN STAEN begunstigde de inneming van Yperen door RYHOVE op 20 Julij 1578: *Hist. episc. Ipr.*, p. 85.

STEVIN VAN SCHOORIS (n°. 61). Van STEVEN VAN SCOORE hebben wij twee brieven. (Zie bl. 267, vv.) Wij maken alleen daarom hier van hem melding, om eene dwaling te herstellen op bl. 236. Achter „wullē vanden Schoore" plaatsten wij een vraagteeken. Het zal een eigennaam zijn, diè van WILLEM VAN DEN SCHOORE, misschien een aanverwant van onzen STEVEN.

JAN MOTTE (n°. 63), waarschijnlijk JAN LAMOT, „leek, geboortig van Yperen, wever, die vóór meer dan dertig jaar het geloof verzaakt en zich Calvinist gemaakt had." Zóó schreef omstreeks 1580 JEAN BALLIN, waar hij LAMOT vermeldt als toen predikant te Brugge. Zie mijne *Kerkherv. te Brugge*, bl. 287. „Jan Lamoot" was kerkeraadslid te Londen in 1562, volgens E. MEINERS, *Oostvriesch. kerk. gesch.*, d. II, bl. 32; ook in 1569: zie beneden, aant. [1] van bl. 272. Er is ook nog een andere „Joannes Lamotus" te Yperen, echter geen Hervormde. Hij was een tachtigjarig grijsaard, „vir catholicus et honestus," die onder het aantal gedooden behoorde, toen, bij het ophangen van den predikant MAILGAERT DE HONGHERE, op Woensdag 16 April 1567 te Yperen, door diens van de galg gehouden rede eene opschudding onder het volk ontstond en de soldaten op de schare vuurden. Zie *Hist. episc. Ipr.*, p. 41, en *Geusianismus Fl. Occid.*, p. 73, 74, verg. met de *Hist. d. martel.*, fol. 420, *c.* en *d.* NICOLAAS LA MOT was schepen te Yperen in 1571 en 1572: *Hist. episc. Ipr.*, p. 70. „Gislenus Lamoot" was onder de eerste achttienmannen, door RYHOVE in 1578 te Yperen aangesteld: a. w., p. 87. En den 21 Aug. 1586 begaf zich „Franchs Lamoot, van Yperen," met belijdenis tot de gemeente te Sluis. (Oudste kerkeraadsactenboek aldaar.)

HEYNDRYCK VERMERSCH (n°. 65). De familie VERMERSCH behoorde tot de aanzienlijkste van Yperen. In het *Cort verh.*, bl. 59, 60, vinden wij „M. François-, D'h^er Joos- d'oude, Jooris- de Jonghe" en „Pieter Vermersch," die echter allen de Roomsche godsdienst aankleefden. (Vg. beneden, n°. 97.)

JAN BASTYNCK (n°. 66). Wij houden ons verzekerd, dat we ook hier een lid ontmoeten van eene beroemde Ypersche familie. Im-

mers, Jeremias Bastink of Bastingius was te Yperen geboren in 1554. Deze, met zijne ouders om het belijden der Hervormde leer uit Vlaanderen gevlugt, kwam te Leiden, studeerde te Bremen, Genève en Heidelberg en werd predikant te Antwerpen; hij gaf als zoodanig aldaar een kerkelijk getuigschrift af voor Joost van Laren, zijn' ambtgenoot, in 1585. Van dáár vertrok hij naar Dordrecht, werd als hoogleeraar der godgeleerdheid beroepen te Leiden en stierf er 26 October 1598. Zie *Alg. noodw. woord. der zamenl.*, in voce; *Ned. arch. voor kerk. gesch.* van Kist en Royaards, d. IX, bl. 53; VII, 260; te Water, *Bericht aen den Leezer* vóór zijne *Hist. der herv. kerke te Gent*, alwaar hij hem noemt „Regent van het Staten Collegie;" en *Tweede eeuwget. v. d. geloofsbel.*, bl. 81.

Rougier Coucke (n°. 67). Het komt ons zeer aannemelijk voor, dat wij in hem aantreffen Rogier van Knocke gezegd Couckaert, één der gevangenen van François van Halewijn, heer van Sweveghem, der Spaansche partij toegedaan, die in 1581 gemelden Rogier, een' Hervormde, met den vreesselijksten dood bedreigde. Zie de *Documents histor. inédits, par* Kervyn de Volkaersbeke *et* Diegerick, t. II, p. 273. Welligt behoorde ook tot deze familie Maayken Knockaerts, Jans dochter, wier huwelijk den 4 December 1583 te Yperen met Joost van Laren, toen predikant te dier stede, bevestigd werd door den Yperschen predikant Johannes des Ouxssyns in de St. Nicolaaskerk. Zie *Ned. arch. voor kerk. gesch.* van Kist en Royaards, d. IX, bl. 63, en Vrolikhert, *Vliss. kerkhem.*, bl. 66.

Jacob Thevelen (n°. 72). Onder de achttienmannen, in 1578 benoemd, vinden wij ook „Jacobus Tevelen": *Hist. episc. Ipr.*, p. 96.

Franchois Thibaut (n°. 84). Hij komt voor als „François Thibault," in het *Cort. verh.*, bl. 44, 48, onder de ontbodenen voor den magistraat op 7 December 1566 en op 28 Januarij 1567, op welken laatstgemelden dag de regering de brieven voorlas van wege den koning, waarbij op het nalaten der Hervormde godsdienstoefening werd aangedrongen. „Franciscus de Thibault" behoorde, volgens de *Hist. episc. Ipr.*, p. 87, 96, onder de eerste achttienmannen, door Ryhove te Yperen gekozen. Op bl. 28 van het *Cort verh.* wordt „Olivier Thibault St. Gilles" genoemd onder de Hervormden, die 28 Aug. 1566 voor den magistraat verschenen. Laurens de Thibault, senior, was schepen te Yperen in 1571 en 1572 en later. Zie *Hist. episc. Ipr.*, p. 70, 77.

Jooris van den Broucke (n°. 88). Wij vinden, *Cort verh.*, bl.

60, „D'heer Joos van den Broucke" onder de Ypersche Roomschgezinden, en lezen, *Hist. episc. Ipr.*, p. 112, dat „Judocus van den Broucke," een brouwer, in 1580 weder Roomsch werd.

MATHEEUS WILLEMS (n°. 94). Onder de achttienmannen in 1578 komt voor „Matthæus Willens": *Hist. episc. Ipr.*, p. 96. Vermoedelijk schuilt hier een' fout. ANDRIES WILLEMS vindt men onder de onderteekenaars, n°. 145.

JACOB FAVVEAU (n°. 95). Heer GILLES FAVEAU was kanunnik te Yperen en verliet de stad na 1579, toen de Hervorming er gevestigd was : *Cort verh.*, bl. 59.

CAERLE VAN DER MERSCH (n°. 97) en PIETER (n°. 99). Vermoedelijk aanverwanten van JOAN. VAN DER MEERSCH, één der schepenen van Yperen, die de Hervormden bijstonden in het doorzoeken van het Predikheerenklooster. Hij was Roomschgezind en werd in 1566 en naderhand meermalen tot schepen benoemd. Zie *Hist. episc. Ipr.*, p. 33, 57, 70, 77. In het a. w. vinden wij ook, bl. 85, 87, 91, 96, 101, JACOBUS VAN DER MEERSCH, „vir insignis," die 20 Julij 1578 de Meessenepoort voor RYHOVE en de Gentenaars opende en onder de achttienmannen en stadskapiteinen behoorde. Hij stierf 16 Februarij 1579. Nog, p. 86, PETRUS VAN DER MEERSCH, die toen gevangen genomen werd. (Vg. boven, n°. 65; want ligt worden VAN DER MERSCH en VERMERSH soms onderling verward.)

FRANCHOIS BATEMAN (n°. 105), misschien verwant aan WULFAERT BOUTEMAN, een Roomschgezinde, die na 1579 uit Yperen vlugtte (*Cort verh.*, bl. 59), en aan JOANNES BATEMAN, die in 1578 onder de achttienmannen behoorde (*Hist. episc. Ipr.*, p. 96).

ANDRIES PAELDING f• ANDRIES (n°. 108. Vg. boven, bl. 242, 243). „Andreas Paelding senior" komt voor in de *Hist. episc. Ipr.*, p. 87, als behoorende onder de eerste achttienmannen, door RYHOVE in 1578 te Yperen gekozen. PIETER PAELDING, dien wij n°. 78 ontmoeten, was ongetwijfeld zijn bloedverwant.

JAN CABILLIAU (n°. 116). De familie CABILLIAU of CABELIAU was eene aanzienlijke te Yperen. Wij ontmoeten in onze lijst nog KESTIAEN, ADRIAEN, en welligt OLLIVIER (n°. 17, 80 en 173); voorts „de weduwe Philips Cabilliau," die Roomschgezind was: *Cort verh.*, bl. 60; wijders „Angelus Cabillau," mede Roomschgezind en schepen in 1566 en 1568: *Hist. episc. Ipr.*, p. 33, 57; eindelijk PETRUS, schepen in 1570 en 1571: a. w., p. 70.

JACQUES DE JONGHE (n°. 118) en RENAUT (n°. 151). Het Predikheerenklooster werd van de zijde der Hervormden ook doorzocht

door zekeren „De Jonghe:" *Cort verh.*, bl. 31. Mogelijk wordt één der twee genoemden bedoeld.

JACOB BAELDE f^s JANS (n°. 129. Vg. boven, bl. 261). JAN BAELDE, onder onze onderteekenaars n°. 102, is dus zeker zijn vader geweest. Het bijvoegsel f^s JANS is ongetwijfeld om hem te onderscheiden van JACOB BAELDE, raad der stad Yperen, die den 3 Augustus 1566 de Antwerppoort hielp bewaken tegen hen, die de predicatiën bijwoonden (a. w., bl. 16), en „Jacobus Balde, filius Francisci," die genoemd wordt in de *Hist. episc. Ipr.*, p. 57, 70, 77. Wij vonden ook JACOB BAALDE, in Maart of April 1606 als predikant gekomen te Bruinisse in Schouwen: TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 256. Voorts vermelden wij nog kapitein BALDE, die beschuldigd wordt van schennis der St. Donaaskerk te Brugge in 1578. Zie mijne *Kerkherv. te Brugge*, d. I, bl. 176. Wijders MICHAËL BAELDE, één der eerste achttienmannen, door RYHOVE in 1578 te Yperen gekozen: *Hist. episc. Ipr.*, p. 87, 91. Eindelijk vooral mr. PIETER BAELDE, pensionaris van Yperen, die 10 Julij 1579 met LANGHEDUL de unie van Utrecht onderteekende: P. PAULUS, *De unie van Utrecht*, d. III, bl. 292; d. IV, 137, 138. Zie ook vermelding van hem en het facsimilé van zijne naamteekening in KERVYN *et* DIEGERICK, a. w., t. I, p. 171, en de plaat tegenover p. 324.

JAN VAN DEN BUSSCHE (n°. 130). „Jooris van den Bussche ghezeyt Isaec" werd gevangen en bij vonnis van schepenen van Yperen gegeeseld en gebannen uit den lande van Vlaanderen, omdat hij 20 October 1566 met geweld de Thoroutpoort geopend had, die op hoog bevel gesloten was, ten einde de begrafenis op het Magdalenakerkhof te beletten van den gestorven Hervormde PIETER DE RAIMOYE. Zie *Cort verh.*, bl. 41 en 42.

JAN LONGHESPÉE, f^s. LUCAS (n°. 131). Wij vinden „Daniel Langhespeye" onder de eerste achttienmannen van Yperen, *Hist. episc. Ipr.*, p. 87.

DANIËL CORBEET (n°. 167) verdient mede zeer onze aandacht. Hij komt voor als „onderling te Yperen" op de nationale synode, gehouden te Middelburg den 29 Mei 1581 en volgende dagen. Zie TE WATER, *Ref. van Zeel.*, bl 348. Een predikant van Yperen was op die synode niet tegenwoordig. Hij moet dus groot vertrouwen gehad hebben van de Ypersche gemeente, dat hij als haar éénige gevolmagtigde op zoo aanzienlijke vergadering verscheen. Niet lang daarna is hij dan ook te Yperen predikant geworden. Hij woonde met zijn' ambtgenoot JOHANNES HARTMANNUS

of HARTMANNI de bevestiging bij van JOOST VAN LAREN tot predikant van Yperen, die den 4 Februarij 1584 geschiedde door JOHANNES DES OUXSSLJNS; zijnde voor deze plegtigheid, met bewilliging van den magistraat, een plegtige biddag te Yperen verordend. Zie *Ned. arch. voor kerk. gesch.* door KIST en ROYAARDS, d. IX, bl 63, 64, waar hij DANIËL CORRECT genoemd wordt, en VROLIKHERT, a. w., bl. 66, 67, waar hij voorkomt als DANIËL KORREET. Reeds den 10 April daarna, toen Yperen aan PARMA overging, werd CORREET met zijne ambtgenooten genoodzaakt de stad te verlaten: 't geschiedde des avonds te negen ure: zie a. pp. VROLIKHERT voegt er bij in eene noot, dat CORREET naderhand predikant te Axel is geweest; wat door J. SCHARP, *Gesch. en cost. v. Axel*, d. II, bl. 218, aldus vermeld wordt: „in 1591 werdt hier [te Axel] van *Lillo* beroepen DANIËL COIRECT, die voorheenen Predikant was geweest te *Iperen*, en alhier bleef tot zynen dood toe, welke voorviel Ao. 1603."

JACOB DE CORTE (n°. 179). Wij vinden meester GILLES DE COORTE, griffier (zie boven, bl. 242), in 1574 en 1576 voorschepen (SANDERUS, a. w., fol. 350), CAERLES DE COORTE en de weduwe van JACOB DE COORTE onder de Ypersche Roomschgezinden: *Cort verh.*, bl. 38, 41, 59, 60. In onze lijst staat ook WILLEM DE CORTE, n°. 86. Wij zien dus in DE CORTE eene voorname Ypersche familie.

CORNELIS DE RAEDT (n°. 181). Dat we ook hier een lid eener Ypersche familie vóór ons hebben, blijkt daaruit, dat JORIS DE RAEDT in 1566 stadsbode te Yperen was en ANDRIES DE RAEDT, vischkooper, behoorde onder de gebannenen „van weghen de ketterie": *Cort verh.*, bl. 11, 41, 61. Of JORIS DE RAEDT, de stadsbode, ook wel geheel zuiver was, is te betwijfelen uit eene dubbelzinnige uitdrukking, omtrent hem gebezigd t. a. p., bl. 11. De magistraat zond hem bedektelijk uit te paarde, bij gelegenheid der predicatie omstreeks Waastene door ALGOET, waarvan wij spraken bij D. WALLEWEIN (n°. 6), „om te onderlusteren in wat posture 't volck van de predicatie quam, die naer datum gheen rapport en heeft ghedaen niet connende door den grooten droom van den volcke passeren, emmers zoo hy verclaerde." Hoe 't zij, wij vinden nog melding van GEORGIUS of JORIS DE RAAD, ook GEORGIUS CONSILIARIUS, die in 1574 diaken was te Vlissingen, ook rector der Latijnsche school aldaar gedurende zes jaren, 1 December 1578 aangenomen tot predikant te Kapelle in Zuid-Beveland, in 1583 te Yerzeke en, sedert 1587 tot aan zijn' dood

omstreeks 1596, te Hoedekenskerke: een ijverig, godvruchtig, geleerd en der kerk zeer nuttig man, die in 1579 tot altoosdurenden scriba der Zuid-Bevelandsche classis werd aangesteld en in 1581 tot de provinciale synode te Vlissingen werd afgevaardigd. Hem werd door de classis opgedragen, een formulier voor den ondertrouw op te stellen en een gebed voor de proponenten. Hij vertaalde uit het Latijn het kort begrip van CALVIJNS *Institutio*, dat in 1594 in 't licht kwam, en teekent zich, onder de opdragt van dit werkje aan den magistraat van Vlissingen, als JORIS DE RAAD, van Nieukerke, gelijk hij zich ook op den titel noemt. Vermoedelijk moeten wij daardoor Neuve-Église verstaan, ten zuiden van Yperen, zuidwest van Meessene gelegen, Nieuwkerke in Belle-ambacht, waar ook RIJCKEWAART geboren was; en alzoo kon er wel verwantschap zijn met het geslacht DE RAEDT van Yperen. Verg. VROLIKHERT, a. w., bl. 8, 139, 337, 338; TE WATER, *Tweede eeuwf. van de vryh. te Vlissingen*, bl. 37 der bijlagen; *Ref. v. Zeel.*, bl. 289, 290, eld.

FRANÇOIS DOENS (n°. 183). PETRUS FABER schrijft aan zijn' zoon: „Myn poorterie zult gy doen bescriven aen Christiaen Doens, clerck van der poorterie:" DIEGERICK, *S. Faber*, p. 11; „Christianus Doen" was één der achttienmannen, door RYHOVE in 1578 aangesteld: *Hist. ep. Ipr.*, p. 87.

NICODEMUS NAVEGHEER (n°. 184). Onder Yperens aanzienlijkste geslachten behoorde dat van NAVEGHEER. Wij vinden meester JOOS NAVEGHEER (DIEGERICK, t. a. p.; *Cort verh.*, bl. 59) en meester GILLES NAVEGHEER (*Cort Verh.*, bl. 60), beiden echter behoorende tot de Roomschgezinden. De *Hist. episc. Ipr.*, p. 70, 77, noemt onder de Ypersche leden van den raad in 1571 en 1572 „M. Judocum Naugerum, apothæcarium," waarmede wel eerstgemelde zal bedoeld zijn, en MICHAËL NAVIGHEER in 1575. Ook wordt er de zoon van „Georgius Navigeer" vermeld p. 109. SANDERUS, *Fl. illustr.*, t. I, fol. 354, telt onder de beroemde Ypersche geleerden JOANNES NAVIGERIUS. Zie ook aangaande dit geslacht den laatsten onzer brieven en bl. 230. — Het woord aveger, eveger, avigeer (zie KILIAEN) beteekent een' boor. Thans noemt men in deze streken een' avegeer nòg een' groote boor, die met beide handen wordt in beweging gebragt, in onderscheiding van een' spijkerboor. Vóór dit woord is de *n* geslopen, even als men hier nog spreekt van noom (Vlaanderen: nonkel = oncle), navend enz.; terwijl men somwijlen weêr de *n* weglaat,

als in afel = navel, en zelfs bij niet ongeletterden in arrenslede voor narrenslede. Het woord naveger vindt men o. a. in den 18den onzer Ypersche brieven, dien van CLAIS WEVELE aan zijne huisvrouw (bl. 247): met andere werktuigen verzoekt hij ook zijn' „navegher." Zonder eenigen twijfel is de geslachtsnaam NAVEGHEER daarvan afkomstig. Zóó heeft men ook dien van SPIJKER, HAMER enz.

Bl. 212, [2]. Reeds in 1561 waren vele Yperlingen om der godsdienst wil naar Engeland geweken. „Het is geschiet," lezen wij in de *Hist. der vromer martelaren*, uitg. 1659, fol. 360, *a*, „in den jare 1561, als vele uit West-Vlaenderen, ende insonderheyd van Meessen ende daer ontrent vluchteden na Engelandt, dat 'er vele in den aanvanck des Winters te Nieuwpoort versamelt zijn, die om den contrarien windt, wel ses weken ongevaerlick [ongeveer] gedwongen zijn geweest daer stille te leggen met hare huysgesinnen. Het geschiede dan als eens de windt wel stondt, dat 'er een schip vol van Nieuwpoort afgevaren is na Londen: maer om dat de windt seer haest veranderde, soo zijnder noch sommige met hare huysgezinnen gedwongen geweest te blijven. Op 28 November soo zijn dan Françoys Bolle met sijn huysgesin, ende Jan Godschalck met sijn huysgesin, beyde van Meessen, item Geraert Matte van Ypre met sijn huysgesin, ende Jacobus Bucerus [de bekende JACOBUS DE BUZERE, gewezen Augustijner monnik te Yperen, predikant o. a. te Meessene: zie boven, bl. 276] 's nachts ontrent de middernacht t'schepe gegaen om te varen na Londen." Door verandering van wind moest men te Duinkerke inloopen, alwaar MATTE en BUCERUS hun' intrek namen „in de wilde zee," vermoedelijk een' dusgenaamde herberg. Enz. Wij hebben dit ook daarom aangevoerd, omdat de brieven mede ons veelmalen iets soortgelijks te aanschouwen geven, en omdat de naam MATTE te Yperen ons ook in den bekenden SEBASTIAAN MATTE voorkwam.

Bl. 214, [1]. *Salomon Faber*, p. 5, 6.

Bl. 214, [2]. Deze commissarissen, dus meldt ons de heer DIEGERICK in eene noot, t. a. p., rigtten tot den magistraat van Yperen een' reeks van vijftien vragen, waarvan dit het hoofd is: „Interrogatoiren ghestelt byder commissarissen der C. Majt. ende overghegheven den hoochbailliu, vooght ende scepenen der stede van Ypre up ende angaende den troublen, commotien, onghe-

orlofde vergaderingen, openbare ende secrete predicatien, draghinghen van wapenen, upstellen van consistorien vander sectarissen, breekinghen van aultharen ende bilden, ruynen van kercken ende cloosteren ende andere sedicieuse ende scandeleuse acten ghemaect in ende rondomme der voirs. stede t' voorleden jaer, ende gheduerende desen beroerden tyt, ten fine van darop by hemlieden te antwoordene, huere excuse ende onschult schriftelyk te doene onderteekent by huere greffier, ende ter justificatie van dien over te legghene alzulcke informatien ende andere bewysen als zy bevinden zullen t'huerlieder ontlastinghe dienende, al in handen van voors. commissarissen ende conforme huerlieder commissie ende instructie, metgaders de goede ghelieſte van zyne Maj[t]." De heer DIEGERICK, die ons gezegd heeft, dat dit kostbare stuk niet gevonden wordt onder den rijken schat van oorkonden betrekkelijk den *conseil des troubles*, op de koninklijke bibliotheek te Brussel voorhanden, belooft in noot (1), p. 6, van zijn' *Salomon Faber*, „dat hij, zoodra zijn tijd het hem vergunnen zal, die verantwoording van den Yperschen magistraat zal uitgeven." Wij hebben met de hoogste belangstelling aan die belofte het oor geleend, en wenschen niets vuriger, dan dat het hem gegeven worde ze te vervullen. Is, naar zijne verzekering, het meergemelde *Cort verhael* grootendeels daaruit getrokken, en hecht men thans aan soortgelijke verantwoordingen der magistraten het hoogste gewigt, de wetenschap zal hem dankbaar wezen, dat ook dìt stuk, waarvan nergens elders een tweede tekst bestaat, wordt aan het licht gebragt. 't Zal eene onschatbare bijdrage te meer zijn voor de Hervormingsgeschiedenis van Yperen.

Bl. 214, [3]. (Er staat op bl. 214 verkeerdelijk nogmaals [2].) In de eerste helft van 1568 werd te Brugge beproefd, in de huizen der burgers een onderzoek naar verdachte boeken te doen plaats grijpen; doch de magistraat belette met alle kracht een' zoo groote inbreuk op de aloude stedelijke privilegiën. In Maart 1569 was door ALBA aan de magistraten alom eene aanschrijving gerigt, dat men op één' dag en op één uur de boekwinkels overal onderzoeken zou. 't Geschiedde te Brugge op den 16[den] dier maand, des morgens tusschen vijf en zes ure, en den 17[den] werd het gansche huis en de boekerij van GOLTZIUS doorgezocht. Zie *Kerkherv. te Brugge*, d. I, bl. 129, 138, 139, en de dáár aangeh. plaatsen uit de *Serm. v. br. Corn.*

Bl. 215, [1]. Er is één brief (n°. 53) uit 1566. Want schoon het jaartal er niet in uitgedrukt is, de inhoud bewijst het. Hij is geschreven

niet naar iemand te Yperen, maar te Nieuwpoort. Om een en ander spreken wij er hier van, en geven er uit op wat misschien voor de geschiedenis niet geheel zonder belang is. De schrijver is ABRAHAM SAREN, die ergens in Waterland, in het bekende noorderkwartier van Noord-Holland, gevestigd was. Hij was gehuwd met de dochter van „Machiel Hurtsebout, woenende up S. Sebastiaens hof tot Nieupoort," aan wien de brief geadresseerd is. De schoonzoon berigt, dat hij den brief zijns vaders had ontvangen, waarin deze meldde, dat hij zich een' huisvrouw genomen had. „Wij bidden den Heer," schrijft hij, „dattet mach weesen tot zalicheyt," waarbij hij tevens zijn' vreugde betuigt, dat dit huwelijk den gildebroeders — zeker van St. Sebastiaan — zoo zeer tot genoegen strekte. „Voort zoo schreeft ghy oock meede, hoe datmen daer zeer by nachte preeckt, eñ was ons zoo vreempt niet, wãt men hier in Waterlant overdach wel doet. Voort zoo zijn hier veel vreemde tiedinghen, te weeten hoe dat in Duytslant groote vergaringhe es, twelcke hoe wel eē gheloofwaerdich man tuys ['t uus = het ons] ghescreven heeft, zoo en kan ickts niet gheloofven; maer dit hebbe ick selve ghesien, hoe datter nu sõmighe edel luyden, die met Brederoede gheswaren hadden eñ boven dien de predicanten inghevoert, nu weder tuys gheweest hebben, eñ men en heeftse niet misdaen, eñ zy zeyden dat zy nu beter moet hadden dan zy ooyt ghehadt hadden. Voort zoo zijn de poorten van Vianen off ghehanghen eñ de bolwercken halff off ghebroecken." Enz. De brief is gedagteekend den 18 Augustus, en daarmede stemt geheel overeen wat WAGENAAR zegt, *Vad. hist.*, d. VI, bl. 167, dat in Augustus 1566 op verscheiden plaatsen in Waterland gepredikt werd. Het afhangen der poorten en half afbreken der (oude?) bolwerken van Vianen zal wel in verband gestaan hebben met de versterking dier stad, door BREDERODE in September 1566 ter hand genomen. Zie het *Dagregister* van het gebeurde aldaar, *loopende van den* 6 *Aug.* 1564 *tot den* 27 *Febr.* 1567, in TE WATER, *Verb. en smeekschr. der edelen*, d. IV, bl. 325, en J. VAN VLOTEN, *Ned. opst. teg. Spanje*, bl. 129. Hoe de brief onder de archiven van Yperen geraakt is, is moeijelijk te bepalen. Welligt was hij in handen van één' der Ypersche Hervormden gekomen.

Bl. 217, [1]. De Hervormde predicatiën te Yperen, ook die van DATHENUS en RIJCKEWAERT, geschiedden aldaar op het Magdalenakerkhof buiten de Thoroutpoort, digt bij de stad, waar den Hervorm-

den de plaats ter godsdienstoefening, doop en begrafenis was aangewezen, en waar een met stroo gedekt bedehuis gebouwd was, „by vorme van een schuere," volgens het *Cort verh.*, bl. 39, en het lied: *Der Geuzen uitvaert:*

> Men wees ons buten stadt te preken.
> Wy maekten een kerke met stroy gedekt.

Deze kerk te bouwen was den Hervormden toegestaan door den graaf van Egmond, toen hij in September 1566 te Yperen was: *Hist. episc. Ipr.*, p. 38. Toen op 5 April 1567 bij hallegebod alle godsdienstoefening der Hervormden verboden was, deed de magistraat haar sluiten en maakte zich van de sleutelen meester. Op 6 April (Zondag, beloken Paschen) werd zij door de soldaten afgeworpen, wordende de materialen te hunnen voordeele verkocht: *Cort verh.*, bl. 55. Te Gend geschiedde hetzelfde den 5 April. Treurig einde voor de Hervormden van het opstandingsfeest!

Dat de Hervormden beweerden, door het ten zelfden tijde prediken van Dathenus en Rijckewaert, benevens door het prediken van dezen in 't Fransch, niet gehandeld te hebben „tegen de submissie," wij moeten, om billijk te zijn, hun zulks toestemmen. Immers, er is in het accoord van den magistraat met de Hervormden van 20 September 1566 aangaande het één en ander geen de minste sprake. Daarin was hun vergund, te prediken buiten de stad, op de plaatsen, die hun zullen toegewezen zijn door Zijne Excellentie of door den magistraat; welke plaatsen nabij de stad zullen zijn en waar zij, alléén op Zon- en feestdagen, hunne predicatiën doen zullen; zij mogten niet méér hebben dan twee predikanten, maar evenwel daarenboven twee andere kiezen, die bij ziekte of ander beletsel tot hulp en plaatsvervangers zijn zouden, mits er slechts twee werkelijke predikanten waren. De magistraat van Yperen moge den geest dezer bepalingen hebben opgevat als veroordeelende het gelijktijdig en het Waalsch prediken, wij moeten erkennen, dat het geenszins tegen de letter streed, en dat het verbod van Egmond en den magistraat de strekking had, om de uitslaande vleugelen der Hervormden, buiten het verdrag om, in te binden; een verbod echter, waaraan zij zich, nadat het door den graaf wettig was uitgevaardigd, gewillig onderwierpen. Zie dit accoord in zijn geheel in het stukje van den heer Diegerick, *P. Dathenus*, de bijlage, en verg. p. 9. Het is mede hoofdzakelijk opgenomen in het *Geusianismus Fl. Occid.*, p. 99, bijlage III, onder het opschrift: *Statuta præscripta*

sectariis. Overigens heeft het vele overeenkomst, hier en daar zelfs woordelijk, met het *Accord fait avec ceux de la nouvelle religion le 2 Septembre* 1566 te Antwerpen, te vinden in CHARLES RAHLENBECK, *L'inquisition et la réforme en Belgique. Anvers.* (Bruxell. 1857), p. 244, verv. Verg. A. UYTTENHOOVEN, *Gesch. der Herv. kerke te Antw.*, bl. 203—221. Er zal wel groote overeenstemming zijn in de verdragen overal, omtrent dezen zelfden tijd gesloten, uitvloeisels van het accoord te St. Truijen van 25 Augustus.

Bl. 221, [1]. De bronnen, gebruikt voor het medegedeelde aangaande RIJCKEWAERT, zijn vooreerst het proces-verbaal van zijne eedsaflegging onder de archiven van Yperen, dat nog onuitgegeven is en dat ik niet onvoegzaam acht hier te laten volgen. Ik ben het verschuldigd aan de goedheid van den heer DIEGERICK.

„ Copie.

„Den vijfsten Octobris xv^c zessentzestich tsachternoens was voor mer Cornelis, Ruddere, heere vanden Coornhuuse, hoochbailli der stede eñ Caselrye van Ypre, Frañ Inghelvert, stedehouder vañ vooght, Ghilein Bulteel, voorschepen, m̄r Jan Loonis eñ Jooris vañ Driessche, schepenen der stede van Ypre, ten berechte van partien ter siege ghedaen dat hier naer volghdt: Caerle Rijckewaert f^s Carele gheboren van Nieukerke in Bellambacht, gheasisteert met Jan Langhedul, Adrian Wallewein, Thomas Willemot, Jan Willemot, Jacques van Houcke eñ Jacques Quaetjonck, inwooneñ poorters der voorñ stede van Ypre, hebbeñ te vooren onderteekent de poincten eñ articlen, de welcke die vañ nieuwe religie binnen de zelve stede belooft hadden mijne Heere den Gouverneur van Vlaenderen tonderhouden, dede eedt als minister eñ predicant van die van voorñ nieuwe religie binnen de zelve stede: Te wesen gheoorzaem ende onderdanich den wethouders der voorñ stede van Ypre in alle polliticque zaken ghedüereñ zijne residentie aldaer, eñ voorts oock niet te oorboren in zijne predicatien van eeneghe seditieuse propoosten. Actum ter siege, ten daghe als boven, my present eñ onderteekent de Corte."

De andere bronnen zijn: *Cort verh.*, bl. 41 tot 45, 52, 53, 57; *Geusianism. Fland. Occid.*, p. 63, 64; DIEGERICK, *P. Dathenus*, p. 9—11; 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. gedacht. van de syn. te Wesel*, bl. 225, 226; MEINERS, *Oostvrieschlandts kerkel. gesch.*, d. II, bl. 392; 's GRAVEZANDE, *De unie van Utrecht herdacht*, bl. 229, 238; *Hist. episc. Ipr.*, p. 101, 103, 104; VROLIKHERT, *Vliss.*

kerkhemel, bl. 66; KIST en ROYAARDS, *Ned. arch. voor kerk. gesch.*, d. IX, bl. 64; TE WATER, *Hist. van de herv. k. te Gent*, in het *Ber. aen den Leezer; Kerkherv. te Brugge*, d. II, bl. 287, 288.

Bl. 222, [1]. Zie *Hist. episc. Ipr.*, p. 74 en 87.

Bl. 228, [1]. *Cort verh.*, bl. 40; *Hist. episc. Ipr.*, p. 77.

Bl. 231, [1]. De *v* wordt hier en in andere brieven dikwerf voor *w* gebruikt en omgekeerd. 't Schijnt aan de Yperlingen eigen te zijn geweest. Somwijlen lieten wij het onveranderd (bl. 236, 237), maar doorgaans hebben wij 't hersteld. Hier behielden wij het, maar moeten dan ook aan WILGEMO, of eigenlijk WILLEMOT denken.

Bl. 232, [1]. Dat de haven van Nieuwpoort door de Vlaamsche vlugtelingen vaak verkozen werd, wordt ook bevestigd in de *Hist. der martel.*, fol. 344, *a*, 350, *b*, 360, *a*. (Vg. boven, bl. 296.)

Bl. 237, [1]. *Cort verh.*, bl. 59.

Bl. 238, [1]. *Petrus Dathenus*, p. 6, noot ([1]).

Bl. 243, [1]. *Cort. verh.*, bl. 11.

Bl. 244, [1]. *Hist. epist. Ipr.*, p. 33.

Bl. 246, [1]. *Cort verh.*, bl. 24, 39, 40, 44, 46.

Bl. 246, [2]. J. VAN VLOTEN, *Ned. opst. tegen Spanje*, bl. 181, 178; *L'inquis. et la réforme en Belgique. Anvers. Par* CHARLES RAHLENBECK, p. 261. Overigens verwijzen wij nopens HASAERT naar 't geen wij van hem gezegd hebben in *De kerkherv. te Brugge*, d. II, bl. 293, 294. Haast vermoeden wij, omdat nu toch zeker blijkt dat HASAERT ook in Engeland geweest is, dat PETER DE HASE en PIETER HASAERT dezelfde personen geweest zijn; iets, waarvan wij het tegendeel, t. a. p., poogden te bewijzen. DE HASE en HASAERT waren echter beide Ypersche familiën, zooals wij zagen. Zij zijn dus verschillend, maar kunnen toch in de geschiedenis zelve verward zijn. Wij schorten ons oordeel op totdat wij de *Justificatie* van den Yperschen magistraat, door den heer DIEGERICK beloofd, zullen gelezen hebben.

Bl. 250, [1]. *Hist. episc. Ipr.*, p. 52.

Bl. 254, [1]. A. w., p. 52, 57, 58, 59, 73, 75.

Bl. 254, [2]. Zie mijne *Kerkhervorming te Brugge*, d. II, bl. 261, waar men uitvoerige berigten over DU BLOCQ aantreft, en tevens historische bescheiden aangaande de Waalsch Hervormde gemeente te Yperen en hare predikanten.

Bl. 254, [3]. T. a. p., bl. 64.

Bl. 255, [1]. Yperen zal wel geene uitzondering zijn geweest onder de Vlaamsche steden. Wij behoeven dat niet te gissen, maar

wij kunnen het bewijzen. Althans, JOOST VAN LAREN, wiens ouders in 1580 van Comene naar Yperen verhuisden, werd, toen zij nog op eerstgemelde plaats woonden, mede door hen naar Rijssel gezonden „om aldaar het Fransch te leeren." Zie VROLIKHERT, *Vliss. kerkhemel*, bl. 66. En Comene grensde toch onmiddellijk aan Frankrijk! Wij hoorden boven, bl. 254, dat CHRISTIAAN DU BLOCQ omstreeks 1580 Fransch schoolmeester te Yperen werd. 't Was zonder twijfel de éérste, zeker aangesteld ten gevalle der Fransche en Waalsche Hervormden, die derwaarts kwamen vlugten. Dat door deze vlugtelingen het Fransch meer in zwang kwam en beoefend word laat zich gereedelijk denken. Te Sluis althans was ook omstreeks dezen tijd eene Fransche school „opgerigt," en dezelfde CHRIST. DU BLOCQ deed in Junij 1584 aldaar het verzoek, „dat hij binnen Sluis zoude een' Fransche school oprigten en den Walen somtijds een vermaninge doen." Zie *Kerkh. te Brugge*, d. II, bl. 264.

Bl. 255, [2]. *Hist. episc. Ipr.*, p. 41.

Bl. 255, [3]. *Kerkherv. te Brugge*, d. I, bl. 125, 127, 130.

Bl. 257, [1]. Dat EGMOND zijne toestemming had gegeven tot de predicatiën, zagen wij boven, bl. 299, 300.

Bl. 257, [2]. De burgemeester droeg te Yperen den naam voogd.

Bl. 264, [1]. Over HENDRIK OYSEEL zie men het *Cort verh.*, bl. 28, 30, 31; over PHILIPPUS en JACOBUS OUSEEL de *Biblioth. Bremensis*, t. VIII, p. 900, 906; VROLIKHERT, a. w., bl. 232.

Bl. 264, [2]. Zie mijn *St. Anna ter Muiden*, bl. 263.

Bl. 265, [1]. E. MEINERS, a. w., d. II, bl. 30, 31. Te Sandwich waren o. a. predikanten YSBRAND BALK in 1578, en, welligt, vroeger CHRISTOPHORUS FABRITIUS. Zie 's GRAVEZANDE, *De unie v. Utr. herd.*, bl. 239, en *Kerkherv. te Brugge*, d. II, bl. 229.

Bl. 265, [2]. CAROLUS WYNCKIUS was licenciaat in de theologie en prior van het Dominicaner klooster te Yperen. Hij is de auteur van het *Geusianismus Flandriæ Occid.*, dat wij dikwerf aanhaalden. Hij heeft ook te Gend in 1573 de kerkelijke hymnen uitgegeven onder den titel: *Himni, quorum usus est in ecclesiastico Dei cultu, prosis et orationibus positi in latino idiomate atque etiam teutonico, utroque textu sibi mutuo respondente* etc. Aan zekeren DANIËL, weleer monnik in zijn klooster en in 1566 prediker voor de Hervorming geworden, schreef hij den aandoenlijken Latijnschen brief, waarvan wij boven, bl. 277, gewaagd hebben. Hij stierf in 1583 te Parijs, werwaarts hij ter oorzake der godsdienstige be-

wegingen in Vlaanderen gevlugt was. Zie *Geusian. Fl. Occid.*, *Introduction*, pag. XI.

Bl. 269, [1]. *Cort verh.*, bl. 21.

Bl. 271, [1]. TE WATER, *Reform. v. Zeel.*, bl. 156, vermeldt „Mr. Lieven C. Alwaert, dienaar des Godlijken Woords." Wij zijn in staat te bewijzen, dat wij hier „Lieven Calwaert" moeten lezen, behalve van elders, ook door een' eigenhandigen brief van L. CALUART, dien wij in 't volgende stuk hopen uit te geven.

Bl. 271, [2]. 's GRAVEZANDE, *Tweede eeuwged. der syn. te Wesel*, bl. 225, 219.

Bl. 271, [3]. Zie mijne *Kerkherv. te Brugge*, d. II, bl. 255.

Bl. 272, [1]. De geheele uitspraak, óók bij de Ypersche brieven berustende, hoop ik mede eerlang aan 't licht te brengen. Er blijkt uit, dat vóór de kerkeraadsverkiezing van Junij 1569 predikanten der Nederduitsche gemeente te Londen waren „Godefridus Wingius" en „Bertholdus;" ouderlingen: „me. Jehan Inghelran, me. Jaques Saal, Jehan la Mote, Glaude d'Otignies, Gheeraerdt Aertijs, Pierre Carpentier, Thomas Soen, Jehan de Ceuninc" en „Jehan de Clerck." Tot het Fransche consistorie behoorden de predikanten: „Jehan Cousijn, Jehan de Roche" en „Estienne Marmier," en de ouderlingen „Anthoine Cappelle, Pierre Chattellam, Pierre Bosquel," die namens allen onderteekenden. MARQUINAS wordt bij MEINERS, a. w., d. II, bl. 30, 32, 36, FRANCISCUS MARQUINO genaamd.

Bl. 272, [2]. Deze merkwaardige verklaring, in 't Latijn, en geteekend, behalve door SYLVANUS, door JOHANNES CUBUS, GISBERTUS JAMES, JOHANNES HENRICUS en JACOBUS MIGGRODIUS, werd, met een' brief ten geleide van den Watergeus ANTHONIE VAN DEN RIJNE, gezonden naar „Theophilus Rijckewaerts," predikant te Norwich. Een en ander zal in het volgend stuk dezer *Bijdragen* door den heer A. P. VAN GRONINGEN worden uitgegeven, onder den titel: *Twee Watergeuzen.*

Bl. 272, [3]. Zie over dezen twist inzonderheid den brief van 3 Augustus 1565, door den Londenschen kerkeraad aan dien van Emden geschreven en opgenomen in E. MEINERS, a. w., d. II, bl. 33—36. Verg. d. I, bl. 360, en TE WATER, *Tweede eeuwget. van de Ned. geloofsbel.*, bl. 14. Zie over GODFRIED VAN WINGEN, behalve op de aa. pp., *Biblioth. Bremens.*, t. VI, p. 1162—1164. Over een' anderen twist te Londen omstreeks 1562 zie men nog

Archief voor kerk. gesch. van KIST en ROYAARDS, VI, bl. 64–78: over eenen van 1568 „in de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Londen en Norwich" TE WATER, *Verb. en sm. der ed.*, III, bl. 53.

Bl. 273, 1. De West-Vlamingen gebruiken nòg in 't spreken het woord geleêre in den zin van het meervoudige gij. Het is zamengetrokken uit gijliederen, gijleedere, dat wij in onze brieven dikwerf aantreffen. Verg. vooral den brief van JOOS DATEN, boven, bl. 239. Thans is genoemd woord in de gesprekken vaak een stopwoord.

Bl. 274, 1. Zie het motto aan 't hoofd van dit opstel, en verg. A. P. VAN GRONINGEN, *Geschied. der Watergeuzen*, bl. 2. — De brief aan FILIPS II, waarmede in 1561 de Nederlandsche geloofsbelijdenis werd in 't licht gezonden, is een groot en schoon protest tegen de beschuldiging van oproerigheid en staatkunde, gerigt tegen de Hervormden. Men leze het welsprekend stuk in zijn geheel in de *Confession de foy*, door den heer TRIP VAN ZOUDTLANDT naar de oorspronkelijke editie in naauwkeurigen afdruk te Genève uitgegeven.

EEN DRIETAL LOSSE AANTEEKENINGEN.

De godsdienstvrede te Yperen. — In de *Doc. inédits* van KERVYN et DIEGERICK, t. I, p. 116, komt een verzoekschrift voor van de Ypersche Hervormden aan den aartshertog MATTHIAS, waarbij zij de invoering van een' religionsvrede te Yperen vragen, gelijk zij in andere Vlaamsche steden had plaats gevonden. De aartshertog stond hun verlangen toe bij apostille van 23 Jan. 1579. Jammer, dat de namen der Hervormde onderteekenaars niet zijn opgegeven.

Bronnen voor de geschiedenis der Norwichsche gemeente. — Meer bijzonderheden, dan hier ten aanzien dier bloeijende gemeente zijn medegedeeld, kan men vinden in A. 's GRAVEZANDE, *Tweede eeuwged. der Midd. vryh.*, bl. 11. 439; *Tweehonderdj. ged. der syn. te Wesel*, bl. 47—50, 86, 212, 219, 225; TE WATER, *Ref. van Zeel.*, bl. 113, 219; YPEY en DERMOUT, a. w., I, 159, 160.

Kerkelijk zegel der gemeente te Norwich. — De hoogleeraar KIST beschrijft, in eene belangrijke verhandeling: *De zegels en zinnebeelden der Nederlandsche Hervormde kerken*, die eerlang in het *Kerkhistorisch archief* het licht zal zien, gemeld zegel aldus: „NORWITS (*Nederl. kruisgemeente*). Een Leeuw met een Boek. Omschrift : *Vicit Leo Jud. aper. liber. Apoc.* 5. In lak."

BIJDRAGEN

TOT DE

Oudheidkunde en Geschiedenis,

INZONDERHEID VAN

ZEEUWSCH-VLAANDEREN,

VERZAMELD DOOR

H. Q. JANSSEN EN J. H. VAN DALE.

TWEEDE DEEL.

IV.

TE MIDDELBURG,
BIJ J. C. & W. ALTORFFER.

1857.

INHOUD.

GEDRUKT BIJ J. C. & W. ALTORFFER.

VERHANDELINGEN.

LOSSE AANTEEKENINGEN

BETREKKELIJK

DEN VRIJHEIDSOORLOG,

DOOR

J. VAN VLOTEN.

III.

Wat meer dan omtrent de beroerte in Axel, leeren wij nopens die van Hulst uit de aanteekeningen des burgemeesters JACOB VAN LANSBERGHE, in zijne *Beschrijvinghe der stad* (Rotterdam, 1692) bl. 230—236, die echter, zoo uit de verantwoording der overheid als uit enkele getuigenverhooren, veelsins kunnen aangevuld en uitgebreid worden.

Door zekeren JACOB HUYSSENS, een wegens den godsdienst gebannen Hulstenaar, was, aan zijn schoonbroêr en geloofsverwant JOOST VAN DALE aldaar, een brief geschreven, waarin hij de aanstaande komst van den Geuzenpredikant [1] meldde, hem verzoekende de Wet daarvan kennis te geven, en haar te vragen genes werkzaamheid in Hulst geenerlei hindernis in den weg te leggen. Naar aanleiding dier kennisgeving had de Wet, zondag 25 Augustus, twee der haren naar Axel gezonden, maar waren dezen, gelijk wij reeds vernamen, onverrichter zake terug gekeerd. Onmiddelijk na hunne terugkomst riep nu de overheid de drie schuttersgilden (van St. Sebastiaan, St. Joris, en St. Kristoffel) in de wapenen, om met hun bijstand het binnendringen

---

[1] Reeds den 18den of 20sten Augustus had zeker HANSKEN, een zakkedrager, van Saftigen geboortig en te Antwerpen woonachtig, aldaar aan den Hulster schepen ANTONY GEEROLF — die zelf niet onverdacht was — gezegd, dat ettelijke sectarissen met een predt. naar Axel en Hulst zouden komen, om daar te preêken en hun godsdienst te plegen.

der Axelsche en andere Geuzen te weeren. Zij bleken echter bij hun samenkomst te gering in aantal te wezen, dan dat er, op den drukken marktdag, die ook buitendien reeds veel volks in de stad bracht, aan een afdoenden weêrstand te denken viel; en meende men dus VAN DER HEYDEN en de zijnen, uit vrees voor erger [1], den toegang maar te moeten vrijlaten. Voormiddags van den 26sten kwam de wagen met VAN DER HEYDEN en de zijnen, door eenige Axelaars begeleid en door ettelijke Hulstenaars ingehaald, de stad binnen. De zestigjarige burgemeester PIETER LOOT, en de Hulster poorter GHERMAN VAN STEELANT beschrijven den predikant als een man van „omtrent 33 jaren, cort van persoone." Zij namen hun middagmaal in de Zwaan, aan 't welk ook eenige der Hulstenaars deelnamen. Op het Sint Willebrordskerkhof, beide aan de markt en aan de hoofdkerk palende, werd een preêkstoel opgeslagen; vóór zij zich echter derwaarts begaven, liet de Wet bij VAN DER HEYDEN aanvragen, dien niet te beklimmen; waarop de Geuzen, onder welke ook JACOB HUYSSENS was, zich naar het Schuttershof van Sint Sebastiaan spoedden, waar nu de preek omstreeks drie uren na den middag plaats greep [2]. Na de preek keerden allen naar de St. Willebrordskerk terug, terwijl twee hunner door den predikant naar de overheid werden gezonden, die nog met de meesten der schutters op 't raadhuis was, ten einde haar een papier ter hand te stellen, waarop de namen voorkwamen van 25 of 30 personen, door VAN DER HEYDEN aangewezen om in de kerk te breken (of, wil men, de beelden enz. weg te nemen). Dien van de Wet bleef het overgelaten, diè van het dertigtal namen,

---

[1] JACOB HUYSSENS had het in zijn brief niet aan bedreigingen dienaangaande laten ontbreken, als: „qu'ils s'en trouveroient fort mal et que icelle ville tomberoit en ruine, et qu'ils estoient puissans de le faire par force, allégnant beaucoup de mille de gensdarmes à ce prests, si besoign fust" enz. *(Justif.)*

[2] In de *Justif.* heet het: „que ceulx de la loi l'avoient faict oster (nam. den preêkstoel), lequel estoit remiz en ung coing de la ville au jardin de ceulx de S. Sebastien; s'est led. ministre (apres avoir disné) illecq transporté avecq sa compagnie, y preschant ung sermon."

die hun minder gevallen mochten, door te schrappen. Zij antwoordden echter, gelijk natuurlijk was, dat zij er zich niet meê wilden moeyen, maar dat zij wisten wat zij te doen zouden hebben.

Hoewel door de voorzorg der regeering het kostbaarste in de kerk geborgen was, bezweken nu echter het sacramentshuis, het kruisbeeld, en eenige altaarstukken, heiligenbeelden, en kerksieraden voor het geweld der beeldbrekers. Terwijl zij aan den arbeid waren, traden eenigen van de overheid de kerk nog binnen, om zooveel hun mogelijk zijn zou, te sparen en van de daders kondschap te krijgen. Buiten den predikant [1] en andere vreemden, vonden zij er, van de Hulstenaars: Joost de Nagele, Jan Vlugghe, de gebroeders Jan, Daniël, en Adriaan de Heutere, en (volgens den griffier, Nicolaas Loot Pietersz.) ook Cornelis Bliecq, Maarten Leursen, Jacob Wieghe, en Cornelis de Vos. Uit de St. Willebrordskerk trokken zij naar 't

---

[1] Dezen volgens het uitdrukkelijk getuigenis van den burgemeester zelf: „werdt heml. wethouders," zoo getuigt hij (tevens met betrekking tot het vermelde papier) „vergadert zijnde up 't scepenhuis, by den voorn. pred[t]. gezonden een billet, inhoudende de namen van de gheene by hem gedeputeert, omme de brake te doene in de kercke, omme te wetene ofte zy scepenen yemant van de selve wisten te blameren ofte reputeerden te rebelle te zijne; daerup zy scepenen antworden henlieden tselve niet anne te draghene; niet min, omme te voorsiene datter gheene ghelaesveinsters, geen snyewerck, en kerckblocken antstucken slaen en zouden zijn, zijn sommeghe van henl. scepenen oc in de kercke gegaen, als merckelijk hy, Pieter Lot, die aldaer sach den predicant; ende niet min werden diversche serghen gheschonden, boven de haultaren ende beelgen." Er is dus wel geen twijfel aan of, even als te Axel, heeft Jasper van der Heyden ook te Hulst, naar de uitdrukking van den pastoor der plaats, de beeldbreking „beleid." Wij willen gaarne gelooven, dat het hem, even als Herman Modet bijv., slechts om de verwijdering der beelden enz. te doen was; maar zeker was hij, in Axel beide en Hulst, niet minder om de zuivering der kerk van de afgoden, dan om er te preêken, gekomen. Wanneer de oude heer Te Water hem, in zijn reeds aangehaald vertoog, van die beeldbreking zoekt vrij te spreken, hem zelfs om harentwege uit Axel zich verwijderen doet, dan wordt hij reeds door het gezelschap, waarin V. d. H. uit Axel, en de werkzaamheid waartoe hij van daar naar Hulst trok, weêrsproken; en heeft de waardige man, in zijne beweringen, blijkbaar slechts aan het zwak toegegeven, de geuzenpred[n]. van den beeldstorm vrij te pleiten.

klooster der Observanten; daar dit echter in den grooten brand van 't jaar 1562 [1] vernield was, vielen er alleen enkele beelden te breken; de kapel der zusters van het gasthuis bleef geheel van hunne woede vrij.

Den volgenden dag vertrok VAN DER HEYDEN naar Eecloo, waar hij een kind moest doopen; maar vervoegde zich nu zekere PIETER JANSEN met ettelijke anderen bij den burgemeester, hem de sleutels der kerk vragende, om hetgeen er nog heel gebleven was, te vernielen, zeggende daartoe van den predikant last te hebben. Daar dien burgemeester echter, reeds den vorigen avond, het gerucht ter ooren was gekomen, dat er een placcaat tegen den beeldstorm was uitgevaardigd geworden, weigerde hij die sleutels en zond tevens in allerijl den stadsschrijver naar Gent, om daaromtrent het nadere te vernemen. Deze kreeg daarop, door toedoen van den raadsheer HESSELS, ter griffie van Vlaanderen, een afschrift van dat placcaat, met verlof het door een deurwaarder in Hulst te laten afkondigen; 't geen dan ook woensdags avonds, met zonsondergang, geschiedde, en den volgenden dag herhaald werd. Ook den predikant (die den vorigen avond van Eecloo teruggekeerd was, en op de hoeve van JACOB HUYSSENS dicht bij Hulst thuis lag) en zijnen aanhangers werd het placcaat dien donderdag vervolgens voorgehouden.

VAN DER HEYDEN zond desniettegenstaande den Hulster poorter CORNELIS MATTHIJSEN — thans (Dec. 1567) daar gevangen — met nog een ander van Eecloo, naar de overheid, ter overlegging van een brief, waarin hij verzocht zijne preêken binnen de stad te mogen voortzetten; 't geen de overheid, zich op het placcaat beroepende, weigerde. Ook had zij reeds, vóór de komst dier beiden, de poorten der stad laten sluiten, en VAN DER HEYDEN die er binnen had willen komen (verg. II, bl. 183) den toegang geweigerd; zij was tot den maatregel van poortsluiting te eerder overgegaan, als het vrijdag den 30sten Hulster jaarmarkt was. VAN

---

1 Zie, over dien brand, de aangehaalde *Beschrijvinge* van VAN LANSBERGHE, bl. 48 v.

der Heyden was daarop ter dusgenoemde Malstede gaan preêken, en voorts naar elders gereisd zonder Hulst meer te bezoeken.

Hij was daar echter vervangen door den bekenden afvalligen Brusselschen monnik Balthazar Annosius [1], dien zich Joost Fasseel, poorter van Hulst (thans gevangen) verstout had [2], met hulp van Jacob Huyssens, heimelijk van Antwerpen binnen Hulst te brengen. Balthazar had den volgenden zondag terstond zijn dienstwerk, en wel evenzeer te Malstede, aanvaard; hij had echter tevens, uit naam zijner „gemeente", de overheid een verzoekschrift aangeboden, om binnen de stad te mogen preêken en zich daartoe eene plaats te zien aanwijzen.

De burgemeesters van de stad en 't ambacht vernemende, dat de president van Vlaanderen, de raadsheer Hessels, en de commies voor de geldmiddelen van Loo, te Neuzen waren, legden daar Balthazars verzoekschrift over; waarop Hessels met den burgemeester van 't ambacht naar Gent reisde, om de zaak voor den stadhouder en het hof te brengen. Het hof gelastte bij besloten brief van 8 September, dien van de wet van Hulst, om, alvorens het gezegde verzoekschrift te beantwoorden, er eerst de onderteekening op te vragen van alle Balthazars gemeentenaren; en, hetzij dit geweigerd of gedaan wierd, hem het preêken binnen de stad en haar rechtsban, ingevolge de placcaten, te ontzeggen. Waarop zij den pred[t]. de verkregen brieven toonende, den preêkstoel, binnen dien rechtsban staande, lieten wegnemen [3]; Balthazar antwoordde wel, dat het slechts brieven van een gewestelijk hof waren, maar verwijderde zich desniette-

---

[1] Anders Balth. Houwaert, broeder van den dichter Jan Bapt. H., en uit het Jacobijnen klooster tot de Hervorming overgegaan. De Brusselsche overheid van zijn invloed op het volk bewust, had den Prior der Jacobijnen verzocht hem het preêken te veroorloven, maar deze daarin alleen willen toestemmen, zoo Balth. zijn monnikspij weder aannam; 't geen deze natuurlijk weigerde, en voorts naar Antwerpen toog.

[2] Volgens den pastoor, was de procureur m[r]. Jan de Bavenne daartoe mede werkzaam geweest.

[3] Dien van 't Schuttershof waarschijnlijk, daar de Malstede buiten 't rechtsgebied der stad lag.

min buiten de grenzen en vrijheid der stede. Ook andere brieven nog, van den stadhouder zelf, van 12 September, van bijna gelijken inhoud werden hem voorgehouden.

Dien ten gevolge werd er dan ook geenerlei preek in de stad gedaan, al bleven die ter Malstede ook steeds voortgang hebben; tot dat, op 't eind der maand September, het koude en regenachtige weêr de nieuwgeloovigen drong, een daartegen meer beschutte en gedekte ruimte te zoeken. Zij vonden deze aan 't eind eener voorstad, buiten eene der poorten van Hulst, en het Bolwerk genaamd; waar zekere Aecht Scuuters hun eene zoutkeet afstond, die zij nu, door er een preekstoel en banken in te plaatsen, voor hun eerdienst inrichtten. Zes weken lang bleven zij daar toen, volgens den burgemeester, hun godsdienst plegen, niettegenstaande reeds bij de eerste, er door Balthazar gedane preek, die van de wet zich in genoegzamen getale derwaarts begevende, hem vraagden, wie er hem het recht toe gaf; en, in weêrwil van zijne verontschuldigingen wegens het slechte weder, en zijn beroep op het voorbeeld van Axel, Stekene, Saftinge, het Hulsterambacht en andere plaatsen, het hem kortaf weigerden, hem zelfs bedreigende daarin anders op andere wijze te zullen voorzien. Ingevolge Balthazars volharding in zijne preêktaak vergaderde daarop de Hulster overheid op het raadhuis met Hessels, van Saftinge daartoe naar Hulst gekomen, den burgemeester van 't ambacht, en eenige andere notabelen hunner stede, en stelden 3 October een opzettelijk verbod te boek, dat zij den predikant voorlegden, hem bevelende zonder eenig uitstel, met zijn vrouw en gezin, buiten de stad en 't land van Hulst te trekken.

Balthazar echter kreunde zich om dat bevel even weinig, als om die herhaalde weigeringen hem in de stad toe te laten; hij ging voort met preêken, en stelde alleen een stuk van verzet op, waarin hij de redenen van zijne handelwijze en verontschuldiging ontvouwde. De regeering oordeelde deze geheel wuft en ijdel; maar begrijpende dat haar, bij zijne drieste volharding, geen andere weg dan die des gewelds meer open stond, richtte zij zich tot den toenmaals te Gent vertoevenden Backerzeele, wiens

werkzaamheid in dit opzicht zij reeds in het naburige Axel had kunnen gadeslaan. Zij troffen hem aan op 't punt naar Brussel te vertrekken, waarop zij zich mede derwaarts en tot den Vlaamschen stadhouder (EGMONT) begaven, dezen verzoekende hen wel te willen helpen, om het placcaat Zijner Ma^t., dat van Hare Hoogheid (van Augustus), en het verbod der Hulster overheid ten uitvoer te leggen. EGMONT zond hun toen 30 of 40 roô ruiters, met een brief van 10 November, den last inhoudende, om gezegde ruiters tot zoo lang te onderhouden, als zij 50 voetknechten zouden hebben gelicht, om de stad te verdedigen en te bewaren.

Zoodra de „roô roks" onder hun hopman PYPENBUUS, alsmede de baljuw van 't land van Waas, met zijne soldaten en meyers, te voet en te paard naar Hulst kwamen, verwijderde zich ook de predikant met zijn gezin en vele zijner gemeenteleden; waarbij zelfs eenigen zich met groot gevaar over de stadsgrachten moesten wegmaken. Den dag na de aankomst der krijgslieden, werden preêkstoel en banken uit de zoutkeet op de markt gebracht en daar openlijk verbrand, terwijl de zoutkeet zelf door die van de wet gesloten en verzegeld werd; voorts werden nog sommige verdachte huizen doorzocht, en daar eenige wapenen en boeken gevonden.

Zoo maakten dus EGMONTS roô roks, te Hulst als in Axel, aan alle werkzaamheid en eerdienst der Hervormden, voor goed een einde. Als de voornaamste dier Hervormden worden door den pastoor der plaats genoemd: PIETER DE KEERSSCHIETER (schepen der stad), m^r. JOOST BAUWIJN (oudschepen), de reeds genoemde JOOST VAN DALE (mede oudschepen), PIETER JANSEN (van 's gelijken), JAN VOGELS (schoolmeester en huiswaard van BALTHAZAR), MATHIJS BONE (die JASPER VAN DER HEYDEN had gehuisvest), MAARTEN JANSZ. LOOT, en CORNELIS MATTHIJSSEN. Burgemeester LOOT noemt daar nog bij JACOB DE VLAMINCK, JOOST FASSEEL, JAN DE KNEECKERE, JAN VLUGGHE, en PIETER MATTHIJSSEN. Omtrent het al of niet bestaan van een consistory, was de Hulster overheid, in spijt harer ijverige nasporingen, niets zekers te weten gekomen. Wij behoeven aan dat bestaan echter niet te twijfelen,

wanneer wij van haar vernemen, dat er onder hen die het opperbeheer bij den nieuwen godsdienst voerden, verschillende ambten en betrekkingen bestonden, als: ouderlingen (van welke waren Pieter de Keersschieter, Joost van Dale, Pieter Janssen, en mr. Joost Bauwens), en diakenen (gelijk Maarten Jansz. Loot, Cornelis Matthijssen, Joost Fasseel, en mr. Jan Vogels), alsmede een bode, Maarten Leursen, die ze verzamelde en bijeenriep.

Over het jammerlijke lot van velen hunner, zie men de *Beschrijvinge* van Van Lansberghe, t. pl. Wij teekenen daarbij uit de Verantwoording nog slechts het volgende aan: de baljuw Willem van Pottelsberghe, die ter preek kwam en de Hervormden voorstond, werd door den grooten raad van Mechelen in zijne bediening geschorst; zijn, thans (Dec. '67) overleden, opvolger Pieter Huughes, nam in Nov. '66 den bij Van Lansberghe vermelden Frans Zoete gevangen, vroeger als ketter gebannen, en nu later met het zwaard ter dood gebracht. In dezelfde Novembermaand, werden ook Roelant de Keerschietere, Joost Fasseel, Jan Mostart, en Jan de Mesmakere, als voorstanders der ketters en uiters van oproerige en schandelijke woorden, in hechtenis genomen, en de twee eersten gegeeseld en gevangen gezet, de twee laatsten met behoorlijke boete van rouwbetoon en geld gestraft. Ook Joost de Nagle viel niet lang daarna het gerecht in handen, en liet, als beeldbreker en geleider van den predikant, aan de galg het leven. Onder Pieter Huughes' opvolger, Jacob Colbrant, werden nog een twintigtal ketters en beeldbrekers, na behoorlijk te zijn ingedaagd, en onbehoorlijk maar zeer wijselijk weggebleven, bij verstek veroordeeld; terwijl er, op 't oogenblik der te boekstelling zelve van 't stuk, nog een achttal andere gevangen zaten, welker geding reeds ver gevorderd was, en over welke weldra voorbeeldig recht zou worden gedaan en gelijk men dat bevinden zou te behooren.

TWEE WATERGEUZEN,

DOOR

A. P. VAN GRONINGEN.

Terwijl ik mij nog altijd bezig houd met de geschiedenis der Watergeuzen zooveel mogelijk aan te vullen, ontfang ik van ds. H. Q. Janssen, een der kundige verzamelaars dezer *Bijdragen*, een paar brieven van twee dier Geuzen, voor mij van veel belang, omdat zij mij niet alleen één hunner beter doen kennen dan dit vroeger het geval was, maar mij ook een ander, mij te voren geheel onbekend, opgeven. De eerste is Antonis van Rijnen, of liever zoo als hij zelf zijn naam teekent: Antheunis van den Rijne; de tweede is Antheunis van Ham, alias Novylle. Wij zullen hen achtereenvolgens behandelen.

ANTHEUNIS VAN DEN RIJNE.

Wat ik van hem vernomen heb is opgesloten in een brief, door hem gezonden aan Theophilus Rijckewaert [1], ten tijde waarop deze brief geschreven werd, 1569, „minister des goddelicken woordts te Noerdtwijds," Norwich in Engeland, naar welk land velen der Hervormden uit de Nederlanden gevlucht waren, en er overal, te London, Norwich, Colchester, Ipswich, Douvres enz., Nederduitsche Hervormde kerken hadden gesticht. De brief is gedagteekend 30 November 1569, en is eigenlijk een geleibrief, behoorende bij een attestatie door ds. Georgius Sylvanus, predikant bij de Nederduitsche gemeente te London [2],

en getuigen geteekend, waarbij de eerstgenoemde plechtig betuigt, dat hij een boek van ANTONIUS CORRANUS, hem gedurende eene langdurige ziekte voorgelezen, en dat, naar het zeggen van eenigen, door hem was goedgekeurd, nooit geheel kon goedkeuren, omdat hij er bijzondere dwalingen in gevonden had. Deze brief, ten geleide van SYLVANUS attestatie door VAN DEN RIJNE geschreven, is n°. 1 onder eene verzameling van brieven, door Hervormde Yperlingen uit Engeland geschreven, berustende op het stedelijk archief te Yperen, en door den eerw. JANSSEN in het vorige stuk dezer *Bijdragen* uitgegeven. Hieruit is mij gebleken dat O. Z. VAN HAREN, in zijne *Geuzen*, VAN RIJNEN ten onrechte een Overijsselaar noemt, waarin ik hem gevolgd heb, omdat mij geene andere berichten aangaande dezen Watergeus waren ter hand gekomen. Zie de *Geschied. der Watergeuzen*, bl. 303, vergel. met bl. 258. Op de laatst aangehaalde bladzijde vermoedde ik dat RIVIUS — een fout wellicht voor RINIUS — bij VAN DER HAER dezelfde met VAN DEN RIJNE kon zijn, omdat hij tusschen CABILJAUW en DE GRAVE staat en deze te samen *Flandri*, Vlamingen, worden genoemd [1]. Dat vermoeden wordt zoo goed als zekerheid, na het lezen van VAN DEN RIJNES brief, als die gewis een was der vroegere inwoners van Yperen, nu uit het vaderland voortvluchtig. Daarenboven meldde mij ds. JANSSEN, dat het geslacht VAN DEN RIJNE te Yperen bestond, in aanzien was en, voor een deel ten minsten, der Hervormde godsdienst toegedaan. KAREL VAN DEN RIJNE (CAROLUS DE RYNE), heer van Nieuwenburch, was in 1583, toen Yperen nog Hervormd was, burgemeester aldaar [2], en was waarschijnlijk een bloedverwant, misschien wel een broeder van den Watergeus. Uit ANTHEUNIS brief aan THEOPHILUS RIJCKEWAERT heb ik opgemerkt, dat hij niet alleen een godsdienstig man was, wien de prediking van het Evangelie zeer ter harte ging, en die daarvan een getrouw gebruik maakte, terwijl hij met zijn schip te Douvres lag; maar ook dat hij zich met de waarneming van de belangen der in Engeland zich bevindende predikanten bezig hield, en waarschijnlijk in de Latijnsche taal

en in de theologie niet onkundig was. Daarenboven was hij met JACQUES CABILJAUW bevriend, en het is mogelijk, dat hij op het schip van dien hopman diende, of met het zijne hem op zijne tochten verzelde. Daar heerschen in den brief een godvruchtige zin en hartelijke ijver voor de eer van een rechtschapenen en rechtzinnigen predikant, GEORGIUS SYLVANUS. Zoowel de brief van VAN DEN RIJNE, als de attestatie van SYLVANUS volgen hier, de laatste uit het Latijn vertaald.

Eigenhandige brief van ANTHEUNIS VAN DEN RIJNE.

„Ghenade ende vrede van God den Vadere doer onsen Heere Jesum Christum zy u ende allen godvreesende meinschen."

„Lieve ende beminde inden Heere, ic ghebiede my t'huwaerts an u huusvrauwe ende andere goede vriende.

„UE believe te wetene hoe dat ic uwe missive, ghescreven den 15en Octobris, eerst onfanghen hebbe den 10en Novembris, wesende te Douvers, u danckende vañ ghesonden tableau [1]. Ende uut dien dat diverssche van zijn aenhanghers hemlieden zeer vanteerden [beroemden] dat meester Jooris [SYLVANUS] tzelve tableau approbeerde, dwelc contrarie bevonden werdt by dese attestacie, heeft men hem 't inhauden van tghuene ic u hier sende doen onderteeckenen. Ende vut dien Cabeliau ende ic tsichtent [sedert] den 13en Octobris lestleden ons vertrocken hebben van Londers en weten alsnu den stant vander zelver zake nyet, ende hebben ons den meesten deel tsichtent te Douvers ghehaude, alwaer wy de predicatie des goddelicken woordts hebben in duitsch ende franchois, alwaer wy ons noch wat tijdts scicken te blijven haudende, de Heere ons tzelve toelatende. Joorys Questier, u schoenbroeder, es te Calays ghetrocken den 29en Novembris, ende u schoensustere de huusvrauwe van Lambrecht Mouton, es thuus ten huuse vandē duitschen minister. Men zeght te Sandwijts [Sandwich], datter ghevanghen̄ vut ghebroken zijn te Ypere [2], nemaer wy en weten hier nyet zekers; UE. hier mede naer hertgrondelicke groetenesse der ghenade van

den almoghenden Heere bevelende. Vut Douvers, desen lesten Novembris 1569.

„Van den al uwen goetwilleghen vriendt

„Sr. Cabeiliau doet u zeer groeten." „*Antheunis vanden Rijne*."

Adres: „Aen den Eersaemen ende wijsen Theophilo Rijckewaerts, minister des goddelicken woordts te Noerdtwijdts."

„Per amy."

Attestatie van Georgius Sylvanus, door Anth. van den Rijne aan Theoph. Rijckewaert naar Norwich gezonden uit Douvres 30 Nov. 1569.

„Dewijl er niets zekerder is dan de dood, maar niets onzekerder dan de ure des doods, hoewel ik dagelijks geloof dat mijn laatste dag is aangebroken wegens de uiterste zwakheid van dit ligchaam, door eene lange ziekte afgenomen; om deze redenen meen ik wat ik voor het publiek, wegens mijne gekrenkte gezondheid, niet doen kan, in het bijzonder volstrekt te moeten verrichten, opdat ik èn voor mijn goeden naam in het vervolg zorge, èn de nu geruste gewetens van vele weldenkende mannen niet beroerd en uit hunne rust gestoord worden, indien het naderhand, als ik gestorven ben, gebeurde dat zij bestormd wierden door die valsche geruchten, die mij nu zelfs, terwijl ik nog leef, ik weet niet hoe, te zeer bezwaren. Ik herinner mij dat mij onlangs, toen ik te bed lag, een zeker boek [of tafereel; *tabula*] van Antonius Corranus [1], *De opere Dei* [*Over het werk Gods*] is voorgelezen, dat ik toen op enkele plaatsen niet genoeg begrijpen kon; en omdat het in het Vlaamsch vertaald was, daar het door den schrijver in het Fransch was geschreven, bekende ik ook oprecht, dat mij de vertaling hier en daar verdacht voorkwam. Ook herinner ik mij dat ik eenige zaken in dat boek geschreven, met duidelijke woorden veroordeelde, omdat het mij toescheen dat de schrijver hier en daar te stout aan menschelijke krachten toekende wat tot het zoeken der eeuwige zaligheid betrekking heeft. Één artikel over Christus' hemelvaart, dat ik

mij te binnen bracht in de *Institutie* van Calvijn te hebben gelezen, herinner ik mij toen te hebben goedgekeurd: van daar misschien, dat naderhand, toen dat boek, gelijk het door den auteur geschreven was, door de kerk van Italië onderzocht werd, sommigen (naar ik hoor, de verdedigers van CORRANUS) openlijk in de vergaderingen roemden, dat ik het geheele boek had goedgekeurd, hetgene ik door dit tegenwoordig geschrift volstrekt ontken dat zoo gebeurd is, en ik bezweer de vroomheid en trouw van alle geloovigen, die dit mijn geschrijf zullen inzien, niet te gelooven dat ik ooit zulk een ongelukkig en voorbarig oordeel over dat geheele werk van Corranus gegeven heb, daar ik, vermits ik onlangs slechts ter loops zag wat en hoedanig het ware, wegens mijne ziekte het zóó niet kon kennen, dat ik mocht wenschen dat mijn gevoelen daarover voor het algemeen zou bekend staan. Ook werd ik toen door hen die mij dit boek gaven en voorlazen niet aangezocht om het goed te keuren of te veroordeelen, en ik kan niet ontveinzen dat mij onrecht is aangedaan, indien sommigen onder voorwendsel van mijnen naam, het er op hebben toegelegd, eenige vreemde en nieuwe gevoelens over de leer van den Zoon Gods in te voeren; dat onrecht vergeef ik van harte, op die voorwaarde dat zij in het vervolg berusten in het oordeel der kerk over dit geheele geschrift van Corranus. Wij hooren dat zij van deze geheele zaak reeds kennis draagt.

„Gedaan te Londen, in tegenwoordigheid van de hieronder geschreven getuigen, tot deze zaak opgeroepen; in het jaar 1569 . . October. Door mij: *Georgius Sylvanus.* Getuigen: *Johannes Cubus; Gisbertus James; Johannes Henricus; Jacobus Migrodius*" [1].

ANTHEUNIS VAN HAM.

De tweede Watergeus, mij vroeger geheel en al onbekend, is ANTHEUNIS VAN HAM, alias NOVYLLE. Dat hij tot de Watergeuzen behoorde blijkt uit een brief aan zijne moeder, die te Wervick in Vlaanderen woonde, zijnde deze brief n°. 40 in de reeds vermelde verzameling van brieven door de Ypersche Her-

vormden geschreven, op het stadsarchief te Yperen berustende. De brief is van den volgenden inhoud en doet ons hem in zijne betrekking tot de Geuzen kennen.

„Copie.

„Vut zee desen xviij^{en} Aprilis 72.

„Lieve eñ zeer beminde vrunden, moeder ende alle die my lief zijn, ick laete u weten dat ick althans by de Goesen bem eñ den Princhе van Oraingnen diene, eñ bem Lieutenant van Capitein Willem van Treslong, wel te passe, God heb lof; hopeñ daighelicx meer prijs eñ eere inne te legghen eñ de landen in vrede te helpen. Lieve moeder eñ vrunden, blijft den Heere bevolen. Ick hebbe desen man ghebeden desen brief an u te willen selfs bringhen. Actum als boven. Onderteeckent *Anthuenis van Ham* als *Novylle*.

„Ende upden dors [rug] stondt ghescreven aldus: Desen brief zalmen gheven an de W^{e} van Maillaert van Ham, woneñ inde Leystrate, Wervicke."

Achter op den brief staat, naar het schijnt met eene andere hand geschreven: „Overbr[acht] by Pr Wicke [1], 26 Apr. 72."

De brief is kort, maar doet ons VAN HAM kennen als een godsdienstig, moedig zeeman. Hij schrijft volstrekt niet meer dan noodig is, en is verheugd met zijne luitenants-plaats aan boord van kapitein WILLEM VAN BLOIS gez. TRESLONG, een man zeer bekend onder de Watergeuzen, een der ijverigste vrienden des vaderlands, en onder de eerste bevrijders met de meeste eer te roemen. Van de vroegere loopbaan van VAN HAM blijkt ons echter niets. Misschien had hij vroeger reeds aan boord van TRESLONG gevaren, en was nu pas geleden tot luitenant van dien kapitein benoemd. Een bewijs, dat hij bij dien edelman als een regtschapen en dapper man bekend stond. Daar is eerzucht in hem en eene goede bedoeling, min of meer stout uitgedrukt, met de moedige hoop en het sterk vertrouwen van den jongeling om „de landen in vrede te helpen." Daar moet toch in menigen Watergeus veel goeds hebben gestoken, meer dan men in die woeste zeeschuimers zou verwachten. Deze brieven

van VAN DEN RIJNE en VAN HAM bewijzen het. Nog zie ik er uit dat TRESLONG 18 April 1572 in zee was. Dit is buiten twijfel geweest op zijn tocht uit den Briel naar Vlissingen, waar hij 20 April moet zijn aangekomen. Hij zal de Geuzen, die zich in den Briel onder zijne vanen schaarden — hij bracht toch in Vlissingen stijf tweehonderd man over, zegt HOOFT — eenigzins georganiseerd en officieren over hen benoemd hebben, bij welke gelegenheid VAN HAM tot luitenant is aangesteld over het krijgsvolk, zoo hij niet de scheepsluitenant van TRESLONG was. Zijn naam is mij later niet meer voorgekomen. Hij kan in de menigvuldige gevechten op Walcheren of op de Zeeuwsche stroomen gesneuveld zijn. Wat zijn alias NOVYLLE aangaat, ook daarvan is mij niets bekend.

Ridderkerk, 19 Oct. 1857.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 315, [1]. THEOPHILUS of KAREL RIJCKEWAERT was te Yperen predikant geweest en op andere plaatsen. Zie van hem het vorige stuk dezer *Bijdragen*, bl. 217, v.v. In sommige M. SS. der synode van Dordt 1578 wordt KAREL RIJCKEWAERT ook CORNELIS genoemd: *Kerkel. Placaatboek* III, p. 464; 't zal wel een misslag zijn. JOSUA VAN IPEREN in zijne *Hist. redenvoering over Joh. van Miggrode* noemt ook THEOPHILUS RIJCKEWAERT als predikant te Norwich.

Bl. 315, [2]. GEORGIUS SYLVANUS, door zijne Roomsche tijdgenooten gewoonlijk Mr. JORIS DE VLAMINK genoemd — zijne vrienden, als VAN DEN RIJNE noemden hem ook slechtweg: Mr. JORIS — waarschijnlijk JORIS VAN DEN BOSSCHE, of SYLVAIN, gelijk WESEMBEEK hem noemt, geheeten; somtijds GEORGIUS WIBOTIUS (WYBOUTSZ?) en GEORGIUS OCHAMUS SYLVANUS zooals hij de acten van de Synode te Wezel onderteekende, 1568; was een man van groote verdiensten aan de worstelende en opkomende Gereformeerde kerken in Nederland, zegt W. TE WATER. Reeds in 1536 bediende hij de kerk onder het kruis te 's Hertogenbosch; later predikte hij te Antwerpen, waar hij misschien twintig jaren vertoefde. Van Antwerpen is hij na 1566 vertrokken, waarheen is onbekend, doch in 1568 was hij nog te Wezel op de synode. In het volgend jaar was hij leeraar te Londen, waar hij toen reeds aan langdurige krank- en zwakheid leed. Hij is aldaar in 1576 overleden. W. TE WATER, *Tweede eeuwgetijde van de geloofsbel. der Geref. kerken van Nederland*, bl. 20—23, 62. [Zie verder van hem *De kerkherv. te Brugge*, d. I, bl. 44; II, 250. Ook CH. RAHLENBECK, *L'inquisition et la réf. en Belgique*, *Anvers*, p. 132, teekent van hem eene bijzonderheid op. J. VAN VLOTEN, *Nederl. opst. tegen Spanje*, bl. 160, heeft doen blijken, dat hij in 1566 ook te Lier gepredikt heeft. En dezelfde geleerde bewijst in de *Konst- en*

Letterbode, 1857, bl. 171, dat hij geboren was te Putthem, bij Thielt in Vlaanderen, zijnde aldaar schoolmeester geweest: een getuigenis, dat ook bevestigd wordt in de lijst der Londensche predikanten, opgegeven door 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. ged. der syn. te Wesel*, bl. 172. RED.]

Bl. 316, [1]. [CABILJAUW en DE GRAVE. Ook te Yperen was eene familie CABILJAUW, die even uitgebreid als aanzienlijk was: zie vorig stuk dezer *Bydragen*, bl. 292. Onder de Hervormden, die het verdrag met den Yperschen magistraat onderteekenden, vinden wij JACOB DE GRAVE: *Bijdr.*, bl. 279, n°. 96. Wij ontmoeten „Gille de Grave," vermoedelijk de Watergeus GUILLAUME DE GRAVE, onder de gebannenen te Antwerpen in 1566: RAHLENBECK, a. w., p. 255. RED.]

Bl. 316, [2]. SANDERUS, *Flandr. illust.*, tom. I, fol. 350. Volgens fol. 388 stond hij tenzelfden jare 1583 aan 't hoofd der kastellanie of casselrye van Yperen.

Bl. 317, [1]. *Tableau* is het werk of boek van ANTONIUS CORRANUS, *De opere Dei*, waarvan in den volgenden brief; „zijn aanhanghers" zijn die van CORRANUS.

Bl. 317, [2]. [Volgens de *Hist. episc. Ipr.*, p. 60, waren 2 September 1569 te Hondscote gevangenen uitgebroken, die daar ook genoemd worden. Welligt was dit aan VAN DEN RIJNE aangebragt als te Yperen geschied; doch meer waarschijnlijk vond ook hier in November iets dergelijks plaats. RED.]

Bl. 318, [1]. Het werk van CORRANUS, hier een *tabula* genoemd, een tafereel, *De opere Dei*, is, voor zoover ik weet, niet anders dan uit deze attestatie van den predikant SYLVANUS bekend. CORRANUS zelf is het meer en toch nog niet genoeg om hem geheel te kennen. Het is hier de plaats niet veel van hem te zeggen; dus een enkel woord. W. TE WATER in zijn *Tweede eeuwgetijde van de Bel. der Geref. kerken*, bl. 230—234, kan er over worden nagezien; TRIGLAND, *Kerk. hist.* fol. 155—157; *Bijvoegsels op Wagenaar*, d. VI, bl. 63; BRANDT, *Hist. der Reform.* d. I, bl. 404; UITTENBOGAERT en BOR door TE WATER aangehaald; *Navorscher*, VI, bl. 233, VII, bl. 25, 112, 113; YPEY en DERMOUT, *Gesch. der Ned. Herv. kerk*, d. II, bl. 110 der aantt.; UYTTENHOOVEN, *Gesch. der Herv. kerk te Antwerpen*, bl. 243, v.v.; RAHLENBECK, a. w., p. 99. Hij was van geboorte een Spanjaard en zijn Spaansche naam CORRANO of CORANO. Ook droeg hij den bijnaam de Bellerive. Soms wordt hij DANIËL, maar meest ANTONIUS genoemd.

Bij TRIGLAND en TE WATER staat hij in een ongunstig licht, als een geestdrijver, Schwenkfeldiaan en Sociniaan. Dat hij en zijne schriften bij de Hervormden van zijnen tijd niet in gunst stonden wegens zijne vreemde leeringen, laat zich begrijpen. Men kende hem en zijne schriften, en het kan daaruit worden opgemaakt, in hoever de beschuldiging ten rechte of ten onrechte zij geweest. Dit is ons uit deze attestatie van SYLVANUS duidelijk. TE WATER noemt hem onder de vijanden der Nederlandsche geloofsbelijdenis: hij was in het geheel geen vriend van confessiën en formulieren. Hij schijnt een man des vredes op zijne wijze geweest te zijn, en legde het er op toe om de verschillende gezindheden te vereenigen, doch door zijne zonderlinge denkbeelden en leeringen stootte hij wederom wat hij poogde op te richten en tot een te brengen omverre, en maakte zich alzoo bij Lutherschen en Gereformeerden gehaat.

Bl. 319, '. De oorspronkelijke Latijnsche attestatie luidt aldus:

„Quia morte nihil certius, ipsa autem hora nihil est incertius, quanquam quotidie credo omnem mihi diem diluxisse supremum, ut est extrema huius corpusculi, longo morbo attenuati, imbecillitas; propter has causas, quod publice per afflictam nimis valetudinem facere non licet, privatim omnino faciendum esse putam, ut et meo nomini in posterum consulatur et multorum bonorum virorum quietæ iam conscientiæ non agitentur ac de suo statu deturbentur, si olim aliquando, me mortuo, contingat ut falsis istis rumoribus oppugnentur, qui etiamnum viventem me nescio quomodo nimis onerant. Memini decumbenti mihi fuisse nuper lectam quandam tabulam Antonij Corrani *De opere Dei*, quæ non potuit tum in aliquibus locis satis a me intelligi; et quia flandrice sonaret, cum primo scripta esset ab auctore gallice, ego etiam ingenue fatebar me habere alicubi suspectam translationem. Quædam etiam memini me in illa tabula disertis verbis scripta damnare, ut quæ passim videbantur nimis confidenter ab auctore attribui viribus humanis, ad æternam salutem quærendam quod attineret. Articulum unum memini me tunc approbare de ascensione Christi, quem memineram me legere in *Institutione* Calvini: hinc fortassis est factum, ut postea, cum illa tabula, ut est ab auctore scripta, vocaretur ab Ecclesia Italica in discrimen, quidam (audio Corrani defensores) publice in conventibus iactitarent, me eam universam approbasse, quod, hoc praesente scripto, sic esse factum omnino nego; obtestorque pietatem et fidem omnium fidelium, qui hoc meum scriptum inspicient, ut non credant me unquam tulisse

tam infaustum tamque preceps iudicium de universo illo Corrani scripto; quod quale esset cum obiter tantum nuper inspicerem, non potui per valetudinem sic cognoscere ut de eo vellem publice extare meam sententiam. Neque ego etiam tum ab illis, qui eam tabulam mihi exhibebant et legebant, ad hoc interpellabar, ut eam vel approbarem vel dammarem; mihique factam esse iniuriam non possum iam dissimulare, si qui, obtentu mei nominis, studuerint astruere aliquas peregrinas et novas opiniones de doctrina Filii Dei; eam iniuriam ex animo remittens, ea lege ut in posterum acquiescant iudicio de universo illo Corrani scripto Ecclesiæ, quam audimus de tota re iam cognoscere. Factum Londini, presentibus infra scriptis testibus, ad hauc rem vocatis, anno 1569 ..... mensis Octobris. Per me *Georgium Silvanum.* Testes *Johannes Cubus*, *Gisbertus James*, *Johannes Henricus*, *Jacobus Miggrodius.*

Van de getuigen dezer attestatie is mij weinig of niets bekend. JOHANNES CUBUS staat op de lijst der onderteekenaren van de synode te Wezel, 1568. RAHLENBECK zegt, a. w., p. 187, dat hij te Wezel predikant is geweest. 's GRAVEZANDE, *Tweehonderdj. ged. der syn. te Wesel*, bl. 172 en 222, schrijft, dat hij in 1573 predikant werd te Londen, 't welk nu, volgens onze attestatie, blijkt verkeerd te zijn, tenzij hij in 1569 slechts ouderling te Londen geweest zij. Omstreeks 1578 werd hij predikant te Antwerpen: zie RAHLENBECK en 's GRAVEZANDE, t. a. pp., alsmede *Archief voor kerkel. gesch.* van KIST en ROYAARDS, d. V, bl. 459; VIII, 451, 452. Hij was lid der Dordtsche synode, in dat jaar gehouden, en bekleedde daarbij den aanzienlijken post van tweeden scriba: zie 's GRAVEZANDE, *De unie van Utrecht herdacht*, bl. 229, 233. Op diezelfde kerkvergadering werd hem opgedragen een martelaarsboek in 't licht te geven. De 19[de] harer particuliere vragen luidt aldus: „Of men tboec der martelaren vermeerderen zal, is gheandwort ja; ende Johanni Cubo is opgheleyt, de wijle hy ettelicke authenticque memorien van martelaren by hem heeft, dat hy zorghe draghe datze overzien ē by dmaertelaerboec ghedruct worden; waer in hy van Taffino en Vinea [in zeker hs. Vinia] gheholpen zal werden. Is ooc van alle andere dienaren begheert, dat de ghene die eenighe memorien van oprechte martelaren hebben, de selve anden voorscreven Cubo senden." CUBUS stierf te Antwerpen reeds in 1579, en zijne vermeerderingen van het Martelaarsboek hebben, helaas! het licht niet gezien. — JAMES en HENRICUS ken ik volstrekt niet. De eerste is duidelijk een Engelschman, [welligt „DHr.

James, Leeraer van Zyne Excellentie [LEYCESTER]," die op de Leycestersche synode van 1586 te 's Hage tegenwoordig was: zie 's GRAVEZANDE, *Tweede eeuwget. van de geloofsbel.*, bl. 80, RED.] — JACOBUS MIGGRODIUS kan bijna niemand anders zijn dan JOHANNES MIGGRODIUS of VAN MIGGRODE, een der eerste Hervormers van Zeeland en later predikant te Veere. Met denzelfden naam JACOBUS komt er ook een MIGGRODIUS voor op de synode te Wezel, wel niet in de uitgave van ENS, maar in het M. S. van de handelingen dier synode in den Haag: *Kerk. Placcaatboek*, d. III, p. 405. De vader van JOH. MIGGRODIUS heette JACOB, maar kan hier niet in aanmerking komen, als die in 1558 overleden was. Broeders schijnt JOHANNES niet te hebben gehad, want de goederen zijner moeder werden bij haren dood slechts tusschen hem en zijne zuster gedeeld. Het kon zijn dat men JOHANNES soms met den naam zijns vaders noemde. Men zie VAN IPEREN, *Hist. redenvoering bij het ontdekken der gedenknaald ter eere van Joannes van Miggrode* enz., bl. 24—28, 35 volgg., 119, 120 enz. VAN IPEREN meldt ook, bl. 35, 36, dat JOH. MIGGRODE te Colchester predikant was, en hij kan dus zeer goed getuige zijn geweest van de schriftelijke verklaring van SYLVANUS.

Bl. 320, [1]. [Deze P[r]. WICKE is genoegzaam zeker de man, van wien in den brief wordt gesproken, als die hem aan VAN HAMS moeder brengen zou. Hoogst waarschijnlijk was hij PASSCHIER WICKE, die, n°. 54, voorkomt onder de Ypersche Hervormden, die het accoord met den magistraat, 20 Sept. 1566, onderteekenden. Onder diezelfden ontmoeten wij CHRISTIAEN en CLAIS WICKE, n°. 53 en 150 (zie het vorige stuk dezer *Bijdr.*, bl. 279, 280). Er is dus geen twijfel aan, of de WICKE's waren eene Ypersche familie, en daarin vinden wij vermoedelijk den sleutel ter verklaring, hoe deze brief onder de Ypersche archiven gekomen is. RED.]

—•⊰✠⊱•—

EENE BEDE

AAN DE

NEDERLANDSCHE HERVORMDE GEMEENTE TE THETFORD IN ENGELAND,

TOT ONDERSTEUNING VAN PRINS WILLEM I IN 1573,

DOOR

H. Q. JANSSEN.

Wie beweren mogt, gelijk sommige Spaanschgezinde geschiedschrijvers, dat de gevlugte Hervormden, vóór en tijdens ALBA's schrikbewind, alleen behoorden tot de onaanzienlijken en onvermogenden der natie, die zou zeer op het dwaalspoor zijn. Wij hebben, in het voorgaande stuk dezer *Bijdragen*, uit de brieven der uitgewekenen in Engeland aan hunne achtergeblevene betrekkingen te Yperen, gezien, dat velen van hen een' hoogen rang in de maatschappij bekleedden en zeer bemiddeld waren. Alles is dáár om dit te bevestigen. Onwedersprekelijk vooral blijkt het uit de herhaalde pogingen, die bij deze vlugtelingen werden aangewend om van hen geld en oorlogsmiddelen te erlangen ter hulpe van ORANJE in den vrijheidskrijg van Nederland. Die pogingen zien wij inzonderheid ondernomen in het belangrijke jaar 1572, toen Neêrlands dageraad begon te kleuren. Reeds den 17 Februarij van dat jaar drukt de prins zich in een' brief uit in dezer voege: „hadden wij nu geld, zoo zouden wij, met de hulpe Gods, iets goeds hopen uit te rigten." SONOY, die vroeger reeds voor de vrijheidszaak gelden in Nederland had bijeengebragt, werd nu op nieuw geroepen om zich te kwijten in het verzamelen van geld onder de edelen en ballingen buiten 's lands. ORANJE had hem voorzien van een berigt-

schrift, waarbij een' treffende redenering was gevoegd tot aandrang van zijn verzoek. In dit stuk worden de Nederlanders op hun eigen en ORANJE's lijden gewezen, op zijn geduld, zijn' moed, op al wat hij gedaan had tot heil van 't zuchtend vaderland. Deze taal had invloed, en een' goede som gelds werd zaâmgebragt, schoon altijd nog te weinig voor de behoeften van een leger, dat ORANJE voor de penningen uit zijn' eigene verpande goederen en voor die van eenige zijner vrienden geworven had [1]. Naauwelijks had dan ook de inneming van den Briel plaats gehad, of JACOB SIMONSZ. DE RIJK werd met NICOLAAS BERNARD en ELOY VAN RUDAM naar Engeland gezonden, om onder de Nederlandsche ballingen geld en soldaten te verzamelen en, kon het, zelfs Engelschen en Schotten met zich over te brengen. Den 9 April was DE RIJK uit Engeland in het bevrijde Vlissingen terug, met zich gebragt hebbende drie schepen, vijfhonderd uitgewekene Nederlanders en Engelschen en allerlei oorlogsbehoeften, aangekocht voor zesduizend gulden, die de Middelburgsche ballingen SALVADOR en MARCUS DE LA PALMA hem bezorgd hadden [2]. Hoogst belangrijk vooral is een Latijnsche brief van 26 April 1572, door de regeerders en kapiteinen van Vlissingen gezonden aan de kerken en consistoriën der Nederlanders in Engeland met JODOCUS FAES, waarin kennis gegeven wordt van den overgang der stad, en krijgsvolk en geld gevraagd wordt [3]. Welligt was daarvan een gevolg wat wij elders lezen, dat, toen Vlissingen van Spanje afgevallen was, particulieren in Engeland twee of drie compagniën derwaarts zonden [4]. In Mei daarna reisde JAN VAN KUYK, heer van Erp, naar Norwich, alwaar hij, ten koste der Nederlandsche gemeente aldaar, 125 soldaten (Schotten) aannam en te Veere in bezetting bragt [5]. Nogmaals wendde zich WILLEM I, bij schrijven van 8 Junij daaraanvolgende, tot de Hervormde Nederlanders in Engeland: een schrijven hun overgebragt door mr. REINAERT CASEMBROOT, waarin hun schuldige pligt hun werd onder 't oog gebragt om hun vaderland, broeders en zusters te helpen, „opdat de zegen Gods, waarmede Hij hunne nering en koop-

manschap buiten 's lands gezegend heeft, een' iegelijk in overvloed naar zijn' staat, hun niet in vervloeking veranderd wierd;" met ernstige waarschuwing, dat zij alle kwaad vermoeden afleggen, alle uitvlugten varen laten, alle onmatige begeerlijkheden der gierigheid ter zijde stellen en de verzochte geldmiddelen verstrekken zouden. „Insgelijks," lezen wij verder [1], „heeft diezelfde vorst hen wederom vermaand door m^r. Lieven C. Alwaert [lees Calwaert], dienaar des goddelijken woords, met een' brief van 26 Februarij 1573, die vrij scherp is in de regtmatige bestraffing der nalatigheid van sommigen omtrent hun' pligt ter ondersteuning van het land en de kerken, hoewel de prins wel wist, zóó zegt de brief, dat hun koophandel deze jaren zulk een' loop niet gehad had als gewoonlijk, ja dat in plaats van te winnen, zij somtijds verlies mogten gevonden hebben, doch 't welk hen niet ontsloeg van hunnen pligt om Gode te geven, Die 't hun al gegeven had." Ook is er van ORANJE een bijzonder schrijven aan de gemeenten te Norwich, Thetford en Ipswich, uit Delft, één dag daarna (27 Februarij) gedateerd, waarin velen in deze gemeenten als „verhardt wesende in heur groote giericheyt" worden berispt en bedreigd, en „M^r. Lieven Calvaert, dienaer des woorts Godts," door den prins gevolmagtigd wordt [2]. Andere aanvragen, als van 29 December 1573, en in 1575, gaan wij stilzwijgend voorbij [3].

Thans gaan wij van denzelfden LIEVEN CALUART een' brief mededeelen in den geest van 't geen wij hoorden, gerigt aan de gemeente te Thetford-alleen; en wij voegen een' brief er bij van JAN PIELS, die er mede in verband staat. Omtrent beide personen spreken wij beneden met een paar woorden. De twee brieven behooren tot de Ypersche verzameling, waarvan wij verslag gaven. Hoe zij onder de archiven van Yperen gekomen zijn kan slechts gegist worden, en alles is te onzeker, dan dat wij ons daaraan wagen zouden. Slechts éëne opmerking nog ten aanzien van het schrijven van CALUART: er zal ons uit blijken, dat het zich aansluit aan de bovengemelde brieven van 26 en 27 Februarij. De Nederlandsche gemeenten in Engeland

hadden beloofd zes maanden lang bij te dragen tot het onderhoud van duizend soldaten. Daartoe had vermoedelijk het schrijven in Februarij geleid. Thans schreef de prins aan die van Thetford „anderwerven," en het diende om hun, die schijnen zich te voren „geëxcuseerd" te hebben, gaven te vragen voor het bedrag van Mei en Junij 1573. Het volge hier letterlijk.

I.

Brief van LIEVEN CALUART aan de opzieners der Nederlandsche Hervormde gemeente te Thetford.

(N°. 65 in de Ypersche brievenverzameling.)

„Beminde broeders, Ic verwachte meerder debvoir van ul. in dese hooghe noot. Zijne Excellentie schrift u anderwerven, ende en twijfelt niet oft God en zal deze ulieder ōdanckbaerheyt grootelic straffen, ist by aldien dat ghy der menschen handen ontvliet. In wat noot sijne Excellentie es ende waer toe wy gelt gebrec hebben naer tbevel van zijne Excellentie, die hier tot my daeromme expresselic gesonden heeft den heere van Boisot, sult ghy vut m^r. Jan Pils, dien ic hieromme tot ul. gescict hebbe, breeder verstaen. Ic recommandere u die broederlicke liefde ende mij in ul. gebeden. Met haeste vut Lonnen desen xx Junij 1573. „Die aluwe goetwillighe broeder

„*L. Caluart.*"

„Ten es geen̄ tijt dat wy ons excuseren te wijle den leger des Heeren onder den blauwen hemel licht ende zijn bloet vutsturtet."

Adres: „Eersame ende discrete, dienaer des woorts, Ouderlingen ende diaconen der Nederlantsche gemeente te Tetfort."

II.

Brief van JAN PIELS aan dezelfden.

(N°. 64 in de Ypersche brievenverzameling.)

„Ghenade en̄ vrede door Jh̄m Chr̄m.

„Eersame, zeer lieve en̄ beminde, Overmidts dat ic vut laste van m^e. Lievin Caluart, Cōmissarius van̄ hoochgheboren

Prince van Oraengen, op ghesonden bem gheweest eerst an die van Colchester, Ipswich, Norwitz eñ Jermuye om vañ vutlantsche ghemeenten aldaer af te voorderen de belofte, die zylieden zes maenden lanck achter een gheduereñ ghedaen hebben ter adsistentie van zijñ Ex[le]. tot onderhoudyñ van een duusent soldaten, eñ dat voor twee maenden Meye eñ Wedemaent, eñ ooc de zelve ghemeenten over te leveren de briefven van zijñ Ex[le]. eñ van weghen den voors. Cõmissarius ghesonden, ghelijck ic by der hulpe Godes ghedaen hebbe, eñ hebben my de voorñ ghemeenten elck int zijne vuldaen. Ende anghesien dat de superscriptie vañ voorñ briefven an Ipswich eñ Jermuye ooc an die van Hetfort addresseert, zo en hebbic niet willen naelaten ulieden de zelve over te senden, biddeñ in alzo verre als ghelyeden van ulieder weghe der voorñ zijñ Ex[le]. yet vermueght (ghelijck andere ghemeenten onse medebroeders ghedaen hebben) vañ ghaven die God ulieden verleent heeft mede te deelen, dat ghylieden dat doen wilt in alder diligeñ, daer mede dat ghy anderwarf ulieder excuse anden voorñ Comissaris metten eersten wilt overscicken. Ic hadde wel in persone zelve by ulieden ghecõmen; maer omdat mijn affaren haeste begheerden, ooc vresende dat ic aldaer by ulieden zulcke expeditie niet vercrijghen en zoude alst wel noot es, zo hebbic ulieden wel willen oversenden dese mijne excuse, hopeñ dat ghylieden die van my ten besten zult afnemen, daerentusschen ulieden al tsamen biddeñ dat ghylieden in als [alles] het beste wilt doen eñ anmercken den grooten noot daer onse broeders in ons vaderlandt nu ter tijt in zijn, den welcken wij achtervolgheñ der cristel. liefde alle hulpe eñ bystant sculdich zijn. De God der wijsheyt wil ul. betrachten met zijñ h. Gheest eñ alle zaken bescicken tot grootmakyñ zijns naems eñ gherusticheyt onses vaderlants. Vut Norwitz desen xxvij[en]. Junij xv[c] lxxiij.

„Blijve al uwen medebroeder eñ goetwillighe vrient

„Jan Piels.”

Adres: „Eersame eñ discrete broederen, Ministre, Ouderlinghen ende Diaconen der vutlanscher ghemeente tot Tetfort.”

Wij voegen hier bij eerst een woord over de schrijvers dezer brieven.

Lieven Caluart, die door mr. Jan Piels genoemd wordt „commissaris van den hooggeboren prins van Oranje," was, gelijk wij bl. 329 vernamen, dienaar des goddelijken woords, en zal daarom den titel van meester gedragen hebben: een titel, die in de eerste tijden der Hervorming aan de predikanten gegeven werd. Dat van de hulp der predikanten tot de inzameling van penningen voor Oranje vaak werd gebruik gemaakt, is ons bekend [1]. Lieven Caluart was denkelijk predikant in Engeland geweest, welligt te Norwich (zie boven, stuk III, bl. 271), of was het nog. Hoe 't zij, hij was te Londen als gevolmagtigde van Oranje tot het werk der inzameling. Wij hebben zijn' naam gevonden, uitgedrukt als „Liévin Callewaert", in eene lijst van gebannen Hervormden te Antwerpen van 1566 tot 1569 [2]. Naderhand, in 1585, komt „Levyn Kaluart" voor als geheimschrijver van het gezantschap, dat op last der algemeene staten naar Frankrijk reisde om den koning de bescherming en heerschappij over Nederland op te dragen [3].

Wat betreft mr. Jan Piels of Pils, die weder door Caluart gevolmagtigd was, welligt was hij verwant aan de Ypersche familie Pils, Piel of Pijl, waarvan wij boven spraken (stuk III, bl. 248). Is dit waar, en nemen we daarbij in aanmerking dat hij schreef uit Norwich, dan zijn we daardoor iets nader gebragt aan de ontknooping der vraag, hoe deze beide brieven onder de archiven van Yperen geraakt zijn. Ook elders hebben wij „M. Jan Pyls, advocaet," aangetroffen, namelijk onder de 150 Gendsche Hervormden, die 10 Februarij 1568 te Gend werden ingedaagd om te Brussel te compareren [4].

Voorts hebben wij iets in 't midden te brengen aangaande de Nederlandsche Hervormde „gemeente te Tetfort," waarvan het ons leed doet, dat wij zoomin den naam des predikants als de namen der ouderlingen en diakenen zien opgegeven. In den tweeden brief wordt de plaats Hetfort genoemd. Men zou

dus kunnen meenen, dat er de stad Herford of Hertford, ten noordwesten van Londen, mede bedoeld wordt. Doch er is bijna geen' twijfel aan, of wij hebben te denken aan het stedeke Thetford of Thetforde, gelegen in het zuiderdeel van het landschap Norfolk aan de grenzen van Suffolk. Wij gelooven dat ook dáárom, omdat gezegd wordt, „dat de superscriptie der brieven aan Ipswich en Yarmouth ook aan die van Hetfort adresseert." Thetford ligt namelijk niet ver van deze beide plaatsen, ten noordwesten der eerste en ten zuidwesten der laatste. Dat men het Hetfort noemde, was omdat men het Engelsche thet vertaalde in het Nederlandsche het, gelijk Yarmouth verduitscht werd in Jermuijen, en meer dergelijke. — Zoo waren dan, zooveel ons bekend is — behalve Thetford en Ipswich — Londen, Sandwich, Norwich, Colchester, Hampton, Maidstone en Yarmouth [1] plaatsen, waar eene Nederlandsche gemeente gevestigd was. Ook het bestaan eener zoodanige gemeente te Douvres is ons reeds gebleken. Immers, de Watergeus ANTHEUNIS VAN DEN RIJNE schrijft den 30 November 1569 aan KAREL RIJCKEWAERT, predikant te Norwich, dat hij sedert 13 October, wanneer hij uit Londen gekomen was, te Douvres verwijlt, „alwaar wij," dus voegt hij er bij, „de predicatie des goddelijken woords hebben in het Duitsch en Fransch" [2]. Opmerkelijk is het, doch tevens zeer begrijpelijk, dat al deze plaatsen — van Douvres, de meest zuidelijke, tot Yarmouth, de meest noordelijke — gelegen zijn in het oostelijk deel van Engeland, nabij of aan de zeekust, tegenover het verlaten vaderland.

Eindelijk nog een paar opmerkingen.

CALUART zegt, dat ORANJE tot het verlangde doel den heere VAN BOISOT naar Londen tot hem gezonden had. Aan wien der beide dappere broeders, KAREL of LODEWIJK, wij hier te denken hebben, durven wij niet beslissen. Alleen zij vermeld, dat ook naderhand, in 1575, de classis van Walcheren, op verzoek van den heer BOISOT, gouverneur van Walcheren, aan de Neder-

landsche gemeenten in Engeland schreef, dat zij, „aan wie God verleend had vele goederen en vrede in een vreemd rijk," het vaderland en den prins ondersteunen zouden [1].

De toon, waarop CALUART schrijft, treft ons. Men ziet het, wat hij vraagt, vraagt hij niet als gunst, maar als regt. Hij gebruikt geen fraaije woorden en geen voorzigtige inleiding om tot zijn doel te geraken. Integendeel, hij begint met berisping en harde taal. Hij verwacht meer dan wat gedaan was. Hij verwijt zijnen land- en geloofsgenooten hunne ondankbaarheid en bedreigt hen met Gods straffen. Hij wijst op den nood van ORANJE en het vaderland. Hij is kort en krachtig. Zijn schrijven is eigenlijk niet anders dan eene herhaling van wat hij onlangs, 26 en 27 Februarij, even ernstig en bestraffend met 's prinsen woord had doen hooren, en wat ORANJE in 1572 door SONOY en REINAARD CASEMBROOT hun had toegevoegd [2]. Helaas, alles overtuigt ons, dat de gevlugte Nederlanders, althans niet algemeen genoeg, hun' schatten veil hadden voor het zuchtend vaderland! Zij verdienden, dat men hun zoo scherp onder 't oog bragt en zoo eischend vroeg wat niet anders dan pligt was, en wat hun tot vreugd had moeten wezen. Haarlem werd belegerd; de Spanjaard had het naauw ingesloten; het verging van honger. Gansch Neêrland was verslagen. Duizenden hadden het zwaard aangegord, en het vaderland bereidde zich ten oorlog. Is 't een wanklank, als wij te midden van dien algemeenen nood de noodkreet ter weldadigheid hooren in eene taal, die den traagste en hardvochtigste moest wakker schudden? „Het is geen tijd," zoo roept zij luide, „het is geen tijd, dat wij ons excuseren, terwijl het leger des Heeren onder den blaauwen hemel ligt en zijn bloed uitstort!"

AANTEEKENINGEN.

Bl. 328, [1]. A. P. VAN GRONINGEN, *Gesch. der Watergeuzen*, bl. 80, 81.

Bl. 328, [2]. A. w., bl. 107, 111, 295, 296; TE WATER, *Ref. van Zeel.*, bl. 109; 's GRAVEZANDE, *Tweede eeuwged. d. Midd. vryh.*, bl. 460, 461.

Bl. 328, [3]. GERDES, in zijn *Scrin. antiq.*, t. I, part. I, p. 87 en 88, heeft den brief aan 't licht gebragt. Tot mijn leedwezen kan ik dat werk, waarin meer stukken van dien aard zijn opgenomen, niet raadplegen. De brief is overgenomen door J. W. TE WATER in zijn *Tweede eeuwfeest van de vryh. te Vliss.*, bl. 61—64.

Bl. 328, [4]. VROLIKHERT, *Vliss. kerkhem.*, bl. 4.

Bl. 328, [5]. TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 155.

Bl. 329, [1]. A. w., bl. 156.

Bl. 329, [2]. GACHARD, *Corresp. de Guil. le Tac.*, t. III, p. 73, 74, heeft dezen brief medegedeeld uit de archiven van Yperen.

Bl. 329, [3]. TE WATER, a. w., bl. 157. TE WATER heeft al zijne opgaven ontleend aan het a. w. van GERDES.

Bl. 332, [1]. *Het leven van Willem de I.* (Leiden, 1732), d. II, bl. 192, 193.

Bl. 332, [2]. CH. RAHLENBECK, *L'inquis. et la réf. en Belg. Anvers* (Bruxell., 1857), p. 259.

Bl. 332, [3]. WAGENAAR, *Vad. hist.*, d. VIII, bl. 56. Voor meerdere berigten omtrent CALUART verwijst GACHARD, t. a. p., naar de *Corresp. inédite de la maison d'Or.-Nassau*, t. IV, V, VI, VIII. Wij moeten, daar wij tot onzen spijt thans die plaatsen niet kunnen naslaan, mede onze lezers derwaarts verwijzen. GACHARD, p. 288, vermeldt nog zekeren „Sr. Jacques Calvart," geboren te Antwerpen en door ORANJE aanbevolen. — Volgens het oudste actenboek des kerkeraads te Sluis kwam, 3 April 1586, met attestatie tot de gemeente „Joosyne, uxor van Jan Calwaert van Hersele," en 18 April 1585 „Jaecques Callewaert van Meenen." — Nòg is de naam CALLEWAERT in België zeer gewoon.

Bl. 332, [4]. J. P. VAN MALE, *Gesch. v. Vlaend. van het jaer* 1566 *tot de vrede van Munster*, bl. 20.

Bl. 333, [1]. 's GRAVEZANDE, *Tweede eeuwged. der Midd. vryh.*, bl. 11, 439; *Tweehonderdj. ged. v. h. syn. te Wesel*, bl. 47—50, 86; TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 113; YPEY en DERMOUT, *Geschied. d. Ned. Herv. kerk*, d. I, bl. 159. — MAARTEN MICRON was de stichter der gemeente te Londen in 1550; hij bediende haar met nog drie ambtgenooten. Een en ander blijkt uit de voorrede en het achterwerk van zijn geschrift: „De Christelicke ordonantien der nederlandscher Gemeynten Christi, die vanden christelicken Prince Co. Edewaerdt den VI, int jaer 1550, te Londen ingestelt was... Tot Antwerpen, by Jasper Troyens. Anno 1582." Zie CH. RAHLENBECK, a. w., p. 21, (1); YPEY en DERMOUT, a. w., d. I, bl. 155; 's GRAVEZANDE, laatst a. w., bl. 39, vv. — Aangaande de gemeente te Sandwich zie hierboven, stuk III, bl. 265, met de aant. [1]. — De stichter van die te Norwich wordt gezegd geweest te zijn PIETER HASAERT: *Kerkherv. te Brugge*, d. II, bl. 293. — Van die te Colchester zie VROLIKHERT, a. w., bl. 22, 182; YPEY en DERMOUT, a. w., d. I, bl. 86 der aant.

Wat betreft Waalsche Hervormde gemeenten van Nederlanders in Engeland, die te Londen is overbekend. FIRMIN MOREL, naderhand hofprediker van den beruchten prins DE CHIMAY, was er o. a. in Mei 1578 predikant. — Voorts kennen wij die te Canterbury of Kantelberg, waar tenzelfden tijde de predikant L'ESCAILLOT werkzaam was. Zie mijne *Kerkherv. te Brugge*, d. II, bl. 200, 201. — Ook te Norwich was er eene: TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 113. — Nog weten wij, dat er eene bestond te Glastonbury in het graafschap Somerset, in 1554 naar Frankfort a. M., uithoofde der vervolgingen, overgebragt. VALERANUS POULLAIN, POLLANUS, of FLANDRUS, een Zuid-Nederlandsch predikant („van Rijssel," zegt TE WATER, *Herv. k. te Gent*, *Ber. aen den Leezer*), had zijne met hem uitgewekene landgenooten uit Waalsch-Vlaanderen rondom zich te Glastonbury vereenigd en werd voorganger dier gemeente. Zie RAHLENBECK, t. a p.; 's GRAVEZANDE, a. w., bl. 44, 48. — Eindelijk, die te Douvres vermelden wij in den tekst hierboven.

Bl. 333, [2]. Zie dezen brief, berustende onder de Ypersche brievenverzameling, hiervoren door den heer VAN GRONINGEN uitgegeven.

Bl. 334, [1]. TE WATER, *Ref. v. Zeel.*, bl. 157.

Bl. 334, [2]. TE WATER, a. w., bl. 156.

BRONNEN.

I.

BRIEVEN,

geschreven door een' ooggetuige, gedurende en over het beleg der stad Sluis, in 1587. — Uit de archiven van Yperen medegedeeld door den heer DIEGERICK, archivaris dier stad.

(Men zie *Zeeland*, *Jaarboekje voor* 1852, '53, '54 en '56.)

1.

Messieurs. La présente sera seulement pour vous advertir, que le xviij^{e} de ce mois les nostres ont vivement escarmouché à l'encontre de ceulx de l'Escluse et attaché [attaqué] leur grand fort qu'ilz aviont de l'aultre costé de leaue, joindant leur rempart; que néantmoings ilz n'ont lors emporté, jaçoit qu'ilz ont tué beaucoup desd^{ts} ennemys, oultre le grand dommaige que leur fit nostre artillerie. De sorte que l'on voeult dire qu'ilz ont bien perdu trois cens hommes, et de nostre costé la perte de gens a esté fort petitte, ne fut esté la mort du cap^{ne} Strépigny, valeureux soldat en sa vie, extrêmement regretté de son alteze et de tous aultres chiefz de guerre; et voyant iceulx ennemis la perte qu'ils firent en gardant led^{t} fort, ilz l'ont abandonné le xixe de ce mois au grand contentement de sa d^{te} alteze pour estre d'importance. Icelle at fait planter sur iceluy cinq pièces d'artillerie selon que m'at esté rapporté ce matin, lesquelles (comme j'ay oy depuis) donnent à force contre la ville; ce néantmoings elle demeure opiniastre, et il semble qu'elle voeulle attendre l'assault, qui se fera de brief, ainsi que j'entends. Je prie Dieu qu'il vous puisse succeder à souhait et de vous octroyer,

Messieurs, heureuse et longue vie, me recommandant humblement à vos bonnes grâces. Du camp devant l'Escluse, en extrême haste, le xxj^{e} de Juillet 1587.

P. D.

Ceulx de la ville font quasi toutes les nuits signaulx de feu sur le chasteau, et les bateaux de guerre ennemys qui sont sur la mer à nostre vue, font le semblable pour les encourager et donner espoir de secours, mais j'espère qu'ilz ne l'oseront entreprendre, ou bien qu'en l'entreprenant ilz seront très bien rencontrez. Je ne doubte que vous serez advertis de la reduction de Gelre et de la victoire que mons[r] de Haultepenne a eu en la campaigne, dont Dieu soit loué, estant néantmoings chose regrettable le dangier de mort où led[t] S[r] se retrouve par le coup d'une coleuvrine qu'il at receu au col.

Il y at arrivé à Donquerque, passé ung jour ou deux, huyt batteaux chargés de grains.

Licestre est arrivé puis naguaires à Vlissinghe avec cent mille angelotz.

[Suscription:] Vr̃e humble et très affectionné serviteur

A Messieurs, *G. Mormentyn.*

Messieurs du magistrat de la ville d'Ypre.

2.

Monsieur. Ce mot sera seulement pour vous dire que ce soir l'on a rapporté pour vray à monsieur de Drenewairt que ceulx de l'Escluse parlementent, dont par la commodité de ce porteur n'ay voulu faillir de vous faire part, vous suppliant vouloir communiquer à Messieurs ces bonnes nouvelles et leur dire qu'il me displait fort que, selon mes lettres du 24 du mois passé, je ne leur ay peu escripre l'heureux succes de l'assault lors apparent, lequel ne se fit point pour les difficultez que l'on découvroit. Neantmoings ung bon appointement nous sera et à eulx mieulx à propos, estant seullement à regretter la perte que depuis avons faict de plusieurs bons soldats aux trenchez d'une part et d'aultre; nommément aussi que monsieur de la Motte at le bras passé de part en part d'une harquebousade. Je l'ay hier veu curer et demandé aux cyrurgiens s'il n'estoit en dangier de mort; mais pour estre la playe encoires si fraiche, ilz n'en scavent

juger avec assurance, si non qu'ilz disent qu'il y at espoir de guerison, moyennant que la fiebvre ne le prègne et que en tout avant et au mieulx venir il demeurera affolé, qu'est à regretter de tant plus parceque c'est le bras dextre.

J'espère que en suite de mes interprétations il vous aura pleu assister mon oncle Jacques de deux ou trois escus, dont ayant nouvelles vostres, les restitueray à celuy que me manderez, Dieu aydant, auquel supplie vous ottroyer,

Monsieur, heureuse et longue vye, me recommandant tres affectueusement à voz bonnes graces. De Bruges le ve d'aoust 1587.

Vr̄e très affectionné serviteur

P. D. *G. Mormentyn.*

Monsieur, je vous supplie que mess^rs Ghislain de Corte et Venduille puissent incontinent avoir part de ces bonnes nouvelles.

[Suscription :]

A Monsieur, mons^r m^e Henry de Codt, licencié en droit, Conseiller du Roy, Greffier de la ville d'Ypres, etc.

à Ypres.

3.

Messieurs. Je n'ay voulu faillir de vous advertir que ceulx de l'Escluse se sont hier appoinctez avecq son alteze et qu'ilz en sortent aujourd'huy avecq armes et bagaiges.

Dieu en soit loué auquel supplie vous ottroyer,

Messieurs, heureuse et longue vye, me recommandant humblement à voz bonnes graces. De Bruges le vj^e d'aoust 1587.

[Suscription :] Vr̄e humble serviteur

A Messieurs, *G. Mormentyn.*

Messieurs du magistrat de la ville d'Ypres.

4.

Messieurs. J'ay hier soir receu par ce porteur exprès les lettres de mons^r de Codt du ve de ce mois, et veu par icelles le desir qu'avez d'entendre ce que depuis les miennes du xxiiij^e du passé est advenu au siége de l'Escluse. Suyvant quoy n'ay voulu faillir vous dire que le xxiiij^e l'on feit une bien belle

et grande bresse; mais pour la demye lune, dont les ennemys s'estoyent fortifiez pardedens, il ne fut trouve bon leur donner l'assault. Doiz led[t] jour l'artillerie a battu à touttes occasions et avons gaigné toujours petit à petit sur l'ennemy et tellement avancé que devant ilz ont trouvé bon d'appointer avec son alteze, et ce à la vue de ij[c] voiles ennemyes qui estiont à l'entrée de leur canal, après néantmoings leur avoir fait plusieurs signaux par les tours du chasteau, qu'il leur convenoit de haster le secours, ce qu'ilz n'ont faict, et sont lesd[ts] de l'Escluse sortiz hier avecq armes et bagaige, en assez petit nombre; car nostre artillerie, et les rencontres que à leurs saillies ilz ont eu des nostres, les ont tellement minez, que de xiiij[c] soldats ne leur sont restez que iiij à v[c] hommes.

Le comte de Licestre s'est, passé iiij jours, encheminé doiz Ostende avec six pièces d'artillerie et bien xiiij mil hommes pour prendre d'enblée le fort de Blancquenberg, mais sur le seul bruit de la venue de son alteze il s'est retiré avec ses gens. Le jour d'hier il nous est venu renfort de plus de trois mil hommes; si en attend-on encoires davantaige de fort brief, de sorte que j'espère, nostre quartier sera preservé des excursions ultérieures de l'ennemy. D'Ostende ne vous scaurois présent rien mander, mais incontinent que j'en scauray quelque certitude je ne fauldray de vous en faire part, comme hier j'ay fait par homme exprès que j'envoiois jusques à Lille des nouvelles de la d[te] reduction de l'Esclse, que je denunçois semblablement à messieurs des comptes, ne sachant si mes lettres vous seront adressez doiz led[t] Lille, estant bien marry que si souvent l'on y fait faulte, qui sera l'endroict ou supplieray Dieu vous ottroyer,

Messieurs, heureuse et longue vye, me recommandant très affectueusement à vos bonnes graces. De Bruges en grandissime haste, le vj[e] d'aoust 1587. Vrẽ humble serviteur

[Suscription :] *G. Mormentyn.*

A Messieurs,

Messieurs du magistrat de la ville d'Ypres.

II.

„Tovergheven in ervelicken cheinze van eender plecke lands, ligghende by der marct, upten houc vander bruchsche strate ende van der smeitstraet, in date m ccc xxxiiij, op Sinte michielsavont," 28 September, door Maria van Namen.
(Cartularium A der stad Sluis.)

Nous Marie d'Artois, contesse de Namur, faisons savoir à tous, que par le virtu d'une lettre que nous avons seelee du seel no treschier et amé fil Jehan conte de Namur, par laquelle nous avons pooir [pouvoir] de acensir héritage en notre ville de lescluse et dehors, tant à termes que héritavlement, avons donné à cense hiretavle et donnons à noz bien amez les bourchmaistres, eschevins et toute la communauté de notre dite vile de lescluse, pour eaus et pour la dite ville, une masure, gisant en notre dite ville de lescluse, sur le toukiet de le rue de Bruges et de le rue des fèvres en le pointe de entredeus les dites rues denvers le markiet, estendans jusques à la maison Willem le Leu, laquelle masure Frédric du Dam solait tenir jadis de nous en cense et laquelle masure nous est venue en nos mains, attainte par faute de payement de la dite cense, par la costume si que nous usons en notre ville; C'est assavoir pour cinquante sols de par' par an, à payer à chacun jour de le saint Martin en yver perpétuelment, laquelle masure dessus dite nous leur promettons à garandir, payant la dite rente à nous et à nos hoirs, si que dit est, Par le tesmoing de ces lettres, seelees de notre seel, faites et données à Winendale, l'an de grâce m ccc trente quatre, le nuit saint Michiel.

III.

„Previlege, daermede dat grave Philippus van Namen der stede vander Sluus consenteirt den zeghel vander draperye, in daten xix in Junio m ccc xxxvj."
(Cartularium A der stad Sluis.)

Nous Philippes, Cuens de Namur, faisons savoir à tous, que à la supplication de nos bonnes gens de notre ville de lescluse, tant pour le prouffyt et utiliteit de cheus de notre dite ville, nous leur avons ottroiet et consenti, ottroions et consentons pour nous et pour nos hoirs dès ore en avant perpétuellement le seel ou enseigne et la loy de la draperie, à tenir, maintenir et user en notre dite ville avecques tels estatus, cures et ordenances, comme il est ou sera acoustumé ès autres bonnes villes de Flandres, si avant comme à la loy de notre dite ville verra que soit à faire, tant pour le prouffyt de nous que pour le commun prouffyt de cheus de notre dite ville. Réservé à nous et à nos hoirs, seigneurs de lescluse, le tierch de toutes les amendes qui en porront escheoir; à notre dite ville le tierch et ès wardeurs qui à ce seront députeis le tierch. Et pour ce que ce soit ferme chose et estable avons à cheus de notre dite ville données ces présentes lettres, seellées de notre grant seel, faites et données à lescluse le dys et neufiesme jour du mois de Jung, lan de grâce mil trois cent trente et six.

IV.

„Quitancie van L pond gr. betaelt by die vander Sluus der stede van Ghend over mijn vrauwe van Namen, ter causen dat zy die vander Sluus beschud hadden in tijden van oorloghen. In daten van paeschavonde [7 April] m ccc xlj."
(Cartularium A der stad Sluis.)

Allen denghuenen die dese letteren zullen zien of horen lesen, scepenen, hoofdmans, raed ende alt commun van der stede van Ghend, saluut in onsen Heere. Met kennissen der wareden weten allen lieden, dat wy hebben ontfaen bider hand Jehan Cassels, der stede clerc vander Sluus, vichtich ponden groter torn., daertoe dat wy gheconstringeerd [genoodzaakt] ende bedwonghen hebben Bourghmeesters, Scepenen ende Raed van der stede van der Sluus vors., over tcors vander stede, met hostagen ligghende binnen der stede van Ghend, te haren groten costen ende scade; de vors. somme van ghelde ons te betalene over miere vrouwen van Namen ende minen heere van Namen haren zone, mids groten coste ende laste die wy ghehadt hebben van orloghen, omme miere vrouwen en mijns heeren vors. liede ende goed te bescermene ter Sluus ende elder binden lande van Vlaendren, hemlieden stille zittende ende haers goeds paisivelike ghebrukende, te welker orloghen haerlieder goed sculdich es last ende cost te draghene metten lande van Vlaendren vors. Ende waert zo, dat mijn vrouwe ofte mijn heere vors., haerlieder naercommers ofte yemene van haerlieder weghe der vors. stede vander Sluus omme dies paiements wille in eenighen tiden toecommende eenigh pechement doen wilden ofte paiement der of doen doen, daertoe zo gheloven wy ghehulpich te zine met al onse vermoghene ende in goeder trouwen dat zy ghestaen sullen ende ghequyt zijn metten vors. paiemente, dat zy ons ghedaen hebben. Ende willen dat zy afslaen jeghen miere vrouwen ende minen heere

vors. de vors. vichtich ponden groten, metgaders allen den costen die zy omme dese zake ghedaen hebben, vanden pachten van haren assisse, die zy hebben jeghens hemlieden. In oorcondscip van deser letteren bezeghelt metten zegle der vors. stede van Ghend, die waren ghegheven upden paeschavond int jaer ons heren m. ccc een ende viertich.

KLEINERE BIJDRAGEN.

DER KLOKKEN RAMPJAAR

(1579),

DOOR

J. H. VAN DALE.

Naauwelijks had Sluis zich in 1578 aan de zijde der vrijheidsvrienden geschaard, en rustte het onder de beschermende vleugelen van WILLEM den Zwijger, of met kracht werd de hand geslagen aan de versterking der stad. De gilden hadden hunne bezittingen veil voor den aankoop van het benoodigde geschut, en uit de opbrengsten van het verkochte zilverwerk der kerken en godshuizen werden de onkosten eener gewenschte versterking bestreden.

„Ontfaen," zoo lezen wij in onze stadsrekening van 1579, „by der handt van d'heer Jacob Drabbe over Jacob Coene, zelversmit, 11 pond, 11 schellingen, 3 grooten, over 17 marcq, 1 onse, 10 inghelschen zelvers van Onser Vrouwen kercke, verkocht bij ordonnancie van der Wet, te 7 schell. 6 grooten de once.

„Noch ontfaen van denzelven 79 pond, 6 gr. over 26 marcq, 2 onsen, 15 inghelschen selvers van de Sint Janskercke.

„Ende noch van denzelven ontfaen 4 pond, 9 schell. over 11 oncen, 18 inghelschen zelvers van het gasthuus."

„Nopende het zelvere van de ciborie ende andere" wordt ons berigt, dat de bate daarvan besteed is aan de „bollewercken" der stad.

Zoo had men dan aanvankelijk eenige fondsen. Joos VAN DEN LANDE voerde dan ook met zijne kogge uit Brugge drie

stukken geschut aan, en aan „ADRIAAN COENE, rentmeester generaal van de staten van Zeeland" werd, den 3 Mei 1579, 186 pond, 13 schellingen en 4 grooten betaald „over den coop van acht ijser gotelinghen," terwijl daarenboven belangrijke sommen werden verstrekt tot den aankoop van buskruid. Onder het toezigt van GERMAIN LE FÈBRE, „ingeniaris," werden uitgebreide werken uitgevoerd aan de Westpoort, den Blaauwen Toren, de Smedepoort, de Noordpoort nabij het kasteel, de Oost- en de Zuidpoort; de wallen werden aan de landzijde van borstweringen voorzien; de buitenvesten werden uitgedolven, terwijl aan de voornaamste poorten klokjes werden aangebragt, om in tijden van overval de poorterij te waarschuwen en haar op te roepen ter verdediging der besprongen' veste. In weêrwil van dit alles bleef er gebrek bestaan aan geschut.

Geen wonder, dat men weldra, in navolging van wat in andere steden geschied was [1], het oog sloeg op de klokken der kerkgebouwen, als die eene gewenschte spijze leverden tot de vervaardiging van de begeerde „gotelingen en serpentinen:" zij, die eertijds de scharen opriepen om de stemme te hooren die vrede verkondigde, moesten worden herschapen in grimmige vuurmonden, die slechts dood en verderf uitbraakten.

„Wij, burgemeesters en schepenen der stede van der Sluis en Waterregte" zoo vangt de volgende attestatie aan „certifiëren bij dezen elken die 't aangaan mag, dat wij heden, date dezer, 15 Januarij 1579, gecommitteerd hebben LIEVEN GHEERAERTS, onzen medegezel in de wet [medeschepen] om over en uit onzen naam met zekere goede kwantiteit van metaal, wat klokspijs en gelijke materialen, geladen in het schip van JAN VAN SCHILDE, te reizen tot Antwerpen, om aldaar 't zelve te verkoopen ten hoogsten prijze dat het hem mogelijk wordt; dezelve materialen gekomen zijnde van de Onze-Vrouwekerk dezer stad, die, om-

---

1) Zie o. a. wat Brugge betreft: H. Q. JANSSEN, *De kerkhervorming te Brugge*, d. I, bl. 193—200. Ook te Mude was men gedurende de troebelen van de klokken „gespoliëerd" geworden: *St. Anna t. M.*, bl. 117. Te Knokke werd mede de klok afgedaan en naar Brugge gevoerd: zie deze *Bijdragen*, boven, bl. 22.

trent anderhalf jaar geleden, door ouderdom geheel ingestort en ter aarde gevallen is" enz. Men had echter reeds den laatsten October 1578 aan mr. ADRIAAN YSEMAN en PIETER DE WACHTERE 11,497 pond klokspijs en 7,010 pond metaal verkocht, en daarvoor ruim 260 pond vlaamsch ontvangen: te zelfden dage leverde men hun „de eerste clocken." De nood eischte nieuwe offers. 't Bevreemdt ons niet, dat de Sluizenaren zich nu wendden tot de omliggende parochiën, als wier inwoners, in tijd van nood een toevlugtsoord vindende in het versterkte Sluis, zich verbonden hadden door eene jaarlijksche schatting de veste te schragen. Wat het verzoek der Sluizenaren bewerkte, blijkt ons uit het volgende hoofdstuk onzer stadsrekening van 1579, dat te opmerkelijk is, dan dat wij het hier niet gaarne in zijn geheel, voor zoo verre zulks nuttig geacht kan worden, zouden mededeelen.

„Andere betaling, gedaan ter cause van de klokken en het lood, bij de omliggende prochiën gejond tot fortificatie dezer stede.

„ADRIAEN ALLAERT, waard in den Helm, 12 schell. gr., van dies te zijnen huize verteerd was in 't accorderen van 't geschut en de klokken met den koopman van Mechelen, bij ordonnantie van 15 Junij 1579.

„De arbeiders voor 't lossen van het lood van Havekenswerve, bij ord. van 19 Junij '79: 13 schell. gr.

„De werklieden, afgedaan hebbende het lood [van de kerk] te Havekenswerve, bij ord. van 22 Junij '79, 4 pond, 8 schell. gr.

„Item CLAES DE JANS voor gelijke dienst: 8 schell. gr.

„Gezonden aan JAECQUES CHRISTIAENSSEN, voorschepen, bij laste van de Wet, 6 pond, om te Aardenburg van de soldaten te lossen de klok van Coxide, bij ord. van 6 Julij '79.

„JAN BAUWENS 3 schell. 4 gr., afgedaan hebbende de klok van Havekenswerve, bij ord. van 8 Julij '79.

„SACRE DE MUUNCK, JAN CLOCQUE en THOMAES JACOBSZ. 15 schell. gr. voor gelijke dienst.

„VICTOOR VICTOORSZ. 6 schell., 6 gr. te zijnen huize verteerd bij de voerlieden en andere arbeiders, brengende de klok van Sint Kruis, bij ord. van 8 Julij '79.

„Betaald CLAYS DE JANS, DAMIAEN DEQUEHEM, ANTHONIS ROOSE, JOOS HUGHE en ANDRIES DE VOS, timmerlieden, gewrocht hebbende in 't afdoen, laden en ontladen van de klokken van Sint Kruis, Hoeke en Lapschure en het overhalen van de klok van Oostkerke, al volgende zekere rekening en taxatie, gedaan bij de wet, den 12 Julij '79: 7 pond, 14 schell. gr.

„GUILLAME MEESE over diversche teringen met die van Damme en diversche hoofdmannen, ter cause van de klokken, bij zijne rekening met de ord. van 17 Julij '79: 7 pond, 16 schell., 10 gr.

„JACQUES CHRISTIAANSSEN over diversch verschot bij hem gedaan ter cause van de klokken van Kadzand, de Groede en Oostburg, 20 Julij '79: 18 pond, 6 schell., 4 gr.

„BERTHELMEUS JOORIS, JAN STUVERS en PIETER MORREL, elk 2 schell. gr., hebbende helpen wegen de vijf laatste klokken, bij ord. van 31 Julij '79.

„Gerembourseerd den heer JACOB VAN DER HELST, burgemeester, van dies hij verschoten heeft in 't halen van diversche klokken uit [1] . . . . van Sint Kruis, Sint Laurens, en . . . . volgens zijne rekening van 28 Junij 1580: 28 pond, 9 schell., 12 gr.

„PIETER VERMUELEN 32 schell. gr. voor het halen en voeren van de klok van Lapschure en anderzins, bij ord. van 19 September '79."

Ook de klok uit het gasthuis en de klokskens van het Graauw-

---

[1]) Een gedeelte dezer aanteekening is voor ons verloren: de muizen hebben den bovenrand der stadsrekening afgeknaagd.

broêrsklooster te Sluis werden afgenomen en in den algemeenen nood opgeofferd.

Het bovenstaande leert ons den geest kennen, waardoor in 1578 en '79 stedeling en landzaat bezield waren. Liefde tot de vrijheid van vaderland en geweten deed hen geene offers te zwaar, geenen eisch te hoog achten, waar het de verdediging gold van den bedreigden grond. Zoo wij iets betreuren, 't is, dat velen dergenen, die zoo volgaarne het sieraad hunner tempels ten offer bragten op het altaar der vaderlandsliefde, in later' tijd geene vruchten plukten van een' ijver, die zoo heerlijk uitblinkt, en een beter lot had verdiend.

JOHANNES LUDOVICUS VIVES.

EENE BIBLIOGRAPHISCHE AANTEEKENING.

DOOR

J. H. VAN DALE.

Over dezen godgeleerde heeft de eerwaarde W. FRANCKEN eene voortreffelijke monographie geleverd [1], en mijn medearbeider JANSSEN heeft hem nog onlangs eene welverdiende opmerkzaamheid en hulde geschonken [2].

VIVES werd geboren te Valencia in Spanje, 6 Maart 1492, en volbragt zijne studiën te Parijs. „Van dáár deed hij reeds in 1512 eene reis naar Brugge. In 1518 en '19 vinden wij hem te Leuven gevestigd en in vriendschappelijke betrekking met ERASMUS, met wien hij tot aan diens overlijden naauw verbonden bleef en briefwisseling onderhield. In 1521 door eene ernstige ziekte overvallen, begaf hij zich nogmaals naar Brugge,

1) *Johannes Ludovicus Vives, de vriend van Erasmus, in zijn leven en als merkwaardig christelijk theoloog en philanthroop der 16do eeuw. Door* W. FRANCKEN, Az., *pred. te Rotterdam.* Te Rott., bij VAN DER MEER en VERBRUGGEN, 1853.

2) *De kerkhervorming te Brugge*, door H. Q. JANSSEN, d. I, bl. 76—80.

om dáár, waar de Spaansche natie aanzienlijken handel dreef, te midden zijner landgenooten verpleging te zoeken. Hij schijnt er van toen af doorgaans vertoefd te hebben, en huwde er met de twintigjarige MARGARETHA VALDAURA, mede van Spaansche familie. Van 1523 tot '28 hield hij zich in Engeland op, waar HENDRIK VIII hem ontboden had, dan eens aan het hof, dan eens te Oxford, waar hij openbare lessen gaf, maar was toch ook bij tusschenpoozen te Brugge. Hij keerde in 1528 naar deze stad weder, en schijnt er gewoond te hebben tot in 1536, wanneer wij hem te Parijs, vermoedelijk daartoe aangezocht van wege de universiteit, openbaar onderwijs zien geven. Daarna ontmoeten wij hem van 1537 tot '39 te Breda, waarschijnlijk op uitnoodiging van MENCIA DE MENDOSA, derde echtgenoot van HENDRIK van Nassau, heer van Breda en oom van WILLEM I, in wier gunst hij deelde. Of zijne zwakke gezondheid hem dwong naar Brugge terug te trekken, is onzeker. Maar vast is het, dat hij te dezer stede in achtenveertigjarigen ouderdom is overleden, den 6 Mei 1540. Hij werd er in de Sint Donaaskerk begraven, waar voor hem en zijne echtgenoot door zijn' schoonbroeder en schoonzuster een vereerend grafschrift op zijn' lijksteen gesteld werd." [1]

Tijdens zijn verblijf in Engeland vervaardigde VIVES twee geschriften: het eene gewijd aan de beschouwing der christelijke vrouw; het andere de pligten des mans ten onderwerp hebbende en beide strekkende ter vorming van MARIA, dochter van koningin CATHARINA. Er bestaan van deze schriften menigvuldige edities en vertalingen, waaronder ook eene duitsche van 1566 te Frankfort, met houtsnede, voorkomende op de utrechtsche bibliotheek. Ziedaar wat ons de heer FRANCKEN mededeelt [2].

Doch reeds vier en twintig jaar vroeger waren beide werken in het duitsch vertaald door zekeren CHRISTOPHORUS BRUNO. Wij hebben de uitgaaf dezer vertaling vóór ons liggen. Aldus

---

1) A. w., d. I, bl. 76 en 77.

2) *J. L. Vives, de vriend van Erasmus*, enz., bl. 51 en 52, en de noot.

luidt de titel van het eerste: „Joannis Lodovici Vivis. Von underweysung ayner Christlichen Frauwen, Drey Bücher. Zu lob und preisz, der Durchleuchtigen, hochgebornen Fürstin und Frawen, Frawen Jacoba, Pfaltzgräffin bey Rhein, Hertzogin in Obern und nidern Bayern, Gebornen Margkgräffin zu Baden, etc. Auch irer F. G. fürstlichen Tochter, fräwlein Mechthildis, erklärt und verteutsch. Durch Christophorum Brunonem, baider Rechten Licentiaten, diser zeyt Poetischē lerer in der Furstlichē stat München. 1544." — Gelijk VIVES zijn werk opdroeg aan koningin KATHARINA, bood BRUNO zijn' arbeid der paltsgravin JACOBA aan, wier dochter MATHILDA (MECHTILD) destijds elf à twaalf jaar oud mag geweest zijn. Wat vooral onze aandacht wekt, is, wat de vertaler ons aangaande VIVES in eene aanteekening zijner opdragt aan genoemde gravin berigt. Immers hij zegt: „Diser VIVES hat zu Brück in Flandern vil schöne bücher geschriben, und die kunst des wolredens mit grossem lob dasselbst geleret, ist auch da gestorben." Dit is eene onbekende bijzonderheid uit VIVES' leven. Wel weten wij, dat hij over de welsprekendheid heeft geschreven, maar dat hij daarin lessen gegeven heeft, was ons niet opgeteekend. Dit moet dan geschied zijn tusschen 1528 en '36, na zijne terugkomst uit Engeland.

Het tweede werk, in denzelfden band en bij het eerste behoorende, heeft den volgenden titel: „Joannis Lodovici Vivis Von gebirlichē Thun und Lassen aines Ehemanns. Ain buch, Verteutscht und erklärt durch Christophorum Brunonem," u. s. w. 't Is, even als het eerste, voorzien van houtsneden, en „Gedruckt in der Kayserlichen Statt Augspurg, bey Hainrich Stayner," in 1544; het is opgedragen aan burgemeester en raden der stad Munchen, wier dienaar de vertaler zegt ettelijke jaren geweest te zijn.

Wat hij in zijne opdragt over de beide werken van VIVES schrijft, verdient hier ten slotte eene plaats: „Der hochgelert mann JOANNES LODOVICUS VIVES hat vor etlichen Jaren drey treffenliche hüpsche bücher von der unterweisung ainer Christlichen

Frawen geschriben. Wölche mit ainer solchen hohen begird und anmütung gelesen worden sein, das etlich hochstendig männer, ausz der sundern schöne der bücher bewegt, in weyter gebetten, er solte etwas sollichs wie im andern buch, vonn der Christlichen Frawen, auch von dem gebürlichen thun und lassen aines Eemañs verfassen, und allen, nit allain Eemennern, sondern auch jungen gesellen, die sich inn den Eestandt begeben wolten, zu nutz an den tag thun. Und wiewol der fürsichtigst mann, als er obgenannte bücher geschriben, nicht sinns gewesen ist, etwas von dem Eemann zubegreyffen, auch deszhalb inn denselben büchern, vil den mann betreffend, angezogen, So ist er dennocht durch das hoch anschen, deren die im stettigs mit bitt anlagen, bewegt worden, und hat nit mit weniger glückseligkait, dann auch die vorigen, ain buch von gebürlichem thun und lassen aines Eemanns beschriben."

MAATREGELEN

TOT AFWERING EN TEGEN VERDERE VERSPREIDING VAN „HEETE" EN „CONTAGIEUSE" ZIEKTEN.

DOOR

J. H. VAN DALE.

Onder de nieuwe prijsvragen, door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen in zijne algemeene vergadering van den 1 April 1857 uitgeschreven, behoort ook deze: „Wat is er uit de geschriften der vroegere en latere geneeskundigen, uit kronijken en geschiedschrijvers, uit placaten, ordonnantiën, keuren en andere openbare verordeningen op te maken omtrent de epidemische en contagieuse ziekten, die vroeger in Zeeland geheerscht hebben; de geneeswijze, waarvan men zich meestal bediende, en de maatregelen, hetzij tot afwering, hetzij tegen verdere verspreiding daarvan, die door het openbaar gezag voor-

geschreven zijn?" De begeerte om hem, die zijne krachten beproeven mogt aan de beantwoording dezer vraag, eenigermate van dienst te zijn, gepaard aan de overtuiging, dat eene volledige en behoorlijke kennis van de maatregelen tot afwering en tegen verdere verspreiding van contagieuse ziekten eerst dan zal verkregen worden, wanneer zij, die zich ontspannen door het onderzoek der oude oorkonden, hunne aanteekeningen betreffende een en ander openbaar maken, noopte mij tot het mededeelen der volgende publicatiën, gedurende de laatste helft der 16de eeuw te Sluis geschied.

Publicatie van den 13 Julij 1570.

„Voorts verbiedt men wel striktelijk van des heeren en der wets wege, dat niemand zich vervordere nu voortaan eenige gemeene dansingen te houden of te dansen, niet meer bij liedekens dan bij trommelen of andere instrumenten, in huizen noch op straat, op de boete van 10 gr. vlaamsch, te verbeuren bij elk, ter contrarie doende. Boven dat de speelman en die hem gehuurd zal hebben, mitsgaders zij, die hunne huizen of plaatsen daartoe leenen, gecorrigeerd zullen worden ter discretie van schepenen, en dat al uit consideratie van den schamelen, benaauwden en periculeusen tijd van de heete ziekten en anderzins."

Publicatie [in Julij of Augustus] 1571.

„Omme dieswille, dat men ten voorleden jare en nog dagelijks ziet vele heete en contagieuse ziekten regeren, dat God beteren moet, die eensdeels voortkomen van 't kwaad voedsel en zonderling van de pruimen, die men daarom in vele steden en plaatsen verboden heeft, zoo is 't, dat men ook van 's heeren en der wets wege striktelijk verbiedt allen en een' iegelijk', wie hij zij, eenige pruimen binnen deze stad te brengen of te voeren; of eenige pruimen, 't zij van buiten ingebragt of alhier gegroeid, te verkoopen om alhier gedistribueerd te worden, op peine [straffe] en boete van vijf penn. gr. voor d'eerste reis;

en wie meer dan eens bevonden worden, zullen striktelijk gestraft worden, in exempel van anderen."

Publicatie van den 5 Mei 1574. (Zie de publ. van 13 Julij 1570.)

„Ende want [omdat] men verstaat, dat de haastige ziekte [pest] zeer begint te ontsteken in diversche plaatsen te landewaart, daartoe het dansen en verhitten van het bloed zeer periculeus is, zoo verbiedt men wel scherpelijk van des heeren en der wets wege, een' iegelijk', wie hij zij, eenige dansingen te houden binnen deze stad, 't zij met liedekens, pijpen of trommelen, of eenige andere instrumenten, of eenige hoeden [kransen] op te hangen, in huizen of op straat, op de boete van 10 gr. vlaamsch, bij elk te verbeuren, ter contrarie doende, voor de eerste reize, en voor de tweede reis op arbitrale correctie; 't zelve te verhalen, zoo op de vaders, moeders, meesters [heeren] en vrouwen, die 't zelve gedoogen, als op de jonge lieden, daartegen misdoende. Boven dat," enz. „En dit al uit consideratie zoo van den armen, schamelen en benaauwden tijd, als om te schuwen alle haastige en periculeuse ziekten."

Publicatie van den 16 November 1574.

„Uitdien dat men verstaat, dat de haastigheid en smettende ziekte in vele diversche steden en plaatsen van den lande van Vlaanderen zich zeer verspreidt, dat God beteren moet, en dat daarom alle vuiligheden en corruptiën te schuwen en te vlieden zijn zoo men best mag, zoo is 't, dat men van 's heeren en der wets wege vermaant alle ingezetenen dezer stad, dat elk zijne huizingen, hovingen, grippen [straatgoten] en straten zoo dikmaals zuivere als 't mogelijk is. En ten einde dat 't mesch en de vuiligheid niet lang zoude blijven liggen op de straten, zoo consenteert men allen karrelieden, en allen anderen die 't belieft, 't mesch van de straat weg te voeren, behoudens dat hij dat voere en legge in plaatsen daartoe gedestineerd, immers verre wezende van andere huizen en woonsteden; en dat al, niettegenstaande 't zelve mesch den karrelieden dezer stad

verpacht is geweest, en tot wederroepen van de wet. Voorts, dat niemand zijn mesch dragen of voeren zal op de kruisstraten of markten, maar zal elk zijn mesch vóór zijne deur leggen, op de boete van 10 gr. Dat ook niemand zijne kinderen hun gevoeg late maken op de straten, op gelijke verbeurte van 10 gr. telkwerf [telkenmale].

„Voorts dat niemand zich vervordere [vermete] eenige zwijnen te houden binnen zijnen bewoonden huize, maar die eenige hebben, dat zij dezelve zullen slaan [slagten] of zich anders daarvan kwijt maken [ontdoen] binnen acht dagen, op verbeurte van dezelve zwijnen ten profite van den aanbrenger, of anders ter discretie van schepenen."

Publicatie van den 9 Mei 1575. (Zie de voorgaande publicatie.)

„Uitdien dat de haastigheid en smettende ziekte [de pest] in vele diversche steden en plaatsen van den lande van Vlaanderen 't voorleden jaar zich zeer verspreid heeft, en te beduchten is, dat die anderwerf, zoo in deze stad als andere plaatsen weder zoude mogen pulenleren [van het Fransche *pulluler*, Lat. *pullulare* = voortteelen, vermenigvuldigen] en alreede begonnen heeft, dat God beteren moet, en dat daarom alle vuiligheden en corruptiën," enz.

„Voorts dat niemand zijne kinderen," enz.

„Dat men ook geene boucqueetkoeken [boekweitkoeken] zal verkoopen, op de verbeurte van 20 gr. telkerwerf.

„Voorts vermaant men elkeen zijne honden en katten kwijt te maken ten eersten dat het mogelijk is.

„Voorts dat niemand zich vervordere eenige zwijnen te houden binnen zijnen bewoonden huize of naauwe plaatsen, waarvan de zwijnskoten geen veertien voeten van de naaste woonste staan," enz.

Publicatie van den 11 Mei 1575.

„Uitdien dat mijne heeren van der wet studeren bij alle middelen, hun mogelijk wezende, te voorkomen en te eviteren

de haastigheid en smettende ziekte, zoo is het, dat men van 's heeren en der wets wege geordonneerd heeft, dat men van nu voorts de korenmarkt houden zal vóór de groote poort van de plaats van het stadhuis, tot wederroepen.

„Voorts verbiedt men striktelijk, dat iemand, wie hij zij, voortaan zich vervordere eenig mesch of vuiligheid te storten, gieten of dragen op straten, markten of plaatsen, op de verbeurte van 10 gr. vlaamsch, telkerwerf te verhalen op den meester of de vrouw van den huize; maar zal elk gehouden wezen, zijn mesch en vuiligheid te stellen vóór zijne deur, in eene mand of tobbe, om alle morgenstond door de karrelieden weggevoerd te worden.

„Dat ook niemand zich vervordere te gieten, storten, te laten gieten of storten, door iemand van zijn huisgezin, eenig zeepsop op de straten of in de grippen, op gelijke boete van 10 gr.

„Voorts, dat niemand zijne honden of katten zal laten loopen op de melkmarkt dezer stad, of in eenige straten, daar de smette, God beter't, zoude mogen komen, maar dat een iegelijk zijne honden en katten t'huis houde of opgesloten, of die dood smijte, of zich kwijt make, op straffe, dat zoo wiens honden of katten men vinden zal, loopende op de melkmarkt [de groote markt], die nu, God beter't, geïnfecteerd is, of in eenige plaatsen, die geïnfecteerd [besmet] zullen worden, verbeuren zal de boete van 20 gr. vlaamsch telkerwerf."

Publicatie van den 21 Mei 1575. (Zie de publicatiën van 13 Julij 1570 en 5 Mei 1574.)

„Doordien dat de haastigheid nu zeer geïnvadeerd en diversche huizen geïnfecteerd heeft, dat God beteren moet, en de asemen [uitademingen] van vele personen zeer dangereus en periculeus is, zonderling van menschen, die verhit en verwarmd zijn van dansen en dergelijke groote exerciciën [ligchaamsbewegingen] zoo is 't, dat men" enz. „striktelijk verbiedt, dat iemand, wie hij zij, zich vervordere eenige dansingen te houden of ten dans te gaan, of zijne kinderen of dienstboden ten dans te la-

ten gaan, gedurende dezelve haastigheid, op de boete van 20 schell. parisis [50 cent] van wien 't blijken zal ten dans geweest te zijn; de speelman op dubbel boete en die zijn huis er toe leenen zal vierdubbel."

Publicatie van den 16 April 1579.

„Voorts zoo ordonneert men een' iegelijk' zijne grippen te zuiveren alle zaturdagen" enz. „opdat door de corruptiën daarvan geene infectiën of ziekten binnen deze stad gegenereerd [verwekt] worden, overmits dat men verstaat, dat de de sterfte in diversche plaatsen zich alreede begint te verspreiden. En dit op de boete en verbeurte van 20 gr. telkerwerf."

Publicatie van den 5 Julij 1579.

„Voorts zoo ordonneert men een' iegelijk' deze week zijne straten en grippen schoon te maken, en zonderling [in het bijzonder] de vischhuizen, de vischmarkt, en daar omtrent daar men visch beregt of verkoopt, opdat daardoor geene infectiën of ziekten gegenereerd worden; lastende expresselijk alle vischkoopers, eer zij eenig visch opensnijden, bij zich te hebben eenen emmer met water, om daarin het ingewand te werpen en daarna in den vliet [de kade] gestort te worden, al op verbeurte van 5 gr. telkerwerf.

„Voorts, alzoo men verstaat, dat in diversche steden de haastige ziekte heerscht, zoo ordonneert men, dat niemand, wie hij zij, zich vervordere eenige personen te logeren, hij en brenge over, bij naam en toenaam, zijne gasten, met de plaatsen en steden van hunne residentie, te weten: de herbergiers zullen alle avonden hunne gasten overbrengen ten huize van den burgemeester van der courpse, en de andere ingezetenen ten huize van den griffier dezer stad, op boete en verbeurte van 20 gr. van elken persoon."

Publicatie van den 22 September 1579.

„Voorts alzoo men verstaat, dat de haastige ziekte zich ver-

spreidt in diversche steden en plaatsen, zoo ordonneert men de wachten, ter poorten staande, geene fielten of vagebonden in de stad te laten komen, zonderling na den noene [middag], op straffe, dat men den schildwacht arbitralik zal corrigeren."

Deze publicatie werd den 25 Mei 1580 vernieuwd.

Publicatie van den 24 April 1581.

„Voorts, alzoo men verstaat, dat de haastigheid in alle steden en plaatsen zeer ontsteekt, dat God beteren wille, zoo last men," enz. „dat een iegelijk zijne grippen en straten zuivere." Enz.

„Voorts, dat een iegelijk 't mesch, nu op de straten liggende, were, onthier [tusschen dit] en acht dagen; dat niemand zich daarna vervordere eenig paardemesch, of koeimesch, of ander op eenige straten te laten liggen, meer dan drie dagen, op arbitrale correctie en verbeurte van het mesch," enz.

Uit het voorgaande is ons allerklaarst gebleken, dat de zindelijkheid en reinheid in het Sluis — en in de meeste steden — der 16de eeuw veel te wenschen overliet. Van daar, ongetwijfeld, dat het volk zoo vaak met den pestgeesel geslagen werd. De zorg der overheid strekte voornamelijk daarheen, om alles wat de lucht besmetten kon te weren; slechts enkele malen zien wij die zorg ook uitgebreid tot het verbod van schadelijk of ongezond voedsel.

De zwijnen genoten in de 16de eeuw vele voorregten: zij deelden bij velen de woning hunner meesters, liepen den ganschen dag langs 's heeren straten — even als thans nog in sommige steden van Noord-Amerika — om den kost te zoeken, of werden daarop aan touwen en staken vastgezet. In weêrwil van alle publicatiën daartegen gelukte het der overheid niet dit onreine gebruik uit te roeijen.

Wij zagen hierboven, dat vooral in 1574 en '75, Sluis zeer geteisterd werd door de pest. De overheid der stad werd dus ten rade een' chirurgijn aan te stellen als roomeester of pestmeester, wien in het bijzonder het bezoeken der pestzieken was

opgedragen. Dit blijke uit de volgende acten: „Wij burgemeester en schepenen der stad Sluis en Waterregt doen te weten, hoe, om 't goed betrouwen dat wij hebben op de wetenschap en de experiëntie van meester JAN DE VOS, chirurgijn dezer voorn. stede; en dat de haastige, contagieuse en smettende ziekte van de pest nu zeer grasseert en zich verspreidende is binnen den lande van Vlaanderen en ook binnen deze stad, dat God beteren moet, wij met den voorz. JAN veraccordeerd zijn, als dat dezelve mr. JAN DE VOS bedienen zal binnen den schependomme en de jurisdictie dezer voorn. stad het officie van roomeester [1], en visiteren en cureren, met de hulpe Gods, al degenen, daar suspicie zoude mogen vallen van eenige pest, haastigheid of smettende ziekte; dienende de schamelen om niet en de rijken voor zulken loon, als wij hem daarvan taxeren zullen. Waarvoor wij den voorn. mr. JAN DE VOS beloofd hebben en beloven bij dezen te betalen twee schell. gr. 's daags, ingaande van den zestienden Novemder 1574, date dezer, en gedurende tot zes weken nadat de voorz. haastige ziekte binnen deze stad gecesseerd zal wezen, of immers tot zes weken na ons wederroepen. Voorts beloven wij hem ook te doen hebben een honderd eikenhouts in de week te onzen koste en zijn huis ook vrij te houden van soldaten. Dies wordt dezelve mr. JAN gehouden te gaan wonen in het [h]eestere [hof, moestuin] van wijlen mr. JAN DE COCQ [ook een chirurgijn, welligt de vorige pestmeester] en zich daar abstract te houden met iemand, dien hij te zijnen dienste houden zal. En de voorn. mr. JAN DE VOS deed daartoe zijnen pertinenten eed. Actum den 16den dag van November 1574."

Dat mr. JAN DE VOS zich wèl van zijne verpligtingen kweet, bewijst ons wat volgt: „Alzoo binnen de stad en schependomme van Sluis anderwerf de haastige, contagieuse en smettende ziekte opgerezen en zich verspreidende was, en dat burgemeesters en

---

1) „Die in besmette huizen verkeeren, zullen een wit royken in de hand bloot dragen," zoo beval de magistraat van Aardenburg, 1 September 1666. Naar deze witte roede, roê of roode zal dan de pestmeester den naam van roomeester hebben gedragen.

schepenen derzelve stad, na diversche communicatiën daarop gehad te hebben met mr. JAN DE VOS, stedechirurgijn, verkregen hadden van burgemeesters en schepenen der stad Brugge de acte van autorisatie, waarvan de inhoud hierna volgt, van woord tot woord: Op den 14den dag van Mei 1575 waren burg. en schepenen der stad Sluis geautoriseerd om, tot stremmen van de haastige ziekte, daar onlangs herrewaarts verbreid zijnde, te contracteren en overeen te komen met mr. JAN DE VOS, stedechirurgijn, en hem te verbinden tot hun' dienst als roode meester ten prijze van drie schell. gr. 's daags, en een honderd houts de weke, gedurende dezelve ziekte op stadskosten. En voorts, mits zijn jaarlijksch pensioen van twee ponden gr. 's jaars augmenterende tot vier ponden gr., zoo lang hij in stads dienst als chirurgijn blijven zal, of tot zulken anderen minderen prijze als de voorn. burg. en schepenen best met hem zullen accorderen kunnen, ten meesten profite van de stad, ten einde de gemeente naarstiglijk en gewilliglijk door hem gediend zij tot hunnen troost en solacie. Consenterende voorts om dezelve redenen denzelven van Sluis, in nood te mogen bezigen en aldaar [te Sluis] te ontbieden der stede [van Brugge] roode vroedvrouw. Actum ter kamere, ten dage en jare als boven. Geteekend: *F. de Groote:* Zoo hebben burg. en schepenen der voorn. stad Sluis, uit kracht van de voorzeide autorisatie finalik gecontracteerd en geaccordeerd met den voornoemden mr. JAN DE VOS — wiens wetenschap en experiëntie in 't cureren van dezelve ziekte zij den voorleden winter geproefd en gezien hadden — als dat dezelve mr. JAN DE VOS bedienen zal binnen den schependomme en jurisdictie der voorn. stad Sluis het officie van roomeester" enz., „zoo hij den voorleden winter gedaan heeft, waarvoor burgemeesters en schepenen der voorn. stad Sluis beloofd hebben, op stads kosten hem te doen betalen drie schell. gr. 's daags en een honderd eiken houts de weke, gedurende dezelve ziekte, ingaande van den 11den dag van deze tegenwoordige maand Mei. En voorts zijn jaarlijksch pensioen van twee ponden 's jaars te augmenteren tot vier ponden 's jaars, zoo lang hij in stads dienst

als chirurgijn blijven zal. Dies wordt dezelve mr. Jan gehouden te allen tijden als het van nooden wordt en hij daartoe door burgemeesters en schepenen voornoemd verzocht zal zijn, 't zelve officie van roomeester binnen de voorn. stad te bedienen, mits hebbende de voorzeide drie schell. 's daags en een honderd eiken houts de weke, gedurende dezelve ziekte, zoo voorzeid is, en zijn huis te bevrijden van soldaten gedurende dezelve ziekte. Actum, 19 Mei 1575." Dat meester Jan de Vos zijn' post getrouw bleef waarnemen, blijkt ook uit deze aanteekening uit de kerkerekening van Sint Anna, van 1 October 1580 tot 30 September 1581 loopende, alwaar men vindt: „Mr. Jan de Vos, roomeester van der Sluus, voor zeker visitatie by hem gedaen, by laste van de kerckmeesters: 10 schell. gr."

Ziedaar, wat we betrekkelijk de behandeling en voorkoming der pestziekte in de laatste helft der zestiende eeuw aanteekenden. Hoe men in de eerste helft der zestiende eeuw handelde, leeren wij uit de volgende resolutiën van burgemeester en schepenen der stad Sluis: „Op den 7den dag van April 1545, na Paschen, was gelast Gilles Stoute en zijn huisgezin hun huis op te sluiten den tijd van zes weken gedurende, en dat, beginnende ter date dat hunne dochter overleden is, op peine van gebannen te zijn op hunlieder lijf."

„Op denzelven dag was bevolen Tanneken, 'twijf van Bouden de Broeker, zes weken binnen haar huis te blijven, of te gaan in het huis van Jan van Ondsegem, op gebannen te zijn op haar lijf."

„Doordien dat schepenen geïnformeerd zijn geweest, dat de dochter van Cornelis Roegaert ziek uit den huize van Jan Zoetegeluudt gegaan is en overleden is kort daarna van de pest ten huize van Gillis Stoute, en dat ook tzelfs Gillis' huize van de pest zeer haastelijk een kind ook overleden is, zoo was als heden denzelven Jan Zoetegeluudt door de wet gezonden een briefken en hem gelast den tijd van veertien dagen zijn huis op te sluiten, beginnende ter date van dezen,

en onder 't volk niet te komen, neen maar 't geen dies hem van nooden wezen zal, dat hij dat hem zoude doen koopen door zijne gebuurs, of dat doen halen snuchtens vóór zonnenopgang, of 's avonds na zonnenondergang, en dat op pœne van gebannen te zijn uit den lande en graafschepe van Vlaanderen. Actum den 9 April 1545 na Paschen."

„Mits dat schepenen van de stad Sluis geïnformeerd zijn geweest, dat de vrouw van Cornelis Lauwers, den vleeschhouwer, geinfecteerd is van smettige ziekte en dat ze 't zelve gekregen heeft ten huize van eenige personen, die van de haastigheid overleden zijn, zoo was als heden bij den onderbaljuw, van 's heeren en der wets wege, den voorn. Cornelis Lauwers gelast en bevolen zijn huis op te sluiten, en hij, noch iemand van de zijnen onder 't volk te komen, noch ook eenig zuivel, vleesch of anderen leeftogt te verkoopen, gedurende den tijd van veertien dagen, op peine van te verbeuren zestig ponden parisis." 15 April 1545.

Ook destijds bragt de haastige ziekte den honden dood en verderf aan. Dit blijkt alleropmerkelijkst uit de volgende vonnissen: „Om dieswille dat Jacob de Smedt zich vervorderd heeft, volgens zijns zelfs kennisse, te zeggen jegens den onderbaljuw, alzoo alhier van 's heeren en der wets wege bij voorgeboden gelast en bevolen was op zekere peinen, hunne honden ter zekere plaatsen te brengen om die uit de stad te voeren: ik wilde dat de baljuws de honden gezeert hadden, wezende 'tzelve grootelijks in versmaadhede van den heer en van de wet en bij consequentie van de koninklijke majesteit, van wiens wege de justitie alhier geadministreerd wordt, zoo is 't dat schepenen, ten vervolge van den baljuw, de burgemeester van der courpse met hem gevoegd, condemneerden den voorzeiden Jacob de Smedt alhier, met opene kamer den heer en de wet, uit den name van justiciën, op ééne knie vergiffenis te bidden en bovendien op zondag naastkomende binnen de kerk van Onze Vrouwe te hooren, op beide zijne knieën, de hoogmis, met eene brandende kaars van één pond in zijne

hand, en daartenden [ten einde daarvan] de kaarse te laten binnen dezelve kerk ten verlichten van den heiligen sacramente, en in profitelijke betering te betalen de boete van drie pond parisis, te gaan daar zij schuldig zijn van te gaan."

„Gecondemneerd CORNELIS BOLLAERT, HUBRECHT VAN ROE, GILLES SPAERNYET, ter cause dat zij hunne honden opgesloten hebben en niet te voorschijn gebragt, om met de andere honden versmoord te worden, volgens den voorgebode gedaan, elk in de boete van drie pond parisis." Actum 27 April 1545.

Hier sluiten we voor ditmaal onze aanteekeningen, die wij in later' tijd door andere, tot de 17de en 18de eeuw betrekking hebbende, hopen te doen volgen.

SPROKKELINGEN.

X.

HET HOF VAN RAVESTEIN TE AARDENBURG.

ANNA van Bourgondië, echtgenoot van ADOLF van Kleef, heer van Ravestein enz., bezat te Aardenburg landerijen en gaf er daarvan aan de Lieve-Vrouwekerk ten geschenke. (Zie *Bijdragen*, d. I, bl. 332—343.) In de nabijheid dezer Mariakerk nu, en wel aan hare zuidzijde, stond reeds op het einde der 16de eeuw een huis en erve, geheeten het hof van Ravestein. Zoude het te gewaagd zijn, dit te houden voor de huizinge, welke der edele vrouwe, bij haar verblijf in Aardenburg, ten woon verstrekte? J. H. v. D.

XI.

TWEE VROUWEN VAN HET SINT JANSHUIS TE AARDENBURG.

„'s Maandags, den anderen [2den] dag van October [15]95.

„Op heden, date als boven, is bij bevele en laste van mijnen E. heere pater reverendo, gekoren bisschop van Brugge,

mitsgaders 't vicariaat, ter presentie van burgemeesters en schepenen dezer stede van Aardenburg, zuster QUINTINE DAELMANS, wijlend [weleer] vrouwe van het Sint Janshuis, gedeporteerd van denzelven state, en in hare stede gesteld als vrouwe, zuster MAYKEN VAN DEN HOVE, en zuster JAQUEMINE ILLEBRANTS als medepresinge van den voorn. hospitale, beide religieusen van den zelven convente, en dit al bij provisie tot ander stond en van mijnen voorschreven E. heere en wet dezer stede daarin voorzien wezen zal."

Men begrijpt ligt, dat het in 't Sint Janshuis met de oude en de nieuwe vrouwe niet altijd even vreedzaam toeging. Dit blijkt ook uit het volgende:

„'s Maandags den 8sten December 1597.

„Present 't collegie [van burgemeester en schepenen].

„Zuster MAYKEN HUYTENHOVE [uit den Hove = van den Hove?] gecrieerde vrouwe van het Sint Janshuis binnen Aardenburg, doende verbaal beklag aan den voornoemden collegie, verstaat niet meer te verdragen de injuriën en insolentiën, haar menigmaal na- en aangezeid door zuster QUYNTINE DAELMAENS, religieuse van denzelven godshuize, verzoekende provisie aan den voorn. collegie." Welke provisie hierop genomen zij, wordt ons niet gemeld. *(Registre van der camere der stede van Ardemburch*, N°. 1ª.)

J. H. v. D.

XII.

HET VERGULDEN DER TOMBE VAN GRAVIN MARIA VAN BOURGONDIË.

Zoo het waar is, wat wij ergens vonden aangeteekend, dat het vergulden der tombe van KAREL den Stoute honderd-zes-en-twintig-duizend gulden gekost heeft, kan ons het volgende bevel, gerigt tot „notre amé et féal conseillier et receveur de notre demaine de Flandres, NICASE HANNERON," geene bevreemding baren.

„De par le roi [CHARLES V] en son conseil.

„Cher et féal. Pour ce que [nous] désirons savoir au vrai la grandeur des ouvrages, faits par l'orfèvre qui a doré la tombe

de feu madame Marie de Bourgogne, ma grand'mère, que Dieu absouille, élevée au chœur de l'église Notre Dame en notre ville de Bruges; et mêmement quel salaire le dit orfèvre peut avoir gagné et desservi pour lui et ses serviteurs, tant à la dorure des visages, bras, mains, cheveux, plumetis, habillements, couronnes, bordure de manches et accoutrements des personnages, comme du grand épitaphe, rôles et autres choses, servant à la dite tombe et qui dépendent du métier du dit orfèvre, y compris l'or qu'il y peut avoir employé, nous vous ordonnons et enjoignons expressément que incontinent, cette [lettre] vu, [vous] appelez avec vous deux ou trois orfèvres et autres personnages, les plus expérimentés au dit métier que [vous] saurez trouver en notre dite ville de Bruges; vous transportez en la dite église Notre Dame, et illec visitez par ensemble la dite tombe en toutes les parties qui peuvent toucher et regarder les ouvrages, peine et labeur du dit orfèvre et interrogez les orfèvres et autres personnages dessus dits, par foi et serment, quel salaire le dit orfèvre peut avoir desservi à la façon et dorure de la dite tombe, pour autant qu'elle dépend de son dit métier, y compris l'or qu'il y peut avoir employé, comme dit est; leur ordonnant de par nous, estimer en leur conscience icelui salaire au plus près de la raison; et [vous] nous avertisserez, ou les gens de nos finances, de ce que fait et trouvé en aurez, ensemble de votre avis, pour après en être fait ce qu'il appartiendra. Cher et féal, notre Seigneur soit garde de vous. Ecrit à Malines, le quatrième jour de Janvier 1518 [1519]. Ainsi signé [de] par le roi, *Marguérite* [archiduchesse d'Autriche, duchesse et comtesse de Bourgogne, douagière de Savoie, régente et gouvernante, etc.] et du secrétaire *Haneton.*"

J. H. v. D.

XIII.

ADOLF EN FILIPS VAN KLEEF, HEEREN VAN ROUSSELARE.

Het volgende — zijnde een deel van een verzoekschrift, door die van Rousselare, in Januarij 1520, ingeleverd — komt ons,

èn voor de geschiedenis van Rousselare, èn voor die van ADOLF en FILIPS van Kleef, belangrijk genoeg voor, om het hier een plaatsje te geven.

„Aan de keizerlijke majesteit.

„Suppliërende vertoonen uwe onderdanige onderzaten, burgemeester, schepenen en raad van de stad Rousselare in Vlaanderen, over henlieden en al 't gemeen der voorz. stede, hoe dat hier voortijds, immers omtrent den jare 1483, de voorzaten van henlieden supplianten, ten neerensten verzoeke en begeerte van wijlen zaliger gedachtenis mijnheer Adolf van Kleef en van der Mark, heer van Ravestein, van Wijnendale enz., en om hem als hunlieder heer te gelieven en bijstand te doen, consenteerden en verkochten op henlieden en 't ligchaam der voorzeide stede en hunlieder goederen de som van 31 pond, 13 schellingen, 4 grooten 's jaars, erfelijke losrente, den penning 15, volgens hunne letteren van obligatiën en verbande, daarvan geëxpediëerd, hoewel de penningen, daarvan komende, gegeven werden aan en ontvangen door den voorz. heer Adolf, en dat op zekere zijne letteren van garante en verzekerdhede, hun daarvan gegeven. Om het verkoopen van welke rente en ten fine die wederom te mogen lossen, door die van Rousselare alstoen verkregen waren van uwe edele voorzaten letteren van octrooi, welke letteren, mitsgaders die van garante, boven verklaard, en veel meer andere, der stede aanklevende, in den brand, laatstleden binnen de voorz. stede geweest, al te niete gegaan en verbrand zijn, enz. Nu is 't zoo, dat zij, om van gelijken te gelieven mijnheer Filips van Kleef, nu tegenwoordig heer van Ravestein en hunlieder heer, en om hem in zijnen nood en groote lastige affairen bijstand te doen, hem geconsenteerd hebben de voorzeide eerste verkochte rente te mogen lossen en terstond die te verhoogen en stellen te lossen den penning 20, en bovendien van nieuws op hen en 't ligchaam der voorzeide stede te verkoopen gelijke losrenten, den penning 20, tot de som van 18 pond, 6 sch., 8 gr. 's jaars, en dat al, mits hebbende zijne bezegelde

letteren van garante en verzekerdhede van beide de voorz. partijen van renten, samen bedragende vijftig ponden grooten 's jaars," enz. [1]. J. H. v. D.

XIV.

HEER JOB, KAPELLAAN VAN SINT KRUIS.

Het is bekend, dat pastoor DE VRIESE te Sint Kruis, bij de aanneming van den religionsvrede ten jare 1578, de leer der Hervormden omhelsde en haar aanvankelijk op zijne standplaats, en daarna op het nabijgelegene Middelburg in Vlaanderen verkondigde. (V. D. AA, *Aardrijksk. woordenb. der Nederl.*, op *St. Kruis.*)

Niet alzoo handelde de kapellaan, heer JOB, dien we uit het „Registre van der camere der stede van Ardemburch, beginnende smaensdaechs, den veerthiensten dach van maerte int jaer duust vijf hondert drie ende tachtentich" leerden kennen. Daarin vinden wij, onder dagteekening van 3 April 1583, het volgende: „Jan Roose als schouteet en executeur in den persoon van heer Job, wijlend kapellaan van Sint Kruis buiten Aardenburg,

eischer.

Jan de Costere van bezuiden, Pieter Clewaert, Vincent Neyt, Adriaan Lam, Zegher Verhelst, Lauwereyns Yman, Jan van Loo, Jan Gheleynsen, Marijn Loeys, Loey Vermeere, allen prochianen en hoofdmannen van Sint Kruis, Onze Vrouwe bezuiden en Sint Baafs benoorden Aardenburg, opposanten,

verweerders,

verzoeken verklaars te hebben van Jan Roose, in de voorschreven kwaliteit, uit wat autoriteit hij gevangen heeft heer Job, wijlend [weleer, vroeger] kapellaan.

„De eischer verklaart de executie gedaan te hebben uit zijnen priveën name en bij niemands last, dan als officier [ambtenaar].

[1]) Dit stuk en het voorgaande zijn getrokken uit een register, getiteld: „Régistre des lettres missives avecq les advis sur ce expédié. Depuis le premier jour de Janvier mil cincq cens xvij." Het berust onder de archiven der stad Sluis, hoewel het er blijkbaar niet toe behoort.

„De verweerders verzoeken, dat de gevangene ontslagen zal worden uit de gevangenis op cautiën juratoir en civiel, zich, elk in 't bijzonder, constituerende borg en principaal.

„Elk van de partijen verzoekende appointement van schepenen, schepenen ordonneren: dat de gevangene ontslagen zal worden op cautie juratoir en civiel, behoudens dat elk van de verweerders zich constituere borge en principaal, met belofte alhier te regt te staan ter voorzeider cause, om te aanhooren zulken eisch, als de schout te hunnen en tot des gevangenen laste maken zal, interdicerende voorts den voornoemden heer Job, hier in de stede te exerceren eenige roomsche religie, zonder behoorlijke commissie, welke hij zegt alsnog geene te hebben, op straffe van uit de stede en schependomme gezeid te worden zulken tijd, als dien van de wet goeddunken zal. Actum ter kamere, vergaderd ten verzoeke van de verweerders. Present: Munck, burgemeester, Voocht, Coevoet, Paeu, Willems en Ackere, schepenen."

Zoo wij de zaak wèl inzien, dan bestond de overtreding van heer Job daarin, dat hij binnen Aardenburg godsdienstoefening gehouden had voor de Katholieken, zonder daartoe van eene behoorlijke aanstelling voorzien te zijn. Dat de hoofdmannen en parochianen van Sint Kruis, Onze Vrouwe bezuiden en Sint Baaf benoorden zich borg stellen voor den geliefden geestelijke, bewijst, onzes inziens, dat heer Job, onder de begunstiging van de naderende spaansche benden, reeds in den omtrek van Aardenburg gepredikt en geleerd had. Immers, reeds in 1581 kon de leeraar der Hervormden, wegens de strooptogten des vijands, zijn' dienst te Sint Kruis niet behoorlijk meer waarnemen.

Volgen wij thans den loop der regtszaak. Zij diende 12 Mei en 13 Junij zonder eenigen uitslag. Onder dagteekening van 23 Junij lezen wij: „De baljuw en Jan Roose, eischers, tegen Jan de Costere, als borg en principaal, cum suis, over heer Job, verweerders. De eischers persisteren bij den inhoud van den eisch en borgtogt, met exhibitie van den plakkate en houden zich aan hetzelve plakkaat, verzoekende daarop regt,

zonder breeder of verder te moeten procederen en gedragen zich, als eischers, in 't appointement van schepenen. Schepenen consenteren den verweerders copie van de repliek en den plakkate, om te dupliceren, indien 't hun goed dunkt."

Dit is het laatst, wat wij van de zaak vernemen, weshalve wij gelooven dat JAN DE COSTERE niet zal gedupliceerd hebben, en de zaak òf geschikt, òf door den daarop volgenden inval der spaansche benden zal begraven zijn. Op welk plakkaat baljuw en schout zich mogen hebben beroepen, is ons onbekend.

J. H. v. D.

XV.

GRAFSCHRIFTEN IN DE KERK DER HERVORMDEN TE IJZENDIJKE [1].

Onder de grafschriften, in de kerk der Hervormden te IJzendijke aanwezig, verdienen, onzes inziens, de volgende opgeteekend te worden.

Hier leyt begraven Jonkheer Govaert le Lyon, die in sijn leven was capitein van een comp[t]. infanterye int Regiment van Seelant en Commandeur over de garnisoenen van Isendijcke ende de onderhoorighe forten, out 64 jaren, stierf den 13 Desember anno 1652.

Hier leyt begraven de Heer Mattheus Staes, in zijn leven Capitein Luytenant van de Heer van Dorp. Hij sterf den 14 October anno 1642, out sijnde 52 jaren. J. H. v. D.

XVI.

DAMWASSCHERS.

Onder de gilden, in vroeger' eeuw te Mude (Sint Anna) bestaande, telt men ook dat der Damwasschers. *(Sint Anna ter Muiden* enz., *door* H. Q. JANSSEN, bl. 77.) De vraag is, welk gilde hiermeê bedoeld wordt. Wij gelooven met onzen mede-

---

1) Deze zijn mij, onder meer andere, medegedeeld door mijn' vriend REIJERS, hoofdonderwijzer te IJzendijke.

arbeider [1], dat het bestond uit lieden, veerlieden welligt, wien het schoonhouden of wasschen der dammen, waar de vaartuigen aanleiden, aanbevolen was. Wij worden in dit gevoelen versterkt door de volgende publicatie, den 26 Julij 1568 te Sluis geschied. „Voorts zoo last men alle de schuitlieden, die 't veer houdende zijn tusschen 's Visscherssteeger en den Mudendam, dat zij voortaan zich zullen voorzien van eene loete [krabber] en een hoosvat, om daarmede beide de dammen schoon te houden, op straffe van vijf grooten, te verbeuren door elk, deze ordonnantie niet onderhoudende." J. H. v. D.

XVII.

HET SINT MICHIELSGILDE, DE BREYKENS.

Bij de vernieuwing der smalle wetten te Sluis wordt bovenstaand arbeidersgilde altijd vermeld. Wat en wie de Breykens waren, werd mij duidelijk uit eene acte van den 3 Maart 1572, waarin het ook den naam draagt van de neringe van de winnebrooden. In deze acte wordt, op een door het gilde aangeboden verzoekschrift, op nieuw het loon bepaald, dat zij eischen mogten voor het dragen der Gendsche en Brugsche bordemanden met visch, zoowel voor het dragen op den wagen, het dragen in de Zoute, het overdragen in de Varsche vaart, als het brengen op de vier hoeken der markt en aan de huizen der vischkoopers binnen de stad. De Breykens waren dus de vischdragers; wat hun naam eigenlijk beteekent, is mij echter niet duidelijk. J. H. v. D.

XVIII.

ELK POORTER MAAR ÉÉN AMBACHT.

„Men verbiedt een' iegelijk', wie hij zij, van 's heeren en der wets wege, wonende binnen dezer stede van der Sluis, meer ambachten te doen dan één. Dies zal elk ambachtsman 't ambacht, hetwelk hij binnen dezer stede doen zal willen, zelf moe-

---

[1]) *Cadsandria*, 1855, bl. 170 en 171, 177 en 178.

ten kunnen doen metter hand, en zich daarin voegen en regelen naar de keuren van het ambacht, waarmeê hij zich zal willen generen, op de verbeurte van 25 pond parisis, telken male dat het contrarie bevonden zal wezen; consenterende niettemin een' iegelijk', die zich tot nog toe geneerd heeft met diverse ambachten te doen, 't goed, 't welk hij alsnu bij zich heeft, te mogen verkoopen en penegen, binnen drie maanden eerstkomende, interdicerende insgelijks een' iegelijk', na de date van dezen meer goed te koopen, maken of doen maken, diverse ambachten aangaande, op gelijke boete van 25 pond parisis.

„Gepubliëerd met de schelle dezen 4den in September 1560, present de onderbaljuw, als heer, Anthonis van Hilte en Jacob Drabbe, schepenen."

J. H. v. D.

XIX.

HET LEENGOED ZAAMSLAG.

Reeds vóór verscheidene jaren hadden de drie volgende personen, voorkomende in de *Naamlijst der afstammelingen van den Luit. Admiraal* M. Adrz. de Ruyter (zie de vernieuwde uitgaaf van G. Brandt, *Het leven en bedrijf van* M. de Ruyter, d. V; Dordrecht, 1837, alsmede de geïllustreerde uitgaaf van M. Adrz. de Ruyter's *Leven*, d. II; 's Hage 1848), onze aandacht bijzonder tot zich getrokken:

Linie van Alida de Ruyter.

Jonkheer Mr. Johan Wilhem Parker, Heer van Saemslach enz., geboren te Middelburg 11 Julij 1721, overleden te 's Hage 20 Maart 1781. Jonkheer Mr. Wilhem Parker, Heer van Saemslach en deszelfs Leenhof enz., geboren te Middelburg 17 November 1747, overleden aldaar 1 September 1808. Jonkvrouwe Jacoba Maria Parker, Erfvrouw van Saemslach en deszelfs Leenhof, geboren te Middelburg 5 December 1774, overleden 8 Maart 1841.

Bij een naauwkeurig onderzoek was ons toch overtuigend gebleken, dat gemelde personen in geene betrekking gestaan hebben tot de heerlijkheid van Zaamslag, ten lande van Axel, en

daar ons geene andere heerlijkheid van dien naam bekend was, zoo was het ons onverklaarbaar, hoe deze personen die titulatuur konden voeren. Thans echter, nu wij gewezen zijn op een nog onbekend leengoed Zaamslag in de Oude Yve-watering (zie d. II, bl. 201 dezer *Bijdragen*), lijdt het geen twijfel meer, of de bovenvermelde afstammelingen van onzen DE RUYTER zijn bezitters geweest van laatstgenoemde heerlijkheid, wijl daarbij ook sprake is van een leenhof [1].

Het alzoo niet ongepast rekenende, bij het verlangde onderzoek van mijnen vriend VAN DALE naar het onbekende leengoed Zaamslag in de Oude Yve-watering, de opmerkzaamheid te vestigen op een drietal personen, die daarvan ongetwijfeld bezitters geweest zijn, moge zulks naar onzen wensch bevorderlijk zijn aan het verkrijgen van inlichtingen, die niet slechts hem, maar inzonderheid ook welkom zullen zijn aan

J. VAN DER BAAN.

VRAGEN.

16. — CORNELIS HERMANS, kapitein van de Groote Galei. In de stadsrekening van Sluis van 1578 op '79 vind ik de volgende opgaven:

„Betaald den 28 Julij 1579 voor brood, boter, kaas en bier, bij laste van de wet en ten verzoeke van den admiraal Treslong, en op zijne belofte van restitutie, aan Corn̄. Hermans, kapitein van de groote galei onder denzelven admiraal te Duinkerke, alhier gekomen met eene sloep en schuit, versteken [verborgen? verwaaid?] met omtrent achtentwintig

[1]) De naam leenhof beteekent hier slechts, dat het hof ook achterleenen uitgaf. Zoo had men ook het leenhof Breskens. Al deze leenhoven waren onderhoorig aan het prinselijke leenhof den burgt van Brugge.

mannen, volgens drie ordonnantiën en quitantiën van dezelfde date: 5 pond, 14 schell. gr. En want de copie authentiek van dezelve quitantiën sedert geleverd is aan denzelven admiraal, zonder dat hiervan heeft kunnen rembournsement bekomen.

„Nog ter cause voorzeid aan Andries Loysz Yserwerck bij ordonn. van 28 Julij '79: 3 sch., 2 gr.

„Betaald Lieven Gheraerts 6 schell. voor drie biertonnen, bij de voorn. sloep en schuit hem ontvoerd, bij ordonn. van den 4den Augustus '79.

„Voor diversche muniteiten volgens een lang biljet, met de ordonn. van den 3den Aug. '79: 30 sch. gr."

Wat kwamen, zoo vragen wij, de admiraal Treslong en kapitein Cornelis Hermans te Sluis verrigten? Wat beteekent het, dat de laatste versteken was met zijne onderhoorige manschappen? Kan een en ander zamenhangen met de volgende aanteekeningen uit de genoemde stadsrekening:

„Betaald in handen van den heer Anthonis van Hilte 5 pond gr., die hij gegeven heeft, bij laste van de wet, aan seigneur Bornoylle als luitenant van mijnheer Hautain, gouverneur van Zeeland, voor de onkosten aldaar gevallen ter cause van zekere soldaten, die op den weg waren tot secours van Sluis en beroerte van Brugge, bij ordonnantie van 16 Julij 1579."

Over deze beroerte te Brugge, de worsteling tusschen de Hervormden en Katholieken op den 2 tot 4 Julij des genoemden jaars, zie men H. Q. Janssen, *De kerkhervorming te Brugge*, d. I, bl. 200 tot 208. Welligt vreesde men eene dergelijke botsing te Sluis, waarom men een vertoon van der zeelieden magt en nabijheid te Sluis niet ondoelmatig achtte. Immers, het garnizoen te Sluis verdiende geen onverdeeld vertrouwen. 't Blijkt ons alweder uit de volgende aanteekening:

„Jan van der Meere 4 pond, 15 sch. gr., bij de wet met den kapitein [Jacob de Grouf] en de gedeputeerden van Brugge verteerd, als men vreesde, dat de soldaten verraderij op handen hadden en dat er eenigen de stroppe de coorde hadden, per ordonn. van 15 April 1579."

In September 1579 vinden wij den admiraal TRESLONG weder te Sluis, in het gezelschap van den grooten Zwijger en graaf JAN VAN NASSAU, die de stad kwamen visiteren. Welligt ook stond des admiraals bezoek in Julij en Augustus met deze komst in verband en verklaart ons dit het bezoek van kapitein CORNELIS HERMANS. Men zal mij verpligten, indien men mij betrekkelijk dezen scheepsbevelhebber eenige nadere berigten, zoo in betrekking tot zijn leven als tot zijn bovenvermelden togt kan mededeelen. J. H. v. D.

17. — Gedenkpenningen, geslagen op het uitwijken der Saltsburgsche emigranten. Bij de aankomst der Saltsburgers in deze streken [1] beschonk de heer CUTSCH, hun geleider en commissaris, het collegie 's lands van den Vrije, blijkens de notulen van het in dat collegie verhandelde, met „een vers, gemaakt op het overkomen der Saltsburgsche emigranten, mitsgaders vier medailles, allen divers, dezen aangaande, te Neurenburg geslagen." Het vers, getiteld: *Welkomstgroete van de Nederlandsche Euangelische Kerke aan de om het Allerheyligste Geloove uyt hun Vaderland verdrevene Saltzburgse Emigranten, By de Komste van een gedeelte derzelve in deze Landen*, door NATHANAËL CROL [2], berust nog onder de archiven van het collegie. De groote fraaije zilveren gedenkpenningen zijn echter — en wien bevreemd dit? — verdwenen. Het zoude mij aangenaam zijn te vernemen, of van deze in een of ander werk over de penningkunde eene beschrijving is gegeven, wat zij ten volle waardig zijn.

J. H. v. D

[1]) Over de *Saltsburgsche emigranten in het land van den Vrije van Sluis ten jare* 1733 zie men eene beknopte, doch zaakrijke verhandeling van dr. P. DE KOK, in *Cadsandria, Zeeuwsch-Vlaamsch Jaarb. voor het jaar* 1857.

[2]) Te Rotterdam, bij CHRISTOFFEL PATTENSEN, boekverkooper in de Westwagestraat, 1733.

I N H O U D.

I. VERHANDELINGEN.

II. BRONNEN.

III. KLEINERE BIJDRAGEN.

DRUKFEILEN.

Bl. 3, r. 14 en 15, v. b., *staat* koningrijk België, *lees* Vlaanderen.
Bl. 55, r. 18 en 19, v. b., *staat* lichtelaaije vlam, *lees* lichter laaije: laaije toch is vlam.
Bl. 102, r. 22, v. b., *staat* 4e. st. „Oude Kerkstraat, *lees* 3e. st. „Oude Kerkstaat.
Bl. 168, de noot, r. 3, v. b., *staat* extruction, *lees* extinction.
Bl. 171, r. 14, v. b., *staat* meedeplant, *lees* weedeplant.
Bl. 210, r. 6, v. b., *staat* réligieux, *lees* religieux.

VOORWAARDEN VAN INTEEKENING.

Dit tijdschrift zal, zooveel mogelijk, elke drie maanden in 't licht verschijnen.

Ieder driemaandelijksch nommer bevat nagenoeg zes vellen druks en wordt den inteekenaars tegen *f* 1 gerekend.

Vier nommers vormen één deel. Men teekent voor één deel in.

De betaling geschiedt na de uitgave van ieder deel.

Waar het noodig en uitvoerbaar is zal eene plaat of kaart in steendruk worden bijgevoegd.

☞ Bij dit nommer wordt titel, inhoud en deelsomslag van dezen jaargang afgeleverd.

Bij de Uitgevers dezes is mede in het licht verschenen:

Dr. A. A. Fokker. Bijdrage tot de behandeling der zoogenaamde Zeeuwsche koorts. Gr.-8°. . . . . ƒ 0.35.

Zeeuwsch Jaarboekje en Middelburgsche Naamwijzer 1857. Kl.-8°. . . . . " 0.95.

S. Gille Heringa. Nederlandsch Jaarboekje der Posterijen voor 1856/57, achtste jaargang. Gr.-8°. met portret van den heer Mr. J. Pols, hoofddirecteur der posterijen. . . . . " 1.25.

H. Q. Janssen en **J. H. van Dale.** Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen. Gr.-8°. Eerste deel. . . . . " 4.00.

Mr. G. A. Fokker. Het Grondwettig Toezigt der Provinciale Staten ook op de Calamiteuse Polders, verdedigd naar de beginselen van het Nederlandsch Staatsregt. Bedenkingen tegen het Geschrift van Jhr. Mr. C. de Jonge, getiteld: *Het Toezigt van de Provinciale Staten met betrekking tot gesubsidiëerde Calamiteuse Polders, naar aanleiding van een daartoe gedaan voorstel, getoetst aan de beginselen van ons Staatsregt.* Gr.-8°. " 0,65.

A. Caland. Open Brief aan den heer Mr. K. Wagtho, betrekkelijk zijne verdediging van het onlangs ontworpen Polderreglement van Zeeland. Gr.-8°. . . . . " 0,30.

A. Caland. Memorie betreffende den verachterden toestand der tegenwoordige Middelburgsche Haven, en advis om die haven ook voor de grootste zeeschepen bevaarbaar te maken en met geringe kosten bevaarbaar te houden. Gr.-8°. . . . . " 0,20.

Mr. A. J. van Deinse. Strafwetten. Opgave van Speciale Wetten en Koninklijke Besluiten als algemeene maatregelen van inwendig bestuur, welke strafbepalingen behelzen en met en benevens het Strafwetboek (Code Pénal) in Nederland regtsgeldende zijn. Gr.-8°. . . . . " 3,40.

De Middelburgsche Haven. . . . . " 0,05.